Ženonas Mačionis, Jonas Čepinskis

PROFESORIUS VINCAS ČEPINSKIS

Vilnius „Mokslas“ 1992

UDK 541.1:929(474.5)
Ma 94

Redakcinė kolegija:

Jonas Kubilius (pirmininkas)
Vytautas Merkys
Rolandas Pavilionis
Arnoldas Piročkinas
Algirdas Šidlauskas

Recenzavo: istorijos m. dr. Č. Mančinskas,
istorijos m. dr. V. Merkys,
fizikos-matematikos m. kand. I. Šenavičienė

Išleista pagal Kauno technologijos universiteto užsakymą

M $\frac{1401020000—022}{M854(08)—92}$ Ž-92

ISBN 5-420-00814-9

© Kauno technologijos universitetas, 1992

VINCO ČEPINSKIO GYVENIMAS IR VEIKLA

GYVENIMO KELIAS

Vincas Čepinskis gimė 1871 m. gegužės 3 d. (senuoju stiliumi balandžio 21 d.) Šiaulių apskrities Pašvitinio valsčiaus Dargaičių kaime (dabar Joniškio rajonas).

Dargaičiuose tebuvo septynios stambesnių ūkininkų ir kelios mažažemių valstiečių sodybos. Būsimojo mokslininko tėvų — Natalijos Rudytės-Čepinskienės ir Vinco Čepinskio namai stovėjo pačiame kaimo viduryje. Juos supo didžiuliai topoliai ir uosiai, vietomis tarp jų įsispraudę ąžuolai ir liepos, o prieš pat priebutį — „gonkas" — puikavosi vešlūs radastų, baltųjų ir mėlynųjų alyvų krūmai, kuplūs kaštonai. Sodybą puošė ir ne visai įprastas sodas: greta obelų ir kriaušių, vyšnių ir slyvų, vaiskrūmių ir aviečių, vaikus rudenį viliodavo riešutai ir ryškios šermukšnių kekės. Sodybos pakraštyje, prie pirties, spindėjo dvi kūdros — „prūdai" — su prigludusiais prie jų dideliais akmenimis. O aplinkui, iki pat horizonto, plytėjo lygūs, derlingi šiaurės Lietuvos laukai, pievos, per kurias vinguriavo siaurutis, tokiam nedideliam kaimui tarsi tyčia „pritaikytas" Virčiuvio upeliukas, pavasarį plačiai išsiliejantis iš lėkštų krantų.

Čepinskių trobesiai mediniai, eglinių rąstų, šiaudiniais stogais. Gyvenamasis namas ilgas, dviejų galų. Viename gale, gryčioje, gyveno visa šeima, o antrasis galas — seklyčia — buvo skirtas tik svečiams. Kiek toliau nuo trobos svirnas ir „vazaunia" vežimams sustatyti, dar toliau — tvartai su diendaržiu, o pačioje pakluonėje — klojimas ir pirtis.

Gyvenimas nelepino Čepinskių šeimos. Tiesa, jie buvo pasiturintys ūkininkai, turėjo 40 dešimtinių (apie 52 ha) žemės ir šiek tiek miško[1], tačiau ir šeima, netgi to meto akimis žiūrint, buvo didelė: po pirmagimio, pagal tradiciją pakrikštyto tėvo vardu, Čepinskiai susilaukė dar 12 vaikų. Keturi iš jų mirė dar kūdikystėje, tačiau duonos, o ir ne tiktai duonos, prašė devynios burnos: Vincas, Natalija, Motiejus, Monika, Ona, Elzbieta, Elena, Mykolas ir Jonas.

[1] Žemės tvarkymo departamento pažyma. 1933.10.02 // ČMMA.

Ne visi Čepinskių vaikai susiejo savo gyvenimą su žeme. Mokslininku tapo Vincas. Nemėgo kaimo darbų Mykolas, iš karto po Pirmojo pasaulinio karo emigravęs į JAV ir nebepalaikęs glaudesnių ryšių su gimtine. Tiesa, jo anūkė Elena Jurgėlaitė, baigusi muzikos mokslus Vašingtono universitete, senelių žemės nepamiršta.

Anksti iš gimtųjų namų išvažiavo jauniausioji dukra Elena. Kurį laiką ji gyveno pas brolį Vincą Liepojoje ir Vilniuje, bet, paveikta pasaulinio karo ir po jo užėjusios suirutės baisybių, įstojo į Čenstakavos vienuolyną Lenkijoje.

Nuo pat vaikystės namus paliko ir jauniausias sūnus Jonas (1893—1961)[2]. Jis studijavo Peterburgo politechnikos institute, po Vasario revoliucijos — Petrogrado karo mokykloje, 1928 m. baigė Kopenhagos karališkąją žemės ūkio ir veterinarijos akademiją, kurioje mokėsi gaudamas Lietuvos valstybės stipendiją. Aukštos kvalifikacijos specialistas, bet ūmaus, atviro būdo, savitų pažiūrų J. Čepinskis nelabai sutarė su to meto Lietuvos valdininkais. Teko dažnai keisti darbovietes. Dirbo Šiaulių zonos gyvulininkystės instruktoriumi, Veprių žemės ūkio mokykloje, Joniškėlio žemės ūkio mokyklos vedėju. Nusivylęs Klaipėdos krašto gubernatoriaus V. Kurkausko, žemės ūkio departamento direktoriaus Vienožinskio ir kitų aukštų pareigūnų elgesiu, J. Čepinskis buvo beketinąs išvykti netgi į Naująją Zelandiją. Brolio įkalbinėjimai tepadėjo tiek, kad išvažiavo arčiau Lietuvos — 1935—1936 m. dirbo Islandijoje. Nuo 1940 m. J. Čepinskis dėstė Lietuvos žemės ūkio akademijoje Dotnuvoje, vėliau Kaune, o įsikūrus Veterinarijos akademijai, perėjo dirbti į ją, parašė keletą knygų. 1958 m. jam suteiktas docento vardas. J. Čepinskiui savo atsiminimuose nemažai šiltų žodžių paskyrė H. Korsakienė[3].

Mėgino persikelti į miestą ir Motiejus Čepinskis. Savarankiškai pasimokęs, jis išvažiavo į Peterburgą, gavo darbo geležinkelių valdyboje, tačiau nepritapo svetimame krašte. 1918 m. jis grįžo į gimtąjį kaimą ir gyveno tėvų ūkyje. Gimtuosiuose Dargaičiuose jis suorganizavo pradžios mokyklą, kurį laiką joje mokytojavo. M. Čepinskis išaugino gausią šeimą: keturias dukras ir keturis sūnus. Šioje Čepinskių šeimos šakoje gausu muzikų: jauniausias Motiejaus sūnus Stanislovas baigė Rygos konservatoriją, dirba Kauno muzikinio teatro dirigentu, o jo sūnus — M. Čepinskio anūkas Vilhelmas — smuikininkas. Muzikos dės-

[2] LTE. T. 2. P. 480.

[3] *Korsakienė H.* Susitikimai. V., 1977. P. 234—241.

tytojais dirba dar du M. Čepinskio anūkai, kito sūnaus — Motiejaus — vaikai Almona ir Romutis (Lietuvos konservatorijos Kauno fakulteto dekanas).

Kiti senųjų Čepinskių vaikai neieškojo laimės miestuose. Vyriausioji duktė Natalija gyveno su tėvais, neištekėjo ir mirė nesulaukusi nė 40 metų. Monika Čepinskytė-Brazauskienė gyveno gimtajame kaime — Dargaičiuose, Ona Čepinskytė-Goesienė — irgi ten pat. Kaip tik pas ją paskutines savo dienas praleido Vinco Čepinskio žmona Marija Korš-Čepinskienė. Dar viena dukra — Elzbieta ištekėjo už to paties kaimo ūkininko Motiejaus Čepinskio, išaugino du sūnus. Vyresnysis gyveno tėvų namuose, o jaunesnysis — Jonas Čepinskis (vienas iš šios knygos autorių) — gydytojas, sveikatos apsaugos įstaigų organizatorius, ypač daug nuveikęs prof. V. Čepinskio atminimo išsaugojimui. Elzbietos Čepinskienės anūkas Jonas Čepinskis — Lietuvos žemės ūkio akademijos docentas.

Senieji Čepinskiai buvo gana plataus akiračio žmonės. Ne veltui šeimos galva buvo išrinktas Šiaulių prisiekusiųjų teismo nariu — „sūdžiumi". Retkarčiais jam tekdavo pagyventi Šiauliuose, dalyvaujant teismo posėdžiuose, pažvelgti į gyvenimą ne vien iš kaimo žmogaus pozicijų. Matyt, todėl, kai paaiškėjo, kad vyriausias sūnus iš pat vaikystės labai žingeidus, geros atminties, puikiai pasakoja ne tiktai pasakas, bet ir paties prasimanytas istorijas, tėvai nusprendė jį leisti į mokslus.

Pirmąsias raides V. Čepinskis pažino naujai atidarytoje Pašvitinio liaudies mokykloje, toliau mokėsi Jelgavos (tada — Mintaujos) vokiečių katalikų pradžios mokykloje ir Jelgavos realinės mokyklos parengiamojoje klasėje. Čia jis neblogai pramoko vokiečių kalbos, kuri labai pravertė toliau mokantis gimnazijoje ir ypač studijuojant užsienyje. 1882 m. tėvas jį perkėlė arčiau namų — į Šiaulių gimnaziją.

Šiaulių gimnazijoje V. Čepinskis gavo ne tiktai vidurinį išsilavinimą: čia visam gyvenimui jis įgijo savarankiškumo, pasitikėjimo savo jėgomis, susiformavo pasaulėžiūros pagrindus. Iš pradžių jis ypač pamėgo lotynų ir graikų kalbas. V. Čepinskis — pirmas gimnazijos lotynistas, per iškilmes visada sakantis lotyniškas prakalbas ir deklamuojantis klasikinės poezijos eiles[4]. Nuo IV klasės jis pradeda verstis pamokomis, po dvejų metų jau pakankamai užsidirba pragyvenimui, o nuo VIII klasės netgi padeda tėvams išlaikyti gausią šeimą. VI klasėje V. Čepinskiui

[4] *Česnys B., Žvironas A.* Prof. Vincas Čepinskis, Vytauto Didžiojo Universiteto Rektorius // Kosmos. 1931. Nr. 7—9. P. 234.

pradeda sektis iki tol sunkiai įkandama matematika, jis ima labiau domėtis biologija, fizika ir kitais gamtos mokslais.

Gimnaziją V. Čepinskis baigė sidabro medaliu. Iškilo tolesnio kelio klausimas. Nemažai nusivylimo ir motinos ašarų namuose sukėlė Vinco atsisakymas studijuoti dvasinėje seminarijoje, nors kunigauti tėvai jo labai ir nevertė. Medalis lengvai galėjo atverti duris į Karo medicinos akademiją, garantuoti stipendiją ir pelningą profesiją. Neabejotinas oratoriaus talentas ir išplėtotas loginis mąstymas būtų galėjęs garantuoti puikią advokato karjerą. Vis dėlto energingas, savimi pasitikintis jaunuolis nusprendė išbandyti jėgas gamtos mokslų srityje. 1890 m. jis įstojo į Peterburgo universiteto Matematikos-gamtos fakulteto gamtos mokslų skyrių, pasirinkdamas modernią, o Rusijoje ir visai naują sritį — fizikinę chemiją. Pasirenkant specialybę, turėjo įtakos Peterburge jau studijavęs V. Bielskis, kuris pripasakojo viliojančių dalykų apie tokius MGF mokslo vyrus kaip D. Mendelejevas, N. Menšutkinas, A. Markovas. Ypač gražiai V. Bielskis atsiliepė apie vieną iš žymiausių Rusijos pedagogų prof. P. Lesgaftą, kuris sugebėjo, atrodytų, tokį sausą savo dėstomą dalyką kaip anatomija susieti su didelėmis auklėjimo, sveikatos apsaugos ir kitomis socialinio gyvenimo problemomis.

Studijos universitete nevisiškai atitiko jaunojo idealisto lūkesčius. Slėgė Aleksandro III režimo dvasia, nevykęs dėstomų dalykų parinkimas. Neteko klausytis ir žymiausio to meto profesoriaus chemiko D. Mendelejevo sistemingo paskaitų kurso — dėl nesutarimų su universiteto ir Švietimo ministerijos vadovybe, protestuodamas prieš studentų varžymą D. Mendelejevas iš universiteto buvo atsistatydinęs. V. Čepinskis studijavo fizikinę chemiją, vadovaujamas kito įžymaus to meto šios srities specialisto, vėliau akademiko D. Konovalovo[5].

Universitete V. Čepinskis rimtai susidomėjo pedagogikos problemomis, kurias nagrinėjo vadovaujamas prof. P. Lesgafto. Vienas iš funkcinės anatomijos kūrėjų, žymus visuomenės veikėjas, itin populiarus pedagogas P. Lesgaftas stengėsi pagrįsti pedagogiką objektyviais anatomijos, fiziologijos ir psichologijos duomenimis, sukūrė savitą fizinio auklėjimo teoriją, paremtą žmogaus fizinės ir protinės raidos vienove. Apie P. Lesgafto evoliucijos istorijos paskaitas V. Čepinskis visada atsiliepdavo žavėdamasis, jos įkvėpė jaunam studentui meilę pedagoginiam darbui, turėjo įtakos jo tolesnio darbo krypčiai[6].

[5] *Juodakis P.* [Kalba V. Čepinskio 60 m. jubiliejaus minėjime] // Ten pat. P. 244.

[6] Curriculum vitae. 1918.05.01 // MAB. F. 231. B. 2. L. 3.

Pažintis su P. Lesgaftu pakreipė ir asmeninį V. Čepinskio gyvenimą. Universitete, kaip ir gimnazijoje, V. Čepinskis negaudavo didesnės materialinės tėvų pagalbos, teko verstis pačiam. Iš pradžių kurį laiką gyveno pas gimnazijos dienų draugą V. Bielskį, vėliau pats pradėjo užsidirbti gerai apmokamomis pamokomis. V. Čepinskis su P. Lesgaftu greitai taip suartėjo, kad profesorius, susirūpinęs jaunuolio materialine padėtimi, rekomendavo jį repetitoriumi ir auklėtoju į neseniai mirusio žinomo literato, labai populiaraus liberaliosios krypties laikraščio „Peterburgskije novosti" redaktoriaus V. Koršo šeimą[7]. Šioje šeimoje V. Čepinskis gyveno paskutinius dvejus studijų metus, o baigęs universitetą 1895.01.08 vedė Mariją Korš, to meto Peterburgo literatūriniuose sluoksniuose jau garsėjančią gabią vertėją.

1894.01.03 buvo patvirtinta V. Čepinskio diplominio darbo tema, o po trijų mėnesių — 1894.04.20 recenzentas prof. N. Menšutkinas darbą jau įvertino — labai gerai[8]. Baigiamųjų egzaminų sąraše, greta neorganinės ir analizinės, organinės chemijos, vien gerai arba labai gerai įvertinta gyvūnų fiziologija, augalų anatomija ir fiziologija, mineralogija, geologija ir paleontologija, zoologija ir lyginamoji anatomija, augalų morfologija ir sistematika, fizinė geografija ir meteorologija. Peterburgo universiteto baigimo pirmojo laipsnio diplomą V. Čepinskis gavo būdamas 23 metų 1894.09.04[9].

Carinėje Rusijoje universiteto baigimo pirmojo laipsnio diplomas suteikdavo teisę pasilikti universitete rengtis profesūrai. V. Čepinskis stengėsi nenutolti nuo mokslinės veiklos, tačiau dar labiau jį traukė savarankiškas eksperimentinis darbas. Kaip ir daugelis to meto jaunųjų chemikų, jis veržėsi į įžymiojo D. Mendelejevo vadovaujamus Rusijos Vyriausiuosius matų ir saikų rūmus, tačiau jie buvo palyginti nedideli, galėjo priimti nedaug chemikų. Vis dėlto V. Čepinskis savo pasiekė: nors 1895.05.11 jis buvo paskirtas dirbti į Finansų ministerijos prekybos ir manufaktūros departamentą[10], tačiau D. Mendelejevas ir D. Konovalovas, matyt, taip vertino jaunojo mokslininko sugebėjimus, kad visos biurokratinės kliūtys greitai buvo įveiktos, ir jau po

[7] *Čepinskis V.* Vaclovą Bielskį atsimenant // Kultūra. 1936. Nr. 10. P. 573.

[8] [V. Čepinskio diplominis darbas „Germanio savybių ryšys su periodiniu dėsniu"] // MAB. F. 231. B. 25. L. 2.

[9] [Peterburgo universiteto baigimo diplomas] // LVA. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 187.

[10] [Varšuvos politechnikos instituto pažyma. 1900.09.15] // Ten pat. L. 105.

aštuonių mėnesių (oficialiai nuo tos pačios gegužės 11 dienos) finansų ministro leidimu V. Čepinskis buvo perkeltas dirbti laborantu į minėtuosius rūmus. Tų pačių metų gruodžio 5 d. jam buvo suteiktas pagal pirmojo laipsnio diplomą priklausantis kolegijos sekretoriaus rangas[11].

Vadovaujamas pasaulinės garsenybės D. Mendelejevo, V. Čepinskis brendo kaip mokslininkas: gerai įvaldė daugelį precizinių matavimo metodų, išmoko dirbti su tikslia aparatūra, rūmai visam gyvenimui įskiepijo jam eksperimentinių mokslinių tyrimų potraukį. Su D. Mendelejevu susiklostė ir geri asmeniniai santykiai (išliko D. Mendelejevo savo jaunajam kolegai padovanoti šachmatai). Šį savo gyvenimo laikotarpį V. Čepinskis visada labai šiltai prisimindavo ir itin vertino. D. Mendelejevo nuopelnus chemijos mokslui, jo originalius asmenybės bruožus vėliau profesorius dažnai pabrėždavo savo paskaitose, pokalbiuose su bendradarbiais ir studentais. 1934 m. jo iniciatyva Vytauto Didžiojo universitete buvo suorganizuotas D. Mendelejevo šimto metų sukakties iškilmingas minėjimas, kuriam pirmininkavo universiteto rektorius prof. M. Römeris, dalyvavo TSRS ambasadorius, o pagrindinį pranešimą skaitė pats prof. V. Čepinskis.

Vis dėlto darbas Rusijos Vyriausiuose matų ir saikų rūmuose nevisiškai patenkino V. Čepinskį. Galimybių savarankiškiems platesniems moksliniams tyrimams tada juose dar nebuvo, ne toks buvo ir pačių rūmų tikslas. Be to, dėl labai plataus studijų universitete pobūdžio, visapusiškos, bet dažnai paviršutiniškos programos V. Čepinskis jautė ir nuodugnesnių chemijos žinių stoką. Tad pasitaręs su D. Mendelejevu, V. Čepinskis ryžosi tęsti studijas. Paėmęs 4 mėn. atostogų, jis su žmona 1896.08.20 išvyko pasižvalgyti po Šveicariją. Atostogoms pasibaigus, V. Čepinskis į Peterburgą nebegrįžo, o atsiuntė pareiškimą atleisti iš darbo (pareiškimas buvo patenkintas 1897 m. sausio 22 d.)[12].

Šveicariją V. Čepinskis pasirinko neatsitiktinai: Ciūrichas tada garsėjo kaip vienas svarbiausių fizikinės chemijos centrų. Buvo ir kita, asmeninė priežastis: nuo pat vaikystės V. Čepinskis turėjo silpnus plaučius, studijų metais gydytojai konstatavo tai aktyvėjančią, tai vėl silpnėjančią tuberkuliozę ir rekomendavo kurį laiką pagyventi ir pasigydyti kalnų klimato sąlygomis.

---

[11] [Varšuvos politechnikos instituto pažymos nuorašas] // MAB. F. 231. B. 9. L. 1.

[12] [Varšuvos politechnikos instituto pažyma. 1900.09.15] // LVA. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 106.

Gyventi ir studijuoti užsienyje teko savo lėšomis, nors neseniai susikūrusi šeima turėjo daugiau pasiryžimo ir entuziazmo negu pinigų. Pragyvenimui lėšų literatūriniu darbu parūpindavo žmona, gerai mokanti kelias užsienio kalbas. Ir pats V. Čepinskis, išlavinęs įgimtus literatūrinius gabumus, įgijęs reikiamų įgūdžių, panašiu darbu galėjo papildyti šeimos biudžetą. 1896 m. žurnalas „Mir božij" (Nr. 1—8) spausdino iš lenkų kalbos jo verstus L. Kšivickio kelionių įspūdžius „Už Atlanto vandenyno", o 1898 m. žymi to meto F. Pavlenkovo leidykla Peterburge išleido V. Čepinskio parašytą pirmojo JAV prezidento Dž. Vašingtono biografiją. 1900 m. Peterburge iš spaudos išėjo net dvi jo verstos knygos: iš vokiečių kalbos — vienas geriausių to meto specializuotų fizikos vadovėlių L. Greco „Elektra" ir iš anglų kalbos — S. Tompsono „Matoma ir nematoma šviesa".

Šveicarijoje V. Čepinskis studijavo daugiau kaip pustrečių metų laisvo klausytojo teisėmis. Ciūricho politechnikos institute jis klausėsi įžymaus technologo G. Liungės paskaitų, įgijo tvirtus elektrotechnikos pagrindus fiziko H. F. Vėberio laboratorijoje, tačiau daugiausia laiko praleido vienoje iš nedaugelio to meto Europoje specializuotų elektrochemijos laboratorijų, vadovaujamoje prof. R. Lorenco. Šioje laboratorijoje, garsėjusioje druskų lydalų tyrimais, V. Čepinskis atliko savo pirmąjį ir patį stambiausią eksperimentinį mokslinį darbą, kuris vokiečių kalba buvo paskelbtas viename iš solidžiausių to meto chemijos žurnalų — „Zeitschrift für anorganische Chemie".

Iš Ciūricho į Rusiją V. Čepinskis grįžo 1899 m. pavasarį jau kaip subrendęs mokslininkas. Tai patvirtino ir abiejų jo vadovų — Vėberio ir Lorenco — atsiliepimai. H. F. Vėberis gyrė jį, kad studijavo labai atidžiai, rūpestingai, moksliniu metodu[13], o prof. R. Lorencas pabrėžė, kad V. Čepinskis — sumanus ir kruopštus eksperimentatorius, įvaldęs ir elektrochemijos teoriją, kad jis gali savarankiškai kelti ir spręsti mokslines ir technines elektrochemijos problemas[14].

Deja, kartu su puikia charakteristika V. Čepinskis iš Ciūricho parsivežė ir neišgydomą ligą. Institute jam teko dirbti labai kenksmingomis sąlygomis. Dauguma laboratorijų buvo įrengta naujose patalpose, moderniai, o elektrochemikai kurį laiką glaudėsi dviejuose nedideliuose kambariuose be tinkamos ventiliacijos. Tirdamas sunkiųjų metalų (švino, sidabro, cinko) halogeninių druskų lydalų elektrolizę aukštoje temperatūroje, V. Če-

[13] [H. F. Vėberio pažyma. 1899 m. sausis] // Ten pat. L. 103.
[14] [R. Lorenco pažyma. 1899.01.19] // Ten pat. L. 104.

pinskis daugiau kaip metus kvėpavo oru, kuriame buvo pernelyg didelė chloro koncentracija, ir neišvengė cheminės intoksikacijos. Ji pasireiškė padidėjusiu bendru nervingumu ir rankų drebėjimu. Ši negalia vargino profesorių iki pat jo amžiaus galo ir vėliau neleido dirbti labai pamėgto tikslaus eksperimentinio darbo.

Grįžęs į Rusiją, V. Čepinskis kurį laiką nedirbo. 1899 m. kovo mėn. jis buvo priimtas į Rusijos fizikų ir chemikų draugiją. Tokiu atveju būtinas rekomendacijas davė jį dar iš studijų laikų gerai prisimenantis ir su naujuoju eksperimentiniu darbu susipažinęs įžymus fizikochemikas D. Konovalovas, vėliau TSRS MA akademiku tapęs V. Tiščenka ir Inžinerinės akademijos laboratorijos vedėjas, būsimasis jos profesorius bei leidinio „Žurnal prikladnoj chimii" redaktorius A. Gorbovas[15]. Ką tik į draugiją priimtas V. Čepinskis pateikė savo „vizitinę kortelę" — padarė išsamų pranešimą apie kai kurių sunkiųjų metalų druskų laisvąją energiją aukštoje temperatūroje[16].

Jausdamas savo sugebėjimus ir galimybes, turėdamas puikias užsienio studijų vadovų charakteristikas, taip pat D. Mendelejevo[17] ir D. Konovalovo[18] atsiliepimus, V. Čepinskis nutarė suderinti mokslinius polinkius su P. Lesgafto įskiepyta pagarba ir meile pedagoginiam darbui. Nuo 1899 m. rugpjūčio 1 d. jis — Varšuvos politechnikos instituto fizikos katedros jaunesnysis laborantas[19].

Naujoje darbovietėje V. Čepinskis pasirodė labai gerai, ir instituto vadovybė pasiūlė jam vadovauti fizikinės chemijos katedrai. Aišku, amžiumi daug vyresnius būsimuosius bendradarbius šis „šuolis" galėjo šokiruoti, o ir pats V. Čepinskis, matyt, dar nemanė esąs pakankamai pasirengęs tokio plataus profilio darbui, todėl nuo 1900 m. sausio 1 d. pusei metų buvo komandiruotas į užsienį galutinai pasirengti profesūrai. Aišku, kad šiuo kartu buvimą užsienyje V. Čepinskis išnaudojo visai kitaip negu studijų metais: stengėsi užmegzti daugiau asmeninių pažinčių ir tvirtesnių kontaktų su įžymiais užsienio mokslininkais, pasirink-

[15] Журнал русского физико-химического общества. Ч. Химическая, 1899. Т. 31, вып. 3. С. 307.

[16] *Чепинский В. В.* О свободной энергии галойдных соединений некоторых тяжелых металлов при высокой температуре // Там же. С. 315.

[17] [D. Mendelejevo atsiliepimas. 1899. 05.15] // LVA. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 108.

[18] [D. Konovalovo atsiliepimas. 1899.05.15] // Ten pat. L. 109.

[19] [Varšuvos politechnikos instituto pažyma. 1900.09.15] // Ten pat. L. 105.

ti naujų temų ne tiktai sau, bet ir būsimajam katedros darbui. Kurį laiką V. Čepinskis buvo apsistojęs Leipcige, detaliai susipažino su tenykščio universiteto fizikos, chemijos ir ypač fizikinės chemijos laboratorijomis, su vieno iš fizikinės chemijos pradininkų prof. V. Ostvaldo darbais. Getingeno universitete jis išstudijavo prof. V. Nernsto mokslinės mokyklos darbus, netgi buvo bepradedąs dirbti mokslinį darbą tais laikais labai madingoje fotochemijos srityje[20], tačiau greitai paaiškėjo ne itin palankios darbo ir bendravimo su vadovu sąlygos, ir 1900 m. pavasarį V. Čepinskis vėl atsidūrė Ciūricho politechnikos institute. Čia toje pačioje R. Lorenco vadovaujamoje elektrochemijos laboratorijoje jis atliko seriją bandymų, tirdamas vandenilio koncentracijos celių elektrovaros jėgas.

Ciūriche V. Čepinskis gavo Varšuvos politechnikos instituto vadovybės raštą, kuriame buvo informuojamas, kad fizikinės chemijos katedros vedėjo pareigoms rastas kitas kandidatas, o jam siūloma kita, „daug pelningesnė" organinių dažų katedros vedėjo vieta. Pasipiktinęs V. Čepinskis parodė tą raštą prof. R. Lorencui, kuris patarė pasiūlymą atmesti[21] ir padėjo susitarti dėl darbo Hageno akumuliatorių gamyklų akcinės bendrovės „Tudor" Peterburgo skyriuje. Turėdamas garantuotą darbo vietą, V. Čepinskis atsakė Varšuvai jam būdingu tiesumu, kad negali eiti pėdomis M. Saltykovo-Ščedrino knygos herojaus — rašytojo Kukolkino, kuris įsakomas gali rašyti įvairaus turinio romanus arba eiti akušerės pareigas...[22]

1900 m. liepos 1 d. V. Čepinskis grįžo iš Ciūricho, o rugsėjo 1 d. buvo atleistas iš Varšuvos politechnikos instituto. Rasti darbo kokioje nors mokslo įstaigoje ar aukštojoje mokykloje nepavyko: ne rusas, ne stačiatikis, su vyresnybe nelabai tesiskaitantis (Kukolkino „istorija"). Kurį laiką teko pasukti į pramonę. Tačiau darbas „Tudor" Peterburgo skyriaus centrinio technikos biuro vyresniuoju inžinieriumi neatitiko V. Čepinskio polinkių ir kvalifikacijos. Vis dėlto ir čia jis rado galimybių atitrūkti nuo kasdieninės rutinos. 1901 m. vasario 1 d. per Rusijos fizikų ir chemikų draugijos posėdį padarė pranešimą apie savo mokslinį darbą užsienio komandiruotėje, o 1902 m. antrajame Rusijos elektrotechnikų suvažiavime — apie inž.

[20] *Matulis J.* Prof. V. Čepinskio gyvenimas ir mokslinė veikla fizinės chemijos srityje (pranešimas jubiliejinėje mokslinėje konferencijoje 1971 m. gegužės 3 d.) // ČMMA.

[21] Ten pat.

[22] *Žvironas A.* Profesorius Vincas Čepinskis // Kultūra. 1931. Nr. 5. P. 257.

Vikarino sistemos pritaikymą Rusijos keleiviniams traukiniams apšviesti[23].

V. Čepinskis bodėjosi moksliniam darbui nepalankia, nors ir gerai atlyginama tarnyba. Jį traukė pedagoginis darbas. Tačiau eiti į eilinę Rusijos mokyklą jis pats nelabai norėjo, o į Lietuvą kelio nebuvo: malšinant 1863 m. sukilimą Vilniaus generalgubernatoriaus Muravjovo išleisti cirkuliarai draudė aukštąjį mokslą baigusiems lietuviams dirbti Lietuvoje pagal specialybę ar užimti atsakingas pareigas (išskyrus kunigus, gydytojus ir advokatus). V. Čepinskiui teko laukti patogaus momento įsikurti bent jau arčiau Lietuvos.

Tokia proga atsirado, kai Liepojoje buvo reorganizuojama komercijos mokykla. Liepoja tada buvo vienas didžiausių Pabaltijo miestų,—XX a. pradžioje joje gyveno beveik 100 000 gyventojų. Neužšąlantis uostas plėtė Rusijos imperijos užsienio prekybos galimybes, 1893 m. čia pastatytas ir karinis uostas. Gyventojų sparčiai daugėjo. Tuo tarpu mieste tebuvo dvi gimnazijos ir viena realinė mokykla. Labai trūko vidurinio mokslo įstaigos, kuri kartu su bendruoju išsilavinimu duotų gausių Liepojos prekybininkų vaikams ir specialių komercijos žinių. 1900 m. įkurta triklasė prekybos mokykla tokių reikalavimų nepatenkino ir nuo 1902 m. rudens ji buvo pertvarkoma į septynmetę. Prireikus daugiau kvalifikuotų pedagogų, V. Čepinskiui buvo pasiūlyta chemijos ir prekių mokslo dėstytojo vieta. Viliojo ne tik neblogas atlyginimas (4200—6200 rb per metus), geras butas, galimybė dirbti arčiau Lietuvos, bet ir tai, kad mokykla buvo palyginti savarankiška, laisva nuo daugelio biurokratinių suvaržymų. Ji buvo išlaikoma ne valdžios, o Liepojos biržos, pavaldi ne Švietimo, o Finansų (vėliau — Prekybos ir pramonės) ministerijai, kuri tik iš dalies subsidijavo mokyklą, mažai kišosi į jos vidaus reikalus. Mokykloje vyravo liberalesnė dvasia, mažiau buvo jaučiamas gimnazijoms ir realinėms mokykloms būdingas tiesmukiškas rusinimas, joje mokėsi nemažai lietuvių, neiškentusių tvankios gimnazijų atmosferos. Visa tai apsvarstęs, V. Čepinskis ilgiau įsikūrė Liepojoje: čia dirbo nuo 1902 m. rugpjūčio 1 d.[24]

Pasirodė, kad Liepojoje palanki dirva atsiskleisti organizaciniams V. Čepinskio sugebėjimams. Rengdamas naujas savo dės-

[23] *Чепинский В. В.* Роль аккумулятора в деле электрического освещения вагонов и система инженера Викарино // Тр. второго всеросс. электротехн. съезда. СПб., 1903. Т. 4. С. 263.

[24] [Finansų ministerijos raštas. 1902.07.29] // LVA. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 199.

tomų dalykų programas, jis ypač didelį dėmesį kreipė į teorijos ir praktikos ryšį: kiek galėdamas plėtė demonstruojamuosius bandymus, įvedė praktinius užsiėmimus, organizuodavo gamybines ekskursijas[25]. Naujojo dėstytojo autoritetas taip greitai išaugo, kad po dvejų metų staiga mirus mokyklos direktoriui kandidatu į jo pareigas kolegos iškėlė V. Čepinskį. Konkurencija buvo nemaža: į tas pareigas pretendavo dar 13 kandidatų, iš jų ministerijos palaikomi didelę patirtį turintys panašių mokyklų inspektoriai iš Lodzės, Kijevo ir Varšuvos, Rygos komercijos mokyklos direktorius, patyrę gimnazijų ir realinių mokyklų mokytojai iš Žitomiro, Odesos ir kitur[26]. Vis dėlto mokyklos globos taryba absoliučia balsų dauguma 1904.05.22 direktoriumi išrinko V. Čepinskį. Ministras iš pradžių atsisakė tvirtinti naująjį direktorių: jis neturėjo reikalaujamo penkerių metų stažo, o ir apskritai katalikams tokias aukštas vietas užimti Pabaltijyje buvo draudžiama[27]. Tačiau Liepojos biržos komitetas nenusileido, ėmėsi žygių, ir naujų mokslo metų pradžioje V. Čepinskis buvo patvirtintas naujame poste[28].

Išsiplėtusioje mokykloje greitai pradėjo mokytis 220—230 mokinių, dėstė apie 20 dėstytojų[29]. V. Čepinskiui teko atsisakyti dalies pamokų, iš jų ir chemijos laboratorinių darbų, atsirado daugybė organizacinių rūpesčių. Vienas iš didžiausių darbų buvo naujų mokyklos rūmų statyba. Ir nors dėl sklypo pasirinkimo ir finansavimo sunkumų ji užtruko neįprastai ilgai (ministerijos leidimas buvo gautas 1904/05 m. m., o į naujus rūmus mokykla persikėlė tik 1911 m.[30]), nors dėl lėšų stokos visų savo planų V. Čepinskiui ir nepavyko realizuoti, tačiau naujųjų rūmų Liepojos komercinei mokyklai galėjo pavydėti ne viena to meto Rusijos aukštoji mokykla. Triaukščiame Šveicarijos mokyklų tipo pastate (ir čia buvo jaučiama V. Čepinskio įtaka), kartu su įrengimais kainavusiame daugiau negu 100 000 rb, buvo gerai

---

[25] Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1903—1904 уч. г. Либава, 1904. С. 5, 33; Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1904—1905 уч. г. Либава, 1905. С. 17.

[26] [Liepojos komercijos mokyklos globos tarybos 1904.05.22 posėdžio protokolas] // LRVIA. F. 7389. Ap. 1. B. 1. L. 14.

[27] *Česnys B., Žvironas A.* Prof. Vincas Čepinskis, Vytauto Didžiojo Universiteto Rektorius. P. 233.

[28] [V. Čepinskio pareiškimas MGF dekanui. 1927.04.22] // MAB. F. 231. B. 18. L. 4.

[29] Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1909—1910 уч. г. Либава, 1910. С. 1, 7, 33.

[30] Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1910—1911 уч. г. Либава. 1911. С. 3.

įrengta chemijos laboratorija, speciali demonstracijoms pritaikyta fizikos ir chemijos dėstymo klasė, prekių mokslo, geografijos ir gamtos mokslų istorijos kabinetai, erdvi biblioteka. Daug dėmesio V. Čepinskis skyrė mokymo procesui tobulinti, bendram mokyklos lygiui kelti, ypač rūpinosi, kad mokyklos auklėtiniai gautų teisę stoti ne tik į aukštąsias technikos mokyklas, bet ir į universitetus[31]. Dar 1906 m. jis iškėlė mintį perorganizuoti mokyklą į aštuonmetę[32] ir taip sumažinti mokinių savaitinį krūvį bei pagerinti kai kurių dalykų dėstymą. Nors ir labai pavėluotai, ši idėja buvo pradėta realizuoti 1914/15 m. m.[33]

V. Čepinskio pedagoginė ir organizacinė veikla buvo įvertinta. 1907.11.10 jis gavo kolegijos asesoriaus, 1909.08.19 — rūmų patarėjo, 1913.05.13 — kolegijos patarėjo, 1914.04.21 — valstybės patarėjo rangą, 1908.04.13 — apdovanotas šv. Anos III laipsnio ordinu, 1912.03.25 — šv. Vladimiro IV laipsnio ordinu[34].

Nors ir persikėlęs gyventi ir dirbti arčiau Lietuvos, tėviškėje V. Čepinskis lankydavosi retai. Matyt, turėjo įtakos žmonos nuotaikos. Visiškai kitokioje aplinkoje augusios M. Čepinskienės kaimas netraukė, ji nesuprato jo žmonių problemų ir pažiūrų, nemokėjo ir lietuvių kalbos, nors, būdama didelės vidinės kultūros, įsitikinusi altruistė, skatino vyrą padėti artimiesiems, nuoširdžiai globojo kurį laiką pas Čepinskius gyvenusį vyro brolį Jonuką, gerai sutarė su jo seserimi Elena. V. Čepinskis stengėsi panaudoti savo įtaką Liepojoje gyvenantiems tautiečiams palaikyti. Jis sudarė galimybę baigti komercijos mokyklą ne vienam lietuviui, kuriam kitos vidurinės mokyklos buvo uždarytos, globojo ir rėmė keletą latvių, 1905—1906 m. kovojusių prieš carinę priespaudą[35]. 1904/05 m. m. piešimą dėstyti į mokyklą buvo pakviestas vėliau išgarsėjęs tapytojas K. Sklėrius[36], nuo 1906/07 m. m. geografiją bei gamtos mokslų istoriją dėstė ir bibliotekai vadovavo Maskvos universiteto Fizikos-matematikos fakulteto absolventas J. Ba-

[31] Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1912—1913 уч. г. Либава, 1913. С. 13; [Liepojos komercijos mokyklos globos tarybos 1906.12.17 posėdžio protokolas] // LRVIA. F. 7389. Ap. 1. B. 1. L. 40.

[32] [V. Čepinskio raštas Peterburgo pedagogikos akademijos prezidentui. 1914.04.16] // Ten pat. L. 1.

[33] Ten pat.

[34] [1913 m. V. Čepinskio tarnybos lapas] // Ten pat. B. 11. L. 33.

[35] [MGF Tarybos 1936.12.01 posėdžio protokolas] // VUB F 96-7. L. 203.

[36] Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1904—1905 уч. г. С. 1.

ronas[37], 1903—1906 m. katalikų tėvų vaikams tikybą dėstė būsimasis Panevėžio vyskupas K. Paltarokas[38]. Kartu su kitais vietos lietuvių veikėjais V. Čepinskis įkūrė Liepojos lietuvių labdarybės draugiją ir aktyviai joje veikė[39]. Liepojoje gyvenantys ar iš kitų miestų trumpam atvykę lietuviai visada galėjo tikėtis jo paramos[40]. Prireikus V. Čepinskį prisimindavo ir Lietuvoje. Profesorius mėgdavo pasakoti atsitikimą, kaip pas jį į Liepoją specialiai atvažiavę žemaičiai aiškinosi, ar jų laukuose rastose blizgančių akmenų nuolaužose nėra aukso...[41]

Nerami, kūrybiniams ieškojimams visada atvira V. Čepinskio dvasia neapsiribojo tik tautine veikla. Jis kasmet skaitė viešas paskaitas įvairiomis mokslo ir technikos temomis, nuo 1908 m. iki karo vadovavo Rusijos technikų draugijos Liepojos skyriui[42], prieš tai buvo šio skyriaus organizuotų mašinistų ir kūrikų vakarinių kursų vedėjas[43].

Vis dėlto Čepinskių šeimai, įpratusiai prie Peterburgo ir Ciūricho intensyvaus kultūrinio gyvenimo, prie kontaktų su mokslininkais ir visuomenės veikėjais, gyvenimas Liepojoje duodavo mažai dvasinio peno. M. Čepinskienė rašė į Peterburgą: „[...] čia netgi inteligentiškų pasilinksminimų nebūna. Vokiečių teatras tai toks siaubas, kad aš prisiekiau ten nesilankyti, visuomenės iš esmės nėra (vis atskiri būreliai pagal tautybę — vokiečiai, latviai, lenkai, žydai), ir visur savi siauri interesai ir nuobodulys. Reikia turėti darbą, kuriame būtų galima užsimiršti“[44]. Ši problema ypač opi buvo žmonai[45], kuriai teko namuose auklėti sūnų. Vyras, be savo mėgstamo darbo, kuriam skirdavo visas jėgas, ištisas dienas beveik nebūdamas namuose, nenutraukė ryšių ir su chemikais mokslininkais. 1907 m. sausio mėn. jis dalyvavo pir-

---

[37] Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1906—1907 уч. г. Либава, 1907. С. 6.

[38] Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1903—1904 уч. г. С. 5.

[39] *Purėnas A.* [Kalba V. Čepinskio 60 m. jubiliejaus minėjime] // Kosmos. 1931. Nr. 7—9. P. 237.

[40] *Prapuolenis Br.* [Prof. Vincas Čepinskis, Vytauto Didžiojo Universiteto Rektorius] // Ten pat. P. 238.

[41] *Jucys A.* Atsiminimų žiupsnelis apie profesorių V. Čepinskį // ČMMA.

[42] *Čėsnys B., Žvironas A.* Prof. Vincas Čepinskis, Vytauto Didžiojo Universiteto Rektorius. P. 233.

[43] Curriculum vitae. 1918.05.01. L. 3.

[44] [M. Čepinskienės laiškai A. Suvorinui. 1902.07.(?); 1911.10.30] // VCLMA. F. 459. Ap. 1. B. 2004. L. 59, 169.

[45] [M. Čepinskienės laiškas A. Suvorinui. 1911.10.30] // Ten pat. L. 169.

majame Rusijos fizikų ir chemikų draugijos suvažiavime[46]. 1909 m. buvo išsirūpinęs komandiruotę į VII tarptautinį taikomosios chemijos kongresą Londone[47]. Be to, 1903 m. gruodžio pabaigoje—1904 m. sausio pradžioje savo iniciatyva ir lėšomis V. Čepinskis dalyvavo III Rusijos techninio ir profesinio mokymo darbuotojų suvažiavime Peterburge[48], 1904 m. vasarą atostogavo, o 1905 m., 1907 ir 1911 m. gydėsi užsienyje[49].

Per Pirmąjį pasaulinį karą Liepojos komercijos mokykla buvo evakuota. Mokslas nutrūko, tačiau iki pat mokyklos likvidavimo 1918 m. balandžio mėnesį V. Čepinskis buvo laikomas šios mokyklos, oficialiai tada vadintos Antrąja komercijos mokykla, direktoriumi, turėjo mokėti iždo pašalpas evakuotiems ir į karo tarnybą pašauktiems mokytojams, atsiskaitinėti prekybos ir pramonės ministerijai už lėšų panaudojimą, rūpintis kitais tos mokyklos mokytojų ir buvusių mokinių reikalais[50].

Tokios tik nominalios direktoriaus pareigos daug laiko neatimdavo, tad V. Čepinskis drauge galėjo dirbti ir kitose įstaigose: 1915—1916 m. Maskvos susisiekimo instituto laboratorijoje su prof. M. Centneršveriu tyrė galimybes elektrolizės būdu iš magnezito gaminti karo reikalams reikalingą magnį[51], 1916 m. kurį laiką buvo Maskvos miesto valdybos pagalbos pabėgėliams skyriaus vaikų prieglaudų poskyrio vedėjas[52], 1916—1917 m. skaitė fizikos paskaitas Petrogrado Lutugino liaudies universitete, 1917—1918 m. mokytojavo Ugličo realinėje mokykloje ir moterų gimnazijoje.

Po 1917 m. Rusijos revoliucijų, suprasdamas liaudies švietimo ir aukštojo mokslo svarbą besikuriančiai nepriklausomai Lietuvai, Vincas Čepinskis pradėjo rūpintis grįžimu į tėvynę[53].

---

[46] *Макареня А. А., Страдынь Я. П.* Д. И. Менделеев и Прибалтика // Изв. АН Латв. ССР. 1984. № 12. С. 38.

[47] Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1908—1909 уч. г. Либава, 1909. С. 22.

[48] Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1903—1904 уч. г. С. 52.

[49] [V. Čepinskio tarnybos lapas] // LVA. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 200.

[50] Curriculum vitae. 1918.05.01. L. 12; [Liepojos komercijos mokyklos 1913—1916 m. veiklos byla] // LRVIA. F. 7389. Ap. 1. B. 21. L. 36. 41, 46, 47, 55, 58, 59; *Česnys B.* Prof. Vincas Čepinskis, Vytauto Didžiojo Universiteto Rektorius – jubiliatas // Naujoji romuva. 1931. Nr. 18, P. 1; [V. Čepinskio pareiškimas MGF dekanui. 1927.04.22] // MAB. F. 231. B. 18. L. 4.

[51] Curriculum vitae // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 763. L. 51.

[52] [V. Čepinskio rašto Maskvos miesto valdybai kopija. 1916.06.17] // LRVIA. F. 7389. Ap. 1. B. 21. L. 34.

[53] *Žvironas A.* Profesorius Vincas Čepinskis. P. 257.

1918.08.30 jis su šeima jau Vilniuje[54]. V. Čepinskis greitai suartėjo su liberaliaisiais Lietuvos veikėjais. Lietuvos vyriausybė įtraukė jį į darbą: pirmojo Lietuvos Ministrų kabineto švietimo ministras J. Yčas 1918.11.18 paskyrė V. Čepinskį Švietimo ministerijos aukštųjų mokyklų skyriaus vedėju[55]. Lietuvoje tada nebuvo nė vienos aukštosios mokyklos, tad V. Čepinskiui kartu su Švietimo ministerijos patarėju M. Biržiška buvo pavesta imtis parengiamųjų darbų Vilniaus universitetui atkurti. V. Čepinskis buvo paskirtas ministerijos įgaliotiniu vesti visas tam reikalingas derybas su vokiečių okupacine valdžia Vilniuje, perimti iš jos būsimojo universiteto reikalams senuosius universiteto rūmus, technikos ir realinę mokyklas. Šio širdžiai mielo darbo V. Čepinskis ėmėsi su didžiule energija. Iš vokiečių karinės ligoninės, įsikūrusios Vilniaus chemijos-technikos mokykloje, jis nupirko chemijos ir bakteriologijos laboratorinių įrengimų ir reagentų daugiau kaip už 20 000 markių[56]. 1918.12.14 oficioze „Lietuvos aidas" buvo paskelbtas V. Čepinskio parengtas Laikinosios vyriausybės Švietimo ministerijos įsakymas dėl Vilniaus universiteto atgaivinimo, remiantis Lietuvos Valstybės Tarybos 1918 m. gruodžio 5 d. nutarimu. Ten pat išspausdintas V. Čepinskio pasirašytas pranešimas apie būsimojo universiteto struktūrą, jo darbo pradžią (ne vėliau kaip 1919.05.15), jaunimo pareiškimų priėmimo tvarką, pateikta ištrauka iš Valstybės Tarybos priimto universiteto statuto. Universitete turėjo būti Teologijos, Socialinių mokslų, Medicinos, Gamtos ir Matematikos fakultetai. Prie Medicinos fakulteto buvo planuojama įsteigti Veterinarijos, o prie Gamtos fakulteto — Agronomijos institutus.

1918 m. gruodžio 31 d. Lietuvos Respublikos vyriausybinės įstaigos iš Vilniaus pasitraukė į Kauną. Vilniaus universiteto atkūrimo klausimas savaime atkrito, apie universiteto steigimą Kaune tada dar nebuvo nė kalbos. Lietuvos antrosios vyriausybės kabineto pirmininkas M. Sleževičius nukreipė V. Čepinskį, kaip šviesų žmogų, gerai mokantį anglų, vokiečių, lenkų ir rusų kalbas, į diplomatinį darbą. V. Čepinskis buvo paskirtas pirmininku nepaprastosios delegacijos, siunčiamos į Angliją tartis dėl oficialaus Lietuvos valstybės pripažinimo de facto ir de jure

---

[54] [V. Čepinskio pareiškimas MGF dekanui. 1927.04.22] // MAB. F. 231. B. 18. L. 1.

[55] *Česnys B.* Prof. Vincas Čepinskis, Vytauto Didžiojo Universiteto Rektorius — jubiliatas. P. 1.

[56] [V. Čepinskio pareiškimo švietimo ministrui kopija. 1930.08.25] // MAB. F. 231. B. 27. L. 1; [Valstybės kontrolieriaus raštas švietimo ministrui. 1930.08.25] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 846. L. 111.

bei dėl paramos kovoje su Lietuvos priešais. Delegacijos pirmininkas gavo labai plačius įgaliojimus vesti derybas ir ekonominiais klausimais — tartis dėl valstybinių paskolų, geležinkelio ir kariuomenės užsakymų ir kt.[57] Vis dėlto V. Čepinskiu buvo nevisiškai pasitikima — kartu su juo buvo pasiųstas „angelas sargas", turintis jį saugoti nuo per daug artimos draugystės su Anglijos kairiaisiais[58]. 1919.02.07 V. Čepinskis buvo paskirtas į užsienio reikalų ministro A. Voldemaro vadovaujamą delegaciją, vykstančią į Paryžiaus taikos konferenciją[59], tačiau į ją nevažiavo, nes nesutarė su delegacijos vadovu dėl pozicijos tarybų valdžios bei kolčiakininkų atžvilgiu. Konfliktų su A. Voldemaru buvo kilę ir daugiau, ypač kai šis buvo išleidęs aplinkraštį, draudžiantį V. Čepinskiui daryti bet kokius žingsnius užsienio politikos srityje be A. Voldemaro žinios. V. Čepinskis pareiškė, kad taip jo veikla Anglijoje visiškai paralyžiuojama, ir padavė atsistatydinimo pareiškimą. Konfliktą nuslopino Ministrų kabinetas, atšaukęs A. Voldemaro aplinkraštį, patvirtinęs visus V. Čepinskio veiksmus Londone ir paprašęs jį toliau eiti pareigas[60].

Diplomatinė tarnyba V. Čepinskio nesužavėjo, tad kai tik Lietuvos inteligentai pradėjo organizuoti Aukštuosius kursus, tikėdamiesi juos išplėsti iki universiteto, ir vienas iš kursų vadovų Z. Žemaitis parašė V. Čepinskiui į Londoną kviesdamas jį įsitraukti į šį darbą, V. Čepinskis nesvyruodamas priėmė pasiūlymą[61]. Nesulaikė ir tai, kad Londone jis turėjo puikias gyvenimo sąlygas, kad ryškėjo tolesnės politinės veiklos perspektyvos, o be vyriausybės pagalbos, visuomeniniais pagrindais organizuojami kursai negarantavo netgi pragyvenimo sąlygų, neteikė jokių vilčių karjerai.

1919.12.10 V. Čepinskis atsistatydino iš Užsienio reikalų ministerijos, 1920 m. kovo pradžioje grįžo į Lietuvą ir iš karto įsitraukė į politinę ir pedagoginę veiklą. 1920 m. balandžio mėn. jis buvo išrinktas Lietuvos Steigiamojo Seimo nariu ir pradėjo skaityti paskaitas Aukštuosiuose kursuose. Aukštiesiems kursams peraugus į Lietuvos universitetą, darbo jame atsirado tiek daug,

---

[57] [Užsienio reikalų ministerijos įgaliojimas. 1919.02.11] // MAB. F. 231. B. 10. L. 1.

[58] SSD. 7 posėdis. 1920. Geg. 26.

[59] [Ministrų Tarybos įgaliojimas. 1919. 02.07] // VLB. F. 456. Ap. 24. L. 26.

[60] [Ministrų kabineto 1919.08.17 ir 1919.08.29 posėdžių protokolai] // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 57. L. 79, 99.

[61] *Žemaitis Z.* [Kalba V. Čepinskio 60 m. jubiliejaus minėjime] // Kosmos, 1931. Nr. 7—9. P. 242.

kad V. Čepinskiui teko rinktis: politika ar mokslas. Jis pasirinko mokslą ir iš politinės veiklos pamažu pasitraukė. Nuo 1922.08.01 pagrindine darboviete V. Čepinskis jau laikė universitetą ir Steigiamajame Seime gaudavo tik pusę atlyginimo[62].

Nuo pat pirmųjų grįžimo į Lietuvą dienų Aukštuosiuose kursuose V. Čepinskis skaitė fizikos paskaitas, organizavo fizikos kabinetą, parūpino jam daugiau kaip 80 prietaisų ir mokymo priemonių[63] (1920 m. chemija Aukštuosiuose kursuose nebuvo dėstoma). 1920 m. vasaros mėnesiais vykusiuose mokytojų kursuose skaitė fizikos, o 1921 m. — chemijos paskaitas.

Kaip ir dauguma Aukštųjų kursų dėstytojų V. Čepinskis buvo įsitikinęs, kad šie kursai jokiu būdu negali atstoti universiteto: jie nedavė klausytojams sistemingo aukštojo išsilavinimo, diplomo, negarantavo jokių teisių. Jis kategoriškai prieštaravo krikščionių demokratų partijos idėjai steigti konfesinį, t. y. katalikišką, universitetą, rengiantį tik dvasininkus ir kai kurių humanitarinių mokslų specialistus. Jo aistringos argumentuotos kalbos Steigiamajame Seime nemažai prisidėjo prie to, kad 1922 m. vasario 16 d. atidarytas Lietuvos universitetas[64] gavo statutą, garantuojantį palyginti plačią autonomiją.

Iš pradžių universitetas nerado pakankamai specialistų visoms etatinėms vietoms užimti, dėl to švietimo ministras P. Juodakis 1922.02.25 paskyrė tik fakultetų personalo vadinamuosius branduolius — po keletą profesorių, kurie turėjo toliau rūpintis savo katedrų ir fakultetų plėtimu. Į Matematikos-gamtos fakulteto (MGF) branduolį įėjo ir V. Čepinskis, paskirtas Fizinės chemijos katedros ordinariniu profesorium, kartu pavedant eiti ir Fizikos katedros profesoriaus pareigas[65]. Įsigaliojus Steigiamojo Seimo priimtam universiteto statutui, visi švietimo ministro paskirti profesoriai turėjo būti perrinkti fakultetų posėdžiuose. V. Čepinskis ordinariniu profesoriumi buvo oficialiai išrinktas MGF posėdyje 1922.03.09[66]. Jau 1922.03.21 MGF posėdyje V. Čepinskiui buvo pavesta sudaryti visų studijų metų mokymo

---

[62] [LU MGF Fizikos kabineto aparatūros sąrašas] // LVA. F. 631. Ap. 13. B. 13. L. 85, 152.

[63] Ten pat.

[64] [Švietimo ministro raštas Respublikos prezidentui] // Ten pat. F. 923. Ap. 1. B. 305. L. 223.

[65] [Švietimo ministerijos raštai. 1922.03.28 ir 1922.04.26] // Ten pat. F. 391. Ap. 4. B. 775. L. 312, 412; [Švietimo ministro įsakymas. 1922.03.20] // Ten pat. Ap. 8. B. 27. L. 72.

[66] [LU Senato raštas švietimo ministrui] // Ten pat. Ap. 4. B. 869. L. 206; [MGF 1922.03.09, 1922.03.21 ir 1922.05.25 posėdžių protokolai] // VUB F 96-1[a]. P. 22, 55.

planus fizikams ir fizikochemikams, taip pat padėti sudarant mineralogijos, geologijos ir kristalografijos dėstymo programas. Tų pačių metų gegužės mėn. V. Čepinskio siūlymu MGF Taryba matematikos, fizikos, chemijos ir biologijos skyriuose dėstomus dalykus suskirstė į ciklus. Išėję bendruosius skyriaus dalykus, klausytojai galėjo pasirinkti savo specialybei, jų nuomone, reikalingą ciklą. MGF mokymo planuose fizikinės chemijos dėstymas buvo numatytas tiktai V semestre, tad iš pradžių V. Čepinskiui teko skaityti tik fizikos paskaitas pirmojo semestro studentams[67]. Fakultete labai trūko reikiamos kvalifikacijos dėstytojų, tad ne vienam profesoriui teko „lopyti skyles" ir dėstyti gretimų specializacijų dalykus. Neišvengė to ir V. Čepinskis, kurį laiką dėstęs geofiziką[68]. Be to, reikėjo rūpintis dviejų katedrų ir fizikos kabineto organizavimu[69]. 1922 m. universiteto statute MGF buvo numatytos Eksperimentinės ir Teorinės fizikos katedros[70]. Faktiškai jos abi susiliejo į vieną — Fizikos katedrą[71]. Fakultetą tai patenkino: kai 1922 m. pareiškimą dirbti MGF atsiuntė Odesos universiteto absolventas, vėliau labai išgarsėjęs šiuolaikinės elektrochemijos kinetikos pagrindų kūrėjas A. Frumkinas ir atsirado galimybė katedrą skelti į dvi, jam buvo atsakyta, kad Fizikos katedroje profesorius jau yra. Panašiai buvo atsakyta ir prof. J. Narbutui iš Estijos[72].

Be rūpinimosi dviejų katedrų ir jų kabinetų organizavimu, jau pirmaisiais mokslo metais prof. V. Čepinskį užgriuvo atsakingos pareigos universiteto vadovybėje: MGF Tarybos siūlymu[73] 1922 m. jis buvo išrinktas pirmuoju universiteto prorektoriumi. Šios pareigos buvo susijusios su kitais įpareigojimais. Pavyzdžiui, 1922/23 m. m. V. Čepinskis buvo universiteto bibliotekos komisijos pirmininkas, dėjo daug pastangų, kad Švietimo ministerija perduotų universitetui savo centrinį knygyną, turėjusį tapti bibliotekos branduoliu. Gavęs neigiamą atsakymą, rūpinosi kitais būdais kaupti knygas (1923 m. pabaigoje jų jau buvo 24 000 tomų), stengėsi išplėsti bibliotekos patalpas netgi mažiau

---

[67] Lietuvos Universiteto veikimo apyskaita. 1922.II.16—1924.VI.15. K., 1924. P. 144.

[68] [MGF 1923.09.14 posėdžio protokolo nuorašas] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 788. L. 80.

[69] [MGF 1922.03.09 posėdžio protokolas] // VUB F 96-1. P. 15.

[70] Vytauto Didžiojo Universitetas. Antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16—1932.IX.1) apyskaita. K., 1933. P. 499.

[71] *Šenavičienė I.* Fizikos raida Lietuvoje, 1920—1940. V., 1982. P. 12.

[72] [MGF 1922.04.26 ir 1922.07.12 posėdžių protokolų išrašai] // LVA. F. 631. Ap. 13. B. 3. L. 261, 323.

[73] [MGF 1922.05.12 posėdžio protokolas] // VUB F 96-1[a]. P. 47.

vietos skirdamas profesoriumui ir buhalterijai[74], sudarė didelį, tiesa, Švietimo ministerijos nepatvirtintą, bibliotekos etatų sąrašą ir sąmatą. Jam teko būti ir Tautų Sąjungos bendradarbiavimo (intelektualinės kooperacijos) komisijos pirmininku[75]. Ši komisija buvo sudaryta, kai Tautų Sąjunga susidomėjo universiteto veikla ir buvo tikimasi, kad ji parems LU knygomis ir mokymo priemonėmis, kaip kad buvo parėmusi kai kuriuos nuo karo nukentėjusius kitų neturtingų šalių universitetus.

Be to, su kitais profesoriais V. Čepinskis 1923—1924 m. skaitė viešas paskaitas Kauno visuomenei[76], buvo Kembridžo universiteto užsieniečiams organizuojamų vasaros kursų garbės korespondentas Lietuvoje[77]. Jis buvo tarp tų senųjų mokslo ir kultūros veikėjų (J. Jablonskio, Maironio, J. Tumo-Vaižganto, K. Griniaus, P. Leono, Pr. Mašioto, A. Dambrausko-Jakšto, P. Matulionio, A. Krikščiukaičio), kurie sumanė leisti Lietuvos praeičiai skirtą žurnalą „Mūsų senovė“[78].

1923 m. V. Čepinskis išrinktas universiteto rektoriumi (remiantis 1922 m. statutu, LU rektoriaus kadencija buvo vieneri metai). Atsirado dar daugiau administracinių ir organizacinių rūpesčių. Kai kurių įpareigojimų jam pavyko atsisakyti, bet tuoj užgriūdavo kiti. Štai 1924 m. spalio mėn. jis atsisakė toliau atstovauti MGF Tautų Sąjungos bendradarbiavimo komisijoje, bet po 3 mėn. buvo išrinktas fakulteto atstovu Meteorologijos stotyje[79], dar po kurio laiko — į MGF komisiją, rengiančią pataisas MGF reguliavimui[80]. Vis dėlto daugiausia rūpesčių iki pat 1932 m. jam kėlė naujų Fizikos-chemijos instituto (FChI) rūmų statyba. V. Čepinskis buvo šios statybos iniciatorius ir daugiausia ja rūpinosi.

Jausdama ypatingą patalpų stygių, MGF taryba jau 1922/23 m. m. pavedė V. Čepinskiui kartu su A. Purėnu ir F. Butkevičiumi parengti FChI projektą ir pateikti jį universiteto ūkio globos

---

[74] [Raštas švietimo ministrui. 1922.06.20] // LVA. F. 391. Ap. 4. B 775. L. 57; Lietuvos Universiteto veikimo apyskaita. 1922.II.16—1924.VI.15. P. 18.

[75] [MGF 1923.10.06 posėdžio protokolo nuorašas] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 788. L. 64.

[76] Lietuvos Universitetas. 1579—1803—1922 / Red. P. Čepėnas. Chicago, 1972. P. 20.

[77] [V. Čepinskio raštas švietimo ministrui. 1923.04.24] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 775. L. 83.

[78] *Piročkinas A.* J. Jablonskis — bendrinės lietuvių kalbos puoselėtojas. V., 1978. P. 151.

[79] [MGF 1923.10.06 ir 1924.01.12 posėdžių protokolai] // VUB F 96-2. P. 187, 273.

[80] [MGF 1924.11.22 posėdžio protokolas] // Ten pat. F 96-3. P. 30.

komitetui[81]. Komisija energingai rūpinosi instituto reikalais. 1923 m. LU Senatas nusprendė, kad pirmieji universitetui specialiai statomi rūmai kaip tik ir bus FChI. 1924 m. Senatas sudarė statybos komitetą, kurio pirmininku buvo išrinktas V. Čepinskis[82].

Miesto tvarkymo planuose vieta universitetui buvo numatyta Vytauto kalne. Bet, matyt, ne be politinių grupių įtakos nemažai sklypų čia buvo išdalyta privatiems asmenims, pradėta radijo stoties statyba, ir universitetui teliko 3—4 ha plotas. 1924 m. gegužės—birželio mėn. V. Čepinskis parašė Ministrų kabinetui net tris raštus, nesutikdamas su šia vieta: plotas per mažas visiems būsimiems universiteto rūmams, radijo stoties kaimynystė neleis steigti magnetinės observatorijos, per arti geležinkelis, sudėtingas reljefas, labai pabranginantis drenažą ir susisiekimą[83]. Vis dėlto 1924.10.10 Ministrų kabinetas nutarė universitetui paskirti būtent šį sklypą[84], nors kun. J. Vailokaitis siūlė 16 ha sklypą Aleksote, netoli Linksmadvario (Viesulavos). Beje, siūloma dovana nebuvo maža: 1 ha žemės tada kainavo 3000—3500 lt. Prasidėjo ilgas susirašinėjimas su Krašto apsaugos ir Žemės ūkio ministerijomis, kad jos išlaisvintų paskirtąjį sklypą nuo menkaverčių statinių. Nors šis sklypas V. Čepinskiui ir nepatiko, bet suprasdamas, kad „universitetas be įstaigų, o įstaigos be trobų gyventi negali", jis skubino tuometinį rektorių prof. P. Būčį kuo greičiau tą sklypą perimti, prašė Švietimo ministerijos avanso vis brangstančioms statybinėms medžiagoms pirkti (tiesa, jo negavo). Buvo paskelbtas tarptautinis rūmų projekto konkursas, kuriame dalyvavo 35 architektai ir kurį laimėjo suomis Y. Vaskinenas[85]. Statybų pradžia Vytauto kalne buvo atidėliojama, tuo tarpu V. Čepinskis, vis nepatenkintas paskirtu sklypu, gavo netikėtą sąjungininką — Kauno burmistrą J. Vileišį, kuris pasipriešino miesto tvarkymo planų nesilaikymui, prieštaravo ąžuolyno atskyrimui nuo Vytauto kalno, jo erdvės sumažinimui[86]. Statybos reikalai įstrigo iki 1925 m. pavasario, kol kovo pabaigoje per 10 dienų situacija kaleidoskopiškai pasikeitė. Visą laiką Vytauto kalno sklypo idėją palaikęs švietimo ministras 1925.03.30 privačiame pokalbyje su V. Čepinskiu pats

[81] [MGF 1922.09.08 posėdžio protokolas] // Ten pat. F 96-1[a]. P. 96.

[82] Lietuvos Universitetas. 1922.II.16—1927.II.16. Pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita. K., 1927. P. 119.

[83] [Universiteto susirašinėjimas FChI statybos klausimais] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 851. L. 119, 154, 158, 159, 163, 223; F. 631. Ap. 12. B. 575.

[84] Ten pat.

[85] [V. Čepinskio raštas LU rektoriui. 1924.10.29] // Ten pat. Ap. 4. B. 803. L. 199.

[86] [Kauno burmistro raštas. 1925.01.08] // Ten pat. L. 169.

pripažino, kad vieta netinkama, ir pareiškė nuomonę, jog dabar būtų lengva perimti Linksmadvario sklypą. Tą pačią dieną V. Čepinskis sušaukė statybos komiteto posėdį, kuriame buvo pritarta Linksmadvario variantui. Kitą dieną V. Čepinskis pasiuntė atitinkamą raštą rektoriui[87], šis — Ministrų kabinetui, o 1925.04.04 jau gautas Ministrų kabineto nutarimas FChI leisti statyti Linksmadvaryje ir statybai skirtas 2,3 mln. lt. kreditas[88]. 1925.05.11 Ministrų kabinetas patvirtino statybos komisijos sudėtį[89]. Vėliau komisija buvo šiek tiek pakeista[90], tačiau V. Čepinskis beveik visą laiką buvo jos pirmininkas, išskyrus kelias neilgas pertraukas (dėl ligos[91], kai buvo paskirtas švietimo ministru[92] ir statybą baigiant, kai, vėl išrinktas rektoriumi, perdavė šias pareigas prof. P. Jodelei).

Architektas prof. M. Songaila be atlyginimo pritaikė konkursą laimėjusį rūmų projektą naujoje vietoje, dėl griežtos ekonomijos perskirstė vidaus patalpas[93]. V. Čepinskio siūlymu prie FChI nuspręsta statyti magnetinę observatoriją. Pagaliau prasidėjusi statyba vyko labai sparčiai ir turėjo būti baigta 1926 metais. Tačiau pastačius tik sienas ir stogą, dėl lėšų stokos[94] ji buvo trejiems metams užkonservuota. Rūmai pirmuosius studentus priėmė tik 1931 m. rudens semestre, o iškilmingai pašventinti buvo 1932.02.15 universiteto dešimtųjų metinių proga[95]. Moderniose keturaukščių rūmų patalpose, kainavusiose valstybei apie 2,5 mln. lt. (naudingas plotas 5622 m^2, tūris—33 000 m^3), įsikūrė

---

[87] [V. Čepinskio raštas LU rektoriui: 1925.03.31] // Ten pat. F. 923. Ap. 1. B. 429. L. 191.

[88] [MGF Tarybos 1925.04.04 posėdžio protokolo nuorašas] // Ten pat. F. 391. Ap. 4. B. 798. L. 23; [LU naujųjų rūmų statybos sąmata ir švietimo ministro raštas. 1923.01.31] // Ten pat. B. 886. L. 3; [MGF Tarybos 1925.05.16 posėdžio protokolas] // VUB F 96-3. P. 114.

[89] [Ministrų kabineto 1925.05.11 posėdžio protokolas] // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 420. L. 125.

[90] [Ministrų kabineto 1925.06.08 posėdžio protokolo kopija] // Ten pat. B. 440. L. 280.

[91] [Ministrų kabineto 1927.04.30 nutarimas] // Ten pat. B. 519. L. 207; [Ministrų kabineto 1927.04.20 posėdžio protokolas] // Ten pat. B. 455. L. 130.

[92] [V. Čepinskio pareiškimas LU rektoriui. 1926.06.15] // Ten pat. B. 477. L. 217; [V. Čepinskio raštas ministrui pirmininkui. 1926. 06.25] // Ten pat. F. 391. Ap. 4. B. 816. L. 268.

[93] Lietuvos Universitetas 1922.II.16—1927.II.16. Pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita. P. 16.

[94] [MGF Tarybos 1926.04.28 posėdžio protokolas] // VUB. F 96-3. P. 305.

[95] Vytauto Didžiojo Universitetas. Antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16–1932.IX.1) apyskaita. P. 5, 166, 231, 232.

ne tiktai MGF fizikos ir chemijos katedros, bet ir bemaž visas Technikos fakultetas.

Visą taip ilgai užtrukusį FChI statybos laikotarpį V. Čepinskiui užteko ir kitų rūpesčių. 1925.09.16 pradėjo darbą Fizinės chemijos ir elektrochemijos katedra. Kaip ir buvo numatyta steigiant universitetą, V. Čepinskis perėjo į šios katedros vedėjo pareigas, perdavęs Fizikos katedrą doc. K. Šliūpui. MGF fizikos ir chemijos skyrių V semestro klausytojams, taip pat Medicinos fakulteto farmacijos ir Technikos fakulteto cheminės technologijos skyrių studentams V. Čepinskis pradėjo skaityti fizikinės chemijos ir elektrochemijos paskaitas, o anksčiau skaitytą eksperimentinės fizikos kursą nuo 1926.09.01 perdavė Fizikos katedrai[96]. Tiesa, galutinai ir oficialiai iš Fizikos katedros ordinarinio profesoriaus ir vedėjo pareigų V. Čepinskis buvo atleistas ir perėmė Fizinės chemijos katedrą bei kabinetą tik 1926.09.01[97]. Iki to laiko faktiškai jam teko vadovauti dviem katedroms ir dviem kabinetams.

Be minėtųjų darbų, po kairiųjų partijų 1926 m. laimėtų rinkimų V. Čepinskis buvo įtrauktas į naujos vyriausybės sudėtį ir gavęs MGF Tarybos sutikimą[98] 1926.06.15 pradėjo eiti švietimo ministro pareigas[99]. 1926.07.21 Ministrų kabinetas išrinko jį ministro pirmininko pavaduotoju[100], tad kai nebūdavo premjero M. Sleževičiaus, neretai V. Čepinskis pirmininkaudavo Kabineto posėdžiams. Dirbti ministru teko neilgai — iki 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo. Visą nuo tiesioginių pareigų likusį laiką profesoriui užimdavo fizikinės chemijos vadovėlio rašymas.

Nepaprastai intensyvus darbas pradėjo atsiliepti V. Čepinskio sveikatai. Tiesa, kaip minėta, stiprios sveikatos jis niekada nebuvo. 1927 m. pavasarį jam konstatuotas tuberkuliozės paūmėjimas ir pervargimas. Teko apie pusmetį gydytis užsienio sanatorijose[101]. Nepaisant to, 1928.09.01 V. Čepinskis antrą kartą buvo

---

[96] Ten pat.

[97] [Tarnybos lapas. 1936.06.25] // LVA. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 9.

[98] [MGF Tarybos 1926.06.14 posėdžio protokolas] // VUB F 96-3. P. 339.

[99] [Švietimo ministerijos raštas. 1926.06.17] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 1442. L. 291; [Respublikos prezidento raštas. 1926.06.15] // Ten pat. F. 923. Ap. 1. B. 46. L. 97.

[100] [Ministrų kabineto 1926.07.21 posėdžio protokolas] // Ten pat. B. 1124. L. 131.

[101] [MGF Tarybos 1927.03.16 posėdžio protokolas] // VUB F 96-4. P. 82; [Švietimo ministro raštas. 1927.11.02] // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 513. L. 447.

išrinktas prorektoriumi, o 1929.09.01 — rektoriumi[102]. Šis rektoriaus kadencijos laikotarpis jam buvo ypač sudėtingas ir sunkus. 1929/30 m. m. buvo keičiamas LU statutas, ir reikėjo labai sumaniai ir atkakliai kovoti su pastangomis susiaurinti universiteto autonomiją[103]. 1930 m. rudenį V. Čepinskis trečią kartą buvo išrinktas rektoriumi[104]. Šiuokart, remiantis nauju statutu, Vytauto Didžiojo universitetui (VDU) teko vadovauti jau trejus metus. Tai taip pat nebuvo ramus laikotarpis: vyko nelengvas universiteto persitvarkymas, jo reguliamino pritaikymas prie naujo statuto.

Jėgų V. Čepinskiui suteikdavo tai, kad ilgametis įtemptas darbas universitete kėlė moralinį pasitenkinimą, padėjo užmegzti tarptautinius ryšius. 1930 m. birželio mėn. jis dalyvavo Briuselio laisvojo universiteto iškilmėse, surengtose Belgijos nepriklausomybės 100 metų jubiliejaus proga[105]. Per dviejų savaičių viešnagę lankėsi naujai įrengtose Technikos fakulteto fizikos ir chemijos laboratorijose, naujuose Medicinos fakulteto rūmuose, detaliai susipažino su naujausiais mokslo ir technikos laimėjimais tarptautinėje Liežo parodoje. Naudodamasis palankia galimybe, V. Čepinskis susipažino su Educational Foundation organizacijos atstovu, stengėsi gauti vieną kitą tos organizacijos skiriamą tarptautinę stipendiją jaunų VDU specialistų tobulinimuisi užsienyje[106]. Ta pačia proga jis kurį laiką ilsėjosi Šveicarijos Alpėse, aplankė Ciūricho universiteto Fizikos institutą, Ciūricho politechnikos institutą, Berlyno Šarlotenburgo politechnikos instituto Fizikos ir Chemijos institutus, visur užmegzdamas universitetui naudingus kontaktus, atnaujindamas senus ryšius.

Tų pačių 1930 m. lapkričio mėn. V. Čepinskis buvo oficialus atstovas Ciūricho aukštosios technikos mokyklos (politechnikos instituto) 75 metų jubiliejaus iškilmėse[107], vizitavo šio mies-

---

[102] [Kauno universiteto pažyma. 1941.05.15] // Ten pat. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 5.

[103] Vytauto Didžiojo Universitetas. Antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16—1932.IX.1) apyskaita. P. 148; *Дундулите Е. Б.* Развитие физики в Литве в 1920—1940 гг.: Дисс. на соиск. уч. степени канд. физико-матем. н. Вильнюс, 1977. С. 54; [MGF Tarybos 1927.04.06 posėdžio protokolas] //VUB F 96-4. P. 93.

[104] [Universiteto ir švietimo ministro raštai. 1930.09.01—06] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 851. L. 78—80.

[105] [Švietimo ministro raštas užsienio reikalų ministrui. 1930.06.03] // Ten pat. Ap. 6. B. 846. L. 333.

[106] Lietuvos studentas. 1930. Rugs. 15.

[107] [V. Čepinskio komandiruotės ataskaita] // LVA. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 31.

to universiteto bei politechnikos instituto rektorius, lankėsi prof. E. Mejerio laboratorijoje, kurioje tada stažavo VDU Fizikos katedros asistentas P. Brazdžiūnas.

1931 m. gegužės 3 d. prof. V. Čepinskiui suėjo 60 metų. Bendrame universiteto Senato, Ūkio tarybos ir MGF posėdyje jubiliatą sveikino švietimo ministras ir profesūra, universiteto įstaigos ir jaunesnysis mokslo personalas, 47 studentų draugijų ir korporacijų atstovai[108], tarp jų rusai ir vokiečiai, lenkai, latviai ir žydai, aušrininkai ir žaizdrininkai, socialistai ir neolituanai, ateitininkai ir šauliai. Iš MGF profesūros aukų buvo sudarytas specialus daugiau kaip 2000 litų V. Čepinskio stipendijų fondas neturtingiems studentams paremti, kurį profesorius galėjo panaudoti savo nuožiūra[109]. Sveikinusieji jubiliatą su tokia pagarba minėjo jo meilę mokslui, idėjų kilnumą, didelę erudiciją, nepaprastą tolerancijų kitų įsitikinimams, kad sujaudintas profesorius savo atsakomajame žodyje galėjo pagrįstai pasakyti: „Man taip atrodo, kad tarytum šiandien motina Lietuva mane glostelėjo, ir aš atjaučiu tai kaipo didžiausią laimę mano gyvenime". V. Čepinskio šešiasdešimtmetis buvo plačiai paminėtas Lietuvos spaudoje. Žurnalas „Kosmos" tam paskyrė net šešis numerius: į vieną tomą įrištuose 4—6 numeriuose jubiliejui dedikuoti žymių to meto gamtotyros mokslininkų straipsniai, o kitame tome (Nr. 7—9) — profesoriaus biografija, jo jubiliejaus iškilmių aprašymas, sveikinimo kalbos. Rašė apie jubiliejų ir kita to meto spauda[110].

1931 m. vasarą, pasinaudojęs atostogomis, V. Čepinskis su

---

[108] [Sveikinimai V. Čepinskio 60 m. sukakties proga] // MAB. F. 231. L. 13—15.

[109] *Žemaitis Z.* [Kalba V. Čepinskio 60 m. jubiliejaus minėjime]. P. 242.

[110] *Žvironas A.* Profesorius Vincas Čepinskis. P. 257; *Česnys B.* Prof. Vincas Čepinskis, Vytauto Didžiojo Universiteto Rektorius — jubiliatas. P. 4; *A. Ž.* Universiteto rektoriaus V. Čepinskio sukaktuvės // Židinys. 1931. Nr. 5—6. P. 521; *Iz. K.* Prof. V. Čepinskis // Varpas. 1931. Nr. 2. P. 176; Prof. Vincas Čepinskis // Vaga. 1931. Nr. 3. P. 129; *Leonavičius J.* Vytauto Didžiojo Universiteto Rektoriaus prof. V. Čepinskio 60 m. sukaktuvės // Vairas. 1931. Nr. 6. P. 284; *S. K.* Drg. V. Čepinskio 60 m. amžiaus sukaktuvių proga // Socialdemokratas. 1931. Geg. 9; *K. K.* Universiteto rektoriaus prof. V. Čepinskio 60 m. sukaktuvės // Lietuvos aidas. 1931. Geg. 2; *J. P. St.* Vytauto Didžiojo Universiteto rektorius prof. V. Čepinskis // Rytas. 1931. Geg. 2; *Malaišis St.* Vincas Čepinskis Vytauto Didžiojo Universiteto Rektorius // Šviesos keliai. 1931. Nr. 5. P. 349; Prof. Vincas Čepinskis // Naujas žodis. 1931. Nr. 9. P. 166; *Česnys B.* Rektorius V. Čepinskis. 1871—1931 // Lietuvos studentas. 1931. Geg. 1; Geg. 15; Prof. V. Čepinskio sukaktuvių minėjimas // Ten pat. Geg. 15.

žmona savo lėšomis išvažiavo į užsienį pasigydyti[111]. Ta proga universitetas jį delegavo į dvejas dideles iškilmes[112]. Ypač svarbios ir įdomios buvo rugsėjo 18— spalio 1 d. Faradėjaus iškilmės Londone, skirtos elektromagnetinės indukcijos reiškinio atradimo ir Britų mokslo asociacijos šimto metų sukakčiai. Šiame dvigubame jubiliejuje buvo susirinkę daugiau negu tūkstantis viso pasaulio fizikų. V. Čepinskis klausėsi E. Rezerfordo, N. Boro, L. de Broilio, P. Zemano, P. Debajaus, V. Brago, Dž. Tomsono, G. Markonio, R. Milikano kalbų ir paskaitų, pats kalbėjo dviejose diskusijose: apie fizikos dėstymo ir tyrimo metodus ir apie pasaulio gyventojų skaičių bei reikalą jį sąmoningai reguliuoti.

Spalio 1—6 d. profesorius dalyvavo Tarptautiniame taikomosios chemijos kongrese Paryžiuje, žymaus chemiko, fluoro atradėjo A. Muasano paminklo atidengimo iškilmėse. Labai naudingas universitetui buvo V. Čepinskio vizitas Rokfelerio fundacijos būstinėje, kur jis tarėsi dėl subsidijų Medicinos fakultetui įrengti, dėl naujų tarptautinių stipendijų VDU studentams, susitarė, kad šios organizacijos delegatas atvyks į Kauną vietoje susipažinti su VDU padėtimi. Žinoma, mokslininkas nepraleido progos užsukti į Sorbonos universitetą, susipažinti su Fizikinės chemijos, Radioaktyvumo ir Biochemijos institutų darbu.

1932.06.27 V. Čepinskis dalyvavo Tartu universiteto 300 metų jubiliejaus iškilmėse. Ta proga jam buvo suteiktas Tartu universiteto gamtos mokslų garbės daktaro laipsnis[113]. 1932 m. jis asmeniškai buvo pakviestas dalyvauti Britų mokslo asociacijos metiniame posėdyje[114].

Vis labiau įtemptas administracinis darbas, didelis pedagoginis krūvis, malonios, bet daug jėgų reikalaujančios kelionės vargino nebejauno amžiaus profesorių. Gydytojai aliarmavo apie nepatenkinamą sveikatos būklę[115]. Mokslo metų viduryje, 1932 m. vasario mėn., V. Čepinskis paėmė ilgalaikes atostogas[116].

---

[111] [MGF Tarybos 1932.05.17 posėdžio protokolas] // VUB F 96-5. P. 214.

[112] [V. Čepinskio raštas švietimo ministrui. 1931.09.10] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 852. L. 461.

[113] [Tartu universiteto gamtos mokslų garbės daktaro diplomas] // MAB. F. 231. B. 16.

[114] [MGF Tarybos 1932.05.17 posėdžio protokolo nuorašas] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 857. L. 163.

[115] [Gydytojų pažymėjimas. 1932.02.09] // Ten pat. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 254.

[116] [VDU Senato 1932.02.11 posėdžio protokolas] // Ten pat. Ap. 12. B. 456. L. 199.

Deja, susirgus jį pavaduojančiam prorektoriui B. Česniui, jau po dviejų savaičių teko grįžti į darbą. Laikydamas profesoriaus darbą svarbiausiu likusio gyvenimo uždaviniu ir matydamas, kad labai sudėtingos rektoriaus pareigos trukdo tam darbui visiškai atsidėti, o sveikata neleidžia tinkamai eiti ir rektoriaus pareigų, V. Čepinskis 1932.04.16 perskaitė universiteto Senato posėdyje[117] ir per švietimo ministrą padavė Respublikos prezidentui atsistatydinimo pareiškimą[118]. MGF Taryba įkalbinėjo profesorių pareiškimą atsiimti[119]. VDU Senatas, pripažinęs, kad V. Čepinskio motyvai labai rimti, pareiškė įsitikinimą, kad pakeitus asmenį, rektoriaus našta nepalengvės, o „jeigu toks prityręs, energingas ir autoritetingas žmogus kaip prof. V. Čepinskis negali toliau eiti rektoriaus pareigų, tai ir niekas kitas tinkamai eiti nepajėgs"[120]. Netgi idėjinis V. Čepinskio priešininkas prezidentas A. Smetona ant jo pareiškimo užrašė rezoliuciją: „Didžiai vertindamas prof. V. Čepinskio atsidėjimą Universiteto reikalams, prašau jį neatsisakyti iš Rektoriaus pareigų ir atsiimti savo prašymą atgal"[121]. Kad palengvintų rektoriaus darbą, Švietimo ministerija skyrė VDU antrą prorektoriaus etatą. 1932.05.03 V. Čepinskis savo atsistatydinimo pareiškimą atsiėmė, tik prašydamas mėnesio atostogų susikaupusiems katedroje darbams atlikti[122]. Atitinkamai pakeitusi VDU statutą, universiteto Taryba antruoju prorektoriumi (ūkio reikalams) išrinko prof. P. Jodelę[123]. Prof. V. Lašo primygtinai patariamas[124], V. Čepinskis 1932 m. vasarą atostogavo daugiau negu du mėnesius[125].

Paskutiniai rektoriavimo metai nebuvo tokie įtempti. Tai leido V. Čepinskiui baigti ir išspausdinti didelį mokslinį straips-

---

[117] [VDU Senato 1932.04.16 posėdžio protokolas] // Ten pat. L. 218.

[118] [V. Čepinskio pareiškimai Respublikos prezidentui ir švietimo ministrui. 1932.04.16] // Ten pat. F. 391. Ap. 4. B. 855. L. 7, 8.

[119] [MGF Tarybos 1932.04.19 posėdžio protokolas] // VUB F 96-5. P. 201; LVA. F. 391. Ap. 4. B. 857. L. 165.

[120] [VDU Senato memorandumas Respublikos prezidentui. 1932. 04.18] // Ten pat. F. 631. Ap. 12. B. 628. L. 65.

[121] [Švietimo ministro raštas. 1932.05.03] // Ten pat. Ap. 3. B. 128. L. 224.

[122] [V. Čepinskio pareiškimai švietimo ministrui. 1932. 05.03; 1932.06.18] // Ten pat. L. 225, 229.

[123] [VDU Tarybos 1932.06.05 posėdžio protokolo nuorašas] // Ten pat. Ap. 4. B. 857. L. 119.

[124] [Gydytojų pažyma. 1932.06.15; atostogų leidimas] // Ten pat. B. 853. L. 147, 148.

[125] [Pareiškimas švietimo ministrui 1932.06.15] // Ten pat. B. 853. L. 147.

nį, nagrinėjantį joninių reakcijų entropijos problemas. Trumpai atostogaudamas Šveicarijoje, profesorius įvykdė VDU Senato įpareigojimą 1933.04.28—05.02 dalyvauti Ciūricho universiteto šimto metų jubiliejaus minėjime. Šiame savo jaunystės mieste V. Čepinskis susitiko ne vieną savo studijų ir mokslinės stažuotės draugą. Čia buvo įvertinti ir jo, kaip jaunųjų Lietuvos mokslininkų talentų puoselėtojo, sugebėjimai — VDU garbę Ciūricho universitete sėkmingai gynė pasaulinio garso mokslininkų E. Mejerio ir P. Karerio laboratorijose dirbantys VDU stipendiatai A. Žvironas ir A. Zubrys[126].

Nors V. Čepinskis priklausė opozicinei, o 1936 m. ir visai uždraustai socialdemokratų partijai, dažnai kritikuodavo vyriausybės poziciją, Lietuvos visuomenės jis buvo gerbiamas ir vertinamas. 1931 m. įsikūrusi Lietuvos gamtininkų draugija visuotiniame narių susirinkime 1932.12.05 išrinko V. Čepinskį pirmuoju šios draugijos pirmininku, o 1934.02.20 — vicepirmininku[127]. Nenorėdamas dėl laiko stokos pastarųjų pareigų eiti tik formaliai, profesorius jų greitai atsisakė[128]. V. Čepinskis buvo vienas iš Lietuvių-gudų draugijos steigėjų[129], pirmasis Lietuvių-britų draugijos pirmininkas[130]. Prof. F. Butkevičiaus studentų chemikų draugija savo nepaprastajame susirinkime 1936.05.23 išrinko V. Čepinskį savo garbės nariu[131]. Į savo draugijų posėdžius jį kviesdavosi žydų ir ukrainiečių studentai[132]. V. Čepinskis buvo vienas iš nedaugelio profesorių, išrinktų Lietuvių studentų susišelpimo draugijos garbės nariais, taip pat Studentų matematikų-fizikų draugijos vienas iš keturių garbės narių[133].

Laikas nenumaldomai bėgo. 1933 m. rugsėjo mėn. baigėsi V. Čepinskio trečioji rektoriaus kadencija. Artėjo pensijos metas. Sulaukę pensinio amžiaus, daugelis universiteto profesorių dar kelerius metus prašydavo švietimo ministro metams duodamo leidimo toliau eiti pareigas. V. Čepinskis tokios galimybės ne-

---

[126] [Komandiruotės ataskaita. 1933.06.22] // Ten pat. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 98.

[127] [Lietuvos gamtininkų draugijos 1932.12.05 susirinkimo protokolas] // Ten pat. F. 402. Ap. 4. B. 608. L. 9.

[128] [Lietuvos gamtininkų draugijos 1934.01.29 ir 1934.02.20 susirinkimų protokolai] // Ten pat. L. 17, 18.

[129] LE. 1958. T. 16. P. 47.

[130] Ten pat. P. 30.

[131] [VDU prof. F. Butkevičiaus vardo studentų chemikų draugijos iškilmingas aktas. 1936. 05.23] // MAB. F. 231. B. 17.

[132] [V. Čepinskio atsakymai žydų ir lietuvių-ukrainiečių studentų draugijoms. 1932.03.19, 1932.04.23] // LVA. F. 631. Ap. 14. B. 19. L. 67, 152.

[133] Lietuvos Universitetas. 1579—1803—1922 // Red. P. Čepėnas. P. 475.

turėjo. Būdamas rektoriumi, jis ne kartą piktinosi tokiu savo vyresniųjų kolegų elgesiu, teigdamas, kad universitetas — ne senelių prieglauda, kad reikia laiku užleisti vietą jauniems. Todėl dabar pats turėjo parodyti pavyzdį. Sulaukęs 65 metų, 1936.04.04 MGF Tarybai jis įteikė išėjimo į pensiją pareiškimą ir prašė leisti jam tik užbaigti mokslo metus[134]. Taryba pareiškimą patenkino, tačiau nesutiko su prof. M. Kaveckio ir prof. P. Šivickio pasiūlymu palikti V. Čepinskį universitete dirbti dar vienerius metus[135]. Pareiškimui pritarė švietimo ministras[136], ir profesorius nuo 1936 m. rugsėjo 1 d. buvo oficialiai išleistas į pensiją[137]. Fakultete buvo sudaryta speciali doc. J. Matulio vadovaujama palydėtuvių komisija, surengtas iškilmingas atsisveikinimo vakaras[138]. Atsidėkodamas profesorius padovanojo fakulteto bibliotekai vertingų mokslo knygų[139].

Valstybės tarnautojų Pensijų ir pašalpų komisija paskyrė V. Čepinskiui 900 lt. mėnesinę pensiją (75% nuo pagrindinio ordinarinio profesoriaus atlyginimo), atsižvelgdama į tai, kad valstybės tarnyboje jis išbuvo daugiau negu 35 metus[140] (universitete dirbo beveik 15 metų, 7 metus buvo rektoriumi arba prorektoriumi). Pripažindama didžiulius V. Čepinskio nuopelnus, VDU Taryba iškilmingame 1937 m. vasario 16 d. posėdyje išrinko jį garbės profesoriumi[141].

Išėjęs į pensiją, V. Čepinskis toliau domėjosi pasaulio mokslo pažanga[142]. Jis atidžiai sekė anglų žurnale „Nature" skelbiamas įvairių gamtos mokslo sričių laimėjimų apžvalgas ir svarbiausių eksperimentinių tyrimų rezultatus[143]. Ypač domėjosi tada

---

[134] [V. Čepinskio pareiškimas. 1936.05.16] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 862. L. 196; [Švietimo ministro raštas Respublikos prezidentui. 1936.05.29] // Ten pat. L. 201; [MGF dekano raštas rektoriui. 1936.04.26] // Ten pat. L. 349.

[135] [MGF Tarybos 1936.04.09 posėdžio protokolas] // VUB F 96-7. P. 86.

[136] [Švietimo ministro raštas. 1936.04.09] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 862. L. 200.

[137] [Respublikos prezidento aktas. 1936.06.05] // Ten pat. L. 195; Ap. 8. B. 223. L. 19.

[138] [MGF Tarybos 1936.10.13 posėdžio protokolas] // VUB F 96-7. P. 156, 157.

[139] [MGF Tarybos 1936.11.02 posėdžio protokolas] // Ten pat. P. 177.

[140] [Valstybės tarnautojų pensijoms ir pašalpoms skirti komisijos nutarimas. 1936.08.26] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 866. L. 228; [VDU pažyma. 1941.05.15] // Ten pat. Ap. 3. B. 128. L. 5.

[141] [MGF Tarybos 1936.12.01 posėdžio protokolas] // VUB F 96-7. P. 203.

[142] *Matulis J.* Pasakojimas autoriams. 1971.05.03.

[143] *Janickis J.* Profesorių V. Čepinskį prisiminus // ČMMA.

audringai besivystančia branduoline fizika. 1937 m. jis išleido aukšto mokslinio lygio ir kartu labai patraukliai, gyva kalba parašytą mokslo populiarinimo darbą „Branduolio chemija“, sudarytą iš „Kosmose“ tais pačiais metais paskelbtų dviejų savo straipsnių apie natūralų ir dirbtinį radioaktyvumą. 1938 m. mirus E. Rezerfordui parašė „Kosmosui“ didelį straipsnį apie įžymiojo branduolinės fizikos kūrėjo gyvenimą ir veiklą. Laiškais susitaręs su autoriumi[144], išvertė iš anglų kalbos ir išleido didelę žinomo mokslo populiarintojo J. V. Sulivano knygą „Mokslas: Nauja apžvalga“, paskelbė publicistinių straipsnių „Kultūroje“ ir „Židinyje“. Domėjosi globalinėmis visuomenės gyvenimo problemomis, be kita ko, ir Pasaulinio kalendoriaus asociacijos darbais, kuriais buvo siekiama reformuoti 12 mėnesių kalendorių ir sukurti vieną pasaulinį kalendorių[145].

V. Čepinskis prisidėjo prie Lietuviškosios enciklopedijos leidimo: 1933 m. iš spaudos išėjusio enciklopedijos I tomo ir 1936—1939 m.—IV–VII tomų skyrių redaktorių ir bendradarbių sąrašuose įrašyta V. Čepinskio pavardė, nors svarbesnių straipsnių autorių bei parašų sutrumpinimų sąrašuose jis ir neminimas.

Tuo tarpu V. Čepinskio sveikata pastebimai blogėjo. Dar 1934 m. prasidėjo katarakta. Kauno gydytojai terapinėmis priemonėmis negydė, siūlė operaciją. Nesutikęs su ja, V. Čepinskis 1937 m. 3 savaites gydėsi Miunchene pas žinomą akių ligų specialistą Drėverį, kuriam pavyko ligos procesą sustabdyti druskų ir hormonų injekcijomis. Vis dėlto V. Čepinskis matė jau blogai, skaityti jam buvo leidžiama tik 3 val. per dieną[146], o tai labai slėgė įpratusį prie knygų profesorių. Pradėjo varginti ir kitos ligos. Širdies koronarinių arterijų sklerozė ir jos sukelti kankinantys neuralginiai skausmai kartais nebeleisdavo net vaikščioti[147]. 1938 m. rudenį jis jau beįžiūrėdavo tik stambius daiktus. Prieš darant akių operaciją reikėjo operuoti širdį užsienyje, tačiau tai kainavo nemažą sumą pinigų. V. Čepinskio 1938.10.25 pareiškimą skirti vienkartinę 6000 lt. gydymosi pašalpą ir padidinti pensiją iki 1200 lt. per mėnesį (į rankas būtų išmokama apie

[144] [J. Sulivano laiškas. 1936.10.25] // MAB. F. 231. B. 24. L. 8.

[145] [Pasaulinio kalendoriaus asociacijos direktoriaus laiškas. 1938.10.28] // Ten pat. L. 23.

[146] Prof. V. Čepinskis apie šių dienų Vokietiją // XX amžius. 1937. Spal. 7.

[147] [MGF dekano raštas VDU rektoriui. 1938.10.08] // MAB. F. 231. B. 19. L. 4.

900 lt.) palaikė MGF Taryba, VDU Senatas ir švietimo ministras[148], tačiau Pensijų ir pašalpų komisijos 1938.11.21 atsakymas buvo neigiamas[149]. Tik po tiesioginio V. Čepinskio kreipimosi į ministrą pirmininką buvo paskirta vienkartinė 5000 lt. pašalpa[150].

1938 m. pabaigoje V. Čepinskis beveik nebematė, tačiau akių operacija dėl rimtos širdies ligos buvo pavojinga[151]. Vis dėlto prof. P. Avižonis ryžosi ir 1939.04.19 sėkmingai operavo dešinę akį. V. Čepinskis vėl galėjo skaityti ir rašyti, 1939 m. pabaigoje net parašė paskutinį straipsnį pagrindiniam to meto Lietuvos mokslo populiarinimo žurnalui „Kosmos". Straipsnyje, pasirodžiusiame 1940 m. sausio mėnesį pažymint žurnalo dvidešimtmetį, V. Čepinskis suformulavo svarbiausius, jo nuomone, tolesnės šio žurnalo veiklos uždavinius.

1939 m. spalio mėn. mirė prof. P. Avižonis, ir Kaune neliko pakankamai kvalifikuoto oftalmologo, galinčio operuoti V. Čepinskiui kairiąją akį. Širdies liga ir toliau labai vargino. 1940 m. kovo mėn. laiške sūnėnui J. Čepinskiui profesorius rašė: „mano senatvė nelengva, ne tokia, kokios aš tikėjausi. Turiu pensiją, turiu daug laisvo laiko, o rimto darbo dirbti negaliu"[152]. Dar po dviejų mėnesių (1940.05.10) skundėsi: „Atsirado dispepsija (nevirškinimas), o lyg ir kepenų liga. Prof. V. Kuzma net patarė atidėti antrosios akies operaciją iki sveikatos pagerėjimo. Jaučiuosi lyg pasmerktas mirti — tokiam amžiuj jokios rimtos operacijos nebeįmanomos"[153]. Vis dėlto operuotis teko labai greitai, tiktai ne kataraktą, o Kauno miesto ligoninės chirurginiame skyriuje pas prof. V. Kuzmą. Konstatuotas piktybinis auglys. Kiek pagulėjęs, V. Čepinskis išsirašė iš ligoninės, bet buvo toks silpnas ir išsekęs, kad prof. V. Kuzma jį ant rankų užnešė į butą antrame aukšte[154].

---

[148] [MGF dekano, VDU rektoriaus, Kultūros reikalų departamento direktoriaus, švietimo ministro raštai. 1938.10.9–12.08] // LVA. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 16–26.

[149] [Valstybės tarnautojų pensijoms ir pašalpoms gauti komisijos nutarimas. 1938.11.21] // MAB. F. 231. B. 19. L. 7.

[150] [Ministrų kabineto 1939.01.31 posėdžio protokolas] // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 1294. L. 23.

[151] [Laiškas sūnėnui J. Čepinskiui. 1938.10.08] // ČMMA.

[152] [Laiškai sūnėnui J. Čepinskiui. 1939.11.23; 1940.03.21; 1940.05.10] // MAB. F. 231. B. 21. L. 6–9.

[153] Ten pat.

[154] *Čepinskis J.* Mokslo entuziastas // Mokslas ir gyvenimas. 1969. Nr. 8. P. 10.

Apie jokį literatūrinį darbą nebegalėjo būti nė kalbos. Iš ligoninės atėjo 557 lt. sąskaita[155], o likimas smogė dar vieną netikėtą smūgį: remdamasi laikinuoju pensijų įstatymu, naujoji tarybų valdžia sumažino pensiją iki 300 lt. per mėnesį. Po atskaitymų telikdavo 210 lt., o vien vaistams reikėjo apie 100 litų. Pareiškime dėl pensijos padidinimo bent iki 600 lt. V. Čepinskis atmetė politinius kaltinimus, kad būdamas rektoriumi jis asmeniškai šalinęs iš universiteto revoliucingai nusiteikusius studentus, uždarinėjęs jų organizacijas: tai priklausė universiteto teismo ir Senato kompetencijai[156]. Paaiškino ir sunkią savo finansinę padėtį — kapitalistu netapo, nors, atrodytų, ir turėjo progos uždirbti nemažą kapitalą: vien už fizikos ir fizinės chemijos vadovėlių išleidimą gavo apie 40 000 litų, už ordinarinio profesoriaus pareigas — po 1200 litų per mėnesį, už 1 val. paskaitų arba 2 val. praktikos darbų — papildomai po 1/10 profesoriaus atlyginimo, už vadovavimą laboratorijai — dar 1/4 atlyginimo, už rektoriavimą — papildomas profesoriaus atlyginimas. Tačiau apie 20 600 lt. jis išleido tėviškėje gyvenusioms brolio ir sesers šeimoms padėti, be to, daug padėdavo studijuojančiam broliui Jonui, sūnėnui Jonukui, sukomplektavo vertingą biblioteką, dažnai paremdavo pinigais neturtingus studentus, pažangias organizacijas. Ir nors V. Čepinskio pareiškimą parėmė rektoriaus pareigas einantis A. Purėnas[157], prašymas buvo atmestas. Rezoliucijoje socialdemokratams taikoma būdinga to meto terminologija V. Čepinskis išvadintas socialfašistu.

Ankstų 1940 m. rugpjūčio 22 d. rytą, eidamas 70-uosius metus, prof. V. Čepiskis mirė lovoje su knyga rankose.

Apie prof. V. Čepinskio mirtį tik trumpai pranešė dienraščiai[158], vėliau pasirodė kiek ilgesnis, bet itin santūrus nekrologas žurnale „Mokykla ir gyvenimas“[159]: įsitikinusio kairiųjų pažiūrų profesoriaus tarybų valdžia nemėgo labiau negu tautininkų režimas. Kuklios, be vainikų ir prakalbų laidotuvės įvyko jau kitą dieną. Karinio orkestro lydima gedulinga eisena stabte-

---

[155] [V. Čepinskio pareiškimas VDU rektoriui. 1940.06.30] // LVA. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 4.

[156] [V. Čepinskio pareiškimas LTSR švietimo ministrui. 1940.08.14] // Ten pat. L. 28.

[157] [VDU rektoriaus raštas LTSR švietimo ministrui. 1940.08.17] // Ten pat. L. 2.

[158] Tiesa. 1940. Rugpj. 23; Darbo Lietuva. 1940. Rugpj. 23.

[159] Mokykla ir gyvenimas. 1940. Nr. 8. P. 301.

lėjo prie Teisių fakulteto ir Didžiųjų universiteto rūmų. Prie Medicinos fakulteto su velioniu atsisveikino einantis rektoriaus pareigas A. Purėnas[160]. Pagal paskutinę V. Čepinskio valią[161] jo palaikai buvo kremuoti Medicinos fakulteto krematoriume. Urna su pelenais pastatyta anatomikumo muziejuje.

Ilgus metus prof. V. Čepinskio nuopelnai universitetui, Lietuvos mokslui ir kultūrai buvo visiškai nutylimi. Netgi jo pelenų daugiau kaip 20 metų nebuvo leidžiama iškilmingai palaidoti. Tiktai mirus profesoriaus broliui Lietuvos veterinarijos akademijos docentui Jonui Čepinskiui, Kauno politechnikos instituto rektorius K. Baršauskas ir profesoriaus sūnėnas J. Čepinskis išrūpino abiem broliams vietą Kauno Petrašiūnų kapinėse. 1961 m. spalio 2 d. urna su V. Čepinskio pelenais buvo iškilmingai palaidota šiame Nepriklausomos Lietuvos žymiųjų kultūros veikėjų panteone.

1964 m. kovo mėn. akad. J. Matulio iniciatyva buvo kreiptasi į LTSR Ministrų Tarybą su prašymu valstybės lėšomis pastatyti V. Čepinskiui antkapinį paminklą. Deja, prašymas buvo atmestas. Kuklus paminklas pastatytas giminių ir profesūros lėšomis[162].

Pirmieji po karo straipsniai apie prof. V. Čepinskio veiklą periodinėje Lietuvos spaudoje pasirodė tik 1961 m., jo gimimo 90-ųjų metinių proga[163]. Vilniaus universitete įvykusiame minėjime platų pranešimą padarė J. Matulis, kalbėjo P. Brazdžiūnas, A. Purėnas. Dar dešimtmetį V. Čepinskiui buvo skiriamos tik pavienės publikacijos[164].

Trumparegiško ignoravimo ledai pagaliau buvo pralaužti 1971 metais, kai Kauno politechnikos institutas suorganizavo iškilmingą prof. V. Čepinskio gimimo 100-ųjų metinių minėjimą. Pranešimus jame skaitė J. Matulis, P. Brazdžiūnas, J. Janickis ir kt. Daugelis V. Čepinskio kolegų ir mokinių ta proga populia-

---

[160] Tiesa. 1940. Rugpj. 25; Darbo Lietuva. 1940. Rugpj. 25.

[161] [Raštas VDU rektoriui. 1939.09.12] // LVA. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 107[a].

[162] [J. Matulio laiškas J. Čepinskiui. 1964.07.06] // ČMMA.

[163] *Purėnas A.* Prof. Vincas Čepinskis // Mokslas ir technika. 1961. Nr. 5. P. 38; Pagerbtas mokslininko atminimas // Mokslas ir gyvenimas. 1961. Nr. 7. P. 36.

[164] *Матулис* Ю. Научная деятельность проф. В. В. Чепинскиса и развитие физической химии в Литве // Наука в Прибалтике в XVIII—начале XX века: Тез. докл. IV межресп. конфер. по истории науки в Прибалтике. Рига, 1962, с. 88; *Čepinskis J.* Mokslo entuziastas. P. 10.

riuose leidiniuose paskelbė savo prisiminimus[165], o akademikai P. Brazdžiūnas ir J. Janickis — trumpą jo gyvenimo ir veiklos apžvalgą bei darbų bibliografiją[166]. Prof. V. Čepinskio visuomeninio memorialinio muziejaus įkūrėjas J. Čepinskis, be jau minėtų jubiliejinės konferencijos pranešimų, yra surinkęs profesorių A. Jucio, P. Slavėno, A. Puodžiukyno, J. Indriūno, J. Dagio, J. Petraičio, T. Šiurkaus prisiminimus. Apie V. Čepinskį buvo rašoma ir vėliau[167]. Profesoriaus mokslinei ir pedagoginei veiklai nemažai vietos skirta I. Dundulytės-Šenavičienės kandidatinėje disertacijoje ir monografijoje[168]. Apie V. Čepinskį labai gražiai rašė H. Korsakienė[169], M. Martynaitis[170], jo šviesią asmenybę vertino A. Venclova[171], A. Barkauskas[172]. 1987 m. V. Čepinskio vardas suteiktas KPI Cheminės technologijos fakulteto Fizikinės chemijos ir elektrochemijos laboratorijai, joje atidengtas profesoriaus bareljefas (skulptorius — A. Žuklys). 1989 m. į Kauno Aleksotą, kur iki 1944 m. stovėjo Fizikos-chemijos instituto rūmai, vėl sugrįžo V. Čepinskio (nuo 1954 m.—Pavliko Morozovo) gatvė.

ŠEIMA

Savotiškai susiklostė V .Čepinskio santykiai su tėvais ir namiškiais. Anksti išėjęs iš tėvų namų, jis palyginti greitai nuo jų nuto-

---

[165] *Matulis J.* Didelis mokslo entuziastas // Tiesa. 1971. Geg. 5; *Janickis J.* Fizikos ir chemijos pionierius // Komjaunimo tiesa. 1971. Geg. 5; *Puodžiukynas A.* Įžymus mokslininkas // Kauno tiesa. 1971. Bal. 9; *Indriūnas J.* Atsiminimai apie prof. V. Čepinskį // Už tarybinį mokslą. 1971. Geg. 12; *Čepinskis J., Puodžiukynas A.* Fizikos ir chemijos mokslų patriarchas // Komjaunimo tiesa. 1971. Geg. 8; *Antanaitis B.* Ir žvilga prieš saulę plieniniai kardai // Moksleivis. 1971. Nr. 11. P. 11.

[166] *Яницкий И. В.* Профессор В. Чепинскис — основоположник литовской школы физиков и физико-химиков // Из истории естествознания и техники Прибалтики. Рига, 1972. С. 183; *Brazdžiūnas P.* Prof. V. Čepinskis // Lietuvos fizikos rinkinys. 1971. T. 11. Nr. 3. P. 527.

[167] *Petraitis J.* Prisiminimai apie prof. V. Čepinskį // Šviesa (The Light). New York, 1975. Nr. 2. P. 30; *Matulis J., Jucys A., Janickis J., Brazdžiūnas P.* Pavyzdys jam buvo Mendelejevas // Švyturys. 1977. Nr. 15. P. 10; *R. N.* Vincas Čepinskis // Tarybinė Klaipėda. 1981. Geg. 16.

[168] *Дундулите Е. Б.* Развитие физики в Литве в 1920—1940 гг.: Дисс. на соиск. уч. ст. канд. физ.-мат. н. Вильнюс, 1977. С. 23, 85; *Šenavičienė I.* Fizikos raida Lietuvoje. 1920—1940. V., 1982. P. 14.

[169] *Korsakienė H.* Rektoriaus vizitas // Kultūros barai. 1976. Nr. 3. P. 62; *Korsakienė H.* Susitikimai. P. 217.

[170] *Martynaitis M.* Kauno Antano Sniečkaus politechnikos institutas. V., 1979. P. 27, 32, 33.

[171] *Venclova A.* Jaunystės atradimas. V., 1966. P. 112.

[172] *Barkauskas A.* Manoji respublika. V., 1980. P. 190.

lo ir jau iš Peterburgo parvažiuodavo tik per vasaros atostogas. Vis dėlto namais jis rūpindavosi, stengdavosi tėvams padėti netgi iš kuklių gimnazisto repetitoriaus pajamų. Didesnės tokios pagalbos galimybės atsirado, kai V. Čepinskis baigė mokslus, atvažiavo arčiau namų — į Liepoją — ir čia gerai materialiai įsikūrė. Tiesa, iš Liepojos į namus vasaroti atvažiuodavo retai — su namiškiais, kaip jau minėta, nesusigyveno jo žmona. Vasarodavo dažniau Aleksandrijoje (netoli Šiaulių) pas Vincą Janavičių arba pas grafą Vladimirą Zubovą jo Medemrodės dvare Mažeikių apskrityje (dabar — Akmenės rajonas). Vis dėlto namiškiai jo paramą juto, ypač jauniausias brolis Jonas. Dėl didžiulio amžiaus skirtumo — net 22 metai — V. Čepinskis globojo jaunėlį kaip brolį ir kaip sūnų. Mirus tėvui, motina nebenorėjo Jonuko mokyti, bet V. Čepinskis, pastebėjęs brolio žingeidumą ir gabumus, pats užsiėmė jo išmokslinimu. Nuo devynerių metų Jonas augo brolio šeimoje Liepojoje, mokėsi jo vadovaujamoje Liepojos komercijos mokykloje. V. Čepinskis paskatino brolį mokytis toliau, materialiai rėmė visais studijų Peterburge metais, sudarė galimybes mokytis užsienyje. Užsienio aukštosios mokyklos iš būsimojo studento reikalaudavo tėvų arba globėjų raštiško pasižadėjimo materialiai išlaikyti. Tokią garantiją Jonui davė V. Čepinskis[1]. Vyresnysis brolis ir vėliau jį palaikė sunkiais gyvenimo momentais.

V. Čepinskis daug padėjo sesers Elzbietos sūnui Jonui Čepinskiui. Šiam susirgus, pasirūpino, kad uždelstą apendicito operaciją darytų prof. V. Kuzma[2], po operacijos kone kasdien ligoninėje lankė mažąjį sūnėną, daugiau negu mėnesį globojo jį savo namuose Kaune, o vėliau jau laiškuose patarinėjo, kaip toliau elgtis po ligos[3], susirašinėjo su juo beveik iki pat savo mirties.

Paskutinį kartą į tėviškę V. Čepinskis parvažiavo 1928 metais. Tačiau ir prieš tai, ir po to išlaikė pas seserį gyvenančią motiną — reguliariai kas mėnesį siųsdavo jai po 150 litų. Po 100 lt. per mėnesį siuntė broliui Motiejui, turėjusiam gausią aštuonių vaikų šeimą. Su namiškiais susirašinėjo retai, tačiau laiškai būdavo atviri ir nuoširdūs. Išliko paskutinis jam rašytas motinos laiškas: „Laiminu aš tave ir bučiuoju tau į galvą. Aš visas savo maldas labiausiai už tave kalbu. Nepaniekink mano žodžių, kad ir būtų koks žodis neprijemnas tau, tai priimk. O kai išgirsi mane

[1] [V. Čepinskio garantinis raštas. 1922.07.29] // MAB. F. 231. B. 11.
[2] [Laiškai J. Čepinskiui. 1936.09.24; 1936.10.26; 1940.05.10] // Ten pat. B. 21. L. 1, 3, 4, 9.
[3] [Laiškas J. Čepinskiui. 1936.10.07] // ČMMA.

mirusią, tai neužmiršk uždėti ant mišių. Sudiev, sudiev, mano brangus sūneli...“[4]

Motina mirė 1932 m. kovo 26 dieną. V. Čepinskis sirgo ir į laidotuves negalėjo nuvažiuoti, bet motinos prašymą įvykdė su jam būdingu dosnumu: Pašvitinio klebonui kanauninkui J. Dabužiui-Dabužinskiui atsiuntė už mišias 300 litų.

V. Čepinskio žmona Marija Korš gimė 1865 m. lapkričio 5 (18) d. Peterburge, rusų dinastinių inteligentų šeimoje. Beje, jos vedybos buvo jau ne pirmas Koršų giminės susilietimas su Lietuva: Marijos Korš pusbrolis, įžymus filologas, keturių universitetų garbės narys akad. F. Koršas paskatino susidomėti lietuvių kalba J. Jablonskį, vėliau jį užtarė ir palaikė[5]. Marijos tėvas Valentinas Koršas, talentingas žurnalistas ir literatūros istorikas, net kelių laikraščių leidėjas ir redaktorius, buvo labai plačių pažiūrų žmogus[6]. Koršų namuose nuolat lankėsi žinomi to meto žurnalistai, rašytojai, kiti kultūros veikėjai, buvo puoselėjamos demokratinės tradicijos. Koršai artimai draugavo su A. Gercenu, tėvas susirašinėjo su K. Marksu. Marija augo trokštanti naudingos veiklos, nusistačiusi prieš bet kokį smurtą ir priespaudą, pasirengusi padėti kiekvienam, reikalingam pagalbos. Tačiau revoliucinės pažiūros jai buvo tolimos: suprasdama, kad to meto Rusijoje reikia daug ką keisti, ji buvo įsitikinusi, kad Rusiją išgelbės ne revoliucingai nusiteikusi varguomenė ir kova, o kultūra, kurios svarbiausias požymis — tvarka ir organizacija[7].

1886 m. baigusi privačią gimnaziją, M. Korš studijavo filologiją Peterburgo aukštuosiuose kursuose[8]. Studijos nebuvo lengvos: dar mokantis gimnazijoje, 1883 m. mirė tėvas, ir mokymąsi teko derinti su darbu: neretai dieną ji mokytojaudavo privačioje mokykloje, o vakarais mokydavosi pati. Baigusi mokslus, M. Korš atsidėjo literatūriniam darbui. Per keliolika metų ji paskelbė apie 200 literatūros, filosofijos, mokslo, muzikos, pedagogikos straipsnių žurnaluose „Russkaja mysl“, „Mir božij“, „Obrazovanije“, „Načalo“. Gerai mokėdama anglų, prancūzų, vokiečių, italų ir lenkų kalbas, ji greitai tapo viena geriausių to

[4] [Motinos laiškas V. Čepinskiui. 1888.02.08] // ČMMA.

[5] *Jablonskis J.* T. Koršo atminimui // Jablonskio raštai. K., 1932. T. 1. P. 185.

[6] [M. Korš laiškas F. Koršui. 1888.03.10] // VLB. F. 465. B. 14. L. 8.

[7] [Laiškas A. Suvorinui. 1902.10.22] // VCLMA. F. 459. Ap. 1. B. 2004. L. 75.

[8] Lietuviškoji enciklopedija. K., 1937. T. 5. Sk. 1091.

sūnumi Vladimiru atvažiavo brolis Georgijus. M. Čepinskienė labai prisirišo prie sūnėno, tačiau po trejų metų tėvas išvežė jį pasigydyti į Šveicariją, iš kurios jaunuolis išvažiavo į Pietų Ameriką ir, neturėdamas nė dvidešimt metų, ten mirė nuo apendicito[23]. 1925 m. mirė ir brolis. Tada laikas jau buvo apmalšinęs sūnaus netekimo skausmą. Kiek užsimiršti padėjo ir darbas (nuo 1922 m.) Susisiekimo ministerijos geležinkelių valdyboje, kur M. Čepinskienė tvarkė užsienio korespondenciją ir kitus su užsieniu susijusius dokumentus. Tiesa, po 1926 m. perversmo iš darbo ji buvo priversta išeiti ir jokiose oficialiose įstaigose daugiau nebedirbo, tvarkėsi namuose, labai daug skaitė, neretai lydėdavo vyrą per jo užsienio keliones.

Atrodė, viskas klostėsi gerai, bet sėkmė staiga vėl nusigręžė. 1940 m. mirus vyrui, M. Čepinskienė liko be pragyvenimo šaltinių, ligota, vieniša. Tiesa, universiteto rektorius A. Purėnas per Švietimo ministeriją pasirūpino pensijos paskyrimu[24], tačiau 300 rb pragyvenimui neužteko, ir 75 metų senutė buvo priversta išvažiuoti iš Kauno į Dotnuvą, kur Žemės ūkio akademijoje buvo pradėjęs dirbti V. Čepinskio brolis J. Čepinskis. Vokiečiams okupavus Lietuvą, jis buvo atleistas, išvažiavo į Kauną, o M. Čepinskienei prasidėjo klajonių dienos. Kurį laiką ji gyveno kaime šalia Dotnuvos[25], paskui pas prieškarinių laikų draugę V. Kalmantienę Beržų dvarelyje netoli Jonavos, pas E. Janiūnienę Kaune, o paskutinius gyvenimo metus – Dargaičiuose pas vyro seserį O. Goesienę.

M. Čepinskienė mirė 1947 m. gegužės 14 d. 1962 m. jos palaikai perkelti prie vyro kapo Petrašiūnų kapinėse Kaune.

CHARAKTERIO BRUOŽAI

Iš spaudoje paskelbtų, V. Čepinskio memorialiniame muziejuje bei Mokslų Akademijos archyvuose sukauptų A. Purėno, Z. Žemaičio, A. Žvirono, B. Česnio, B. Prapuolenio, J. Matulio, J. Janickio, A. Jucio, A. Puodžiukyno, P. Brazdžiūno, P. Slavėno, J. Dagio, J. Petraičio, J. Indriūno ir kitų V. Čepinskio bendradarbių prisiminimų ryškėja savitos profesoriaus asmenybės bruo-

[23] Ten pat.

[24] [A. Purėno raštas švietimo ministrui. 1940.08.27] // LVA. F. 631.Ap. 3. B. 128. L. 1.

[25] [M. Čepinskienės laiškai E. Janiūnienei. 1941.04.13–1941.10.15] // VLB. F. 465. K. 29. B. 18, L. 8–17.

žai: jo politinės pažiūros ir pasaulėžiūra, charakteris, laikysena, santykiai su bendradarbiais ir studentais, pomėgiai.

V. Čepinskio charakteris ir elgesys labai skyrėsi nuo daugelio jo kolegų laikysenos. Dauguma universiteto profesorių ir kitų senosios lietuvių kartos inteligentų buvo kilę iš valstiečių. Užsispyrusiu ir kantriu darbu, kaimietišku atkaklumu ir atsargumu pakilę socialiniais laiptais į visuomenės kultūrinio ir mokslinio gyvenimo viršūnę, jie išsaugojo būdingas valstiečių savybes — buvo apdairūs, diplomatiški, pasveriantys kiekvieną žodį ir poelgį. Tuo tarpu V. Čepinskiui buvo būdingi visai kitokie bruožai — karštas, ekspansyvus charakteris, staigi, dažnai netikėta reakcija, drąsūs žodžiai ir darbai. Nevengiantis konfliktinių situacijų ir polemikos V. Čepinskis suvokė tą kontrastą, bet nesistengė elgtis kaip nors kitaip, o neretai netgi pabrėždavo: „atsargumas nėra per didelė dorybė — atsargumu toli nenuvažiuosi, toliau nuvažiuos tas, kas turi drąsos“[1] arba: „Man geriau patinka žmonės, kurie aštriai sako, ko jie nori, negu tokie žmonės, kurie nežinodami, kaip susidės aplinkybės, ir bijodami pralošti slepia savo norus ir laikos neaiškios pozicijos“[2]. Lietuvišku nepaslankumu ir inercija jis „apkaltindavo“ netgi „besiožiuojantį“ laboratorijos prietaisą[3].

Jaunatviškos sielos, kupinas entuziazmo ir domėjimosi gyvenimu V. Čepinskis buvo fakulteto spiritus movens. Jis greitai įsikarščiuodavo ir spręsdavo, aštriai ir principingai kalbėdavo MGF taryboje, nebijodavo turėti nuomonę, nesutampančią su daugumos, tačiau kartais neišvengdavo ir klaidingų vertinimų. Nuo rimtų ilgalaikių nesutarimų su kolegomis V. Čepinskį gelbėdavo jo nuoširdumas ir atvirumas bei du tik didelėms asmenybėms būdingi bruožai: nepaprasta oponentų pažiūrų ir įsitikinimų tolerancija ir sugebėjimas pripažinti savo klaidas[4]. Neretai pasitaikydavo, kad po diskusijų viską dar kartą apsvarstęs, V. Čepinskis viešai atsiprašydavo ne tiktai kolegos, bet ir piktai apibarto laboratorinį darbą savaip atlikusio studento. Po tokių poelgių V. Čepinskio autoritetas tik padidėdavo. Anot P. Slavėno, su studentais ir laborantais jis elgdavosi kiek sušvelnintu D. Mendelejevo stiliumi: dažnai triukšmaudavo, bardavosi, tačiau greitai atlyždavo, o apskritai buvo jautrus ir rūpestingas. Kaip jis buvo vertinamas fakultete, tiksliai charakterizuoja savotišku afo-

[1] SSD. 69 pos. 1921. Kovo 8.
[2] Ten pat. 60 pos. 1921. Vas. 4.
[3] *Slavėnas P.* Atsiminimai apie prof. V. Čepinskį // ČMMA.
[4] *Slavėnas P.* Intelektualinis padorumas // Literatūra ir menas. 1982. Lapkr. 20.

rizmu virtęs vieno bendradarbio posakis: „Žemaitį aš myliu, o Čepinskį — gerbiu“.

V. Čepinskis visada buvo pilnas įvairiausių mokslinių, pedagoginių ir visuomenei naudingo darbo idėjų. Tiesa, kartais jos pasirodydavo fantastinės, tačiau profesorius nesutrikdavo, sakydamas, kad kas fantazijos neturi, tas šiukšles iš kiemų vežioja.

V. Čepinskis jautė savo populiarumą ir autoritetą universitete ir visuomenėje, suprato, kad dažnai jis formuoja viešąją nuomonę. Jis tuo džiaugėsi, didžiavosi ir kuklumo kauke nesidangstė. Tačiau žinodamas savo vertę, niekada nerodė ir perdėto išdidumo ar arogancijos, su paprastais ir įtakingais, mokytais ir nemokytais elgėsi vienodai mandagiai, vengdamas visko, kas galėtų įžeisti pašnekovą, stengėsi kiekvienam padėti. Būdingas pavyzdys: būdamas nepaprastai užsiėmęs administraciniu ir pedagoginiu darbu, V. Čepinskis rado laiko asmeniškai atsakyti eiliniam Plungės gaisrininkui į laišką, kuriame buvo domimasi metalų sidabravimu[5].

V. Čepinskis nesikratė aukštų ir atsakingų administracinių pareigų, kurios teikė galimybių realizuoti savo sugebėjimus. Tačiau jis neturėjo nė pėdsako nelemtai pagarsėjusio lietuviško nuolankumo, niekada nekeliaklupsčiaudavo prieš įtakingus ar garbingus žmones, nesistengė prisitaikėlišku elgesiu bet kokia kaina išsaugoti savo postą. Savo poziciją rektoriaus pareigose V. Čepinskis pats charakterizavo tokiais žodžiais: „Aš čia elgiuosi be atodairos, ar tai kam patiks, ar ne. Žiūriu Universiteto gerovės ir bendrųjų reikalų, o ne atskirų grupių ar asmenų“[6].

V. Čepinskis niekada nebuvo kabinetinis veikėjas, nemėgo biurokratinių formalumų. Dar 1916 m., dirbdamas Maskvos miesto valdyboje, jis rašė savo viršininkui: „Aš skaičiausi su formaliais reikalavimais tiek, kiek jie buvo būtini reikalo sėkmei, ir ignoruodavau juos tais atvejais, kai jie stabdė gyvą reikalą, atsimindamas auksinę taisyklę: „Nepiktnaudžiauk forma ten, kur turi reikalų su gyvenimu“[7].

Santykiai su artimesniais bendradarbiais buvo paprasti, draugiški, neslegiami ilgamečio rektoriaus autoriteto, bet ir be familiarumo. Labai artimų draugų V. Čepinskis neturėjo. Daugiausia bendravo su A. Purėno ir žinomo socialdemokratų veikėjo S. Kairio šeimomis, pas jį dažnai lankydavosi L. Karsavinas, V. Krėvė-Mickevičius. Triukšmingų balių nemėgo, tačiau

[5] [Laiško kopija. 1932.04.23] // LVA. F. 631. Ap. 14. B. 19. L. 79.

[6] *J. S.* Rektorius įteikė pasitraukimo raštą // Lietuvos studentas. 1932. Geg. 1.

[7] [1916.07.02 raštas] // VLB. F. 7389. Ap. 1. B. 21. L. 35.

Velykų proga savo jaunesniuosius katedros kolegas kviesdavosi į namus, pavaišindavo kukliais pietumis ir taurele kita gero prancūziško vyno. Per šventes savo iniciatyva jį aplankiusius pažįstamus ar gimines būtinai revizituodavo, netgi jei tie būdavo studentai.

Atsidėti asmeniniams pomėgiams V. Čepinskis neturėjo laiko. Jo gyvenimas buvo laimingas tuo, kad darbas ir pomėgiai sutapo. Turėdamas retą minutę laisvalaikio, mėgo paskaityti pasaulinės ir rusų literatūros klasikus originalo kalba (bet kategoriškai nepripažino M. Gorkio). Nemažai laiko skirdavo jį ypač dominusiai ir jo straipsniams reikalingai gamtos ir visuomenės mokslų populiarinimo literatūrai, mėgo H. Velso publicistiką ir mokslinę fantastiką. V. Čepinskis sukaupė nemažą biblioteką, kurioje, greta kitų vertingų knygų, buvo kelis tūkstančius litų kainavusi visa Encyclopaedia Britannica. Po profesoriaus mirties dalis knygų buvo perduota Vytauto Didžiojo universiteto, kita — Mokslų Akademijos bibliotekoms, bet nė vienoje iš jų atskiros V. Čepinskio knygų kolekcijos nebuvo sudaryta, ir vertinga dovana išsisklaidė bendruose knygų fonduose.

V. Čepinskis mėgo ir suprato muziką. Užsienyje nepraleisdavo progos apsilankyti muziejuose, kartais išbūdavo juose ištisas dienas.

PAŽIŪROS

V. Čepinskio pasaulėžiūra pradėjo formuotis dar gimnazijoje. Išaugęs religingoje šeimoje, kuri ir į mokslus jį leido tikėdamasi pamatyti tarnaujantį bažnyčioje, V. Čepinskis iki V klasės ir pats galvojo apie dvasininko kelią[1]. Tačiau 1886 m. draugai įtraukė jį į slaptą gimnazistų kuopelę, ir jaunuolio pažiūros greitai pasikeitė. Kuopelės tikslas buvo atitraukti mokinius nuo tuščio laiko leidimo, skatinti gerai mokytis ir šviestis, studijuoti demokratinių rašytojų veikalus, socialistinę literatūrą. Kuopelė turėjo nedidelę biblioteką, kurioje buvo ir draudžiamų K. Markso bei rusų revoliucinių demokratų veikalų. Šiai nelegaliai organizacijai priklausė arba jos bibliotekos skaitytojais buvo nemaža vėliau pagarsėjusių visuomenės veikėjų: vienas iš Lietuvos socialdemokratų partijos steigėjų ir žymiausių jos vadovų gyd. A. Domaševičius, žinomas teisininkas, istorikas akad. A. Janulaitis, teisininkas, daugelio laikraščių redaktorius ir leidėjas, il-

[1] *Česnys B., Žvironas A.* Prof. Vincas Čepinskis, Vytauto Didžiojo Universiteto Rektorius // Kosmos. 1931. Nr. 7—9. P. 233.

gametis Kauno burmistras J. Vileišis, gydytojas ir kalbininkas J. Spudulis[2]. Biblioteką išlaikyti padėjo „Proletariato" partijos veikėjas, laisvamaniškų pažiūrų „raudonasis grafas" V. Zubovas, vėliau palaikęs ryšius su V. Kapsuku ir kitais Lietuvos revoliucionieriais. V. Čepinskis artimai bendravo su liberalių pažiūrų ekonomistu, vėliau V. Zubovo dvare Gubernijoje dirbusiu V. Janavičiumi, ypač su V. Bielskiu, vėliau tapusiu žymiu LSDP veikėju. Paties V. Čepinskio liudijimu[3], jo besiformuojančias pažiūras tada labiausiai paveikė D. Pisarevo straipsniai ir K. Kautskio darbai apie Prancūzijos didžiąją revoliuciją.

Slapta gimnazistų organizacija buvo nuolat sekama, jos narių butai dažnai kratomi. Suprantama, kad socialistinės literatūros paskatintas ir persekiojimų įaudrintas V. Čepinskis pradėjo neapkęsti carinės santvarkos, simpatizuoti marksizmui.

Materialistinės, socialdemokratinės ir internacionalistinės V. Čepinskio pažiūros toliau tvirtėjo studijų metais. Nemaža iš Lietuvos kilusių studentų tada priklausė Lenkų, lietuvių ir baltarusių jaunimo būreliui, kuris per „Darbininkų balsą" buvo įsitraukęs į socialdemokratinę veiklą. Šiame būrelyje V. Čepinskis dirbo greta K. Okuličiaus, B. Urbanavičiaus, A. Gurinovičiaus, J. Vileišio, K. Dopkevičiaus[4]. Dar stipriau V. Čepinskį veikė liberaliųjų rusų inteligentų idėjos, jos geriausių atstovų asmeninis pavyzdys. Artimas bendravimas su prof. P. Lesgaftu ir Koršų šeima, garsėjusia, kaip minėta, demokratinėmis tradicijomis ir labai plačiais ryšiais su šviesuomene, tolino nuo itin radikalių, revoliucinių idėjų. Prisimindamas savo pažiūrų formavimąsi, po daugelio metų V. Čepinskis kalbėjo, kad materialistine pasaulėžiūra jis persiėmė ir marksistu tapo Šiaulių gimnazijoje, bet „Markso teorija buvo mums vertinga tiek, kiek joje buvo moksliško metodo ir moksliškos dvasios. Tos teorijos ekstravagancijos, kaip fatalistiškai neišvengiamas kapitalizmo žlugimas, pasaulinė revoliucija ir proletariato diktatūra, imponavo mums neilgai, tik kol mes buvome gimnazistai ir jauni studentai"[5]. Vėliau V. Čepinskis visai nutolo nuo revoliucinio marksizmo. Jis ne kartą atvirai kritikavo minėtus ir kitus teorinius marksizmo teiginius,

---

[2] *Sabaliauskas J.* Gyvastingos tradicijos // Tiesa. 1986. Liep. 13.

[3] *Česnys B., Žvironas A.* Prof. Vincas Čepinskis, Vytauto Didžiojo Universiteto Rektorius. P. 233.

[4] *Suveizdis V.* Iš Lietuvos kilusių studentų dalyvavimas Rusijos socialdemokratiniame judėjime (1883—1894) // LKP istorijos klausimai. 1983. T. 32. P. 5.

[5] *Čepinskis V.* Vaclovą Bielskį atsimenant // Kultūra. 1936. Nr. 10. P. 573.

laikydamas juos labai vienašališkais. Jo nuomone, klaidinga vienaprasmiškai teigti, kad ekonominė visuomenės struktūra lemia jos ideologiją: tarp jų yra funkcinė priklausomybė, tad galimas ir priešingas traktavimas. Pagrindinį dėmesį sutelkdamas į materialinę gyvenimo pusę, marksizmas nepakankamai vertina politinį ir ypač etinį visuomenės auklėjimą[6]. Vienašališka ir todėl nemoksliška taip išpūsti klasių kovos reikšmę, kad visą žmonijos istoriją belieka suprasti tik kaip klasių kovą. Beatodairiškas klasių kovos skatinimas pavojingas, nes „nėra jokios garantijos, kad kova tarp kapitalistų ir proletarų pasibaigs socializmo laimėjimu. Ta kova gali pasibaigti ne mažiau ir ne daugiau kaip Europos civilizacijos žlugimu"[7]. Marksizmas propaguoja naujovišką stabmeldystę — proletariato kultą, o pajamų padalijimo problemos taip ir neišsprendžia.

Kritikuodamas marksizmo teoriją, V. Čepinskis nė vienoje kalboje, nė viename straipsnyje nesuabejojo, kad ideali visuomenės santvarka yra socializmas. „Socializmas [...] išeina iš giliausių žmoniškumo emocijų, kaip užuojauta, meilė, solidarumas"[7a]. „Dabar socializmas yra vienintelis kelias naujam gyvenimui sutvarkyti ir prieiti prie to pax mundi, kurio Romos Bažnyčia nesugebėjo įvykinti"[8]. „Kito teigiamo išėjimo iš šių dienų kapitalistinio chaoso nėra"[9]. Iki pat gyvenimo pabaigos V. Čepinskis liko ištikimas jaunystės idealams, įsitikinęs socialdemokratas. Socializmo siekti skatino ir savo jaunuosius kolegas. Kalbėdamas apie, jo nuomone, idealaus studento politines pažiūras, V. Čepinskis pageidavo, kad jos būtų „ne dešinesnės kairiųjų socialdemokratų (kuo kairesnės, tuo geriau), nes buržuazinėje visuomenėje inteligentija dešinėja su amžiumi"[10].

Įdomu, kad šį teiginį galima pritaikyti ir pačiam jo autoriui, tiesa, humanistiniais socializmo principais niekada nesuabejojusio. Dėl praktinių socialdemokratų veiklos žingsnių V. Čepinskio nuomonė ne visais atžvilgiais sutapo su oficialiąja LSDP pozicija jau Steigiamajame Seime. Tačiau skirtumai tapo ypač ryškūs trečiojo dešimtmečio pabaigoje ir ketvirtojo pradžioje, kai LSDP liko griežtoje valdančiojo režimo opozicijoje, o beveik

---

[6] *Čepinskis V.* Socializmas, jo krizė ir perspektyvos // Kultūra. 1934. Nr. 3. P. 131.

[7] *Čepinskis V.* Evoliucija ir revoliucija // Ten pat. 1928. Nr. 7. P. 313.

[7a] Ten pat. Nr. 6. P. 242.

[8] SSD. 109 pos. 1921. Birž. 23.

[9] *Čepinskis V.* Socializmas, jo krizė ir perspektyvos. P. 131.

[10] *Petraitis J.* Prisiminimai apie prof. V. Čepinskį // Šviesa (The Light). New York, 1975. Nr. 2. P. 30.

šešiasdešimtmetis V. Čepinskis pasitraukė iš tiesioginės partinės veiklos, užėmė atsakingas ir prestižines universiteto rektoriaus pareigas ir negalėjo nebendradarbiauti su vyriausybe. Jis ir toliau priklausė dešiniajam LSDP sparnui, rėmė ją reguliariais piniginiais įnašais[11], buvo išrinktas partijos namų statybos bendrovės „Grandis" valdybos nariu[12], paaukojo tai statybai 3000 lt.[13], bet pareikšdavo minčių, nesutampančių su Lietuvos socialdemokratų partijos politine linija[14], rodančių, kad jo pažiūros pasislinko į dešinę, kad jis tiesiogiai palaiko kai kuriuos vyriausybės politikos aspektus[15]. Kilo konfliktas su labai radikaliai nusiteikusiu kairiuoju LSDP sparnu, vienu metu reikalavusiu netgi visos partijos vadovybės atsistatydinimo. 1932 m. V. Čepinskis padavė pareiškimą išstoti iš socialdemokratų partijos[16]. LSDP Kauno organizacijos komitetas pareiškimo beveik metus nesvarstė. Tačiau kai V. Čepinskis pasiuntė sveikinimą tautininkų neolituanų studentų korporacijos žurnalui „Akademikas" jo pirmojo numerio pasirodymo proga[17], pasakė sveikinimo kalbą Katalikų Mokslų Akademijos sušauktame katalikų mokslo darbuotojų ir mokslo mėgėjų suvažiavime[18], minėtasis komitetas nusprendė, kad tokia veikla V. Čepinskis „pastatė save už LSDP ribų", patenkino jo pareiškimą ir paskelbė, kad V. Čepinskis nebėra partijos narys. Beje, LKP spauda pranešė, kad V. Čepinskis pašalintas iš partijos kaip fašistas[19].

V. Čepinskis pripažino, kad „socialinio antagonizmo pamatas visur ir visuomet yra ekonominis antagonizmas, ir čia reikia ieškoti socialinės kovos priežasčių"[20]. Tačiau, kaip ir visi social-

---

[11] Kriminalinės policijos žinios. 1930. Bal. 15 // LVA. F. 378. Ap. 2. B. 12429. L. 184.

[12] [Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos agentūros pranešimai] // Ten pat. Ap. 10. B. 510. L. 117, 299.

[13] [Valstybės saugumo departamento politinių partijų veikimo santraukos. 1930] // Ten pat. Ap. 2. B. 12391. L. 5.

[14] *S. K.* Drg. V. Čepinskio 60 m. sukaktuvių proga // Socialdemokratas. 1931. Geg. 9.

[15] Pasikalbėjimas su ponu Rektorium prof. V. Čepinskiu // Studentų balsas. 1932. Vas. 15; *J. S.* Rektorius įteikė pasitraukimo raštą // Lietuvos studentas. 1932. Geg. 1.

[16] Socialdemokratas. 1933. Bal. 8.

[17] *Čepinskis V.* Ponui „Akademiko" Redaktoriui // Akademikas. 1933. Nr. 1. P. 2.

[18] Lietuvių katalikų Mokslų Akademijos suvažiavimo darbai. K., 1935. T. 1. P. 525.

[19] Lietuvos socialdemokratai neva valosi nuo fašistų // Priekalas. 1933. Nr. 6(24). P 336; Išmetė batlaižį // Balsas. 1933. Nr. 9(129). P. 153.

[20] SSD. 43 pos. 1920. Rugs. 20.

demokratai, pirmenybę jis teikė ne revoliuciniam kapitalistinės santvarkos laužymui, o laipsniškam kapitalizmo transformavimui į socializmą parlamentinės demokratijos keliu, ypač iškeldamas teigiamą Anglijos pavyzdį[21]. Jo nuomone, „klasių kova yra neišvengiama, nes darbdavių ir darbininkų interesai skirtingi. Anksčiau ji vyko žiauriomis formomis. Dabar, pavyzdžiui, Anglijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje — sutvarkyta, eina žmonišku būdu. Yra abiejų pusių atstovaujamieji organai, dažniausiai išsprendžia ginčus derybomis, o jei ir būna streikai, tai ramesni. Reikia ir Lietuvoj įvest tą kovą į ramesnes vėžes — be kruvinų susidūrimų. [...] Mes — socialdemokratai — stovime ant klasinės kovos pamato, bet mes esame už tai, kad ta kova eitų, taip sakant, idėjos srity, kad iš tos kovos būtų pašalintas kumštis, būtų pašalinta jėga ir kad galima būtų tą kovą vest parlamentiniu keliu, teisybės keliu“[22]. „Be tinkamo ekonominio ir techninio kevalo naujų idėjų tvarka negalimas dalykas. Iš čia išvada: griauti vadinamą nusistovėjusią tvarką vardan naujų idėjų dažnai būna labai kenksmingas ir bjaurus dalykas — vis tiek kaip sumušti kiaušinį, kol dar viščiukas nepakankamai išsiplėtojęs“[23].

Kelias į socializmą turi eiti per bendražmogiškų vertybių iškėlimą kiekvieno žmogaus pasaulėžiūroje: „Civilizacijos proceso įtakoje žmogus ima atsipalaiduoti nuo kraštutinio egoizmo ir nuo išimtinio susidomėjimo savimi. Civilizacijos pažanga, moralė ir religija stengiasi pakeisti savimeilę artimo meile ir solidarumu ir griežtai smerkia paslaptingumą, klastingumą, slaptus motyvus, godumą, neteisingumą, arogantiškumą ir kitų žmonių jausmų ir jų gerų bruožų negerbimą“[24]. Panašūs principai turi įsivyrauti ir tarptautiniuose santykiuose, todėl, V. Čepinskio nuomone, toks svarbus, nors ir ne visada sėkmingai vykdomas, Tautų Sąjungos uždavinys sukurti naują pasaulį, kuriame nebūtų vietos valstybių priešiškumui ir karams, kuris remtųsi bendrais tautų interesais, solidarumu ir bendradarbiavimu[25]. Deja, bene svarbiausia visų civilizuoto pasaulio blogybių priežastis esanti ta, kad žmogus dar labai nedaug tenutolo nuo savo laukinio protėvio ir toli gražu netapo tikru žmogumi, kad platieji visuomenės sluoksniai niekaip negali išbristi iš intelektualinio skurdo ir moralinė žmonijos pažanga labai atsiliko nuo techni-

[21] Ten pat. 9 pos. 1920. Geg. 31; Ten pat. 98 pos. 1921. Geg. 31.
[22] Ten pat. 231 pos. 1922. Liep. 27.
[23] *Čepinskis V.* Evoliucija ir revoliucija // Kultūra. 1928. Nr. 6. P. 241.
[24] *Čepinskis V.* Žmogus ir Visata. Rankraštis // ČMMA.
[25] *Čepinskis V.* [Tautų Sąjungos sekretoriato narių sveikinimo kalba. 1934.04.29] // MAB. F. 231. B. 30. L. 3.

kos progreso. V. Čepinskio pažiūrų savitumą lėmė jo nepalaužiamas įsitikinimas, kad pagrindinė sąlyga žmonijai išeiti iš to baisaus ekonominio, materialinio ir politinio chaoso, kuriame yra dabartinis pasaulis, gali būti tik visuomenėje skleidžiama mokslinė pasaulėžiūra. Universitete ilgai buvo prisimenama iškilmingame VDU Tarybos 1931 m. vasario 16 d. posėdyje V. Čepinskio pasakyta kalba, kurioje jis visus ragino „švariai", t. y. moksliškai, mąstyti: „Žmonijos pasaulis gyvena tokius laikus, kurių dar nebuvo istorijoj. Tie laikai labai sunkūs, pilni didelių pavojų, bet ir didelės vilties. Ta viltis yra mokslas ir jo dvasia. Mokslas šių dienų žmogui suteikia didelės galios, bet kad ta galybė neišeitų žmonijos nenaudai, reikia, kad šių dienų žmogus persisunktų mokslo dvasia, o ta dvasia reiškia visų pirma bešališką, tolerantišką ir švarų galvojimą tiesos beieškant. Jeigu įvairios bjaurios ligos ir epidemijos pareina nuo nešvaraus fizinio gyvenimo, tai tautinio ir tarptautinio gyvenimo baisenybės yra pasekmė nešvaraus, nenuoširdaus, nemokšliško galvojimo. Taigi kartu su kitais universitetais prisidėsime prie mokšliško ūpo įskiepijimo platiems visuomenės sluoksniams, atsimindami pilnus gilios išminties šiuos Konfucijaus žodžius: „Prie doro gyvenimo ir pasaulinės taikos veda tik švarus ir nuoširdus galvojimas. O toksai galvojimas galimas tik surinkus pakankamai žinių apie pasaulį, sukūrus tobulą mokslą ir įsigijus sugebėjimą matyti daiktus tokius, kokie jie yra"[26]. Savo paskutiniame straipsnyje, paskelbtame mokslo populiarinimo žurnale „Kosmos", V. Čepinskis rašė: „Be moksliškos nuotaikos, be moksliško galvojimo negali būti išspręstos sunkios šių dienų gyvenimo problemos, kurios slegia ir dideles, ir mažas tautas ir kurios pasidarys ypatingai opios šių dienų karui pasibaigus"[27]. V. Čepinskio tikėjimą viską nugalinčia mokslo jėga labai glaustai pabrėžė jo jubiliejaus dienomis nuskambėjusi charakteristika: „Humanistas, socialistinės pakraipos idealistas, mokslo paladinas"[28].

Apibrėždamas mokslo uždavinius ir jo naudą kiekvienam žmogui ir visai žmonijai, V. Čepinskis kalbėjo: „Mokslo uždavinys nustatyti santykius ir ryšius tarp įvairių įvairiausių gamtos ir gyvenimo sričių, pažinti pasaulį tokį, koks jis yra, arba, kitaip sakant, ieškoti tiesos be atodairos į tai, kokie bus to ieškojimo padariniai žmonijai, geri ar blogi. Mokslas sukuria tokį pasaulio vaizdą, kuris palengvina žmogui orientaciją įvairių įvairiau-

[26] Vytauto Didžiojo Universitetas 1930—1931 mokslo metais. K., 1931. P. 32.

[27] Kosmos. 1940. T. 21. Nr. 1—3. P. 1.

[28] Prof. Vincas Čepinskis // Vaga. 1931. Nr. 3. P. 129.

siuose atsitikimuose ir dažnai duoda progos numatyti įvykių eigą ateityje. Todėl mes visi ir reikalingi mokslo. Tasai pasaulio vaizdas visai laisvas nuo asmeninių emocijų, visai bešališkas ir vienodai galioja kiekvienam žmogui ir kiekvienai tautai. Taigi mokslas iš visų žmogaus padarinių yra užvis labiau tarptautinis dalykas. Didžiausieji mokslo išradimai padaryti žmonių, kurie dirbdami savo mokslo darbą nesivadovavo jokiais asmeniškais motyvais, kuriems nerūpėjo nei karjera, nei garbė, nei pelnas ir kurie ieškojo tik tiesos. Tasai mokslo altruistinis bruožas, jo bešališkumas užtikrina ir maksimum naudos žmonijai"[29].

Ragindamas visur remtis mokslo žiniomis, V. Čepinskis kartu kvietė aklai nepasitikėti autoritetais, skelbiančiais paruoštus atsakymus į visus klausimus: „tokio galutinio atsakymo nei mokslo srity, nei kitose žmogaus dvasinio gyvenimo srityse nėra. [...] Aš sutinku, kad pasitikėjimas autoritetais tam tikrose ribose yra doras dalykas, bet aklas autoritetų sekimas, lygiai kaip ir neribotas skepticizmas yra nedorybė, ir įrodymų mes tam turime pakankamai tiek šių dienų gyvenime, tiek ir praeityje. Jeigu jūs paklaustumėte manęs, kas labiau prisidėjo prie mokslo pažangos, ar pasitikėjimas autoritetais, ar abejonė dėl autoritetų paskelbtų minčių, tai aš atsakysiu be jokių svyravimų, kad abejonė kaip tiktai buvo priežastis didžiausių mokslo įvykių ir išradimų"[30].

Humanistinių V. Čepinskio nusistatymų rezultatas — jo kalbos ir straipsniai prieš aklą paklusnumą autoritetams, diktatūrą ir ypač prieš aktyviausią jos formą — fašizmą. V. Čepinskiui niekada nekilo abejonių, kad fašizmas bus likviduotas; jis „gyvena kraštutinio nacionalizmo, militarizmo ir imperializmo šūkiais"[31], „yra istorijos anachronizmas ir todėl laikinas liguistas pasireiškimas"[32].

Įdomi V. Čepinskio pažiūra į revoliucijos apskritai ir į Rusijos spalio revoliuciją konkrečiai. Jis pripažino, kad „revoliucija yra neišvengiama fazė evoliucijoj, kuri duoda jai naują pakraipą. Be revoliucijos evoliucija sustotų ir būtų tik visuomenės gyvenimo stagnacija ir mirtis, ir daugiau nieko"[33]. „Esu šalininkas reformų, šalininkas permainų parlamentiniu keliu, geruoju, gražiai, ir esu priešininkas revoliucijos. Bet kartais gyvenimas susi-

[29] [V. Čepinskio kalba per imatrikuliacijos aktą. 1931.09.15] // LVA. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 39.

[30] Ten pat. L. 40.

[31] *Čepinskis V.* Šių dienų visuomenės ideologinės kryptys // Kultūra. 1927. Nr. 11—12. P. 451.

[32] *Čepinskis V.* Demokratija ir diktatūra // Ten pat. Nr. 7—8. P. 344.

[33] SSD. 77 pos. 1921. Bal. 5.

daro taip, kad nenorom reikia eiti prie revoliucijos. [...] Kodėl tamstos manote, kad revoliucija būtinai yra susijusi su ginklu, su kraujo praliejimu, su žiaurumais ir t. t. Iš tikrųjų juk buvo daug atsitikimų istorijoje, kad ir kraujo praliejimas buvo, o revoliucija nebuvo padaryta, iš kitos pusės — randam istorinių pasireiškimų, kuomet nepralieta nė vieno kraujo lašo, o visgi juos tenka laikyti revoliucijos įvykiais"[34]. Vis dėlto socialinės revoliucijos pergalei būtina sąlyga, kad „mokslo šviesa ir dora prasiskverbtų į mases, kad simpatijos, draugiškumo ir solidarumo emocijos tose masėse pakeistų pavydo ir neapykantos emocijas"[35]. V. Čepinskis pripažino, kad revoliucija buvo neišvengiama fazė Rusijos visuomenės ir valstybės evoliucijoje, dėsningas netoliaregiškos caro politikos, neteisėto ir savavališko valdžios elgesio, sunkaus liaudies gyvenimo, visapusiško valstybės suirimo rezultatas[36]. Jis suprato ir tos revoliucijos reikšmę nepriklausomos Lietuvos įsikūrimui: „Jei ne rusų revoliucija, tai mes neturėtume tos mūsų valstybės, kuria mes šiandien visi džiaugiamės". Tačiau V. Čepinskis visa savo esybe nekentė prievartos, kad ir kokiais tikslais ji būtų taikoma ir kaip teisinama[37]. M. Čepinskienės įspūdžiai apie pirmuosius revoliucijos praktinius žingsnius 1919 m. Vilniuje[38], o ir vėliau iš Tarybų Rusijos prasiskverbiančios žinios kalbėjo apie toje valstybėje klestintį nepakantumo ir žudynių kultą. V. Čepinskis priėjo prie išvados, kad tarp carizmo ir bolševizmo nėra esminio skirtumo, nes abiem atvejais tikslo siekiama jėga ir prievarta, kad Rusijoje „demoralizuota kariuomenė nuvertė carą ir sukėlė revoliuciją, kuri iškėlė bolševikų ar komunistų diktatūrą, kuri ėmė valdyti ir valdo Rusiją ir šiandien kaip tik smurto, kumščio ir savivalės priemonėmis, kurias vartojo caro režimas. Taigi kalbėti apie proletariato diktatūrą Rusijoje netenka, ir jeigu Rusijoje prieš karą veikė caro ir jo valdininkų autokratija, tai šiandien veikia komunistų autokratija su visais jos padariniais. [...] Komunistai, lygiai kaip ir jų vadai, pasižymėjo ta pačia stoka politinio prityrimo ir politinio išsilavinimo kaip ir masės ir, kai kada būdami net ir pilni gerų norų ir turėdami gražius planus, nesugebėjo rasti naujų politinių

[34] Ten pat. 109 pos. 1921. Birž. 23.
[35] *Čepinskis V.* Evoliucija ir revoliucija. P. 241.
[36] SSD. 95 pos. 1921. Geg. 24; Ten pat. 98 pos. 1921. Geg. 31; Ten pat. 60 pos. 1921. Vas. 4.
[37] Ten pat. 231 pos. 1922. Liep. 27.
[38] [M. Čepinskienės dienoraštis. 1919.02.25 ir 1919.03.02 įrašai] // MAB. F. 231. B. 23.

kelių ir grįžo prie caro režimo valdymo metodų“[39]. V. Čepinskio nuomone, bolševizmas „nori primesti visuomenės gyvenimui tokias formas, kurios nekyla iš gyvenimo evoliucijos ir kurios tėra nesubrendusių galvų padaras“[40], „mãno, kad prievarta ir teroru galima bus pripratinti mases prie socialistinės santvarkos“[41]. V. Čepinskis teigė, kad Musolinio diktatūra fašistinėje Italijoje „visais atžvilgiais yra nepaprastai panaši į vadinamąją proletariato diktatūrą arba, tiksliau kalbant, į komisarų diktatūrą Sovietų Rusijoje“, kad „neva proletarinė revoliucija Rusijoje“[42] žlugs ir bolševizmas bus likviduotas.

Įsitikinęs savo pasaulėžiūros moksliniu pagrindu ir, vadinasi, nepaneigiamu teisingumu, atkakliai ją gindamas kartais ir labai karštuose ginčuose, V. Čepinskis vis dėlto nesistengė savo pažiūrų niekam primesti, mokėjo gerbti oponentų įsitikinimus, savimeilę, žmogaus vertę. Jis nebuvo fanatiškas savo idėjų vergas, tad ir į kitų poelgius ar skelbiamas mintis žiūrėjo objektyviai, tolerantiškai, stengėsi įžvelgti jose racionalų grūdą. Profesoriaus humanizmą, toleranciją, dvasios aristokratiškumą prisimena visi jį pažinę žmonės, tolerancijos būtinumą ne kartą akcentavo jis pats. „Mano supratimu, vienas iš ypatingų žmogaus doros pasireiškimų — gerbimas kitų žmonių įsitikinimų“[43]. „Visos mokslo žinios, tobuliausias mokslinis mąstymas be tolerancijos, be doros, be sąžinės ir meilės nustoja humanistinės vertės. Tikra išmintis ir meilė yra neperskiriami“[44]. Deja, kaip tik dėl šito bruožo V. Čepinskis buvo ne kartą ir puolamas politinių oponentų. Nors pats jis buvo aiškiai vakarietiškos orientacijos žmogus, tačiau Steigiamajame Seime ne kartą kalbėjo, kad „mum negali būti gėdos atsigręžti į rytus ir pasiimti iš ten visa, kas yra sveika ir gera [...]. Daug kas buržuazinėj kultūroj degeneravo, taip sakant, supuvo, ir naujos dvasios mes gal pasisemsime rytuose“[45], ne veltui sakoma: „ex Oriente lux“. Už tokias mintis V. Čepinskį neretai užsipuldavo krikščionių demokratų atstovai, tačiau jį sutrikdyti būdavo ne taip paprasta: „Jei Kapsukas ir endekai gerai daro, tai kodėl mums taip nedaryt? Jei pats šėtonas ką gero daro, tai ko-

[39] *Čepinskis V.* Demokratija ir diktatūra // Kultūra. 1927. Nr. 5—6. P. 245.
[40] Ten pat.
[41] *Čepinskis V.* Socializmas, jo krizė ir perspektyvos // Ten pat. 1934. T. 11. Nr. 3. P. 131.
[42] *Čepinskis V.* Demokratija, bolševizmas ir fašizmas. Šiauliai, 1928. P. 17, 45.
[43] SSD. 137 pos. 1921. Lapkr. 4.
[44] Lietuvos Universitetas 1929—1930 mokslo metais. K., 1930. P. 5.
[45] SSD. 43 pos. 1920. Rugs. 20.

dėl juo mums nepasekt? [...] Vieno šventojo pasakymu, Ponas Dievas taip pat naudojosi šėtonu, norėdamas pasiekti gerų padarinių“[46]. Tiesa, dešiniųjų užsipuolimai politiniuose debatuose užsigrūdinusio V. Čepinskio labai neskaudino. Kur kas labiau žeidė jo pakantumo kartais nesuprasdavusių kairiųjų priekaištai. Kai Steigiamajame Seime V. Čepinskis kartą pareiškė, jog ne taip jau ir blogai, kad Lietuva — katalikiškas kraštas, jį labai karštai užsipuolė partijos draugai socialdemokratai[47]. Daug priekaištų už idėjinio priešininko populiarinimą V. Čepinskis sulaukė ir tada, kai būdamas Lietuvos universiteto rektoriumi priėmė žinomo krikščionių demokratų partijos veikėjo J. Vailokaičio pasiūlytą dovaną — sklypą Fizikos-chemijos instituto ir kitų universiteto pastatų statybai. V. Čepinskis pareiškė nesąs toks fanatikas, kad nepriimtų paramos vien todėl, kad ją teikia krikščionis demokratas[48]. Įsitikinęs antifašistas V. Čepinskis, 1937 m. grįžęs iš gydymosi Vokietijoje, nepabūgo išsakyti tokius savo įspūdžius: Vokietija atrodo tvirtai sucementuota ir sutvarkyta, čia mažiau gangsterizmo ir pasikėsinimų kaip demokratinėje Prancūzijoje, maisto apyvarta reguliuojama, bet kas priklauso, gyventojai gauna, sutikti žmonės parodė „tikrą mandagumą, pagarbą, ir daug žmogiškumo“[49]. Interviu nuskambėjo ir toks teiginys: „Aš į demokratiją žiūriu kaip į tobuliausią politinio gyvenimo formą, evoliucijos išplėtotą, bet turiu pažymėti, kad demokratinėmis laisvėmis galima tinkamai naudotis tik tada, kai pasiektas tam tikras intelektualinės ir moralinės plėtros laipsnis. Kol to nėra, tos demokratinės laisvės gali privesti prie pakrikimo“. Už šį interviu V. Čepinskis sulaukė bene didžiausios ir, deja, nekultūringiausios kada nors jo adresu pasigirdusios kritikos, šį kartą pogrindinėje komunistinėje spaudoje. Itin tendencingas, sąskaitų suvedinėjimą primenantis straipsnis[50], kuriame buvusiam rektoriui buvo primetami ne jo vieno kompetencijai priklausę veiksmai ir, kad ir keista, — asmeninės tolerancijos stoka. Tai vėliau labai pakenkė, V. Čepinskiui rūpinantis 1940 m. tarybų valdžios sumažintos pensijos grąžinimu.

Mokslinės V. Čepinskio pažiūros formavosi irgi studijų metais. Gamtos moksluose tada buvo prasidėjusi vadinamoji naujausia revoliucija. Atrodę nepajudinami Galilėjaus ir Niutono

[46] Ten pat. 41 pos. 1920. Rugs. 15.
[47] *A. P-nis.* Pabaltijo Sąjunga ir Vilniaus problema // Rytas. 1934. Geg. 4.
[48] *Slavėnas P.* Atsiminimai apie prof. V. Čepinskį // ČMMA.
[49] *V. Ž.* Prof. V. Čepinskis apie šių dienų Vokietiją // XX amžius. 1937. Spal. 7.
[50] Buvo žandaras, pasiliko padlaižys // Tiesa. 1937. Nr. 11. P. 8.

mechanikos principai susvyravo: elektrono atradimas, radioaktyvumo reiškinių aiškinimas, šviesos kvantų prigimties nustatymas ir kiti XIX a. antrosios pusės didieji atradimai reikalavo ir naujo filosofinio mąstymo. Kita vertus, suklestėjo pozityvizmas, dalis mokslininkų ėmė neigti materialistinius mokslo pagrindus. V. Čepinskis nepasidavė tokioms tendencijoms[51]. Tai ypač svarbu pabrėžti todėl, kad straipsniuose, paskaitose, viešose kalbose V. Čepinskis paprastai neapsiribodavo specifiniu fizinės chemijos ar fizikos problemų nagrinėjimu, buvo pirmasis Lietuvos gamtos mokslų atstovas, turėjęs tokių plačių filosofinių interesų[52]. Jis nagrinėjo tiesos, gėrio, dorovės, grožio ir kitų vertybių problemas, įspėjo, kad civilizacija smunka, kai užmirštamas jos dvasinis aspektas, kėlė reikalą sukurti naują gamtos filosofiją.

Pasaulio ir žmogaus būtis V. Čepinskiui abejonių nekėlė. Tiesa, straipsniuose ir vadovėliuose jis neretai naudojosi E. Macho pasiūlytomis sąvokomis, tačiau jau praradusiomis filosofinę prasmę. Machistas, empiriokriticistas V. Čepinskis nebuvo[53]. Pasitaikantys jo darbuose pozityvistiniai teiginiai yra tik jo nenuoseklumo atspaudas. V. Čepinskio mokslinėje pasaulėžiūroje dominavo mechanicizmo ir stichiškojo gamtamokslinio materializmo — realizmo — idėjos[54]. V. Čepinskis tvirtai tikėjo, kad mokslas anksčiau ar vėliau išspręs visas jam iškilusias problemas. „Šiandien daug kalbama apie mokslo susibankrutijimą. [...] Nurodoma tai, kad šių dienų mokslas prisipažino, kad jis nesugeba išaiškinti prigimties esmę, nieko nežino ir nieko negali pasakyti apie realybę. Sakoma, kad mokslas gyvena teorijomis, kurios nuolat keičiasi. Tai tiesa, kad šių dienų mokslas nebereiškia pretenzijų atsakyti į klausimą, kas tai yra real/bė. Šių dienų mokslui rūpi tik nustatyti tiksliai santykis tarp gyvosios ir negyvosios gamtos pasireiškimų ir išreikšti tuos santykius matematikos simboliais, nesigilinant į tai, kas po tais simboliais yra paslėpta. Bet mokslas, eidamas nurodytu čia keliu, kaip buvo, taip ir pasilieka šiandien tikriausias kelrodis, siekiantiems ir menkų, ir didelių tikslų. O kad mokslo teorijos nuolat keičiasi, tai yra tik įrodymas mokslo nepaprasto gyvumo, nes pats gyvenimas yra ne kas kita

[51] *Matulis J.* Prof. V. Čepinskio gyvenimas ir mokslinė veikla fizinės chemijos srityje // ČMMA.

[52] LE. 1954. T. 4. P. 165.

[53] *Масюлис К. В.* Философские проблемы физико-математических наук в Литве в первой половине XX в.: Дисс. на соиск. уч. ст. канд. филос. н. Вильнюс, 1989. С. 33—36, 49—50.

[54] Ten pat. P. 140.

kaip amžinas judėjimas, nuolatinis pasikeitimas, nesiliaujanti evoliucija“[55].

Visą gyvenimą V. Čepinskis daug dėmesio skyrė religijos problemoms, jos vietai pavienio žmogaus ir visos žmonijos gyvenime, religijos ir mokslo bei kultūros santykiams. Tas domėjimasis – būdingas XIX a. pabaigos — XX a. pradžios lietuvių inteligentijos bruožas. Daugeliui to meto lietuvių šviesuomenės atstovų jau pačioje savarankiško gyvenimo kelio pradžioje teko ryžtingai pakovoti su tėvais dėl pasaulietiškos specialybės. Visam Nepriklausomos Lietuvos gyvenimui buvo būdinga didžiulė dvasininkijos įtaka, pastangos dar labiau ją sustiprinti. Stiprėjo ir religijos kritikų, laisvamanių balsas. Nė vienas inteligentas, tuo labiau universiteto profesorius negalėjo likti neapsisprendęs, žodžiu ir elgesiu neužėmęs savo pozicijos šių dviejų pasaulėžiūrų kovoje. V. Čepinskio pozicija religijos atžvilgiu buvo nevienaprasmė ir savita, rėmėsi, kaip ir visos jo pažiūros, didžiule pagarba mokslo tiesoms, religijos kilmės ir istorijos giliomis studijomis ir pastangomis nieko beatodairiškai neneigti.

Įvairių religijų pagrindus V. Čepinskis nepaviršutiniškai nagrinėjo dar Peterburge. Ką tik baigęs universitetą, 1896 m. jis išspausdino didelę apybraižą apie Škotijos Sent Endriu universiteto profesoriaus A. Menzio knygą „Religijų istorija“[56], beje, M. Čepinskienės išverstą į rusų kalbą. Apybraižoje ne tiktai pasakojamas knygos turinys (religinės dvasios pasireiškimo istorija nuo paprasčiausių iki sudėtingiausių formų, senovės Graikijos, Romos, Izraelio, šiuolaikinės Indijos religijų esmė), bet išryškėja ir paties V. Čepinskio požiūris į ryšį tarp socialinių santykių ir religinių vaizdinių raidos, prieštaraujama kai kuriems knygos autoriaus teiginiams. Taip pat jaunystėje rašytoje Dž. Vašingtono biografijoje V. Čepinskis akcentavo pirmojo JAV prezidento religinį pakantumą, citavo jo žodžius, kad pats liūdniausias priešiškumo tarp žmonių pagrindas yra religiniai skirtumai[57].

Suprasdamas religinių pažiūrų reikšmę žmogaus gyvenime, V. Čepinskis ir vėliau niekada nesistengė tikėjimo problemos apeiti tylomis, dažnai pabrėždavo esąs senas laisvamanis, anot jo, eretikas. Toks jis ir mirė. Kai prieš pat mirtį jį aplankęs arkivyskupas P. Karevičius pasiūlė suteikti paskutinį patepimą ir

---

[55] *Čepinskis V.* [Kalba per imatrikuliacijos aktą. 1931.09.15] // LVA. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 39—40.

[56] *Чепинский В.* История древних религий // Образование. 1896. № 10. С. 21; № 11. С. 11.

[57] *Чепинский В.* Г. Вашингтон: Его жизнь, военная и общественная деятельность. СПб., 1896.

aprūpinti sakramentais, V. Čepinskis atsakęs: „Nei Tamsta, nei aš nežinau, ar Dievas yra, ar jo nėra. Jei jis yra, tai aš miręs pats prieš jį atsiskaitysiu be jokių tarpininkų. Jeigu jo nėra, tai ir to nereikės. Dėkoju Tamstai už prilankymą ir pasiūlytą paslaugą“[58]. Šiuose žodžiuose — visas V. Čepinskis: čia ir padėkos forma išsakyta aukšto dvasininko pažiūrų tolerancija, ir laisvamanybės neatsisakymas mirties akivaizdoje, ir pagaliau jo paties abejonės, Didžiosios Realybės idėjos atšvaitai...

V. Čepinskis ne kartą pabrėžė, kad „kuniginė tikyba“ ir krikščionybė — ne tas pats[59]. Jis niekada nepareiškė abejonių dėl Kristaus, kurį paprastai vadindavo Nazariečiu, egzistavimo, niekada nekalbėjo prieš jo mokymą, o priešingai, žavėjosi jo skelbtu mokslu, dažnai juo rėmėsi diskusijose, ypač dėl socialinio teisingumo ir asmenybės laisvės, sakė ir save laikąs krikščioniu, tik, žinoma, ne krikščioniu demokratu[60]. „Jis netiki Dievu. Tiesa, jis gerbia Kristų, bet ne kaip tikrą Dievą, o kaip tikrą žmogų, bet kokia tada prasmė jį garbinti“,— rašė A. Jakštas apie V. Čepinskio pažiūras[61]. O štai paties V. Čepinskio mintys: „Aš sutinku, kad krikščionybėj — Nazariečio moksle — gyvenimo reikalai turi labai didelės reikšmės, ir todėl man tas mokslas ir yra labai brangus. Ten yra tiesiog pasakyta, kad ieškok dangaus karalystės savyje, reiškia, siek žvaigždžių veikdamas ir ieškodamas šiame pasaulyje“[62]. „Kristaus mokslas [...] skelbia absoliutinę žmogaus sąžinės ir sąmonės laisvę“[63].

Neneigė V. Čepinskis ir religijos vaidmens žmonijos istorijoje. „Nebuvo tokių laikų, kad visuomenė kultūriškai būtų gyvenusi be tikybos. [...] Taigi iš to išeinant galima pasakyti, kad tikyba turi didžiausios reikšmės žmogaus kultūriniame gyvenime“[64]. „Rašyba, literatūra, pats mokslas, mokyklos ir taip pat ekonominėj srity — žemės dirbimas, kelių pravedimas išėjo iš jų (kunigų. – *Aut.*)“[65]. „Apšvietą viduriniuose amžiuose ir ypač [jų] pradžioje iš tikro platino tiktai vienuolynai, iš ten šviesa išėjo“[66]. „Religija iš pat pradžios buvo tikra žmogaus auklė. Didelis žmogaus suvisuomeninimo darbas, pakilimas žmogaus

[58] *Matulis J.* Didelis mokslo entuziastas // Tiesa. 1971. Geg. 5.
[59] SSD. 79 pos. 1921. Bal. 12.
[60] Ten pat. 105 pos. 1921. Birž. 15.
[61] *Jakštas A.* „Didžioji realybė“ ir Dievas // Židinys. 1929. Nr. 1. P. 56.
[62] SSD. 105 pos. 1921. Birž. 15.
[63] SSD. 122 pos. 1921. Rugs. 13.
[64] Ten pat.
[65] Ten pat. 181 pos. 1922. Kovo 10.
[66] Ten pat. 230 pos. 1922. Liep. 26.

gyvenimo doros atžvilgiu, žmogaus apšvietimas praeityje, galima sakyti, buvo išimtinai religijos atliktas. [...] Mūsų dabarties mokslo pradžią, visą Europos civilizacijos pradžią viduramžyje padarė Romos bažnyčia"[67]. Bažnyčia paskelbė „aukštą ir šventą uždavinį, būtent, realizuoti „pax mundi" — pasaulio taiką. Ir ta idėja yra tokia didelė, kad iš pradžios savo veikimo Bažnyčia patraukė prie savęs ne tik nuskriaustuosius, kurių vardu kovojo su pagonija, bet patraukė ir daug žmonių pasiturinčių, su aukštu išsilavinimu ir dideliais turtais. Tada Bažnyčia stovėjo ant komunistinių pamatų, ne ant privatinės nuosavybės. Visi nešė savo turtus, kas kokius turėjo, ir atiduodavo presbiterio arba vyskupo globon, kad išnaudotų juos visų pirma visų reikalams, visų labui"[68].

Kitoks V. Čepinskio požiūris į vėlyvųjų viduramžių ir dabartinę katalikų bažnyčią[69]. Pasak jo, Romos bažnyčioje kaupiantis turtams, vėl atgijo privačios nuosavybės principas. Bažnyčia ėmė naudoti sukauptus turtus ne tik visuomenės reikalams, bet ir savo viešpatavimui garantuoti. Nuo to laiko ir supainioti du dalykai: didelė žmonijos solidarumo ir brolybės idėja — aukščiau tautų stovintis tikslas, — be tokios idėjos niekada prie pax mundi neprieisim. Kita vertus, — tai, kad viso pasaulio taikai įvykdyti reikia teokratijos, ir teokratija įsigalėjo. „Bažnyčia nustojo tarnavusi liaudies reikalams ir ėmė tarnauti vien savo asmeniniams reikalams"[70]. „Prie reformacijos Bažnyčią privedė [...] tas, kad žmonės pamatė, jog Bažnyčia nebetarnauja liaudžiai, bet tarnauja viešpataujantiems sluoksniams, tarnauja sau ir mamonai. [...] O paskui atėjo laikai, kada ji buvo pasaulinės valdžios nugalėta, ir tada iš jos pasaulinė valdžia padarė įrankį savo tikslams siekti"[71]. Dabar nė viena turtų nelygybe paremta visuomenė „negalėtų nė minutės tverti be religijos. Kada vieni miršta badu, o kiti greta pūna nuo pertekliaus, tai niekuomet tokia padėtis negalėtų laikytis, jeigu nebūtų autoriteto, kuris sako: „Taip Dievas nori, tokia jo valia"[72]. Krikščionybės, kaip ir kitų didžiųjų religijų, pagrindas yra žmonių brolybės, solidarumo, meilės, užuojautos reikalavimas, bet „tas pamatinis religijos dalykas, kuris žmones jungia, apšviečia, rodo tikrąjį kelią šiame gyvenime,

[67] *Čepinskis V.* Religija ir mokslas // Židinys. 1929. Nr. 1. P. 40.
[68] SSD. 109 pos. 1921. Birž. 23.
[69] Ten pat. 231 pos. 1922. Liep. 27; *Čepinskis V.* Šių dienų visuomenės ideologinės kryptys // Kultūra. 1927. Nr. 11—12. P. 451.
[70] SSD. 153 pos. 1921. Gruod. 19.
[71] Ten pat. 230 pos. 1922. Liep. 26.
[72] Ten pat. 79 pos. 1921. Bal. 12.

[...] tas momentas tokia žieve apaugo, apaugo tokiomis samanomis, kad iš jų sunku yra iškrapštyti tikrą brangenybę. [...] Ir jeigu senovėje ne kartą, o ir šiandien prieinama prie žiaurių ir kruvinų susidūrimų tarp žmonių, tai aš pasakysiu, kad ne religija tai daro, bet visa toji religijos dogmatinė pusė prie to veda"[73]. Būdingas pavyzdys — kitaminčių persekiojimai inkvizicijos metais[74]. „Ir dabar Romos bažnyčia siekia toliau kokios nors tautos ar kurios valstybės egzistavimo. [...] Jos tikslas yra toks, kad jai rūpi, jei ne politiškai, tai moksliškai ar protiškai, per mokyklas paimti pasaulį į savo rankas. Aš sutinku, kad ta įstaiga nori išgelbėti žmoniją nuo pražūties — čia kitas dalykas. Bet savo tikslu kelia tokį, kuris ne visuomet gali sutikti su tautos tikslais"[75]. V. Čepinskis sutinka, jog „negalima kategoriškai teigti, kad dabar Bažnyčios reikšmė yra antikultūrinė, bet kai kuriais atžvilgiais jos nusistatymas būtent toks. Pavyzdžiui, nusistatymas moterystės klausimu, netolerantiškumas politikos ir mokslo įsitikinimams"[76].

Visų šių V. Čepinskio teiginių logiška išvada buvo tai, kad jis kovojo ne su religija ar krikščionybe, o su tikyba kaip mokykloje dėstomu dalyku, aukštosios mokyklos gyvenimą reglamentuojančia ideologija, kaip su privatine visuomenės jėga, skelbiančia, pavyzdžiui, dorovės dėsnius, „kurie gal ir buvo geri prieš tūkstantį metų, bet šiandien jau nebeatitinka gyvenimo"[77]. Tokios V. Čepinskio pažiūros nebuvo visiškai priimtinos nei katalikams, nei ateistams. Prieš jo pastangas atskirti bažnyčią nuo mokyklos, išlaikyti pasaulietišką universitetą bei kitais būdais mažinti bažnyčios įtaką Lietuvoje kovojo dvasininkai ir krikščionys demokratai, kategoriškai nesutikę ir su V. Čepinskio propaguojamu bažnyčios istorinio vaidmens vertinimu.

V. Čepinskis teigė, kad tarp socializmo ir religijos nėra neperžengiamos bedugnės: „Socializmas yra visuomenės mokslo šaka apie ypatingą visuomenės gyvenimo sutvarkymą, dedant pamatan žmonių brolybę ir meilę, kaip to reikalauja gyvas neiškreiptas Kristaus mokslas. [...] Socializmas pripažįsta tikėjimui visišką laisvę, kiek tik tas tikėjimas nėra naudojamas žmonių sielai ir kūnui pavergti. Todėl visai galima suderinti religinius ir socialistinius nusistatymus"[78]. Šiam teiginiui pagrįsti V. Čepinskis

[73] Ten pat. 163 pos. 1922. Saus. 25.
[74] Ten pat. 122 pos. 1921. Rugs. 13.
[75] Ten pat. 137 pos. 1921. Lapkr. 4; 109 pos. 1921. Birž. 23; 105 pos. 1921. Birž. 15.
[76] Ten pat. 109 pos. 1921. Birž. 23.
[77] Ten pat. 105 pos. 1921. Birž. 15.
[78] Ten pat. 122 pos. 1921. Rugs. 13.

pateikė ir konkrečių pavyzdžių: vienas iš socializmo pirmtakų Kampanela buvo kunigas, už katalikybę galvą padėjo „Utopijos" autorius Tomas Moras, socialistiniais pagrindais sutvarkyti visuomenę yra bandę Paragvajaus ir Urugvajaus jėzuitai. Šios V. Čepinskio mintys sulaukė kritikos ir iš kairės, ir iš dešinės.

Ypač daug abipusių prieštaravimų sukėlė V. Čepinskio pastangos suderinti religiją su mokslu. Mokslo darbuose ir paskaitose jis laikėsi neabejotinai materialistinių pozicijų, materialistines mintis reiškė ir svarstydamas žmogaus sąmonės problemą. Tačiau tai buvo pavienės mintys, o ne darni pažiūrų sistema[79]. Greta materialistinio teiginio, kad protas yra smegenų funkcija, V. Čepinskis rašė, jog žmogaus elgesį valdanti sąmonė atsiranda nežinia iš kur, kad žmogus yra sudėtinga mašinos ir dvasios kombinacija, ir mes niekada nesužinosime, kaip ši mašina sukombinuota su protu ir siela[80]. Per visus profesoriaus raštus ir kalbas eina mintis apie viską nugalinčio ir į visus klausimus atsakančio mokslo jėgą, tačiau kartu kalbama, kad „religijos ir mokslo šaknys yra tos pačios"[81] ir kad, jo „giliu įsitikinimu, negalima griežtai perskirti tikybos ir mokslo sričių. Tos dvi sritys susiduria ir yra visa eilė problemų, kurias ir galima tik išspręsti šioms dviem sritims bendradarbiaujant"[82]. „Dėl manęs religija ir religinė mintis yra pagrindinis dalykas žmogaus gyvenime, ir todėl aš [...] žiūriu į gamtą kaipo į „ancilla Domini"[83] (Viešpaties tarnaitę.—*Aut.*). Dar 1922 m. V. Čepinskis kalbėjo: kas nori, „gali sau tikėti, kad Dievas paėmė molį, paspjaudė, papūtė ir padarė žmogų. [...] Aš taip netikiu"[84]. Per savo 60 metų jubiliejų jis teigė: „Aš netikiu asmenybės nemirtingumu taip, kaip tas nemirtingumas paprastai suprantamas. Bet man nėra abejonės, kad kiekvienoje asmenybėje yra tam tikra dalis, mažesnė ar didesnė, kuri pasižymi tvarumu, kuri yra, pasakysime, nemirtinga. [...] Mirdamas žmogus palieka arba fizinį paveldėjimą savo vaikų pavidalu, arba dvasinį — savo kūrybos pavidalu. Taigi nė vienas žmogus neišnyksta iš pasaulio be pėdsakų"[85]. Tačiau V. Čepinskiui priklauso ir to-

---

[79] *Griška A.* Kai kurie materialistinės filosofijos ir ateizmo klausimai „Kultūros" žurnale // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Filosofija. 1963. T. 3. P. 155.

[80] *Čepinskis V.* Progreso problema // Kultūra. 1929. Nr. 1. P. 1.

[81] *Čepinskis V.* Religija ir mokslas. K., 1928. P. 4, 8, 32.

[82] Ten pat.

[83] [V. Čepinskio laiškas A. Jakštui. 1929. 11. 25] // VUB F 1-F 508. P. 154.

[84] SSD. 181 pos. 1922. Kovo 10.

[85] Vytauto Didžiojo Universitetas 1930—1931 mokslo metais. K., 1931. P. 40.

kie žodžiai: „Religija ir mokslas turi vieną tikslą: pažinti Didelę Realybę. Bet religinis pažinimas ir moksliškas pažinimas eina įvairiais keliais ir liečia įvairius realybės aspektus. Mokslas yra išraiška tų realybės aspektų, kurie betarpiškai veikia mūsų jutimo organus, o religija yra kontempliacija, intuityvus pažinimas tų realybės aspektų, kuriuos mes vadiname estetiškomis ir moralinėmis vertybėmis ir kurie tiesiogiai, betarpiškai neveikia mūsų jutimo organų. Mokslas užsiima tokiais realybės aspektais, kuriuos galima traktuoti kaip kiekybes. Vadinasi, juos galima išmatuoti, pasverti ir išreikšti skaičiais ir jų tiksliam ir trumpam aprašymui pasinaudoti universaline matematikos kalba. Vertybių, kuriomis užsiima religija, išmatuoti negalima. Tie dalykai neturi bendro mato. Kaip išmatuoti laimę, meilę, šventenybę?“[86] Bet be taip suprasto „tam tikro religinio nusistatymo negali būti gilios ir kilnios moksliškos kūrybos, taip pat kaip religija, kuri atmeta aiškias mokslo tiesas, nėra gyvas dalykas“[87]. Mokslininko uždavinys — „ieškoti kelių sutaikinti mokslo faktus su religinės intuicijos dalykais“[88]. Mokslas „užsiima visokiais dalykais — ir dideliais, ir menkniekiais, ir šventais, ir piktais, bet [...] jis atsisako duoti atsakymą į tai, kas tai yra Didelė Realybė. Mokslo konstatuojami faktai pasižymi dideliu tikslumu ir detaliu tikrumu. Tie faktai aiškių aiškiausiai išreikšti, bet mokslas gali atskleisti tik būties formą, bet ne tikrą jos prigimtį. Taigi išmintingam žmogaus gyvenimui vien mokslo nepakanka. Išmintingam gyvenimui dar reikalinga religija. Aš čia neperšu jums nei katalikų, nei protestantų, nei žydų, nei mahometonų religijos, aš čia kalbu apskritai apie religinę nuotaiką. Religija, kaip ir mokslas, irgi yra tam tikras gyvenimo būdas ir tam tikras pasaulio supratimas, bet religija kelia žmogų į aukštesnį kontaktą su Didelės Realybės prigimtimi. Religijos teikiami faktai ne visuomet yra tikri detalėmis, bet iš esmės religijos tvirtinimuose visuomet yra daugiau ar mažiau tiesos. Esmė kiekvienos didelės religijos yra ta, kad kiekvieno žmogaus uždavinys yra ne vien tik jo ir jam artimų žmonių laimė. Religija kaip tiktai sako, kad svarbiausias žmogaus uždavinys — siekti ne asmeniškų tikslų, o stengtis suprasti amžinasties dalykus, suprasti savo padėtį ir savo reikšmę pasaulyje, gilintis į pasaulio būties planą ir prisidėti prie to plano vykdymo“[89].

---

[86] *Čepinskis V.* Religija ir mokslas. P. 7—8.
[87] Ten pat. P. 32.
[88] Ten pat. P. 23.
[89] [V. Čepinskio kalba per imatrikuliacijos aktą. 1931.09.15] // LVA. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 39.

V. Čepinskis — ne ateistas. Desakralizuodamas religiją, paversdamas ją intuityviniu žinojimu, vietoj antropomorfinės dievybės siūlydamas neapibrėžtą Didžiosios Realybės sąvoką, jis teizmą faktiškai pakeičia panteizmu[90]. V. Čepinskio panteistinė laisvamanybė skiriasi nuo pozityviojo ateizmo, artima jam nebent ypač dideliu mokslo aukštinimu, netgi religijos pavertimu savotišku mokslu. Turint tai galvoje, nestebina ir V. Čepinskio nuomonė, kad kovos tarp religijos ir mokslo galima išvengti ir reikia išvengti. „Čia abiem pusėm vienodai yra privalomas tolerantiškumas, atsargumas ir kantrybė"[91]. Deja, V. Čepinskio oponentams tokia tolerancija ne visada buvo būdinga. Plačiai nuskambėjo jo polemika su žinomu katalikų ideologu A. Jakštu-Dambrausku[92], kuris kategoriškai prieštaravo V. Čepinskiui, teigė, kad tikyba ir mokslas — visiškai skirtingi dalykai, o jų sritys — nesusikertančios lygiagretės. Jis kritikavo ir iš Harvardo universiteto profesoriaus A. Vaithedo (Whitehead) perimtą koncepciją apie Didžiąją Realybę, kuri iš esmės nesiskirianti nuo Dievo koncepcijos, tik esanti beasmenė, bejėgė ir tuo atžvilgiu netgi žemesnė už pagonių stabus. Į šią polemiką atsiliepė ir pogrindinė komunistinė spauda. V. Vainis (A. Jasutis)[93] apkaltino V. Čepinskį, kad šis nori gelbėti žlungančią tikybą ir būtent todėl bando sukurti naują mokslinę religiją, naują Dievą, kuris būtų aukštesnis už biblinį, kad jis sąmoningai rezga slaptas kilpas kairėjančiam jaunimui gaudyti ir nuvesti į buržuazijos stovyklą[94]. Žinoma, toks V. Čepinskio propaguotos mokslo ir religijos suderinimo idėjos vertinimas pernelyg tiesmukiškas. Jo samprotavimai apie bendras religijos ir mokslo šaknis, apie Didžiąją Realybę — tai gilaus susimąstymo apie gamtos ir žmogaus būties esmę rezultatas.

POLITINĖ VEIKLA

Į politinę veiklą V. Čepinskis įsitraukė gyvendamas Liepojoje, audringų 1905 m. įvykių išvakarėse. Jis kalbėdavo pasitarimuose

[90] *Масюлис К. В.* Философские проблемы физико-математических наук в Литве в первой половине XX в. С. 121.

[91] *Čepinskis V.* Religija ir mokslas. P. 23.

[92] *Jakštas A.* Religija ir mokslas // Židinys. 1928. Nr. 11. P. 311, 321; *Čepinskis V.* Religija ir mokslas // Ten pat. 1929. Nr. 1. P. 40—54; *Jakštas A.* „Didžioji realybė" ir Dievas // Ten pat. P. 56.

[93] *Darginavičienė A.* Marksistinio ateizmo revidavimas lietuviškosios socialdemokratijos ideologų darbuose ir jo kritika Z. Angariečio raštuose // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Filosofija. 1986. T. 7. P. 151.

[94] *Vainis V.* Buržuaziniai laisvamaniai, kai žlunga religijos // Komunistas. 1931. Nr. 3. P. 23.

dėl kandidatų kėlimo į pirmąją Valstybės dūmą, sakydavo prakalbas lietuvių susirinkimuose[1]. Revoliuciniuose įvykiuose tiesiogiai nedalyvavo, todėl revoliucijai pralaimėjus liko mokyklos direktoriumi, nepaisant skundų ir žandarų priekabių. Išsaugojo autoritetą ir revoliucingiausiai Liepojoje nusiteikusių komercijos mokyklos mokinių akyse: jo vadovaujama pedagogų taryba patenkino daugelį mokinių reikalavimų, o po revoliucijos nesiėmė jokių represijų.

1906 m. M. Kovalevskio redaguojamame pažangiame Peterbugo laikraštyje „Strana" V. Čepinskis Mindovės slapyvardžiu išspausdino tris straipsnius[2], kuriuose nagrinėjo rinkimų į Valstybės dūmą rezultatus Kauno gubernijoje ir išsamiai išanalizavo tada Lietuvoje buvusių partijų programą ir veiklą. V. Čepinskio nuomone, Lietuvos ateitis sietina su valstietija ir jos interesams atstovaujančia partija. Lietuviams iš pradžių reikia siekti kuo didesnės savivaldos, kelti į visas valstybines pareigas lietuvius, reikalauti, kad administracijos įstaigose ir teismuose būtų vartojama ne tiktai rusų, bet ir lietuvių kalba. Galutinis krašto tikslas — autonomija parlamentinėje Rusijoje.

1907 m. V. Čepinskis bendradarbiavo Lietuvos socialdemokratų partijos laikraščiuose „Skardas" ir „Žarija"[3]. Dėl ochrankos persekiojimų dauguma autorių šiuose leidiniuose pasirašinėdavo slapyvardžiais, todėl V. Čepinskio plunksnai priskirti kol kas tegalima kelias nedideles žinutes, kuriose pasakojama apie įdomesnius Liepojos socialinio gyvenimo įvykius ir maždaug 300 žmonių jungiančio lietuvių kultūros centro veiklą[4].

Revoliucijai Rusijoje atslūgus, administraciniais darbais labai užsiėmęs V. Čepinskis politinėje veikloje nebedalyvavo iki pat grįžimo į Lietuvą. Vilniuje jis taip aktyviai įsitraukė į socialdemokratų partijos veiklą, kad 1918 m. lapkričio 10—17 d. įvykusiame LSDP VIII suvažiavime buvo pasiūlytas partijos kandidatu į numatomos Laikinosios vyriausybės užsienio reikalų ministro postą[5].

---

[1] *Prapuolenis Br.* [Kalba V. Čepinskio 60 m. jubiliejaus minėjime] // Kosmos. 1931. Nr. 7—9. P. 238.

[2] *Миндовес.* Из Литвы // Страна. 1906. 21 февр.; *Миндовес.* О конституционно-католической партии Литвы и Белоруссии // Там же. 1906. 8 марта; *Миндовес.* Выборы в государственную Думу в Ковенской губернии // Там же. 1906. 2 апр.

[3] LE. 1954. T. 4. P. 165.

[4] *V. Č.-s.* Liepojus. Žmogaus meilė ir kunigas // Žarija. 1907. Nr. 1. P. 10; *V. Č-is.* Liepojus. Kultūriškasai centras // Ten pat. Nr. 2. P. 30, 31.

[5] *Vilčinskas J.* Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. London, 1985. P. 114.

Pirmas į Lietuvą grįžusio V. Čepinskio praktinės politinės veiklos krikštas buvo diplomatinė tarnyba Anglijoje. Trumpos jo diplomatinės karjeros rezultatas buvo gana ženklus: V. Čepinskio vadovaujama Nepaprastoji delegacija pasiekė, kad Anglijos vyriausybė pripažino Lietuvą de facto. Turėjo V. Čepinskis įtakos ir Lietuvos vyriausybės politikai. Grįžęs iš Londono trumpų atostogų, V. Čepinskis 1919 m. rugpjūčio mėnesį dalyvavo keliuose Ministrų kabineto posėdžiuose. Remdamasis nors ir nedidele savo diplomatinio darbo patirtimi, jis įspėjo vyriausybę, kad ji nepalaikytų Kerenskio ir kitų Rusijos veikėjų griežtai pasisakančių prieš Rusijos tautų, tarp jų ir Pabaltijo, apsisprendimą. Ministrų kabinetas pritarė V. Čepinskio siūlymui palaikyti glaudesnius ryšius su Anglija[6]. V. Čepinskis rekomendavo, kad Lietuvos atstovai užsienyje nesitenkintų vien oficialiais santykiais su tų kraštų vyriausybėmis: reikia, kad jie „mokėtų suprasti tų kraštų visuomenę ir mokėtų išnaudoti visas tas sąlygas, kuriose jie gyvena. [...] Gal tada ir mūsų tarptautinė padėtis būtų daug geresnė“[7]. Jis ne kartą perspėjo vyriausybę, kad nors krikščionys demokratai visą laiką gąsdina bolševizmu, bet didesnis pavojus gresia iš Vakarų valstybių: Antantė siekia įtraukti Lietuvą į Lenkijos imperialistinės politikos orbitą, sujungti Lietuvą su Lenkija ir taip sustiprinti savo pozicijas kovoje su Tarybų Rusija[8].

Pamatęs, kaip praktikoje vykdoma garsioji anglų vyriausybės politinė taisyklė „skaldyk ir valdyk“, diplomato darbu V. Čepinskis greitai nusivylė: „Diplomatija turi eiti prie suderinimo visų tautų, visų polinkių ir kitų interesų skirtumo“. O veikia ji taip, kad tik supjudytų žmones vieną su kitu, kad juos suerzintų. „Ir mes tą civilizaciją vadiname krikščioniškąja civilizacija!“[9] Sunku įsivaizduoti diplomatiniam darbui mažiau tinkamą charakterį kaip V. Čepinskio. Būdamas tiesus, atviras, staigus, jis bodėjosi tarnyba, kur reikėjo visai kitų savybių — landumo, nuolankumo, mokėjimo kęsti neretas užgaules mažai valstybei ir jos atstovui. V. Čepinskis kartais atvirai parodydavo savo nepasitenkinimą diplomatiniu tuščiažodžiavimu per įvairiausius rautus. Kartą jis netgi atsisakęs dalyvauti kažkokiame nesvarbiame priėmime, sakydamas, kad tuo laiku geriau išsimaudysiąs vonioje. Kauno aukštuomenė, nesupratusi V. Čepinskio ironi-

[6] [Ministrų kabineto posėdžių protokolai. 1919.08.14; 1919.08.15; 1919.08.27] // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 57. L. 69, 73, 89.

[7] SSD. 68 pos. 1921. Kovo 3.

[8] Ten pat. 60 pos. 1921. Vas. 4; 172 pos. 1922. Vas. 15.

[9] Ten pat. 60 pos. 1921. Vas. 4.

jos, ilgai piktinosi tokiu savo diplomato „išsišokimu“, kaltino jį prasčiokišku elgesiu, nerangumu, neįpratimu prie vonios[10].

Turint tai galvoje, visai suprantama, kodėl V. Čepinskis taip lengvai atsisakė diplomato karjeros ir grįžo į Kauną dėstyti Aukštuosiuose kursuose. Tačiau laikinojoje sostinėje kunkuliavusios politinės aistros iš karto į savo verpetą įtraukė ir jį. Lietuvoje tada buvo rengiamasi Steigiamojo Seimo rinkimams. Kiekvienas inteligentas ne tiktai turėjo apsispręsti, kuri iš atkakliai tarpusavyje kovojančių partijų jam artimiausia, į kurios rankas jis norėtų atiduoti Nepriklausomos Lietuvos būsimąją politinę santvarką ir likimą, bet dažnas jautė pareigą ir pats toje rinkiminėje kovoje dalyvauti. V. Čepinskis nesvyruodamas įsitraukė į socialdemokratų partijos veiklą. Jis mitinguoja, agituoja, nevengia važiuoti į tolimiausius Lietuvos užkampius populiarinti socializmo idėjų[11], pats iškeliamas Lietuvos socialdemokratų partijos kandidatu į Steigiamojo Seimo narius ir netgi į partijos CK narius (balotiruotis į CK atsisakė)[12]. Deja, rinkimai socialdemokratams nesėkmingi: iš 112 vietų jie tegauna 13[13], tačiau V. Čepinskis — tarp išrinktųjų. Jau pačioje Steigiamojo Seimo darbo pradžioje jis išrenkamas į Laikinosios valstybės konstitucijos projekto rengimo ir užsienio reikalų komisijas[14], kiek vėliau į švietimo komisiją, pritarta jo kandidatūrai į Lietuvos misijos Amerikoje narius[15]. 1920 m. rugsėjo mėn. Lenkijos kariuomenei veržiantis į Lietuvą ir iškilus naujam okupacijos pavojui, Steigiamasis Seimas pasiuntė 4 frakcijų atstovų delegaciją į Angliją, Prancūziją ir Italiją atkreipti tų šalių ir Tautų Sąjungos įtakingų politikų bei visuomenės veikėjų dėmesį į naują karo židinį, prašyti moralinės ir materialinės pagalbos. Socialdemokratų frakcijai šioje delegacijoje atstovavo V. Čepinskis[16].

Steigiamajame Seime V. Čepinskis greitai išsiskyrė kaip „didelis eruditas, tikras pozityvizmo amžiaus atstovas. Humanistas

---

[10] *Slavėnas P.* Atsiminimai apie prof. V. Čepinskį // ČMMA.

[11] *S. K.* Drg. V. Čepinskio 60 metų amžiaus sukaktuvių proga // Socialdemokratas. 1931. Geg. 9; Socialdemokratas. 1920. Geg. 6; 1921. Geg. 12; 1922. Birž. 22; Liep. 27; Rugp. 3; [LSDP CK 1922.09.01 posėdžio protokolas] // LVA. F. 937. Ap. 1. B. 4. L. 12.

[12] [LSDP metinės konferencijos protokolas. 1921.04.23—24] // LVA. F. 937. Ap. 1. B. 4. L. 130.

[13] *Daugirdaitė-Sruogienė V.* Lietuvos Steigiamasis Seimas. New York, 1975. P. 37.

[14] SSD. 4 pos. 1920. Geg. 20.

[15] [Ministrų kabineto 1922.03.22 posėdžio protokolas] // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 215. L. 95.

[16] *Čepinskis V.* Lietuvos politinė padėtis užsieniuose // Socialdemokratas. 1920. Gruod. 1—30.

giliąja prasme, tolerantas". Jo kalboms buvo būdingas humoras, įvairiapusiškas aptariamų klausimų nagrinėjimas, jos „imponuodavo rimtais ekskursais į istoriją, Šventąjį Raštą, filosofiją, taip pat ir į tiksliuosius mokslus"[17]. Kartu su kitais socialdemokratų frakcijos atstovais jis kėlė interpeliacijas vyriausybei, pateikė paklausimų ir vien savo vardu[18], daugiau negu 100 kartų kalbėjo per posėdžius. Tiesa, tose kalbose jis dažniausiai išdėstydavo socialdemokratų frakcijos nuomonę, tačiau naudodamasis būtent jam charakteringa argumentacija. Ne tik rimtai argumentuotos, bet ir labai emocionalios V. Čepinskio kalbos neretai priversdavo per balsavimą susvyruoti ir nusižengti partinei drausmei ne vieną dešiniųjų partijų atstovą. Atsakydamas į priekaištą, kad jo argumentai pernelyg dažnai veikia ne protą, o širdį, V. Čepinskis kalbėjo: „Jei aš apeliuoju ne tik į protą, bet ir į širdis, tai, žinoma, aš visai sąmoningai tai darau dėl to, kad protas be širdies, mano nuomone, yra ne tik šaltas, bet ir kvailas dar!"[19]

Būdingas V. Čepinskio polemikos Steigiamajame Seime bruožas — siekimas nesiremti socializmo autoritetų mintimis. Priešingai — itin dažnai jis kovodavo su savo politiniais oponentais jų pačių ginklais: cituodavo Šventąjį Raštą, Evangelijas, Kristaus žodžius, šventųjų pamokymus, kitų didžiųjų bažnyčios autoritetų mintis. Štai keletas pavyzdžių.

Plačiai pagarsėjo (nors SSD stenogramose ir neužfiksuotas) V. Čepinskio atsakymas krikščionims demokratams, kai šie pasiūlė Steigiamojo Seimo posėdžių salėje pakabinti krucifiksą. V. Čepinskis pareiškė neprieštaraująs, jeigu po kryžiumi bus parašyti Kristaus žodžiai: „Atleisk jiems, Viešpatie, nes jie nežino, ką daro". Tokio atsakymo užteko pasiūlymui palaidoti...

Prieštaravimą mirties bausmės įvedimui V. Čepinskis motyvavo, be kita ko, ir taip: „Visos didžiosios religijos, kaip ir proto mokslas, draudžia mirties bausmę kaip didžiausią baisenybę. Žydų religijoj pasakyta: „Nenukauk". [...] O Viešpats savo evangelisto lūpomis reikalauja: „Kerštą man palikit, ir aš atlyginsiu"[20]. Gindamas bažnyčios atskyrimo nuo mokyklos įstatymą, V. Čepinskis rėmėsi Tomu Moru ir Napoleonu, pabrėždamas, kad vienas buvo katalikų kankinys, o antras, krikščionių demokratų nuomone, aukščiausio proto žmogus ir didžiausias genijus[21]. Pasiū-

[17] *Daugirdaitė-Sruogienė V.* Lietuvos Steigiamasis Seimas. P.214.
[18] SSD. 7 pos. 1920. Geg. 26; 67 pos. 1923. Kovo 1; 131 pos. 1921. Spal. 11; 253 pos. 1922. Spal. 3.
[19] Ten pat. 245 pos. 1922. Rugs. 18.
[20] Ten pat. 5 pos. 1920. Geg. 21.
[21] Ten pat. 79 pos. 1921. Bal. 12.

lymą panaikinti keliamuosius egzaminus bei pažymių laipsniavimą[22] ir palikti tik įvertinimą „gerai", kad jaunimas nebūtų verčiamas mokytis dėl pažymių ir egzaminų, o dėl žinių, jis motyvavo ir taip: „Tatai geriau sutiktų su Nazariečio mokslu, kuris atmeta atlyginimą ir bausmę ir stato meilę kaip veikimo motyvą ir atlyginimą"[23]. Kalbėdamas, kad tėvai neturi kištis į auklėjimą ir mokymą mokykloje, vėlgi rėmėsi Kristaus žodžiais, pabrėžiančiais, kad yra ir aukštesnių už šeimą reikalų: „Kiekvienam žmogui jo šeimyniškiai yra pavojingi"[24]. V. Čepinskis teigė: „Universitetas turi būti visiškai laisvas. Aš tą mintį imu iš Jono Evangelisto žodžių, kad dvasia skleidžiasi ten, kur nori"[25], o ir „sulig Kristaus mokslo, niekas neturi varžyti žmogaus laisvės!"[26] Įvairiapusiškai argumentuodamas nuomonę, kad nereikia atlyginti dvasininkams už nusavinamas žemes, jis ir taip motyvavo: „Jei laikytis teisingumo dėsnių, tai siūlomas atlyginimas pernelyg mažas — kaip kapeika už arklį". Jis nepagrįstas ir krikščioniško požiūriu: „Krikščioniška psichologija yra ta, kad jokio atlyginimo iš kito neieško"[27].

Debatų įkarštyje V. Čepinskis mėgdavo pateikti ir šokiruojančių ar netgi provokacinių argumentų. Pavyzdžiui, prieštaraudamas tam, kad pradinėje mokykloje vaikai būtų auklėjami atsižvelgiant į tėvų pažiūras, V. Čepinskis kalbėjo: „Juk misionieriai dažnai turi reikalo su tokiais tėvais, į kurių pasaulėžvalgą įeina ir žmogėdybė. Ir kas gi? Nejaugi tada toks misionierius turi auklėti vaiką ir taikinti tą auklėjimą prie žmogėdybės?"[28] Svarstant vidaus reikalų ministerijos etatų klausimą, V. Čepinskis pateikė pasiūlymą išbraukti iš etatų sąrašo abu ministro pavaduotojus. Aišku, administracijos atstovai reagavo audringai ir buvo laimingi, kai buvo panaikintas tik vienas etatas[29]. Patenkintas buvo ir V. Čepinskis — tiesiog pasiūlęs jį išbraukti, vargu ar būtų tai pasiekęs. Kalbėdamas apie sukilimo Kauno kariuomenės daliniuose priežastis, jis aiškino, kad kaltas blogas maistas ir iškrikę karininkai, o ne kažkieno paskleistos proklamacijos: „Nejaugi proklamacijos iš mūsų atstovų dešinėje gali padaryti komunis-

[22] Ten pat. 77 pos. 1921. Bal. 5.
[23] Ten pat. 79 pos. 1921. Bal. 12.
[24] Ten pat.
[25] Ten pat. 147 pos. 1921. Gruod. 7.
[26] Ten pat. 101 pos. 1921. Birž. 7.
[27] Ten pat. 153 pos. 1921. Gruod. 19.
[28] Ten pat. 176 pos. 1922. Vas. 24.
[29] Ten pat. 62 pos. 1921. Vas. 11.

tus?“[30] V. Čepinskis Steigiamajame Seime buvo ne kartą kaltinamas didžiausia nuodėme — komunistinėmis pažiūromis, bolševizmu. Neapsikentęs ir jis kartą išvadino krikščionis demokratus bolševikais — juk jie balsavo už apkarpytą, bet vis dėlto už žemės reformą, kurios pagrindas ir dvasia turi daug bendro su bolševizmu[31].

Steigiamajame Seime V. Čepinskis energingai diskutavo, kai buvo aptariamas universiteto statutas (apie tai kalbėsime kiek vėliau) ir svarstomas Konstitucijos projektas. Jis gerai suprato, kad nuo to, kokia bus besikuriančios Lietuvos Respublikos Konstitucija, priklausys jaunos valstybės ateitis. „Konstitucija [...] ne tiktai nustato tuos santykius, ekonominius, socialinius, politinius ir kitus, kurie iš tikrųjų yra dabar, bet ir nurodo, kuriais keliais artimiausioje ateityje krašto gyvenimas turi vystytis, [...] prie kokio tikslo mes ateityje manome eiti“[32]. Įstatymai turi padėti įvesti gyvenimą į naujas vėžes, žvelgti į ateitį[33]. Labai daug V. Čepinskio prieštaravimų kėlė dešiniųjų partijų siūlomi Konstitucijos straipsniai dėl prezidento posto, rinkimų sistemos, teismų ir kariuomenės organizavimo principų, mirties bausmės, valstybės ir bažnyčios santykių, liaudies švietimo sistemos.

V. Čepinskis kategoriškai pasisakė prieš prezidento postą[34]. Valstybę turi valdyti Seimas, kuris niekada negalės pasisavinti tokių absoliutinių teisių, kokias turi monarchas, o valstybės vadovo pareigas galėtų eiti Seimo pirmininkas. V. Čepinskis pateikė pavyzdžių, kad yra valstybių, kurios ilgus amžius puikiai gyvena be prezidento, kad visose pasaulio respublikose prezidento valdžios atributai vis labiau mažinami. „Dabar ne Liudviko XIV laikai, dabar valstybė yra kolektyvas [...], ir nėra ko atsigręžti į praeitį“. Prezidento postas — tai „rudimentas, kenksmingas tokiam valstybiniam organizmui, kuris tik pradeda gyventi“. Prezidentą dar būtų galima priimti, jeigu jį rinktų visa liaudis ir išrinktas autoritetingas prezidentas galėtų turėti teigiamos įtakos valstybės valdymui. Jeigu prezidentą renka Seimas, tai tada labai didelę reikšmę turi derybos, kompromisai, ir paprastai išrenkamas ne labiausiai nusipelnęs žmogus, kuris turėdamas teisę paleisti Seimą atsiduria virš liaudies atstovų. Tai jau ėjimas į

[30] Ten pat. 98 pos. 1921. Geg. 31.
[31] Ten pat. 109 pos. 1921. Birž. 23.
[32] Ten pat. 182 pos. 1922. Kovo 14.
[33] Ten pat. 102 pos. 1921. Birž. 8.
[34] Ten pat. 176 pos. 1922. Vas. 24; 185 pos. 1922. Kovo 22; 5 pos. 1920. Geg. 21; 184 pos. 1922. Kovo 17; 222 pos. 1922. Liep. 12; 223 pos. 1922. Liep. 13.

monarchiją, o „pas mus stipriai veikia monarchinės ir dvarininkų politinės tradicijos. [...] Mūsų prezidentas lengvai įgytų tokias ypatybes ir tokius apetitus, kad kokiais nors būdais sustiprintų savo valdžią ir ją padarytų stipresnę, negu jam duoda Konstitucijos įstatymas". „Ypatingai kunigai labai karštai stovi už prezidentą. Aš juos suprantu iš dalies dėl to, kad autokratinis principas pas juos pravestas iki galui, o autonomingas principas pirmosios krikščionybės, principas pirmųjų autonominių krikščionių komunų yra visiškai išnykęs".

Ne mažiau griežtai V. Čepinskis stojo ir prieš antruosius Seimo rūmus. Kritikuodamas nuomonę, kad antrieji rūmai gali apsaugoti nuo per skubaus tinkamai neparengtų įstatymų priėmimo, jis teigė, jog praktika rodo, kad ir prezidentas, ir antrieji rūmai įstatymus tik gadina (netgi Anglijoje)[35]. Noras turėti antruosius rūmus suprantamas tik tada, jei manoma, kad liaudžiai davus teises savarankiškai tvarkyti gyvenimą, ta liaudis „kaip kokia banda nutraukia į duobę, kad reikia ją vadžiomis turėti ir sulaikyti"[36]. Vietoj įprastinių antrųjų rūmų V. Čepinskis pasiūlė visiškai naujus, pasaulyje analogų neturinčius Vyriausiuosius krašto ūkio rūmus[37]. Tokiuose rūmuose turėtų būti atstovaujamos įvairios ūkio sritys ir keliama ūkio ir socialinio gyvenimo įstatymų iniciatyva. Jie padėtų sąmoningai ir planingai vadovauti krašto ūkiui.

Į seimą turi būti renkama visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu. Tiesa, „visa nelaimė yra ta, kad nė viename krašte iki šiol nebuvo tikros krašto atstovybės ir kaip vaisius to visuos kraštuos reiškiasi nepasitenkinimas parlamentais"[38]. Tačiau „apie nieką ant žemės negalima pasakyti, kad tai yra tobuliausias dalykas ir tobuliausia sistema. Tobuliausias yra vienas ponas Dievas, o visi kiti dalykai tik daugiau ar mažiau priartėja prie tobulumo. Kaip šiandien dalykai stovi, tai vis dėlto demokratiškiausia sistema ir tobuliausia rinkimų sistema yra proporcingoji sistema"[39].

Rinkėjų ir atstovų amžius turėtų būti ne 21 ir 24, o 20 metų. Jaunimas aktyvesnis, nebijo veikti, mąstyti. O juk būtina „judėti ir judinti gyvenimą, nes gyvenimo esmė yra tokia, kad gyvenimas yra judėjimas ir, taip sakant, veikimas ir nuolatinis kitėjimas"[40]. Į savivaldybes ir į Seimą reikia rinkti ne kas trejus, bet kas dvejus metus. Teisybė, kad tada Seimo nariai įgis mažiau poli-

[35] Ten pat. 222 pos. 1922. Liep. 12.
[36] Ten pat. 176 pos. 1922. Vas. 24.
[37] Ten pat. 231 pos. 1922. Liep. 27.
[38] Ten pat. 57 pos. 1921. Saus. 25.
[39] Ten pat. 184 pos. 1922. Kovo 17.
[40] Ten pat.

tinės patirties, bet žmonės turės daugiau buvusių atstovų, geriau nusimanys apie valstybės tvarkymą, dažnesnės rinkiminės agitacijos taip pat susijusios su būtinu žmonėms politiniu auklėjimu. Pagaliau, „jei vieni ir tie patys žmonės ilgai sėdės Seime, tai su Seimu gali atsitikti tas pat, kas atsitinka su kiekvienu dalyku, kuris, taip sakant, per ilgai nusistovėjo, kas atsitinka su nusistovėjusiu vandeniu ir t. t." Tiesa, vėliau tokių dažnų rinkimų idėjos pats V. Čepinskis atsisakė ir siūlė rinkimus organizuoti kas 4—5 metus[41].

V. Čepinskio nuomone, teismas turi būti nepriklausomas nuo vyriausybės. Jį turėtų rinkti Seimo ir teisėjų bei advokatų korporacijos atstovai, bet ne iš vyriausybės pateikto sąrašo. Negali būti atskirų kariuomenės teismų. Jei kariuomenėje susidaro specialaus teismo reikalaujantys papročiai ir psichologija, tai prieštarauja elementariai demokratijai, o tokia kariuomenė darosi pavojinga visuomenės gyvenimui. Neleistini ir ypatingieji teismai, esant karo padėčiai: „Juk tie karo lauko teismai tai nėra teismai, o yra tam tikros organizacijos, kad be teismo nužudytų žmogų ar ką kita padarytų, o paskui uždėtų teismo antspaudą"[42].

Labai kategoriškai V. Čepinskis pasisakė prieš mirties bausmę, laikydamas ją „hotentotišku nusistatymu" ir pateikdamas nemažai moralinio pobūdžio argumentų[43]. Mirties bausmė remiasi vienu iš galingiausių antisocialinių instinktų — kerštu, kuris jau neatitinka šiuolaikinės žmonijos sąmonės ir sąžinės. Mirties bausmę smerkia visos didžiosios religijos: krikščionybė yra apskritai prieš keršijimą, o budizmas draudžia užmušti net gyvulį. „Gamtos mokslas tvirtina, kad gyvybės apsireiškimas yra labai retas apsireiškimas pasauly ir kaip retenybė turi savo brangumą. [...] — suprantu, jeigu reikia ginti savo gyvybę, savo žmonių, savo tautiečių, tai čia susidaro toks „force majeure", toksai kategoriškas imperatyvas, kad su juo gali nesiskaityti tiktai šventi žmonės. Bet kada sąmoningai ir teismo sprendimu taikoma mirties bausmė, net prasižengėliams karo metu, tai čia jau liekana barbariškų laikų, kada veikė aklas zoologiškas kerštas. [...] Mūsų kraštas vadina save krikščionišku kraštu ir visuomet pabrėžia tą žodį „krikščionybė", ir visuomet čia kalbama apie dorą ir doros reiškinius, kurie be krikščionybės neturi pamato. Aš klausiu, kokios vertės ta krikščionybė, kuri kenčia tokius dalykus kaip

[41] *Čepinskis V.* Demokratija ir diktatūra // Kultūra. 1927. Nr. 5—8. P. 241.

[42] SSD. 181 pos. 1922. Kovo 10.

[43] Ten pat. 181 pos. 1922. Kovo 10; 193 pos. 1922. Bal. 5; 221 pos. 1922. Liep. 11; 228 pos. 1922. Liep. 21; 5 pos. 1920. Geg. 21.

mirties bausmė?“ Tiesa, netgi „Mozė, kuris pirmas aiškiai pasakė „Nežudyk“, pats nužudė, ir nors nužudė afekto pagautas, bet visgi apsilenkė su savo doros pagrindu. Bet po Mozės ateina kitas — Nazarietis — ir atkartoja tą patį, bet jau absoliutinai, aš taip suprantu, absoliutinai atkartoja ta prasme, kad nežudyk niekuomet ir niekur. Vadinas, jeigu kas ateina tavęs žudyti, tai tegul tave nužudo, bet tu nežudyk. Tai čia filosofai [...] gali su manim nesutikti, gali sau sakyti, kad tai yra aukščiausias žmonijos principas, o ne gyvenimo principas [...]. Tačiau aš manau, kad [...] Nazarietis tai yra pasaulio istorijoj, žmonijos istorijoj apsireiškimas, yra vienintelis tokių istorinių reiškinių, už kurį didesnio ir gražesnio negali būti, kaip lygiai aukštesnio ar gražesnio niekas niekuomet kaip jis nepasakė. O juk tai buvo žmogus. Jis pats save vadino žmogaus sūnumi. Ir jeigu žmonija, išėjusi iš žvėrių karalijos, pagimdė tokį, tai yra vilties, kad eidama jo nurodytais takais žmonija atsipalaiduos nuo žvėriškumo“.

„Mano giliu įsitikinimu, niekas neturi teisės gyvybę panaikinti, nes niekas niekam gyvybės neįdavė ir niekas nė vienam žmogui negali jos duoti. [...] Aš manau, kad tėvai yra tiktai įrankis, priemonė, per kurią dalis amžinos gyvybės įsikūnija, individualizuojasi. [...] Už gyvybę ne tėvams reikia dėkoti. Mums neduota nei sutverti, nei sunaikinti gyvybės [...]. Tarp kitko, mokslas nurodo, kad negalima sunaikinti tokių dalykų, kaip energija, kaip materija — tai amžinos kategorijos. Aš tvirtinu, kad ir gyvybė yra amžina kategorija, ir jeigu kas kėsinasi ją sunaikinti, tai elgiasi prieš gamtos amžinus dėsnius“.

Mirties bausmės taikymas neišlaiko ir sveiko proto kritikos. Netgi sąmoningai, apgalvotai nužudę žmogų piktadariai gali būti arba liguisti, bevaliai maniakai, kuriuos reikia gydyti, arba gyvenimo sąlygų įstumti į tokias baisias aplinkybes žmonės. Su piktadariais reikia kovoti ne juos žudant ir taip dar labiau nuvertinant gyvybės kainą, o pašalinant piktadarybių priežastis, imantis socialinės higienos, profilaktikos: „Džiovai pašalinti reikia ne naikinti, o gydyti džiovininkus“. Pagaliau plėšikus ir žmogžudžius reikia izoliuoti ir sudaryti tokias sąlygas, kad jie būtų naudingi tai pačiai visuomenei, kuriai nusikalto. Mirties bausmė niekur nesumažino nusikalstamumo.

V. Čepinskis palaikė pasiūlymą organizuoti kariuomenę milicijos pagrindais, kaip tai daroma Švedijoje, Olandijoje ar Šveicarijoje[44]: būtina tarnyba tik 6 mėn., o paskui periodiniai po 2—3

[44] Ten pat. 196 pos. 1922. Bal. 10; 244 pos. 1922. Rugs. 6; 228 pos. 1922. Liep. 21.

mėn. trunkantys permokymai. Tokioje kariuomenėje jaunuoliai bus trumpai atitraukti nuo produktyvaus darbo ir normalaus gyvenimo šeimose, atsiras inteligentų, kurie eis į kariuomenę patriotizmo sumetimais, ji pati bus pigesnė. Kita vertus, kariuomenė tik demoralizuoja žmones, joje susidaro nesveikos kastos dvasia[45]. „Armija, kuri net nekovoja visai, nes nėra progos, kuri gyvena neproduktingą ir labai kenksmingą visais atžvilgiais gyvenimą, labai lengvai gali virsti pavojumi". „Istorija aiškiai rodo, kad reguliarioji kariuomenė yra savos rūšies automatas, su kuriuo vyriausybė elgiasi taip, kaip nori. [...] Kariuomenė gali tapti visiškai pašalinių mums tendencijų įrankiu". „Reguliarioje kariuomenėje nėra galimybės ugdyti kareivių drąsos ir reikalingos iniciatyvos, kad reikalui esant galima būtų tiksliau, planingiau veikti ir be viršūnių nurodymų". Milicijos pagrindais organizuota kariuomenė reiškia, kad kraštą gina ir tvarką palaiko apginkluota liaudis. Ir Lietuvai „ne kartą grėsė rimtas pavojus, ir tik liaudžiai prisidėjus greit laimėjom". Pagaliau be reikalo kai kas tiki, kad tik reguliarioji kariuomenė apsaugos kraštą nuo revoliucijos. „Kodėl tie ponai, kurie bijo revoliucijos, nemato, kad ir Vokietijoje, ir Anglijoje, ir Rusijoje revoliuciją pradėjo ta pati kariuomenė".

Labai atkaklios, netgi įnirtingos diskusijos Steigiamajame Seime kilo svarstant Bažnyčios ir valstybės santykių klausimus. V. Čepinskis ne kartą ir ne du kalbėjo gindamas socialdemokratų pasiūlytą konstitucijos paragrafą: „Lietuvos Respublikoje Bažnyčia atskiriama nuo valstybės, o mokykla nuo Bažnyčios". Kada oponentai jo poziciją palygino su Trockio kalbomis, V. Čepinskis atsakė: „Taip, aš tuo nesiskiriu nuo Trockio. Tuo manęs neužgausite, jeigu ir pavadinsite mane Trockiu ar velniu. Vis tiek. Aš čia sakau tą, ką reikia sakyti"[46]. Jis neneigė religijos reikšmės valstybiniame ir visuomeniniame gyvenime, tačiau išvadą iš to darė visiškai priešingą negu katalikų oratoriai: „Aš manau, kad ta reikšmė yra tos pačios rūšies kaip reikšmė literatūros, dailės ir mokslo. Juk jei mes dailę, mokslą, literatūrą su valstybe surištume kaip Bažnyčią, tai jokios naudos iš tų sričių žmogaus dvasiai nebūtų"[47]. Savo poziciją dėl Bažnyčios ir valstybės santykių V. Čepinskis parėmė istorijos duomenimis[48]. „Reikalavimas atskirti Bažnyčią nuo valstybės visų pirma atsiranda pačios Romos bažnyčios viduje. Tai yra 13-ame šimtmetyje [...] Pranas iš Asyžiaus [...] palaiko nusistatymą Evangelijos,

[45] Ten pat. 228 pos. 1922. Liep. 21.
[46] Ten pat. 79 pos. 1921. Bal. 12.
[47] Ten pat. 181 pos. 1922. Kovo 10.
[48] Ten pat. 231 pos. 1922. Liep. 27.

kad Bažnyčia neturi užsiimti politiniais pasauliniais dalykais, bet turi tarnauti Dievui ir liaudžiai [...]. Visi reformatoriai – ir Liuteris, ir Melanchtonas — stovėjo už tai, bet prasidėjus kovai, prasidėjus sukilimams, daugiausia tarp ūkininkų ir šiaip jau pavergtųjų žmonių, Liuteris persigando to šūkio ir išmetė kitą šūkį, kad Bažnyčia turinti būt susieta su valstybe, kad Bažnyčia daroma valstybės įrankiu [...], kad karalius ar kunigaikštis esąs summus episcopus (vyriausiasis vyskupas.—*Aut.*) [...]. Ta idėja įsivyrauja dalyje Vokietijos ir ypatingai įsivyrauja Anglijoje. [...] Kalvinizmas, išsiplatinęs kai kuriuose kraštuose, kaip Olanduose, Škotijoj ir Šveicarijoj, veda prie visiško atskyrimo Bažnyčios nuo valstybės, ir įsivyrauja demokratybės principas politikoj. [...] Jėzuitai norėjo atskirti Bažnyčią nuo valstybės, norėdami pasiekti tokią padėtį, kad valstybė negalėtų turėti jokios įtakos Bažnyčiai [...], bet valstybėse mažesnės reikšmės jie stengiasi per liaudį daugiausia paimti į savo rankas ir pasaulinę valdžią. [...] Pas mus pasireiškė tas pat. 1915 m. [...], kada lietuviai kalbėjo tiktai apie autonomijos teises, kada Lietuva buvo rusų įtakoje šiokiu ar tokiu būdu, mūsų katalikams reikalinga buvo vartoti tą atskyrimo Bažnyčios nuo valstybės principą. Bet šiandien [...] jie ką kita skelbia. Jie tą projektą pamiršo ir kovoja už tai, kad Bažnyčia būtų surišta, kad ne Bažnyčia būtų valstybės įtakoj, bet kad Bažnyčia savo tikslams naudotųsi valstybe kaip įrankiu. [...] Vienodai bloga, kada Bažnyčia viešpatauja, kada yra teokratinis režimas; [...] yra bloga ir kada Bažnyčia tampa valstybės įrankiu".

Svarstant Bažnyčios žemių nusavinimo klausimą, skirtingai nuo kitų socialdemokratų, V. Čepinskis nematė jokio objektyvaus pagrindo, kodėl per žemės reformą Bažnyčią reikėtų traktuoti kitaip negu kitus stambius žemės savininkus. Jo nuomone, prie kiekvienos bažnyčios reikia palikti žemės, bet tik tiek, kad bažnyčia galėtų gyventi. Kunigui, kaip ir advokatui, mokytojui, gydytojui, žemė nereikalinga, tikintieji visada ras būdų kunigų materialinei padėčiai pagerinti[49]. „Aš esu už tai, kad kunigų, kaip žymios visuomenės dalies tarnautojų, padėtis būtų aprūpinta kaip ir mokytojų padėtis, ir kitų profesijų padėtis, čia jokios abejonės nėra, bet neduoti jiems to, kas sustiprina jų poziciją kovoje už reakcinį režimą"[50].

Pasisakydamas už atskirų netikintiesiems kapinių įsteigimą, V. Čepinskis priminė, kad katalikų kapinėse netikintiesiems pa-

[49] Ten pat. 109 pos. 1921. Birž. 23.
[50] Ten pat. 153 pos. 1921. Gruod. 19.

skiriami prasčiausi patvoriai. „Jūs, tą vietą paskirdami, norit parodyti, kad tie — pasmerktieji, kad tie — visiškai kitos rūšies būtybės. Čia aš pasakysiu, kiek suprantu Kristaus mokslą, tai yra pasityčiojimas iš Kristaus mokslo! [...] Čia tyčiojamasi iš žmonių ir daroma visokių nemalonumų net tada, kada žmogus yra miręs. Ir tat vadinasi krikščionybė![51]

V. Čepinskiui nepriimtinas buvo ir katalikų Bažnyčios draudimas skirtis susituokusioms poroms. „Aš pats esu griežtas šalininkas to, kad susiėję kartą liktų ligi gyvos galvos poroje. Aš esu griežtai taip nusistatęs, aš manau, kad ir pas žvėris yra tokių atsitikimų. Bet aš niekuomet nesutiksiu, kad ligi gyvos galvos gyvenimas būtų priverčiamas, kaip kad reikalauja dogmatai. Ir aš drįstu tvirtinti, kad 50% Lietuvos šeimynų gyvenimas yra ne gyvenimas, bet tam tikras pragaras, ir pragaras, baisus augančiai kartai"[52].

Didelius ginčus Steigiamajame Seime sukėlė žemės reformos projekto svarstymas. V. Čepinskis šiuo klausimu kalbėjo mažai, tačiau pareiškė įdomių samprotavimų apie asmeninės nuosavybės prigimtį.

Nuosavybės „istorinė kategorija yra lygiai ir zoologinė kategorija. Tą nuosavybės instinktą, kurį turi kiekvienas žmogus, jis yra gavęs dar iš žvėrių karalijos. Paimkime šunį, kuris turi kaulą. Pamatęs kitą šunį, nors tas ir nedaro dar pastangų iš jo atimti, jau urzgia ir dantis rodo. [...] Visa tai yra susiję su kitu galingesniu instinktu — palaikyti savo gyvybę. Tas pats instinktas, ta pati istorinė kategorija, iš vienos pusės, veda gal prie išsivystymo žmogaus gabumų, jo sielos, iš kitos pusės — veda prie žvėriškumo. Bet žmonija turėtų dėti visas pastangas, kad tą instinktą įtrauktų į tam tikras vėžes, į tam tikrą vagą ir duotų tai kategorijai tam tikrą pakraipą jos evoliucijoj. Ir mes matome, kad per visą žmoniją tas noras ėjo lyg koks raudonas siūlas"[53]. V. Čepinskio nuomone, negalima teigti, kad nuosavybė — šventas dalykas. Ne visa, ką žmogus turi ir ko tikrai niekas neketina nusavinti, yra šventa. „Svarbiausias šventenybės požymis — tai amžinybė, o daiktai nieku būdu neturi to požymio [...]. Jokių žemiškų daiktų [...] negalima vadinti šventais daiktais". Tad negalima kalbėti apie nuosavybės neliečiamybę: „valstybė, kuri nesikiša į atskirų asmenų veikimą ekonominėj ir doros srity, vis dėlto turi žiūrėti, kad atskirų asmenų veikimas nebūtų kenksmingas

[51] Ten pat. 161 pos. 1922. Saus. 20.
[52] Ten pat. 182 pos. 1922. Kovo 14.
[53] Ten pat. 153 pos. 1921. Gruod. 19.

visuomenei. Vadinas, turi kontroliuoti". Socialdemokratai nėra nusistatę prieš nuosavybę: „tiktai šventieji ir komunistai jos nepripažįsta. Bet socialistai pripažįsta nuosavybę ir tiktai žiūri, kad nebūtų ji pavesta vienam žmogui, kuris tik savo reikalus tenkintų, bet kad sunaudotų ją taip, kad būtų naudos visuomenei"[54].

Pažymėjęs, kad XVIII a. buvo sudaužyti visi asmeninės iniciatyvos pančiai ir į pirmą vietą iškilo privatinė nuosavybė ir asmeniniai interesai, V. Čepinskis nurodo, kad kaip tik todėl prieš Pirmąjį pasaulinį karą ekonominis gyvenimas plėtojosi visiškai gaivališkai, todėl „mes šiandien patekom į apverktiną padėtį, šioj srity mes esam akli ekonominių jėgų vergai. [...] Mes matome, iš vienos pusės, sandėlius duonos ir visokių prekių, iš kitos pusės, mes matome tūkstančių tūkstančius žmonių, miršt ančių badu. [...] Kitos išeities nėra, kaip tik pastatyti pirmon eilėn visuomenės reikalus, [...] įvesti ekonomikos srityj visuomenės kontrolės principą. [...] Privatinė iniciatyva ir laisva konkurencija ves kaip tik prie to, kad mūsų kraštą iščiulps visokie parazitai, kurie iš šalies ateis ar iš vidaus atsiras"[55].

Kalbėdamas apie žemės reformą, V. Čepinskis pareiškė, kad socialdemokratai neprieštarauja žemės padalijimui atskirais privačiais sklypais, „bet mūsų galutinis tikslas yra visiškai panaikinti nuosavybės principą toje srityje". Ateityje „reikia padėti pastangų, kad tie žemės ūkio savininkai šiaip ar taip susijungtų su kooperatyviniu judėjimu ne tiktai vartojimo, bet ir gamybos srity. Jei to nebus, tai visa ta žemės reforma neduos to, ko mes laukiame"[56].

Daugelyje Steigiamajame Seime pasakytų V. Čepinskio kalbų ir trumpų pasisakymų ryškus jo susirūpinimas humanizmo idėjų, dorovės ir tolerancijos padėtimi šiuolaikiniame pasaulyje ir Lietuvoje.

„Nėra brangesnio turto už žmogų ir nėra svarbesnio daikto valstybiniu atžvilgiu kaip sveikas ir gražiai išaugintas žmogus"[57]. „Reikia mokyti doros ne žodžiais, ne liežuviu, bet gerais darbais ir geru gyvenimu"[58]. Netgi branduolinės energijos panaudojimo galimybes profesorius labai toliaregiškai siejo su žmonijos dorovinių lygiu: „Gal šių dienų žmogus savo dora ne tiek daug skiriasi nuo to laiko, kada jis buvo apaugęs plaukais ir urvuose

[54] Ten pat. 222 pos. 1922. Liep. 12.
[55] Ten pat. 170 pos. 1922. Vas. 10.
[56] Ten pat. 172 pos. 1922. Vas. 15.
[57] Ten pat. 102 pos. 1921. Birž. 8.
[58] Ten pat. 219 pos. 1922. Liep. 5.

gyveno. [...] Šiandien kai kurie svajotojai kalba apie taip vadinamos atomų energijos išnaudojimą. [...] Aš bijau, kad žmogus šiandien galėtų prieiti prie tokios galimybės. Juk tai reiškia: mažiausia erdvės dalis — milijonai arklio jėgų! Aš nenorėčiau, kad žmogus galėtų prie tokio baisaus jėgos šaltinio prieiti, pakol jis nėra žmoniškas"[59].

V. Čepinskis siūlė ir išeitį: „Sutvarkius materialinį gyvenimą taip, kad pas mus nebūtų išnaudojimo, mes kaip tik padėsim tvirtą pamatą tikrai dorai. [...] žmogaus supratimas visuomenės santykių, kuriuos tas pats žmogus sudarė, yra šiandien labai žemas. Ir kol tas supratimas bus žemas, kol nebus [iki jo] prieita tokiu pat keliu, kaip ir prie supratimo gamtos pasireiškimų, vadinas, laisvo tyrimo ir kritikos keliu, tol jokia Bažnyčia nieko nepadarys, kad doros stovis pagerėtų. [...] Sakyti, kad tik Bažnyčia gali prie doros privesti, tai reiškia užmerkti akis į gyvenimo ir istorijos liudymus. Aš neginčiju, kad Bažnyčia gali daug padėti gyvenimą doros pagrindais sutvarkyti, bet viena Bažnyčia to niekados nepadarys, ir nepadarys todėl, kad čia reikalingas pasaulinis žmogaus šviesumas"[60]. Nepadės čia griežti draudimai, disciplina ir įstatymų ar dogmų prievarta[61]. „Yra drausmė ir „drausmė", disciplina ir „disciplina". Jei vidinės disciplinos žmogus nesusikuria, tai [...] išorinėmis priemonėmis taip pat visiškai nieko nepasieksi"[62]. „Vienais įsakymais piktenybės iš gyvenimo mes nepašalinsime. Bet daryti iš to išvadą, kad negalima ir nereikia tokių įstatymų rašyti, nes tai būtų tuščias žodis ir daugiau nieko, tokios išvados daryti negalima"[63]. Remdamasis tokia pozicija, V. Čepinskis palaikė pasiūlymą įrašyti į konstituciją straipsnį apie prostitucijos reglamentavimo panaikinimą ir tam tikrų dorovės palaikymo įstatymų priėmimą. Savo ruožtu jis siūlė Krašto atstatymo komisariate įkurti higienos komisiją, kuri rūpintųsi piliečių sveikata, fiziniu ir dvasiniu auklėjimu[64].

Pats būdamas įsitikinęs tolerantas, V. Čepinskis Steigiamajame Seime kiek galėdamas propagavo tarpusavio pakantumą, prievartos pašalinimą iš žmonių santykių. Štai 1921 m. gegužės pradžioje į Steigiamąjį Seimą pradėjo plaukti žinios, kad tai vienur, tai kitur buvo trukdoma švęsti Gegužės pirmąją, prieš nepaklusniuosius imtasi represijų. V. Čepinskis iš karto atsiliepė: „Išei-

[59] Ten pat. 147 pos. 1921. Gruod. 7.
[60] Ten pat. 105 pos. 1921. Birž. 15.
[61] Ten pat. 137 pos. 1921. Lapkr. 4.
[62] Ten pat. 204 pos. 1922. Geg. 12.
[63] Ten pat. 182 pos. 1922. Kovo 14.
[64] Ten pat. 42 pos. 1920. Rugs. 17.

damas iš buržuazinės pasaulėžiūros, aš dar suprasčiau persekiojimą už akciją, bet persekioti už politinį ar socialinį įsitikinimą, kankinti juos ir taip toliau — tai jau tikras barbarizmas“[65]. Kitame posėdyje jis kategoriškai pasisakė prieš cenzūrą: „Galima, sakysim, [...] padaryti karantiną dėl maro bacilų, bet absoliučiai jokių karantinų negalima padaryti dėl idėjos. [...] Kiek karantinų buvo statoma kovotojams už pirmutinę krikščionybę, ir nieko negelbėjo. Jau kokius karantinus „vsemogučaja“ Rusija turėjo! Ir kas iš to išėjo? Nieko!“[66].

V. Čepinskis kiekviena proga pasisakydavo už visapusišką Lietuvos gyvenimo demokratizavimą. Jis siūlė kuo daugiau teisių suteikti vietos savivaldybėms, dažniau pripažinti jų sprendžiamąjį balsą, įtraukti į krašto atkuriamąjį darbą[67]. Sprendžiant bet kokius klausimus, „visuomet reikia, kad suinteresuotieji žmonės turėtų savo atstovus — tik tada galima tuos klausimus tinkamai spręsti. Labai gaila, kad ekonominio ir socialinio gyvenimo tvarka tokia, kad dažnai suinteresuotieji žmonės neturi savo atstovų: užtai blogai viskas ir išeina“. Tiesa, „su demokratijos gražiais šūkiais būna taip, kaip ir su kitais gerais dalykais: jeigu perdėsi, jeigu pertempsi, tai iš gera gali pasidaryti ir bloga, iš demokratiškumo gali išeiti savivalė ir tironija“[68]. „Žmogus yra visuomenės dalis, mes visi esame su ja susieti, [į tai] reikia atsižvelgti, bet atsižvelgti toli gražu nereiškia su žmonių norais sutikti ir jų norus priimti“[69]. „Aš nesu absoliutinės laisvės šalininkas, aš gyvenu žemėje, kur absoliutinės laisvės nėra“[70]. Vis dėlto kur kas didesnį pavojų sudaro jėgos kultas: „Dauguma žmonių, ir pas mus, ir kitur, ir šiandien dar tebemano, kad žiauri nuoga jėga yra svarbiausias veiksnys pasaulio gyvenimui reguliuoti ir pasaulio tvarkai palaikyti ir sudaro tikrą teisėtumo pagrindą. Iš čia jau išeina gilus įsitikinimas, kad prievarta galima visa kas pakeisti. Ot tai tas ciniškas jėgos gerbimas, iš vienos pusės, ir vergiškas prieš kiekvieną jėgą nusilenkimas, iš kitos pusės, ir sudaro buržuazinės psichologijos ir buržuazinės pasaulėžvalgos esmę“[71].

Nuosekliai laikydamasis tokios pozicijos, V. Čepinskis, nors ir nebūdamas, anot jo, plebiscitų entuziastas, siūlė nenaudoti jėgos ir Vilniaus krašto klausimu: jeigu kitaip negalima susitarti, orga-

[65] Ten pat. 95 pos. 1921. Geg. 24.
[66] Ten pat. 60 pos. 1921. Vas. 4.
[67] Ten pat. 42 pos. 1920. Rugs. 17; 57 pos. 1921. Saus. 25.
[68] Ten pat. 79 pos. 1921. Bal. 12.
[69] Ten pat. 181 pos. 1922. Kovo 10.
[70] Ten pat. 182 pos. 1922. Kovo 14.
[71] Ten pat. 98 pos. 1921. Geg. 31.

nizuoti V. Kapsuko ir endekų siūlomą plebiscitą dėl būsimosios Vilniaus krašto priklausomybės, dėl tautų federacijos principais pagrįstos santvarkos[72]. Prievartos pobūdį jis įžiūrėjo siūlomame konstitucijos straipsnyje, kuriame nustatoma, kad lietuvių kalba yra valstybinė. V. Čepinskio nuomone, tokiu nutarimu kalba netgi pažeminama: „Mes turime pastatyti tą lietuvių kalbą į tokias sąlygas, mes patys turime ją tiek gerbti, kad tie Lietuvos piliečiai, kurie nemoka lietuviškai, gyvenimo būtų priversti mokytis"[73].

V. Čepinskis buvo prieš visišką alkoholinių gėrimų uždraudimą ir prievartinį abstinencijos įvedimą[74]: „Žmogus nuo pat pradžios savo gyvenimo turi savyje įvairumo instinktą, susijusį su susidomėjimo instinktu. [...] Gyvenimas gi dažniausiai vystosi monotonumo ir nuobodumo apystovomis. Žmogus nori to monotonumo išvengt, ieškodamas tam tikrų priemonių, nes tas monotonumas iš tikro bukina jo sielos jėgas. Ieškodamas įspūdžių įvairumo, jis ir vartoja tokius dalykus, kurie pakelia jo ūpą. [...] Jeigu mes norim pašalinti šį paprotį (alkoholio vartojimą.— *Aut.*), tai reikia pasirūpinti, kad žmogus rastų sveiką, racionalią išeitį tiem savo instinktam, savo įvairenybės ieškojimui ir patenkinimui savo domėjimosi. Kokiu būdu galima tai pasiekti? Tik vienintelis būdas tėra: reikia steigti visur, kur galima, ir kuo daugiausia visokių švietimo įstaigų. Tik apšvietimas gali privesti prie to, kad šie žmogaus instinktai vestų ne į pražūtį, bet prie tobulesnio gyvenimo laipsnio — kito kelio čia nėra. [...] Griežtas uždraudimas neduotų norimų rezultatų, nes tas griežtas uždraudimas galų gale nepanaikintų to blogo papročio priežasčių, tų palinkimų, kurie glūdi kiekviename žmoguje. [...] Aš manau, kad žmonės, kurie kovoje su socialiniais blogumais tiki tik į policines priemones, demonstruoja tuo savo proto siaurumą". „Kada mintis yra slopinama ir kada negali laisvai tarpti, atsiranda vadinamoji apatija, nuobodumas. Ir kiekvienas žmogus, norėdamas išeiti iš tos apatijos, ne tiktai ima girtauti, bet dar blogesnių dalykų gali pridaryti".

Steigiamajame Seime V. Čepinskis kalbėjo svarstant ir daugelį kitų klausimų. Jis siūlė daug įstatymų pataisų, siekiančių sumažinti biurokratinį valdymo aparatą[75], palaikė moterų teisių

[73] Ten pat. 60 pos. 1921. Vas. 4.
[73] Ten pat. 180 pos. 1922. Kovo 8.
[74] Ten pat. 119 pos. 1921. Rugs. 2; 220 pos. 1922. Liep. 7.
[75] Ten pat. 65 pos. 1921. Vas. 22; 67 pos. 1921. Kovo 1; 69 pos. 1921. Kovo 8; 71 pos. 1921. Kovo 11; 134 pos. 1921. Spal. 21; 135 pos. 1921. Spal. 25.

išplėtimo pastangas[76], labai griežtai kalbėjo prieš žvalgybą, kuri Lietuvoje organizuojama caro ochrankos pavyzdžiu ir veda prie baisios demoralizacijos[77], pasisakė prieš atskiros žydų reikalų ministerijos įsteigimą, kad taip nebūtų užgautos kitos nacionalinės mažumos[78], prieš luomus ir titulus[79]. Įdomiai V. Čepinskis motyvavo neigiamą požiūrį į ordinus ir pasižymėjimo ženklus, jų priėmimą iš užsienio vyriausybių ir organizacijų[80]. Jo nuomone, ordinai liko iš tų laikų, kai laukiniai žmonės, norėdami pridengti savo silpnumą, užsimaudavo ant galvos vilko ar meškos galvą, kad kiti bijotų. Ordinai nėra paskatinimas aktyviai veiklai: „Napoleonas pradėjo eiti žemyn nuo to laiko, kai įvedė ordinus, kad patrauktų į savo pusę aristokratiją, kad savo kaip imperatoriaus apetitus patenkintų". Dabar ordinai — „tai papuošalas žmonėms labai paviršutinės sielos ir minčių, kurie tuo papuošalu nori pridengti savo tikrąjį, vidujinį tuštumą". Tai pavydo ir intrigų šaltinis. „Aš nemanau, kad garbingi yra tie, kurie nešioja apkabinėję krūtinę ordinais, pakabinę ant pilvo ir gali būti ant kai kurių kitų kūno dalių". „Ne tik jokio reikalo nėra tas kvailas tites palikti, bet tiesiog tai yra pavojingas demokratijai daiktas".

Daugumą V. Čepinskio idėjų ir pasiūlymų dešinioji Steigiamojo Seimo dauguma atmetė. Tai negalėjo nenuvilti profesoriaus, nesukelti abejonių dėl darbo Seime naudingumo. Vis dėlto V. Čepinskis ryžosi dalyvauti naujo Seimo, vėliau pavadinto Pirmuoju Seimu, rinkimuose. Jo sprendimą palaikė LSDP Taryba[81]. Sėkmingai susiklostė rinkimų kampanija ir, atrodė, patys rinkimai bei veiklos Pirmajame Seime pradžia — kartu su dešimt kitų LSDP kandidatų 1922 m. spalio 10—11 dienomis įvykusiuose rinkimuose V. Čepinskis buvo išrinktas Seimo atstovu, gindamas politinių mažumų teises, dalyvavo diskusijose[82], buvo išrinktas į Finansų ir biudžeto komisiją[83]. Tačiau kilus socialdemokratų ir socialistų liaudininkų ginčui dėl jų sąrašams rinkimuose tekusių balsų netikslaus paskirstymo, Seimo Mandatų komisija pakeitė Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimą dėl V. Čepinskio išrinkimo[84], ir jam teko užleisti savo vietą socialistų liaudininkų

[76] Ten pat. 102 pos. 1921. Birž. 8; 105 pos. 1921. Birž. 15.
[77] Ten pat. 95 pos. 1921. Geg. 24.
[78] Ten pat. 196 pos. 1922. Bal. 10; 226 pos. 1922. Liep. 19.
[79] Ten pat. 181 pos. 1922. Kovo 10; 5 pos. 1920. Geg. 21.
[80] Ten pat. 5 pos. 1920. Geg. 21; 180 pos. 1922. Kovo 8.
[81] [LSDP Tarybos 1922.08.23 posėdžio protokolas] // LVA. F. 397. Ap. 1. B. 4. L. 273.
[82] PSS. 4 pos. 1922. Lapkr. 24.
[83] PSS. 5 pos. 1922. Lapkr. 28.
[84] PSS. 6 pos. 1922. Gruod. 1.

atstovui. Taigi Pirmajame Seime V. Čepinskis teposėdžiavo ne visą mėnesį: 1922.11.13—1922.12.01[85]. Tiesa, ir visas šis Seimas dirbo ne ką ilgiau — jis buvo paleistas 1923 m. kovo 12 dieną. Į Antrąjį Seimą savo kandidatūros V. Čepinskis nebekėlė, 1923 m. rinkimų kampanijoje ir politinėje kovoje nebedalyvavo.

Į aktyvų politinį gyvenimą V. Čepinskis trumpam grįžo tik 1926 m. birželio—gruodžio mėnesiais, kai po kairiųjų bloko pergalės Seimo rinkimuose socialdemokratų lyderių primygtinai prašomas sutiko užimti švietimo ministro postą.

Pasinaudodamas susidariusia galimybe, V. Čepinskis ėmėsi rimtų žygių realizuoti savo jau seniai propaguojamas mokyklų reformos idėjas. Per trumpą laiką parengtame Ministrų kabineto deklaracijos straipsnyje, skirtame švietimo programai[86], su V. Čepinskio komentarais[87] numatytos 4 svarbiausios Švietimo ministerijos būsimosios veiklos kryptys: visuotinio privalomojo pradžios mokslo įvedimas, suaugusiųjų švietimo gerinimas ir visuomenės kultūros kėlimas, pradžios mokyklos reforma, vidurinių ir aukštesniųjų bendrojo lavinimo mokyklų pertvarkymas.

Nors naujoji vyriausybė buvo numačiusi didžiausią taupymą, 1927 m. biudžeto projekte Švietimo ministerijos sąmata buvo vienintelė, kuriai skirta daugiau lėšų negu 1926 metais[88]. Iš 2,8 mln. lt. padidinto Švietimo ministerijos biudžeto buvo numatyta toliau plėsti pradžios mokyklų tinklą (dėl 1925—1926 m. ekonominės krizės tai buvo sustabdyta)[89]. Švietimo sistema turėjo būti reformuota maždaug per 10 metų, tačiau pradėta tai daryti labai sparčiai. Jau lapkričio mėnesį Ministrų kabinetas priėmė ir pateikė svarstyti Seimui privalomojo pradžios mokslo įstatymo projektą[90]. Privalomojo pradžios mokslo programa buvo sudaryta šešeriems metams. Numatyta, kad reikės papildomai parengti apie 2500 mokytojų[91]. Manyta, kad naujų mokytojų

---

[85] [Seimo kanceliarijos pažyma. 1930.06.04] // LVA. F. 631. Ap. 3. B. 128. L. 121.

[86] TSS. 10 pos. 1926. Birž. 22.

[87] Kaip bus tvarkomi švietimo reikalai // Lietuvos žinios. 1926.07.27; Švietimo dalykų reformos // Lietuva. 1926. Liep. 22; Dar švietimo reikalais // Ten pat. Liep. 24.

[88] TSS. 35 pos. 1926. Spal. 22.

[89] Lietuvos žinios. 1926. Gruod. 1; Iš ministerijų veiklos // Lietuva. 1926. Gruod. 1.

[90] Lietuvos žinios. 1926. Lapkr. 5; 1926. Gruod. 1; Iš ministerijų darbų // Lietuva. 1926. Lapkr. 5; Privalomo pradžios mokslo įstatymas // Lietuva. 1926. Lapkr. 26; *Adomas*. Privalomas pradžios mokslas // Lietuvos žinios. 1926. Lapkr. 24.

[91] Lietuvos žinios. 1926. Gruod. 1.

problemos neturėtų būti: veikiančios 9 mokytojų seminarijos, Marijampolės pedagoginiai kursai ir 15 mokytojų kursų jų spės parengti. Žymiai sunkesnė atrodė lėšų problema: valstybės biudžeto lėšas mokyklų patalpoms ir mokytojų atlyginimams kasmet reikėjo didinti po 12–15%, vietos savivaldybių išlaidos mokytojų butams, kurui, šviesai, patarnavimams turėjo padidėti 20—50%. Įstatymo projekte numatytas privalomas vaikų mokymas iki 14 m. amžiaus. Kad būtų galima tai realizuoti, Lietuva suskirstyta į rajonus po 500 ir daugiau gyventojų. Defektyviems vaikams planuotos specialios mokyklos, neturtingiems numatyta iš vietos savivaldybių lėšų skirti mokymo priemonių, rūbų, maisto. Labai rimtai buvo žiūrima į mokytojų kvalifikaciją: nutarta pareikalauti, kad iki 1927 m. rugpjūčio 1 d. visi mokytojai įgytų įstatymuose numatytą cenzą[92].

Suaugusiųjų švietimui krikščionių demokratų vyriausybė 1926 m. buvo visai neskyrusi lėšų. V. Čepinskio vadovaujama ministerija tam tikslui numatė išleisti apie 40 000 litų. 1926 m. rugpjūčio mėn. įvykusiame II Kultūros kongrese V. Čepinskis pasiūlė nykstančiuose dvarų centruose įsteigti švietimo ir kultūros židinius, mokyklas, liaudies namus ir universitetus[93]. Buvo imtasi ir konkrečių žygių[94]: atidaryti Kauno M. Valančiaus liaudies universiteto skyriai Utenoje, Šiauliuose, Viekšniuose, Telšiuose, Rokiškyje, Skuode, įsteigti 5 nauji liaudies universitetai (Tauragėje, Pilviškiuose, Mažeikiuose ir kitur), numatyta išplėsti iki aukštesniosios komercijos mokyklos Rietavo vidurinę mokyklą, prie Marijampolės mokytojų seminarijos suorganizuoti pedagoginiai kursai aukštesniąją mokyklą baigusiems asmenims, kad jie galėtų dirbti pradžios mokyklų mokytojais, įkurti suaugusiųjų kursai prie vokiečių realinės gimnazijos Kaune, Kaišiadoryse, Rozalime, įsteigta Kauno kino-meno mokykla. Didelis V. Čepinskio dėmesys liaudies švietimui matyti iš jo susirašinėjimo su emigracijoje (Šveicarijoje) gyvenančiu rusų bibliografu, knygotyrininku ir rašytoju N. Rubakinu[95]. Savitos bibliopsichologinės teorijos kūrėjas N. Rubakinas įnešė didelį įnašą į savišvietos teoriją ir praktiką, pasiūlė įdomių būdų, kaip išugdyti biblioteki-

[92] Iš ministerijų darbų. Plečiamas pradžios mokyklų tinklas // Lietuva. 1926. Spal. 11; Lietuvos žinios. 1926. Spal. 10.

[93] II Kultūros kongresas // Švietimo darbas. 1926. Nr. 9. P. 1034.

[94] [Švietimo ministro įsakymai] // LVA. F. 391. Ap. 8. B. 95. L. 181, 193, 242, 243, 249, 257, 268, 269; [Švietimo ministro įsakymas] // LVA. F. 391. Ap. 1. B. 861. L. 347; Iš ministerijų darbų // Lietuva. 1926. Gruod. 29.

[95] [N. Rubakino laiškas V. Čepinskiui. 1926] // VLB. F. 358. K. 187. L. 29; [V. Čepinskio laiškas N. Rubakinui. 1926. 12. 08] // Ten pat. K. 285. L. 79.

ninkus ir mokslo populiarintojus, gebančius knyga kovoti su tamsumu ir atsilikimu, kurti žemiausius visuomenės sluoksnius labiausiai veikiančias mokslo populiarinimo knygas. N. Rubakinas vadovavo tarptautinei mokslo ir švietimo organizacijai. V. Čepinskis prašė N. Rubakiną plačiau išdėstyti savo pažiūras į liaudies švietimą, kad būtų galima jį pasikviesti į LU perskaityti paskaitų ciklą.

Rūpindamasi Lietuvos kultūros lygio kilimu, V. Čepinskio vadovaujama Švietimo ministerija per trumpą laiką parengė ir pateikė svarstyti Ministrų kabinetui keletą įdomių ir reikalingų projektų[96]. Ministrų kabinete patvirtintas Meno tarybos statutas (iki jo įsigaliojimo ministerijos meno tarėju priimtas dailininkas J. Vienožinskis). Imtasi žygių įsteigti Kultūros kongrese pasiūlytą nuo ministerijos nepriklausančią Švietimo tarybą, sudarytą iš visų švietimo darbą dirbančių organizacijų atstovų (nepriklausomai nuo jų pasaulėžiūros) ir turinčią patariamąjį balsą rengiant su švietimu susijusių įstatymų projektus, mokymo planus, programas, svarstant finansinius mokyklų reikalus, mokyklų tipus ir pan. Pasiremdama Lietuvos kultūros sąjungos ir Lietuvos meno kūrėjų draugijos pateiktais variantais, ministerija parengė kompromisinį Kultūros fondo įstatymo projektą. Pateiktas svarstyti ir Kultūros kongreso siūlytas Kultūros fondo įstatymo projektas[97]. Ministerija buvo bebaigianti ruošti Lietuvos meno ir kultūros turtų apsaugos įstatymo projektą[98], Valstybinės archeologinės komisijos statutą[99], kuriame buvo numatoma leisti tai komisijai naudotis visais su Lietuvos praeitimi susijusiais turtais, kad ir kam jie priklausytų (bibliotekoms, muziejams, archyvams), pavesti jai rūpintis į užsienį išvežtų Lietuvos turtų grąžinimu. V. Čepinskis stengėsi pabrėžti ir savo asmeninį požiūrį į daugelį kultūros klausimų. Plačiai nuskambėjo jo kalbos sveikinant II Kultūros kongresą[100], Kultūros būrelių suvažiavimo dalyvius[101], Šiaulių gimnazijos 75-mečio iškilmėse[102].

Trečioji numatytų reformų kryptis — pradžios mokyklų reforma — iš esmės netgi nespėjo pasiekti projektų stadijos, tebuvo išdėstyti jos metmenys. Paskelbta[103], kad bus siekiama

[96] Lietuvos žinios. 1926. Spal. 3; Iš ministerijų darbų // Lietuva. 1926. Rugs. 30; Lapkr. 26.
[97] Lietuvos žinios. 1926. Lapkr. 26.
[98] Ten pat. Lapkr. 16.
[99] Iš ministerijų darbų // Lietuva. 1926. Lapkr. 8.
[100] II Kultūros kongresas // Švietimo darbas. 1926. Nr. 9. P. 1034.
[101] Lietuvos žinios. 1926. Rugpj. 31.
[102] Šiaulių gimnazijos 75 m. jubiliejaus iškilmės // Rytas. 1926. Spal. 9.
[103] Švietimo dalykų reformos // Lietuva, 1926. Liep. 22.

visų pakopų mokyklas priartinti prie gyvenimo reikalavimų, pasukti jas techninės specializacijos kryptimi, į pradžios mokyklų programas įtraukti amatų ir ūkio dalykus, fizinį lavinimą derinti su fiziniu darbu[104], tačiau jokių konkrečių pakeitimų programose nedaryta, viskas palikta kitiems mokslo metams.

Nemažai buvo rengiamasi keisti ir vidurinėse bei aukštesniosiose mokyklose[105]. Daugumą klasikinių gimnazijų (jose buvo dėstomos graikų ir lotynų kalbos) ir humanistinių mokyklų (daug dėmesio skiriama lotynų kalbai) buvo numatoma perorganizuoti į realines ir komercines, sustiprinti matematikos ir gamtos mokslų, ypač fizikos, dėstymą, daugiau remtis darbo, laboratoriniais metodais, steigti specialias darbo klases, kuriose mokiniai gamintų paprasčiausius medžio, metalo, stiklo dirbinius. V. Čepinskis laikė netikslinga švietimui skirtas lėšas ir specialistus skaidyti po įvairias žinybas, planavo visas mokyklas sukoncentruoti Švietimo ministerijos žinioje, tačiau suteikti joms daugiau autonomijos, labiau atsižvelgti į savivaldybių iniciatyvą[106]. 1927 m. biudžeto projekte buvo numatyta sustiprinti valdiškų aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų finansavimą, daugiau kaip trečdaliu padidinti išlaidas amatų mokykloms, greta veikiančių trijų amatų mokyklų įsteigti dar tris, o kiek vėliau — ir dar dvi[107]. Į Čekoslovakijos amatų mokyklas buvo pasiųsti specializuotis 7 stipendiatai, po trejų metų turėję grįžti tapę aukštos kvalifikacijos amatų mokyklų dėstytojais[108]. Antra vertus, pasiūlyta gerokai sumažinti valstybės pašalpas privačioms mokykloms, kurių yra daugiau negu tinkamai parengtų mokytojų ir kurios pačios turi labiau rūpintis savo pajamų didinimu.

Padvelkė nauji vėjai ir V. Čepinskio vadovaujamos ministerijos santykiuose su universitetu. Jis kategoriškai pasisakė prieš ankstesnės vyriausybės valstybės kontrolieriaus numatytą universiteto pagalbinių įstaigų sujungimą[109], darė žygių gauti Fizikos-chemijos institutui Rokfelerio stipendijų, rūpinosi suinteresuotas katedras įtraukti į Bertlo tarptautinio chemijos instituto Paryžiuje steigimą[110], perdavė universitetui Švietimo ministeri-

---

[104] Ten pat.
[105] Ten pat.
[106] TSS. 10 pos. 1926. Birž. 22.
[107] Amatų mokyklos // Lietuva. 1926. Spal. 23.
[108] Iš ministerijų darbų // Lietuva. 1926. Gruod. 9.
[109] [Ministrų kabineto 1926. 11.18 ir 1926.11.15 posėdžių protokolai] // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 1124. L. 196, 222.
[110] [MGF Tarybos 1926. 12.01 posėdžio protokolas] // VUB F 96-4. P. 57.

jos Terminologijos komisijos funkcijas[111], padidino stipendijų skaičių. Ankstesnės vyriausybės parengtas stipendijų skirstymo tvarkos projektas apsvarstytas kartu su universiteto Senatu[112], ir Seime patvirtinta pataisa, numatanti, kad stipendijos skiriamos, atsižvelgiant ne į įtakingų asmenų ir įstaigų rekomendacijas, o į studentų materialinę padėtį, gabumus, darbštumą, pasižymėjimą moksle[113].

Universitete buvo numatomos ir statuto pakeitimų reikalaujančios reformos. Jau liepos mėnesį V. Čepinskis pasiuntė raštą universiteto Senatui apie būtinumą sujungti lygiagretes katedras, atskirai veikiančias Humanitariniame ir Teologijos-filosofijos fakultetuose[114], — ir čia, ir ten buvo skaitomos pedagogikos ir filosofijos, psichologijos ir visuotinės literatūros, meno istorijos ir netgi archeologijos paskaitos.

Ministerijoje buvo ruošiamas projektas nuo 1927/28 mokslo metų pradžios sujungti Kauno ir Klaipėdos muzikos mokyklas, suteikti naujai aukštajai mokyklai Konservatorijos teises, sudaryta speciali komisija sujungimo reikalams tvarkyti[115].

Daug karštų ginčų sukėlė Žemės ūkio akademijos reformavimo projektas, beje, svarstomas nuo 1924 metų[116]. Problemos esmę sudarė tai, kad universitetas protestavo prieš atskirą aukštąją žemės ūkio mokyklą ir siūlė, kad taupant lėšas jos studentai pirmuosius du kursus mokytųsi universitete, o tik paskui specializuotųsi Dotnuvoje. Dešiniosios partijos ir ŽŪA Profesorių taryba buvo prieš tokį pasiūlymą — ir studentams toks kilnojimasis nepatogus, ir parengimas būsiąs blogesnis[117]. V. Čepinskis palaikė universiteto poziciją, ėmė intensyviai rengti reformą, svarstyti akademijos statuto pakeitimus[118].

Ministerijai pavaldžiose įstaigose V. Čepinskis padarė ir asmeninių pakeitimų: Valstybės teatro direktoriumi ir prie teatro veikusios vaidybos studijos vedėju paskyrė A. Sutkų, studijos

---

[111] [Ministrų kabineto 1926.11.18 ir 1926.11.15 posėdžių protokolai] // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 1124. L. 196, 222.

[112] [LU Senato 1926.07.06 posėdžio protokolo išrašas] // Ten pat. F. 631. Ap. 12. B. 234. L. 2.

[113] TSS. 20 pos. 1926. Liep. 15; 23 pos. 1926. Liep. 20; 25 pos. 1926. Liep. 21.

[114] Kaip bus tvarkomi švietimo reikalai // Lietuvos žinios. 1926. Liep. 27; Universiteto įstaigų sumažinimo klausimu // Lietuva. 1926. Rugpj. 2.

[115] Iš ministerijų darbų // Lietuva. 1926. Lapkr. 8; Lapkr. 26.

[116] Ž. Ū. Akademijos reformavimo klausimu // Ten pat. 1926. Rugpj. 3.

[117] Rytas. 1926. Rugpj. 24.

[118] Žemės ūkio akademija reorganizuojama // Lietuvos žinios. 1926. Rugs. 22.

lektoriais — S. Čiurlionienę, B. Dauguvietį, B. Sruogą, A. Kačanauską ir kt., pakeitė keleto gimnazijų direktorius, atšaukė viso būrio mokytojų neteisėtus atleidimus ir atleido kai kuriuos susikompromitavusius pedagogus[119].

Ministro poste V. Čepinskis ryškiai pademonstravo savo toleranciją kitų tautybių ir įsitikinimų žmonėms. Deja, ir vėl jis ne visada buvo suprastas. Kai atvykusiai Suomijos mokytojų ekskursijai sutikti V. Čepinskis pasiūlė sudaryti bendrą Lietuvos katalikų mokytojų sąjungos ir kairiosios pakraipos Lietuvos mokytojų profsąjungos komitetą, komunistinė spauda jį labai kritikavo už pataikavimą katalikams[120]. Kai privačiai lenkų „Pochodnios" draugijai jis leido įkurti mokytojų kursus Panevėžyje ir steigti lenkiškas mokyklas, žydams — įsteigti aukštesniąją komercijos mokyklą, keletą vidurinių mokyklų ir žydų operos studiją, Lietuvos stačiatikių vyskupijos tarybai — organizuoti dvejų metų kursus kandidatams į stačiatikių kunigus parengti[121], tai davė dingstį dešiniosioms partijoms apkaltinti V. Čepinskį pataikavimu kitataučiams.

V. Čepinskio darbas švietimo ministro poste sulaukė labai prieštaringų vertinimų. Kairiosios partijos, oficiozas „Lietuva", valstiečių liaudininkų laikraštis „Lietuvos žinios" palaikė jo politiką, tuo tarpu krikščionys demokratai ir jų sąjungininkai Trečiajame Seime, laikraščiai „Rytas" ir „Tautos valia" nepraleisdavo mažiausios progos nepakritikavę vyriausybės ir vieno iš jos lyderių V. Čepinskio. Kurį laiką ta kritika buvo epizodinė, santūri ir gana dalykiška. Pavyzdžiui, opozicijos nuomone, pernelyg didelę lėšų dalį vyriausybė buvo numačiusi skirti aukštesniosioms mokykloms plėsti, suaugusiųjų vidurinėms mokykloms steigti (kai tuo tarpu kraštui reikalingesnės pradžios mokyklos), nesuprantanti lotynų kalbos reikalingumo išsilavinusiems žmonėms, ypač humanitarams ir teisininkams[122]. Buvo protestuojama dėl kai kurių mokytojų, švietimo ir kultūros vadovų atleidimo. Opozicija, palaikoma į vyriausybinę koaliciją įėjusių tau-

---

[119] [Švietimo ministro įsakymai] // LVA. F. 391. Ap. 8. B. 81. L. 332, 333, 335, 337, 340, 341, 343, 345, 349, 352, 357, 363, 366—369, 376—378; B. 95. L. 2, 8—10, 23, 25—27, 48, 55, 133, 152, 181, 189, 193, 222, 233, 243, 244, 263, 271, 277.

[120] *A. B.* Ištikimas popiežiaus tarnas // Darbininkų atstovas. 1926. Liep. 22.

[121] [Švietimo ministro įsakymas] // LVA. F. 391. Ap. 8. B. 81. L. 350; B. 95. L. 2—277; Lietuvos žinios. 1926. Lapkr. 19; Gruod. 4.

[122] *Jokantas K.* Reformos švietimo srityje // Rytas. 1926. Rugpj. 5—6; TSS. 46 pos. 1926. Lapkr. 26; 50 pos. 1926. Gruod. 2.

tinių mažumų atstovų, Seime pasiekė, kad ir toliau būtų teikiama nemaža valstybės pagalba privačioms mokykloms[123].

Palengva susiformavo dvi svarbiausios Švietimo ministerijos ir paties V. Čepinskio veiklos kritikos kryptys — kaltinimai dėl mokyklos dechristianizacijos ir dėl nutautinimo (pataikavimo tautinėms mažumoms). Žinoma, niekam nebuvo paslaptis dar Steigiamojo Seimo laikais aiškiai išreikštas ir dabar pradėtas realizuoti V. Čepinskio siekimas susilpninti mokyklose Bažnyčios vaidmenį. Antra vertus, M. Sleževičiaus Ministrų kabinetas Seime turėjo stabilią daugumą, kadangi buvo remiamas tautinių mažumų atstovų. Už tai vyriausybė buvo pažadėjusi palaikyti Konstitucijai neprieštaraujančius jų reikalavimus švietimo ir kultūros srityje. Antai „Pochodnios" draugijai per kelis mėnesius buvo leista daugiausia pagal demarkacijos liniją įsteigti apie 60 naujų lenkiškų mokyklų, t. y. daugiau negu iki tol jų buvo atidaryta per visus aštuonerius Nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metus[124]. Žibalo į ugnį įpylė nediplomatiška V. Čepinskio kalba Šiaulių gimnazijos 75 metų jubiliejaus iškilmėse 1926 m. spalio 3 dieną[125]. Jo žodžius, kad mokyklos pagrindinis šūkis negali būti tikyba ir tautybė, opozicija interpretavo kaip katalikybei ir tautybei mokykloje sąmoningai paskelbtą karą. Opozicinėje spaudoje pasirodė daugybė straipsnių prieš V. Čepinskį. Jis buvo kaltinamas, kad į ministeriją jo priimtas neetatinis referentas lenkų mokyklų reikalams važinėja po Lietuvą ir neleistinais metodais organizuoja lenkų mokyklas, kad tokios mokyklos steigiamos neatsižvelgiant į būsimą mokinių skaičių ir remiantis nepagrįstais pareiškimais, jų skaičius neatitinkąs lenkų gyventojų procento[126], į jas neretai skiriami reikiamo cenzo neturintys mokytojai, kartais visai nemokantys ar blogai mokantys lietuviškai ar netgi kovoję prieš Lietuvos nepriklausomybę[127]. Opozicijos nuomone, tokia politika — jau ne kultūrinės autonomijos palaikymas, o privilegijų teikimas[128], protegavimas, žodžiu, — antroji polonizacija[129], ypač piktinanti tuo metu, kai lenkai Vilniuje varo nežaboto lietuvių lenkinimo politiką. Specialią rezoliuciją prieš Lietuvos

[123] Rytas. 1926. Liep. 16; Rugpj. 5—6; Rugs. 3, 5; Spal. 6, 17, 26; Lapkr. 13.

[124] TSS. 43 pos. 1926. Lapkr. 16.

[125] Kokia turi būti mokykla // Lietuvos žinios, 1926. Lapkr. 22.

[126] *Grigas.* Lietuvos sultonas // Tautos valia. 1926. Spal. 31; *Bistras L.* Atsakymą išklausius // Rytas. 1926. Spal. 12.

[127] *Lydėnas.* Polonizacijos reikalu // Rytas. 1926. Lapkr. 15.

[128] *Bistras L.* Privilegijų politika // Ten pat. 1926. Spal. 27.

[129] *Gira L.* Antroji Lietuvos polonizacija // Ten pat. 1926. Spal. 15.

mokyklų lenkinimą priėmė Tautininkų sąjungos suvažiavimas[130], Lietuvos kariuomenės savanorių organizacinė centro valdyba[131].

V. Čepinskis mėgino atremti šį opozicijos puolimą kalbėdamasis su žurnalistais[132]: jis neraginęs iš mokyklos pašalinti tikybos ir tautybės, bet esąs įsitikinęs, jog tiedu dalykai negalį būti pagrindiniai mokyklos tikslai: tai vestų prie „urapatriotizmo", neapykantos kitoms tautoms. „Mokyklos tikslas gali būti tik vienas — išauklėti sveiką fiziškai ir dorovės atžvilgiu žmogų, išvystyti sugebėjimą galvoti ir spręsti įvairius gyvenimo uždavinius". V. Čepinskis pareiškė esąs religinio vaikų auklėjimo šalininkas, bet suprantąs jį plačiąja prasme: toks auklėjimas turėtų būti pagrįstas vienu svarbiausių krikščionybės dėsnių: „kas nori savo sielą išlaikyti, turi ją prarasti. [...] Tas dėsnis reiškia, jog auklėjant individualybę reikia žiūrėti, kad ta individualybė būtų suderinta, suharmonizuota su visuomenės gyvenimu". Tautiškumas savaime darosi būtina sudėtine kiekvieno auklėjimo dalimi, nes auklėjimas visada vyksta tautinėje atmosferoje, remiasi tautiniais literatūros ir istorijos pavyzdžiais. Reikėtų atsikratyti nuo Želigovskio smurto laikų įsikerojusiu priešiškumu lenkams, patiems nesilaikyti neišmintingos ir nežmoniškos jų politikos.

V. Čepinskio aiškinimai nepadėjo. Įsibėgėjusios opozicijos nebebuvo galima sustabdyti, ji sumaniai pasinaudojo ne visada apdairiais V. Čepinskio švietimo politikos žingsniais antivyriausybinėms nuotaikoms Lietuvoje sustiprinti. 18 žymių opozicijos veikėjų Seime pateikė ministrui pirmininkui interpeliaciją dėl V. Čepinskio vykdomos švietimo politikos[133]. Be V. Čepinskio, ypač buvo puolamas vidaus reikalų ministras V. Požela už palankumą komunistinių organizacijų veiklai. 1926 m. lapkričio 21 d. Liaudies namuose buvo suorganizuotas „tautiškai ir valstybiškai nusistačiusios studentijos mitingas ir demonstracija prieš polonizacijos ir bolševizacijos platintojus"[134]. Greta kitų, mitinge priimta rezoliucija „Dėl Lietuvos lenkinimo", protestuojanti prieš vyriausybės švietimo politiką[135]. Numatytą po mitingo eiseną į Karo muziejų ir universitetą Kauno apskrities viršininkas,

[130] Tautininkų Sąjungos rezoliucija dėl mokyklų // Ten pat. 1926. Spal. 6.

[131] Rytas. 1926. Lapkr. 13.

[132] *J. Ž.* Švietimo ir mokyklų reikalai // Lietuva. 1926. Lapkr. 9; Kokia turi būti mokykla // Lietuvos žinios. 1926. Lapkr. 22.

[133] TSS. 43 pos. 1926. Lapkr. 16.

[134] Tautos valia. 1926. Lapkr. 21; Rytas. 1926. Lapkr. 20.

[135] Rytas. 1926. Lapkr. 22; Oficialus pranešimas apie sekmadienio įvykius // Lietuvos žinios. 1926. Lapkr. 24.

gavęs vyriausybės sutikimą uždraudė. Vis dėlto demonstracija prasidėjo, bet buvo raitosios policijos išsklaidyta, 13 žmonių suimta.

Opozicijos spaudoje itin drastiškai nušviestas demonstracijos išvaikymas labai pakenkė vyriausybės prestižui. Pasipylė protesto susirinkimai, rezoliucijos, vyriausybę smerkiantys straipsniai. Seime svarstant ministrui pirmininkui pateiktą interpeliaciją, A. Voldemaras, remdamasis Konstitucija, pareiškė, kad vyriausybė neturėjo teisės nei uždrausti demonstracijos, nei jėga jos išvaikyti[136]. Įvykius apsvarstęs universiteto Senatas pasipiktinęs konstatavo brutalų policijos elgesį su to nenusipelniusia studentija kaip keistą netaktą, galintį sudrumsti universiteto gyvenimą ir tvarką[137]. Universiteto studentų atstovybės sušauktame visuotiniame studentų susirinkime buvo priimtos kelios antivyriausybinės rezoliucijos. Vienoje jų reiškiamas įsitikinimas, kad prof. V. Čepinskis, eidamas sergančio ministro pirmininko pareigas, negalėjo nežinoti apie rengiamą studentų užpuolimą, ir pageidaujama, kad jis „arba pasiliktų tik universiteto profesoriumi, arba kad, laimindamas LU studentų niekinimą ir mušimą, išsibrauktų iš Almae Matris"[138]. Tiesa, kairiųjų pažiūrų studentai iš to susirinkimo išėjo, nepalaikydami antivyriausybinių susirinkimo bei Senato rezoliucijų, ir surengė savo mitingą vyriausybei palaikyti[139]. Universiteto Senatas dar du kartus svarstė šiuos įvykius[140]: atsakydamas į V. Čepinskio raštą dėl pirmosios Senato rezoliucijos motyvų ir pripažindamas neteisėtais visuotinio studentų susirinkimo nutarimus: toks susirinkimas nekompetentingas vertinti vyriausybės politiką ar atskirų jos narių veiklą, o ir neatstovavo visai studentijai. Tačiau Senatas nepalaikė pasiūlymo pareikšti, kad jis nepritaria studentų nuomonei.

Spaudos išpuoliai prieš vyriausybę vis stiprėjo. Buvo netgi bandoma sukelti nepasitikėjimą V. Čepinskiu jo paties partijoje.

---

[136] TSS. 52 pos. 1926. Gruod. 3.

[137] [LU Senato 1926.11.25 posėdžio protokolas] // LVA. F. 631. Ap. 12. B. 234. L. 46.

[138] LU studentų visuotinio susirinkimo XI.26 rezoliucija dėl švietimo ministro prof. V. Čepinskio // Rytas. 1926. Lapkr. 29.

[139] Studentų mitingas // Lietuvos žinios. 1926. Lapkr. 27; Protestai prieš tvarkos ir ramybės ardymą. Pasitikėjimas vyriausybe // Lietuva. 1926. Lapkr. 29.

[140] [Universiteto Senato 1926.11.30 posėdžio protokolas] // LVA. F. 631. Ap. 12. B. 234. L. 47; [Universiteto Senato 1926.12.09 posėdžio protokolas] // Ten pat. L. 51; *Biržiška M.* Universiteto Rektoriaus pareiškimas // Lietuva. 1926. Gruod. 15.

Tautininkų laikraštis „Tautos valia“ paskelbė prieš ketverius metus „Laisvėje“ pasirodžiusį ir vėliau „Komuniste“ perspausdintą nepatikrintą straipsnį apie V. Čepinskio antisocialdemokratinę veiklą Liepojoje[141]. Iš visų pusių puolamas V. Čepinskis neišlaikė ir kartu su vidaus reikalų ministru V. Požela 1926 m. gruodžio 11 d. įteikė atsistatydinimo pareiškimus[142]. Naujų ministrų paskirti nespėta — tautininkai ir krikščionys demokratai gruodžio 17 d. nuvertė vyriausybę. Perversmas neleido V. Čepinskiui netgi kaip reikiant pradėti švietimo reformos. Galutinai nutrūko ir politinė jo veikla. Žinoma, savo principų V. Čepinskis neatsisakė: „Principai, neišaugę iš gyvenimo, negyvas dalykas ir neturi jokios reikšmės. Bet ir gyvenimas be principų yra tik gyvulio gyvenimas“[143]. Savo idėjoms reikšti jis pasiliko kitas, jau anksčiau išbandytas formas: politinius ir socialinius klausimus nagrinėdavo visuomenės labai mėgstamose viešose paskaitose ir populiariems žurnalams parašytuose publicistiniuose straipsniuose, savita pasaulėžiūra nuspalvintose specialybės paskaitose studentams, palaikė ryšius su studentų socialistų draugija „Žaizdras“, valstiečių liaudininkų „Varpu“.

V. Čepinskio paskaitos neretai erzindavo valdžios atstovus[144], cenzūra kartais drausdavo jas spausdinti, tačiau kokių nors represijų prieš patį V. Čepinskį nebuvo imtasi. Priešingai, jis pats, būdamas universiteto rektoriumi, ne kartą nuo politinių represijų sėkmingai gynė studentus. Būdingas pavyzdys — 1928—1929 m. studentų neramumai, prasidėję „konkės“ nuvertimu, ekonominiais reikalavimais (papigintų pietų, geležinkelio, kino ir teatro bilietų) ir išsilieję į stichišką demonstraciją universiteto septintųjų metinių proga[145]. Kauno karo komendantas, policija ir netgi švietimo ministras, remdamiesi veikiančiu karo stovio įstatymu, reikalavo aktyviausius demonstracijos dalyvius teisti ar bent pašalinti iš universiteto už viešosios tvarkos ardymą ir priešvalstybinius veiksmus. LU Senatas pavedė V. Čepinskiui

---

[141] *N. B.* Socialdemokratas Čepinskis caro agentas // Tautos valia. 1926. Nr. 7; Vėl kiaulystę iškirto // Laisvė. 1922. Gruod. 9; Seimo atstovas socialdemokratas Čepinskis // Komunistas. 1923. Nr. 2.

[142] Asmenų pakeitimai Ministrų kabineto sąstate // Lietuvos žinios. 1926. Gruod. 15; Rytas. 1926. Gruod. 13.

[143] SSD. 181 pos. 1922. Kovo 10.

[144] Kriminalinės policijos žinios. Nr. 21. 1930.05.17 // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 660. L. 239.

[145] *P. R-kas.* Studentų diena // Studentas. 1929. Vas. 10; Ir šposai turi būti su tvarka // Lietuvos aidas. 1929. Vas. 18; Studentai Laisvės Alėjoj // Socialdemokratas. 1929. Vas. 21.

ištirti tuos įvykius[146]. Išnagrinėjęs aplinkybes, V. Čepinskis asmeniškai įtikinėjo vidaus reikalų ministrą, kriminalinės policijos direktorių[147] ir prezidentą A. Smetoną[148], kad viešosios tvarkos organai negali bausti jokių politinių tikslų neturėjusios manifestacijos organizatorių ir aktyviausių dalyvių, kad įsiaudrinusius studentus gali nuraminti tik pedagoginio poveikio priemonės, ir pasiekė, kad ta „byla" būtų svarstoma universiteto teisme. Jis pats asmeniškai apklausė visus 33 kaltinamus studentus, barė juos dėl rimties ir atsakomybės stokos, nors kai kurie patikimesni studentai buvo įspėti, kad dėl to nereikia labai jaudintis, nes rektorius taip elgtis įsipareigojo valdžiai, kad išgelbėtų nuo dar didesnių bausmių[149]. Penki kaltinamieji atsipirko viešu papeikimu, o kitų V. Čepinskis net neperdavė teismui[150].

1929 m. po nepasisekusio pasikėsinimo į ministrą pirmininką A. Voldemarą karo lauko teismas nuteisė įvairiomis bausmėmis 23 universiteto studentus ir jaunus bendradarbius. V. Čepinskis Senato vardu parašė malonės prašymą Respublikos prezidentui, rado įtikinamų argumentų nuteistiesiems užtarti[151].

Dar vienas pavyzdys — net dvejus metus užtrukusi istorija su provokatoriumi, kriminalinės policijos agentu studentu K. Klastausku, melagingai liudijusiu prieš savo draugus kariuomenės teisme. Laikydamas tokį elgesį nesuderinamu su žmogaus ir VDU studento garbe, V. Čepinskis du kartus perdavė jį universiteto teismui[152], o kai provokatorių iš universiteto išvijusius 4 studentus Kauno miesto ir apskrities komendantas 6 mėnesiams ištrėmė iš Kauno į jų kilimo vietas, V. Čepinskis vėl kreipėsi į krašto apsaugos ir vidaus reikalų ministrus, į Respublikos prezidentą[153], kol pasiekė, kad studentai buvo grąžinti iš tremties, neišbuvę joje nė trijų savaičių. Tiesa, „už savavaliavimą ir apsilenkimą su universiteto tvarkos reikalavimais" V. Čepinskis patraukė tuos studentus į universiteto teismą. Tačiau sprendžiant

---

[146] [LU Senato 1929.02.17 posėdžio protokolas] // LVA. F. 631. Ap. 12. B. 327. L. 17.

[147] [LU Senato 1929.03.14 posėdžio protokolas] // Ten pat. L. 24.

[148] [LU Senato 1929.03.07 posėdžio protokolas] // Ten pat. L. 20.

[149] *Raila Br.* Studentiški neramumai // Lietuvos Universitetas. 1579—1803—1922. Chicago, 1972. P. 763.

[150] *Nuteistasis.* 13 Universiteto teisme // Studentas. 1923. Kovo 24.

[151] [Raštas Respublikos Prezidentui. 1929. 02.15] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 149. L. 1—5.

[152] [K. Klastausko byla universiteto teisme] // Ten pat. F. 631. Ap. 13. B. 233. L. 6—21.

[153] [Raštas krašto apsaugos ministrui. 1932.03.10] // Ten pat. Ap. 14. B. 19. L. 88; [VDU Senato 1932.03.10 posėdžio protokolas] // Ten pat. Ap. 12. B. 456. L. 209.

pagal V. Čepinskio rašto teismo pirmininkui toną, o ir anksčiau išsakytą jo poziciją, tai buvo daugiau taktinis manevras. Teismas studentus išteisino[154], o provokatorius buvo priverstas iš universiteto išstoti.

Tiesa, tais pačiais 1932 m. dvi studentų organizacijas į universiteto teismą V. Čepinskis patraukė ir savo iniciatyva, tačiau tai atsitiko tik tada, kai tos organizacijos peržengė rektoriaus propaguojamos tolerancijos rėmus. Viena iš tų organizacijų buvo marksistų draugija „Aurora", kuri neatsižvelgdama į V. Čepinskio perspėjimą skelbė savo vitrinoje agitacinius atsišaukimus, įžeidžiančius kitas studentų organizacijas, kiršinančius jas tarpusavyje, ir kurios „elgesys visais atžvilgiais primena nekultūringą visiems žinomą komunistų elgesį"[155]. Draugiją žydų kalbai ir literatūrai remti V. Čepinskis patraukė į VDU teismą už reguliamino bei jos pačios įstatų nesilaikymą ir politinę agitaciją, mažai bendro teturinčią su draugijos uždaviniais[156]. Abi draugijos buvo uždarytos, du „Auroros" vadovai už universiteto teismo, Senato ir rektoriaus įžeidinėjimą Senato sprendimu pašalinti iš universiteto[157]. Studentų komunistų biuras savo išplatintose proklamacijose už tuos veiksmus apkaltino V. Čepinskį priekabių ieškojimu, išvadino fašistų valdžiai patarnauti siekiančiu žandaru, pareikalavo jo atsistatydinimo, netgi Klastausko byloje įžiūrėjo piktų rektoriaus kėslų.

Absoliuti dauguma studentų gerbė profesorių ir juo pasitikėjo, nes suprato, kad nors V. Čepinskis jų gyvenimo aspiracijas ir vertina iš savo ideologinių pozicijų, bet jo išsakoma kritika yra pozityvi[158]. Netgi tie studentai, kuriems V. Čepinskio materialistinė pasaulėžiūra ir socialistinė politinė orientacija buvo svetima, pripažino jo didelį autoritetą. Jie akivaizdžiai parodė pagarbą žymiajam mokslininkui, kai 1926 m. lapkričio mėnesį prasidėjo minėtasis dešiniųjų partijų inspiruotas studentų bruzdėjimas prieš prezidento K. Griniaus vyriausybę. Kitą dieną po to, kai studentų demonstraciją išvaikė raitoji policija, V. Čepinskis turėjo skaityti

---

[154] Lietuvos žinios. 1932. Bal. 7; Keturi studentai Universiteto garbės teisme // **Ten** pat. 1932. Bal. 12; Socialdemokratas. 1932. Bal. 16.

[155] [„Auroros" draugijos byla universiteto teisme] // LVA. F. 631. Ap. 13. B. 237. L. 3, 34—40.

[156] [Draugijos žydų kalbai ir kultūrai remti byla universiteto teisme] // Ten pat. B. 238. L. 17—20, 25—27.

[157] [VDU Senato 1932.05.21 posėdžio protokolas] // Ten pat. Ap. 12. B. 456. L. 229; [„Auroros" draugijos byla universiteto teisme] // Ten pat. Ap. 13. B. 237. L. 36.

[158] *Valiukėnas A.* Prof. V. Čepinskis // Akademikas. 1933. Nr. 10. P. 179.

eilinę paskaitą. Profesūra išsigando galimo studentų išpuolio auditorijoje prieš jį kaip prieš švietimo ministrą. Tačiau būgštavimai pasirodė nepagrįsti: studentai skyrė politiką nuo mokslo — paskaita praėjo ramiai[159].

Politiniame Lietuvos gyvenime V. Čepinskio vardas paskutinį kartą plačiai nuskambėjo 1934 metais. 1932—1934 m. vyko audringa polemika dėl santykių su Lenkija ir Vilniaus grąžinimo Lietuvai[160]. Nemažai Lietuvos politinių veikėjų, susirūpinusių dėl vis stiprėjančios Vokietijos grėsmės, pasisakė už tai, kad reikia sureguliuoti santykius su Lenkija ir konsoliduoti Pabaltijo valstybių ir Lenkijos jėgas. Polemikos kulminacija buvo V. Čepinskio kalba, pasakyta 1934 m. gegužės 2 d. Kauno politinio klubo suorganizuotoje diskusijoje. Joje „Vilniui vaduoti sąjungos" veiklos nepalaikantis[161] V. Čepinskis griežtai kritikavo vyriausybės politinę taktiką: „Davai Vilnių, o paskiau kalbėsime". Jo nuomone, Vilniaus grąžinimo klausimas ilgą laiką buvo politinės sėkmės arkliukas, demoralizavo visuomenę, sudarė psichopatologinę padėtį. „Kai veikia nacionalistinės aistros, rezultatai nebus dideli. [...] Ultranacionalizmas žmones labai bukina, todėl nuo tų laukinių neapykantos aistrų reikia nusivalyti"[162]. Reikia vesti derybas, išspręsti su Lenkija siejančius ekonominius ir susisiekimo klausimus, o paskui derėtis dėl Vilniaus atgavimo. Reikalingas „švarus, gražus, neaptemdytas politinėmis aistromis patriotizmas, prakilni artimo meilė". V. Čepinskis pateikė istorinių pavyzdžių, rodančių, kad valstybės labui kartais reikia turėti drąsos tartis ir su politiniais priešais (Vytautas su kryžiuočiais, Pilsudskis su Lenino šalininkais). Pasak jo, „dabar didžiausi lietuvių tautos priešai yra ne lenkai, o vokiečiai". Ypač šokiravo V. Čepinskio teiginys, kad Lietuva ekonomiškai, finansiškai ir kultūriškai dar esanti tokia silpna, kad „jei mes Vilnių dabar atgautume, tai kaip valstybė ir tauta žlugtume. Todėl yra didelė Pono Dievo malonė, kad mes dabar dar neturime Vilniaus".

Šią V. Čepinskio kalbą griežtai kritikavo oficiozas „Lietuvos aidas"[163], ją komentavo kiti laikraščiai[164].

---

[159] *Gimbutas J., Danys J. V.* Steponas Kolupaila. Chicago. 1974. P. 130.

[160] *Žepkaitė R.* Diplomatija imperializmo tarnyboje. V., 1980. P. 231.

[161] Kriminalinės policijos žinios. 1928. Vas. 28 // LVA. F. 394. Ap. 2. B. 844. L. 205.

[162] *A. P-nis.* Pabaltijo Sąjunga ir Vilniaus problema // Rytas. 1934. Geg. 4.

[163] Daugiau rimtumo // Lietuvos aidas. 1934. Geg. 7.

[164] Pabaltijo Sąjunga — pribrendęs reikalas // Lietuvos žinios. 1934. Geg. 3; *Bistras L.* Protas politikoje // Rytas. 1934. Geg. 7.

V. Čepinskio siūloma Lietuvos liaudies švietimo koncepcija išsamiai išdėstyta dviejuose dideliuose pranešimuose: referate „Mokyklos skyrius Lietuvos Respublikos Konstitucijoje", kurį jis 1921 m. kovo mėn. perskaitė pirmajame Lietuvos mokytojų kongrese[1], ir kalboje, tų pačių metų spalio mėn. pasakytoje savivaldybės atstovų suvažiavime[2]. Tos koncepcijos detalės patikslintos Steigiamojo Seimo kalbose ir kai kuriuose straipsniuose.

V. Čepinskio nuomone, „mokyklos uždavinys — harmoningas jaunimo kūno, proto ir jausmų auklėjimas, suprantant fizinį auklėjimą kaip proto auklėjimo būtiną dalį". Jis cituoja Leonardo da Vinčio mintį, kad „ranka yra toks pat proto auklėjimo įrankis kaip ausis ir akis", prisimena savo mokytojo P. Lesgafto propaguotą žmogaus fizinio ir protinio vystymosi vienovės principą.

Mokyklos tikslas — taip paruošti jaunimą gyvenimui, kad jis gautų reikalingiausių žinių ir jomis remdamasis sugebėtų savarankiškai mąstyti ir veikti, kad išėjęs iš mokyklos, pats galėtų orientuotis, susitikęs su gyvenimo komplikacijomis, kad mokėdamas gauti naują jam reikalingą informaciją[3], neatsiliktų nuo žmonijos gyvenimo ir minties tolesnės raidos. „Vyriausias auklėjimo tikslas — paruošti kultūringą žmogų, t. y. gyvo, aktyvaus intelekto žmogų, jautrų gėrio, grožio ir apskritai žmoniškumo emocijoms. Bet to dar neužtenka. Reikia, kad kultūringas žmogus būtų dar specialistas arba ekspertas vienoje ar kitoje specialioje srityje — šitoje srityje jis turėtų tikslių, aiškių ir nuodugnių žinių ir sugebėtų reikalui esant tas žinias tinkamai suvartoti"[4]. Įgytos žinios turi būti gyvos, tai yra ne tiktai proto priimtos, bet naudojamos, tikrinamos, kombinuojamos su kitomis idėjomis. V. Čepinskis nesutiko su formuluote, kad mokyklos tikslas — ugdyti valstybingumo idėją, įpratinti mokinius į pirmą vietą kelti valstybės interesus: „Statyti valstybingumas auklėjimo tikslu ir daryti iš valstybės „molochą", kuriam visa kas turi tarnauti, tai yra grynas stabmeldiškas nusistatymas. [...] Man valstybė ne tikslas, bet galingas visuomenės aparatas aukštiems žmonijos tikslams pasiekti, išvesti žmonijai iš žvėriškumo viešpatijos,

[1] *Čepinskis V.* Mokyklos skyrius Lietuvos Respublikos Konstitucijoje // Mokykla ir gyvenimas. 1921. Nr. 6—7. P. 25.

[2] [Savivaldybės atstovų suvažiavimo 1921.10.07 posėdžio protokolas] // LVA. F. 739. Ap. 3. B. 4. L. 34, 37.

[3] SSD. 122 pos. 1921. Rugs. 13.

[4] [Pranešimo „Gamtos mokslų auklėjamoji reikšmė" rankraštis. 1934.03.29] // MAB. F. 231. B. 61. L. 1.

pakelti ir ištobulinti jos gyvenimą“[5]. Jei mokykla sugebės paruošti jaunimą visuomeniniam kultūriniam gyvenimui, tai „turėsime ir valstybiškai nusistačiusius piliečius, ir gerus katalikus, ir gerus lietuvius“[6]. Pilietybės ir doros auklėjimas turi „įdiegti jaunimui kuo didžiausią tolerantingumą, norą ir pasiryžimą tarnauti [...] visos žmonijos brolybės, vienybės ir taikaus bendradarbiavimo pastangoms“. „Auklėti — reiškia vystyti žmogaus protą, vystyti jo gabumus ir stengtis sutvarkyti kiekvieno žmogaus proto kūrybos pastangas, kad kiekvienas žmogus, gyvendamas šiame pasauly, galėtų ką nors nauja į gyvenimą įnešti. Gyvenimas tik tada ir yra, kada tobulinasi, bėga, kada jis nėra panašus į stagnacijos balą, pasmirdusią balą [...] Mintis, kaip ir jėga, jeigu nejuda ir nejudina, neturi jokios vertės“[7].

Labai daug dėmesio V. Čepinskis skyrė mokyklos ir Bažnyčios santykiams. Nė vienoje savo kalboje jis neneigė Bažnyčios reikšmės švietimo raidai. Priešingai, pabrėžė, kad žmonijos istorijoje Bažnyčios, mokyklos ir kunigo uždaviniai — ne tik patenkinti įvairius praktinio gyvenimo reikalavimus, bet ir iš dalies palaikyti gerus santykius tarp įvairių visuomenės narių — iš pradžių sutampa. Katalikų bažnyčia daug nusipelnė švietimui ir mokyklai, bet „pamačiusi, kad jos iškelta liepsna veda į laisvę, nusigando ir ėmė trukdyti švietimo darbą“[8]. Ir dabar „negalima kelti taip klausimo, kad vaikai visai nebūtų mokomi tikybos; aš bent taip klausimo nekėliau, nekeliu ir nekelsiu niekuomet. Aš keliu klausimą kitaip, būtent taip, [...] kad tikybos mokslai nesutinka su kai kuriais pamatiniais tų pasaulinių mokslų dėsniais, kurie yra reikalingi jaunimui gyvenime. [...] Tikyba vaikų auklėjime, kuri, mano supratimu, yra reikalinga, turi būti perkelta iš mokyklos į tam tinkamą vietą. Ta tinkama vieta, kaip ne kartą esu pasakęs, yra šeimyna ir bažnyčia“. Tačiau tikybinis vaikų auklėjimas galimas tol, kol nesubrendęs vaikų protas negali pats atsakyti į jam kylančius klausimus. „Nuo to laiko, kai protas yra subrendęs, tikybos srity, išeinant iš Evangelijos, turi būti absoliuti apsisprendimo laisvė“[9].

V. Čepinskio nuomone, Bažnyčią nuo mokyklos reikia atskirti dėl daugelio priežasčių[10]:

---

[5] SSD. 122 pos. 1921. Rugs. 13.
[6] Ten pat. 77 pos. 1921. Bal. 5.
[7] Ten pat. 176 pos. 1922. Vas. 24.
[8] Ten pat. 121 pos. 1921. Rugs. 9.
[9] Ten pat. 137 pos. 1921. Lapkr. 4.
[10] Ten pat. 77 pos. 1921. Bal. 5; 79 pos. 1921. Bal. 12; 198 pos. 1922. Bal. 27; 228 pos. 1922. Liep. 21.

— tikyboje nėra proto lavinimui reikalingų elementų: ji yra dogmatinis dalykas, kuriame netaikomas mokslinis teiginių patikrinimo metodas, išmesta kritikos dvasia, paliktas autoritetas, kuris moksle neturi jokių neliečiamybės žymių. Tuo tarpu mokykloje kaip tik turi būti taikomas aktyvaus tyrimo metodas, skatinamas mokinių savarankiškumas ir iniciatyva;

— tikyba buvo ir lieka galingas įrankis netikusiai ir žiauriai tvarkai pasaulyje palaikyti. Nepaseno dar Napoleono išsakyta mintis, kad tokia tvarka neišsilaikytų be Bažnyčios propaguojamo susitaikymo: „Taip Dievas nori, tokia jo valia";

— yra dalykų, apie kuriuos gamtos mokslai kalba viena, tikyba — visai ką kita, o mokykloje turi būti solidarumas;

— religijos mokslo įtraukimas į mokyklos programą padarytų ją privalomą kiekvienam žmogui, o tai jau kėsinimasis į sąžinės laisvę. „Aš, kaip socialdemokratas, pripažįstu didžiausią rolę religijos visuomenės ir valstybiniame gyvenime, bet aš dar didesnę reikšmę pripažįstu pamatiniam idealui, būtent — sąžinės laisvei".

Gindami pasiūlymą įtraukti tikybą į mokyklų programą, krikščionys demokratai kėlė tokį pagrindinį argumentą: be tikybos negali būti doros ir sutvarkyto visuomenės gyvenimo, taigi ir tikybos skleidėja Bažnyčia negali būti atskirta nuo mokyklos. V. Čepinskis neneigė, kad tikyba įeina į dorą sudarančius elementus, turi jai reikšmės. Tačiau, jo nuomone, tikyba neišsaugo doros, neatsispiria visuomenės pakrikimui. Ekstrakatalikiškoje Bavarijoje nusikaltimų daugiau negu Prancūzijoje, kur Bažnyčia atskirta nuo mokyklos. Dalykas tas, kad dora vystosi, kinta jos motyvai: mechaninė dora remiasi tik baime, vėliau sąmoninga dora grindžiama supratimu, kad kiekvieno žmogaus nauda sutampa su visuomenės nauda, dar vėliau — žmogus veikia, atsižvelgdamas tik į visuomenės interesus, o ne į savo naudą. Tuo tarpu svarbus tikybos elementas yra baimė, kuri trukdo doros plėtotę. Mokiniams reikia išugdyti ne mechaninę, o proto dorą, kuri nelaukia už gerus darbus atlyginimo, o už blogus — pragaro bausmės. Taigi prie aukščiausio doros supratimo galima prieiti ir kitu keliu — laisvos kritikos, mokslo, aktyvaus tyrimo keliu[11].

V. Čepinskis neprieštaravo minčiai, kad mokyklas gali kurti ir išlaikyti ne tiktai valstybė, bet ir draugijos bei privatūs asmenys. Nesilaikydamos vieno šablono, tokios mokyklos įneš reikalingo sveikam plėtojimuisi įvairumo, skatins tobulinti dėstymo metodus. Mokyklas gali kurti ir vienuolynai. Praeityje „kai kurios vienuo-

[11] Ten pat. 77 pos. 1921. Bal. 5; 79 pos. 1921. Bal. 12.

lynų ir ypač jėzuitų mokyklos buvo gerai tvarkomos ir iš jų išėjo daug rimtų ir garsių vyrų, pavyzdžiui, visi prancūzų enciklopedininkai ir XVIII šimtmečio revoliucininkai“[12]. Tiesa, kad ir dabar „jėzuitai dažnai yra geri pedagogai, bet jie turi vieną didelį minusą — jie kelia auklėjimui vienintelį tikslą: ne išauklėti visuomenei gerus narius, bet išauklėti gerą tarną Rymui. [...] Mano supratimu, tai yra nelabai pedagoginis tikslas. Auklėjimo tikslas gali būti tiktai vienas: išauklėti dorą žmogų. Toks žmogus jei jis bus doras, gali būti ir doras katalikas“[13].

Privačios ir konfesinės mokyklos neprivalo gauti lėšų iš valstybės biudžeto, kad prie tų mokyklų išlaikymo nebūtų priversti prisidėti visi piliečiai ir taip nebūtų kėsinamasi į Respublikos kišenę ir piliečių sąžinės laisvę[14]. Priešingai, steigdami mokyklas, privatūs asmenys ir organizacijos perimtų dalį švietimui skiriamų valstybės išlaidų. Tiktai būtina, kad tokios mokyklos garantuotų aukštą mokslo lygį.

Visos valstybinės mokyklos turi būti tik vienose rankose — priklausyti Švietimo ministerijai, nes tik ji turi gerų specialistų ir pedagogų. Be to, „pavojinga yra kastos dvasia — ji šviesą slopina ir gamina specialistus, kurie niekad didelių išradimų nepadaro“, o reikia, kad „visos durys ir langai būtų atidaryti, kad būtų kuo daugiau šviesos“[15].

„Pradžios mokykla yra tas židinys, iš kurio išeina šviesa ir plėtojas visame krašte“[16], todėl ji turi būti privaloma ir nemokama. Nemokamas turėtų būti ir mokslas aukštesnėse mokyklose bei universitete — „tai būtų tikras pagrindas mūsų Respublikos stiprumo ir laimės“[17]. Reikalingas švietimui lėšas V. Čepinskis siūlė sutaupyti geriau tvarkant ūkio reikalus, mažinant ministerijų išlaidas, mažiau pinigų skiriant kariuomenei išlaikyti. „Jeigu išeitų, kad švietimo biudžetas sudarytų žymiausią dalį Respublikos biudžeto, tai mes tik galėtumėm džiaugtis“[18].

Didelius reikalavimus, V. Čepinskio nuomone, reikia kelti mokytojui. Mokytojo darbas, jo supratimu, — svarbiausias valstybinis darbas. Mokytojui neužtenka gerai išmanyti savo dalyką ir mokėti jį dėstyti, reikia kuo plačiausio bendro išsilavi-

---

[12] Ten pat. 77 pos. 1921. Bal. 5.
[13] Ten pat. 137 pos. 1921. Lapkr. 4.
[14] Ten pat. 230 pos. 1922. Liep. 26.
[15] Ten pat. 56 pos. 1921. Saus. 21.
[16] Ten pat. 122 pos. 1921. Rugs. 13.
[17] Ten pat. 176 pos. 1922. Vas. 24.
[18] *Čepinskis V.* Mokyklos skyrius Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. P. 25.

nimo[19]. Dar daugiau negu gimnazijos ar realinės mokyklos pedagogai savo bendru išsilavinimu turi rūpintis pradžios mokyklos mokytojai[20], todėl juos būtina rengti aukštosios mokyklos, universiteto atmosferoje. Mokytojui negalima skirti daugiau kaip 30 mokinių, kitaip tai bus „jau nebe mokymas ir auklėjimas, bet fabrikavimas en bloc, be atsižvelgimo į individualias ypatybes“[21]. Ir nedidelėse klasėse mokytojas negali turėti daugiau kaip 20 savaitinių pamokų. „Jeigu tą skaičių peržengtume, tai jau nebebus mokytojas, bet žmogus, kuris dirba darbą kaip malūnas“[22].

V. Čepinskis siūlė sukurti Lietuvoje nuoseklią visuomenės lavinimo sistemą (pradinė, vidurinė ir aukštoji mokykla), kurioje „jaunimui paliekama galimybė eiti iš žemesnio laipsnio į aukštesnį be jokių kvotimų ir formalybių“. Nereikalingi ir keliamieji egzaminai, kurie tik „eikvoja mokytojų ir mokinių jėgas, ardo jų sveikatą, gaišina laiką, ir daugiau nieko“[23]. Reikia remtis nuolatinės kontrolės per visus mokslo metus rezultatais. Tačiau kontrolė — tai ne pažymiai. Tuo labiau, kad pažymiai labai dažnai būna ir neobjektyvūs: gerus gauna tie, „kurie turi ypatingą kazuistinį arba advokatinį gabumą ir pakankamai drąsos“[24]. Kai kurių vaikų protas vystosi ir stiprėja pamažu, kartais mokytojas nemoka išaiškinti, būna ir atsitiktinių priežasčių, o mokiniui — vis dvejetas. Reikia siekti, kad jaunimas mokytųsi ne dėl pažymių ir egzaminų, o dėl išmanymo, „vesti vaikus taip, kad jie rastų pasitenkinimą tose žiniose, tame gabume, kuris juose susidaro, kad jie būtų patenkinti matydami priėję prie supratimo vieno ar kito gamtos ir gyvenimo reiškinio, patys savo jėgomis galį tą reiškinį išmanyti ir net savo tikslams sunaudoti. Tai yra didelis atlyginimas ir sėkmingiausias paraginimas“[25]. „Nuo pat auklėjimo pradžios vaikams reikia duoti progos patirti išradimo džiaugsmą, o ypač reikia padėti vaikui pačiam padaryti išradimą, kad bendros idėjos duoda gyvenimo supratimą ir sveiką pajėgos jausmą“[26].

Mokyklos gyvenime visada svarbus disciplinos klausimas. „Discipliną laikau reikalinga [...] kiekvienai mokyklai ir visai visuomenei. [...] Disciplina yra mokėjimas atskiro žmogaus ar

[19] SSD. 141 pos. 1921. Lapkr. 18.
[20] Ten pat. 63 pos. 1921. Vas. 15.
[21] Ten pat. 122 pos. 1921. Rugs. 13.
[22] Ten pat. 195 pos. 1922. Bal. 8.
[23] Ten pat. 77 pos. 1921. Bal. 5.
[24] Ten pat.
[25] Ten pat. 79 pos. 1921. Bal. 12.
[26] [Pranešimo „Gamtos mokslų auklėjamoji reikšmė“ rankraštis]. L. 2.

atskiros grupės žmonių suderinti savo siekimus ir impulsus su kitų žmonių siekimais ir t. t. Tai yra visų pirma mokėjimas, gebėjimas gerbti kitą žmogų, ar jis bus šioks, ar toks, ir visuomet kituose žmonėse matyti žmogų. Tai tokia tiktai disciplina turi pastovios vertės. [...] Bet tokia disciplina reikalauja išvystymo doros ir proto jėgų, ir norint tai išvystyti negalima vartoti tokių metodų, kokie vartojami gyvulius auklėjant"[27]. Prievartinė, mechaninė disciplina tučtuojau baudžiant už nusižengimus „gali tik laikinai tam tikrus pančius uždėti, bet kai tie pančiai surūdys ar kitaip kaip nukris, tai išeis tikras žvėris, ir daugiau nieko"[28]. Auklėti reikia taip, „kad nusižengimai disciplinai ir drausmei būtų įspėti iš anksto, kad jų visai nebūtų"[29]. Disciplinai svarbu ne tik auklėjimas, bet ir mokymas: „jei teoriniai dalykai yra dėstomi žmoniškai, o ne taip, kad perskaito knygą ir paskui atpasakoja atėjęs, nes šitie dalykai — ar tai bus gamtos, ar technikos, ar visuomeniniai mokslai — visuomet viena parodo — kad pasaulyje, ir gyvenime pagaliau, viešpatauja geležinė tvarka ir kad tik tas žmogus, kuris šitos geležinės tvarkos dėsnius iš vidaus jaučia, kuris moka savo veikimą suderinti su ta tvarka, tik tas žmogus ir gali būti disciplinuotas, ne kitaip"[30]. „Jeigu mokytojas yra tikęs, tai visuomet bus disciplina. Kiekvienas geras mokytojas žino, kad pakanka mokytojui pirmą kartą apsilankyti klasėje ir, jeigu jis yra tikras mokytojas, pakanka 10 minučių, kad susidarytų reikalingas kontaktas tarp jo ir mokinių ir kad nusistatytų tokia tvarka, kad „musė lėks ir tada girdėsi", ir jokių „klasių inspektorių" ir „klasių damų" nereikia"[31].

1920—1922 m. V. Čepinskis atkakliai kovojo su pastangomis įteisinti Lietuvoje tik klasikinio tipo mokyklas, kuriose pagrindinis dėmesys kreipiamas į humanitarinius dalykus, o gamtos mokslams skiriama labai mažai vietos. Jo manymu, klasikinis auklėjimas artimas scholastikai[32], neleidžia mokiniams gautų žinių patikrinti gyvenime ir reikalui esant pakoreguoti[33]. Tokiu auklėjimu teologai nori, jei ne eliminuoti jiems priešingus gamtos mokslus, tai bent juos neutralizuoti. Ir vėlesniais metais, kai mokyklų sistema jau palyginti neblogai veikė, jis manė, kad gamtos mokslų

[27] SSD. 167 pos. 1922. Vas. 3.
[28] Ten pat.
[29] Ten pat. 204 pos. 1922. Geg. 12.
[30] Ten pat.
[31] Ten pat. 167 pos. 1922. Vas. 3.
[32] Ten pat. 142 pos. 1921. Lapkr. 22; Ten pat. 147 pos. 1921. Gruod. 7.
[33] Ten pat. 203 pos. 1922. Geg. 10.

padėtis Lietuvos vidurinėse mokyklose apgailėtina[34], ne kartą peikė gimnazijų programas, kad jos nenuoseklios, nepritaikytos gyvenimo reikalams. „Prie gerai mums žinomos archaiškos rusiškos, vadinamosios klasikinės, mokyklos dalykų mechaniškai pridėta ir prilipdyta visa eilė modernių dalykų be jokio plano ir be jokios logikos, taip kad į dabar veikiančią pas mus programą tenka žiūrėti kaip į įvairių įvairiausių dalykų chaotišką mišinį. Tai tikras „plumpudingas", kurio asimiliuoti sveikas vaikų protas nesugeba"[35]. Kiekvieno tipo mokykla turi pasirinkti dėstomus dalykus labai apgalvotai, kryptingai. Pavyzdžiui, muzikos mokyklos programa labai perkrauta bendrojo lavinimo dalykų, nors žymiems muzikams ir dailininkams „neturėjo ir neturės didelės reikšmės mokyklos išlavinimas, reikia tik pasirūpinti, kad mokykloje nebūtų užmušta ta šventa ugnis, kurią tie žmonės turi"[36]. Juk Čiurlionis nebuvo baigęs gimnazijos, Bethovenas nemokėjo gramatiškai taisyklingai rašyti. „Programa turi būti sutvarkyta taip, kad nebūtų mokoma per daug dalykų, bet užtat kas mokoma, būtų mokoma rimtai ir nuodugniai"[37].

Kovodamas prieš pernelyg įsigalėjusį klasikinį auklėjimą, V. Čepinskis anaiptol neneigė jo reikšmės mokinio pasaulėžiūros formavimui, ne kartą pabrėžė, kad ir siauros srities specialistas neturi būti užsidaręs savo specialybės rėmuose. Jo nuomone, aktualūs du klausimai:

„1) kokia reforma reikalinga, koks patobulinimas vadinamojo humanistinio, arba liberalinio, auklėjimo, kad gavęs tokį auklėjimą jaunimas mokėtų ne vien sakyti gražias kalbas, bet ir gražiai veikti, ir

2) kaip reikia pakeisti specialųjį auklėjimą, kad specialistas, išėjęs iš savo specialiosios srities ribų, nesijaustų kaip prapuolęs ir kad jis būtų aprūpintas tokia pasaulėžiūra, tokiais referencijos rėmais, kad galėtų surasti vietą naujiems gyvenimo patyrimams ir naujoms gyvenimo duotoms žinioms, kad šios naujos žinios, šitie nauji patyrimai būtų suderinti, būtų suintegruoti su seniai įgytais"[38]. Specialistas gali būti ir bendrojo išsilavinimo žmogus, turįs savo gyvenimo „išplėtotą nusistatymą"[39]. Pavyzdžiui, tanko idėją pasiūlė ne kariniai specialistai, o rašytojas H. Velsas.

---

[34] *Čepinskis V.* [Sveikinimas „Kosmos" redakcijai žurnalo 20 metų sukakties proga] // Kosmos. 1940. Nr. 1—3. P. 2.

[35] *Čepinskis V.* Didelės fizikos problemos radioaktingumo šviesoje // Kosmos. 1928. Nr. 7—8. P. 289.

[36] SSD. 245 pos. 1922. Rugs. 18.

[37] [Pranešimo „Gamtos mokslų auklėjamoji reikšmė" rankraštis]. L. 2.

[38] Ten pat.

[39] SSD. 68 pos. 1921. Kovo 3.

Lietuvos gamtininkų draugijos gamtos mokytojų sekcijos susirinkime perskaitytoje paskaitoje „Gamtos mokslų auklėjamoji reikšmė“ V. Čepinskis išsamiai išdėstė savo pažiūras, kaip reikia auklėti ir mokyti jaunąją kartą, atsižvelgiant į tai, kad „gyvenimas iš esmės yra periodinis pasireiškimas“[40]. Proto raidoje iki subrendimo jis skiria tris periodus, ciklus, kuriuose, tiesa, pasikartoja ir kai kurie bendri bruožai.

Pirmasis — romantizmo periodas — 8—12 metų amžius. Vaiko siela yra tarsi apimta kažkokio protą žadinančio fermento ir auklėjimui tereikia tą fermentą tvarkyti ir reguliuoti. Vyrauja nuostabumo, romantiškumo emocija, auklėtojo padedamas vaikas pats formuluoja klausimus ir ieško atsakymų, apsipranta su visokiomis naujomis ir keistomis mintimis, projektuoja naujus bandymus, kaupia įvairių faktinių žinių išteklių. Šis periodas — ne laikas sistemingam žinių suteikimui ir įsigijimui.

12—16 metų amžius — tai precizijos, arba disciplinos, kalbos ir mokslo gramatikos periodas. Šiame amžiaus tarpsnyje auklėtinis verčiamas sistemingai studijuoti: detaliai ir tiksliai analizuoti žinomus faktus ir kaupti naujas tinkančias analizei žinias. Be tikslių žinių protas bejėgis. Šiame periode taip pat negalima ignoruoti romantiškumo ir laisvės. Pavyzdžiui, auklėtiniai noriai pasiduos disciplinai, jeigu studijuos jų gabumus ir polinkius atitinkančius dalykus, jei galės laisvai formuluoti klausimus, aptarti rezultatus ir problemas.

Trečiasis proto evoliucijos periodas (16—22 m.) yra generalizacijos (apibendrinimo), išminties įsigijimo etapas. „Nėra išminties be žinojimo, bet galima būti dideliu eruditu ir tuo pačiu laiku dideliu kvailiu“[41]. Išmintimi V. Čepinskis laiko „sugebėjimą manipuliuoti ir naudotis įsigytomis žiniomis, iš disponuojamo žinių ištekliaus pasirinkti tokias, kurios padėtų ginčytinus klausimus išspręsti. [...] Išmintis yra mokėjimas valdyti ir išnaudoti savo žinių turtą. Tai yra tikra žmogaus proto laisvė. Vienintelis kelias į išmintį yra laisvė, paremta žinojimu, o vienintelis kelias į žinojimą yra disciplinuotas sutvarkytų faktų įsigijimas“[42]. Senovės filosofai suprato, kad svarbiausias auklėjimo tikslas — išmintis, bet nesugebėjo to tikslo pasiekti, nes klaidingai manė, kad išmintį galima perduoti tik žodžiais. Vėlesnių laikų auklėjimas nedavė teigiamų rezultatų, nes auklėjimo ir mokymo tikslu

[40] [Pranešimo „Gamtos mokslų auklėjamoji reikšmė“ rankraštis]. L. 2—3.

[41] Ten pat. L. 8—9.

[42] Ten pat. L. 9—10.

laikė ne išminties suformavimą, o tik žinių įgijimą. Šiame periode auklėtinis jau nori pasinaudoti savo sukauptu intelektualiniu turtu, pasireikšti kaip efektinga asmenybė. Tiesa, jis vėl dažnai tarsi grįžta į romantizmo periodą, vėl stebi realios tikrovės reiškinių santykius, ieško naujų, bet jau turėdamas ne chaotišką, o disciplinuotą protą. Taigi auklėjimas prasideda ir baigiasi tyrimu. „Auklėjimas, kuris neprasideda iniciatyvos sužadinimu ir nesibaigia jos paskatinimu, yra praloštas dalykas, nes gyvenimo vyriausias tikslas yra aktyvios, gyvos išminties paruošimas“[43]. Be abejo, ir šiame etape kaupiasi tikslios žinios, dar ir greičiau negu ankstesniuose perioduose, nes protas jau žino aiškumo reikšmę ir galią. Tačiau „tam tikra prasme, augant išmінčiai, žinojimas susitraukia, nes detalės kaip ir ištirpsta principuose. Reikalingas žinojimo smulkmenas bus galima pasirinkti ir surasti [...] iš pasąmonės arba iš kitų informacijos šaltinių, [...] svarbu visuomet turėti su savim principus ir mokėti juos taikyti“[44]. Nurodytiems auklėjimo tikslams pasiekti, V. Čepinskio nuomone, reikalingi ir humanitariniai, ir gamtos mokslai, negalima nė vienos iš tų mokslų grupių išmesti ar labai susiaurinti. Tačiau gamtos mokslai yra prieinamesni, apčiuopiamesni, gyvesni ir kartu tikslesni bei tobulesni, todėl pirmuose dviejuose auklėjimo perioduose jie tinka geriau. Tai ir buvo tas teorinis pagrindas, kuriuo remdamasis V. Čepinskis visą gyvenimą kovojo, kad gamtos mokslai vidurinėje mokykloje, jei ir nedominuotų, tai bent užimtų ne mažiau vietos ir laiko už humanitarinius.

Vis dėlto, V. Čepinskio nuomone, net ir geriausios programos nepadės, jeigu mokykloje dirbs blogi mokytojai[45], jei bus naudojamas netinkamas darbo metodas — mokytojo minčių atkartojimas ir „zubristika“. Mokinys turi mokytis aktyviai, visomis kūno ir sielos jėgomis, visapusiškai lavinti protą, įgyti praktinių įgūdžių ir teorinių žinių, ugdyti kūrybinius sugebėjimus. „Kaip senas mokytojas, aš žinau vieną dalyką: jei žmogus savarankiškai neatliks kokio nors darbo, nepamėgins atlikti kokios nors funkcijos, tai nieko iš to nebus. Įdėti jam naują dalyką į galvą, į sielą iš šalies — negalimas daiktas“[46]. Kol žmogus „negali atlikti tam tikrų funkcijų, tol jis negali pasakyti, kad išmoko. Gali jis sau įkalt kokį dalyką į galvą, bet tas dar nereiškia, kad jis jau išmoko. [...] Tada bus išmokęs, kada galės savo mintis

[43] Ten pat. L. 11—12.
[44] Ten pat. L. 12.
[45] SSD. 122 pos. 1921. Rugs. 13.
[46] Ten pat. 176 pos. 1922. Vas. 24.

įkūnyti“[47]. Kita vertus, „praktika yra geras dalykas, bet [...] dažnai praktikos žmogus, atsidūręs kitokiose aplinkybėse, kur naujos žinios, nauji dalykai įeina į ūkį ar šiaip į gyvenimo sąlygas, labai sunkiai randa išeitį iš susidariusios padėties, nes neturi tam tikro teorinio pamato“[48]. „Bendra visų mokyklų yda buvo iki šiol ir šiandien tebėra ta, kad jos išleidžia žmones, kurie gali veikti tiktai laikydamiesi kurpalio, labai mažai teturi iniciatyvos ir kurių labai silpnai dirba savaranki mintis“[49].

V. Čepinskis buvo už kuo plačiausią mokyklos autonomiją. Pavyzdžiui, muzikos mokyklos direktorius turi būti ne Švietimo ministerijos skiriamas, o kompetentingų žmonių demokratiškai renkamas[50], vidinį mokyklos gyvenimą turi tvarkyti mokytojų taryba drauge su tėvų ir vietinių savivaldybių atstovais. Tačiau jis prieštaravo pernelyg dideliam tėvų kišimuisi į mokymo metodus ir dėstomų dalykų programas, — tai jau specialistų reikalas. Mokyklų darbą ir visuomenės reikalavimus dėl visą kraštą apimančių dalykų galėtų derinti Vyriausioji švietimo taryba, kurią sudarytų Švietimo ministerijos, universiteto ir mokytojų organizacijų atstovai[51].

Nemažai prieštaravimų sulaukė V. Čepinskio pasiūlymas, kad valstybė ir savivaldybės rūpintųsi ikimokyklinio amžiaus vaikų auklėjimu ne tik tada, kai vaikai lieka be šeimos, bet ir tada, kai šeima negali tinkamai vaikų išauklėti, kad valstybė apskritai vaidintų didesnį vaidmenį vaikų auklėjime ir lavinime: „Čia sakoma, — jūs, girdi, socialdemokratai žiūrit, kad vaikai yra, taip sakant, valstybės, o mes, krikščionys demokratai, žiūrim, kad vaikai yra tėvų. Aš turiu pasakyt, kad ir čia katalikai kultūringų kraštų, kaip Olandija ar Belgija, niekuomet su atstovo Krupavičiaus nuomone nesutiks, nes jie pasakys viena: vaikai yra Dievo! Bet nesakys, kad vaikai yra tėvų. Juk čia taip pat yra akmens gadynės žmogaus nusistatymas, kuris manė, kad ne tik vaikai, bet ir moterys, ir kiti šeimos nariai yra jo nuosavybė, jis galėjo ir moteris, ir vaikus papjauti, suvalgyti ir t. t. [...] Toks nusistatymas, kad vaikai yra tėvų ir kad tėvai gali daryti su jais ką nori, neišlaiko kritikos nė valstybiniu atžvilgiu, nė religi-

[47] Ten pat. 245 pos. 1922. Rugs. 18.
[48] Ten pat. 203 pos. 1922. Geg. 10.
[49] Ten pat. 166 pos. 1922. Vas. 1.
[50] Ten pat. 119 pos. 1921. Rugs. 2.
[51] *Čepinskis V.* Mokyklos skyrius Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. P. 25.

jos atžvilgiu“[52]. „Paprasčiausias žmogelis, išauklėjęs dorai savo vaiką, negalės išauklėti vaiko proto atžvilgiu“[53].

V. Čepinskio siūloma švietimo sistema turėjo apimti visus gyventojų sluoksnius. Bemoksliams suaugusiems jis siūlė kurti privalomus kursus prie pradžios mokyklų, suaugusiems papildomai šviesti steigti bibliotekas, skaityklas, muziejus, atsilikusiems vaikams auklėti — specialias valstybės globojamas įstaigas[54], profesinio lavinimo įstaigas sieti su tam tikro lygio bendrojo lavinimo mokyklomis. Tačiau, jo nuomone, jokia mokykla neturi teikti mokiniams kokių nors ypatingų teisių (pavyzdžiui, teisės į tam tikrą darbo vietą), išskyrus teisę įgyti aukštesnio lygio mokslą. „Teisių ir privilegijų suteikimas labai gadina mokymo darbą ir įneša į mokslą visai negeistiną dvasią“[55]. Tuo labiau neleistina, kad mokykla ją baigusius mokinius suskirstytų į kategorijas, duotų nevienodus laipsnius. Napoleonas, pavyzdžiui, baigė karo mokyklą labai vidutiniškai[56].

V. Čepinskis rūpinosi ne tiktai principiniais švietimo klausimais, o stengėsi, kad būtų priimti įstatymai, konkrečiai palengvinantys mokyklų padėtį. Jis palaikė siūlymą visų pakopų mokyklų mokytojus atleisti nuo karinės prievolės[57], pasiekė, kad būtų neapmuitinami mokymo ir mokslo reikalams iš užsienio įvežami prietaisai, aparatai, cheminiai reagentai[58].

V. ČEPINSKIS IR UNIVERSITETO STEIGIMO BEI REFORMOS PROBLEMOS

Nors V. Čepinskis labai daug laiko ir energijos skyrė Lietuvos pradinio ir vidurinio mokslo reikalams, vis dėlto svarbiausias jo rūpestis buvo universiteto problemos. Be abejo, V. Čepinskis — vienas aktyviausių, labiausiai nusipelniusių Lietuvos aukštojo mokslo organizatorių[1]. Steigiamajame Seime jis nepailsdamas kėlė mintį, kad būtina steigti universitetą, kovojo, kad jo statutas garantuotų demokratinę ir modernią aukštosios mokyklos struk-

[52] SSD. 230 pos. 1922. Liep. 26.
[53] Ten pat. 176 pos. 1922. Vas. 24.
[54] Ten pat. 122 pos. 1921. Rugs. 13.
[55] *Čepinskis V.* Mokyklos skyrius Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. P. 25.
[56] SSD. 167 pos. 1922. Vas. 3.
[57] Ten pat. 245 pos. 1922. Rugs. 18.
[58] Ten pat. 215 pos. 1922. Birž. 23.
[1] *Daugirdaitė-Sruogienė V.* Lietuvos Steigiamasis Seimas. New York, 1975. P. 124.

tūrą, kuriantis universitetui, pats suorganizavo dvi katedras bei jų laboratorijas ir joms vadovavo, parašė studentams pirmuosius lietuviškus fizikos ir fizikinės chemijos vadovėlius, buvo naujų, specialiai universitetui skirtų rūmų statybos iniciatorius, net penkias kadencijas buvo universiteto rektorius ar prorektorius.

Neteko V. Čepinskiui dalyvauti tik steigiant universiteto pirmtaką — Aukštuosius kursus, tačiau, bendraudamas su jų lektoriais ir dėstydamas pats, jis greitai susipažino su kursų darbo sąlygomis, kurias Steigiamajame Seime charakterizavo tokiais žodžiais: Aukštųjų kursų „darbo aplinkybės yra tokios sunkios, kad man per visą savo gyvenimą nei vienam institute neteko tokio sunkaus darbo matyti. Man neteko net vidurinės mokyklos matyti, kur taip sunkiai reikėtų vesti darbas“[2]. Kaip ir dauguma Aukštųjų kursų dėstytojų, V. Čepinskis buvo įsitikinęs, kad šie kursai jokiu būdu negali atstoti universiteto: jie nedavė klausytojams sistemingo aukštojo išsilavinimo, diplomo. Kartu jis pabrėžė, kad kaip tik Aukštieji kursai parengė universiteto statutą, kurį Švietimo ministerija „tik šiek tiek sugadino“. Ministerija ne tik nieko nepadarė aukštosios mokyklos Lietuvoje įkūrimui, bet netgi ne per daug vertino Aukštuosius kursus, jų nerėmė, o kartais jiems net trukdė[3].

Universiteto statuto svarstymas vyriausybinėse instancijose ir Steigiamajame Seime užtruko daugiau kaip metus. Švietimo ministerija jį gavo 1921 m. sausio mėn., Ministrų kabinetas — gegužės mėn., Steigiamojo Seimo Švietimo komisija — rugsėjo mėn., o Steigiamasis Seimas pradėjo svarstyti 1921 m. gruodžio 7 dieną. Kaip numatyta procedūroje, diskusijos Seime vyko trimis skaitymais. Debatai baigėsi jau kitų metų kovo 24 d.[4], o visas statutas en bloc priimtas 1922 m. kovo 31 d.[5]

Svarstant statuto projektą paskutinėse dviejose instancijose, V. Čepinskis buvo bene aktyviausias Steigiamojo Seimo atstovas. Jis referavo projektą Švietimo komisijoje, pirmasis kalbėjo bendroje diskusijoje, ginčijosi su dešiniųjų partijų atstovais vos ne dėl kiekvieno statuto paragrafo, kartais jo aistringos, įvairiapuse erudicija ir enciklopedinėmis žiniomis pagrįstos kalbos kelis kartus skambėdavo tame pačiame posėdyje.

Kalbėdamas Steigiamojo Seimo Švietimo komisijoje, V. Čepinskis siūlė iš karto steigti visus fakultetus, bet jau po poros

[2] SSD. 147 pos. 1921. Gruod. 7.
[3] Ten pat. 63 pos. 1921. Vas. 15.
[4] Ten pat. 187 pos. 1922. Kovo 24.
[5] Ten pat. 190 pos. 1922. Kovo 31.

dienų[6] Švietimo ministerijos atstovas pareiškė nuomonę, kad iš pradžių tereikia atidaryti tris fakultetus: Teologijos, Sociologijos (Humanitarinį) ir Medicinos. V. Čepinskis griežtai pasisakė prieš šį sumanymą ir siūlė steigti Teisės, Gamtos, Matematikos-fizikos ir Technikos fakultetus. Įsiliepsnojusiomis diskusijomis gyvai domėjosi visuomenė, ir V. Čepinskis ne kartą informavo jos atstovus apie tai, kaip Steigiamajame Seime klostosi universiteto steigimo reikalai, išdėstė savo poziciją. 1921 m. spalio 5 d. jis kalbėjo Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos centro valdybos sukviestame Lietuvos visuomenės ir mokslo organizacijų susirinkime[7], pateikė konkrečių siūlymų, kaip spręsti lėšų ir patalpų problemas, karštai gynė tezę, kad „be gamtos-matematikos mokslų šioj gadynėj negalima ekonominė ir kultūrinė gerovė", atmetė mintį, kad tiksliųjų mokslų fakultetams neužteksią savo profesūros ir teksią kviestis iš užsienio. V. Čepinskio nuomone, savo kultūros židinį reikia kurti remiantis savais kadrais: neblogai dabar gyvuojanti Lietuvos valstybė irgi buvo kuriama be specialistų, o kuriamo universiteto padėtis netgi geresnė: galinčių jame dėstyti yra pakankamai. Kiek vėliau, susipažinęs su Latvijos ir lenkų įsteigto Vilniaus universiteto profesorių sąrašais, jis patvirtino tai, kad per daug kuklintis nėra pagrindo — Lietuvos universiteto profesūra bus ne blogesnė[8]. Socialdemokratų partijos vardu V. Čepinskis pasirašė minėtojo susirinkimo rezoliuciją, reikalaujančią steigti universitetą, nelaukiant svarstymo Steigiamajame Seime pabaigos, visų pirma Teisių, Humanitarinį, Matematikos-gamtos, Agronomijos, Technikos ir Medicinos fakultetus.

Kalbėdamas tą pačią savaitę vykusiame savivaldybės atstovų suvažiavime, V. Čepinskis pabrėžė, kad reikalo spiriami ir silpni žmonės didelius darbus nuveikia, ir pateikė labai įdomų istorinį pavyzdį, parodantį universiteto įkūrimo reikšmę: kai viduramžiais ispanai užkariavo Olandiją ir pasiūlė pasirinkti — arba turėti universitetą ir mokėti didelius mokesčius, arba nemokėti mokesčių, bet neturėti ir universiteto, olandai pasirinko universitetą[9].

---

[6] *Žygelis B.* Lietuvos Universiteto statuto svarstymą Steigiamojo Seimo Švietimo komisijoj atsiminus // Mokykla ir gyvenimas. 1925. Nr. 5. P. 114.

[7] [Lietuvos visuomenės ir mokslo organizacijų 1921.10.25 susirinkimo protokolas] // LVA. F. 1078. Ap. 2. B. 131. L. 241.

[8] SSD. 147 pos. 1921. Gruod. 7.

[9] [Savivaldybės atstovų suvažiavimo 1921.10.05 posėdžio protokolas] // LVA. F. 379. Ap. 3. B. 4. L. 34.

V. Čepinskis atstovavo Lietuvos socialdemokratų partijai ir Kaune veikusių organizacijų susirinkime, kurį dėl universiteto įkūrimo 1922 m. sausio 15 d. vėl sukvietė Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos centro valdyba. Buvo priimta rezoliucija dėl universiteto įkūrimo pagreitinimo ir jo struktūros.

Steigiamajame Seime V. Čepinskis padėjo labai daug pastangų, kad universitete būtų stiprios tiksliųjų mokslų fakultetų pozicijos, o humanitarinės specialybės būtų pasaulietiškos. Jis prieštaravo siūlymui, kad net keturios krikščioniškosios filosofijos ir krikščioniškosios pedagogikos katedros būtų kuriamos Humanitarinių mokslų fakultete, kuriam, pasak V. Čepinskio, reikia ne krikščioniškos, o pasaulietinės filosofijos ir pedagogikos katedrų.

Taip klerikalai „nori paimti savo globon mūsų socialinių mokslų sritį ir, kadangi yra gyvi ryšiai tarp socialinių ir gamtos mokslų, tai taip tikimasi prieiti ir prie kitų fakultetų“, sukurti universitetą universitete, o pagaliau — katalikiškąjį universitetą[10]. V. Čepinskis buvo kategoriškai prieš tai, kad Teologijos fakulteto profesoriai būtų skiriami tiktai sutinkant vyskupui. „Aš galiu būt geras katalikas ir suprast, kodėl jums reikalingas vyskupo sutikimas. [...] Aš galiu suprasti vyskupo sutikimą kaip palaiminimą. Bet žinote ką, jei palaiminimas numatomas įstatymu ir, taip sakant, oficialų charakterį turi, tai jau man jis nustoja grynos vertės, [...] tas man panašu į „soizvolenije Sankt Peterburgskogo gradonačialnika“. „Pats švietimo ministeris žino, kad ne tik profesoriai, bet ir tarnautojai turėjo gauti sutikimą — policijos viršininko, ochrankos „palaiminimą“ ir tik tada galėjo užimti vietas universitete. Tai čia kvepia tokiu dalyku“[11].

Aiški ir be kompromisų buvo V. Čepinskio pozicija dėl universiteto autonomijos. Reikia, kad universitetas turėtų „kuo plačiausią autonomiją tvarkant visą savo vidinį gyvenimą, [...] kad jis būtų kiek galima mažiau suvaržytas dėstomųjų dalykų atžvilgiu, palikus jam galimybės vystytis taip, kaip to reikalauja gyvenimas“[12]. Lietuvai tai ypač aktualu. „Mes dar tebegyvename tokiomis aplinkybėmis, kada valstybės aparatas dažnai išnaudojamas ne visuomenės labui, bet atskirų visuomenės grupių naudai, ir tokiomis aplinkybėmis mokslo priklausomybė nuo valstybės privestų prie visiško mokslo panaikinimo“[13]. Lie-

[10] SSD. 150 pos. 1921. Gruod. 14.
[11] Ten pat. 186 pos. 1922. Kovo 23; 187 pos. 1922. Kovo 24.
[12] Ten pat. 168 pos. 1922. Vas. 7.
[13] Ten pat. 147 pos. 1921. Gruod. 7.

tuvai reikės pačių įvairiausių sričių specialistų, taigi ir labai daug fakultetų (agronomijos, ekonomikos ir politikos, dailės ir meno, diplomatijos skyriaus). Tiek daug iš karto universitetas aprėpti tikrai negalės. Universiteto autonomija — vienintelė išeitis: „Sukurkit universitetą taip, kad jis galėtų augti, nesuvystykit jo — leiskit tam vaikui judėti ir spardytis laisvai. [...] Duokit jam laisvę tarpti, ir visa tai, kas yra mums reikalinga, ateis!“[14] Autonomijos pažeidimą V. Čepinskis įžiūrėjo netgi statuto formuluotėje, kad profesūra ir jaunesnysis personalas universitete eina valstybinę tarnybą. Jo nuomone, kai profesorius „darosi valdininku, tai visų pirma jis savo profesoriaus darbe, taip sakant, priklauso nuo „vyssšego načialstva“, o kur mokslas priklauso nuo „načialstva“, tai jau nebėra mokslas“[15].

Gindamas universiteto autonomiją, V. Čepinskis kartu buvo prieš tai, kad fakultetai mokslo reikalus spręstų autonomiškai, nepriklausomai nuo universiteto Tarybos, o šiai priklausytų tik administracijos ir ūkio sritis. Tarp atskirų mokslo šakų yra glaudūs, organiški ryšiai, tad universiteto Taryba privalo turėti teisę revizuoti fakulteto Tarybos sprendimus, tuo labiau, kad kartais būna sunku atskirti mokslo ir ūkio reikalus (pavyzdžiui, steigiant naujas laboratorijas).

Diskusijose V. Čepinskis daug kalbėjo dėl katedrų skaičiaus, jų pavadinimo ir darbo krypties atskiruose fakultetuose. Jo nuomone, „esminio skirtumo tarp įvairių mokslo sričių nėra ir nebus. Čia yra tiktai laikinas reikalas padalyti darbo medžiagą, norint pakelti darbo našumą tyrinėjimo srity. Bet paskui vėl viskas eina prie susivienijimo, prie subendrinimo“[16]. Tuo remdamasis, jis motyvavo siūlymą, kad fizika ir chemija būtų viename fakultete ir viename skyriuje: nurodė, kad dar Aristotelis kalbėjo, jog „galbūt prieisime prie to laiko, kada visi išėję iš fizikos mokslai vėl sudarys vieną mokslą — fiziką. Tai tas jau atsitiko dėl fizikos ir chemijos. Sunku pasakyti šiandien — kas chemikas, o kas fizikas“[17] (tai, beje, taikytina ir pačiam V. Čepinskiui). „Jeigu mokslininkas išmano tiktai siaurai savo sritį ir nesupranta, koks ryšys yra tarp jo ir kitų mokslo šakų, tad jis labai maža vertės turi. Jis pagamina, galima sakyti, tiktai mėšlą, tiktai medžiagą ir daugiau nieko, bet kūrybos srity toks tyrinėtojas jokios reikšmės neturi“[18].

---

[14] Ten pat.
[15] Ten pat. 186 pos. 1922. Kovo 23; 187 pos. 1922. Kovo 24.
[16] Ten pat. 147 pos. 1921. Gruod. 7.
[17] Ten pat. 150 pos. 1921. Gruod. 14.
[18] Ten pat. 147 pos. 1921. Gruod. 7.

Kur tik galėdamas, V. Čepinskis pabrėždavo gamtos mokslų reikšmę jaunimo pasaulėžiūros formavimui ir praktinę jų svarbą. Tik jų dėka gamybos priemonės per pastaruosius 150 metų pasikeitė daugiau negu per 10 000 metų iki tol praėjusios istorijos. Tačiau jam buvo tolimas grynai utilitarinis universiteto reikšmės supratimas, dar ir dabar gajus „fizikų ir lyrikų" priešiškumas, jis puikiai suprato ir kėlė kultūros svarbą. „Jeigu sąlyginis mūsų ūkio savarankiškumas yra pagrindas mūsų nepriklausomybės, tai tas pats reikia pasakyti ir apie mūsų kultūrą. Be sąlygiškai savarankiškos kultūros, kuri būtų įdomi ir reikalinga kitoms tautoms, mūsų nepriklausomybė yra problemiškas dalykas". Tas pats pasakytina ir apie kiekvieną žmogų: „Jeigu specialistas neturi bendro išsilavinimo, jis jokios vertės neturi"[19]. Tokią nuomonę, tik dar kategoriškiau V. Čepinskis reiškė ir žymiai vėliau, jau ketvirtajame dešimtmetyje. Visuomenininkai ir gamtininkai „turi vieną kilnų tikslą, būtent, dorovingos, teisingos ir žmoniškos pasaulio tvarkos, kilnaus idealo realizavimą. [...] Visuomenininkų ir gamtininkų įstatymai iš esmės yra tas pats, būtent, apribojimas galimybių, apribojimas to, ko galima laukti, ir kaip išvada — labiau sukoncentruotas ir tikslingas veikimas"[20]. „Aukštoji mokykla, kuri rūpinasi tik specialistų paruošimu, yra kenksminga kraštui įstaiga". Reikia, kad ji „ruoštų ne tik specialistus, bet ir piliečius su rimtu bendru išsilavinimu, suprantančius savo atsakingumą tautai ir žmonijai, [...] sugebančius savarankiškai galvoti, nepasiduodant isteriškiems šūkiams"[21].

Steigiamajame Seime išsiplėtojo diskusija dėl numatomos mokslo laipsnių teikimo universitete tvarkos. V. Čepinskio nuomone, bet kokie mokslo laipsniai labai sąlygiškai charakterizuoja žmogų. „Tarpe tų žmonių, kurie pratiesė naujus kelius visai žmonijai, tarpe tų, kurie įnešė naujos gyvybės į dvasios sritį, — tų žmonių tarpe buvo labai daug be jokių laipsnių". Faradėjus buvo baigęs tik pradžios mokyklą, o padėjo elektros mokslo ir elektrotechnikos pagrindus. Nazarietis „jokio laipsnio neturėjo, o atėjo Povilas su laipsniu ir pagadino visą dalyką"[22]. V. Čepinskis prieštaravo siūlymui, kad daktaro laipsniui gauti greta viešo disertacijos gynimo būtų dar ir egzaminas. Jo nuomone, egzaminai neparodo žmogaus protinių gabumų ar minties savaran-

[19] Ten pat.

[20] Vytauto Didžiojo Universitetas 1930—1931 mokslo metais. K., 1931. P. 38.

[21] *Čepinskis V.* Autoritetas ir laisvoji mintis moksle // Kultūra. 1936. Nr. 12. P. 173.

[22] SSD. 150 pos. 1921. Gruod. 14.

kiškumo: gali būti žmonių, „kurie išlaikė egzaminus penketui, kurie turi, taip sakant, gerą atmintį, bet kurie gali vis dėlto būti tikri kvaišiai“[23]. „Galėčiau nurodyti didžiausius autoritetus mokslo srity, galėčiau išvardinti visą eilę žmonių iš Rusijos, Anglijos, Vokietijos, kurie tuo klausimu yra parašę veikalų, ir viena yra nuomonė, kad egzaminai niekuomet neduoda jokios garantijos, jog tas, kuris atliko egzaminus puikiai, gerai dalyką išmano, nes egzaminą visuomet puikiai išlaikys žmogus, kuris, taip sakant, visų pirma greitai gali suvokti, pagriebti paviršutinę formalinę pusę ir prisitaikinti prie to ūpo, koks yra. O labai dažnai rimtos minties žmonės, žmonės kaip tik brangiausi egzaminus atlieka labai prastai. Universitetų istorijoj yra daug tokių atsitikimų, kad egzaminus laiko žmonės, parašę didelius mokslo darbus, ir neišlaiko egzamino [...]. Aš tą patį Ostvaldą galiu nurodyti, ir Vundtą, ir Mendelejevą, ir raštu galiu duoti daugybę pavyzdžių, kur pasakyta, kad nėra kvailesnio dalyko žmogaus sugebėjimui patikrinti kaip egzaminai, ir ypač ta forma, kokia jie atliekami“[24].

Prieštaravo V. Čepinskis ir kai kuriems, jo nuomone, nereikalingiems universiteto statuto formalumams — numatomiems dviem profesoriaus laipsniams (ekstraordinarinio ir ordinarinio), draudimui išduoti diplomus brandos atestatų neturintiems, bet visą kursą išėjusiems laisviesiems klausytojams („ką bepridės brandos atestatas, jei jie jau viską bus atlikę su tikraisiais studentais“)[25].

Rūpinosi V. Čepinskis ir būsimųjų studentų gyvenimo bei studijų sąlygomis. Jis pasiūlė sudaryti stipendijų fondą neturtingiems studentams šelpti[26], kritikavo tuos, kurie bijo studentų teisių, dalinės savivaldos išplėtimo: „Jie mano, kad tai yra tikri bolševikiniai revoliucionieriai, ir daugiau nieko. Man labai gaila, kad jie taip mažai apsipažinę su pasaulio gyvenimu, kad nežino tokių dalykų, jog Angluos, Škotijos universitete ne profesoriai, bet studentai renka rektorius ir prorektorius, žodžiu, pačius tokius atsakomingiausius organus!“[27]

1922 m. vasario 16 d. atidarytam universitetui statutas didelių V. Čepinskio pastangų dėka garantavo palyginti plačią autonomiją ir gamtos mokslų neužgožiančią struktūrą. Vis dėlto tai buvo kompromisas tarp V. Čepinskio atstovaujamos opozi-

[23] Ten pat.
[24] Ten pat. 186 pos. 1922. Kovo 23; 187 pos. 1922. Kovo 24.
[25] Ten pat. 150 pos. 1921. Gruod. 14; 168 pos. 1922. Vas. 7.
[26] Ten pat. 147 pos. 1921. Gruod. 7.
[27] Ten pat. 179 pos. 1922. Kovo 7.

cijos ir krikščionių demokratų bloko siūlytų projektų. Nenuostabu, kad toks statutas negalėjo visiškai patenkinti nė vienos iš besiginčijančių pusių. Labai greitai po universiteto atidarymo pasigirdo balsų, reikalaujančių jo reformos.

Savo požiūrį į universiteto uždavinius ir reikalingų reformų pobūdį V. Čepinskis plačiai išdėstė 1923 m. imatrikuliacinėje kalboje ir 1929 m. straipsnyje „Universiteto reformos klausimu"[28]. Jo nuomone, „šiandien ir numatomoje ateityje svarbiausias universiteto uždavinys — imaginatyvus jaunimui žinių suteikimas. Tatai reiškia, kad universitetas, remdamasis atitinkamai parinktais faktais, suteikia jaunimui bendrų principų ir moko ji, kaip pasirėmus tais bendrais principais galima prieiti prie konkretaus dalyko supratimo ir numatyti įvairias naujas kombinacijas. [...] Tokios rūšies darbas be imaginacijos negalimas. [...] Negalima ugdyti ir stiprinti imaginacijos tokiomis aplinkybėmis, kada žmogus yra atsakingas už kiekvieną savo veiksmą, už kiekvieną savo žingsnį. Kad jaunas žmogus įsigytų nesuvaržyto ir bešališko galvojimo paprotį, jis negali būti įstatytas į tam tikros griežtos organizacijos rėmus. Jaunam žmogui turi būti laiduota laisvė galvoti teisingai ir klaidingai ir taip susipažinti su pasaulio įvairenybe be atodairos į to pasaulio pavojus. [...] Žinių galima įsigyti ir gyvenime, atliekant vieną ar kitą rutinos darbą, bet imaginaciją galima išplėtoti tik universitete. Jeigu universitetas to neduoda, tai tokį universitetą reikia uždaryti. Mokslinis ir imaginatyvus gyvenimas yra tam tikras gyvenimo būdas, ir šitą būdą gali duoti tiktai universitetas". Norint to pasiekti, reikia, kad ir universiteto dėstytojai „būtų žmonės su imaginacija, plačių pažiūrų, visai atsidavę savo profesijai, kurie nežiūri į universitetą tik kaip į pasipelnymo vietą".

Nors V. Čepinskis pripažino, kad „negalima laikyti tinkamai kvalifikuotu universiteto darbui tiktai tokį žmogų, kuris yra parašęs mokslinių veikalų. Yra daug didelės iniciatyvos ir didelio talento žmonių, kurie nemėgsta arba nemoka rašyti, bet kurių intelektas, įėjęs į kontaktą su klausytojais, beria originalių minčių perlus", — vis dėlto, jo manymu, neabejotina, kad „universitetas neatlieka savo funkcijų, jeigu jo personalas neprisideda prie mokslo dauginimo, jeigu kas metai iš universiteto nepasirodo spausdintų darbų. [...] Svarbu, kad universiteto mokslo personalui būtų sudarytos tokios sąlygos, kuriomis jis

[28] *Čepinskis V.* Universiteto uždaviniai // Švietimo darbas. 1923. Nr. 8—9. P. 531—544; *Čepinskis V.* Universiteto reformos klausimu // Kultūra. 1929. Nr. 10. P. 465—470; Nr. 11. P. 529—536.

turėtų progos užsiimti moksliniais tyrinėjimais". Tam reikia daugelio dalykų. Kadangi labai retai tas pats asmuo yra ir gabus tyrinėtojas, ir talentingas dėstytojas, visų pirma reikia, kad katedrose būtų abiejų tipų žmonių, skiriant tyrinėtojams minimumą užsiėmimų su studentais. Vadinasi, reikia, kad būtų gerokai daugiau vyresniojo ir ypač jaunesniojo personalo ir kad būtų mažesnis jo darbo krūvis. Būtina padidinti darbuotojų atlyginimus tiek, kad dėstytojams nebereikėtų ieškoti jokių pašalinių uždarbių ir kad tie atlyginimai leistų pasikviesti žymesnių profesorių ir mokslininkų iš Europos, kurie suburtų apie save gabų jaunimą. Nereikia aimanuoti, kad profesorių per daug, o reikia, kad jų būtų dar daugiau: profesoriai tada turės daugiau ryšių su studentais, geriau juos pažins, labiau jiems padės studijuoti.

Profesūros parinkimas turi būti išimtinai universiteto reikalas. Vyriausybės organai čia nekompetentingi. Šiuo, kaip ir kitais vidaus tvarkos klausimais, jokiu būdu negalima siaurinti universiteto teisių. Autonomijos apribojimas niekur nėra kūrybingesnio darbo sąlyga. Tai tiesa, kad Vokietijos universitetų autonomija mažesnė negu Lietuvos, bet ir ten, ir kitose Vakarų Europos šalyse energingai kovojama už jos praplėtimą.

1923 m. V. Čepinskis energingai gynė Teologijos-filosofijos ir Humanitarinių mokslų fakultetuose veikiančias lygiagretes katedras, paliekančias studentams tam tikrą pasirinkimo laisvę. „Reikia duoti studentams progos išgirsti įvairaus nusistatymo žmonių tais pačiais klausimais nuomonę, nes tik taip studentai įgis kritiškų ir plačių pažiūrų, bešališką ir tikrai mokslišką nuotaiką. Faktas yra, kad didesni Vakarų Europos ir Amerikos universitetai turi dažnai net po kelis to paties dalyko lektorius"[29]. Įdomu, kad 1926 m., būdamas kairiosios vyriausybės švietimo ministru, V. Čepinskis, kaip jau minėjome, siūlė visiškai priešingą reformą — tokias lygiagretes katedras Teologijos-filosofijos fakultete panaikinti. Žinoma, motyvas buvo kitoks: priešinimasis klerikalizmo įsigalėjimui universitete.

Nepalaikė V. Čepinskis ir pasiūlymo panaikinti universiteto Matematikos-gamtos fakulteto agronomijos skyrių ir vietoj jo įkurti atskirą Žemės ūkio akademiją. Jis rėmėsi istorinėmis analogijomis ir Vokietijos pavyzdžiu. „Vokietijos universitetas daug daugiau yra prisidėjęs prie jos žemės ūkio ir jos pramonės išvystymo ir ištobulinimo negu specialiosios Vokietijos aukštosios mokyklos. [...] Taigi kalbos apie tai, kad, sakysim, universite-

[29] *Čepinskis V.* Universiteto reformos klausimu.

to agronomijos skyrius nesugebėsiąs mums duoti gerų agronomų ir kad tam tikslui pasiekti reikia steigti specialią aukštąją agronomijos mokyklą, yra nepamatuotos ir visų pirma charakterizuoja žmones, kurie moka tik pagal kurpalį mąstyti ir pagal kurpalį veikti. [...] Turtingi kraštai gali greta universitetų turėti ir specialiąsias aukštąsias mokyklas, o tokiame neturtingame krašte kaip Lietuva tas specialių mokyklų uždavinys galima pavesti ir universitetui"[30].

Vykdant reformą, V. Čepinskio nuomone, reikia iki minimumo sumažinti privalomųjų dalykų skaičių. „Negalima visai išvengti privalomų paskaitų, bet privalomumas yra vidurinės ir aukštesniosios mokyklos požymis, tuo tarpu universitetą sudaro ne mokytojai ir mokiniai, bet senesnieji ir jaunesnieji studentai". Daugybė privalomųjų dalykų ir egzaminų verčia studentus tenkintis konspektais, jie gali išlaikyti egzaminus ir gauti diplomą beveik visai nesinaudodami vadovėliais ir knygomis. „Paskaitos ir kvotimai, užuot tapę mąstymo stimulais, virto mąstymo substitutu. [...] Studentams yra daug lengviau klausyti paskaitos ir „kalti" užrašus bei konspektus negu skaityti rimtą vadovėlį, stengtis suprasti ir aplamai mąstyti ir mokytis raštu išreikšti savo mintis, o tokios sistemos vaisiai tai yra proto dispepsija ir dvasios letargija"[31].

Absoliučiai neleistina, kad studentai laikytų egzaminus iš visų studijuojamų dalykų. Gerai būtų įvesti egzaminus raštu, leidžiant naudotis knygomis ir kitais informacijos šaltiniais.

V. Čepinskis griežtai pasisakė prieš siūlymą nepriimti į universitetą jaunimo, baigusio specialiąsias technikos mokyklas ar mokytojų seminarijas. Jo nuomone, tai pasenusios, dar baudžiavos palikimo pažiūros, kada darbas buvo skirstomas į juodą ir ponišką. Technikos mokykla taip pat duoda bendrą išsilavinimą, o mąstymą lavina netgi labiau negu gimnazija ar realinė mokykla. Svarbu ne tai, kokią mokyklą yra baigęs universiteto studentas, o tai, kiek jis tinka mokslo kūrybiniam darbui. Jaunimas universitete turi ieškoti tik išminties ir grožio ir „nelaikyti savo pagrindiniu siekimu diplomo su tam tikromis teisėmis ir privilegijomis. [...] Jeigu universiteto karjera yra ko nors verta, tai ji visų pirma verta aukos. Negalima į ją žiūrėti kaip į priemonę gauti tam tikrą pelną. Kūrybiniam mokslo darbui reikalingi žmonės ne tik tam tikrų gabumų, bet ir atkakliai siekią tokių dalykų, kurie su bizniu ir pelnu nieko bendra neturi"[32].

---

[30] *Čepinskis V.* Universiteto uždaviniai.
[31] *Čepinskis V.* Universiteto reformos klausimu.
[32] Ten pat.

Nesutiko V. Čepinskis ir su pasiūlymais apriboti studentų skaičių ir taip sumažinti garsėjantį inteligentų perteklių. Dar Steigiamajame Seime jis kalbėjo, kad Lietuva visą laiką turėtų stokoti specialistų: „juo labiau plėsis švietimas mūsų krašte, juo labiau augs kultūra, juo daugiau reikės ir apšviestų žmonių ir specialistų. Tai čia kaip tik yra visiška analogija su ugnimi: juo labiau dega, juo daugiau reikia medžiagos“[33]. Neatsisakė tos pažiūros ir po septynerių metų: „Šitos problemos išsprendimo reikia ieškoti tinkamam krašto švietimo sutvarkyme, padidinime specialių techniškų, žemės ūkio ir kitokios rūšies profesinių mokyklų skaičiaus, tokiame tų mokyklų lygyje, kad baigęs jas jaunimas sugebėtų tuojau stoti prie darbo vienoje ar kitoje gyvenimo srityje. Antra vertus, šitos problemos išsprendimas pareina nuo krašto ekonominio gyvenimo išvystymo, o tokiam išvystymui sąmoninga ir išmintinga politika gali daug padėti. Žodžiu, inteligentijos pertekliaus problema nėra neišsprendžiama problema, reikia tik rimtai ja užsiimti, o pakol kas vengti bet kurių mechaniškų priemonių jai išspręsti“[34].

Svajodamas patraukti į universitetą kuo daugiau gabaus jaunimo, V. Čepinskis siūlė visokeriopai gerinti materialines studentų sąlygas. Mokslas universitete turėtų būti nemokamas, o jei tai kol kas neįmanoma, reikia bent 50% studentų atleisti nuo mokesčio už mokslą. Reikia bent dvigubai padidinti stipendijų skaičių ir skirti pakankamai lėšų statyti bendrabučiams, kuriuose studentai galėtų gyventi nepriklausomai nuo jų simpatijų vienai ar kitai partijai. Būtina sustiprinti studentų atstovybės vaidmenį, kad ji padėtų tenkinti būtiniausius studentų ekonominius ir sveikatos apsaugos reikalavimus.

1926 m. vasarą sutikęs įeiti į K. Griniaus-M. Sleževičiaus vyriausybę, V. Čepinskis tikėjosi realizuoti bent dalį savo siūlomų universiteto reformų. Deja, jį užgriuvo daugybė neatidėliotinų reikalų. Naujieji mokslo metai buvo jau čia pat, o universiteto pertvarkymo problemas reikėjo plačiai aptarti, tad išsamius reformų projektus buvo nuspręsta rengti 1927 metais. Pirmieji oficialūs V. Čepinskio pasiūlymai ir žingsniai Lietuvos aukštojo mokslo pertvarkymo kryptimi buvo sutikti, kaip minėta, nevienodai, o po vyriausybės nuvertimo apie jų įgyvendinimą nebegalėjo būti nė kalbos. Dabar V. Čepinskiui rūpėjo bent išsaugoti status quo, kadangi naujojoje vyriausybėje pradėta kalbėti apie vi-

[33] SSD. 179 pos. 1922. Kovo 7.
[34] Lietuvos Universitetas 1929—1930 mokslo metais. K., 1930. P. 133.

sai kitokio pobūdžio reformas: universiteto autonomijos ir fakultetų siaurinimą.

Po 1926 m. perversmo V. Čepinskiui teko ypač atkakliai kovoti su pasiūlymais sumažinti Matematikos-gamtos fakultetą. MGF buvo atvirai puolamas dėl didelių išlaidų jam išlaikyti (ir iš tikro MGF lėšos per metus sudarydavo 17,6—33,3% viso universiteto biudžeto)[35]. Tautininkų vyriausybei dar labiau nepatiko, kad didelė dalis fakulteto profesūros buvo vyriausybės opozicijoje.

1927 m., būdamas specialios universiteto pertvarkymo tarpfakultetinės komisijos nariu, V. Čepinskis kategoriškai pasisakė prieš chemijos ciklo sujungimą su kuriuo nors kitu[36]. 1929 m. universitetui pateiktame pirmajame reformos projekte nebeliko vietos Fizinės chemijos katedrai. Fizikams ir chemikams teko siųsti švietimo ministrui protesto raštą ir įrodinėti, kad tos katedros panaikinimas padarytų didžiulę žalą Lietuvos eksperimentinių mokslų raidai[37].

Jau įgyvendinant 1930 m. VDU statutą, V. Čepinskiui buvo pavykę įtikinti MGF Tarybą fizikos cikle sudaryti atskirą fizikochemikų grupę. Joje pradėta rengti itin aukštos kvalifikacijos specialistus, puikiai išmanančius fiziką, chemiją ir aukštąją matematiką, galinčius dirbti netgi kvantinės chemijos srityje ir plėtoti naujas mokslo kryptis. Deja, V. Čepinskiui išėjus į pensiją, jau kitais metais (1937) ta grupė buvo panaikinta, motyvuojant, kad jos mokymo planai nepritaikyti tuometinio gyvenimo reikalavimams[38] — gamykloms ir įstaigoms reikia praktiniam darbui tinkančių specialistų, o ne mokslininkų.

Universiteto autonomiją gerokai apkarpiusio 1930 m. birželio 7 d. statuto[39] rengimo ir įgyvendinimo, atkaklių diskusijų su Švietimo ministerija laikotarpis sutapo su V. Čepinskio prorektoriavimo ir rektoriavimo metais (1928—1933). Jis aktyviai dalyvavo tose diskusijose[40], buvo kelių universiteto komisijų ir

---

[35] *Šenavičienė I.* Fizikos raida Lietuvoje. 1920—1940. V., 1982. P. 30.

[36] [MGF Tarybos 1927.04.06 posėdžio protokolas] // VUB F 96-4. P. 93.

[37] [MGF Fizikų-chemikų komisijos raštas] // LVA. F. 631. Ap. 1 B. 12. L. 5.

[38] *Gylienė L.* Chemija Lietuvos universitete 1920—1940 m. // Chemija, botanika, matematika Lietuvos universitete 1920—1940. V., 1988. P. 33.

[39] Vytauto Didžiojo Universitetas. Antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16—1932.IX.1) apyskaita. K., 1932. P. 507.

[40] [Lietuvos universiteto Senato posėdžių protokolai. 1929—1930] // LVA. F. 631. Ap. 12. B. 327. L. 4. 59, 62, 66, 112.

delegacijų deryboms su ministerija narys[41]. Jam teko realizuoti ir 1931 m. rugpjūčio 14 d. VDU statuto pakeitimus, gerokai susiaurinusius Teologijos-filosofijos fakultetą, kai reikėjo panaikinti filosofijos skyrių ir per pusę sumažinti vyresniojo mokslo personalo etatus. Ši reforma atitiko paties V. Čepinskio įsitikinimus, tačiau rektorius nevykdė jos beatodairiškai. Jis įspėjo paskaitas nelegaliai skaitančius profesorius[42], tačiau ir rūpinosi, kad bent dalis netekusių darbo profesorių būtų perkelta į kitas universiteto katedras arba palikta privatdocentais[43].

PEDAGOGINĖ VEIKLA

Pedagoginį darbą V. Čepinskis pradėjo 1902 m. Liepojos komercijos mokykloje (LKM). Jau pirmaisiais mokslo metais jis pasirodė kaip energingas, į naujoves linkęs chemijos ir prekių mokslo dėstytojas. 1903/04 m. m. LKM mokiniai pradėjo mokytis pagal jo sudarytą chemijos programą, kuri, net žiūrint iš dabartinio šio mokslo lygio, atrodo labai rimta. Į teorinį chemijos kursą įėjo tokios temos: masės ir energijos tvarumas, Gei-Liusako, Avogadro, Diulongo ir Pti, veikiančių masių, kartotinių santykių dėsniai, cheminio ekvivalento sąvoka, periodinė sistema, chloras, deguonis, vanduo, fosforas, siera, anglis, silicis, alavas, švinas, šarminiai ir žemės šarminiai metalai, spektrinė analizė, titravimas, termochemija, oro sudėtis ir analizė, retosios dujos. Būdamas įsitikinęs, kad gamtos mokslų dėstymas turi skatinti savarankišką mąstymą, aiškių ir tikslių vaizdinių apie žmogų supančią tikrovę susidarymą ir praktinių įgūdžių susiformavimą, V. Čepinskis ypatingą dėmesį skyrė savo dėstomų dalykų ryšiui su praktika. Jau pirmųjų mokslo metų gale jis sukaupė pakankamai reagentų ir aparatūros visiems reikalingiems demonstraciniams bandymams, 1903/04 m. m. įvedė pirmuosius mokykloje praktinius chemijos užsiėmimus[1], o 1904/05 m. m. — ir prekių mokslo laboratorinius darbus[2]. Juose daugiausia dėmesio buvo kreipiama į gamtinių medžiagų ir svarbiausių techninių gaminių

[41] Ten pat. L. 70, 124; [VDU Senato 1932.01.14 posėdžio protokolas] // Ten pat. B. 456. L. 170.

[42] [VDU Senato 1931.10.08 posėdžio protokolas] // LVA. F. 631. Ap. 12. B. 456. L. 137.

[43] [VDU Senato 1932.01.18 posėdžio protokolas] // Ten pat. L. 172.

[1] Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1903—1904 уч. г. Либава, 1904. С. 69.

[2] Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1904—1905 уч. г. Либава, 1905. С. 12.

cheminę analizę. 1906/07 m. m. per laboratorinius darbus jau būdavo ne tiktai atliekama kokybinė metalų analizė, susipažįstama su organinės analizės pagrindais (kokybinis anglies, azoto nustatymas), bet ir sintetinami eteriai, esteriai, kai kurie halogeninti dariniai, aldehidai, gaminamas muilas, atliekama frakcinė distiliacija, gaunamas deguonis ir tiriamos jo savybės[3]. Vėlesniais metais V. Čepinskis ne kartą pertvarkinėjo programą, ieškodamas vis geresnių jos variantų, ypač kreipdamas dėmesį į laboratorinių darbų apimtį ir turinį.

Būdingas V. Čepinskio pedagoginės veiklos LKM bruožas — nepaprastai didelis dėmesys gamybinėms ekskursijoms. Jo rašytoje mokyklos 1903/04 m. m. veiklos ataskaitoje gamybinėms ekskursijoms skirta ypač daug dėmesio. V. Čepinskio nuomone, jos leidžia pajusti žmogaus ir jį supančios gamtos ryšius, įgalina geriau suprasti mechanikos, fizikos ir chemijos dėsnius, akivaizdžiai parodo milžinišką mokslo įtaką sėkmingai šiuolaikinės pramonės raidai ir dėl to turi įtakos protiniam ir moraliniam mokinių ugdymui. Greta mokomosios, jos turi ir auklėjamąją reikšmę: geriau už bet kokius samprotavimus įtikina mokinius, kad dideliam darbui atlikti reikalingos kolektyvinės pastangos ir visuomeninė organizacija, o tokius darbus per trumpą laiką ir suvartojant mažai energijos galima padaryti tik tada, kai asmeniniai interesai paklūsta bendram tikslui, kai yra tam tikra tvarka, disciplina. Būdavo metų, kai V. Čepinskis savo mokiniams surengdavo daugiau negu 20 gamybinių ekskursijų ne tiktai į Liepojos įmones ir fabrikus, bet ir į Šiaulių, Rygos, Maskvos, Peterburgo gamyklas, į pavyzdinį grafo V. Zubovo pieno ūkį Ginkūnuose prie Šiaulių.

Mokykloje V. Čepinskis buvo įdomių pedagoginių reformų iniciatorius ir rėmėjas. Pavyzdžiui, 1906/07 m. m. vyresnėse (VI—VII) klasėse atsisakyta paskaitų sistemos, daugiau dėmesio skiriant namų ir klasės rašto darbams. Mokiniai turėjo namuose perskaityti nurodytus vadovėlius, brošiūras ar kitą literatūrą, o klasėje mokytojas tik papildydavo jau žinomą medžiagą, vadovaudavo savarankiškam darbui. 1909/10 m. m. nuspręsta kartu mokyti mergaites ir berniukus, tačiau mokyklos globos taryba nesutiko su šia naujove, motyvuodama per žemu Liepojos gyventojų kultūros lygiu[4]. 1914 m., kai mokykla buvo organizuojama į aštuonmetę, V. Čepinskis ėmėsi žygių įtraukti į programą

[3] Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1906—1907 уч. г. Либава, 1907. С. 55.

[4] Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1909—1910 уч. г. Либава, 1910. С. 32.

fizinio lavinimo ir žaidimų pamokas, vedamas pagal prof. P. Lesgafto rekomendacijas, kreipėsi į Peterburgo pedagogikos akademiją, Maskvos ir Peterburgo fizinio lavinimo draugijas, prašydamas rekomenduoti tokiam darbui tinkamų dėstytojų[5].

V. Čepinskio vadovaujama komercijos mokykla greitai pasiekė tokį aukštą lygį, kad nukrypo nuo savo pagrindinio tikslo — rengti Liepojai specialų komercinį išsilavinimą turinčius prekybininkus. Birža susirūpino: 68 iš 172 absolventų, baigusių mokyklą 1900—1910 m., išvažiavo iš Liepojos ir įstojo į aukštąsias mokyklas, daugiausia į politechnikos institutus[6], o V. Čepinskis dar pradėjo rūpintis, kad jo mokyklos absolventai gautų teisę studijuoti ir universitetuose[7]. Direktoriui teko guosti biržos atstovus, kad toks jų mokyklą baigusių mokinių veržimasis į aukštąsias mokyklas — tik sveikintinas reiškinys: baigę aukštuosius mokslus liepojiečiai grįš į gimtąjį miestą, ir jų kvalifikacija teigiamai atsilieps pramonės ir prekybos raidai Liepojoje, kaip tai jau įvyko Vakarų Europos šalyse.

Pedagoginį darbą Lietuvoje V. Čepinskis pradėjo 1920—1921 m. Aukštuosiuose kursuose, ko gero, netikėtai pačiam sau — skaitydamas ne chemijos, o fizikos paskaitas. Mat kursuose jau buvo susibūręs gana stiprus patyrusių chemikų, būsimųjų universiteto profesorių, branduolys (A. Purėnas, F. Butkevičius, J. Šimkus, P. Juodakis, P. Jodelė), o V. Čepinskio specializacijos — fizikinės chemijos paskaitų — Aukštųjų kursų klausytojams dar nereikėjo. Laikinai persikvalifikuoti V. Čepinskiui nebuvo sunku: fizikinė chemija artimiausia fizikai chemijos dalis, o be to, V. Čepinskis Ciūriche buvo išklausęs stambaus to meto fizikos autoriteto prof. H. Vėberio paskaitų kursą ir turėjo neblogą mokslinę biblioteką. Specialybės pakeitimas pasirodė nesąs laikinas: per šešerius fizikos dėstymo metus V. Čepinskis visam gyvenimui susidomėjo branduolinės fizikos problemomis, parašė kapitalinį fizikos vadovėlį ir keletą monografinių mokslo populiarinimo darbų, pelnė geriausio prieškarinės Lietuvos fiziko autoritetą.

Greta darbo Aukštuosiuose kursuose, V. Čepinskis 1921 m. perskaitė fizikos paskaitų ciklą (21 paskaitą) mokytojų vasaros

[5] [Liepojos komercijos mokyklos direktoriaus susirašinėjimas. 1914—1916] // LRVIA. F. 7389. Ap. 1. B. 21. L. 1. 2, 5, 7.

[6] Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1909—1910 уч. г. С. 32.

[7] [Liepojos komercijos mokyklos globos tarybos 1906.09.14 ir 1907.08.29 posėdžių protokolai] // LRVIA. F. 7389. Ap. 1. B. 1. L. 33, 52.

kursuose[8]. Šis ciklas apėmė tokias temas, kaip judėjimas ir jėga, centrinės jėgos, planetų judėjimas, darbas ir gyvoji jėga, energijos tvermės dėsnis, paprastosios mašinos, švytuoklė, hidrostatikos dėsniai, kapiliarinės jėgos, dujų charakteristika ir svarbiausi dėsniai, elektrostatikos pagrindai, elektromagnetizmas, žaibas, šviesos teorija, atomai ir elektronai. Kitais metais fizikos paskaitas tuose kursuose jis perdavė K. Sleževičiui, o pats perskaitė 7 chemijos paskaitas (chemijos reiškiniai, cheminiai junginiai ir mišiniai, būdingos cheminės reakcijos, flogistono teorija, Lavuazjė darbai, materijos ir energijos tvermės dėsniai, deguonis, vandenilis, vanduo, vandenilio peroksidas, sudėties pastovumo ir kartotinių santykių dėsnis, cheminis ekvivalentas, molekulinė-atomistinė teorija). Jau vien iš temų išvardijimo matyti, kad į fizikos ir chemijos mokytojų kvalifikaciją V. Čepinskis žiūrėjo labai rimtai.

Besikuriančio Lietuvos universiteto MGF branduolyje V. Čepinskis buvo atsakingas už fizikos dėstymą. Jis parengė išsamią keturių semestrų eksperimentinės fizikos kurso programą[9], pirmasis pradėjo skaityti to kurso paskaitas (jas baigė 1926 m. pavasarį).

Pirmuosius du semestrus buvo skaitomas pagrindinis (I) eksperimentinės fizikos kursas (4 savaitinės valandos). Paskaitas lankė ne tiktai fizikai, chemikai, matematikai, bet ir dalis Technikos bei Medicinos fakultetų pirmakursių. Šios kurso dalies uždavinys buvo dvejopas: būsimuosius fizikos specialistus reikėjo supažindinti su fizikos dėsniais ir principais, būtinais toliau gilinantis į specialias fizikos sritis, o nespecialistams — padėti suvokti fizikos pagrindus, reikalingus tolesniam gamtos mokslų studijavimui[10]. Atsižvelgdamas į labai nevienodą ir dažniausiai nepakankamą pirmakursių pasirengimą rimtoms fizikos studijoms, V. Čepinskis nesistengė šios kurso dalies dalykus dėstyti labai moksliškai ir sunkiai suprantamai. Jo paties žodžiais, mechanikos kurso lygis buvo nedaug aukštesnis už gimnazijoje dėstomo fizikos kurso lygį. Pagrindinius dėsnius ir teiginius V. Če-

[8] [Aukštųjų kursų paskaitų registracijos žurnalas] // LVA. F. 391. Ap. 3. B. 2397. L. 1—23, 40, 42.

[9] [V. Čepinskio sudaryta eksperimentinės fizikos kurso programa. 1922] // MAB. F. 231. B. 32.

[10] Lietuvos Universiteto veikimo apyskaita 1922.II.16—1924.VI.15. K., 1925. P. 159; *Биржис С. Б.* Механика в университете буржуазной Литвы (1922—1940) //Вопросы науки и техники Прибалтики: Тез. докл. XI Прибалт. конфер. по вопр. науки и техники. Тарту, 1977. С. 61; *Čepinskis V.* Fizikos paskaitos. K., 1923. Sk. 1. Mechanika. P. 1; *Šenavičienė I.* Fizikos raida Lietuvoje. 1920—1940. V., 1982. P. 42.

pinskis stengėsi išvesti iš prieš tai pateiktų eksperimentinių faktų ir padaryti tai taip, kad studentas sugebėtų sekti profesoriaus samprotavimus, tarsi pats „dalyvautų“ juose. V. Čepinskis nenaudojo sudėtingo matematinio aparato, tačiau abstrakcijos ir apibendrinimo elementams, gamtos dėsnių esmės atskleidimui dėmesio skyrė nemažai. Greta mechanikos pagrindų, į šią kurso dalį įėjo hidro- ir aerodinamika, šiluma, garsas, optika, magnetizmas, elektrostatika, galvaniniai reiškiniai, elektromagnetizmas.

Fizikams, chemikams ir matematikams III—IV semestre V. Čepinskis skaitė paskaitų kursą, kuris vadinosi „Eksperimentinė fizika. II“. Nors jame buvo plačiau nagrinėjami kai kurie pirmoje dalyje trumpai tepaliesti klausimai, tačiau iš esmės tai buvo visai kitas, daug artimesnis teorinei fizikai kursas (kartais jis taip ir buvo vadinamas). Čia buvo kur kas daugiau teorinių samprotavimų, matematinių įrodymų. Šiame kurse V. Čepinskis ypač daug dėmesio kreipė į naujas fizikos sritis: spektrinę ir bangų teoriją, kosminių spindulių problemas, bandymus išaiškinti atomų sandarą, pirmuosius Rezerfordo laboratorijoje atliktus atomų skaldymo darbus. V. Čepinskio paskaitose nagrinėjamų klausimų aktualumas, jų interpretavimas ir dėstymas, naudojamos literatūros naujumas nenusileido to meto Vakarų Europos lygiui. Miunsterio ir Vienos universitetuose studijavęs prof. A. Puodžiukynas prisimena[11], kad, parvažiavęs į Kauną trumpų atostogų, jis mėgdavo ateiti į V. Čepinskio paskaitas ir palyginti su užsienio profesorių paskaitomis. Toks palyginimas anaiptol nebūdavo V. Čepinskio nenaudai.

Svarbia paskaitų dalimi V. Čepinskis laikė demonstravimą. Jis sistemingai kaupė demonstracijoms reikalingą aparatūrą, negailėdavo laiko ir jėgų joms pasirengti ir reikalaudavo iš demonstratoriaus K. Glodenio, kad jos būtinai pavyktų.

V. Čepinskis buvo įsitikinęs, kad geras studentas negali tenkintis paskaitų konspektais, o turi studijuoti atitinkamas monografijas ar bent vadovėlius. Tuo tarpu vadovėlių visam Lietuvos universitetui labai trūko. Užsieninių fizikos vadovėlių biblioteka turėjo vos vieną kitą, dauguma studentų negalėjo pasinaudoti ir jais, nes nepakankamai gerai mokėjo užsienio kalbas, o lietuviškų fizikos vadovėlių išvis nebuvo, išskyrus labai elementarią gimnazijoms skirtą 1920 m. mažu tiražu Tilžėje išspausdintą K. Šakenio „Fiziką“. Verkiant reikėjo tokio fizikos vadovėlio, kuris ne tiktai atitiktų universiteto lygį, bet būtų prieinamas ir mokytojams bei vyresniųjų klasių moksleiviams, besirengiantiems

[11] *Puodžiukynas A.* Įžymus mokslininkas // Kauno tiesa. 1971. Bal. 29.

studijuoti gamtos mokslus. Visų akys nukrypo į V. Čepinskį. Suprato situaciją ir pats profesorius. „Tinkamų vadovėlių paruošimas ne mažiau, o dažnai ir geriau paruošia dirvą naujų dalykų išradimams negu trafaretiniai tyrinėjimai. Juk mes visi gyvename ir dirbame ne tiek sau, kiek ateičiai. Mes visi susirūpinę tuo, kad tie, kurie mus pavaduos, sugebėtų pareikšti kūrybą mokslo srityje. Šio tikslo Lietuvos universitetas nepasieks, jeigu jis neaprūpins savo auklėtinių tinkamais vadovėliais ir pasaulinės mokslo literatūros vertimais“[12].

Nors, kaip minėta, V. Čepinskis buvo išklausęs aukšto lygio fizikos paskaitų kursus Peterburge ir Ciūriche (tiesa, prieš kelias dešimtis metų), gerai mokėjo svarbiausias užsienio kalbas ir galėjo naudotis naujausia literatūra, vis dėlto to darbo, kurį jis atliko rašydamas fizikos, o vėliau ir fizikinės chemijos vadovėlius, negalima pavadinti kitaip kaip pedagoginiu žygdarbiu: pradedant 1923 m., per ketverius metus išėjo iš spaudos net septynios V. Čepinskio „Fizikos paskaitų“ knygos (skyriai), kurių bendra apimtis daugiau kaip 1200 psl. Beje, jis buvo parengęs ir specialų „Įvadą į fiziką“ aukštesniųjų mokyklų moksleiviams, tačiau dėl lėšų stokos šis vadovėlis nebuvo išleistas[13].

V. Čepinskio „Fizikos paskaitos“ išsamiai ir kvalifikuotai aptartos I. Dundulytės-Šenavičienės[14], S. Biržio[15], K. Masiulio[16], P. Brazdžiūno[17] darbuose, monografijoje „Fizikos istorija Lietuvoje“[18], tad jų pagrindinėmis mintimis čia ir pasinaudosime.

Charakterizuodamas „Fizikos paskaitas“, akad. P. Brazdžiūnas kalbėjo, kad tai nebuvo vadovėlis siaurąja to žodžio prasme, o greičiau monografinio pobūdžio veikalas. Tai labai išplėstas V. Čepinskio skaitytų paskaitų kursas, parašytas naudojantis naujausia literatūra, tačiau be kruopštaus metodinio apdoroji-

---

[12] Lietuvos Universitetas 1929—1940 mokslo metais. K., 1930. P. 33.

[13] [MGF 1922.11.20 posėdžio protokolas] // VUB. F. 96-1. P. 182.

[14] *Дундулите Е. Б.* Развитие физики в Литве в 1920—1940 гг.: Дисс. на соиск. уч ст. канд. физ.-мат. н. Вильнюс, 1977; *Šenavičienė I.* Fizikos raida Lietuvoje. 1920—1940. P. 42.

[15] *Биржис С. В.* Механика в университете буржуазной Литвы (1922—1940). С. 61; *Biržys S.* Pirmieji mechanikos profesoriai Kauno universitete // Mokslas ir technika. 1978. Nr. 10. P. 56.

[16] *Масюлис К. Ф.* Философские проблемы физико-математических наук в Литве в первой половине XX в.: Дисс. на соиск. уч. ст. канд. филос. н. Вильнюс, 1989.

[17] *Brazdžiūnas P.* Fizikos mokslų puoselėtojas Lietuvoje // Fizikos raidos pirmieji žingsniai Tarybų Lietuvoje. V., 1986. P. 31; *Brazdžiūnas P.* Profesoriaus V. Čepinskio mokslo darbai fizikos srityje: (Pranešimas jubiliejinėje mokslinėje konferencijoje). 1971. Geg. 3 // ČMMA.

[18] Fizikos istorija Lietuvoje. V., 1988. T. 1. P. 75.

mo ir gana netolygiai. Įvairios fizikos sritys čia nagrinėjamos nevienodai išsamiai, kartais nepakankamai išryškinami svarbiausi dalykai, o mažiau svarbios detalės ir fizikos istorija užgožia naujausius pasiekimus, labai išplečia vadovėlio apimtį. Tačiau V. Čepinskiui, be abejonės, pavyko pasiekti jo užsibrėžtus svarbiausius tikslus: pateikti plačią to meto fizikos žinių panoramą, parodyti, kad fizika — tai gyvas, besiplėtojantis mokslas, atskleisti jos ryšius su kitomis mokslo šakomis ir taip kiek galima plačiau išplėsti skaitytojo akiratį. Šiuo vienintelių originaliu lietuvišku vadovėliu naudojosi ištisa įvairių specialybių studentų karta: kitas aukštosioms mokykloms skirtas plačios apimties originalus vadovėlis — P. Brazdžiūno „Bendroji fizika" pasirodė tik 1960—1964 metais.

Iš kitų plačiai žinomų fizikos vadovėlių „Fizikos paskaitas" išskiria keletas būdingų bruožų:

— savita medžiagos išdėstymo metodika. Ji susijusi su dvejopa vadovėlio paskirtimi: veikalas parašytas studentams, kartu stengiantis pernelyg nenutolti nuo gimnazijos fizikos kurso. Ypač tai ryšku pirmuose dviejuose vadovėlio skyriuose. Reiškiniai iš pradžių aptariami remiantis konkrečiais pavyzdžiais, žinomomis sąvokomis ir dydžiais, o tik paskui pateikiamas matematinis tų reiškinių įrodymas, pasinaudojant minimaliu, iš vidurinės mokyklos žinomu matematiniu aparatu, išvedami dėsningumai. Tiesa, trečiame ir paskesniuose skyriuose nagrinėjamų klausimų tematika ir apimtis labai nutolsta nuo gimnazijos programos, tačiau medžiagos dėstymo metodas iš esmės lieka tas pats;

— skverbimasis į analizuojamų problemų, reiškinių ir dėsningumų esmę, neretai pasitelkiant ir abstrakčius teorinius samprotavimus jau sunkiai suvokiamus moksleiviams;

— eksperimentinių detalių gausumas. Plačiai aprašomi laboratorinės aparatūros veikimo principai, fizikinių dydžių matavimo būdai, konkretūs prietaisai ir net įvairios jų modifikacijos. Tai padaryta specialiai: iki pasirodant atskirai laboratorinių darbų knygai (o pirmieji A. Žvirono parengti laboratorinių darbų aprašymai iš spaudos išėjo tik 1928 m.), šiuo vadovėliu studentai galėjo naudotis ir per laboratorinius darbus. Tai, kad čia nebuvo pateikiama smulkios metodikos, tiktai skatino gerų studentų kūrybinį aktyvumą, mokslinę fantaziją. Savarankišką studentų mąstymą ugdė ir uždaviniai, kiekvieno skyriaus gale surinkti į kelių puslapių priedą;

— akivaizdus ryšys su autoriaus moksliniais interesais. Pavyzdžiui, plačiai nagrinėjamas elektros apšvietimas ir akumuliatorių konstrukcija, V. Čepinskiui artimi dalykai, nemažai

vietos skiriama elektrolitinės disociacijos teorijai, galvanikai ir kitoms su fizika susijusioms fizikinės chemijos problemoms;

— fizikos istorijos akcentavimas. V. Čepinskis buvo įsitikinęs, kad mokslininko formavimuisi būtinos ne tiktai jo gyvenamuoju metu sukauptos žinios ir suformuluotos išvados. Tik žmogus, susipažinęs su tų išvadų raida per visą žmonijos istoriją, geba apžvelgti visumą, apibendrinti darytas klaidas, suvokti perspektyvias tendencijas ir, remdamasis tokiu apibendrinimu, kelti naujas hipotezes. Todėl „Fizikos paskaitose" pateikiama gana daug jau pasenusių teorijų, parodoma jų tolesnė raida ir tobulėjimas iki mūsų laikų. Vadovėlį pagyvina vaizdingi žymiųjų fizikų gyvenimo aprašymai, kuriuose gausu įdomių biografinių faktų, būdingų tų mokslininkų charakterio bruožų. Žodžiu, šis darbas — tai ir savotiškas tarp gausios mokslinės medžiagos išsklaidytas fizikos istorijos vadovėlis.

Apibendrindami „Fizikos paskaitose" apimtas problemas ir jų nagrinėjimo profesionalumą, „Fizikos istorijos Lietuvoje" autoriai laiko šį V. Čepinskio darbą pirmąja lietuviška fizikos enciklopedija.

„Fizikos paskaitų" pirmasis skyrius — „Mechanika" (1923 m., 102 p.) — pats siauriausias, atitinkantis, kaip minėta, I semestro studentams dėstomą mechanikos kursą. V. Čepinskis pabrėžia, kad klasikinė mechanika yra pagrindas tolesnėms gamtos mokslų studijoms: kvantinė ir reliatyvumo mechanika ne atmeta, o papildo ir praplečia jos dėsnius. Nors šį kursą stengiamasi išdėstyti ypač prieinamai ir populiariai, tačiau išradingas abstrakcijos elementų panaudojimas leidžia pakankamai gerai atskleisti pagrindinių mechanikos dėsnių esmę. Knygoje išdėstoma kinematika, dinamika, statika, sukimasis, inercijos momentas, girostatiniai reiškiniai. Bene plačiausiai nagrinėjami visuotinės traukos ir Keplerio dėsniai bei jų reikšmė aiškinant jūrų potvynius ir atoslūgius, planetų judėjimą, numatant Neptūno egzistavimą (tai buvo padaryta prie rašomojo stalo).

Antrasis skyrius — „Skysčiai ir dujos" (1923 m., 111 p.) — skirtas skysčių ir dujų statikos ir dinamikos problemoms. Aptariamas skysčių sprūdumas, klampumas, paviršiaus įtempimas, kapiliarinės jėgos, skysčių tirpumas, osmotinis slėgis, koloidai. Nagrinėjami idealių dujų dėsniai, kinetinė dujų teorija, Brauno judesiai, plačiai aprašomi skysčių ir dujų savybėmis besiremiančių prietaisų veikimo principai ir konstrukcijos.

Trečiasis skyrius — „Šilima" (1924 m., 187 p.) — jau daug platesnis ir kitokio pobūdžio — nutolęs nuo vidurinės mokyklos programos, daugiau dėmesio skiriama teorijai. Nors ir kiek ga-

lint supaprastintas, bet vis dėlto sudėtingesnis ir matematinis aparatas: nagrinėjant termochemijos problemas, jau nebegalima apsieiti be matematinės analizės. Šioje knygoje nagrinėjama termometrija, kalorimetrija, fizinio būvio kitimai, termodinamika, mechaninė šilumos teorija. Pats autorius pabrėžia, kad šis knygos skyrius parašytas, vadovaujantis jo kadaise išklausytomis H. F. Vėberio paskaitomis, gilinantis į E. Macho darbus apie šilumą. Tad čia nagrinėjamos klasikinės šilumos kurso problemos, tebesiremiama pasaulinio eterio hipoteze, visai neminimi Maksvelio darbai iš statistinės fizikos, Debajaus kieto kūno šiluminės talpos tyrimai ir kiti naujausi darbai. Tačiau V. Čepinskis naudojosi ir kitais literatūros šaltiniais (iš viso jų daugiau negu 10), tad E. Macho kategoriškai neigtą molekulinę kinetinę šilumos teoriją jis jau laiko tvirtai įsigalėjusią, nors ir trumpai, bet vis dėlto pamini Bolcmano ir Gibso pateiktą antrojo termodinamikos dėsnio interpretaciją.

„Bangų mokslas, arba undulacijos teorija“ (1924 m., 89 p.) — ketvirtasis „Fizikos paskaitų“ skyrius, kuriame aptariami laisvieji ir priverstiniai periodiniai svyravimai, įvairių bangų susidarymo sąlygos, bangų superpozicija ir interferencija, Furjė teorema ir Niutono formulė. Daug vietos skiriama Heigenso bangų sklidimo teorijai ir ją paaiškinantiems reiškiniams.

Nedidelis, į tą pačią knygą įdėtas penktasis skyrius „Garsas“ (84 p.) — savotiška bangų sklidimo teorijos iliustracija. Čia aprašytos garso priežastys ir šaltiniai, jo svarbiausios charakteristikos, rezonansas, interferencija, aidas. Įdomi šio skyriaus taikomoji dalis, glaudžiai susieta su muzika. Aptariama Helmholco harmonijos teorija, Edisono fonografas ir gramofonas, stygų vibracijos dėsniai, kamertonas, varpai, dūdų vibracija, dainuojanti liepsna, muzikinis smėlis.

Šeštas skyrius — „Šviesa“ (1925 m., 298 p.) — parašytas remiantis Haustono, Vudo ir Prestono veikalais. Jis sudarytas iš dviejų dalių. Pirmoji dalis, skirta geometrinei optikai, parašyta paprasčiau, vėl taikantis prie vidurinės mokyklos aukštesniųjų klasių lygio. Čia visas dėmesys sutelktas į tokias kasdieniniame gyvenime reikalingas šviesos savybes ir su jomis susijusius dalykus, kaip šviesos sklidimas, stiprumas, fotometrija, kūnų skaidrumas, šviesos atspindžio, refrakcijos ir lūžimo dėsniai, spektrai, optiniai prietaisai, akis, kinematografas, spalvų teorija ir kt. Daug sudėtingesnėje fizinėje optikoje kalbama apie šviesos greičio nustatymo metodus, korpuskulinės ir banginės šviesos teorijos stipriąsias ir silpnąsias vietas, šviesos difrakciją, poliarizaciją, disper-

siją ir absorbciją, spektrų teoriją, juodų kūnų spinduliavimo dėsnius, „keistą“ Planko energijos kvantų teoriją.

Paskutinis, septintasis, „Fizikos paskaitų“ skyrius — „Magnetizmas ir elektra“ (1926 m., 466 p.) — pats stambiausias ir sudėtingiausias, moksleiviams jau sunkiai suprantamas. Ši knyga savo ruožtu suskirstyta į keturis skyrius. Iš pradžių kalbama apie magnetizmo reiškinius – natūralųjį ir dirbtinį magnetizmą, magnetinę indukciją, molekulinę magnetizmo ir Gauso žemės magnetizmo teoriją. Elektrostatikos skyrius skirtas elektrostatinės indukcijos, elektros kiekio, įtempimo, talpumo, krūvio pasiskirstymo laidininko paviršiuje matavimams, jame aptariama dielektrinė poliarizacija, Faradėjaus—Maksvelio teorija, elektros kibirkščių susidarymas, žaibo kilmė. Plačiausias knygoje — elektrodinamikos skyrius. Čia nagrinėjami Galvanio ir Voltos bandymai ir elementai, srovės magnetinis laukas ir šiluminiai efektai, elektrometalurgija, termoelementai, elektrolizė, elektrolitinė disociacija, akumuliatoriai, elektrochemija, magnetinė indukcija, elektromagnetizmas, elektromagnetinė indukcija, jos panaudojimu paremti prietaisai, elektromagnetinio lauko Maksvelio teorija ir pagrindinės jos lygtys. Būtent šiame skyriuje aptariami naujausi XX amžiaus atradimai — bevielis telefonas ir telegrafas, katodiniai ir Rentgeno spinduliai, radioaktyvumas, elektrinė materijos teorija, atomo modeliai, Laujės, Bragų ir Mozlio tyrimai. Beje, V. Čepinskis teigia, kad radioaktyvumas nėra būdingas tik kai kuriems elementams, o yra bendras materijos požymis: „elementai gimsta, gyvuoja, sensta ir miršta kaip ir visi kiti dalykai fiziniam pasaulyje“ (411 p.).

Paskutinis, labai trumpas knygos „Magnetizmas ir elektra“ skyrelis „Eteris ir reliatyvybė“ įdomus tuo, kad V. Čepinskis čia išsako savo požiūrį į abi šias teorijas. Jis palaiko eterio hipotezę, nors nurodo ir eterio sandaros bei judėjimo aiškinimo prieštaravimus. Reliatyvumo teoriją V. Čepinskis vertina labai atsargiai ir rezervuotai. Jis neabejoja, kad ši teorija privers peržiūrėti klasikinės mechanikos dėsnius ir vietą mokslų sistemoje, sako nesiimąs spręsti, ar Einšteino teorija ištesės, ar žlugs, tačiau, kaip ir daugelis to meto klasikinės fizikos atstovų, neįžvelgia tos teorijos objektyvaus turinio. V. Čepinskis nepasitiki labai sudėtingu Einšteino teorijos matematiniu aparatu, slepiančiu visą fizinę teorijos prasmę. Jis teigia, kad šis metodas, nors ir labai elegantiškas ir apibendrinantis, „jokiu būdu negali patenkinti fiziko, kuriam svarbu ne tiktai tiksliai ir trumpai aprašyti fizikos fenomenus, bet ir juos suprasti“. Abejoja jis ir reliatyvumo teorijos išvadų eksperimentiniu patikrinimu. „Keistai“, anot jo,

Planko kvantų hipotezei V. Čepinskis priskiria daugiau euristinę, pažintinę reikšmę, bet ne naujos fizikinio pasaulio sampratos bruožą. Jis neužsimena ir apie Einšteino iškeltą dvejopos šviesos prigimties hipotezę, nors tada (1923 m.) Komptono darbuose jau ir eksperimentiškai patvirtintą, bet į daugumą fizikos vadovėlių dar neįtraukiamą.

V. Čepinskis yra ne kartą pabrėžęs, kaip sunkiai skinasi kelią naujos idėjos. Taip, deja, atsitiko ir jam pačiam: pasenusios pasaulinio eterio hipotezės savo „Fizikos paskaitose" jis tebesilaiko praėjus daugiau negu 20 metų po reliatyvumo teorijos paskelbimo. Šiame vadovėlyje ir iš kitų naujausių fizikos atradimų jis priima tik tuos, kurie neprieštarauja arba papildo klasikinės fizikos teorijas, remiasi ne matematiniais išvedžiojimais ir statistiniais dėsningumais, o aprašo reiškinių dinamiką mechaniniais metodais. V. Čepinskio nuomone, „ilgus laikus dar mechanistinis nusistatymas viešpataus fizikoje"[19]. Reliatyvumo teorijos filosofiniai ir metodologiniai pagrindai, neopozityvistiniai kai kurių jos kūrėjų pareiškimai nesiderino su V. Čepinskio metodologiniu prisirišimu prie klasikinės fizikos piešiamo pasaulio vaizdo[20], dar ilgai buvo jo antireliatyvistinės nuostatos priežastis. V. Čepinskis ilgiausiai iš Lietuvos fizikų laikėsi tokio požiūrio: 1931 m. jis vis dar abejojo bendrosios reliatyvumo teorijos produktyvumu[21], o galutinai ją priėmė tik ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje[22].

V. Čepinskis tvirtai tikėjo, kad iš jo studentų išaugs Lietuvos fizikų pamaina, todėl ypatingą dėmesį kreipė į jų techninių gabumų ir eksperimentinių įgūdžių ugdymą. Jau Aukštuosiuose kursuose jis visais galimais būdais kaupė laboratorinius įrengimus, tad Fizikos katedra pačioje savo darbo pradžioje perėmė iš Aukštųjų kursų 85 prietaisus už 45 465 auksinus[23]. Dėl aparatūros V. Čepinskis ir toliau plačiai susirašinėjo su Vokietijos, Anglijos, Prancūzijos firmomis, visada dalyvaudavo išpakuojant prietaisų siuntas, kruopščiai apžiūrėdavo ir tuojau pat patikrindavo kiekvieną aparatą ir jo priedus[24]. Pinigų aparatūrai pirkti visą laiką trūkdavo, nors MGF vadovybė skirdavo fizikams

[19] *Čepinskis V.* Fizikos paskaitos. Sk. 1. Mechanika. P. 1.

[20] *Масюлис К. В.* Философские проблемы физико-математических наук в Литве в первой половине XX в. С. 33, 35, 102.

[21] Vytauto Didžiojo Universitetas 1930—1931 mokslo metais. K., 1931. P. 3.

[22] *Čepinskis V.* Mokslo krizė // Židinys. 1938. Nr. 2. P. 192.

[23] [MGF Fizikos katedros aparatų sąrašas. 1922.05.21] // LVA. F. 631. Ap. 13. B. 13. L. 152.

[24] *Brazdžiūnas P.* Pavyzdys jam buvo Mendelejevas // Švyturys. 1977. Nr. 15. P. 10.

daugiau lėšų negu bet kuriai kitai fakulteto katedrai. Tiesa, 1922 m. besikurianti katedra gavo daugiau negu 120 000 litų, bet paskui kasmetinės subsidijos buvo labai menkos ir per 1922—1926 m. iš viso tesudarė 84 216 lt. Didėjant pasaulinei krizei ir sunkėjant Lietuvos ekonominei padėčiai, nuo 1925 m. ir taip jau skurdžios lėšos pradėtos dar labiau mažinti: 1926 m. jos tesudarė apie 17% 1924 m. lygio[25], arba 27,8% prašytos sumos. Valstybės kontrolė reikalavo pirkti kuo pigesnius prietaisus, tad laboratoriniams darbams daugiausia buvo užsakoma Max Kohl firmos aparatūra, kuri Vakarų Europoje dažniausiai buvo naudojama vidurinėse mokyklose[26]. Kai kuriuos paprasčiausius prietaisus pasidarė patys katedros darbuotojai, aparatūra kartais sušelpdavo ir turtingesnės įmonės. Tad jau katedros darbo pradžioje buvo sukaupta apie 300, o 1924 m. — 628 aparatai už 119 000 litų[27]. Beje, drauge V. Čepinskis rūpinosi ir mokslinės literatūros kaupimu: 1925 m. Fizikos katedra jau turėjo beveik visus svarbiausius Vokietijoje ir Anglijoje leidžiamus fizikos ir fizikinės chemijos žurnalus.

Katedros perkama aparatūra buvo skiriama demonstravimui, laboratoriniams ir moksliniams darbams. Greičiausiai sukaupti demonstravimo prietaisai: 1927 m. katedra jų jau turėjo apie 630, t. y. pakankamai daug ir, atsižvelgiant į lėtą amortizaciją, — ilgam laikui[28]. Sunkiau buvo apsirūpinti moksliniam darbui tinkama aparatūra: pigūs mokykliniai prietaisai čia netiko. Vis dėlto po penkerių darbo metų katedra jau turėjo gerą Diulongo aparatą gyvsidabrio plėtimosi koeficientui nustatyti, Teplerio gyvsidabrio siurblį, oscilografą, difrakcinį spektrografą su fotokamera, neblogų galvanometrų. Optikos prietaisai buvo pagaminti garsiose vokiečių Ceiso ir anglų Hilgeno firmose. Labiausiai trūko aparatūros studentų laboratoriniams darbams. Būdama ne itin aukštos klasės, o dar ir nepatyrusiose eksperimentatorių rankose ji greitai susidėvėdavo, tuo labiau, kad fizikos laboratorinius darbus atlikinėjo trijų fakultetų studentai: 1922/23 m. m. jų buvo 119, po metų — 190, o vėliau — iki 700 kasmet[29]. Laboratorinius darbus teko parinkti atsižvelgiant į turimą aparatūrą ir į tai, kad nepaprastai trūkstant vietos dalį jų tekdavo at-

[25] *Šenavičienė I.* Fizikos raida Lietuvoje. 1920—1940. V., 1982. P. 32.
[26] *Slavėnas P.* Atsiminimai apie prof. V. Čepinskį // ČMMA.
[27] Lietuvos Universiteto veikimo apyskaita 1922.II.16—1924.VI.15. P. 130, 159, 192, 203.
[28] Lietuvos Universitetas. Pirmųjų penkerių veikimo metų (1922.II.16—1927.II.16) apyskaita. K., 1927. P. 228.
[29] Ten pat.

likti netgi fizikos auditorijoje, taigi, darbus baigus, aparatūrą kiekvieną kartą reikėdavo sukrauti į spintas. Vis dėlto jau pirmaisiais mokslo metais V. Čepinskis sugebėjo parengti pirmakursiams reikalingus darbų aprašymus ir pačius darbus iš visų 7 pagrindinių fizikos skyrių. 1922/23 m. m. jis pats vadovavo pirmakursių, o nuo kitų mokslo metų iki 1925 m. rudens — tik antrakursių laboratoriniams fizikos darbams[30].

Pirmo kurso laboratoriniais darbais buvo tik siekiama supažindinti studentus su pagrindiniais fizikinio eksperimento metodais, išmokyti sistemingai registruoti matavimų rezultatus, elgtis su aparatūra. Iš 33 parengtų darbų studentai priklausomai nuo specialybės turėjo atlikti 12—20. Studentams buvo siūlomi tokios tematikos darbai: 6 iš mechanikos skyriaus — Galilėjaus dėsnio patikrinimas, Jungo ir sukimo modulio nustatymas, inercijos momento ir žemės traukos pagreičio nustatymas; 7 iš hidro- ir aerodinamikos — įvairūs lyginamojo svorio nustatymo metodai, kietų kūnų tankio, skysčių kapiliarinės konstantos, vidinio trinties koeficiento, kietų kūnų, vandens ir dujų plėtimosi koeficiento nustatymas, Boilio ir Marioto dėsnio patikrinimas; 11 iš šilumos — termometro kalibravimas, kietų kūnų, skysčių ir dujų plėtimosi koeficientų nustatymas, lydymosi ir užšalimo temperatūros, kietų ir skystų kūnų lyginamosios šilumos nustatymas, darbas su psichrometru; 2 iš garso — stygų vibracijos dėsnių patikrinimas, kamertono tono nustatymas; 3 iš optikos — šviesos stiprumo matavimas, lęšio didžiojo židinio nustatymas, linijinių spektrų nagrinėjimas; 4 iš elektros ir magnetizmo — žemės magnetizmo tyrimas, elektros srovės kiekio, elektrovaros jėgos ir varžos matavimas, ampermetro patikrinimas, elektrolitų laidumo matavimas.

Antrame kurse darbai buvo sudėtingesni, skirti tik būsimiesiems fizikams, matematikams ir fizikochemikams. Studentai buvo supažindinami su fizikos eksperimentinio mokslinio darbo pagrindais, daugiau dirbo su palyginti sudėtinga ir jautria aparatūra, iš jų buvo reikalaujama geresnio teorinio pasirengimo ir savarankiškumo. Antrakursiams buvo siūlomi 26 temų darbai: iš garso skyriaus — 1, šviesos — 9, elektros ir magnetizmo — 6, molekulinės fizikos — 10. Darbų sąraše buvo spektrinė ir poliarimetrinė analizė, šviesos bangos ilgio, lūžio koeficiento ir dispersijos nustatymas, darbai su poliarizaciniu mikroskopu, magne-

[30] *Дундулите Е. Б.* Развитие физики в Литве в 1920—1940 гг. С. 79; *Dundulytė I.* Fizikos praktikos darbai Kauno universitete (1922—1940) // Respubl. konfer. fizikų kadrų ruošimo tobulinimo klausimais darbai, skiriami prof. K. Baršausko 70-mečiui. K., 1975. P. 21.

tinio lauko stiprumo matavimas, dujų tankio, oro sudėties nustatymas, molekulinės masės radimas, Diulongo ir Pti dėsnio patikrinimas ir kt.

1925/26 m. m. V. Čepinskis skaitė paskutines eksperimentinės fizikos paskaitas, tačiau pagal mokymo planus jau pasirodė pirmieji fizikos ir chemijos ciklų bei farmacijos skyriaus trečio kurso studentai, kuriems reikėjo išklausyti ir fizinės chemijos paskaitų kursą. Kaip ir buvo numatyta steigiant universitetą, V. Čepinskis perėjo į naujai atidaromą Fizinės chemijos katedrą. Tad tais mokslo metais jis skaitė ir teorinės fizikos, ir fizikinės chemijos paskaitas, o nuo 1926/27 m. m. iki pat išėjimo į pensiją — tiktai fizikinės chemijos ir elektrochemijos paskaitų kursą[31]. Tiesa, nuo 1932/33 m. m. MGF buvo įvesta atskira elektrochemijos specialybė, nedidelis elektrochemijos paskaitų kursas (2 savaitinės valandos V semestre) buvo atskirtas nuo fizikinės chemijos, bet jį taip pat skaitė V. Čepinskis.

Lietuviško fizikinės chemijos vadovėlio, žinoma, nebuvo, tad V. Čepinskiui teko užpildyti ir šią spragą. Per šešerius metus (1928—1933) jis išleido didžiulio, daugiau negu 1200 puslapių apimties vadovėlio keturias dalis. Šiuo kartu rašyti buvo kur kas lengviau negu „Fizikos paskaitas“. Autorius jau turėjo didelį patyrimą, ir nebereikėjo taikytis prie vidurinės mokyklos lygio: gimnazijoje tokia disciplina nebuvo dėstoma, o penkto semestro studentai ateidavo į šias paskaitas jau turėdami pakankamus matematikos ir fizikos žinių pagrindus. Vis dėlto ir šiame vadovėlyje V. Čepinskis nesistengia pernelyg matematizuoti teorinių teiginių, kur tik galima pailiustruoja juos vaizdžiais eksperimentinių įrodymų aprašymais, dėl to vadovėlis lengvai skaitomas ir suprantamas. Tiesa, žiūrint iš dabarties pozicijų, jam galima prikišti kai kurių vietų ištęstumą, griežtos sistemos stoką, tačiau savo meto mokslo lygį jis atitiko, studentai juo naudojosi dar ir po karo. Šio vadovėlio teigiamybės ir trūkumai aptarti L. Gylienės darbe[32].

Pirmoji „Fizinės chemijos“ dalis — „Termodinamika“ (1928 m., 198 p.) — suskirstyta į aštuonias stambias temas: pirmasis ir antrasis termodinamikos dėsniai, tirpalų osmotinis slėgis ir kitos savybės, termodinaminis cheminės pusiausvyros apibrėžimas, masių veikimo dėsnis, heterogeninė pusiausvyra,

[31] [MGF Tarybos 1925.05.30 ir 1926.06.16 posėdžių protokolai] // VUB F96-3. P. 122, 332.

[32] *Gylienė L.* Chemija Lietuvos universitete 1920—1940 m. // Chemija, botanika, matematika Lietuvos universitete 1920—1940. V., 1988. P. 24, 42, 43.

dvikomponentės ir termodinamiškai nepusiausvyrinės sistemos. Vadovėlis neatsitiktinai pradedamas būtent šita dalimi: termodinamika visada buvo artima profesoriui sritis, termodinaminį fizikinės chemijos dėstymo metodą jis laikė visiškai patikimu ir laikėsi jo visame vadovėlyje. Vis dėlto jis pripažino, kad šis metodas neatskleidžia procesų mechanizmo ir kad daugelį fizikinės chemijos problemų galima išspręsti tiktai kartu su termodinaminiais taikant ir statistinius metodus. V. Čepinskis neapeina tylomis ir antrojo termodinamikos dėsnio liūdnos išvados, kad jeigu bet kokios pusiausvyros padėtį atitinka entropijos maksimumas ir visi spontaniniai procesai pasaulyje vyksta entropijos didėjimo, t. y. netvarkos ir chaoso kryptimi, tai galų gale pasaulio raida turi baigtis stagnacija ir šilumine mirtimi. V. Čepinskis nepritaria tokiems samprotavimams, mano, kad tai — nebe fizika, o metafizika.

Antroji vadovėlio dalis — „Cheminė pusiausvyra“ (1930 m., 366 p.) — daug platesnė. Jos pradžioje aptariama statistinio metodo esmė ir juo remiantis išvedamas masių veikimo dėsnis. Po to nagrinėjama homogeninė pusiausvyra, elektrolitinės disociacijos teorija ir kai kurios jos išvados (vandens jonizacijos konstanta, hidrolizė, pseudorūgštys ir pseudobazės, indikatorių teorija), homogeninė pusiausvyra kietose sistemose, heterogeninė pusiausvyra, koloidinės sistemos. Daug vietos skiriama dar visai naujai Debajaus-Hiukelio stipriųjų elektrolitų teorijai, pateikiamas statistiniu metodu paremtas jos matematinis pagrindimas, pabrėžiama, kad ji tinka tik labai praskiestiems elektrolitams ir iškeliamos neišspręstos elektrolitų teorijos problemos. Labai plačiai išdėstoma Langmiūro adsorbcijos teorija ir termodinaminė cheminio aktyvumo teorija.

Gana savotiška trečioji vadovėlio dalis — „Chemijos kinetika ir fotochemija“ (1930 m., 280 p.). Knygos gale įdėti du fotochemijos problemoms skirti skyriai nelabai tinka prie cheminės kinetikos nagrinėjimo, tačiau susiję su paties autoriaus susidomėjimu fotochemija ir viena iš numatomų jo vadovaujamos katedros mokslinio darbo krypčių. Kinetikos klausimams skirti šeši knygos skyriai: difuzija ir kietų kūnų tirpumas (Fiko dėsnis, Nernsto difuzijos teorija, tirpimo greitis), homogeninių procesų kinetika (reakcijos laipsnis, reakcijos greičio ir laipsnio nustatymo metodai), reakcijos greičio, temperatūros ir slėgio tarpusavio ryšys, homogeninė katalizė (jos teorijos, neigiama katalizė ir autokatalizė), heterogeninė katalizė (difuzijos reikšmė heterogeninei kinetikai, katalizatorių nuodai ir promotoriai, heterogeninės katalizės teorijos). Fotochemijos skyriuose kalbama

apie fotoelektrinį efektą, liuminescenciją, Grotaus ir Dreiperio absorbcijos dėsnį, fotogalvaninius elementus, fotocheminių reakcijų laipsnį ir energetiką, Einšteino dėsnį ir nukrypimų nuo jo priežastis, sensibilizavimą, fotografijos proceso teoriją, asimiliacijos procesą, švitinimo matomais, UV ir IR spinduliais įtaką medžiagų cheminiam aktyvumui.

Paskutinė — ketvirta — fizinės chemijos paskaitų dalis — „Elektrochemija" (1933 m., 360 p.), atrodo, nebuvo numatyta pradiniame vadovėlio plane, tačiau ji tapo būtina, kai fakultete buvo įkurta atskira elektrochemijos specialybė. Knygos įžangoje V. Čepinskis pabrėžė ir tai, kad elektrochemijos reikšmė pastaruoju metu taip išaugo, kad šių dienų aukštosiose mokyklose ji jau traktuojama ne kaip fizinės chemijos dalis, o kaip atskiras dalykas. Ši vadovėlio dalis V. Čepinskiui buvo ypač artima: elektrochemiją jis studijavo pas jos kūrėjus R. Lorencą, V. Ostvaldą, V. Nernstą, pats atliko stambų elektrochemijos mokslinį darbą, todėl šioje knygoje gausu paties V. Čepinskio gautų eksperimentų rezultatų, teorinių samprotavimų. Knygoje nagrinėjama elektrolizė ir laidumas (Faradėjaus darbai, elektrolitinės disociacijos ir laidumo teorijos, poliarizacija, elektrolitų varža), jonų migracija (transporto skaičiai, absoliutiniai greičiai, jų matavimo būdai), termodinaminė ir galvaninė osmosinės celės teorija (Danielio elemento ir švino akumuliatoriaus EVJ, Gibso-Helmholco lygtis, dvigubas elektros sluoksnis, dviejų skysčių kontakto potencialas, kitos elektros potencialo teorijos), potencialų matavimo būdai, normalinių potencialų lentelės reikšmė (metalų elektrolitinis perskyrimas, vandens disociacijos konstanta, tirpingumo sandauga, pH, elektrometrinis titravimas, oksidacijos-redukcijos potencialai ir celės), elektrokapiliarinės jėgos, galvaninė poliarizacija (jos matavimo metodai, viršvoltažis, metalų pasyvumas, depoliarizacija), galvaninio elemento pagrindinės termodinaminės lygtys (Planko, Gibso-Helmholco lygtys, entropija ir laisvoji energija, cheminis gimiringumas, Nernsto šilumos teorija, trečiasis termodinamikos principas, entropijos kitimų ryšys su valentingumu).

Fizinės chemijos katedros darbo pradžioje ypač sudėtinga buvo suorganizuoti pirmuosius laboratorinius darbus. Tiesa, naujajai katedrai V. Čepinskis buvo sukaupęs aparatūros beveik už 8000 litų. 1926 m. pavasario semestre katedra turėjo daugiau negu 400 prietaisų, ir gana brangių (pavyzdžiui, mikroskopą mikrocheminėms reakcijoms tirti, kelis potenciometrus, Nernsto aparatą dielektrinei konstantai išmatuoti, Hilgerio spektromet-

rą). Tačiau katedra neturėjo savo žinioje nė vienos (!) laboratorijos[33], pradėjo dirbti ir taip jau susispaudusios Fizikos katedros patalpose. Vis dėlto 1926 m. pavasario semestre praktikumas jau veikė. Pirmųjų laboratorinių darbų sąraše buvo molekulinių masių nustatymas, molekulinio elektrolitų laidumo ir mikrocheminių reakcijų tyrimai, spektrometriniai darbai, cheminės pusiausvyros ir reakcijos greičio nustatymo metodai, cukraus inversijos tyrimas, hidrolizės konstantos nustatymas, koloidų tyrimas[34]. Nors iki pat Fizikos-chemijos instituto rūmų atidarymo labai trūko vietos, tačiau darbų daugėjo, jie darėsi sudėtingesni, pavyzdžiui, prisidėjo fotocheminių reakcijų, molekulinio šviesos lūžimo, molekulinės dispersijos, absorbcijos ir kiti tyrimai. Katedra dėl lėšų stokos per metus teįstengdavo nusipirkti vieną du sudėtingesnius prietaisus. Vis dėlto per 1923—1936 m. laikotarpį Fizinės chemijos katedrai ir laboratorijai V. Čepinskis išleido apie 330 000 litų[35]. Universiteto antrųjų penkerių metų veiklos apyskaitoje jis jau galėjo pagrįstai rašyti, jog katedra taip aprūpinta prietaisais, kad praktikos ir diplominius darbus galima atlikti Vakarų Europos universitetų lygiu[36].

Nuo 1932 m. katedroje buvo daromi ir elektrochemijos laboratoriniai darbai. Jie apėmė tokias temas: Faradėjaus dėsnis, transporto skaičiai, molekulinis elektrolitų laidumas ir jų disociacijos laipsnis, galvaninių elementų elektrovaros jėga, skilimo potencialai, pasyvacija, jonų greitis, blogai tirpstančių druskų tirpumas, įvairios koncentracijos druskos rūgšties cheminis aktyvumas, vandenilio jonų koncentracija, hidrolizės laipsnis, vandens jonizacijos konstanta, švino akumuliatoriaus įkrovimo ir išlydžio kreivės, oksidacijos-redukcijos potencialai, jodoformo, chromo dažų, nikelio peroksido, anilino gamyba, karbido gavimas elektros krosnyje[37].

Kalbant apie V. Čepinskio pedagoginę veiklą, negalima apsiriboti jo parašytų vadovėlių ir suorganizuotų laboratorinių darbų aptarimu. Tai tik bibliotekose ir archyvuose išlikusi tos veiklos dalis. Tuo tarpu jo nepaprasta erudicija, pažiūros, oratoriaus talentas, žodžiu, visas asmenybės žavesys išryškėdavo per pačias

[33] [V. Čepinskio raštas MGF dekanui. 1926.04.14] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 816. L. 435.

[34] Lietuvos Universitetas: Pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita. P. 28.

[35] *Gylienė L.* Chemija Lietuvos universitete 1920—1940 m.

[36] Vytauto Didžiojo Universitetas. Antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16—1932.IX.1) apyskaita. K., 1933. P. 244.

[37] *Gylienė L.* Chemija Lietuvos universitete 1920—1940 m.

paskaitas ar laboratorinius darbus tiesiogiai bendraujant su studentais. Visi jo kolegos ir mokiniai — A. Žvironas, P. Brazdžiūnas, J. Matulis, J. Janickis, A. Jucys, P. Slavėnas, J. Indriūnas, A. Puodžiukynas ir kiti — savo prisiminimuose pabrėžia, kad V. Čepinskis buvo vienas populiariausių MGF lektorių. Su juo galėjo lygintis nebent gamtininkas T. Ivanauskas. Studentų ypač mėgstamos buvo jo eksperimentinės fizikos pagrindinio kurso paskaitos, kuriose kaip ir vadovėlyje V. Čepinskis daugiau taikėsi prie nevienodo pirmakursių pasirengimo studijoms, mažiau teoretizavo. Nors paskaitų lankymas universitete buvo neprivalomas, erdvi pirmųjų rūmų salė vos sutalpindavo klausytojus, daugeliui tekdavo stovėti. Pavyzdžiui, 1922 m. rudens semestre į V. Čepinskio paskaitas užsirašė apie 400 studentų[38]. Į jas ateidavo Teisių, Humanitarinių mokslų fakultetų studentai, netgi būsimieji teologai. Kaip prisimena akad. J. Matulis, net tada, kai jau buvo pasirodę V. Čepinskio parašyti vadovėliai, profesorius mechaniškai nekartojo juose pateiktos medžiagos, o kiekvienai paskaitai rašydavo naują konspektą — 15—20 stambia rašysena prirašytų lapų, kuriuose būdavo sužymėti paskaitos metmenys, konstantų dydžiai, datos ir kiti skaičiai. Deja, tų konspektų neišliko — po paskaitos profesorius juos išmesdavo į šiukšlių dėžę. Studentai šio didelio parengiamojo darbo nematė. V. Čepinskis į konspektą žiūrėdavo mažai, per paskaitą daug improvizuodavo, todėl jo paskaitoms ypatingas kruopštumas ir išbaigtumas nebuvo būdingas. Tačiau jos žadindavo studentų susidomėjimą ir meilę mokslui, skatino žengti jo keliais. „Gal niekas kitas taip nesudomino ką tik įžengusių į aukštąją mokyklą jaunuolių, niekas kitas taip nepatraukė jų prie mokslo, taip vaizdžiai ir gražiai neparodė mokslo vertybių, jo šaltinių neišsemiamumo, niekas kitas taip nežadino klausytojų žengti mokslo keliais kaip prof. V. Čepinskis“[39]. V. Čepinskis pabrėždavo, kad mokslas — ideali gėrybė, nors jo rezultatus žmogus naudoja ne vien materialioms gėrybėms kurti ir žmogiškumui ugdyti. Pavyzdžiui, jis buvo įsitikinęs, kad žmonija sugebės rasti būdų atominei energijai išlaisvinti ir panaudoti, bet ir baimindavosi dėl to: „Neduok, pone Dieve, kad pakliūtų ši atominė energija kokiam durniui į rankas — jis galėtų visą mūsų žemę išsprogdinti“[40]. V. Čepinskis

[38] Lietuvos Universiteto veikimo apyskaita. 1922.II.16—1924.VI.15. P. 16.

[39] *Žvironas A.* Profesorius Vincas Čepinskis // Kultūra. 1931. Nr. 5. P. 257.

[40] *Brazdžiūnas P.* Fizikos mokslų puoselėtojas Lietuvoje // Fizikos raidos pirmieji žingsniai Tarybų Lietuvoje. V., 1986. P. 31.

sugebėdavo sudominti auditoriją savo dėstomu dalyku, uždegti savo temperamentu ir entuziazmu, įtraukti į samprotavimų eigą. Jis neretai kviesdavo studentus tęsti jo mintį, išklausęs pagirdavo arba neužgauliai pabardavo[41]. Apsirikęs išvedinėdamas kokią nors sudėtingą formulę, pabardavo ir save: „Ką aš rašau? Niekus rašau!..“[42] Visą laiką sekdavo klausytojų dėmesį, pastebėjęs nuovargį, papasakodavo įdomių epizodų iš mokslo ir technikos istorijos, įžymiųjų mokslininkų ar kitų didžiųjų žmonių gyvenimo. Ypač mėgdavo pakalbėti apie Faradėjų, elektrono atradėją Dž. Tomsoną, P. ir M. Kiuri, E. Rezerfordą, papasakoti kuriozišku istorijų iš D. Mendelejevo gyvenimo[43]. Tokie nukrypimai nuo sudėtingų samprotavimų atgaivindavo nuvargusius studentus, tačiau V. Čepinskis jais nepiktnaudžiaudavo, į familiarias šnekas su klausytojais nesileisdavo[44]. Dar labiau studentus patraukdavo dažni V. Čepinskio ekskursai į bendras kultūros, pasaulėžiūros problemas, žvilgsnis į filosofinius ir visuomeninius tikslių mokslų aspektus, domino mokslo ateities prognozės[45]. Kaip tik čia išryškėdavo didžiulė profesoriaus erudicija[46], mokslo populiarintojo talentas ir puiki iškalba. Ne veltui fakultete ir universitete sklido legendos apie ypatingą „čepinskišką fiziką“[47].

Visose paskaitose V. Čepinskis pabrėždavo materialistinį pasaulio pradą[48], gamtos dialektiškumą, mėgo cituoti Heraklito mintį „viskas sravi, teka, bėga, kinta“[49]. Gerbdamas studentų įsitikinimus paskaitose religijos tiesiogiai nekritikavo, tačiau mėgo apie jos teiginius pakalbėti su jam būdingu kandoku humoru („Mano protėvis — beždžionė. Nesakau, kad jūsų — mano“[50] arba „Ponas Dievas sutvėrė Žemę, paspyrė koja kaip futbolą, tai ji dabar ir sukasi“). Dėstydamas medžiagą, neretai įterpdavo

---

[41] *Jucys A.* Atsiminimų žiupsnelis apie prof. V. Čepinskį // MAB. F. 285. B. 1283.

[42] *Slavėnas P.* Atsiminimai apie profesorių V. Čepinskį // ČMMA.

[43] *Janickis J.* Profesorių Vincą Čepinskį prisiminus // ČMMA.

[44] *Slavėnas P.* Iš studijų laikų // Mokslas ir gyvenimas. 1976. Nr. 7. P. 29.

[45] *Indriūnas J.* Atsiminimai apie prof. V. Čepinskį // Už tarybinį mokslą/ KPI. 1971. Bal. 12.

[46] *Puodžiukynas A.* Fizikos mokslo raida Kauno universitete 1922—1940 metais // Respublikinės konferencijos fizikų kadrų ruošimo tobulinimo klausimais darbai, skiriami prof. K. Baršausko 70-mečiui. K., 1975. P. 46.

[47] *Žvironas A.* Profesorius Vincas Čepinskis. P. 257.

[48] *Jucys A.* Atsiminimų žiupsnelis apie prof. V. Čepinskį; *Slavėnas P.* Atsiminimai apie profesorių Vincą Čepinskį; Profesorius Juozas Kupčinskas. V., 1983. P. 79.

[49] *Brazdžiūnas P.* Fizikos mokslų puoselėtojas Lietuvoje. P. 31.

[50] *Jucys A.* Atsiminimų žiupsnelis apie prof. V. Čepinskį.

sentencijų iš Biblijos, tai iškeldamas kai kurių jos teiginių nepagrįstumą, tai pabrėždamas kituose glūdinčią išmintį. Visa dėstymo logika V. Čepinskis pasiekdavo, kad jo paskaitų kursą išklausę studentai, jei ir netapdavo laisvamaniais, tai bent jau susimąstydavo apie pasaulio ir žmogaus būties esmę.

Per paskaitas ir pokalbius su studentais ir bendradarbiais V. Čepinskis neretai svarstydavo eksperimento ir drąsios hipotezės, praktikos ir teorijos vaidmenį moksle. Pats jis buvo eksperimentatorius, visokeriopai skatino ir savo studentų susidomėjimą eksperimentavimu, manė, kad kiekvienas praktinis rezultatas, nors iš karto ir ne visada duodantis realios naudos, vis dėlto yra naudingas, nes veda į naujų reiškinių ar dėsningumų pažinimą[51]. Pernelyg abstrakčių teorijų profesorius nemėgo, vadino jas metafizika. „Fizikui matematika yra labai branginama ir gera tarnaitė, bet ne vadas, nes matematika, laikydamasi savo aksiomų ir savo geležinės logikos, gali privesti ir prie tokių išvadų, kurių negalime patikrinti eksperimentu. O tokios išvados neturi fizikui jokios reikšmės", — rašė V. Čepinskis savo „Fizikos paskaitose" (VII sk., p. 2).

Atiduodamas pirmenybę eksperimentui, V. Čepinskis tiesiog „nepakęsdavo aklų empirinių paieškų, nesiekiančių didesnių tikslų moksle arba technikoje"[52]. Kiekvieną mokslinį darbą stengdavosi pradėti pasinaudodamas rimta teorija arba savo iškelta hipoteze, o kiekvieną pavykusį bandymą — susieti su stambių mokslinių problemų sprendimu. Jis mėgo kartoti: „Mokslininkui hipotezė yra tas pats, kas artojui žagrė ar amatininkui plaktukas"[53]. O kartais pasakydavo dar stipriau: „Mokslo darbuotojo, neturinčio karšto entuziazmo, tiesos troškimo, kūrybinių polinkių ir mokslinės fantazijos, tinkamiausia vieta yra asenizacijos gurguolėje, nors su kanalizacijos plitimu dabar ir ši profesija baigia išnykti"[54].

Per laboratorinius darbus V. Čepinskis prieidavo prie kiekvieno studento, stebėdavo, ką ir kaip jis matuoja, paaiškindavo, kaip reikia dirbti, aptardavo rezultatus, neretai taisydavo ir tvarkydavo išsiderinusią aparatūrą[55]. Pats jau keliasdešimt kartų daręs arba matęs darant dažną laboratorinį darbą, jis kiekvieną kartą sugebėdavo įkvėpti studentui tokį susidomėjimą, tarsi tas

[51] *Janickis J.* Profesorių Vincą Čepinskį prisiminus.
[52] *Matulis J.* Prof. V. Čepinskio gyvenimas ir mokslinė veikla fizinės chemijos srityje // ČMMA.
[53] Ten pat.
[54] Ten pat.
[55] *Brazdžiūnas P.* Fizikos mokslų puoselėtojas Lietuvoje. P. 31.

darbas būtų atliekamas pirmą kartą pasaulyje. Jo globojamas studentas išgyvendavo ieškotojo ir tyrėjo polėkį. Vėlesniais metais, kai laboratoriniams darbams vadovaudavo nebe jis, o asistentai, V. Čepinskis vis vien dažnai užeidavo į laboratoriją, atlikdavo su studenais vieną kitą matavimą, paklausinėdavo su eksperimentu susijusios teorijos, neretai pats apie vieną ar kitą dalyką papasakodavo daugiau negu per paskaitas[56].

Egzaminuodamas buvo griežtas ir reiklus. Paprastai studentui pateikdavo vieną du konkrečius, dalykiškus klausimus ir vieną platų, probleminį, kurį nagrinėdamas studentas turėdavo parodyti visą savo inteligenciją, gebėjimą samprotauti, nustatyti kartais sunkiai įžvelgiamus ryšius. Egzaminas vykdavo diskusijos forma. Jeigu prof. V. Čepinskis matydavo, kad egzaminuojamasis orientuojasi, mielai jam padėdavo išsiaiškinti sudėtingesnius klausimus, daug pasakodavo pats, ir studentas per egzaminą kartais „išmokdavo" daugiau, negu tam klausimui ruošdamasis.

Kalbant apie V. Čepinskio pedagoginę veiklą, negalima nepabrėžti jo didelių nuopelnų lietuviškajai mokslinei terminijai. Jis buvo įsitikinęs, kad „be tobulos kalbos negalima ir manyti apie kūrybą dvasios srityje"[57]. Dėl to jis ypač vertino J. Jablonskio nuopelnus lietuvių tautai: „Jonas Jablonskis priklauso prie tų žmonių skaičiaus, kuriuos galima pavadint tikrais didvyriais. [...] Jis gal ir ne genijus, bet jo darbai gali susilygint su genijaus darbais. Jono Jablonskio darbai liečia visą Lietuvą, ir ne vieną gal kartą, bet daug kartų jam teko prisidėti prie tobulinimo ir nustatymo kalbos, to pamatinio ir svarbiausio įrankio, kuris duoda galimybės žmonėm savo mintis išreikšti"[58]. V. Čepinskis rūpinosi ir savo paties paskaitų kalba. Grįžęs į Lietuvą, jis kalbėjo ryškia savo krašto tarme[59], tačiau taip rūpestingai rengdavosi paskaitoms, kad jau Aukštųjų kursų klausytojams greitai ėmė jas skaityti gera to meto literatūrine kalba. Sunkumų sudarydavo tik specialūs fizikos ir chemijos terminai, į kuriuos teko atkreipti ypatingą dėmesį rašant vadovėlius.

Terminijos klausimai tada buvo labai aktualūs visai be išimties inteligentijai. Jau 1918 m. Vilniuje prie Švietimo liaudies komisariato buvo įkurta Terminologijos komisija, į kurią, be kitų, įėjo J. Jablonskis, P. Mašiotas, M. Šikšnys. Deja, ši komisija nieko nenuveikusi išsiskirstė užėmus Vilnių Želigovskio le-

[56] *Janickis J.* Profesorių Vincą Čepinskį prisiminus.
[57] SSD. 70 pos. 1921. Kovo 9.
[58] Ten pat.
[59] *Purėnas A.* Prof. Vincas Čepinskis // Mokslas ir technika. 1961. Nr. 5. P. 38.

gionams. 1921 m. nauja Terminologijos komisija įkurta Kaune Švietimo ministerijos žinioje. Į ją, be jau minėtų J. Jablonskio, P. Mašioto, įėjo K. Būga, A. Varnas, vėliau J. Balčikonis, A. Salys, G. Šlapelytė, kiti kalbininkai ir pedagogai. Ši komisija dažniausiai buvo vadinama aktyviausio jos nario ir sekretoriaus A. Vireliūno vardu. Jos siūlomi fizikos terminai 1924 m. buvo pradėti skelbti žurnale „Švietimo darbas“, tačiau spausdinimas sustojo ties „K“ raide, kai 1924 m. mirė K. Būga, o 1925 m. — ir A. Vireliūnas.

„Fizikos paskaitas“ V. Čepinskis rašė pačiame Vireliūno komisijos darbo įkarštyje. Naudinga jam buvo 1920 m. iš spaudos išėjusi gimnazijoms skirta K. Šakenio „Fizika“ ir 1921 m. išleistas I. Končiaus „Žodynėlis fizikos poreikiams“ su maždaug 1600 žodžių. Reikalingų fizikos ir chemijos terminų vėliau pasirodė ir žemesnėms klasėms rašiusių P. Mašioto ir J. Dragašiaus vadovėliuose, P. Baranovo ir A. Holemano knygų vertimuose, F. Butkevičiaus terminologijos darbuose ir knygose. Tačiau abu V. Čepinskio vadovėliai buvo tokios plačios apimties, aprėpė tiek įvairių problemų, kad autoriui neišvengiamai teko pačiam kurti naujus terminus, konsultuotis dėl jų tinkamumo su J. Jablonskiu ir kitais kalbininkais, tartis su patyrusiu chemikų darbų redaktoriumi A. Purėnu. V. Čepinskio vadovėliai suvaidino didžiulį vaidmenį, supažindindami studentus su jo paties ir kitų autorių sukurtais naujais fizikos ir chemijos terminais, įteisindami ir įtvirtindami jų vartojimą lietuviškoje mokslo kalboje. Daugelis jo vartotų terminų dabar mums tokie įprasti ir kasdieniški, kad ir nebežinome, kurie rekomenduoti Terminologijos komisijos, kurie sukurti paties V. Čepinskio. V. Čepinskio įnašą į lietuvių fizikos terminijos kūrimą nagrinėję I. Dundulytė ir A. Jucys nurodo[60], kad jis priėmė tokius komisijos rekomenduotus terminus kaip elektros įlydis (krūvis), išlydis (iškrova), stovis (būvis), tačiau vietoj siūlomo lęšio buvo linkęs vartoti linzę, vietoj židinio ir vibracijos rašė fokas ir virpėjimas, vietoj laipsnio — gradas arba gradiusas, skyrė spindulį (šviesos) ir stipiną (apskritimo). Jis ypač mėgo priesagą „išk“, rašė — fiziškoji optika, sferiški veidrodžiai, grafiški metodai. Mums dabar neįprastų terminų gausu V. Čepinskio „Fizinėje chemijoje“. Nemažai jų vėliau buvo pakeista geresniais, lietuviškesniais, tolesniais nuo archaiz-

[60] *Дундулите Е. Б.* Развитие физики в Литве в 1920—1940 гг. С. 160; *Jucys A., Dundulytė I.* Apie fizikos lietuviškosios terminijos raidą // Respublikinės konferencijos fizikų kadrų ruošimo tobulinimo klausimais darbai, skiriami prof. K. Baršausko 70-mečiui. P. 39; *Dundulytė I.* Lietuviškoji fizikos terminija iki 1940 m. // LTSR MA darbai. A serija. 1980. T. 2(71). P. 41.

mų ir tarmybių, bet kai kurie taip maloniai ir lietuviškai skamba, kad gaila, jog jie neįsigalėjo. Štai keletas būdingų vienokių ir kitokių pavyzdžių: tirpintuvas (=tirpiklis), adversiškos arba atžagarinės (=grįžtamosios) reakcijos, mediumas (=terpė), bandymo vamzdelis (=mėgintuvėlis), atmaina (=pokytis), atokumas (=atstumas), stumeklis (=stūmoklis), nepareina (=nepriklauso), rubežius, ežios (=riba, ribos), mėlynoji (=ciano) rūgštis, anglio dvioksidas (=anglies dioksidas, dvideginis), kietas kalkis, kalkio akmuo (=degtos kalkės), vandens tynė (=vonia), tobulos (=idealios) dujos, pakaitos (=mainų) reakcijos, kritulys (=nuosėdos), drebuliai (=drebučiai, gelis), poliaringi padarai (=jonai), koštuvėlis (=filtras), plautelis (=vožtuvėlis), atokumas (=atstumas), ketvirtainis (=kvadratas), čiulpiama (=siurbiama), iešmutė (=rodyklė). V. Čepinskio sukurti terminai mokslininkų, deja, išsamiau dar netyrinėti.

MOKSLINIAI DARBAI, NUOPELNAI LIETUVOS MOKSLUI

Visą gyvenimą užsiėmęs itin intensyviu pedagoginiu ir administraciniu darbu, mokslo populiarinimo ir publicistine veikla, V. Čepinskis paskelbė palyginti nedaug — tik keturis — originalius mokslo darbus. Trys iš jų susiję su cheminės termodinamikos, vienas — su technikos problemomis.

V. Čepinskio polinkis į mokslinį darbą pasireiškė gerokai anksčiau, dar Peterburgo universitete, o ypač išryškėjo rašant diplominį darbą tema „Germanio savybių ryšys su periodiniu dėsniu“. Tai grynai literatūrinė 28 psl. apimties studija[1], kurios tikslas — parodyti, kaip sutapo 1871 m. D. Mendelejevo numatyto ekasilicio ir 1886 m. K. Vinklerio atrasto germanio fizinės ir cheminės savybės. V. Čepinskis išsamiai aprašo germanio atradimo aplinkybes, jo pagrindinių savybių prognozavimo būdus ir ne visada sutampančius su numatytais rezultatus, nevengia parodyti, kad kai kuriais atvejais tikslesni buvo ne D. Mendelejevo, o L. Mejerio spėjimai. Šiame darbe išryškėja ne tiktai V. Čepinskio gebėjimas gretinti ir kritiškai analizuoti kartais prieštaringus eksperimentinius faktus, bet ir jo polinkis į gilesnius, jau nebe studentiškus samprotavimus. Jis pabrėžia, kad tik tikrai moksliniai apibendrinimai duoda galimybę numatyti dar nežinomus gam-

[1] [V. Čepinskio diplominis darbas „Germanio savybių ryšys su periodiniu dėsniu“] // MAB. F. 231. B. 25.

tos reiškinių santykius, o darbą baigia K. Vinklerio citata, kad germanio atradimas tapo žmogaus įžvalgumo kriterijum, jis „reiškia žymiai daugiau negu paprastas drąsiai iškeltos teorijos patvirtinimas, [...] yra milžiniškas žingsnis priekin pažinimo srityje!“

Moksliniai V. Čepinskio darbai ne kartą nagrinėti jo žinomiausių mokinių akademikų J. Matulio ir J. Janickio, chemijos istorikės L. Gylienės straipsniuose[2]. Juose pažymima, kad pirmieji V. Čepinskio mokslinės veiklos žingsniai sutapo su klasikinės cheminės termodinamikos suklestėjimu ir chemijos pramonės vystymosi pradžia. Iškilo itin aktualus klausimas, kaip numatyti naujus cheminius bei elektrocheminius procesus ir, pritaikius termodinaminius dėsningumus, pakreipti juos norima linkme, kaip apibrėžti cheminio gimiringumo esmę ir nustatyti jo ryšius su chemine ir kitokia energija. Kadangi cheminė energija labai lengvai virsta šiluma, tai atkakliai buvo ieškoma kiekybinės priklausomybės tarp cheminiame procese dalyvaujančių medžiagų cheminio gimiringumo, to proceso šiluminio efekto ir vykstant tam procesui atliekamo darbo. Dž. V. Gibsas ir H. Helmholcas iškėlė hipotezę, kad bet kokios sistemos (fizinio ar cheminio proceso) vidinė energija susideda iš laisvosios ir surištosios (V. Čepinskis vadino suvaržyta). Jie įrodė, kad reakcijos kryptį lemia tik sistemos laisvosios energijos sumažėjimas, kuris ir yra tikrasis cheminio gimiringumo matas. Apibendrindami pirmąjį ir antrąjį termodinamikos dėsnius, Gibsas ir Helmholcas išvedė dabar plačiai žinomą, jų vardu vadinamą lygtį:

$$U = A - T\frac{\mathrm{d}A}{\mathrm{d}T},$$

kur U — sistemos vidinė energija, T — absoliutinė temperatūra,

[2] *Матулис Ю. Ю.* Научная деятельность проф. В. В. Чепинскиса и развитие физической химии в Литве // Наука в Прибалтике в XVIII—начале XX века: Тез. докл. IV межресп. конфер. по истории науки в Прибалтике. Рига, 1962. С. 88; *Matulis J., Petrauskas V.* Mokslas Tarybų Lietuvoje. V., 1970. P. 23; *Matulis J.* V. Čepinskio gyvenimas ir mokslinė veikla fizinės chemijos srityje: (Pranešimas jubiliejinėje mokslinėje konferencijoje 1971.05.03) // ČMMA; *Янцкий И. В.* Профессор В. Чепинскис — основоположник литовской школы физиков и физико-химиков // Из истории естествознания и техники Прибалтики. Рига, 1972. Т. 4. С. 183; *Гилене Л.* Научно-исследовательская работа на кафедрах химии естественно-математического факультета Каунасского университета // Вопросы истории науки и техники Прибалтики: Тез. докл. XII Прибалт. конфер. по истории науки и техники, 1979. С. 140; *Gylienė L.* Chemija Lietuvos universitete 1920—1940 m. P. 55.

$T\frac{dA}{dT}$ — surištosios energijos pakitimas, A — laisvosios energijos pakitimas, arba grįžtamajame procese sistemos atliktas darbas, susijęs su reakcijos šiluminiu efektu Q taip:

$$dA = Q\frac{dT}{T}.$$

Vadinasi, ši reakcijos kryptis gali būti numatyta, kalorimetriškai išmatavus reakcijos šiluminį efektą ir apskaičiavus surištąją energiją $T\frac{dA}{dT}$, t. y. temperatūrinį darbo koeficientą.

Šį uždavinį galima daug paprasčiau išspręsti elektrochemiškai. Gibsas ir Helmholcas teigė, kad ir galvaniniuose elementuose elektrovaros jėga gali būti paversta ne visa proceso cheminė (vidinė) energija, o tik jos dalis, t. y. laisvoji energija. Galvaniniam elementui pritaikyta, bet šiluminiais vienetais išreikšta Gibso—Helmholco lygtis įgauna tokį pavidalą:

$$Q = n \cdot 23401\left(E - T\frac{dE}{dT}\right),$$

kur Q — elemente naudojamos druskos susidarymo šiluma, n — tos druskos valentingumas, E — poliarizacijos elektrovaros jėga, dE/dT — jos temperatūrinis koeficientas, proporcingas reakcijos entropijai.

V. Čepinskiui 1896 m. atvažiavus į Ciūrichą, teorinė Gibso-Helmholco lygtis prieš trejus metus buvo patvirtinta eksperimentiniais Jano (Jahn) tyrimais. Tačiau bandymai buvo atlikti tik kambario temperatūroje, naudojant iš vandeninių druskų tirpalų sudarytus galvaninius elementus. Tuo tarpu V. Čepinskis prof. R. Lorenco siūlymu ryžosi daug sunkesniam darbui — patikrinti, ar galioja Gibso-Helmholco lygtis aukštoje temperatūroje, kai galvaniniai elementai sudaryti iš sunkiųjų metalų druskų lydalų. Maždaug metus trukusio labai kruopštaus eksperimentinio darbo rezultatai apibendrinti stambiame didelės teorinės vertės straipsnyje „Apie kai kurių sunkiųjų metalų halogenidų laisvosios energijos kitimus“, kuris išspausdintas viename iš autoritetingiausių to meto chemijos žurnalų „Zeitschrift für anorganische Chemie“[3]. Atlikdamas šį eksperimentą, V. Čepinskis 400—800°C temperatūroje išmatavo elektrovaros jėgą, atsirandančią elektrolizinant 8 druskų lydalus ($ZnCl_2$,

[3] *Czepinski V.* Über die Änderung der freien Energie bei geschmolzenen Halogenverbindungen einiger Schwermetalle // Z. anorg. Chem. 1899. B. 19. S. 208.

$ZnBr_2$, $PbCl_2$, $PbBr_2$, PbJ_2, AgCl, AgBr, AgJ), ir elektrovaros jėgą dviejuose lydaliniuose Jakobio-Danielio tipo galvaniniuose elementuose: Zn | $ZnCl_2$ | $PbCl_2$ | Pb ir Zn | $ZnBr_2$ | $PbBr_2$ | Pb. Jis apskaičiavo visų tirtų druskų lydalų poliarizacijos elektrovaros jėgų temperatūrinius koeficientus dE/dT. Pasinaudodamas gautais rezultatais, pagal Gibso-Helmholco lygtį apskaičiavo Ag, Pb ir Zn halogenidų susidarymo šilumą ir palygino su literatūroje paskelbtais tiesioginiais kalorimetriniais matavimais (beje, tie halogenidai iki tol buvo kalorimetriškai tirti tik 18°C temperatūroje, tad V. Čepinskiui teko perskaičiuoti literatūros duomenis į aukštų temperatūrų intervalą). Tai, kad V. Čepinskio ir literatūroje skelbti duomenys neblogai sutapo, pirmą kartą patvirtino, jog Gibso-Helmholco lygtis galioja ir druskų aukštos temperatūros lydaluose. Darbe parodyta, kad druskų lydalų dE/dT (entropijos) tam tikrame temperatūrų intervale yra pastovūs dydžiai. Iškelta hipotezė, kad tarp junginio cheminės sudėties ir jo entropijos turi būti glaudus ryšys. Išvesta empirinė formulė bet kokio valentingumo druskų entropijai apskaičiuoti iš vienvalenčių druskų entropijos. Remdamasis savo gautais rezultatais ir anksčiau paskelbtais Jano darbais, V. Čepinskis iškėlė mintį, kad panašūs paprasti entropijos santykiai turėtų būti būdingi ir normalioje temperatūroje tiriamiems druskų tirpalams (prie tos minties jis grįžo dirbdamas Kaune). Darbe pabrėžta ištirtų galvaninių elementų poliarizacijos reikšmė technikoje.

Pirmasis V. Čepinskio mokslinis straipsnis sukėlė platų tarptautinį rezonansą. V. Čepinskio mokslinis vadovas R. Lorencas greta V. Čepinskio darbo išspausdino to paties pavadinimo savo teorinį straipsnį[4], kur, remdamasis vien elektrometriniais V. Čepinskio duomenimis, apskaičiavo cinko, švino ir sidabro chloridų ir bromidų disociacijos pusiausvyros konstantas aukštoje temperatūroje ir tų konstantų priklausomybę nuo temperatūros. Šis darbas atvėrė jaunajam mokslininkui duris į Rusijos fizikų ir chemikų draugiją, buvo perskaitytas tos draugijos posėdyje, dalyvaujant tokiems rusų chemijos korifėjams kaip D. Konovalovas, N. Menšutkinas, N. Kurnakovas, A. Favorskis, V. Tiščenka ir kt., plačiai referuotas jos žurnale[5]. Tais pačiais metais šį straipsnį, netgi su lentelėmis, referavo JAV „Fizinės

[4] *Lorenz R.* Über die Änderung der freien Energie bei geschmolzenen Halogenverbindungen einiger Schwermetalle // Z. anorg. Chem. 1899. B. 19. S. 283.

[5] *Чепинский В. В.* О свободной энергии галойдных соединений некоторых тяжелых металлов при высокой температуре // Ж. русск. физико-хим. общества. Ч. Химическая, 1899. Т. 31, вып. 3. С. 315.

chemijos žurnalas"[6], stebėjęsis V. Čepinskio rezultatų tikslumu ir dėl to tikslumo jais netgi suabejojęs. Ištisos V. Čepinskio gautų eksperimentinių rezultatų lentelės, jo teiginiai ir išvados ilgai buvo cituojami plačiai žinomose elektrochemijos monografijose ir vadovėliuose[7]. V. Čepinskio pirmojo straipsnio teorinę vertę liudija jau vien šių knygų pasirodymo metai: išties nedaug tėra mokslinių darbų, kurie cituojami tarptautinio lygio monografijose ir vadovėliuose praėjus 25—35 metams nuo jų paskelbimo. Didelė ir V. Čepinskio straipsnio praktinė reikšmė — greta su vėlesniais šios srities darbais jis padėjo pagrindus elektrocheminei metalurgijai, kurios svarbą šiuolaikinei technikai ir ūkiui sunku pervertinti.

Antrasis V. Čepinskio mokslinis darbas „Kai kurie dujinių grandinių matavimai" buvo 1900 m. atliktas taip pat Ciūricho politechnikos institute ir paskelbtas tame pačiame „Neorganinės chemijos žurnale"[8]. Jis susijęs su nauja to meto elektrochemikus sudominusia problema — galimybe paversti kuro cheminę energiją elektros srove, pasinaudojant galvaniniu elementu, kurio naudingo veikimo koeficientas, kaip žinoma, yra kur kas didesnis negu tobuliausių garo mašinų. Jau nuo XIX a. vidurio žinomi dujiniai platinos elektrodai kėlė mintį, kad paprasčiausia naujo tipo galvaninė grandinė — „kuro elementas" — galėtų dirbti naudodama dujinę žaliavą. Įsitraukęs į šios problemos sprendimą, V. Čepinskis labai tiksliai išmatavo elektrovaros jėgą deguonies—vandenilio grandinėje — galvaniniame elemente $H_2 \mid H_2SO_4 \mid O_2$, kuriame elektros srovė gaunama sudeginant vandenilį, t. y. susidarant vandeniui. Šiame darbe pirmą kartą sudarytos dujinės koncentracinės vandenilio elektrodų grandinės, kuriose panaudotos skirtingos metanu prakiesto vandenilio koncentracijos ir išmatuoti dujų praskiedimo potencialai. Ištirta galvaninio kuro elemento elektrovaros jėgos priklausomybė nuo temperatūros, vandenilio ir deguonies parcialinio slėgio, kitų darbo sąlygų. Išmatuota tokio elemento elektrovaros jėga 25°C temperatūroje palyginta su EVJ, laukiama pagal Bertlo principą, ir remiantis Gibso-Helmholco lygtimi apskaičiuotas temperatūrinis koeficientas dE/dT.

[6] J. Phys. Chem. 1898. Vol. 3, Nr 4. P. 255.

[7] *Allmand A. J., Elingham H. J. T.* The Principles of Applied Electrochemistry. London, 1924. P. 166; Handbuch der technischen Elektrochemie (unter mitwirkung zahlzeicher fachleute herausgegeben von V. Engelhardt). Leipzig, 1934. B. 3. S. 17, 521, 524, 525; *Creighton H. J., Koehler W. A.* Principles and Applications of Electrochemistry. 1935. Vol. 2. P. 225.

[8] *Czepinski V.* Einige Messungen an Gasketten // Z. anorg. Chem. 1902. B. 30. S. 1.

Ir šis V. Čepinskio darbas neliko be atgarsio. Svarbiausius jo rezultatus V. Čepinskis pranešė eiliniame Rusijos fizikų ir chemikų draugijos posėdyje, jį palankiai sutiko posėdyje dalyvavę N. Beketovas, N. Menšutkinas, V. Tiščenka, V. Ipatjevas, J. Bironas. Darbo referatas „Apie elektrovaros jėgos dydį dujinėje grandinėje vandenilis — sieros rūgštis — deguonis" buvo išspausdintas draugijos žurnale[9]. V. Čepinskio duomenys, gerokai pakoregavę anksčiau paskelbtus E. Bozės ir kitų tyrinėtojų rezultatus, ilgai buvo cituojami žinomuose užsienio elektrochemijos vadovėliuose[10]. V. Čepinskis pats nurodė galimybę pritaikyti šį jo darbą elektros energijai gauti tiesiog iš kuro[11]. Tačiau aplinkybės susiklostė taip, kad kuro elementais rimtai susidomėta ir pramoninio jų konstravimo darbai pradėti tik pastaraisiais dešimtmečiais, kai vis opesnė darosi kuro efektyvaus panaudojimo problema ir didesnis dėmesys kreipiamas į ekologų reikalavimus neteršti aplinkos organinio kuro degimo produktais.

Išskirtinę vietą tarp kitų V. Čepinskio mokslinių darbų užima jo pranešimas Rusijos elektrotechnikų draugijos antrajame suvažiavime „Akumuliatorių pritaikymas vagonams elektra apšviesti ir inžinieriaus Vikarino sistema"[12]. Tai nėra tiesioginių eksperimentinių autoriaus tyrimų apibendrinimas, tačiau ir ne paprastas naujos technikos populiarinimo straipsnis. Tai kvalifikuoto specialisto parengta palyginti siauros technikos srities būklės kritinė apžvalga ir iš jos kylančios gerai pagrįstos įdiegti siūlomos sistemos rekomendacijos. V. Čepinskis nagrinėjo įvairius vagonų elektros apšvietimo būdus (viena akumuliatorių baterija visam traukiniui, autonominė akumuliatorių sistema kiekviename vagone, stacionariniai ir portatyviniai akumuliatoriai), jų paplitimą Vakarų Europoje. Jis nenueina lengviausio pasipriešinimo keliu ir nesiūlo plačiausiai taikomo būdo, o rekomenduoja dar mažai žinomą kombinuotą prancūzų inžinieriaus Vikarino sistemą, kada kiekvienas vagonas turi savo akumuliatorių bateriją ir to paties vagono ašies sukamą dinamo mašiną. V. Čepinskis

[9] *Чепинский В. В.* О влиянии электровозбудительной силы газовой цепи водород—серная кислота—кислород // Ж. русск. физико-хим. общ. 1901. Т. 33, вып. 2. С. 170.

[10] *Förster F.* Elektrochemie wässeriger Lösungen. 4 Aufl. Leipzig, 1923. S. 200—203; *Glasstone S.* The Electrochemistry of Solutions. 2 ed. 1937. P. 336. Authorised Reprint. Michigan, 1962.

[11] *Čepinskis V.* Fizikos paskaitos. K., 1928. T. 1. P. 192.

[12] *Чепинский В. В.* Роль аккумулятора в деле электрического освещения вагонов и система инженера Викарино // Тр. второго всероссийского электротехнического съезда. СПб., 1903. Т. 4. С. 263.

dalykiškai nagrinėja visas šios sistemos teigiamybes, rekomenduoja konkrečius kai kurių įrengimų tipus.

Lietuvos universitete V. Čepinskis pirmuosius dešimt metų neturėjo jokių praktinių galimybių dirbti mokslinį darbą. Per tą dešimtmetį jis net septynerius metus išbuvo rektoriumi arba prorektoriumi, suorganizavo dvi katedras bei jų laboratorijas ir joms vadovavo, parašė du didžiulius vadovėlius, tris mažesnės apimties monografinio pobūdžio darbus, 15 rimtų mokslo populiarinimo, filosofinių ir publicistinių straipsnių. Mokslinio darbo neleido dirbti ir sunkiai įsivaizduojamas patalpų stygius: V. Čepinskio mokslinius interesus atitikusi Fizinės chemijos katedra iš pradžių neturėjo nė vieno (!), vėliau kurį laiką — tik vieną kambarį. O juk patalpas visų pirma reikėjo skirti studentų mokymui. Vis dėlto net ir tokiomis sąlygomis V. Čepinskis sudarė platų mokslinių tyrimų planą. Buvo numatyti atomų struktūros, spektrų, valentingumo esmės, koloidų reikšmės dirvožemio procesuose, tyliųjų elektros išlydžių įtakos žemės derlingumui, elektrolitinių celiuliozės gamybos procesų tyrimai[13]. V. Čepinskis norėjo tęsti ir Ciūriche pradėtus darbus — laisvosios ir surištosios energijos bei entropijos analizę.

Padėtis labai pagerėjo, kai 1931 m. buvo pastatyti Fizikos-chemijos instituto rūmai ir Fizinės chemijos katedra juose gavo net 11 kabinetų. Atskiros laboratorijos buvo paskirtos spektrografiniams ir rentgenografiniams tyrimams, fotochemijai ir fotografijai, diplomantams, doktorantams, asistentams, pačiam vedėjui. Katedra jau turėjo sukaupusi ir tinkamos moksliniam darbui aparatūros — matomos ir ultravioletinės srities spektrografą, Rentgeno spektrografą, fotoelementą su specialiu potenciometru ir kt. Tiesa, V. Čepinskio nuomone, tai buvo tik minimumas: vyriausybei pasiųstame MGF memorandume jis prašė lėšų įsigyti Kionigo-Martenso spektrofotometrui, sukamajam sektoriui, ultramikroskopui, didelio vakuumo difuziniam siurbliui ir kitiems prietaisams.

Dėl rankų drebėjimo pats V. Čepinskis jau nebegalėjo atlikti tikslių eksperimentų. Teko taikytis ir prie turimos aparatūros. Apie tuometines V. Čepinskio mokslinio darbo galimybes ir iš dalies apie jį dominusias problemas galima spręsti iš jam vadovaujant atliktų diplominių darbų tematikos. V. Čepinskiui dirbant Fizikos katedroje, vienintelį diplominį darbą 1925 m.

[13] Lietuvos Universitetas. Pirmųjų penkerių veikimo metų (1922.II.16—1927.II.16) apyskaita. K., 1927. P. 119; [Fizikochemijos ir elektrochemijos katedros 1926.11.25 ataskaita] // LVA. F. 631. Ap. 12. B. 24. L. 162.

apgynė P. Brazdžiūnas, tačiau darbo tema „Išlydyto plieno, ketaus ir geležies histerezė“, matyt, buvo pasirinkta paties diplomanto iniciatyva. Visi kiti V. Čepinskio vadovauti diplominiai darbai apginti 1930—1938 m. jau naujuosiuose Fizikos-chemijos instituto rūmuose. Įdomu, kad 11 diplomantų buvo fizikai ir tik 4 — chemikai[14]. Tokia proporcija iš pirmo žvilgsnio stebina: Fizikos katedroje profesorius dirbo 4 metus, o Fizinės chemijos — 10 metų. Tačiau nereikia pamiršti, kad 1925—1938 m. chemijos ciklą baigė tiktai 20 absolventų ir juos dalijosi trys katedros, o per tą patį laikotarpį Fizikos katedroje diplominius darbus atliko 51 absolventas, ir be V. Čepinskio jiems vadovauti tegalėjo K. Šliūpas, I. Končius ir K. Sleževičius.

V. Čepinskio diplomantų darbų temos labai įvairios. Tai ir savotiška žvalgyba perspektyviose mokslo srityse, ir atsiliepimas į profesorių dominusius praktikos poreikius. Nagrinėtos fotochemijos problemos ir metalų pasyvumas, druskų tirpumo ryšys su jų aktyvumu ir galvanine poliarizacija, katalizės reiškiniai ir elektrolitinė kai kurių medžiagų gamyba, sieros rūgšties cheminis aktyvumas ir švino akumuliatorių pagerinimo galimybės. Vis dėlto V. Čepinskis pabandė grįžti ir prie kryptingesnių tyrimų. Pasitelkęs vyr. laborantą S. Slavinską, diplomantus A. Gaidį ir O. Daugaravičiūtę, jis tęsė dar Ciūriche atliktus entropijos kitimų tyrimus, tiktai šį kartą naudodamas ne išlydytas, o ištirpintas druskas. 1934 m. VDU MGF darbuose V. Čepinskis išspausdino didelį monografinį straipsnį „Ioninių reakcijų entropės atmainų paprastumas“[15], vėliau išėjusį atskiru leidiniu.

Šiame darbe mokslininkas apibendrino naujus Kaune gautus rezultatus, jo paties Ciūriche atliktų darbų bei kitų autorių duomenis ir pasiūlė visiškai originalią jų interpretaciją. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į dar niekieno nepastebėtą dėsningumą, kad bet kokioje galvaninėje grandinėje, nepriklausomai nuo to, ar procesas vyksta aukštos temperatūros lydaluose, ar įprastinės temperatūros tirpaluose, elektrovaros jėgos temperatūrinis koeficientas dE/dT yra pastovus dydis, o jų santykis vienvalenčių, dvivalenčių ir trivalenčių druskų sistemose yra maždaug 1:2:3.

[14] *Дундулите Е. Б.* Развитие физики в Литве в 1920—1940 гг.: Дисс. на соиск. уч. ст. канд. физ.-мат. н. Вильнюс, 1977. С. 183; *Šenavičienė I.* Fizikos raida Lietuvoje. 1920—1940. V., 1982. P. 50; *Gylienė L.* Chemija Lietuvos universitete 1920—1940 m. // Chemija, botanika, matematika Lietuvos universitete 1920—1940. V., 1988.P. 50; [MGF Tarybos 1936.04.04 ir1936.05.12 posėdžių protokolai] // VUB F96-7. P. 89, 96.

[15] *Čepinskis V.* Ioninių reakcijų entropės atmainų paprastumas // VDU MGF darbai. 1934. T. 8. P. 5.

Žinant joninėse reakcijose dalyvaujančią druskų jonizacijos šilumą, tokių reakcijų dE/dT ir joms proporcingus entropijos pokyčius (V. Čepinskis rašė: „entropės atmainas“) galima apskaičiuoti pagal Gibso-Helmholco lygtį. Kita vertus, vykstant joniniams procesams, prie atomo prisijungia arba nuo jo atskyla elektronai, todėl, autoriaus nuomone, per tokius procesus vykstantys entropijos pakitimai turi būti susiję su elektrono entropijos absoliutiniu dydžiu. Ir iš tikro straipsnyje parodoma, kad vienvalentėse, dvivalentėse ir trivalentėse sistemose vienam gramatomui perskaičiuotų entropijos pakitimų santykis yra $2S_e^0 : 8S_e^0 : 18S_e^0$, arba $2 \cdot 1^2 S_e^0 : 2 \cdot 2^2 S_e^0 : 2 \cdot 3^2 S_e^0$, taigi yra proporcingas druskos valentingumo kvadratui ir, vadinasi, gali būti lengvai apskaičiuotas:

$$\Delta S = \pm 2\nu^2 S_e^0.$$

Tai ypač patogu, kai nėra tiesioginių eksperimentinių entropijos ir laisvosios energijos kitimo duomenų. Tačiau straipsnyje nurodoma ir tai, kad eksperimentiškai nustatyti joninių reakcijų entropijos pokyčiai neretai gerokai skiriasi nuo V. Čepinskio apskaičiuotų S_e^0 kartotinių dydžių. Jo nuomone, kalta ne teorija, o tai, kad tokiuose procesuose, greta pirminių jonizacijos reakcijų, svarbūs yra ir antriniai procesai (solvatacija, kompleksų susidarymas, elektrodo struktūra ir kt.). Tokiu atveju teorinių ir eksperimentinių ΔS skirtumas gali padėti geriau suprasti tuos antrinius procesus, koncentracijos ir temperatūros įtaką entropijos kitimams.

Straipsnio pabaigoje V. Čepinskis nurodo, kad jo pastebėti, atrodytų, pernelyg paprasti aritmetiniai entropijų santykiai neturėtų stebinti. „Paprasta aritmetika nuo pat chemijos mokslo užgimimo turėjo ne tik chemijai, bet ir fizikai didelės reikšmės“. Daltono kartotinių santykių dėsnis atvedė iki atominės materijos struktūros teorijos, N. Boro teorijoje elektrono kinetinė energija pusiausvyrinėje orbitoje atvirkščiai proporcinga tos orbitos eilės numerio kvadratui, eilės skaičiais remiasi Mozlio dėsnis ir kiti spektroskopijos dėsningumai. Šiuo konkrečiu atveju problemą galėtų giliau išnagrinėti kvantinė mechanika. Ji galėtų paaiškinti ir straipsnyje parodytą metalų ir jų jonų entropijų skirtumą.

Šis V. Čepinskio straipsnis pats problemiškiausias iš visų jo mokslinių darbų. Greta jau minėtų uždavinių kvantinei mechanikai, autorius jame dosniai pažeria ir daugiau neišspręstų problemų. Pavyzdžiui, didesni už eksperimentines paklaidas jo apskaičiuoti kai kurių metalų (natrio, sidabro, švino) joninių

reakcijų entropijos pakitimai. Neaišku, ar šiame darbe pastebėti dėsningumai būdingi ir keturvalenčiams jonams. Neištirta jonų hidratacijos, nemetalų ir elektronų cheminio gimiringumo įtaka elektrometriniais matavimais nustatytai jonų entropijai. Liko nepatikrinta tada visai nereali atrodžiusi V. Čepinskio hipotezė, kad joninių reakcijų entropijos pakitimai turi atsispindėti reaguojančių medžiagų infraraudonuosiuose spektruose ir, vadinasi, gali būti iš jų apskaičiuota.

Deja, pačiam V. Čepinskiui nepavyko atsakyti į šiuos klausimus. Tiesa, jis buvo numatęs tirti galvaninių elementų, sudarytų iš skirtingo valentingumo jonų, elektrovaros jėgos temperatūrinius koeficientus. Tačiau tam reikėjo sudaryti bedifuzius atitinkamų elektrolito sluoksnių kontaktus, pagaminti itin sudėtingą stiklinę aparatūrą, o tokios aukštos kvalifikacijos stiklapūčio institute nebuvo. Pradedąs šios srities darbus katedros asistentas J. Matulis entropijos tyrimuose didelių perspektyvų nematė ir perėjo į fotochemiją. Kiti mokiniai ir bendradarbiai taip pat nukrypo į aktualesnes ar greitesnę sėkmę žadančias sritis, o ir pats profesorius ėmė vis daugiau dėmesio skirti tada itin išpopuliarėjusioms atomo struktūros problemoms. Po šio straipsnio pasirodymo jis vadovavo dar 7 diplomantams, dauguma jų dirbo elektrochemijos srityje, tačiau tiesioginiais entropijos kitimų matavimais nebeužsiėmė.

Nerado paskutinis V. Čepinskio mokslinis darbas atgarsio ir užsienyje. Išspausdintas Europoje mažai skaitomuose VDU Matematikos-gamtos fakulteto mokslo darbuose, parašytas užsienio fizikochemikams praktiškai neprieinama lietuvių kalba, nors ir turėjo trijų puslapių anglišką reziumė, jis taip ir liko nežinomas mokslo pasaulyje, neįtvirtino V. Čepinskio idėjų prioriteto. Todėl kai prieš pat Antrąjį pasaulinį karą, pritaikius molekulių laisvės laipsniams nustatyti statistinius metodus, buvo sukurti patikimi metodai daugelio junginių entropijai apskaičiuoti iš spektrografinių matavimų duomenų, apie V. Čepinskio prognozes šioje srityje niekas nė neprisiminė. Su V. Čepinskio vardu nesiejama ir jo intuityviai išsakyta hipotezė apie vienvalenčių Al, Mg, Zn ir kai kurių kitų paprastai aukštesnio valentingumo metalų jonų dalyvavimą elektrodiniuose procesuose, vykstančiuose vandeniniuose druskų tirpaluose[16]. Ši hipotezė pasitvirtino tik pastaraisiais dešimtmečiais, kai elektrochemijoje pradėti taikyti nauji labai tikslūs itin trumpų procesų registravimo metodai.

[16] Pagerbtas mokslininko atminimas // Mokslas ir gyvenimas. 1961. Nr. 7. P. 36.

Telieka tik spėlioti, kokio pasaulinio garso būtų pasiekę V. Čepinskio darbai, jeigu jis būtų turėjęs bent minimalias galimybes realizuoti šias ir kitas savo idėjas. Mokslas dar ir iki šiol neatsakė į kai kuriuos paskutiniame V. Čepinskio straipsnyje iškeltus klausimus. Profesoriui taip ir neteko vėl užsiimti jį visą gyvenimą viliojusiais galvaninių anglies ir deguonies elementų tyrimais, atomo struktūros ir atominės energijos problemomis.

Visus savo profesoriavimo universitete metus V. Čepinskis karštai propagavo dar nuo H. Helmholco laikų vis labiau plintantį reikalavimą, kad kiekvienas aukštosios mokyklos dėstytojas dirbtų mokslinį darbą. Jo nuomone, „universitetas, kuris neprisideda prie mokslo dauginimo darbo, neturi teisės vadintis universitetu ir yra ne daugiau kaip aukštesnioji mokykla“[17]. Jis tiesiog nepakentė mokslinio darbo vengiančių profesorių ir asistentų, pajuokdamas vadino juos ponais, su kai kuriais (pavyzdžiui, su prof. P. Juodakiu) dėl to netgi rimtai pykosi. Bene vienintelis mokslinio darbo nedirbantis profesorius, kuriam V. Čepinskis dėl to nepriekaištavo, buvo nepaprastai tolerantiškas, sugebantis išspręsti bet kokius kolegų ginčus visų chemikų numylėtinis prof. A. Purėnas. V. Čepinskis jį labai vertino už didžiulį darbą redaguojant MGF mokslo darbų rinkinį ir kitus chemikų leidinius. Konfliktinėse situacijose V. Čepinskis visada atiduodavo pirmenybę mokslinį darbą dirbančiam kolegai. Būdingas pavyzdys — 1935—1936 m. plačiai universitete nuskambėję V. Čepinskio itin atkaklūs ginčai su dauguma MGF Tarybos narių dėl kandidato papildomam neorganinės chemijos kursui skaityti, o vėliau — ir laisvai Neorganinės ir analizinės chemijos katedros docento vietai užimti[18]. V. Čepinskis karštai palaikė savo katedros darbuotoją dr. J. Janickį, ypač pabrėždamas tai, kad jis — vienintelis iš trijų kandidatų (greta V. Cipserio ir A. Zubrio) po daktarato gynimo buvo paskelbęs du mokslinius straipsnius, parengęs habilitacinį darbą, pasirodęs kaip savarankiškas tyrinėtojas. Nepatenkintas prieš jo pasiūlymą nubalsavusios Tarybos daugumos sprendimu, V. Čepinskis buvo taip įsitikinęs savo teisumu, kad apeliavo, tiesa, taip pat nesėkmingai, net į švietimo ministrą.

Dėl jau minėtų priežasčių pats negalėdamas universitete dirbti mokslinio darbo, V. Čepinskis visas fizikos ir fizinės chemijos

---

[17] *Čepinskis V.* Universiteto uždaviniai // Švietimo darbas. 1923. Nr. 8—9. P. 531.

[18] [V. Čepinskio, MGF dekano, VDU rektoriaus, Švietimo ministerijos raštai. 1935.09.26—1935.11.04] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 867. L. 31—51; [MGF Tarybos 1936.01.21 posėdžio protokolas] // VUB F 96-7. P. 6.

mokslų plėtojimo Lietuvoje galimybes siejo su savo bendradarbių ir mokinių perspektyvomis, jų sėkme džiaugdavosi labiau negu savo paties laimėjimais[19]. Ir iš tikro mokiniai atliko jo pradėtus ar tik numatytus tyrimus, o profesoriaus nuopelnai rengiant jaunuosius mokslininkus ir per juos formuojant Lietuvos tikslių̨jų̨ mokslų kryptis dar reikšmingesni negu jo paties atlikti moksliniai darbai ar parašyti veikalai.

V. Čepinskis labai rūpinosi, kad fakultete pasiliktų dirbti kuo daugiau gabių absolventų. Jis daugiau negu bet kuris kitas MGF profesorius dėjo pastangų, kad gabiausi asistentai galėtų padirbėti pas įžymius profesorius garsiuose užsienio universitetuose ir kituose mokslo centruose, išplėstų savo mokslinį akiratį, įgytų praktinių mokslinio darbo įgūdžių. Tai, kad iš 16 MGF vyresniųjų asistentų 1935 m. 12 jau turėjo mokslo laipsnius arba stažavo užsienyje, buvo nemažas ir V. Čepinskio nuopelnas. Jo iniciatyva universitetui išrūpintos Rokfelerio fondo stipendijos (po 120 dolerių per mėnesį), kuriomis iki 1932 m. jau buvo pasinaudoję V. Kuzma, P. Slavėnas, B. Šaulys, Dz. Budrys, J. Baldauskas ir kiti universiteto absolventai[20]. Jis rūpinosi keistis stipendininkais su Helsinkio universitetu[21], stengėsi išnaudoti kiekvieną palankią progą, netgi atsitiktinai užsimezgusias pažintis su pavieniais filantropais[22], kad tik kuo daugiau asbolventų galėtų pastudijuoti užsienyje. Rūpindamasis stažuotojais, V. Čepinskis neretai peržengdavo net savo oficialių galimybių ribas. Štai 1931 m. išsiųsdamas stažuoti net 4 MGF asistentus (fiziką A. Žvironą, chemiką A. Zubrį ir fitopatologą A. Minkevičių į Ciūricho universitetą, o chemiką J. Matulį — į Leipcigą) tada rektoriaus pareigas ėjęs V. Čepinskis per Ministrų kabinetą išrūpino jiems apmokamas metų atostogas su vyresniųjų asistentų atlyginimais, nors universiteto statute ir kelionės išlaidų įstatyme tai ir nebuvo numatyta. V. Čepinskis visą laiką sekė savo jaunųjų kolegų stažuotės eigą, susirašinėjo su jais pačiais ir su jų vadovais, tarėsi su vadovais ir oficialiai buvo jų ir MGF Tarybos tarpininkas rūpinantis stažuotės pratęsimu antriems metams[23].

---

[19] *Matulis J.* Didelis mokslo entuziastas // Tiesa. 1971. Geg. 5.

[20] Du lietuviai gavo Rokfellerio stipendijas // Lietuvos studentas. 1931. Rugs. 15.

[21] [Raštas švietimo ministrui. 1932.12.15] // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 853. L. 7.

[22] [Laiško C. Feldšteinui kopija. 1932.04.07] // Ten pat. F. 631. Ap. 4. B. 19. L. 22.

[23] [Susirašinėjimas dėl stažuočių. 1931—1932] // Ten pat. F. 391. Ap. 4. B. 852. L. 473—478; Ten pat. B. 853. L. 374, 375.

J. Matulio stažuotė sudarė V. Čepinskiui papildomų sunkumų — išvyko aktyvus pagalbininkas. Tačiau prašydamas ją pratęsti, V. Čepinskis rašė MGF dekanui: „Aš sutinku dar pavargti [...] net ir tuo atveju, jeigu man niekas nepadės, nes man nėra abejonės, kad Matulis grįš pas mus kaipo tinkamai pasiruošęs tyrinėtojas“[24]. Kai, atrodytų, visose instancijose suderintas stažuotės pratęsimas staiga pakibo ore Ministrų kabinetui „neradus galimybių“, V. Čepinskis nenusileido. Jis pats sutiko ir įkalbėjo kitų stažuotojus išsiuntusių katedrų vedėjus eiti be atlyginimo ir stažuotojų pareigas, kad tik duotų „progos mūsų jaunesniajam personalui pasiruošti tyrinėtojo ir profesoriaus darbui“, asmeniškai įtikinėjo švietimo ministrą, ministrą pirmininką ir netgi Respublikos prezidentą, kol galų gale J. Matulio, A. Zubrio ir A. Žvirono stažuotė buvo pratęsta[25]. Geriausias atlyginimas už rūpesčius V. Čepinskiui buvo sėkmingas jo auklėtinių darbas užsienyje. Jis didžiavosi, kad „mūsų jaunimas teorinio ir eksperimentinio lavinimo atžvilgiu ne žemiau stovi kaip Vakarų Europos studentija. [...] Visa grupė asmenų, gavusių mūsų universiteto diplomus, dirba dabar žinomų Vakarų Europos universitetų mokslo įstaigose, ruošdamiesi profesūrai, ir iš gautų tų įstaigų vedėjų laiškų aš matau, kad mūsų jaunieji mokslininkai sugeba atlikti tokius pat uždavinius, kaip ir Vakarų Europos jaunieji imokslininkai“[26].

V. Čepinskis rūpinosi ir gyvenančių Lietuvoje jaunų mokslininkų darbo[27] ir materialinėmis sąlygomis[28]. Būdavo, pavyzdžiui, kad susirgusiam asistentui ne tiktai pats pakviesdavo gydytoją, bet ir apmokėdavo jo vizitą. Jis materialiai paremdavo būsimuosius mokslininkus — gabius, bet neturtingus studentus, kartais netgi reguliariai juos šelpė. Tačiau prieštaravo, kad jaunesnieji dėstytojai skaitytų paskaitas. Jo nuomone, tai arba trukdo dirbti disertacinį ar habilitacinį darbą, arba bent jo neskatina — neblogą papildomą atlyginimą už paskaitas gaunantis

[24] [MGF Tarybos 1932.04.19 posėdžio protokolo nuorašas] // Ten pat. B. 857. L. 165; [Ministrų kabineto 1932.07.06 nutarimo nuorašas] // Ten pat. B. 853. L. 371, 372.

[25] [V. Čepinskio laiškai J. Matuliui, E. Mejeriui, raštai MGF dekanui. 1932 m. kovas—balandis] // Ten pat. F. 631. Ap. 14. B. 19. L. 50—52, 55, 60.

[26] Vytauto Didžiojo Universitetas. Antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16—1932.IX.1) apyskaita. P. 18.

[27] [MGF 1923.09.26 posėdžio protokolas] // VUB F 96-2. P. 167.

[28] [MGF 1922.04.02 ir 1922.09.08 posėdžių protokolai] // Ten pat. F. 96-1ª. P. 31, 96; [MGF 1922.04.02 posėdžio protokolas] // Ten pat. F 96-1. P. 37.

jaunas darbuotojas gali sau be rūpesčių gyventi ir nekeldamas mokslinės kvalifikacijos.

V. Čepinskis neatliko nė vieno mokslinio fizikos darbo, tačiau visa jo minėtoji mokslinė, pedagoginė ir organizacinė veikla padėjo tvirtą pamatą fizikos mokslų raidai Lietuvoje[29], įnešė didžiulį įnašą į lietuviškos fizikų mokyklos kūrimąsi. Daugelis mūsų vyresniosios kartos fizikų savo mokslinio kelio kryptį pasirinko jo paskatinti. Be abejonės, Lietuvos fizikos genealoginiame medyje V. Čepinskis yra tarsi kamienas[30]. Garsųjį mūsų akademiką A. Jucį atomo teorija susidomėti pastūmėjo jaunystėje perskaityti V. A. Foko darbai ir V. Čepinskio monografiniai veikalai „Atomas" ir „Elektroninė valentingumo teorija"[31]. V. Čepinskis visą laiką labai domėjosi kosminiais spinduliais, paskaitose vaizdžiai dėstė su jais susijusias problemas, plačiai nagrinėjo H. Geitelio ir J. Elsterio darbus, pabrėždamas jų perspektyvumą ir kartu labai sudėtingas tokių eksperimentų atlikimo sąlygas. Būtent jis paskatino kosminių spindulių tyrimu užsiimti vėliau akademiku tapusį K. Baršauską[32]. V. Čepinskis „išgelbėjo" mokslui akad. P. Slavėną: pasikvietęs į namus iš stažuotės JAV grįžusį jaunąjį mokslininką, kuris jau rengėsi pradėti mokytojauti, įtikino jį pasilikti universitete, nors artėjo 1930 m. statuto reforma ir etatų mažinimas[33]. V. Čepinskio vadovaujamoje Fizikos katedroje diplominį darbą apgynė akad. P. Brazdžiūnas, kurį profesorius dar studentą įdarbino katedroje, o ir vėliau visapusiškai globojo, rėmė moksliniame darbe. Prof. A. Žvironas spektroskopiniais tyrimais susidomėjo taip pat paveiktas V. Čepinskio, kuris padėjo susirasti stažuotės vietą Ciūriche ir kiek galėdamas skatino jaunąjį mokslininką. Svarbų vaidmenį V. Čepinskis suvaidino ir prof. A. Puodžiukyno mokslinėje biografijoje, davęs jam puikią mokslinio principingumo ir kartu geranoriškumo pamoką per habilitacinio darbo gynimą[34].

---

[29] *Brazdžiūnas P.* Fizikos mokslų puoselėtojas Lietuvoje // Fizikos raidos pirmieji žingsniai Tarybų Lietuvoje. V., 1986. P. 31; *Jonaitis H., Dundulytė I.* Sukūrę savąją fizikų mokyklą // Tiesa. 1974. Rugs. 12.

[30] *Тупчаускас А.* Научная физическая школа в Литве // Вопросы истории науки и техники Прибалтики: Тез. докл. XII Прибалт. конфер. по истории науки и техники. 1979. С. 112.

[31] *Jucys A.* Atsiminimų žiupsnelis apie prof. V. Čepinskį // MAB. F. 285. B. 1283.

[32] *Šenavičienė I.* Fizikos raida Lietuvoje. 1920—1940. V., 1982. P. 74.

[33] *Slavėnas P.* Atsiminimai apie profesorių V. Čepinskį // ČMMA.

[34] [MGF Tarybos 1936.03.31 posėdžio protokolas] // VUB F96-7 P. 76.

Didžiulis V. Čepinskio įnašas ir į Lietuvos chemijos istoriją. Nors jo eksperimentinių darbų niekas iki šiol netęsė, vis dėlto V. Čepinskis pelnytai laikomas Lietuvos fizikochemikų mokyklos įkūrėju: jo parengti šios srities specialistai puoselėjo savo mokytojo idėjas jau pokario metais. Būtent V. Čepinskis „paviliojo" prof. V. Lašo ir prof. A. Purėno diplomantą, atlikusį darbą iš kraujo mikroanalizės, J. Matulį, supažindino jį su ne viena perspektyvia fizikinės chemijos sritimi, konsultavo moksliniame darbe ir paliko vietoj savęs katedros vedėju. Taigi akad. J. Matulio įkurtos ir plačiai garsėjančios Lietuvos galvanikų mokyklos šaknys ir tradicijos neatsiejamos nuo V. Čepinskio vardo. V. Čepinskis pasiūlė habilitacijos darbo temą kitam įžymiam mūsų fizikochemikui akad. J. Janickiui.

Kalbant apie V. Čepinskio mokslinę veiklą, būtina pabrėžti ir jo objektyvumą, pastangas sąžiningai ir principingai vertinti kolegų ir jaunųjų mokslininkų darbus. Jis mėgdavo kartoti: „Netiesa pereisi pasaulį, bet atgal negrįši"[35]. Taikydamas ir sau reikalavimą švariai mąstyti ir principingai veikti, V. Čepinskis ne kartą įsitraukdavo į ginčus su kolegomis tokiais klausimais, kurie, atrodytų, jo tiesiogiai ir neliesdavo. Pavyzdys — diskusija MGF Taryboje dėl prof. F. Butkevičiaus vadovėlio „Elementarinis kokybinis analizis". Svarstant šį vadovėlį, V. Čepinskis, nors ir nebūdamas analizinės chemijos specialistas, bet rūpindamasis, kad visi Lietuvos chemikų išleidžiami vadovėliai būtų kuo geresni, padarė net 14 pastabų dėl įvadinės, bendrosios knygos dalies[36]. Jis priekaištavo F. Butkevičiui, kad vadovėlyje klaidingai apibrėžiami koloidiniai tirpalai, netiksliai traktuojama tarpjoninės sąveikos įtaka elektrolitų disociacijai, tirpumo sandauga, teigiamas ir neigiamas valentingumas, nepakankamai išaiškinta indikatorių teorija. Jo nuomonės paveikta, Taryba nutarė spausdinti F. Butkevičiaus vadovėlį, „išleidus iš bendrosios dalies visa tai, kas tebėra nenusistovėję, kelia ginčus ir tuo mažina mokslišką ir pedagoginę vadovėlio vertę"[37].

Kitas pavyzdys — išlikę V. Čepinskio atsiliepimai apie darbus kai kurių jaunųjų mokslininkų, kuriuos jis pats visokeriopai skatino ir globojo.

---

[35] *Petraitis J.* Prisiminimai apie prof. V. Čepinskį // Šviesa (The Light). New York, 1975. Nr. 2. P. 30.

[36] [Atskira V. Čepinskio nuomonė dėl prof. F. Butkevičiaus vadovėlio „Analitinė chemija"] // MAB. F. 231. B. 28.

[37] [MGF Tarybos 1927.12.13 posėdžio protokolas] // VUB F96-4. P. 152.

Vyresniojo asistento J. Matulio daktaro disertacijos „Fotodichroizmo tyrinėjimai organinių dažų kolodijaus ir želatinos sistemose“ rezultatus V. Čepinskis vertina kaip tuo metu geriausią dichroizmo ir su juo susijusių reiškinių modelį. Kartu jis nurodo ne tiktai galimas tolesnio darbo kryptis, bet ir pateikia gerą dešimtį rimtų, labai dalykiškų pastabų[38]. Habilitacinį J. Matulio darbą jis taip pat vertina labai gerai: „darbas imponuoja rimtu mokslingumu: aiškiai apibūdinta tema, gerai iš anksto apgalvotas ir suplanuotas darbas, eksperimentai atlikti švariai, pakankamu tikslumu [...]. Eksperimentiniai duomenys nekelia jokių abejonių ir išvados pasižymi dideliu patikimumu“. Tačiau ir pabrėžia, kad „mokslo išvados ir mokslo dėsniai yra provizorinio pobūdžio“, dėl kai kurių disertacijos teiginių pareiškia motyvuojamų abejonių[39]. Gerokai santūriau V. Čepinskis atsiliepia apie J. Janickio habilitacinį darbą. Jis pažymi, kad eksperimentiniai rezultatai kiekybiški, išvados pagrįstos, darbas habilitacijai iš esmės tinkamas, tačiau nurodo nemažai netikslumų, pateikia dalykiškų pastabų, pareiškia nepasitenkinimą atsakymais į klausimus. Tiesa, dėl ginčytinų vietų per daug neprieštarauja, darbas „kelia daug naujų klausimų ir sudaro naujų tyrinėjimų reikalą. Bet tai ir yra esminė kiekvieno moksliško darbo vertė. Apie padirbtus, užbaigtus darbus mokslo srityje netenka kalbėti, nes tai būtų tikra mokslo ubagystė“[40]. Aptardamas A. Žvirono habilitacinį darbą, V. Čepinskis nurodo jo teigiamybes, bet iškelia ir tai, kad jis nesusietas su naujausiomis atomo struktūros teorijomis, kad nepakankamai įrodyti kai kurie teiginiai[41].

Dar kitoks V. Čepinskio atsiliepimų tonas apie A. Zubrio daktaratą ir A. Puodžiukyno habilitacinį darbą. Nors A. Zubrio darbo tema iš organinės chemijos V. Čepinskiui buvo tolima ir nors jis neįėjo į specialiai gynimui sudaromą komisiją, bet disertantui profesorius pareiškė rimtų priekaištų. Tai — nepakankamas gautų rezultatų apdorojimas, ne visada tinkamas jų interpretavimas, kai kurių siūlomų izomerinių struktūrų nepakankamas pagrįstumas[42]. V. Čepinskio kalboje apie A. Puodžiukyno darbą pastabų tiek daug, kad, atrodytų, tereikėjo laukti neigia-

[38] [MGF Tarybos 1934.05.12 posėdžio protokolas] // Ten pat. F96-6. P. 48.

[39] [MGF Tarybos 1936.03.03 posėdžio protokolas] // Ten pat. F96-7. P. 45.

[40] (MGF Tarybos 1927.12.13 posėdžio protokolas] // Ten pat. F96-4. P. 152.

[41] [MGF Tarybos 1934.11.27 posėdžio protokolas] // Ten pat. F96-6. P. 147.

[42] [MGF Tarybos 1935.02.19 posėdžio protokolas] // Ten pat. P. 190.

mos išvados. Tačiau jos V. Čepinskis kaip tik ir nepadarė[43]. Jis puikiai suprato, koks autoritetingas jo žodis Taryboje ir mokslinėje visuomenėje, ir prisitaikė savo paties propaguotą teiginį, kad žymūs mokslininkai, vadovaudami kitų mokslo darbininkų darbui ir jį vertindami, turi būti kuo tolerantiškesni, neužgniaužti kad ir menkiausios savo bendradarbių dvasios kibirkštėlės. Tad ir A. Puodžiukyno darbą V. Čepinskis įvertino kaip provizorinį dirvos ištyrimą, problemos sudėtingumo išryškinimą, pagrindą iškeltoms problemoms išspręsti. Patyręs pedagogas neapsiriko ir psichologiškai: gavęs tokią principingumo ir tolerancijos pamoką, A. Puodžiukynas kitus mokslinius darbus atliko daug kruopščiau, išaugo iki profesoriaus ir katedros vedėjo, savo ruožtu parengė daug jaunų mokslininkų, o apie V. Čepinskį visada atsiliepdavo labai gerai.

Rūpestingai auklėdamas jaunuosius mokslininkus, V. Čepinskis visada tikėjo jų galimybėmis ir viso universiteto mokslinio potencialo perspektyvomis. Atsakydamas į priekaištus, kad praėjus beveik dešimtmečiui po universiteto įkūrimo MGF mokslininkai dar nepadarė didesnių mokslinių atradimų, V. Čepinskis 1931 m. kalbėjo: „Kaip ir paprastas pilietis, taip ir šviesuomenė dažnai mano, kad moksliškos darbuotės esmė yra atradimai ir išradimai, ir todėl dažnai klausia, o kur Lietuvos universiteto išradimai? [...] Paprasto piliečio ir šviesuomenės nusistatyme yra tik tiek tiesos, kad išradimai ir atradimai yra mokslo pradžia ir galas. O universiteto darbuotės esmė yra mokslo tyrinėjimais nustatytų faktų sintezavimas į tam tikrą doktriną, tų naujų faktų asimiliacija, kitaip sakant, suradimas jiems tinkamos vietos bendrame žmonijos žinių sandėlyje. Taigi esminis universiteto darbas įvertinamas, taip sakant, išradimais ir ruošia dirvą naujiems išradimams. Todėl didelį nesupratimą ir naivumą reiškia tie, kurie mano, kad jeigu universitetas nepasižymi išradimais, tai jis neatlieka aukštosios mokyklos funkcijos. Turėkite, gerbiamieji, kantrybės, palaukite dar ir, be abejo, sulauksite išradimų ir iš Lietuvos universiteto“[44]. Šių V. Čepinskio žodžių teisingumu abejoti dabar neleidžia visame pasaulyje žinomi Lietuvos fizikų ir chemikų darbai, kurių ištakos kaip tik ir yra V. Čepinskio taip puoselėtame Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitete Matematikos-gamtos fakultete.

---

[43] [MGF Tarybos 1936.03.31 posėdžio protokolas] // Ten pat. F96-7. P. 76.

[44] Vytauto Didžiojo Universitetas 1930—1931 mokslo metais. K., 1931. P. 32.

V. Čepinskis buvo įsitikinęs, kad mokslas ir mokslinė pasaulėžiūra yra svarbiausia žmonijos materialinės gerovės kilimo ir visuomeninės minties raidos jėga. Tad visai suprantamas tas didžiulis dėmesys, kurį jis skyrė mokslo žinių skleidimui ir populiarinimui visuomenėje. Pagrįsdamas mokslo populiarinimo svarbą, V. Čepinskis viename iš paskutinių savo darbų — J. Sulivano mokslo populiarinimo knygos vertimo įvade — rašė: „Viena iš svarbiausių dabarties socialinių ir ekonominių sunkumų priežasčių kaip tik yra intelektualinis skurdas, aiškaus galvojimo ir moksliškų žinių stoka plačiuose visuomenės sluoksniuose. Plačioji visuomenė turi labai menką supratimą apie gyvosios ir negyvosios gamtos jėgas, be kurių neįmanomas būtiniausių žmogaus gyvenimo reikalų patenkinimas. Nuo žmogaus sugebėjimo tomis jėgomis naudotis pareina jo visuomeninio gyvenimo struktūra, o tasai sugebėjimas priklauso nuo moksliško gamtos pažinimo laipsnio"[1].

Pirmasis spausdintas V. Čepinskio mokslo populiarinimo darbas yra jo paskaita „Apie duoną iš akmens", 1904 m. skaityta Liepojos komercijos mokyklos darbuotojų ir moksleivių metiniame susirinkime[2]. Šioje paskaitoje jau ženklūs bruožai, būdingi visiems vėlesniems V. Čepinskio mokslo populiarinimo darbams: aktualios ir įdomios problemos pasirinkimas, nuoseklus ir logiškas medžiagos išdėstymas, vaizdus stilius, netikėti palyginimai ir sugretinimai, praktinių ir mokslinių problemos aspektų derinimas, polinkis į filosofinius apibendrinimus, įspūdinga citata pabaigoje.

Darbe „Apie duoną iš akmens" V. Čepinskis nagrinėja augalinių ir gyvulinių maisto produktų dirbtinio gavimo iš mineralinių medžiagų problemą. Nors vitalistai iš principo neigė tokias galimybes, nors uždavinys iš tikro labai sunkus, bet „tokia jau žmogaus proto prigimtis: suprasdamas, kad savo ribotomis jėgomis negali suvokti begalinės ir amžinos tiesos, jis vis dėlto jos siekia, pasiduodamas kažkokiam nenugalimam vidiniam potraukiui". Daugiausia dėmesio V. Čepinskis čia skiria angliavandenių (cukrų) sintezės klausimams, aptaria konkrečius tos sintezės būdus ir prieina prie optimistinės išvados: „angliavandenių dirbtinio gavimo klausimą galima laikyti išspręstu, bent jau la-

[1] *Sulliwan J. W. N.* Mokslas; nauja apžvalga. K., 1937. P. 5.

[2] [Priedas prie Liepojos komercijos mokyklos 1904/05 m. m. ataskaitos] // LRVIA. F. 7389. Ap. 1. B. 29. L. 29—39.

boratorijoje. Suprantama, nuo šitų medžiagų dirbtinio gavimo laboratorijoje iki didelių jų kiekių techninės gamybos dar toli. Tačiau patyrimas rodo, kad jeigu koks nors praktinę reikšmę turintis procesas įvykdomas laboratorijoje, anksčiau ar vėliau jis įsisavinamas ir technikoje".

Angliavandenių sintezės tyrimai padeda suprasti ir žmogų supančią gamtą: „Angliavandeniai sudaro tiltą, permestą per bedugnę, skiriančią mineralų pasaulį nuo augalų ir gyvūnų karalijos, negyvą nuo gyvo". Jų susidarymo mechanizmo nagrinėjimas leidžia suprasti anglies asimiliaciją augaluose, saulės energijos reikšmę gyvybės žemėje palaikymui, didįjį medžiagų apykaitos ciklą, parodo, kad „negyva ir gyva sąlygoja ir papildo vienas kitą. Ir mirtis šiuo požiūriu gamtoje tiek pat būtinas ir protingas reiškinys, kaip ir gyvybė".

Labai įdomūs V. Čepinskio samprotavimai apie kitos klasės organinių medžiagų — purinų — sintezę. Aptaręs jų struktūrinį ryšį su svarbiausiais kavos, arbatos ir kakavos alkaloidais kofeinu ir teobrominu, V. Čepinskis piešia viliojančias, nors ir supaprastintas jų sintezės ir panaudojimo galimybes: ateityje „tiems gėrimams gaminti nereikės nei kavos pupelių, nei arbatžolių lapų, o aromatingam, niekuo nuo tikros kavos arba arbatos nesiskiriančiam gėrimui gauti užteks ištirpinti karštame vandenyje šiek tiek cheminių miltelių".

Darbo pabaigoje V. Čepinskis rašo: „Ne už kalnų tas metas, kai chemija įvykdys jai per amžius keliamą uždavinį — gauti svarbiausias maisto medžiagas iš paprasčiausių mineralinių junginių. Tai, be abejo, bus milžiniškas žingsnis į priekį, gerinant žmonių tarpusavio santykius ir siekiant žemėje galimos gerovės. Tada, žmogus jau tikriausiai nustos būti vilkas kitam žmogui. Tačiau atlikus šių medžiagų, o svarbiausia baltymų sintezę, bus pasiektas ir kitas ne mažiau svarbus tikslas. Žmonija priartės prie didžiųjų gamtos paslapčių — materijos, energijos ir gyvybės— įminimo. Ir nors tiesa dėl savo begalybės nepasiekiama, tačiau jau pačiame jos siekime glūdi didžiausias žmogui prieinamas malonumas, o priartėjimas prie jos — aukščiausias žmogaus pastangų apvainikavimas".

Sugrįžęs į Lietuvą ir pradėjęs dirbti universitete, V. Čepinskis greitai pajuto didžiulį visuomenės susidomėjimą mokslo istorija ir jo paskutinėmis naujienomis. Jis nuolat būdavo kviečiamas į įvairius susirinkimus ir suvažiavimus skaityti paskaitų ir pranešimų būtent mokslo populiarinimo temomis. Aišku, kad tokiose paskaitose jis stengėsi prisitaikyti prie labai nevienodo klausytojų išsilavinimo lygio: išdėstyti medžiagą chronologine tvarka, pa-

rodyti nuoseklią konkrečios mokslo srities žinių raidą nuo elementarių sąvokų ir vaizdinių iki dabartinių teorijų, pateikti įdomių pavyzdžių, atskleisti ateities perspektyvas, žodžiu, sudominti klausytojus. Kita vertus, naujausių fizikos ir chemijos žinių alkį juto ir tiksliųjų mokslų atstovai. Pasaulinėje mokslo ir mokslo populiarinimo literatūroje buvo plačiai svarstoma senos griežtai empirinės, mechanistinės pasaulėžiūros kova su naujomis pažiūromis, skelbiančiomis, kad moksle nėra absoliučių ribų, kad judanti materija gali pereiti iš vieno būvio į kitą. Vos ne kiekviena diena atnešdavo naujų atradimų, ir niekas nenorėjo nuo jų atsilikti. V. Čepinskis, gerai mokantis svarbiausias užsienio kalbas, katedroje turintis naujus pagrindinių mokslo žurnalų numerius, galėjo labai operatyviai sekti naujausią mokslinę informaciją. Norėdamas su ja supažindinti neturinčius tokių galimybių specialistus, jis surado įdomią išeitį: ne itin kvalifikuotai auditorijai perskaitytą paskaitą išplėsdavo, papildydavo lentelėmis, grafikais, skaičiavimais ir išspausdindavo. Tai buvo savotiškos nedidelės monografijos, kuriomis netgi studentai galėjo naudotis kaip naujausia, vadovėlį papildančia medžiaga.

Viešas fizikos paskaitas V. Čepinskis pradėjo skaityti dar dirbdamas Aukštuosiuose kursuose, todėl pelnytai laikomas fizikos žinių populiarinimo Lietuvoje iniciatoriumi ir pradininku[3]. Dideli jo nuopelnai ir chemijos žinių populiarinimui. Jo straipsniuose nagrinėjama atomo struktūra ir savybės, radioaktyvumas ir dirbtinė elementų transmutacija (vienų pavirtimas kitais), periodinės elementų sistemos problemos ir įžymiųjų mokslininkų veikla.

Atomo struktūra ir savybės nagrinėjamos dviejuose V. Čepinskio mokslo populiarinimo darbuose — „Atomas“ ir „Elektroninė valentingumo teorija“.

Straipsnis „Atomas (Elektrinė materijos teorija)“[4] — tai labai išplėstas pranešimas, 1924 m. gale padarytas pirmajame Lietuvos inžinierių ir architektų suvažiavime, išspausdintas žurnale „Kosmos“ ir 1925 m. išleistas atskira brošiūra. Darbo pradžioje aptariama Demokrito atomistika ir jos atgaivinimas Daltono darbuose, elementų klasifikavimo bandymai, nesiderinę su nedalomo atomo teorija faktai ir nauji atradimai. Pažymima, kad elektrono atradimas, jo krūvio ir masės nustatymas galutinai įrodė,

[3] *Šenavičienė I.* Fizikos raida Lietuvoje. 1920—1940. V., 1982. P. 82.

[4] *Čepinskis V.* Atomas: (Elektrinė materijos teorija) // Kosmos. 1924. Nr. 5. P. 327—350; Nr. 6. P. 1—16; 1925. Nr. 1. P. 1—16; Nr. 2. P. 65—74. Nr. 3. P. 113—124; *Čepinskis V.* Atomas: (Elektrinė materijos teorija). K., 1925. 65 p.

jog atomas yra sudėtinga sistema, kurioje „galima sulyginti elektroną su žirniu, o atomą su švento Petro katedra Romoje". Plačiai nagrinėjami su protono ir α- dalelių problemomis susiję darbai, helio branduolio struktūra ir energija. Pateikiami skaičiavimai, kad iš keturių dalelių susidarant helio branduoliui išsiskiria tiek energijos, kad jos užtektų 16,5 dienos be paliovos sukti 2000 kW galingumo elektros variklį. Išvedamas Sodžio dėsnis, plačiai aprašomas Rezerfordo atliktas atomo skaldymas, Dž. Tomsono atomo modelio taikymas elementų struktūroms pavaizduoti. Nagrinėjama Maksvelio elektromagnetinė šviesos teorija, ryšiai tarp atomų struktūros ir jų spektrų, Boro postulatas apie stacionarias elektronų orbitas. Reikia pasakyti, kad nagrinėdamas kai kuriuos minėtus klausimus V. Čepinskis remiasi tada dar paplitusia pasaulinio eterio hipoteze. Straipsnio gale V. Čepinskis pareiškia įsitikinimą, kad ateityje žmonijai bus prieinama įprastoje masėje glūdinti atominė energija, kad bus sukurti lėktuvai, kurie naudos šviesos arba dalies savo masės dezintegracijos, o gal ir magnetizmo energiją. To tikėtis leidžia analogija su praeitimi: „Newtonas atėjo tada, kada jau buvo pakankamai išsiplėtojusi astronomija, ir sukūrė tikrus dinamikos pagrindus. Newtono dinamika padėjo fizikai išsiplėtot kaip precizijos mokslui, ir tiktai po Newtono galimas buvo Wattas ir jo garinė mašina. [...] Chemija yra dabar XVI ir XVII šimtmečių astronomijos fazėje ir yra pasiekusi, taip sakant, tą raidos laipsnį, ant kurio Kepleris pastatė astronomiją. Vadinasi, tenka tik dirbti ir laukti, kol pasirodys chemijos Newtonas".

1928 m. iš spaudos išėjusi nedidelė monografija „Elektroninė valentingumo teorija" (K., 1928, 88 p.) skirta chemikams, kurie gilinasi į cheminio valentingumo ir molekulių struktūros problemas. Joje pateikiamos ir susisteminamos naujausios šios srities žinios ir laimėjimai. V. Čepinskis ir čia ištikimas savo pamėgtam chronologiniam principui: išnagrinėja valentingumo sąvokos raidą, tačiau tiktai tiek, kiek reikia parodyti, kad pagal naujausią Rezerfordo ir Boro atomo modelį valentingumą nulemia labiausiai nuo branduolio nutolę elektronai. Remiantis elektriniu atomo modeliu, nagrinėjama daugumos periodinės elementų sistemos elementų struktūra ir cheminių junginių susidarymas. Aptariama Koselio idėja apie du atomus jungiantį elektronų porį ir tolesnis tos minties plėtojimas, išorinių elektronų oktetо stabilizuojantis vaidmuo, Langmiūro elektroninės valentingumo teorijos pagrindiniai postulatai, Lujo (Lewis) kompleksinių junginių teorija, koordinacinių ir kovalentinių ryšių esmė ir skirtumai. Darbo pabaigoje aptariamos naujausios Koselio, Langmiūro

ir Lujo rūgščių ir bazių teorijos, pateikiama anksčiau sunkiai paaiškinamų reiškinių interpretacija elektroninės valentingumo teorijos požiūriu, pabrėžiama tos teorijos reikšmė medžiagos struktūros ryšiui su jos reaktyvumu suprasti ir reakcijų mechanizmui paaiškinti.

Radioaktyvumo problemos nagrinėjamos trijuose V. Čepinskio straipsniuose: „Didelės fizikos problemos radioaktingumo šviesoje", „Natūralus radioaktingumas ir atomo struktūros problema" ir „Dirbtinė elementų transmutacija".

Pirmasis iš jų — tai paskaita, skaityta Lietuvos matematikos ir fizikos mokytojų suvažiavime[5]. V. Čepinskis pabrėžia, kad būtent radioaktyvumo tema leidžia ryškiai parodyti tokius stiprius fizikos ir chemijos ryšius, kad dažnai sunku pasakyti, kur baigiasi fizika ir kur prasideda chemija. Autorius atskleidžia fizikos ir chemijos reikšmę šių dienų materialinėms, kultūros ir civilizacijos bei pasaulėžiūros problemoms spręsti. Šiame darbe ypač daug nukrypimų į mokslo reikšmės, mokslo ir žmogaus dorovės ryšio klausimus, gausu filosofinių apibendrinimų.

Trumpai paminėjęs svarbiausius XIXa. pabaigos fizikos atradimus, pagrindusius materijos atominės struktūros teoriją, V. Čepinskis sukoncentruoja dėmesį į radžio (anot jo, lietuviškai tariant, spindžio) atradimą, α, β ir γ spindulių prigimtį, radioaktyvių medžiagų skilimo pusperiodį bei spontaninę urano transmutaciją. Remdamasis Rezerfordo-Boro atomo sandaros modeliu, V. Čepinskis paaiškina radioaktyvumo mechanizmą, kartu nurodydamas, kad jo priežastis kol kas toli gražu neaiški. Jis vaizdžiais pavyzdžiais vėl parodo, kokia milžiniška energija slypi atomo gelmėse: 1 g radžio išskiria tiek šilumos, kiek 500 kg geriausios anglies, tad jeigu tokia energija išsiskirtų trumpu laiku, jos užtektų išmesti į 2 km aukštį 200 tonų masę. „Apie tokią sprogstamą medžiagą niekas ir svajot nesvajoja. O koki būtų padariniai, jeigu taip smarkiai sukoncentruota energija patektų į bepročio arba piktadario rankas? [...] Taigi gal ir gerai, kad ir čia išeina pagal rusų patarlę „Kiekvienam vaisiui savo laikas". Bet vis dėlto, kas šiandien negalima, tas gali būti galima rytoj. Ir reikia daryti visų pastangų, kad toks naujas dalykas neužkluptų žmonijos netikėtai, su atitinkamai neparuoštomis galvomis ir doriškai neišauklėta siela" (p. 297).

V. Čepinskis pabrėžia, kad radioaktyvumo problemų nagrinėjimas gali padėti atsakyti į du XIX a. mokslininkus ir filosofus

[5] *Čepinskis V.* Didelės fizikos problemos radioaktingumo šviesoje // Kosmos. 1928. Nr. 7—8. P. 297—308.

labai kankinusius klausimus — koks yra saulės ir žvaigždžių energijos šaltinis ir kokie gali būti galutiniai padariniai entropijos dėsnio, pagal kurį pasaulis yra tarytum užsuktas mechanizmas ir eina į visų reiškinių pusiausvyrą, t. y. stagnaciją ir mirtį. Neatmetant prielaidos, kad kiekvienai medžiagai būdingas nors ir labai silpnas radioaktyvumas, ir atsakant į pastarąjį klausimą, tenka remtis radioaktyvumu ir Einšteino reliatyvumo teorija, teigiančia, kad „masė gali virsti energija, sakysime, radiacija, ir, atbulai, radiacija gali virsti mase. Taigi radioaktyvumas turi baigtis visiška materijos dezintegracija tąja prasme, kad dalys, iš kurių materija sudaryta, būtent protonai ir elektronai, išnyksta ir jų vietoje pasirodo elektromagnetinės bangos. Mes šiandien nežinome, kur ir kokiu būdu įvyksta šis procesas, lygiai kaip mes nežinome, kurioje pasaulio vietoje ir kokiu būdu prasideda iš naujo integracijos procesas, būtent, kur ir kokioje pasaulio vietoje elektromagnetinė banga virsta elektronu. Jeigu mes panašius dalykus sugebėtume konstatuoti, tai mes pagautumėm tą mechanizmą, kuris užsuka iš naujo pasaulio atsileidusią spyruoklę ir taip eliminuoja iš pasaulio fatalistinį bruožą, kurį suteikia fiziniam pasauliui entropijos dėsnis“ (p. 299).

Straipsnio pabaigoje kalbama apie galimybes panaudoti atominę energiją senkantiems kuro ištekliams kompensuoti. Tai padėtų išvaduoti žmoniją nuo energetinio bado grėsmės, padarytų beprasmius šiuolaikinius karus, kurie dabar vyksta „tik tam, kad pagrobtų akmens anglies, naftos, geležies ir kitų metalų rūdų kasyklas“ (p. 301). Kita vertus, įvaldyta atominė energija leistų žmogui į savo rankas paimti milžinišką fizinę galią. Deja, dabar pasaulyje vyrauja „tvirtas įsitikinimas, kad visus nesusipratimus galima išspręsti kumščiu“, o vadinamas civilizuotas žmogus toks, kad kai „fizinės jėgos mokslo dėka patenka į jo rankas pakankamai, tai jis sugeba tapti tik tos jėgos vergu“ (Ten pat). Tokiomis sąlygomis „suradimas būdo panaudoti žmonijos gyvenimo reikalams atomų energiją gali sudaryti didžiausią pavojų ta prasme, kad jis galutinai pavergtų žmoniją fizinei jėgai ir, vadinasi, galutinai sugriautų visą civilizaciją. Šitą pavojų [...] pašalinti galima tik vienu būdu, būtent, švietimu plačiausia to žodžio prasme“ (Ten pat). Mokytojas turi „auklėti ne tik intelektą, bet ir dorą, parodyti žmogui, kad jis nėra dieviškos kilmės, o yra žvėriškos kilmės, bet su potenciniais gabumais išeit iš žvėriškos būklės, tapti žmogumi ir tokiu būdu prisiartinti prie Dievo. Taigi žmonijos laimingi laikai ne praeityje, kaip sako Biblija, bet ateityje, kaip tvirtina mokslas“ (Ten pat).

1937 m. žurnalas „Kosmos“ išspausdino du specialiai jam parašytus V. Čepinskio straipsnius „Natūralus reaktingumas ir atomo struktūros problema“[6] ir „Dirbtinė elementų transmutacija“[7], kurie vėliau buvo išleisti viena nedidele knygele, pavadinta „Branduolio chemija“ (K., 1937, 52 p.). Šiame darbe yra tiek daug specialių duomenų, matematinių skaičiavimų, schemų, iš originalių mokslinių darbų perspausdintų nuotraukų, kad jį drąsiai galima laikyti nedidele monografija, naujausiais duomenimis papildančia jau senokai išleistus V. Čepinskio fizikos ir fizinės chemijos vadovėlius[8].

Pirmajame — įžanginiame — straipsnyje parodoma, kaip rentgeno spindulių, elektrono ir radioaktyvumo atradimas pačioje XIX a. pabaigoje privertė atsisakyti iki tol vyravusios dogmos apie absoliutų atomų vientisumą ir nekintamumą ir tarsi grįžti prie alchemikų „aukso svajonės“ paversti vienus elementus kitais. Aptariamas radžio atradimas, pagarsėję Rezerfordo α dalelių išsklaidymo bandymai, Mozlio dėsnis, Boro—Rezerfordo atomo modelis, natūralaus radioaktyvumo esmė, radioaktyviųjų medžiagų skilimo pusperiodis, kvantinės mechanikos metodų būtinumas atominėje fizikoje. Antroje darbo dalyje pateikiamas smulkus Rezerfordo 1919 m. atlikto istorinio bandymo (pirmą kartą dirbtiniu būdu suskaldytas atomas) aprašymas, aptariama Vilsono kameros konstrukcija ir jos taikymas, neutrono, deuterono, sunkiojo vandens ir pozitrono atradimas, duodamas pataisytas Boro atomo modelis, pasakojama apie Kokrofto ir Voltono bandymą skaidyti atomus aukšto voltažo elektros srove pagreitintais protonais. Daug vietos skiriama pirmojo ciklotrono veikimo principams ir galimybėms, van de Grafo generatoriaus darbui paaiškinti, pateikiama dirbtinio elementų virsmo pavyzdžių, aptariamas dirbtinio radioaktyvumo atradimas, transuraninių elementų sintezės principai, radiacijos materializavimo ir neutrino paieškų problemos.

Šioje monografijoje V. Čepinskis ne tiktai priminė atominės fizikos naujienas, bet ir vaizdžiai parodė, kad išspręsdama daugelį anksčiau, atrodė, neišsprendžiamų problemų branduolio fizika ir chemija iškėlė daugybę naujų klausimų. Pasak jo, mokslas turi pradžią, bet jo galo nesimato, mokslas — tai nesibaigianti klausimų eilė. Monografijoje jaučiamas kintantis V. Čepinskio

[6] *Čepinskis V.* Natūralus radioaktingumas ir atomo struktūros problema // Ten pat. 1937. Nr. 1—3. P. 27—32.

[7] *Čepinskis V.* Dirbtinė elementų transmutacija // Ten pat. Nr. 4—6. P. 58—80; Nr. 7—9. P. 97—115.

[8] *Brazdžiūnas P.* Fizikos mokslų puoselėtojas Lietuvoje. P. 31.

požiūris į kvantinę mechaniką. Jis atsisako monistinės de Broilio bangų teorijos, aptaria mechanicizmo ir determinizmo krizę, nebeatmeta kvantinės mechanikos neakivaizdumo, matematizuoto abstraktumo, o iškelia kaip tik šios teorijos produktyvumą.

Periodinės elementų sistemos problemoms nagrinėti skirti du V. Čepinskio darbai — specialus straipsnis ir pranešimas Mendelejevo jubiliejaus minėjime.

Straipsnis „Chemijos aukso svajonė, arba Mendelejevo periodinės sistemos interpretacija Moseley'o dėsnio šviesoje"[9] nesuskirstytas į skyrius, tačiau jame aiškiai matyti dvi dalys. Pirmojoje pagrindinis autoriaus dėmesys sutelktas į 1924—1925 m. daug triukšmo sukėlusias publikacijas, kad japonų ir vokiečių mokslininkams pagaliau pavyko realizuoti senąją alchemikų svajonę — kelių milijonų voltų įtampos elektros iškrova veikiant gyvsidabrį gauti kruopelytes aukso. Prieš įvertindamas šiuos pranešimus, V. Čepinskis daro didelį ekskursą į chemijos istoriją: aptaria nevykusius alchemikų bandymus ir jų pozityvią naudą, primena Lavuazjė materijos tvermės dėsnį, Daltono kartotinių santykių dėsnį, D. Mendelejevo ir L. Mejerio elementų klasifikacijos sistemas, atkreipia dėmesį į Mendelejevo periodinės sistemos vidinius prieštaravimus. Jis detaliai parodo, kaip F. Sodžio ir Dž. Tomsono darbuose buvo atrasti radioaktyviųjų ir stabilių elementų izotopai, pasakoja, kaip vyksta transmutacija spontaninio radioaktyviojo skilimo metu, kaip galima laboratorijoje suskaldyti stabilius atomus. Viso to nagrinėjimo dėsninga išvada tokia, kad pasaulį suintrigavę pranešimai nepagrįsti: protonui iš branduolio išmušti reikalinga milžiniška α dalelių energija, o elektros išlydžio tam nepakanka.

Antroji straipsnio dalis vėl pradedama intriguojančiu klausimu: kaip gali būti, kad elemento fizinės ir cheminės savybės priklauso ne nuo jo atominės masės, kaip manė D. Mendelejevas, o nuo tokio, atrodytų, paviršutiniško ir atsitiktinio dalyko, kaip eilės numerio, vietos periodinėje sistemoje (tarsi policininko būdas priklausytų nuo jo tarnybinio numerio). Atsakyti į šį klausimą galima tiktai įrodžius, kad elementų išdėstymo tvarka periodinėje sistemoje yra griežtai susijusi su jų struktūra. V. Čepinskis aprašo, kaip buvo prieita prie išvados, kad apie atomų struktūrą galima spręsti iš atitinkamų elementų rentgeno spektrų, aptaria M. Laujės ir Bragų rentgeno spektroskopijos darbus.

[9] *Čepinskis V.* Chemijos aukso svajonė, arba Mendelejevo periodinės sistemos interpretacija Moseley'o dėsnio šviesoje // Kosmos. 1926. Nr. 2—3. P. 1—80.

Jis akivaizdžiai parodo, kad šiuos darbus pratęsę H. Mozlio tyrimai nebuvo atsitiktiniai (Mozlis ištyrė net 67 elementų rentgeno spektrus), pateikia kai kuriuos eksperimentų rezultatus, analizuoja juos matematiškai, pabrėžia, kad šis 1914 m. atliktas jauno mokslininko visiškai savarankiškas ir vienintelis mokslinis darbas (Mozlis žuvo Pirmajame pasauliniame kare 1915 m.) yra epochinės reikšmės. Mozlis nepaneigiamai įrodė, kad elementai periodinėje sistemoje išdėstyti tiksliai, pagrindė elemento eilės numerio periodinėje lentelėje fizinę prasmę.

Straipsnio pabaigoje V. Čepinskis rašo: „Nebetenka kalbėti, koks ryšys tarp Moseley'o darbo, periodinės sistemos, materijos vienybės ir aukso. Bet Moseley'o tipo žmonėms rūpi ne tiek fizinis auksas, nors ir jis turi savo reikšmės gyvenimui, kiek tas transcendentinis auksas, kuris reiškiasi mokslo sukurtose dvasios vertybėse. [...] Tiesa, fizikos hipotezės ir teorijos gimsta, gyvuoja ir miršta. Tai yra pereinamieji dalykai. Bet pasilieka patvarūs dėsniai, kurie suteikia galimybes žmogui kontroliuoti medžiagos visokias transmutacijas ir pasiekti tokių vaisių, apie kuriuos anksčiau buvo galima tik svajoti“ (p. 80).

Kaip minėta, 1936 m. vasario 8 d. V. Čepinskio iniciatyva universitete buvo iškilmingai paminėtos D. Mendelejevo 100-osios gimimo metinės. Greta prof. V. Stankevičiaus ir P. Brazdžiūno, platų pranešimą padarė pats V. Čepinskis. Jis daugiausia dėmesio skyrė Mendelejevo periodiniam dėsniui, jo reikšmei ir ryšiui su naujausiais mokslo atradimais[10].

V. Čepinskis pripažįsta, kad periodinis dėsnis nėra vieno žmogaus kūrinys, o kolektyvinių pastangų vaisius. Ir iki Mendelejevo buvo reiškiamos mintys apie elementų savybių priklausomybę nuo atominės masės, tų savybių periodiškumą rašant elementus atominės masės didėjimo eile. Panašios mintys lyg ir kabėjo ore. Tačiau tik Mendelejevo genijus drąsiai apibendrino šias mintis ir su jomis susijusius faktus, pamatė kitų nepastebėtus ryšius, suformulavo išvadas, turėjusias didžiulę reikšmę chemijos mokslo ateičiai. Vis dėlto nenuėjo veltui ir kitų fizikų ir chemikų pastangos. Šio dėsnio atradimas — tai akivaizdi iliustracija, „kaip išsprendžiama sena filosofijos problema suderinti viena ir daug, kaip harmoniškai sutvarkyti individo ir kolektyvo pastangas“ (p. 74).

Pranešime įdomiai samprotaujama apie periodinio dėsnio ryšį su kitais chemijos dėsniais ir bendra gamtos harmonija:

[10] *Čepinskis V.* Elementų periodinė sistema šių dienų mokslo šviesoje // Ten pat. 1934. Nr. 1—4. P. 48—76.

„periodinė Mendelejevo sistema, arba periodinis gamtos dėsnis, kuris be jokios išimties apima visas svarbiausias chemijos paslaptis ir taip simboliškai virsta senųjų alchemikų filosofijos akmeniu, lygiai kaip ir kiti pagrindiniai chemijos dėsniai, pasirodo labai paprastas, nes jam išreikšti užtenka paprastos aritmetikos. Taigi iš visų mokslų chemija labiausiai laikosi filosofo ir matematiko Pythagoro palikimo, kurio manymu, skaičius sudaro gamtos fenomenų tvarkingumo ir harmonijos esminį pagrindą“ (p. 73). Ir čia pat V. Čepinskis neiškenčia nepareiškęs jam būdingos paradoksalios minties: „Visi pagrindiniai chemijos dėsniai surasti pasirėmus netiksliais skaičiais, o tikslesni skaičiai, gauti šių dienų tobuliausiais bandymo ir matavimo metodais, visai nenaikina tų dėsnių, o tik papildo juos ir suteikia jiems tikslesnę redakciją. Tačiau tenka pastebėti, kad jei fizikai ir chemikai iš karto būtų turėję reikalo su tiksliau nustatytomis konstantomis, tai kažin ar mes šiandien turėtume Newtono gravitacijos dėsnį, kartotinių proporcijų dėsnį ir periodinę sistemą. Atrodo taip, kad kai kada tobulesnės tiesos paskelbimas gali būti per ankstyvas ir gali sutrukdyti mokslo pažangą“ (Ten pat).

V. Čepinskis nenutyli kai kurių D. Mendelejevo pažiūrų ribotumo: elementus jis laikė amžinais ir nekintamais, labai neigiamai žiūrėjo į elementų transmutaciją, laikydamas tokias mintis alchemikų svajonių liekana ir spekuliacijomis vienos pirminės materijos tema. Nors Mendelejevui dar gyvam esant prasidėjo fizikos ir chemijos revoliucinių atradimų amžius, jis neturėjo vilties suprasti elementų prigimties iš elektrinių ir optinių reiškinių tyrimų. Tuo tarpu kaip tik naujieji atradimai pagrindė periodinį dėsnį. V. Čepinskis nurodo, kad didžiausią vaidmenį naujai interpretuojant periodinį dėsnį suvaidino kaip tik tie klausimai, į kuriuos negalėjo atsakyti pats dėsnio atradėjas: kodėl kai kuriuos elementus periodinėje sistemoje teko įrašyti į vietas, neatitinkančias jų atominės masės, kodėl elementų atominei masei didėjant tolygiai, jų fizinės ir cheminės savybės kinta periodiškai, ką daryti su dešimčia tada buvusių žinomų retųjų žemės elementų, kurių Mendelejevas visai neįtraukė į periodinę sistemą, nes juos būtų reikėję įrašyti į tą pačią vietą, nepaisant didelio atominių masių skirtumo. Pranešime pateikiama plati naujausių fizikos atradimų panorama, parodomi jų glaudūs loginiai ryšiai su periodine elementų sistema, nors patys atradėjai to ryšio dažniausiai ir nematė. Akcentuojamos neišspręstos problemos, nepaaiškinti dėsningumai.

Nepamiršta V. Čepinskis ir būdingų D. Mendelejevo asmenybės bruožų, nepraleidžia progos pabrėžti, kad jo mokytojas buvo

karštas sąžinės ir minties laisvės, universiteto autonomijos šalininkas, didelis klasikinės mokyklos priešininkas. Stipri Mendelejevo asmenybė sunkiai pasiduodavo biurokratiniam reglamentavimui, jis nepakentė varžančio kolegialumo principo, dažnai pykosi su savo vadovybe ir viršininkais tų įstaigų, su kuriomis bendrai dirbdavo. Mendelejevui buvo būdinga nacionalinė tolerancija: jo vadovaujamuose Matų ir saikų rūmuose V. Čepinskio laikais vyresniojo personalo etatus užėmė 4 rusai, latvis, lenkas ir lietuvis.

Pirmajame Lietuvos universiteto veiklos dešimtmetyje prigijo tradicija, kad kiekvienas naujai išrinktas rektorius per mokslo metų atidarymą pasakytų imatrikuliacinę kalbą iš savo specialybės srities pasirinkta tema. Rektoriui tai būdavo nelengvas uždavinys: temą reikėjo išplėtoti taip, kad kalba neprarastų mokslinės įtaigos ir kartu būtų įdomi labai reikliai įvairių specialybių profesorių ir studentų auditorijai. Iš esmės tai turėjo būti itin aukšto lygio mokslo populiarinimo paskaita. Tokias imatrikuliacines paskaitas V. Čepinskis perskaitė 1929 ir 1930 metais.

1929 m. imatrikuliacinės kalbos tema „Laisva ir suvaržyta energija“[11] ypač artima V. Čepinskio moksliniams interesams, susijusi su Ciūriche atliktu pirmuoju moksliniu darbu ir entropijos kitimų matavimais, jau pradedamais Kaune. Jis pateikia savo eksperimentinių rezultatų santrauką, supažindina klausytojus su svarbiausiomis jų išvadomis. Vis dėlto daugiausia dėmesio V. Čepinskis skiria cheminio gimiringumo ir reakcijas skatinančios energijos sampratai, jos raidai nuo Alberto Didžiojo iki mūsų laikų, antrojo termodinamikos dėsnio ir entropijos esmei. Nėra pagrindo neigti, kad visi savaiminiai procesai pasaulyje vyksta entropijos didėjimo, artėjimo prie pusiausvyros kryptimi, kaip to ir reikalauja antrasis termodinamikos principas. „Visos padarytos iš to dėsnio išvados, visi dedukcijos keliu nustatyti santykiai patikrinti eksperimentais ir atitinka tikrenybę be jokių išimčių“ (P. 315). Tačiau V. Čepinskis nenori sutikti su pesimistine šio dėsnio išvada, kad savaiminiams procesams vykstant tokia kryptimi temperatūra visame pasaulyje galų gale išsilygins ir bet kokie procesai sustos — pasaulį ištiks šiluminė mirtis. Jis rėmėsi trejopais tokios antrojo termodinamikos principo traktuotės priešininkų argumentais: filosofai atkreipia dėmesį, kad neribotai egzistuojantis pasaulis tebėra dar labai toli nuo tokios pusiausvyrinės padėties; fizikai teigia, kad entropijos dėsnis galioja tik negrįžtamiems procesams ir negali būti išvestas iš

[11] *Čepinskis V.* Laisva ir suvaržyta energija // Ten pat. 1929. Nr. 9. P. 305—327.

grįžtamiesiems procesams taikomų klasikinės mechanikos principų; biologai neabejoja, kad energijos degradacijos dėsnis negalioja gyvajam pasauliui. V. Čepinskis atkreipia dėmesį, kad fizinio pasaulio procesų eigą entropijos mažėjimo kryptimi gali nukreipti ne tiktai sąmoningos būtybės, bet netgi mikroorganizmai (pavyzdžiui, iš organinių medžiagų racematinio mišinio atskiriantys tik kairiuosius arba dešiniuosius izomerus). Vadinasi, su humoru konstatuoja V. Čepinskis, ir „paprasčiausi gyvi padarai turi pasirinkimo sugebėjimą. [...] Ir grybeliai turi palinkimo ar į kairę, ar į dešinę pusę, ir todėl pastangos eliminuoti dešiniuosius ar kairiuosius yra tuščios, nes prieštarauja pasaulio Kūrėjo planams“ (P. 317). Remdamasis antrojo termodinamikos principo tikimybiniu aiškinimu (niekieno nekontroliuojamas fizinis pasaulis siekia didžiausios tikimybės, t. y. didžiausios netvarkos padėties), V. Čepinskis teigia, kad kaip tiktai todėl „fizikas arba chemikas jokiu būdu negali pripažinti jėgos tvarkančiu pasaulį veiksniu, nes niekieno nekontroliuojama jėga gali būti tik netvarkos ir chaoso priežastis. Iš chaoso darosi tvarka tik tada, kada jėga kontroliuojama sąmonės, išminties ir sąžinės“. Paskaitos gale V. Čepinskis kviečia studentus netapti „vergais ir gerbėjais tos fizinės jėgos, kuri veikdama spontaniškai, be jokios sąmoningos kontrolės, varo pasaulį į chaosą. Be pasipriešinimo, be kliūčių nėra kovos, nėra teigiamo vaisingo darbo. Žiaurus ir nepermaldaujamas entropės dėsnis teikia jums kaip tik progos išmiklinti ir ištobulinti savo fizines ir dvasines jėgas, kuriant iš chaoso koordinuotus ir tvarkingus ar religijos ir meno srities, ar mokslo srities padarus“ (P. 327).

1930/31 m. m. imatrikuliacinės kalbos „Materija ir energija“[12] pradžioje V. Čepinskis atkreipia klausytojų dėmesį į tai, kad materijos ir energijos ryšio problema labai svarbi ne tiktai fizikai bei chemijai, bet ir biologijai, politinei ekonomikai, filosofijai ir netgi teologijai. Tačiau kaip tik filosofiniams ir visuomeniniams nagrinėjamos problemos aspektams šioje paskaitoje skiriama mažiausiai dėmesio.

V. Čepinskis išnagrinėja materijos ir energijos sąvokų evoliuciją nuo senovės graikų iki XIX a. pabaigos, aptaria svarbiausius XX a. fizikos atradimus. Ypač plačiai jis kalba apie Einšteino, Planko ir Šrėdingerio darbus, labiausiai pakeitusius senąjį fizikinio pasaulio supratimą. Žinomoji Einšteino formulė $E=mc^2$

[12] *Čepinskis V.* Materija ir energija // Ten pat. 1930. Nr. 8. P. 247—264.

akivaizdžiai susiejo materiją ir energiją, atmetė kaip nereikalingą masės tvermės dėsnį, tačiau reliatyvumo teorija, V. Čepinskio nuomone, yra toks radikalus fizikos sumatematinimas, kad nors kai kurios jos išvados pasitvirtino, daugumai fizikų ši teorija svetima dėl mažos euristinės vertės, nesugebėjimo paaiškinti po simboliais slypinčios realybės. Žymiai didesnį revoliucinį vaidmenį šiuolaikinėje fizikoje V. Čepinskis priskiria M. Planko kvantų teorijai, kuria remiasi Boro astronominis atomo modelis, naujausia spektrų teorija, Einšteino koncepcija apie diskretinę ne tiktai materijos, bet ir energijos struktūrą. V. Čepinskis ypač vertina tik prieš metus paskelbtą Šrėdingerio bangų mechaniką, kuri ne tiktai suderino klasikinę dinamiką ir kvantų mechaniką, paaiškino prieštaravimą tarp šviesos korpuskulinės ir bangų teorijos, pašalino Boro stacionarių orbitų postulatą, radijo bangų sklidimą, bet, matyt, bus ir labai naudinga aiškinant radioaktyvumo ir kosminių spindulių problemas. Tiesa, ši teorija siūlo keistą išvadą, „kad materijos pagrindą sudaro visai nematerialus dalykas — bangos forma, nelyginant kaip kokia Platono idėja — forma be jokio kūno. Taigi pasirodo, kad šių dienų materijos tyrinėtojai materialistai virsta gryniausiais idealistais“ (P. 263).

Baigdamas V. Čepinskis kviečia nesistebėti, kad fizikos ir chemijos raidoje taip keitėsi ir keičiasi pagrindinės sąvokos. „Visas mokslas nuo pat savo gimimo negali išsilaisvinti nuo milžiniško Heraklito šešėlio ir jo amžino įspėjimo: πάντα ρει: visa kas teka, visa kas keičiasi. [...] To nepaisant, mokslas vis dėlto padeda žmogui gyventi ir ugdo jo išmintį“ (Ten pat).

Be apžvalginių kalbų, pranešimų ir straipsnių, apimančių plačias fizikos ir chemijos sritis arba pavienes problemas, V. Čepinskis parašė ir keletą įdomių biografinių straipsnių. Visus juos vienija viena ypatybė. V. Čepinskis rašė tik apie tuos žmones, kurie buvo jam artimos pasaulėžiūros, kurių mintimis ir veikla jis galėjo paremti savo propaguojamus įsitikinimus ir pedagoginius principus.

Neatsitiktinis ir 1937 m. pasirodęs enciklopedinio pobūdžio J. V. Sulivano stambios (296 p.) mokslo populiarinimo knygos vertimas. Joje specialaus išsilavinimo neturinčiam skaitytojui prieinama kalba, be sudėtingų išvedžiojimų ir matematinių formulių išdėstomi fizikos, chemijos ir astronomijos pagrindai, atomo ir medžiagos struktūros teorijos, reliatyvumo teorijos esmė, plačiai aptariamos gyvybės ir evoliucijos problemos.

Pirmasis su mokslo istorijos problematika susijęs V. Čepinskio straipsnis skirtas įžymaus šveicarų pedagogo J. H. Pestalocio

mirties 100-osioms metinėms paminėti[13]. Jau pačioje straipsnio pradžioje V. Čepinskis pabrėžia, kad J. H. Pestalocis „gimė, užaugo ir subrendo per revoliucijos audras ir žaibus. [...] Matyti, kad ir siaučiant visoms revoliucijos baisybėms ir bjaurybėms, naujo gyvenimo dvasia sudaro palankias sąlygas talentams ir genijams atsirasti ir pasireikšti“ (P. 358). V. Čepinskis atkreipia dėmesį, kad J. H. Pestalocis buvo giliai tikintis žmogus, bet griežtai nusistatęs prieš dvasininkiją, reikalaujančią paklusnumo tiesą slopinantiems ir tautas smaugiantiems valdovams. V. Čepinskiui artimi J. H. Pestalocio reikalavimai, kad valstybė kištųsi į gamybą ir turtų savinimąsi, leistų šviesius, žmoniškus įstatymus liaudies gerovei pakelti, lavintų vargingiausius jos sluoksnius. Reikalinga teisė, o ne labdarybė, reikalingas priverstinis švietimas ir auklėjimas, nes tik tai yra socialinių reformų pagrindas. V. Čepinskis akcentuoja svarbiausius pedagoginius Pestaločio principus: aukščiausias pradinės mokyklos tikslas yra ne žinių suteikimas, o intelektualinių jėgų plėtojimas, auklėjimas, kuriam turi būti pajungtas ir lavinimas; dėstymas turi būti ne žodinis, scholastinis, grindžiamas abstrakčiomis taisyklėmis, o privalo remtis mokinių jausmine intuicija ir stebėjimais. Kita vertus, būtent Pestalocis buvo gamtos mokslo dėstymo mokykloje pionierius, būtent iš jo propaguojamų vaizdžiųjų pamokų į vidurines ir aukštesniąsias mokyklas ėmė skverbtis gamtos mokslo dalykai. Už tų dalykų didesnį vaidmenį mokykloje visą gyvenimą kovojo ir V. Čepinskis.

1927 m. kovo 27 d. sukako 200 metų nuo genialiojo anglų fiziko ir matematiko I. Niutono mirties. Ta proga Lietuvos universitete surengtame minėjime V. Čepinskis nekalbėjo, tačiau po kurio laiko parašė žurnalui „Kosmos“ specialų straipsnį[14]. Šiame darbe jis pabrėžia, kad I. Niutonas ne tik ryškiausiai švietė įžymiųjų XVII a. mokslininkų žvaigždyne, bet yra ir didžiausias visų laikų tiksliųjų mokslų genijus. V. Čepinskis aptaria svarbiausius I. Niutono nuopelnus optikai, matematikai, dinamikai, astronomijai. Apibendrindamas jis rašo, kad Niutonas buvo genialus eksperimentatorius, bet vis dėlto didžiausias jo įnašas į mokslą glūdi jo teoriniuose darbuose. Ta proga V. Čepinskis dar kartą išdėsto savo samprotavimus apie eksperimento ir teorijos vaidmenį moksle. „Kiekvienoje mokslo srityje visuomet iš pradžios renkami faktai, sisteminami, daromi įvairūs ban-

[13] *Čepinskis V.* Johann Heinrich Pestalozzi // Kultūra. 1927. Nr. 7—8. P. 358—361; Nr. 9—10. P. 419—422.

[14] *Čepinskis V.* Izaokas Newton'as. 1642—1727—1927 // Kosmos. 1927. Nr. 10—11. P. 361—377.

dymai ir matavimai, ir jau remiantis tokiais ilgais, vargingais, labai dažnai nuobodžiais darbais, nustatomi vieni ar kiti empiriniai dėsniai. [...] Bet tuo mokslas nepasitenkina, ir nustačius empirinius dėsnius visuomet kyla klausimas, kodėl vieni ar kiti įvykiai, vieni ar kiti procesai vyksta taip, o ne kitaip, kokia tų įvykių arba procesų tikra priežastis, koksai tų ar kitų įvykių vidinis mechanizmas. Tai jau yra antrasis mokslo plėtojimosi laipsnis, kuris veda prie teorijos. Negali būti kalbos apie mokslą, kol nėra teorijos, nes teorija apima ir išaiškina ne tik visa tai, kas jau žinoma, bet ir numato daug naujų dalykų, vienu žodžiu, nepaprastai praplečia pasaulio pažinimą" (P. 371). „Nuo Newtono laikų mokslas tokiu greitumu auga, kaip lavina risdamasi nuo kalno" (P. 377).

V. Čepinskis nenori sutikti su I. Niutono teiginiu, kad jis nesiūlęs hipotezių. Pavyzdys — nepasitvirtinusi Niutono hipotezė apie eterį, mediumą, per kurį vienas kūnas veikia kitą. V. Čepinskio nuomone, „be hipotezių negali būti mokslo. Hipotezė yra tartum įrankis artojui žemę apdirbti. Pradžioje artojas naudojasi arklu, paskui plūgu, pagaliau traktoriumi, eidamas prie vis tobulesnių ir tobulesnių įrankių. Taip pat yra ir su hipotezėmis. Atlikusi savo uždavinį, hipotezė atmetama ir pakeičiama nauja, tobulesne, iki prieinama prie tobulos hipotezės, kuri [...] virsta moksliška teorija" (P. 376).

Šiame straipsnyje ypač išryškėja charakteringa V. Čepinskio biografinių darbų ypatybė: parodyti būdingus aprašomojo mokslininko bruožus, charakterizuoti jį kaip žmogų, iš kitų išsiskiriančią asmenybę. Šiuo kartu jis pabrėžia, kad tarnaudamas mokslui Niutonas reiškė gyvą susidomėjimą ir kitomis žmogaus minties sritimis. Jis buvo nuoširdžiai tikintis, giliai gerbė Kristų, bet priklausė ne ortodoksinei Katalikų bažnyčiai, o vienai unitų bendrijai. Daug rašė Šv. Rašto, ypač Apokalipsės tema, tačiau jo teologiniai darbai „nepadarė įspūdžio nei tada, nei vėliau" (P. 377). Asmeniniame gyvenime buvo labai kuklus, bet tai yra bruožas, „charakteringas kiekvienam tikram mokslo vyrui, nes tokie vyrai žino labai gerai, kad tai, ką jie žino, yra niekis, sulyginus su tuom, ko jie dar nežino" (Ten pat).

Itin įdomi didelė straipsnio apie I. Niutoną istorinė filosofinė įžanga, kurioje V. Čepinskis samprotauja apie gamtos mokslo žinių svarbą, mokslo formavimąsi iš dar Egipto laikais žinomos, bet nesusistemintos tikrų žinių, prietarų ir burtų krūvos, tolesnį jo plėtojimąsi. Planingai rinkti ir sisteminti mokslo žinias pradėjo senovės graikų filosofai, ypač Aristotelis, bet jie pervertino diskusijų, samprotavimų, logikos reikšmę, mažai eksperimentavo,

Viduramžiais visiems buvo privalomi du šaltiniai: Biblija religinio gyvenimo srityje ir Aristotelio pažiūros — filosofijos ir mokslo sferoje. V. Čepinskis akcentuoja paradoksą: Aristotelis nurodinėjo kelius mokslui sukurti, o viduramžiais tam trukdė kaip tik jo autoritetas, stabdęs laisvą ir neįbaugintą mąstymą. Tokiame fone ypač svarbus vaidmuo Leonardo da Vinčio, nepripažinusio jokių autoritetų ir dogmų, visas išvadas tikrinusio stebėjimais ir bandymais. V. Čepinskio nuomone, būtent skepticizmas ir kritiškas mąstymas baigėsi šių dienų mokslo pagrindų sukūrimu. Mokslo reikšmę dabar supranta ir katalikų bažnyčia, kuri ilgus amžius „skersomis žiūrėjo į mokslo augimą, o kai kada ir žiauriai persekiojo mokslo pionierius“ (P. 361).

Kritikuodamas viduramžių filosofus ir scholastus už aiškumo ir nuoširdumo stoką, V. Čepinskis stengėsi jų darbuose įžiūrėti ir racionalų grūdą. Viduramžių scholastai užsiiminėjo begaline žodžių gimnastika, dažnai tik duodavo suprasti tai, apie ką, bijodami obskurantiškų Bažnyčios įtarimų, aiškiai nepasakydavo. Tačiau jie nagrinėjo pagrindinius ir svarbius dalykus, daug atliko kai kurioms žmogaus proto ydoms nustatyti ir ištaisyti. Astrologai, tirdami dangų ir žvaigždes, negalėjo išpranašauti žmogaus likimo, tačiau jų pradėti sistemingi dangaus stebėjimai padėjo atsirasti astronomijai. Alchemikai nesurado nei filosofinio akmens, nei gyvybės eliksyro, bet jų atlikti eksperimentai padėjo išaugti milžiniškam dabarties chemijos rūmui.

Šis V. Čepinskio straipsnis, o ypač jo įžanga sukėlė plačią diskusiją. Jai pradžią davė žinomo teologo, taip pat buvusio universiteto rektoriaus prof. P. Būčio pastabos, išspausdintos tame pačiame žurnalo numeryje. Kun. P. Būčys, o su juo ir kiti krikščionys demokratai nesutiko, kad Bažnyčia kovojo prieš mokslą, kad Aristotelis per mažai vertino eksperimentą ir buvo vieninteli viduramžių mokslo autoritetas, kad scholastams trūko nuoširdumo ir aiškumo, o mokslo plėtojimuisi toks svarbus skepticizmas. Spaudoje į šiuos prieštaravimus V. Čepinskis neatsakė, diskusija tęsėsi inteligentų pokalbiuose ir ilgai nenurimo.

V. Čepinskio viešoje paskaitoje, skirtoje prancūzų chemiko M. Bertlo šimto metų gimimo sukakčiai paminėti[15], ypač daug minčių apie šio mokslininko asmenybę, mokslą ir demokratiją. V. Čepinskis aiškiai pasinaudojo palankia proga nors ir netiesiogiai išsakyti savo mintis ir apibrėžti poziciją 1926 m. perversmo

[15] *Čepinskis V.* Pierre Eugène Marcelin Berthelot: Jo gyvenimo ir darbų bendra apžvalga (1827.X.25—1907.III.18) // Ten pat. 1928. Nr. 2. P. 58—79.

atžvilgiu. Žinoma, jis apibūdina svarbiausius M. Bertlo nuopelnus chemijos mokslui, kartu su juo pasidžiaugia, kad nė viena žmogaus gyvenimo ir veiklos sritis nebegali išsiversti be chemijos, kad chemija „yra vienintelė versmė visokios energijos tam dideliam dinaminiam procesui, kurį mes vadiname žmonijos civilizacija ir kurio tikslas yra pakeisti žvėriškas žmogaus gyvenimo sąlygas žmoniškomis“ (P. 58). Tačiau labiausiai per visą paskaitą pabrėžiama mintis, kad visą gyvenimą M. Bertlo buvo karštas laisvos minties ir demokratijos šalininkas, aukščiausiu gyvenimo tikslu laikė ištvermę, ištikimybę savo prievolėms ir tarnavimą tiesai, kad buvo giliai įsitikinęs, jog „žmonijos progresas neišdygsta staiga ant tyrų likimo laukų, o yra intensyvaus darbo ir kultūros vaisius. Tinkamas tokiam darbui ir kultūrai sąlygas gali laiduoti tik demokratija“ (P. 77). V. Čepinskiui imponuoja, kad M. Bertlo „pripažįsta kiekvienam žmogui teisę vadovautis savo proto reikalavimais, [...] tvarkyti savo vidinio gyvenimo elementus ir skelbia savo pažiūras be jokio dogmatizmo“ (Ten pat), kad jis tiki, jog „žmonija, išsilaisvinusi iš dogmų slėgimo, paskelbs aukščiausiu savo gyvenimo tikslu prievolės ir gerumo etiką, tiesos ir solidarumo siekimus. Šita ateities etika bus atskirta nuo visokios rūšies simbolizmo ir nuo visokių viršgamtinių priemaišų“ (Ten pat).

V. Čepinskis apgailestauja, kad „dauguma mokslininkų, ypač šių dienų, yra siauri specialistai, kurie dirba tik vienoj kurioj srity, visiškai nesuprasdami ir nesirūpindami suprasti, kaip jų speciali sritis yra surišta su kitomis mokslo sritimis, su filosofija ir etika, ir kokie yra mokslo santykiai su meno, dailės ir religijos pasauliu“ (Ten pat). Bertlo kaip tik buvo ne toks. Jis „stengėsi nustatyti santykius tarp savo specialybės ir kitų žmogaus veikimo sričių“ (Ten pat), manė, kad „darbas precizijos mokslų srityje privalo vadovautis doros dėsniais“ (Ten pat).

V. Čepinskis pabrėžia, kad M. Bertlo „buvo ne tik didelis mokslininkas, bet ir visuomeniškas žmogus. Tai labai retas atsitikimas mokslininkų tarpe. Dažniausiai dideli mokslininkai yra antivisuomeniški padarai tąja prasme, kad juos labai sunku įterpti į vienos ar kitos visuomenės rėmus. Jie yra dideli individualistai ir gyvena kaip tikri vienuoliai“ (P. 78). Jie nėra egoistai, nes „nesiekia jokio pelno, nesivadovauja jokiais asmeniniais motyvais savo mokslo darbe ir visuomet yra labai nuoširdūs, be jokios atodairos pareikšdami savo nuomonę. Todėl į juos labai dažnai žiūrima kaip į labai keistus ir nenormalius žmones. Bet yra daug mokslininkų ir kitos, menkesnės rūšies, kurie visuomet gerbia tai, kas reiškia jėgą, ir savo darbe vadovaujasi pelno mo-

tyvais. Jiems visų pirma rūpi padaryti tokių atradimų, kurie įgalintų juos gauti patentą“ (Ten pat). Bertlo yra ir visuomeniškai nusistatęs žmogus, jis „jaučiasi ne tik mokslininkas, bet ir savo krašto pilietis, ir todėl, kada kraštas to reikalauja ir kada susidaro visuomeninio-politinio veikimo tinkamos sąlygos, nelaužydamas savo sąžinės, Berthelotas neatsisako aktyviai dalyvauti visuomeniniame ir politiniame gyvenime“ (Bertlo kurį laiką buvo Prancūzijos švietimo ministru ir taip reformavo mokyklą, kad joje prideramą vietą užima etika ir mokslas, o „programa sudaryta taip, kad įskiepytų jaunimui mokslišką ūpą ir išvystytų jam sugebėjimą moksliškai galvoti“) (Ten pat).

Vis dėlto, V. Čepinskio nuomone, kilniausia žmogaus veiklos sritis yra mokslas. Be kita ko, ir todėl, kad tai „vienintelė sritis, kur išnyksta tautiniai prietarai ir šovinizmo barbariški reiškiniai“ (P. 79). Jis visiškai sutinka su Bertlo žodžiais, kad „mokslo žmogus privalo ieškoti tik vieno turto, būtent tiesos. [...] Labai nuobodus ir neišmintingas gyvenimo objektas — ieškoti geros vietos arba piniginių turtų. Mano giliu įsitikinimu, laimės ieškojimas nėra žmogaus gyvenimo tikslas. [...] Aš tarnavau teisėtumo ir tiesos idealinei svajonei“ (Ten pat).

Savotiškas jausmas apima perskaičius šį V. Čepinskio straipsnį, kai pastebi, kaip kartais neįtikėtinai sutampa skirtingu metu ir skirtinguose kraštuose gyvenusių žmonių gyvenimas ir mintys. Juk, kaip ir M. Bertlo, V. Čepinskis buvo karštas asmenybės laisvės ir demokratijos šalininkas, atviras laisvamanis ir dogmatizmo priešininkas, neužsisklendęs siauruose savo specialybės rėmuose rimtas mokslininkas ir visuomenės veikėjas, ir jis buvo tapęs švietimo ministru, užsimojęs, bet, deja, nespėjęs įvykdyti esminę mokyklos reformą, ir jis niekada nesiekė susikrauti turtų, tikėjo mokslo, teisėtumo ir tiesos galutine pergale. Tad kaip tik jis turėjo moralinę teisę palinkėti jauniesiems Lietuvos chemikams eiti Bertlo takais — „tada jie užvis geriau patarnaus savo kraštui“ (Ten pat).

Elektromagnetinės indukcijos atradimo šimtųjų metinių proga V. Čepinskis parašė straipsnį apie M. Faradėjų[16]. Išsamiai aprašęs ir įvertinęs mokslinius Faradėjaus nuopelnus fizikai ir chemijai, jo vaidmenį žmonijai pereinant iš garo amžiaus į elektros ir elektrotechnikos erą, V. Čepinskis ir šiame straipsnyje nemažai vietos skiria mokslininko asmenybei. Jis atkreipia dė-

[16] *Čepinskis V.* Mykolas Faraday'us (Michael Faraday): Trumpas jo gyvenimo ir mokslo veiklos atpasakojimas // Kultūra. 1931. Nr. 11. P. 593—606; Nr. 12. P. 664—673.

mesį į sunkų Faradėjaus kelią į mokslą ir pripažinimą, pabrėžia, kad Faradėjus pirmasis pradėjo skaityti paskaitas visuomenei, daug dėmesio skyrė auklėjimui mokykloje, labai griežtai pasisakė prieš mokykloje taikytas fizines bausmes, rūpinosi, kad scholastiniai mokymo metodai būtų pakeisti racionaliais, moksliškais, kad į programas būtų įtraukti gamtos mokslai, o mokyklose būtų įrengtos laboratorijos, kuriose mokiniai, atlikdami bandymus, galėtų patikrinti įgytas žinias ir išsiaiškinti iškylančius klausimus. Kaip paprastai, V. Čepinskis nepamiršta paminėti mokslininko požiūrio į religiją: giliai tikintis labai mažos krikščioniškos sektos narys M. Faradėjus, bendraudamas su žmonėmis, visuomet skyrė mokslo ir religijos dalykus. V. Čepinskio nuomonė apie M. Faradėjų atsispindi ir sveikinimo adrese, kurį jubiliejaus proga jis nuvežė į Angliją Karališkajam institutui: „Mykolas Faraday'us yra vienas iš tų negausių istorijos žmonių, kurie pakelia žmonijos nuotaiką, tarytum sakydami tai žmonijai: „Nenustok niekuomet vilties dėl geresnės ir šviesesnės ateities, nepaisydamas nepasisekimų, kovok, ir tu išeisi iš patamsių į šviesą".

1937 m. spalio 17 d. mirė vienas iš atominės fizikos kūrėjų E. Rezerfordas. Jam paminėti V. Čepinskis paskyrė straipsnį, išspausdintą žurnale „Kosmos"[17], po to išėjusį atskiru leidiniu. Straipsnyje pateikiama plati Rezerfordo biografija, aptariami jo nuopelnai mokslui, ypač atkreipiamas dėmesys į tai, kad jis pirmasis dar 1919 m. suskaldė azoto atomą ir tuo pagrindė branduolinę fiziką ir chemiją, pasiūlė atomo struktūros modelį, paaiškino radioaktyviųjų elementų spontaninį skilimą, numatė neutrono buvimą. Tačiau V. Čepinskis ir čia lieka ištikimas sau — pabrėžia jam labiausiai patikusius Rezerfordo asmens bruožus. „Jam buvo aišku, kad ateities mokslo pažanga ne tiek pareis nuo individualių pastangų, kaip buvo praeityje, kiek nuo kolektyvinių. Todėl jis ir manė, kad ruošdamas jaunimą tyrimo darbui jis patarnaus mokslui ne blogiau, kaip pats atlikdamas tyrinėjimus. Todėl [...] didžiąją savo laiko dalį jis atiduoda jaunimui" (P. 92). V. Čepinskiui artima ir tai, jog „Rezerfordas skelbė, kad universiteto uždavinys — tai mokslo dauginimas ir paruošimas jaunosios kartos, darant jos atranką mokslinės kūrybos darbui. O paruošimas visokios rūšies valdininkų valstybės ir privatinėms įstaigoms galima palikti atitinkamai sutvarkytoms vidurinėms ir aukštesniosioms mokykloms. Tai kainuos visuomenei pigiau, o jaunimui bus mažiau sveikatos ir energijos eikvojimo" (P. 93).

[17] *Čepinskis V.* Lord Rutherford of Nelson // Kosmos. 1938. Nr. 1—3. P. 81—94.

Būdingi V. Čepinskio pažiūroms ir kiti šio straipsnio teiginiai: „Rezerfordas visų pirma buvo fizikas eksperimentatorius ir nesileisdavo į šių dienų matematinės fizikos avantiūras. Bet jis pakankamai valdė matematikos metodą, kad galėtų juo naudotis tais atvejais, kada negalima buvo apsieiti be matematinės interpretacijos“ (Ten pat). „Rezerfordas manė, kad skleidimas mokslo žinių visuomenėje yra taip pat svarbus dalykas kaip ir mokslo tyrinėjimai“ (Ten pat). „Rezerfordo moralei buvo absoliučiai nepakenčiamas dalykas žmonių persekiojimas dėl jų įsitikinimų arba dėl jų kilmės. Be to, jis buvo giliai įsitikinęs, kad mokslo pažangos esminė sąlyga — tai mokslininkų tyrinėjimų ir kritikos visiška laisvė“ (Ten pat). V. Čepinskiui imponuoja, kad pasiekęs Anglijoje ir visame pasaulyje didžiulę garbę, apdovanotas lordo Nelsono titulu, E. Rezerfordas nepasikeitė: ir toliau nemėgo išdidumo ir pliuškystės, nesibodėjo visuomenei naudingo darbo — kiek galėdamas propagavo radioterapiją, įkūrė komitetą iš nacistinės Vokietijos išstumtiems mokslininkams padėti.

Kiek atokiau nuo minėtų biografinio pobūdžio V. Čepinskio straipsnių yra dar du jo darbai: Dž. Vašingtono biografija ir prisiminimai apie V. Bielskį.

Pirmojo JAV prezidento Dž. Vašingtono biografinę apybraižą[18] V. Čepinskis dar 1898 m. rusų kalba išspausdino F. Pavlenkovo leidyklos sumanytoje įžymiųjų žmonių biografijų serijoje. Matyt, užsakymą šiam darbui V. Čepinskis gavo artimai su leidykla bendradarbiavusios savo žmonos protekcijos dėka. Negalima sakyti, kad V. Čepinskis apvylė leidyklą, bet vis dėlto ši apybraiža dar neturi vėlesnei jo plunksnai būdingo gyvo, vaizdingo stiliaus. Pasinaudodamas rusų, anglų, amerikiečių ir prancūzų literatūra, jos prieštaringais didžiojo amerikiečio veiklos ir asmenybės vertinimais, V. Čepinskis rašė pabrėžtinai šaltai, be jausmo, operuodamas tik dokumentiniais faktais, protokoliškais glaustais bendraamžių prisiminimais.

Įdomu, kad apybraižos įvadas parašytas tarsi visai kito žmogaus. Jame V. Čepinskis atvirai žavisi Vašingtonu, jo nuomone, viena iš pačių įžymiausių, originaliausių ir šviesiausių asmenybių žmonijos istorijoje. Tai „nepaprastai retas harmoningo geriausių žmogaus bruožų suderinimo pavyzdys. [...] Nuostabus gerumas ir galinga dvasia, kurios dėka [tokie žmonės] ramiai pergyvena visas gyvenimo staigmenas, dėl teisybės ir savo artimųjų nesvyruodami aukoja asmenines gėrybes. Toks ir buvo Dž. Vašingto-

[18] *Чепинский В.* Г. Вашингтон: Его жизнь, военная и общественная деятельность. СПб., 1896. 96 с.

nas, savo charakteriu daugiau primenantis senovės didvyrius negu šiuolaikinius žmones. [...] Jame gilios demokratinės laisvę mylinčių amerikiečių tendencijos, nors pats gimė ir buvo auklėjamas turtingoje, netgi aristokratiškoje aplinkoje. Visais atžvilgiais savamokslis — pats sau dėkingas už žinias ir išsiugdytą valią. Jis visa siela tikėjo demokratinių principų nepajudinamumu, [...] tolimas minčiai asmeninę valdžią panaudoti savo reikalams, kaip tai padarė Kromvelis ar Napoleonas. [...] Gilus protas kartu su tikro jankio praktiškumu, neišsenkanti energija, nepalaužiama valia, dorovinis principingumas ir, be viso to, paprastumas ir kuklumas — tikrai didelės prigimties privilegija — viso to jis turėjo labai daug. Geresnį vadą amerikiečiai tada vargu ar galėjo rasti" (P. 5—6).

Visgi ir dokumentiškai sausame apybraižos tekste V. Čepinskis randa galimybių paminėti, kad Vašingtonas buvo didelis liaudies švietimo, ypač nacionalinio universiteto, šalininkas, skelbęs, jog bendri dvasiniai reikalai nacijos susivienijimui ne mažiau svarbūs už ekonominius. Į valstybines pareigas Dž. Vašingtonas niekada neskyrė pagal protekciją, ryžtingai atsisakė Amerikos monarchijos šalininkų jam numatytos JAV karūnos. V. Čepinskis pažymi prieštaringą Dž. Vašingtono požiūrį į religiją: viešai jis visada pabrėždavo religijos reikalingumą ir reikšmę liaudžiai, dažnai lankydavo anglikonų bažnyčią, tačiau atlikti religines apeigas ir reikšti savo nuomonę apie religiją nelabai mėgo. Mirdamas, nors buvo aiškios sąmonės, nė karto nepaminėjo Dievo. Pabrėždamas religinį Vašingtono pakantumą, V. Čepinskis cituoja: „Iš visų priešiškumo tarp žmonių šaltinių pats liūdniausias — religiniai vaidai, ir reikėtų pagal galimybes pašalinti jų įtaką taikiems piliečiams".

Labai nuoširdūs ir atviri V. Čepinskio prisiminimai apie jaunystės dienų draugą, žinomą socialdemokratų partijos veikėją V. Bielskį[19]. Šiame straipsnyje V. Čepinskis visai nekalba apie V. Bielskio profesinį darbą, tik prabėgomis užsimena visuomeninę veiklą. Visas dėmesys — 50 metų trukusiai jų draugystei, V. Bielskio charakteriui, pažiūroms ir įsitikinimams. V. Čepinskis akcentuoja savo draugo liberalias pažiūras, toleranciją, altruistinį pasiryžimą morališkai ir materialiai padėti gyvenimo nuskriaustiems žmonėms, kuklumą ir paprastumą, visišką arogancijos, išdidumo, pavydo, neapykantos ir keršto neturėjimą, nesilankstymą brutaliai jėgai ir nekeliaklupsčiavimą prieš galingus

[19] *Čepinskis V.* Vaclovą Bielskį atsimenant // Kultūra. 1936. Nr. 10. P. 573—580.

ir įtakingus žmones. Prisiminimų pabaigoje V. Čepinskis rašo: „Buvo ir štai nebėra, nieko nebeliko! Kažin ar taip? Juk pasiliko jo gerų darbų atminimas. O gal ir daugiau kas pasiliko, tik nežinome, kaip ir kur. [...] Aš manau, kad [jo gyvenimo] vaisiais pasinaudos tie, kurie dar gyvi arba bus gyvi, tam, kad ugdytų toliau žmogaus sąmonę bei sąžinę ir išugdytų didelę žmogaus sielą“ (P. 579—580).

PUBLICISTINIAI, MOKSLOTYROS IR FILOSOFINIAI STRAIPSNIAI

Publicistinius straipsnius V. Čepinskis pradėjo spausdinti 1927 m. „Kultūroje“. Tai buvo jo reakcija į 1926 m. perversmą ir tautininkų režimo įvedimą. Įsitikinęs laisvės ir demokratijos šalininkas V. Čepinskis diktatūros sąlygomis negalėjo sėdėti sudėjęs rankų ir pasinaudojo dar esama spaudos tribūna savo pažiūroms propaguoti, diktatūros idėjų esmei kritikuoti. Publicistiniuose straipsniuose jis iš esmės kartojo dar Steigiamajame Seime išsakytas savo mintis, tiktai jas plėtojo pailiustruodamas faktiniais duomenimis, istorinėmis analogijomis, didžiųjų mąstytojų ir savo meto autoritetingų mokslininkų mintimis.

Visus publicistinius V. Čepinskio straipsnius jungia mintis, kad iš valstybių, visuomenės grupių ir pavienių žmonių santykių turi būti eliminuota bet kokia moralinė ar fizinė prievarta, brutali jėga ir karai. Šiuo požiūriu programinis yra straipsnis „Taika, karas ir žmogaus prigimtis“[1], kuriame autorius stengiasi parodyti, kad gyvosios gamtos evoliucijoje ir žmonijos istorijoje grubi jėga ir agresyvumas visada pralaimi.

Tiesa, kad žmonijos istorija — tai nuolatinių karų virtinė, tačiau ir žmonijos vienybės, solidarumo, pasaulinės taikos idėjos taip pat labai senos. Jas skelbė Egipto faraonas Echnatonas, žydų pranašas Isajas, ginklą ir smurtą tarpusavio santykiuose absoliučiai uždraudė Kristaus mokslas, žmonijos intelektualinį ir etinį perauklėjimą savitarpio pakantumo dvasia propagavo Dantė ir Kantas. Netgi Aleksandras Makedonietis ir Romos imperatorius Augustas svajojo apie taikias imperijas. Pamokoma ir tai, kad žmonijos istorijoje dar „niekam ir niekur nepasisekė įvykdyti patvarios taikos jėga ir smurtu“ (P. 6). Žlugo šumerų ir Egip-

[1] *Čepinskis V.* Taika, karas ir žmogaus prigimtis // Kultūra. 1937. Nr. 1. P. 3—14; Nr. 2. P. 95—104.

to valstybės, Aleksandro Makedoniečio ir Romos imperijos, bet išliko palyginti taikios Indijos ir Kinijos civilizacijos. Ir dabartinių, nors ir labai apsiginklavusių, bet agresyvių valstybių žlugimas — tik laiko klausimas, jeigu jos neįsitrauks į taikų tarptautinį bendradarbiavimą.

V. Čepinskis nesutinka su nuomone, kad karas gali būti ir pažangos veiksniu. Tiesa, karo reikalams atliekami kai kurie techniniai patobulinimai, tačiau juos visiškai užgožia didžiuliai nuostoliai. Svarbu ne tik tai, kad dideliuose karuose netenkama daugybės žmonių. Geriausi, bet ir dažniausiai žūstantys kareiviai yra drąsūs, energingi, inteligentiški vyrai. Jie nebetampa būsimosios kartos tėvais. Priešingai gamtos atrankai, karo atranka reiškia žmonių rasės degeneravimą. Per karą ir pokarį labai smunka ir žmonių moralė.

Tik iš dalies sutinka V. Čepinskis ir su teiginiu, kad žmogus, būdamas žvėriškos kilmės, yra iš prigimties agresyvus. Jo nuomone, žmogaus pasąmonėje glūdintis agresyvumas yra įgytas veikiant aplinkai ir gali būti pašalintas kryptingu auklėjimu. Labai populiari Darvino kovos dėl būvio teorija, kaip ir Markso klasių kovos teorija, apibendrinanti kapitalizmui būdingą chaosą ir anarchiją, to meto visuomenės bruožus klaidingai bando primesti visai gyvajai gamtai. V. Čepinskis palaiko mintį, kad, vykstant evoliucijai, geriau išsilaiko ir žemę paveldi ne stiprūs ir galingi, bet silpni, geriau prisitaikę, jautrūs, švelnūs gyvūnai (išnyko juk milžiniškos žuvys ir driežai). Žmogus irgi kilęs ne iš dabartinių kartais agresyvių beždžionių, o iš nedidelių, taikių ir draugiškų, labai jautrių jų giminaičių. Gyvybės evoliucijos procese neabejotinai ryški tendencija „sukurti protą ir sielą, išvystyti sąmonę ir sąžinę ir pavesti sąžiningam protui fizinės jėgos fiziniame pasaulyje vyriausiąją kontrolę. Eidama šia kryptimi, gamta savo kūrybos idealu iš daugybės pašauktųjų pasirenka ne galingus ir agresyvius sutvėrimus, bet kuklius ir taikingus, ir tik jiems užtikrina pažangą ir galutinį išsilaikymą. Taigi tolimesnis homo sapiens rūšies ir jos sukurtos civilizacijos išlaikymas bei tobulėjimas galimas tik atsipalaidavus žmogui nuo tos vergijos, kurioje jis šiandien gyvena, būtent nuo vergavimo brutaliai jėgai. [...] Reikia, kad žmogus būtų ne tik fizinės jėgos, bet ir jo paties sukurtų ir kuriamų socialinių jėgų viešpats, o ne vergas. Kitaip žmonijai ir jos civilizacijai gresia žlugimas, visuotinis sunaikinimas“ (P. 104).

1927 m. spaudoje pasirodė du prieš bet kokią diktatūrą pasisakantys V. Čepinskio straipsniai: „Šių dienų visuomenės ideologinės kryptys“ ir „Demokratija ir diktatūra“.

„Kultūroje“ išspausdintas straipsnis „Šių dienų visuomenės ideologinės kryptys“[2], po metų pakeistu pavadinimu išėjo atskiru leidiniu[3]. Jo įvade V. Čepinskis apžvelgia dabartinės demokratijos ryšius su kapitalizmu ir jos raidą nuo XV amžiaus, jos pagimdyto nacionalizmo ypatybes. Nacionalizmas iš pradžių atspindėjo humanistines kovos prieš tautų pavergimą tendencijas, padėjo susiformuoti valstybėms. Dabartinėse išsivysčiusiose valstybėse jis darosi labai agresyvus, gyvuliškas, tampa didžiausiu demokratijos priešu. V. Čepinskio nuomone, didžiųjų valstybių nacionalizmas yra tikroji pasaulinio karo ir dabartinės ekonominės bei idėjinės suirutės priežastis. Demokratija, panaikinusi autoritetą, tradiciją ir pabrėžianti individo laisvę, išvadavusi žmogaus sielą, paskatino ir visuomenės subyrėjimą į daugybę įvairiausių nusistatymų grupių ir partijų. Parlamentinė valdžia nesugeba tinkamai sutvarkyti pokarinio pasaulio, pergyvena krizę. Ja nusivylusi visuomenė ieško naujų ideologinių kelių.

V. Čepinskis nagrinėja 6 svarbiausias dabarties visuomenės ideologines kryptis: konservatizmą, klerikalizmą, liberalizmą, socializmą, bolševizmą ir fašizmą.

Žmogus, kaip ir gyvulys, turi galingą gyvybės išlaikymo instinktą, bijo kiekvieno naujo dalyko, tad dauguma žmonių yra konservatyvios nuotaikos. Tiesa, ji kartais labai reikalinga, nes nauji išradimai ir idėjos „neturėtų jokios vertės, jeigu jų negalima būtų fiksuoti bent tam tikrą laiką gyvenime, o toksai fiksavimas, be kurio nauji dalykai negali pasireikšti ir išlaikyti bandymą, galimas tik konservatyvios nuotaikos dėka“ (P. 402). Tačiau konservatyvios ideologijos įsigalėjimas visuomenėje reiškia jos sustingimą ir mirtį. Būtent tokia ideologija dažniausiai remiasi viešpataujantys sluoksniai ir jų partijos, kurios stengiasi palaikyti atgyvenusias politines formas, pasenusias tikybines ir tautines tradicijas.

Ypač tvirtas pozicijas konservatorių tarpe užima klerikalizmas, turintis aiškią ir tvirtą ideologiją, paremtą katalikų bažnyčios dogmomis. Klerikalizmas ne visur vienodas. Mažos kultūros kraštuose (tarp jų ir Lietuvoje) klerikalai visuomet blokuojasi su reakcionieriais ir nacionalistais, kurių programose mažiausia žmoniškumo principų. Tuo tarpu apsišvietusiose valstybėse katalikai norom nenorom yra demokratijos šalininkai, aiškiai pasisako prieš nacionalizmą, organizuoja bei šviečia mases ir yra rimti

[2] *Čepinskis V.* Šių dienų visuomenės ideologinės kryptys // Ten pat. 1927. Nr. 9—10. P. 401—406; Nr. 11—12. P. 451—461.

[3] *Čepinskis V.* Demokratija, bolševizmas ir fašizmas. Šiauliai, 1928. 48 p.

socialistų konkurentai, o kartais netgi veikia su jais išvien. Visų klerikalinių partijų silpna vieta yra tai, kad iš šių dienų mokslo jie tepripažįsta dogmoms neprieštaraujančius dalykus, jų programomis siekiama kiek pagerinto viduramžių gyvenimo grąžinimo.

Liberalizmas remiasi žmonėmis, kurie pasižymi stipriu susidomėjimo instinktu. Tas instinktas skatina juos domėtis naujais dalykais, skelbti naujas idėjas ir pažiūras, jomis remiantis pertvarkyti gyvenimą. Liberalų ideologija yra iš esmės humanistiška. Dvasinio gyvenimo srityje ji propaguoja visišką sąžinės, žodžio ir minties laisvę, ekonomikoje — principą „laissez faire, laissez passer", t. y. visišką valstybės nesikišimą į gamybą ir prekybą. Liberalai supranta, kad „realizavimas naujų dalykų gyvenime, kol tame gyvenime nesusidarė, sakysime, tam tikra tvarka, tam tikros kūniškos formos, be kurios tie nauji dalykai plėtotis ir gyventi negali, reiškia gyvenimo griovimą" (P. 405). Todėl politikoje liberalizmas pasisako už demokratiją, parlamentarizmą, taikias reformas, pripažįsta ne klasių kovos, o pilietinės taikos ir evoliucijos prioritetą.

Iš liberalizmo išaugusi socializmo ideologija skiriasi tiktai tuo, kad siūlo kitaip sutvarkyti ekonominį gyvenimą. Socialistai nė neketina panaikinti privatinės nuosavybės, nori net ją išplėsti, kad kiekvienas žmogus turėtų kuo daugiau gyvenimui reikalingų dalykų. Tačiau socialistai mano, kad gamybos įrankiai ir priemonės turi priklausyti visai visuomenei, kad valstybė turi kištis į ekonominį gyvenimą, o esant reikalui, netgi naudoti prievartą visuomenės interesams apginti, darbdavių ir darbininkų santykiams tvarkyti. Tarp įvairių šalių socialistų yra nemažai skirtumų. Valstybėse, kuriose labiau išvystytos demokratijos formos, aukštesnė kultūra, socializmas yra taikesnis, remiasi Oveno parlamentinės kovos idėjomis. Žemos kultūros, silpnos demokratijos kraštuose socialistai revoliucingesni, stengiasi aštrinti klasių kovą, remiasi Markso teorija, kurią V. Čepinskis nepraleidžia progos pakritikuoti. Jo nuomone, socialistai pasiekė didelių laimėjimų ekonominės ir dvasinės kultūros srityje todėl, kad jų ideologija, paremta mokslu ir susieta su aukščiausiomis altruistinėmis žmogaus siekos paskatomis, turi konstruktyviausią ekonominio ir politinio gyvenimo programą.

Apie bolševizmo ideologiją V. Čepinskis kalba labai nedaug. Jo nuomone, Rusijos revoliucionieriai „buvo šalininkai jėzuitų ir visokių teroristų šūkio: „tikslas pateisina priemones" ir labai barbariškai suprato tiek Darvino kovą už būvį, tiek ir Markso klasių kovą" (P. 454). Atėję į valdžią, bolševikai „ėmė vykdyti socializmą caro režimo priemonėmis ir sunaikino ne tik visą se-

nąją Rusijos tvarką, bet ir žymią dalį Rusijos kultūrinių turtų" (P. 455). Europoje bolševizmas labai susilpnino, o kai kur ir visiškai suardė socialistines organizacijas, sudarė labai patogias sąlygas reakcijai atsigauti.

Plačiausiai V. Čepinskis nagrinėja fašistinę ideologiją. Fašizmo atsiradimą Italijoje jis sieja su didžiuliu visuomenės nusivylimu pasaulinio karo padariniais. Neišsipildė viltys, kad karas bus paskutinis žmonijos istorijoje, pašalins bet kokias despotizmo formas ir atvers naują demokratijos erą, prisidėjo didžiuliai atstatymo sunkumai. Visuotine apatija pasinaudojo reakcija, propaguojanti kumščio jėgą kaip geriausią priemonę visoms socialinėms ir politinėms problemoms išspręsti. V. Čepinskis, cituodamas Musolinio fašistų 1919 m. programą, primena, kad iš pradžių tai buvo kraštutinių revoliucionierių partija, tačiau vėliau perėjo į kraštutinės reakcijos stovyklą, užgrobė valdžią ir senosios programos visiškai atsisakė. Autorius pažymi, kad „šių dienų Italijos fašizmas gyvena kraštutinio nacionalizmo, militarizmo ir imperializmo šūkiais, [...] jau padarė iš Italijos kalėjimą" (P. 459). V. Čepinskis mato labai daug bendro tarp fašizmo ir Stalino įgyvendinamo bolševizmo: panaikintos visos pilietinės laisvės, draudžiama ir persekiojama bet kokia opozicija, veikia tiktai privilegijuotos provyriausybinės profsąjungos, visą kraštą stengiamasi perauklėti pagal vieną kurpalį, valstybėje viešpatauja ir tautos valiai pasireikšti trukdo nepakanti ginkluota mažuma.

V. Čepinskio nuomone, pasaulio reakcijos slibinas bus nugalėtas. Tiktai reikia surasti efektyvių priemonių didelės visuomenės dalies visuomeniniam ir politiniam abejingumui įveikti. Čia ypač daug teks pasidarbuoti socialistams, bet ir jiems reiks peržiūrėti savo programą ir jos vykdymo taktiką. Be kita ko, pasauliui reikalinga viena pastovi piniginė sistema, reikia politiškai suvienyti Europą, rasti būdų karui ir nedarbui panaikinti, pagamintoms prekėms teisingai paskirstyti. Kai kurios iš šių V. Čepinskio idėjų (pavyzdžiui, Europos suvienijimas) pradedamos įgyvendinti tik dabar, praėjus 60 su viršum metų nuo aptariamo straipsnio pasirodymo.

Itin aštrios V. Čepinskio mintys straipsnyje „Demokratija ir diktatūra"[4]. Jame V. Čepinskis aptaria demokratijos raidą nuo Platono ir Aristotelio idėjų iki JAV valstybinės santvarkos ypatybių, plačiai nagrinėja šuolaikinės parlamentinės santvarkos esmę. Jo nuomone, tam, kad pasaulis plėtotųsi laisvės, šviesos

[4] *Čepinskis V.* Demokratija ir diktatūra // Kultūra. 1927. Nr. 5—6. P. 241—248; Nr. 7—8. P. 344—354.

ir tiesos keliais, reikia įvesti demokratinius režimus atsilikusiuose kraštuose, sudaryti galimybes taikiai bendradarbiauti visoms Europos tautoms, suvaldyti jų „zoologišką nacionalizmą ir imperializmą“ (P. 244). Tai įmanoma tik su sąlyga, jeigu „tautų santykių srityje bus pripažinti tie patys diskusijos, pasitarimo ir moksliško problemų svarstymo metodai, kurie priimti parlamentuose, ir jeigu tautų santykių srityje bus atmestas tautų suverenumo principas taip, kaip tautos arba valstybės savitarpio santykiuose visur yra atmestas absoliutiškas asmens arba visuomenės grupės neliečiamumas“ (Ten pat).

Trumpai paminėjęs po Pirmojo pasaulinio karo susidariusią padėtį, nepasitenkinimo demokratinėmis institucijomis priežastis, atkreipęs dėmesį į analogijas tarp parlamentarizmo žlugimo Rusijoje ir Italijoje, V. Čepinskis plačiai nagrinėja tokius parlamentinio režimo trūkumus, kaip nevykusi rinkimų sistema (kai balsuojama ne už pavienius asmenis, o už partijų pateiktus kandidatų sąrašus), pernelyg didelis smulkių partijų ir parlamentarų skaičius, per trumpa parlamento kadencija (2—3 metai), dvejų parlamento rūmų nepagrįstumas („antrieji rūmai, kurie sutinka su pirmaisiais rūmais, yra visiškai nereikalingi, o kur jie nesutinka, ten jie yra tiesiog pragaištingi“), vykdomosios valdžios silpnumas. Neidealizuodamas nė vienos savo meto demokratinės valstybės, V. Čepinskis ypač plačiai nagrinėja parlamento ir vyriausybės santykius, viešosios nuomonės apklausos svarbą. Lyginant šias mintis su V. Čepinskio kalbomis Steigiamajame Seime, pastebima ir jo paties pažiūrų evoliucija: atsisakoma trumpos parlamento kadencijos siūlymo, įvairioms profesijoms ir profesinėms organizacijoms atstovaujančių antrųjų rūmų idėjos.

Kalbėdamas apie diktatūrą, V. Čepinskis sutinka, kad „galima pripažinti praktiką suteikimo tam tikrų kompetencijų, tam tikro įgaliojimo tam tikram laikui vienam žmogui, kad tinkamai būtų atliktos vienos ar kitos visuomenės funkcijos. [...] Bet šiandien kai kurių visuomenės sluoksnių reikalaujama visas valstybines ir visuomenines funkcijas pavesti vienam žmogui ir neaprėžtam laikui“ (P. 350—351). Tokia diktatoriška valdymo forma yra istorijos pasmerkta, ką rodo Romos imperijos ir Napoleono pavyzdys. V. Čepinskis visoje pasaulio istorijoje rado tik du atvejus, kada karinė diktatūra sustiprino valstybę ir visuomeninį gyvenimą pakėlė į aukštesnį lygį. Vienas iš jų — Kromvelio diktatūra XVII a. Anglijoje, kuria jis atvirai žavisi. Turint galvoje V. Čepinskio laikų Lietuvos visuomenės antilenkiškas nuotaikas, netikėtas ir drąsus atrodo kitas jo pateiktas diktatūros galimo teigiamo vaidmens pavyzdys — Pilsudskio režimas

Lenkijoje. V. Čepinskis iškelia didžiulius Pilsudskio nuopelnus laisvos ir stiprios Lenkijos valstybės atkūrimui, nurodo, kad Pilsudskio suorganizuotą perversmą palaikė socialistinės darbininkų organizacijos, kad ši diktatūra kovoja su reakcingais klerikalais ir nacionalistais, nors dar neaišku, ar jai pavyks sustiprinti demokratiją. Visos kitos šiuolaikinės diktatūros, V. Čepinskio nuomone, yra istorijos anachronizmas, „režimas tamsių obskurantų arba, anot Wellso, tikras asilų režimas“ (P. 353). 1926 m. tautininkų įvesta diktatūra straipsnyje tiesiogiai nepaminėta (o spaudos cenzūros sąlygomis ir negalėjo būti paminėta). Tačiau visas straipsnio tonas, o ir aliuzijos į ją tokios aiškios, kad išspausdinti šį darbą atskira brošiūra tebuvo leista tik praėjus trejiems metams po jo pasirodymo „Kultūroje“ ir ketveriems metams po paties perversmo, kai režimas jau buvo stabilizavęsis.

Diktatūros įsigalėjimo kai kuriose valstybėse priežastys — karo sustiprintas plačiųjų visuomenės sluoksnių politinis abejingumas, tamsumas, revoliucingo jaunimo nesugebėjimas kritiškai vertinti demagoginius šūkius. Išeitis, V. Čepinskio nuomone, yra ta, kad diktatūrą palaikantys sluoksniai anksčiau ar vėliau tarp savęs susipeša, o pasaulis „kaip tik dabar lenda iš paroksizmo beprotybės, neapykantos, žvėriškų kovų ir nusivylimų. [...] Šių dienų mokslas [...] duoda aiškius ir tikslius nurodymus, kaip išeiti iš tos baisios būklės, kurioje atsidūrė žmonija“ (P. 354).

Steigiamajame Seime pasakytose kalbose V. Čepinskis ne kartą pasisakė už taikią žmonijos pažangos raidą, evoliucinį kapitalizmo perėjimo į socializmą kelią. Šiai problemai skirtame specialiame straipsnyje „Evoliucija ir revoliucija“[5] jis nesiekia priešinti evoliucijos ir revoliucijos: revoliucija tiktai pašalina taikios, nuosaikios evoliucijos kliūtis ir atveria kelius tolesnei evoliucijai. Trumpai aptaręs gyvosios gamtos evoliuciją aiškinančias Lamarko ir Darvino teorijas, entropijos dėsnio ir sąmonės bei valios pasireiškimą toje evoliucijoje, V. Čepinskis bendrais bruožais piešia žmonijos raidos vaizdą. Jis parodo, kad visuomenė iš pradžių plėtojosi nesąmoningai, spontaniškai, bet pamažu žmogus suvisuomenėjo ir pradėjo sąmoningai kištis į žmonijos raidos procesą. V. Čepinskio nuomone, šiuolaikiniam visuomeniniam gyvenimui didžiausią reikšmę turi socializmo idėjos, todėl didžiojoje straipsnio dalyje jis ir nagrinėja socializmo raidą. Jis pabrėžia, kad visais laikais, pradedant žydų pranašais, Pitagoru ir Platonu, šviesiausi žmonijos protai teikė di-

[5] *Čepinskis V.* Evoliucija ir revoliucija // Ten pat. 1928. Nr. 5. P. 193—199; Nr. 6. P. 241—247; Nr. 7. P. 307—315.

džiulę reikšmę ekonominio ir visuomeninio gyvenimo sutvarkymui. Aukščiausias etinio ir religinio gyvenimo idealas nusakytas didžiausio žmonijos mokytojo Kristaus Kalno pamoksle ir Evangelijoje, o socializmo uždavinys— paruošti sąlygas ir kelius prie to idealo priartėti. Pirmieji komunistinio gyvenimo praktiniai eksperimentai (Pitagoro komuna, viduramžių vienuolynų veiklos pradžia, pranciškonų ordinas ir netgi Oveno komunos) nepavyko todėl, kad jiems dar nebuvo pribrendusios ekonominės ir techninės gyvenimo sąlygos: mokslo ir idėjų evoliucija visada daug greitesnė. Įžymieji utopinio socializmo atstovai — T. Moras, T. Kampanela, R. Ovenas, K. Sen-Simonas — buvo giliai įsitikinę, kad naujoji visuomenė gali būti sukurta ne perversmais ir prievarta, o švietimu, diskusijomis, visuotiniu auklėjimu, kuriame „neturi būti nė pėdsakų vergiškos dvasios". Tiktai K. Marksas aiškiai pabrėžė, kad socialistinė visuomenės santvarka gali būti įgyvendinta prievarta, socialine revoliucija, vietoj panaikintos privatinės nuosavybės įvedus valstybinį arba visuomeninį kapitalizmą ir jį palaikančią proletariato (t. y. visuomenės daugumos) diktatūrą.

V. Čepinskis nurodo utopinio socializmo teorijų trūkumus, bet neapeina tylomis ir marksizmo silpnųjų vietų. Jis dar kartą kritikuoja jau minėtą Markso teorijos fatalistinį teiginį, kad visuomenės ekonominės raidos procesas yra spontaniškas ir veda į vienintelę būtiną išeitį — socializmą. V. Čepinskiui atrodo pernelyg vienašališka marksistų propaguojama istorijos interpretacija, kuri remiasi dėl Darvino įtakos išpūsta klasių kovos teorija ir sukuria visuomenėje pavojingą pilietinio karo atmosferą. Marksizmas „per daug kreipia dėmesio į pilvo interesus", tačiau jis negali garantuoti, kad po revoliucijos vadovaujančias pozicijas užėmę žmonės tvarkys gamybą geriau už kapitalistus. Socializmo teorija kol kas nenurodo konkrečių būdų, kaip spręsti nuosavybės, pinigų, kredito, tarptautinių santykių problemas.

Iš principo V. Čepinskis neneigia revoliucijos galimybės, tačiau reikia, kad „ta socialinė revoliucija būtų ne spontaninė, fatalistinė, o sąmoninga. Jei kitaip, tai ta socialinė revoliucija realizuos ne socialistinę tvarką, o duos tik griuvėsius" (P. 313). Manyti, kad gerai organizuota, susipratusi ir dora mažuma gali įvykdyti socialinę revoliuciją ir sukurti naują tvarką, „yra tokia pat iliuzija, kaip manyti, kad nesusipratusios plačiosios masės pasižymi nepaprastomis kūrybinėmis jėgomis, nors ir paslėpta forma" (P. 311). Būtina socialinės revoliucijos laimėjimo sąlyga, kad į mases prasiskverbų mokslo šviesa ir dora, „kad tos masės

suprastų, kad ir viešpataujančių ir pasiturinčių žmonių tarpe esama žmonių“ (P. 315).

Dviejų paskutinių žmonijos raidos etapų — kapitalizmo ir socializmo — ypatybes V. Čepinskis toliau nagrinėja didžiuliame straipsnyje „Kapitalizmo krizė ir socializmo perspektyvos“[6].

Straipsnis pasirodė visą kapitalistinį pasaulį apėmusios krizės įkarštyje. Jame V. Čepinskis nagrinėja tos krizės kilimo priežastis ir įveikimo būdus. Jo nuomone, krizę pagreitino ir pagilino pasaulinis karas, per 4 metus sunaikinęs beveik trijų amžių santaupas, nusinešęs milijonus gyvybių, suardęs gamybą, žemės ūkį ir prekybą, paspartinęs niekieno nevaržomą milžinišką skolinimąsi. Krizę pagreitino ir Versalio sutartis, kurią sudarydamos nugalėjusios valstybės „vadovavosi ne tiek ūkio atstatymo sumetimais ir proto ir doros reikalavimais, kiek nacionalistinės neapykantos ir nacionalistinio keršto aistromis ir tuo be galo apsunkino ūkio atstatymą ir krizės pašalinimą. Sudarant minėtą sutartį, visai neatsižvelgta į istorijos pamoką, kad visi karai pakerta ūkį ne tiktai nugalėtų, bet ir nugalėjusių, ir visai ignoruota vienas pagrindinių krikščioniškosios doros dėsnių, kuris reikalauja nekeršyti priešui, nustatant santykius tarp žmonių, nes kitaip neįmanomas toksai žmonių sugyvenimas, kuris visiems laiduotų medžiaginį ir dvasinį gerbūvį“ (P. 10). Tačiau pagrindinė krizės priežastis, V. Čepinskio nuomone, yra vidiniai kapitalizmo prieštaravimai, neišvengiamai stumiantys jį į periodinius klestėjimo ir depresijos ciklus. Svarbiausi tokie prieštaravimai yra stichiška, beveik neplanuojama gamybos apimtis ir dualizmas traktuojant gamybos rezultatus: pelnas laikomas absoliučia gėrybe, o jį mažinančios išlaidos — absoliučia blogybe. Kai prigaminus daug prekių jų kainos pradeda kristi, kapitalistai nepasirūpina padidinti visuomenės perkamąją galią ir pragyvenimo lygį, o ima riboti ar net stabdyti gamybą, prekybą, neišnaudoja technikos, gamtos ir darbo resursų, atsiranda nedarbas ir kiti depresijos požymiai. „Kapitalizmas iš prigimties yra tokia sistema, kuri pati save ardo, kai tik ji pradeda gerai tarpti“. V. Čepinskis nagrinėja, kaip atsirado kreditų, pinigų ir darbo trūkumas, parodo infliacijos ir defliacijos priežastis, finansinės politikos įtaką pasaulinės krizės kilimui. Ta proga jis įdomiai išdėsto pinigų atsiradimo istoriją, jų ryšį su nuosavybe ir atlyginimu už darbą, aptaria pinigų reikšmę žmonių kooperacijai ir visai šiuolaikinei civilizacijai.

[6] *Čepinskis V.* Kapitalizmo krizė ir socializmo perspektyvos // Ten pat. 1934. Nr. 1. P. 3—13; Nr. 2. P. 75—82; Nr. 3. P. 131—136; Nr. 4. P. 198—201.

Straipsnyje trumpai aptariami būdai, kuriais stambiausios valstybės stengiasi įveikti krizę. V. Čepinskis visiškai atmeta ekonominio nacionalizmo, arba autarkijos, kelią, kuriuo eina Italijos fašistai ir Vokietijos nacionalsocialistai. Jų ekonominės politikos pagrindas — eksporto mažinimas, importo skatinimas, didžiuliai muitai — tik trumpalaikės priemonės. „Nacionalizmas ir fašizmas, nors jie ir skelbia kovą kapitalizmui, bet iš tikrųjų eina prie valstybinio kapitalizmo. Žinoma, laikinai galima darbo mases aptemdyti, gąsdinant jas socialistais, komunistais, žydais ir svetimšaliais. Galima taip sustiprinti masių nacionalistines aistras, bet tokios rūšies nacionalizmas nėra pastovus fenomenas. Jis sukels arba karą, arba ir be karo ilgainiui susmuks ataušus aistroms, o tada vėl iškils ekonominių veiksnių reikšmė ir susidarys vėl krizės būklė“ (P. 82). V. Čepinskis nesiima vertinti, kokių laimėjimų pasieks kitas kelias į valstybinį kapitalizmą, kurį propaguoja Ruzveltas, mažinantis dolerio vertę, didinantis kreditus gamybai ir keliantis atlyginimus darbininkams. „Kai kurių ekonomistų ir finansistų propaguojami piniginio mechanizmo patobulinimai gali kažkokiu mastu pareguliuoti gamybą ir kainas, bet vargu ar jie galės taip paskirstyti perkamąją galią, kad vartotojų pareikalavimai galėtų plėstis atitinkamai gamybos augimui. Istorijoj jau buvo tokių atsitikimų, kad ekonominiai sunkumai ir vidujė socialinė kova rasdavo, tiesa, kad ir netikusią, bet vis dėlto išeitį karuose. Galimas dalykas, kad ir dabartinė krizė baigsis visuotiniu karu, o tai reikštų civilizacijos žlugimą. Bet žmonių masės nenori karo“ (P. 82).

Antrąją straipsnio dalį, pavadintą „Socializmas, jo krizė ir perspektyvos“, V. Čepinskis pradeda teiginiu, kad vienintelė išeitis iš sunkios dabartinės būklės — socializmas, siūlantis kolektyvinę gamybinių jėgų ir išteklių nuosavybę bei kontrolę ir teisingą visuomenės pajamų paskirstymą. Socializmo sistemoje gamyba yra kolektyvinė, vartojimas — individualus. Tuo tarpu komunizmas, anot V. Čepinskio, — „kolektyvinio vartojimo sistema, paliekanti individualią gamybą“ (P. 131), yra mažiau suderinamas su žmogaus prigimtimi. „Absoliutinis komunizmas gamybos ir vartojimo srityje galimas nebent tik šventų žmonių tarpe“ (P. 133). Socializmo nevaržo dualizmas vertinant gamybos pelną ir išlaidas, jam išvis nereikalingas pelnas: dalis pajamų panaudojama gamybos vystymui, kita — paskirstoma visuomenėje, sudarant visų pagamintų prekių poreikį, išnaudojant visus gamybos resursus, nepaliekant žmonių be darbo ir nemažinant jiems atlyginimo.

V. Čepinskis labai gerai atsiliepia apie socializmo siekiančių socialdemokratų socialinio aprūpinimo ir kultūros veiklą tobulinant kapitalizmą, jam evoliucionuojant į socializmą. Socializmo krizę sukėlė ortodoksiniu marksizmu besiremiančio bolševizmo praktinė veikla, kurioje, V. Čepinskio nuomone, teigiamų rezultatų labai mažai (jis jų ir nevardija), o neigiamų — labai daug. „Marksizmą tenka laikyti ne tiek pozityvia šių dienų socializmo politika, kiek istorijos filosofija ir kapitalistinio industrializmo ir ortodoksinės politinės ekonomijos kritika. [...] Apie konkrečius planus socializmą įvykdyti nedaug galima rasti nurodymų pas Marksą ir jo pasekėjus" (P. 136). Gerai informuotas apie stalinizmo terorą ir neskirdamas jo nuo Lenino idėjų, V. Čepinskis teigia: „Rusijos bolševikų revoliucija pasirodė nepaprastai reakcinga ir vidaus, ir užsienio politikoje". Šalies viduje ji bando prievarta ir teroru pripratinti mases prie socialistinės santvarkos, pasinaudojusi absoliutinio carizmo metodais, grąžino bjauriausios formos vergiją, užsienyje atkakliai ardo socialistinį frontą ir tik pastaruoju metu ėmėsi sudaryti bendrą frontą su demokratinėmis valstybėmis. Neišlaikė reikiamos aukštumos ir daugelis Vakarų Europos socialistų. Vieni užima atsakingas vietas valdžioje, bet neturi drąsos vykdyti socializmo ir „visokiais politiniais vaistais iš buržuazinių vaistinių gydo kapitalizmo ligą" (P. 199). Kiti susižavėjo „revoliucijos" ir „klasių kovos" žodžiais, bet taip ir nesuprato, kad revoliucijos būna ir reakcingos, kad industrinė visuomenė labai diferencijuota ir dažnai nelengva atskirti proletarą nuo kapitalisto. Tarp pačių socialistų atsirado daug „moralinių ir intelektualinių driskių", lengvai virstančių beatodairiškais karjeristais, o daugelis socialistų vadų „moraliniu ir intelektualiniu atžvilgiu yra siauri žmonės, todėl labai aukštos nuomonės apie save ir visai patenkinti savimi. Jie stengiasi tik įtikti masėms. Tai ne masių vadai, bet kreatūros, įkibę į masių užpakalį ir slenkančios taip, kaip socialinė ir ekonominė audra tas mases varo" (Ten pat). Taigi „kartu su kapitalizmo krize užėjo ir socializmo sutemos. [...] Aplamai šių dienų visuomenė labai panaši į Romos imperijos visuomenę, kai ta imperija jau pradėjo traškėti: ta pati stoka principinio nusistatymo, indiferentizmas ir oportunizmas be jokių ribų, sensacijų medžiojimas ir momento laimės gaudymas. Tegu bus, kas bus, svarbu tik smagiai ir skaniai pagyventi" (P. 200).

Ir vis dėlto net ir tokioje visuomenėje socializmas turi galimybių. Tiesa, jų nedaug. „Socializmas yra sveiko proto atsakymas į ekonominę ir socialinę pasaulio problemą, bet tai dar ne-

reiškia, kad socializmo atėjimas yra būtinas dalykas. Gal jis ir ateis, jeigu sugebės atjaunėti ir išsilaisvinti nuo visokių nešvarumų. Man rodosi, kad marksizmas toks, koks buvo, nebeatsigaus. [...] Socializmas, prašvitus žmonių sąmonei, gali ateiti, nes tai yra vienintelė šių dienų chaoso ir Europos civilizacijos žlugimo alternatyva" (Ten pat).

Dažnai kalbėdamas ir rašydamas apie globalines žmonijos raidos problemas, V. Čepinskis nepamiršo žmogaus ir visuomenės santykių. Vienas tų santykių aspektas išsamiai aptariamas straipsnyje „Autoritetas ir laisvoji mintis"[7]. Nors čia nagrinėjamas šių dviejų dalykų santykis tiktai mokslinėje kūryboje, dauguma teiginių ir galutinės išvados aktualios vadų ir masių santykiams politiniame gyvenime ir mūsų laikais.

Išorinėmis policinėmis priemonėmis mąstymo (V. Čepinskio žodžiais, galvojimo) suvaržyti negalima. Tiesa, „galima suvaržyti galvojimo vaisių paskelbimą, galima suspenduoti žodžio ir spaudos laisvę ir visai užgniaužti kritiką. [...] Iš to didžiausia skriauda būna ne tiek pačiam galvotojui, kiek visuomenei, kuri netenka patikrintų žinių ir vadovaujančių idėjų" (P. 326). Tačiau sąmoningas mąstymas negali būti ir absoliučiai laisvas — samprotaujant tenka atsižvelgti į nustatytus faktus, jų interpretaciją, logikos reikalavimus. Netgi nesąmoningą mąstymą — svajones, sapnus, pamišėlio svaičiojimus lemia praeities įspūdžiai, išoriniai dirgikliai, vidaus organų fiziologinė būsena. Mintis gali būti laikoma reliatyviai laisva, jeigu ji „kuo mažiausiai pasiduoda tradicijų ir nusistovėjusių idėjų bei dogmų įtakai. [...] Pasitikėjimas vienais ar kitais dėsniais ir teorijomis, kitaip sakant, autoriteto įtaka, iš vienos pusės, ir abejonės dėl tų dėsnių ir teorijų, iš kitos pusės, yra sunkiai išvengiami galvojimo proceso ingredientai. Per daug autoriteto ir tikėjimo sudaro blogą galvojimą; tokį pat galvojimą sudaro ir per daug abejonių. Ir tikėjimas, ir abejonė yra dorybės tik tam tikrose ribose. Tikėti visu kuo ir abejoti dėl visa ko — tai charakteringi kvailumo ir silpnumo bruožai" (P. 328).

V. Čepinskis pažymi, kad dauguma žmonių gyvena ne savo, o autoritetų mintimis, „nemėgsta galvoti, nes tai sunkus ir dažnai nemalonus procesas" (P. 390). Paklusdami įgimtam išlikimo instinktui, tokie žmonės stengiasi tik išlaikyti pasiektą asmeninio ir visuomeninio gyvenimo būklę arba bent be prieštaravimų įterpti naujas idėjas į jau susiklosčiusius santykius ir žinias. Kita

[7] *Čepinskis V.* Autoritetas ir laisvoji mintis // Ten pat. 1936. Nr. 5. P. 323—328; Nr. 6—7. P. 387—392; Nr. 11. P. 645—652; Nr. 12. P. 709—714.

vertus, „gyvenimo judėjimą palaiko smalsumo ir žaidimo arba sporto instinktai“ (P. 391), ir jais apdovanoti iniciatoriai, novatoriai, kūrėjai, lemiantys žmonijos pažangą. Abi šios tendencijos natūralios ir suprantamos. Didžiausia likimo ironija yra ta, kad visuomenė, galų gale pripratusi prie vakarykščių novatorių dėka pasiektos pažangos, nieko geresnio negali sugalvoti, kaip paversti anksčiau persekiotus novatorius neliečiamais autoritetais, o jų idėjas — dogmomis, nebetinkančiomis pasikeitusioms gyvenimo sąlygoms ir stabdančiomis tolesnį raidos procesą.

Straipsnyje pabrėžiama, kad pavienių novatorių pasiūlytoms idėjoms įkūnyti reikalingos daugybės žmonių, ištisų kolektyvų pastangos. „Žymios asmenybės reikšmė visuomenei yra panaši į katalizatoriaus reikšmę cheminiam procesui [...], gali pasireikšti tik tam tikros sudėties ir struktūros kolektyve. [...] Visas tas šių dienų triukšmingas didvyrių medžiojimas ir jų garbinimas yra tik visuomenės primityviškos nuotaikos išnaudojimas [...], skatina servilizmo ir parazitizmo dvasią“ (P. 391—392). Autorius kelia mintį, kad „išmokti gyventi be skurdo, stengtis pašalinti iš visuomenės gyvenimo ligas, pavydą ir intrigas, vengti pikto bei ištvirkavimo ir stengtis visuomet būti geru ar tolerantišku — tai ne taip jau sunkiai pasiekiamas gyvenimo tikslas“ (P. 392). Tai ne tik gražūs V. Čepinskio žodžiai — tokio tikslo jis siekė visą savo gyvenimą.

Autoritetų ir kūrybingų tyrinėtojų santykius įvairiose tiksliųjų mokslų srityse V. Čepinskis pailiustruoja daugybe įdomių pavyzdžių. Visa širdimi palaikydamas laisvą, dogmų nevaržomą mąstymą, jis prieina išvadą, kad ir autoritetai, ir naujos mintys yra gyvenimo būtinybė, „yra nesusilieję, bet susipynę, kaip teigiama ir neigiama elektros, sudarydamos atomą, nesusilieja, o tik sudaro tam tikros struktūros erdvinį tinklą. [...] Tai atitinka poliaringumo principą, kuris yra labai charakteringas kosmoso bruožas“ (P. 392). Mokslo autoritetai ir visuomeninio gyvenimo vadai turi būti labai drąsūs ir iniciatyvūs žmonės, „kurių protas visuomet atviras ir prieinamas kad ir keisčiausioms idėjoms“ (P. 714), kurie „reiškia kuo didžiausią tolerantiškumą, stengdamiesi nenuslopinti ir neužgniaužti kad ir mažiausios savo bendradarbių dvasios kibirkštėlės“ (Ten pat).

Tolimesnis nuo visuomeninio gyvenimo aktualijų, bet labai įdomus gausia faktine medžiaga ir jos interpretavimu yra V. Čepinskio straipsnis „Gyventojų skaičius“[8].

[8] *Čepinskis V.* Gyventojų skaičius // Ten pat. 1935. Nr. 9. P. 499—506; Nr. 10. P. 571—584; Nr. 11. P. 633—643. Nr. 12. P. 697—707.

Gyventojų skaičius turi labai didelę reikšmę visuomenės vidiniams ekonominiams ir politiniams santykiams, jos kultūrai: „Didesnis gyventojų skaičius laiduoja turtingesnį ir pilnesnį medžiaginį ir intelektualinį visuomenės gyvenimą, duoda progos išvystyti aukštesnę ir turtingesnę kultūrą, [...] reiškia gausesnę kariuomenę, didesnę įtaką tarptautiniuose santykiuose“ (P. 494). „Antra vertus, svarbus gyventojų skaičiaus augimas gali būti ir būna pragyvenimo standarto smukimo priežastis, o tai jau sudaro pavojų pačios visuomenės egzistencijai“ (P. 499). V. Čepinskis pasakoja gyventojų surašymų istoriją, aptaria gyventojų skaičiaus augimą nuo priešistorinių laikų iki mūsų dienų, gyventojų daugėjimo stabdymo būdus įvairių civilizacijos pakopų visuomenėje. Jis palaiko Maltuso dėsnio vėlesniąją formuluotę, kad tam tikrame žemės plote net esant tobuliausiai technikai ir aukščiausiai kultūrai gali išsimaitinti ir gyventi tik tam tikras skaičius žmonių, todėl sąmoningas gyventojų daugėjimo stabdymas yra viena iš būtinų turtingesnio, laimingesnio gyvenimo sąlygų. Gyventojų gerovė savo ruožtu teigiamai atsiliepia ir jų intelektualinėms bei moralinėms savybėms, todėl straipsnyje labai daug dėmesio skiriama kontracepcijos problemoms. Aptariama paveldėjimo teorija ir eugenikos (mokslo apie žmonių rasės kokybės gerinimą) galimybės. V. Čepinskis pritaria eugenikų siūlymams, kad nepagydomai defektyvūs žmonės būtų sterilizuojami ir visuomenė taip apsisaugotų nuo jų gausėjimo. Tuo tarpu devitalizuoti individai (dar vadinami apatikais arba moronais), kurie viskam abejingi, neiniciatyvūs, pasitenkina intelektualinio gyvenimo erzacu, bijo atsakomybės ir leidžiasi nevykusių vadų vadovaujami, dažnai būna tik aplinkos ir netinkamo auklėjimo suluošinti žmonės. To žmonių sluoksnio kokybę galima pagerinti tobulinant ekonomines ir socialines gyvenimo sąlygas, radikaliai reformuojant auklėjimą. Deja, tai nelengvas, kelių kartų gyvenimo reikalaujantis kelias.

Straipsnio pabaigoje V. Čepinskis pateikia įvairių šalių (taip pat ir Lietuvos) gyventojų pasiskirstymo pagal lytį ir amžių duomenis, nagrinėja juos ir parodo, kad Europoje tenka baimintis nebe gyventojų pertekliaus, o pernelyg greito prieaugio mažėjimo. Situacija paradoksali: žmonės mažina savo šeimas arba todėl, kad jie turtingi (paprastesni tolesnio socialinio kilimo keliai), arba todėl, kad neturtingi (vaikai — sunki našta). Reikia pertvarkyti ekonominį gyvenimą. „Kitaip žmonijai gresia pavojus grįžti į barbariškumo laikus arba visai išnykti“ (P. 707).

Mokslotyros ir filosofines mokslo problemas V. Čepinskis nagrinėja net 8 straipsniuose. Trys pirmieji išspausdinti libera-

linės demokratinės krypties žurnale „Kultūra“, vėlesnieji — katalikų žurnale „Židinys“, kuris daugiau už „Kultūrą“ domėjosi filosofinio pobūdžio klausimais ir diskusijoms pagyvinti kartais suteikdavo tribūną priešingos ideologinės pakraipos atstovams.

Pirmas bendrosioms mokslo problemoms skirtas V. Čepinskio straipsnis „Mokslas“[9] užima ypatingą vietą Lietuvos liberaliosios spaudos istorijoje ir tarp paties autoriaus analogiško pobūdžio darbų. Jis pradeda pirmąjį „Kultūros“ žurnalo numerį, tad tarsi savotiškas programinis vedamasis atspindi naujojo mėnraščio redakcijos ideologines pozicijas, ketinimus moksliškai nagrinėti svarbias gyvenimo problemas. Šiame straipsnyje glaustai išdėstytą mokslinį credo — pažiūras į mokslo reikalingumą, istoriją, uždavinius, ypatybes ir reikšmę — V. Čepinskis paskui ne kartą plėtojo vėlesnėse kalbose ir straipsniuose.

V. Čepinskio apibrėžimu, mokslas — tai „organizuota, sistematizuota ir užrašyta visos žmonijos žinyba, kaip vaisius jos ilgo ir vargingo pasaulio pažinimo, prieinamo kiekvienam, kas mokslo kalbą supranta“ (P. 8). Esminis mokslo bruožas yra tas, kad visi jo teiginiai yra patikrinti ir kiekvienas norintis gali kiekvieną iš jų dar kartą patikrinti. Aptaręs mokslo formavimosi pradžią nuo Egipto, Azijos ir Palestinos pirmosios inteligentų klasės — kunigų — atsiradimo ir pirmųjų dvasinių mokyklų įsikūrimo, V. Čepinskis ypač akcentuoja klasikinės graikų kultūros reikšmę. „Graikų filosofijoj paliestos visos problemos, kurias apima dabartinė filosofija. Bet ir savo išvadomis dabartinė filosofija nenueina toliau už graikų filosofiją, [...] išskyrus gal tik tuos filosofijos klausimus, kuriuos iškėlė naujaisiais laikais gamtos mokslų pražydimas. [...] Mokslo srityje graikų pozicija kiek silpnesnė. Tiesa, ir čia visam kam padaryta pradžia. Nėra nė vienos mokslo šakos, kurios pradžios netektų ieškoti graikuose“ (P. 11), ypač Aristotelio veikaluose.

Sutikdamas su skeptikais, kad negalima kalbėti apie visame pasaulyje viešpataujančius absoliučius gamtos dėsnius, kad mokslo teiginiai dažnai tik iš dalies atitinka tikrovę, V. Čepinskis neabejoja, kad „apskritai imant, jie tikrai atvaizduoja kai kurias realybės puses“ (P. 12). Jais remiantis: „iš įvykių dabarties galima tikrai spręsti apie jų praeitį ir ateitį, [...] net pakreipti įvykių eigą į tinkamą žmogui vagą“ (Ten pat). Mokslas išvaduoja žmogų nuo vergiškos priklausomybės gamtos ir visuomenės jėgoms ir suteikia jam didelės galios santykiuose su gamta ir gyvenimu. „Platono idealas, kad žmogus pats paimtų į savo

[9] *Čepinskis V.* Mokslas // Ten pat. 1923. Nr. 1. P. 5—16.

rankas savo likimą ir kaip laisvas kūrėjas menininkas planuotų ir tvarkytų visuomeninį gyvenimą (pridėsime, remdamasis to visuomeninio gyvenimo pažinimu, kaip to reikalauja Aristotelis), nėra tuščia svajonė“ (P. 15).

V. Čepinskis nurodo keletą charakteringų mokslo ypatybių:

— mokslą kaip ir filosofiją, literatūrą, meną kuria pavieniai žmonės, tačiau „jis yra užvis mažiau asmeninis žmogaus dvasios pasireiškimas“ (P. 15), tai — kolektyvinis kūrinys;

— mokslas yra ypač altruistinis: „tas mokslininkas pasiekia tikslą ir laimi, kuris kelia sau vieną tikslą: pažinti gamtą ir gyvenimą, surasti amžinosios tiesos kruopelę. Bet kada ta kruopelė surasta, tai ji duoda daug naudingų vaisių paprastam žmogaus gyvenimui“ (Ten pat);

— iš visų žmogaus kūrinių mokslas yra ryškiausiai tarptautinis: „Galima kalbėti apie anglų ir vokiečių filosofiją. Bet nėra anglų arba vokiečių mokslo, yra tik vienas visos žmonijos mokslas, nors įvairios tautos nevienodai yra prisidėjusios prie mokslo kūrybos“ (Ten pat);

— mokslas nekelia žmonijai jokių galutinių tikslų, kaip tai daro teologija ir kai kada filosofija. Bet mokslas, tiriantis gamtos ir gyvenimo kelius, yra užvis kompetentingesnis atsakyti į klausimą, ar tie tikslai pasiekiami, ar ne.

Praėjus vos keleriems metams po Lietuvos universiteto įkūrimo, visuomenė jau pradėjo iš jo reikalauti rimtų išradimų. Atsakydamas V. Čepinskis „Kultūroje“ išspausdino specialų straipsnį „Išradimai ir mokslo progresas“[10], kuriame apibūdino išradimų reikšmę mokslo raidai ir sąlygas, kurios reikalingos išradimams padaryti.

Tarp išradimų ir mokslo progreso egzistuoja grįžtamasis tarpusavio ryšys. Mokslo progresas neįmanomas be egzistavusių, bet iki tol nežinomų dalykų (pavyzdžiui, Amerikos) atradimo ir visiškai naujų dalykų (pavyzdžiui, rato) išradimo, tačiau ir pats mokslo progresas yra naujų išradimų šaltinis. Išradimo procese svarbus ir fizinis, ir psichinis pradas, t. y. atsitiktinumas (nuotykis) ir išradėjo asmenybė. „Čia esti sunku pasakyti, kas čia kam padeda, ar nuotykis išradėjui, ar išradėjas nuotykiui“ (P. 297). V. Čepinskis išvardija tokias išradėjui būtinas ypatybes:

— išradėjas turi atsiminti savo patirtį ir iš jos daryti tinkamas išvadas. Gebėjimą „taupyti“ patirtį netgi galima laikyti inteligentiškumo matu;

[10] *Čepinskis V.* Išradimai ir mokslo progresas // Ten pat. 1929. Nr. 6—7. P. 295—302; Nr. 8. P. 357—366; Nr. 9. P. 420—426.

— reikalingas kūrybingas mąstymas: „kretinai dažnai pasižymi nepaprasta, galima sakyti, stebėtina atmintimi. Bet jiems stinga gabumo galvoti. Apskritai atmintis ir galvojimas tarytum trukdo vienas antrą. Atmintis visuomet silpnėja, kada daug galvojama, ir atbulai, veikia su didžiausia precizija, kada jai netrukdo galvojimai“ (P. 298);

— išradėjo atminties bagažas turi būti ne mechaniška įvairių įvairiausių įspūdžių krūva, o organiškai sujungta ir sutvarkyta medžiaga, ir tai taip, kad mažiausio stimulo, išorinio ar vidinio, pakanka, kad žmogaus prote prasidėtų intensyvus asociacijos procesas;

— didžiulę reikšmę turi įspūdžių aiškumas ir vaizdingumas;

— kiekvienas išradėjas yra vaizduotės ir net fantazijos žmogus. Šita prasme tarp menininko ir išradėjo nėra skirtumo;

— išradėjas turi būti valios žmogus, gebantis sukoncentruoti visą dėmesį į vieną objektą, pasiduoti vienai minčiai, vienai idėjai ir drauge nepraleisti jokių mažmožių, kurie dažnai atveda į didžiausius išradimus. Kartu svarbu, kad mažmožiai neužgožtų dalyko esmės;

— labai svarbu nenustoti geros nuotaikos nepasisekus ir mokėti tinkamai interpretuoti tuos nepasisekimus, nes dažnai kaip tik nepasisekimai tampa didelių išradimų šaltiniu. Reikia mokėti rasti, pripažinti ir ištaisyti klaidas. Niekada netaps išradėju tas, kuris stengiasi paslėpti padarytas klaidas, įrodinėja savo neklaidingumą, bando pasirodyti didesnis, negu iš tikro yra, ar vadovaujasi egoistiniais pelno motyvais;

— išradėjui dažnai padeda netikėta mintis, įkvėpimas, savotiška haliucinacija ar netgi sapnas, nušviečiantis visą problemą nauja šviesa, tačiau paprastai taip atsitinka tiems išradėjams, kurie prieš tai būna labai ilgai ir intensyviai svarstę, atrodytų, neišsprendžiamą klausimą.

V. Čepinskis pateikia daug konkrečių pavyzdžių, rodančių, kaip vienas išradimas tampa priežastimi daugybės kitų patobulinimų, kaip svarbūs išradimai evoliucionuoja, stimuliuoja mokslo ir netgi filosofijos raidą, naujų mokslo šakų atsiradimą ir naujų pažiūrų į kosmoso tvarką formavimąsi. Jis atkreipia visuomenės dėmesį į tai, kad išsivysčiusiose šalyse jau steigiamos specialios pramoninės mokslo tiriamosios laboratorijos, kuriose dedamos pastangos organizuoti planingą išradybą, atpalaiduoti ją nuo atsitiktinumo poveikio. Išradimus paskatintų ir radikali švietimo sistemos reforma, kuri vietoj dogmatinio nustatytų laboratorinį mokymo metodą.

Tais pačiais 1929 m. pasirodė ir kitas, labiau apibendrinantis ir filosofinis mokslo ir visuomenės pažangai nagrinėti skirtas V. Čepinskio straipsnis „Progreso problema“[11].

Šis straipsnis — tai V. Čepinskio atsakymas į pasaulinės krizės sąlygomis pasigirstančius balsus, kad žmonijos progresas esąs tik miražas ir kad geriau grįžti į praeities gyvenimo formas. Profesorius ryžtingai pasipriešina tokioms tendencijoms, pabrėžia, kad tikėjimas progresu yra universalus, jis eina per visą civilizacijos istoriją. Tas tikėjimas nepriklauso nuo argumentų už ir prieš progresą, o glūdi mūsų pasąmonėje: kiekvienas žmogus, be fiziologinių poreikių patenkinimo, kelia sau ir aukštesnius tikslus, idealus ir per progresą tikisi juos pasiekti.

Kodėl žmogus tiki progresu, aiškinama labai įvairiai. Platono nuomone, progresas yra priartėjimas prie pažinimo tokių amžinų vertybių, kaip gėris, grožis ir tiesa. Religija teigia, kad progresas — tai priartėjimas prie išganymo, Dievo karalystės. Buitinė, miesčioniška progreso koncepcija sutapatina progresą su galimybe patenkinti kuo didesnio žmonių skaičiaus materialinius ir dvasinius poreikius, garantuoti laisvą jų kūrybinių jėgų plėtojimąsi. Toks yra ir vadinamasis sveiko proto nusistatymas, kuriam vienintelė vertybė yra individo gyvenimas, tad tokia pasaulėžiūra neramiais krizės laikais ir neigia progresą, nepasitiki gyvenimo pablogėjimą atnešusia demokratija, ilgisi tvirtos autokratinės valdžios. Progresą neigia katalikiška pasaulėžiūra, nepripažįstanti evoliucijos, skelbianti, kad gyvuliai ir žmonės tebėra tokie, kokius juos sukūrė Dievas, girianti praeities, ypač viduramžių, laikus, bet duodanti žmogui vilties pasiekti laimingą gyvenimą po mirties. Progresą neigė ir tokie dideli autoritetai kaip Ž. Ž. Ruso ir L. Tolstojus, kvietę civilizuotą gyvenimą priartinti prie gamtos, kiek galima supaprastinti. Netgi F. Engelsas gyrė sveiką, dorą, civilizacijos nesugadintų barbarų gyvenimą. V. Čepinskio nuomone, dar niekas neįrodė, kad gamta yra tobula, o šių dienų gyvenimas blogesnis už praeities laikų gyvenimą. Galinga gamta be atodairos eikvoja medžiagą ir energiją, jos procesai susiję su energijos degradacija, o tobulesni rezultatai yra tik atsitiktinis chaotiško veikimo rezultatas. Nekalbant jau apie pirmykštę bendruomenę, paprastas žmogus tikrai nebuvo laimingesnis vergovinėje Romoje, stipriųjų savivalės išvargintuose, bado, ligų ir karų kamuojamuose viduramžiuose. Tik XIX a. prasidėjus mechanikos revoliucijai, pradėjo sparčiai gerėti žmo-

[11] *Čepinskis V.* Progreso problema // Ten pat. 1929. Nr. 1. P. 1—6; Nr. 2. P. 65—72.

gaus buitis, ką rodo ir staigus gyventojų skaičiaus padidėjimas. Šį progresą neigti dabar gali tik obskurantai. Gerėja ir moralinės žmonių gyvenimo sąlygos: daugėja apsišvietusių, turinčių daugiau laisvalaikio, galinčių naudotis įvairiomis civilizacijos gėrybėmis žmonių. Ir nors dabartinėje visuomenėje dar labai daug skurdo ir neteisybės, visgi laimingo gyvenimo yra daug daugiau negu kada nors praeityje.

V. Čepinskis šių dienų gyvenimo progresą laiko pašaliniu mokslo evoliucijos vaisiumi. Pašaliniu todėl, kad pagrindinis mokslo tikslas — tiesos pažinimas. „Mokslui nerūpi, ar dėl to tiesos pažinimo ištiks žmoniją laimė ar nelaimė" (P. 67) — viskas priklauso nuo to, į geras ar į blogas rankas paklius jo vaisiai. Dabar „didžiausieji progreso priešai yra obskurantizmas, žmonių tamsumas ir kvailumas, nešvarus galvojimas, visokios klaidingos pasakos apie laimingus žmogaus praeities laikus, kuriomis stengiamasi atgręžti žmogų į praeitį, užuot pasukus jį į ateitį. Iš to obskurantizmo eina nacionalizmas ir militarizmas, kuriuos šiais laikais tenka laikyti didžiausiais civilizacijos ir progreso priešais (P. 67).

Įdomiausia baigiamoji straipsnio dalis, kurioje V. Čepinskis svarsto galimybes pasinaudoti fizikos ir chemijos filosofija žmogaus ir gamtos santykiams paaiškinti, pagrindžia savo nukrypimą nuo besąlygiško ateizmo pozicijų. Jis primena, kad fizika įrodo, jog kosmosas plėtojasi kaip automatiškai sureguliuotas mechanizmas energijos nedarbingumo, t. y. entropijos, chaoso didėjimo kryptimi. Tuo tarpu paslaptingos gyvybės jėgos veikiami gyvosios gamtos procesai vyksta priešinga, entropijos mažėjimo kryptimi. Ta gyvybės jėga pasireiškia kaip organizmo reakcija į išorės stimulus, ji suteikia gyvajai gamtai planingumo, tikslingumo, prisitaikymo prie aplinkos. Kuo aukštesnės gyvybės formos, tuo labiau jos sugeba pasirinkti, o žmogus jau turi sąmonę, protą. Taigi žmogus yra fizinio pasaulio apribotos, išorės energijos reikalaujančios mašinos kombinacija su sąmone, dvasia. Kaip ši mašina sukombinuota su protu, siela, mes nežinome ir, V. Čepinskio nuomone, vargu ar įspėsime tą paslaptį netgi laboratorijoje sukūrę gyvą medžiagą. Tą paslaptį V. Čepinskis laiko argumentu Dievo buvimo naudai.

Savo proto jėga žmogus gali nukreipti artimiausius gamtos procesus taip, kaip jam reikia, t. y. progreso linkme — iš chaotiškų padarydamas tvarkingus. Progresas kosmose galimas irgi tik tvarkos didėjimo ir chaoso mažėjimo kryptimi. Vadinasi, ir čia progreso problema susijusi su gyvybės tobulėjimu ir aukš-

čiausia gyvybės pakopa — sąmone. „Taigi būtų nemokslišKas nusistatymas neigti pasaulio sąmonės arba pasaulio sielos buvimą. Juk nutrūkus ryšiams tarp kūno ir sielos, mes turime mirti: kūnas kaip mechanizmas nustoja funkcionuoti. [...] Kitas klausimas, kas yra ta siela ir kas su ja darosi, kada nutrūksta jos ryšiai su mechanizmu. Neigti nepriklausomą nuo mechanizmo dvasios egzistenciją nėra jokio pagrindo. O mokslišKas nusistatymas yra tas, kad neigiant reikia bent ne mažesnio atsargumo negu teigiant. Kadangi pasaulis egzistuoja be galo daug laiko ir, nepaisant to, nepasiekė tos pusiausvyros būklės, kurią jam numato fizika, tai sunku būtų suprasti net ir tokį pasaulį be kreipiančios ir kontroliuojančios sąmonės, t. y. be Dievo. [...] Kas yra Dievas, ta kosmiška sąmonė, ir koksai jos santykis su mechanišku pasauliu, [...] mes nežinome. Bet, šiaip ar taip, tikėjimas progresu veda į tikėjimą, kad yra Dievas“ (P. 72).

Įdomu, kad šiame straipsnyje V. Čepinskis net neužsimena apie vadinamąją Didžiąją Realybę, kurios sampratą jis gynė prieš metus minėtoje diskusijoje su A. Jakštu-Dambrausku[12]. Iš esmės stebėtis nereikėtų: šiame straipsnyje V. Čepinskio minimas Dievas nėra antropomorfinis krikščionių Viešpats, o pasaulio siela, pasaulio sąmonė, kuri tik terminologiškai skiriasi nuo Didžiosios Realybės. (Minėtoje diskusijoje išdėstytą V. Čepinskio požiūrį į mokslo ir religijos santykius aptarėme kalbėdami apie jo pažiūras.)

V. Čepinskis pabrėžia, kad paprastas žmogus labai domisi materialinio ir dvasinio pasaulio santykiais. Iš to domėjimosi išaugo religija, menas, mokslas, sąmonė ir pagaliau sąžinė, t. y. dorovingo gyvenimo siekimas. Pažinimo procese sąmonė ir sąžinė yra plėtojamos, daugiau kontroliuoja mechaninį pasaulį, o tiksliųjų mokslų filosofijos požiūriu tai ir yra progresas. Mokslas negali laikyti esminiu progreso požymiu laimės, jeigu ji yra suprantama kaip maksimalus poreikių patenkinimas. Bet jeigu laimę suprantame kaip gyvybės paaukojimą tiesos ir draugų labui ir laikome progreso požymiu tokią laimę, tai mes vėl prieisime prie išvados, kad esminis progreso požymis yra sąmonės ir sąžinės augimas.

V. Čepinskį, matyt, labai skaudino, kad, stiprėjant pasaulinei krizei, spaudoje buvo puolami ir gamtos mokslai, kurie XX a. pradžioje išties išgyveno sunkius laikus. Jis jautė pareigą

[12] *Čepinskis V.* Religija ir mokslas. K., 1928; *Jakštas A.* Religija ir mokslas // Židinys. 1928. Nr. 11; *Čepinskis V.* Religija ir mokslas // Ten pat. 1929. Nr. 1; *Jakštas A.* „Didžioji realybė“ ir Dievas // Ten pat.

dėl to pareikšti savo nuomonę, kurią ir išdėstė straipsnyje „Mokslo krizė“[13].

Straipsnyje jis sutinka, kad dėl visą pasaulį apėmusios krizės iš dalies kaltas ir mokslas, iki šiol per mažai kreipęs dėmesio į žmogaus prigimtį, jo psichologiją ir ja grindžiamus socialinius mokslus. Remdamasi mokslo žiniomis, žmonija sugeba valdyti ir kontroliuoti gamtos jėgas, bet nesuvokia ir nesugeba suvaldyti savęs. V. Čepinskis nagrinėja tokios padėties susidarymo istoriją. Ilgus amžius vyravusi kosmologija (pasaulėžiūra) rėmėsi antropomorfizmu, antgamtiniu Dievu, kurio buvimas lėmė moralės normas, padoraus gyvenimo būtinumą. Nuo Renesanso laikų mokslas vietoj antropomorfizmo palengva įtvirtino mechanistinį mąstymą, kuris gamtą laikė deterministiškai, be jokio tikslo pagal tam tikrus dėsnius veikiančiu mechanizmu. Kaip ir bet koks mechanizmas, taip suprastas pasaulis, apimantis ir gyvąją gamtą, o su ja ir žmogų, visiškai abejingas moralei, kilniems ar pasibjaurėtiniems žmonių veiksmams. Tokiam šaltam ir nejaukiam pasauliui Volteras, o paskui ir Kantas pabandė vėl sugrąžinti Dievą, sakydami, kad gyvybė yra atskira nuo neorganinės gamtos kategorija, o Dievas — tai ne personifikuotas Visagalis, bet žmogaus sieloje slypinti sąžinė, moralinė jėga. Su šia etine deizmo filosofija susijęs XVIII—XIX a. liberalizmas.

Mirtiną smūgį liberalizmui sudavė Darvino teorija, atsisakiusi deizmo ir grįžusi prie Visatos mechanistinio vieningumo — paskelbusi, kad determinizmas vyrauja ir gyvajame pasaulyje, kur svarbiausia — žūtbūt išlikti, pasinaudojant stipresniojo teise. Žinoma, tai nereiškia, kad negalima gyventi padoriai. Tačiau daugumai žmonių etika be tikslo ir atlyginimo pasirodė neprieinama, jie priėjo kraštutinių itin reakcingų išvadų, susižavėjo brutalios jėgos garbinimu, atvedusiu iki dabartinio moralinio nuosmukio. V. Čepinskis nesutinka ir su mechanistine Froido psichoanalizės teorija, kuri nors ir padėjo naujosios psichologijos pamatus, dominuojantį vaidmenį žmogaus gyvenime labai vienašališkai priskiria seksualinei energijai, ignoruoja proto įtaką fiziologiniams procesams, nepaaiškina ir negali paaiškinti hipnozės ir telepatijos.

V. Čepinskis jau visiškai palaiko P. Dirako kvantinę mechaniką, parodo, kaip naujausi fizikos atradimai prieštarauja mechanistinei teorijai, paaiškina, kodėl vietoj neįrodomo priežastingumo postulato iškeltas Heizenbergo neapibrėžtumo princi-

[13] *Čepinskis V.* Mokslo krizė // Židinys. 1938. Nr. 1. P. 32—46; Nr. 2. P. 189—210.

pas, sukėlęs mechanistinės teorijos krizę. Mokslo netobulumą ir jo krizę, V. Čepinskio nuomone, lemia pernelyg didelė mokslo diferenciacija ir tai, kad protas kol kas negali atsipalaiduoti nuo fizinės Visatos, jį varžo paveldėti aprioriniai socialiniai sprendimai, aplinka, tradicijos, asmeniniai polinkiai ir emocijos, egoistiniai sumetimai. „Kalbos apie žmogaus protą, laisvai ir objektyviai iš šalies stebintį Visatos fenomenus, yra tik pasakos“ (P. 205).

Pasaulinės mokslo, moralės, ekonomikos, politinės krizės likvidavimas, giliu V. Čepinskio įsitikinimu, negalimas be intelektualinio ir etinio žmogaus gyvenimo sutvarkymo ir atnaujinimo. Reikia, remiantis turimomis žiniomis, kurti naują etiką ir kosmologiją. Tam reikės labai praplėsti žmonijos žinias, kurias duoti tegali perauklėtas švarus, bešališkas ir sąžiningas protas. Vadinasi, reikalinga radikali auklėjimo ir mokymo sistemos reforma, ilgas kelių kartų darbas. Pradėti reikia nuo mokslinės kūrybos rezultatų sintezės, „reikalingas naujas tipas mokslininko filosofo, sugebančio asimiliuoti įvairių specialybių medžiagą ir padaryti esmines išvadas. [...] Turi būti atstatyta kadaise buvusi, bet XIX šimtmečio mokslininkų atmesta gamtos mokslų filosofija“ (P. 209). Visiška gamtos mokslų sintezė negalima be psichologijos ir socialinių mokslų, tad reikia ypač skatinti jų plėtojimąsi. Tačiau nepakanka ir to: „Žymią realybės dalį, gal didžiąją dalį, atvaizduoja meno kūryba, religiniai išgyvenimai ir religinė mintis. Naujoji kosmologija privalo sunaudoti ir šitų dviejų žmogaus dvasinės kūrybos sričių duomenis“ (P. 210).

1935 m. V. Čepinskis išspausdino du filosofinius darbus: „Mokslinės tiesos problema“[14] ir „Vertybės ir civilizacija“[15].

Straipsnio „Mokslinės tiesos problema“ įžangoje autorius pažymi, kad neverta ginčytis, jog pasaulio vaizdas mūsų prote nėra identiškas realybei, o tik atspindi ją, yra tariamas jos vaizdas ir santykiauja su realybe kaip materialinė formulė su fiziniu reiškiniu, kurį ta formulė aprašo. Tokiais tariamais vaizdais paremtų mūsų sprendimų tikslumo kriterijus yra tais sprendimais pagrįstų veiksmų pasisekimas. Tai ir yra paprasčiausia sveiko proto, arba korespondencijos (atitikimo) tiesai, teorija. Ji tinka mokslui, kuris visada pasitenkina daline, provizorine tiesa. Mes pamažu gausiname žinias apie realų objektą, taigi ir konkreti mokslo tiesa darosi išsamesnė, bet visos, absoliutinės, tiesos nie-

[14] *Čepinskis V.* Mokslinės tiesos problema // Ten pat. 1935. Nr. 1. P. 3—19; Nr. 2. P. 156—165.

[15] *Čepinskis V.* Vertybės ir civilizacija // Ten pat. Nr. 4. P. 364—376.

kada nesužinosime. Tuo tarpu filosofija siekia kaip tik absoliutinės tiesos, nors per pustrečio tūkstančio metų taip ir nepajėgė išspręsti tiesos problemos, neturi vienos, visiems priimtinos tiesos teorijos.

Nuo XIX a. pabaigos filosofija taip suartėjo su mokslu, kad pradėjo skverbtis ir į mokslinės tiesos supratimą. Tuo tarpu mokslas labai diferencijavosi ir, pavyzdžiui, matematikos ir fizikos tiesa dabar nesutampa.

Matematikos tiesa nebesiremia korespondencijos teorija: šiuolaikinė matematika labai nutolo nuo sensorinės patirties, savo išvedžiojimuose skaitosi tik su formaliosios logikos reikalavimais, nesirūpina, ar išorės pasaulyje yra jos postulatus ir išvadas atitinkantys realūs objektai ir reiškiniai. Matematikui dabar rūpi, kad jo teorijose būtų logiška ir netgi elegantiška turinio ir formos harmonija, tad matematika neretai priartėja prie meno, protinių žaidimų ar beveik virsta formaliosios logikos šaka. Nors matematika, V. Čepinskio nuomone, ir nėra visai subjektyvus dalykas, bet visgi jai dar nepasisekė sudaryti fizinį pasaulį aprėpiantį „tinklą", ji netapo objektyvaus fizinio pasaulio tiesos šaltiniu, nors tai ir teigia matematinės fizikos atstovai.

Skirtingai nuo matematikos, pagrindinės fizikos sąvokos ilgai rėmėsi realių objektų ypatybėmis. Vėliau ir čia atsirado tokių vaizduotės sukurtų abstrakcijų kaip jėga, potencinė energija, pasaulinis eteris, de Broilio materijos bangų teorija ir kt. Kartu su besikeičiančiomis fizikos hipotezėmis kinta, darosi vis platesnė bei gilesnė ir fizikos tiesa. Dabartinė fizika pateikia vis labiau matematizuotą pasaulio vaizdą, ima atrodyti itin fantastiška, bet jos tiesų patikimumo kriterijus lieka tas pats — rūpestingas patikrinimas stebėjimais ir bandymais. Fizikų nuomonės išsiskiria sprendžiant klausimą, ar tikrai išorės pasaulyje yra tokių realių objektų, kuriuos atitinka išmatuoti jų dydžiai.

Straipsnio pabaigoje V. Čepinskis pažeria įdomių samprotavimų apie mokslo teigiamybes, palyginti su kitomis žmonių veiklos sritimis, apie jo ryšius su menu ir visuomene.

„Tai tiesa, kad mokslo problemos prastesnės ir ne tokios reikšmingos kaip religijos ir filosofijos problemos. [...] Bet užtat mokslas yra „patikrinto žinojimo sritis", o to nėra nei religijoje, nei filosofijoje" (P. 161). Kita vertus, aiškumo ir tikrumo trokštančio piliečio pasirinkta „praktiško gyvenimo sritis visuomet aistringa, nerami ir drumsta. O moksliško veikimo sritis rami ir jauki todėl, kad mokslo dvasia taikinga, nes ji išeina iš žinojimo tikrumo" (Ten pat).

Mokslininko veiklą skatina galingas neegoistinis ir bešališkas stimulas — intelektualinio žingeidumo patenkinimas. Svarbų vaidmenį vaidina ir estetinės emocijos: atidengdamas imanentinę gamtos harmoniją, galingą, kilnų ir gražų mokslo pasaulio vaizdą, mokslininkas nesiskiria nuo menininko: „mokslo tiesa graži, ir tiesa be grožio yra menkos vertės, lygiai kaip ir grožis be tiesos“ (P. 161). V. Čepinskis įsitikinęs, kad „praktiški tikslai mokslininkui — tai tik šalutinės jo veikimo išdavos, tai antraeilis dalykas“, jo uždavinys — „ieškoti bendrų dėsnių ir sukurti bendrą teoriją. [...] Jo šūkis — mokslas dėl mokslo, ir jo mokslo meilė stipri kaip religinė emocija“ (P. 161).

Kalbėdamas apie mokslininkų ir visuomenės santykius, V. Čepinskis primena, kad mokslininko pasisekimas visuomenėje „visų pirma reiškia mokslininko intelektualinį ir moralinį pasitenkinimą. [...] Praeityje sėkmingos moksliškos darbuotės atlyginimu dažniausiai būdavo medžiaginė ubagystė ir skurdas“ (P. 164). Dabar materialinė mokslininkų padėtis pagerėjo, bet „mokslininkas, kuris kelia sau medžiaginio pasipelnymo tikslą, mokslui visai netinka ir yra net žalingas“ (Ten pat).

V. Čepinskis atkreipia dėmesį į dar vieną mokslinės tiesos problemos aspektą. „Mokslui tiesa yra vyriausias ir galutinis tikslas, o kitose žmogaus veikimo srityse geriausiu atsitikimu — tik priemonė tam tikram tikslui pasiekti. Bet ir kaip priemonė tiesa nepopuliari praktiškam gyvenime. [...] Mokslo kūrybos trumpas ir aiškus kriterijus: „ar tai tiesa?“ Visiška pataikavimo stoka, niekuo nevaržoma kritika ir laisva diskusija — tai charakteringi mokslininkų gyvenimo bruožai. Dabarties nepaprastai melagingais laikais mokslas — beveik vienintelė nuoširdaus ir atviro galvojimo ir veikimo sritis, nelyginant kaip kokia oazė. Moksliška darbuotė nustoja prasmės, jeigu nėra bešališkos tarnybos tiesai“ (P. 164—165). Deja, apie bešališką mokslo tiesą kol kas galima kalbėti tik tiksliųjų mokslų srityje. Tuo tarpu tų mokslo sričių, kurios susijusios su religiniais, filosofiniais-politiniais, ekonominiais reikalais, t. y. opiais žmonių interesais, mokslininkai pradeda pataikauti valdančiųjų grupių spaudimui, žmonių aistroms ir prietarams. Tuo ir tegalima paaiškinti visuomenės mokslų atsilikimą nuo gamtos mokslų tikslumo ir bešališkumo požiūriu.

Straipsnis „Vertybės ir civilizacija“ bene labiausiai nutolęs nuo tiesioginių mokslotyros problemų. Jame apimami kai kurie V. Čepinskio iki tol visai nenagrinėti klausimai. Trumpai apžvelgęs vertybės sąvokos raidą filosofijos istorijoje, jis visą dėmesį skiria dar senovės graikų apibūdintai aukščiausios kategorijos

vertybių triadai — tiesai, gėriui ir grožiui. Nors šios trys vertybės yra taip glaudžiai tarpusavyje susijusios, kad pavieniui jų charakterizuoti negalima, visgi moksle svarbesnės yra tiesa ir grožis. „Juk mokslo galutinis tikslas — tiesa, o mokslo darbuotė inspiruojama ne vien smalsumo motyvais, bet ir estetiniais. Tai reiškia, kad mokslo kūryboje sunku atskirti tiesą nuo grožio. [...] Be tiesos grožis — grožis žemesnio laipsnio, o tiesa be grožio — tik trivialumas" (P. 366). Kai pavyksta tarpusavyje suderinti pasaulio sensorinio vaizdo komponentus, o visą tą vaizdą — su realybe, „išeina „graži tiesa" ir „teisingas grožis", tai mokslas ir menas pasiekia aukščiausią tobulumo laipsnį" (Ten pat).

Trečiasis vertybių triados narys — gėris — yra realybės atributas: „tasai realusis pasaulis geras, kai jis gražus" (P. 368). Žinoma, gėrio ir pikto patyrimas siejasi ir su mūsų sensoriniu pasaulio vaizdu kaip to vaizdo sutapimas arba konfliktas su realybe. Konfliktas skatina taisyti, tobulinti realybę, iškelia idealą ir norą jo siekti, „eliminuoja stagnaciją ir tarnauja moralės, t. y. gėrio, promocijai" (Ten pat).

Vertybes realizuoja tik žmogus, jo sukurta civilizacija. V. Čepinskio nuomone, susikaupimas vien tiktai dailės, meno ir mokslo dalykams civilizacijai neišeina į sveikatą, nes „civilizacija reiškia daugiau negu dailė, menas ir mokslas" (P. 373). Tačiau „civilizacija visada smunka, kai visuomenės dėmesys pagaunamas tik medžiaginės civilizacijos pusės ir atbunka civilizacijos idėjinei pusei, jos vertybėms. [...] Gilių ir stiprių jausmų negalima išgauti iš realybės gelmių be tiesos santykių tarp sensorinių vaizdų ir realybės. [...] Civilizacija [...] stengiasi taip sutvarkyti visuomenės vidinius santykius ir jos santykius su gamta, kad jos narių patyrimuose reikštųsi galingų ir patvarių dalykų grožis ir harmonija. [...] Gėrio vertybė betarpiškai liečia visuomenės fizinę ir dvasinę sveikatą, apskritai jos gerovę plačiąja to žodžio prasme" (P. 373—374).

Drauge su Harvardo universiteto profesoriumi A. Vaithedu (Whitehead) V. Čepinskis prie trijų didžiausių civilizacijos vertybių linkęs pridėti dar dvi: naujovių (nuotykių) ieškojimą ir sielos taiką.

Be naujų dalykų, be nuotykių ieškojimo civilizacija visuomet smunka, o sielos taika „laiduoja sielos ir širdies skaistumą" tada, kai realizuodama tiesą, grožį ir gėrį, civilizacija eina žiauriais ir kruvinais keliais. Be sielos taikos civilizacijos laimėjimai netikri, ji „slopina ir ramina destruktyvius sąjūdžius ir atidaro civilizacijai ramesnius ir tikresnius kelius, [...] žadina pasiauko-

jimą ir savęs išsižadėjimą“ (P. 375), iš taikos jausmo išplaukia žmonijos meilė. Tačiau „taikos jausmo patyrimas nepasiduoda tikslo kontrolei. Jis ateina kaip dovana iš Dievo malonės [...]. Taika yra barjeras prieš sielos žiaurumą ir šykštumą“ (P. 376).

* * *

Baigdami prof. V. Čepinskio gyvenimo ir veiklos aprašymą, norėtume pabrėžti tai, ką atidesnis skaitytojas tikriausiai jau ir pats pastebėjo: mes nesistengėme vertinti profesoriaus asmenybės iš vienokių ar kitokių pozicijų. Citavome kiek galėdami daugiau originalių jo paties minčių, atskleidžiančių sudėtingą, neretai ir prieštaringą asmenybę, ir patys stebėjomės, kokios jos aktualios šiais laikais. Mums, svajojantiems apie demokratijos ir teisėtumo atkūrimą Lietuvoje, derėtų nepamiršti, kad prof. V. Čepinskis skatino siekti kilnių tikslų ne prievarta ir smurtu, o humanizmu, pagarba kiekvienam žmogui ir meile mokslui. Ir jeigu „geresnio paminklo didvyriams nebus kaip vykdymas jų idealo“, tai, darbais statydami paminklą profesoriui Vincui Čepinskiui, prisiminkime jo tvirtą įsitikinimą, kad laimės žiburį visai žmonijai ir gimtajam kraštui uždegs tiktai mokslas: „Reikia tik, kad visuomenė imtų moksliškai mąstyti, reikalingas susiartinimas plačių visuomenės sluoksnių su mokslu. [...] Mokslas kaip ir saulė vienodai šviečia kiekvienam žmogui ir kiekvienai tautai. Taigi mokslas aiškiai veda prie tautų susiartinimo ir visuotinės taikos, [...] tiktai mokslas gali nurodyti ir nušviesti takus ir kelius iškeltiems tikslams pasiekti“.

V. ČEPINSKIO KALBOS IR STRAIPSNIAI

*MOKSLAS**

Mokslo pradžia ir jo vystymasis. Kas tai yra mokslas? Jo reikšmė žmonijos gyvenime

Šių dienų mokslai. Pradedant nuo vadinamosios Atgimimo gadynės, kitaip sakant, nuo XV šimtmečio, iki šių dienų mokslo minties vystymasis davė didelių vaisių, visų pirma gamtos pažinimo srityje. Kaip to pažinimo rezultatas buvo daugelis tokių pritaikinimų praktikoje, kurie labai pagerino bent medžiaginę žmonijos gyvenimo būtį.

Visiems žinoma, kokią reikšmę turėjo mašinų išradimas ir mechaninės jėgos pritaikinimas gamyboje, kuris pagaliau privedė prie vergijos panaikinimo. Taip pat visiems žinoma, kad medžiagos pažinimas buvo prielaida sukurti milžinišką geležies industriją ir šiaip statybinių medžiagų gamybą. Jos savo ruožtu kartu su mechaninės jėgos pritaikinimu taip išplėtė ir ištobulino susisiekimo priemones, kaip apie jas prieš kokį porą šimtų metų tik svajotojų svajota. Antrąją XIX šimtmečio pusę pradėta taikinti elektros energija, remiantis tyrinėjimais ir išradimais elektros ir magnetizmo srityse nuo XVII šimtmečio pradžios. Elektros jėgos pritaikinimai žmogaus reikalams kasdien plečiasi, ir negali būti abejonės, kad tie pritaikinimai padarys dar didesnę revoliuciją žmonijos gyvenime negu anksčiau garinės mašinos išradimas ir jos pritaikinimas gamybai ir susisiekimui. Pagaliau visiems žinoma, kad medicina, remdamasi gyvasties pasireiškimų tyrinėjimais ir žmogaus organizmo pažinimu, labai pagerino žmogaus sveikatos būklę ir, palyginti su praeitais amžiais, žymiai prailgino, vidutiniškai imant, žmogaus gyvenimą, nustačiusi veiklias (efektingas) kovos priemones su įvairiomis epidemijomis, ir šiaip jau labai pagerino žmogaus gyvenimo higienos sąlygas.

Nepaisant visų tų vaisių, dar prieš Didįjį karą, XIX šimtmečio pabaigoje ir XX pradžioj, kai kuriuose visuomenės sluoksniuose, ypač tarp teologų ir filosofų, pasireiškė didelis skepticizmas dėl mokslo ir jo tiesų vertybės. Nurodydami tai, kad ne-

* Kultūra. 1923. Nr. 1. P. 5—16.

paisant visos medžiaginės kultūros pažangos vidinė žmogaus kultūra ir visų pirma jo doros laipsnis, palyginti su praeitais amžiais, labai mažai arba visiškai nepasikeitė, teologai ir filosofai ne kartą yra išreiškę nuomonę, kad visos vadinamosios mokslo tiesos ir jo dėsniai yra tik žmogaus proto padaras, o ne gamtos realybės reiškimasis ir todėl pažinimo procese turi maža vertės. Toksai nusistatymas labai tinka visiems tiems visuomenės sluoksniams, kurie pripratę yra gyventi savarankiškai negalvodami, o tik eiti pramintais takais, laikytis papročių ir tradicijų, imti sau kiek galima mažiau atsakomybės už savo veikimą ir noromis perkelti tą atsakomybę visų pirma savo religiniams ir politiniams vadams, kurie dažniausiai nuoširdžiai mano, kad jie yra tikri nešiotojai paties Visagalio paskelbtų ir todėl neginčijamų tiesų. Toksai nusistatymas labai tinka ir visiems viešpataujantiems sluoksniams, kurie gyvena naudojimu tamsesnių ir savo socialine padėtimi silpnesnių visuomenės sluoksnių.

Taigi visi tie sluoksniai, kurie mano, kad visa eina taip, kaip ėjo, ir taip pat eis toliau, kuriems svarbu palaikyti „status quo", geriausiu atsitikimu abejingai žiūri į mokslą, naudodami tik savo egoistiniams tikslams mokslo išradimus, o dažnai yra net griežtai priešingi mokslui dėl kai kuriais atvejais revoliucinio mokslo veikimo. Iš kitos pusės, negirdėtas žmonijos istorijoj chaosas, prie kurio privedė Didysis karas, nelaimės ir gyvenimo sunkenybės, kurias jis pagimdė, ir didžiausias pavojus bent Europos civilizacijai, kurį jis sudarė, verste verčia ieškoti išeities iš šių dienų sunkios padėties. Visi tie visuomenės sluoksniai, kurie žiūri į gyvenimą kaip į dinaminį procesą, kurio esencinis atributas yra nuolatinis judėjimas ir kitėjimas arba, kaip šiandien imta kalbėti, evoliucija, mato tą išeitį tolimesniame mokslingame žmogaus sielos ir jo sukurtojo visuomeninio gyvenimo pažinime ir to visuomeninio gyvenimo pertvarkyme, remiantis tokio pažinimo padariniais ir jau nustatytais gamtos dėsniais. Taigi greta mokslo skeptikų mes matome ir mokslo entuziastus, kurie nurodydami negirdėtus praeityje gamtos mokslo vaisius reikalauja, kad mokslo metodai (būdai) būtų taikinami ir visose žmogaus gyvenimo srityse ir kad mokslo mintis ir mokslingas nusistatymas ko didžiau būtų plečiamas ir apimtų visą visuomeninį gyvenimą, kadangi tai, jų manymu, yra išganymas.

Turėdami omeny, kad mokslingas nusistatymas labai silpnai reiškiasi Lietuvos visuomenėje, kaip labai atsilikusioje kultūros atžvilgiu nuo savo Vakarų kaimynų, mes pasistengsime čionai išdėstyti, kas tai yra mokslas, kaip jis prasideda ir kokią ypatingą reikšmę jis turi žmonijos gyvenime, ir pagaliau trumpai panagri-

nėsime, kokie yra santykiai mokslo ir tų tikslų, kuriuos kelia žmonijai teologija ir filosofija.

Gyvastis ir jos išsilaikymas. Esencinis kiekvieno organizmo atributas, — vadinasi, tam tikro materijos dalelių aglomerato, per kurį reiškiasi tas šiandien dar paslaptingas gaivalas, mūsų vadinamas gyvastim, — yra palaikyti savo gyvastį. Šitą atributą mes dažnai vadiname savęs palaikymo instinktu, priskirdami jį visiems be išimties gyviems padarams, pradedant nuo gyvos medžiagos kruopelės amebos ir baigiant tokiu komplikuotos ir aukštos organizacijos padaru kaip žmogus. Tasai galingas instinktas reiškiasi visų pirma tuo, kad kiekvienas gyvas organizmas stengiasi prisitaikinti prie išorinių savo būties aplinkybių, kurias sudaro gamta. Kiekvienas gyvas organizmas visų pirma reikalauja maisto savo gyvasties palaikymui, ir tą maistą jis gali gauti iš aplinkos medžiagos. Taigi tarp gyvo organizmo ir gamtos reiškiasi abipusis veikimas: gyvas organizmas visokeriopai reaguoja į gamtos jėgų veikimą, ir šitą organizmo reakciją mes paprastai vadiname būties kova. Bet čia ne pro šalį bus pabrėžti, kad terminas „būties kova“ toli gražu neatitinka dalyko prasmės — yra terminas iš dalies poetinis romantinis, iš dalies komercinis konkurencinis. Iš tikrųjų organizmo reakcija į gamtos veikimą yra ne kas kita, tik to organizmo pastangos prisitaikinti prie aplinkybių, vadinasi, suderinti, harmonizuoti savo gyvasties veikimą su gamtos keliamomis tai gyvasčiai sąlygomis. Taigi terminas „prisitaikinimas“, įvestas didelio prancūzų XVIII šimtmečio biologo Lamarko, daug geriau atitinka gyvasties veikimą negu poetinis komercinis terminas „būties kova“, Darvino pasiūlytasai, ypač kad prisitaikinimas gyvasties srityje būna ne tik pasyvus, bet ir aktyvus, kuris įneša tam tikrų atmainų į gamtos sritį ir, vadinasi, veda prie kūrybos, ko niekuomet nereikia užmiršti nagrinėjant gyvasties apsireiškimus aukštesnių ir tobulesnių organizmų tarpe.

Būtinybė prisitaikinti ir išsilaikyti mainantis gamtos sąlygoms veda prie gyvų organizmų diferenciacijos visų pirma ta prasme, kad organizmo struktūra darosi painesnė. Tarp atskirų organizmo dalių, vadinamųjų organų, įvyksta funkcijų pasiskirstymas. Taigi ilgainiui atsiranda judėjimo, asimiliacijos, apsigynimo ir užpuolimo organai, įvairūs jutimo organai, imkime, akys, ausys ir pagaliau centrinės nervų sistemos organas — smegens. Šita diferenciacija veda vis prie naujų formų atsiradimo, lygiai kaip ir prie išmirimo tokių organizmų, kurie nesugebėjo prisitaikinti. Atsiradus jutimo organams, o ypač smegenims, prasideda vadinamasis psichinis sielos gyvenimas visų pirma atminties

pavidalu. Organizmai, taip sakant, savo nervų sistemos padedami, fiksuoja įgytus prityrimus iš savo reakcijos į aplinkybes, ir atsikartojant toms pačioms aplinkybėms, jie jau daug lengviau, su mažesnėmis pastangomis sugeba tinkamai reaguoti.

Sąmonė. Gyvas padaras, kuris turi atmintį, turi daug daugiau šansų išsilaikyti negu gyvas padaras be atminties, pavyzdžiui: pirmąsyk nugalėjęs daug kliūčių ir padėjęs daug triūso kitam gyvam padarui apgauti ir suvartoti jį maistui, jis fiksuoja visas šito savo veikimo aplinkybes ir todėl antrą sykį atkartoja tą patį veiksmą jau žymiai lengviau ir tiksliau, sunaudodamas tam reikalui daug mažiau savo pajėgų. Įgytasai organizmo prityrimas suteikiamas jo palikuonims vadinamų instinktų pavidalu, į kuriuos reikia žiūrėti kaip į paveldėtą atmintį. Psichinis gabumas, vadinamas atmintimi, yra gana stipriai išsivystęs aukštesniųjų gyvulių tarpe. Visi žino, kokią puikią atmintį turi arklys. Žmogui, tam aukščiausiam gyvam padarui, ypatingai smarkiai pasireiškia tas psichinis gabumas, kurį mes vadiname protu ir kuris yra smegenų funkcija. Svarbiausia proto savybė yra gabumas kombinuoti paveldėtus ir savo paties įgytus prityrimus, derinti juos su nuolat kintančiomis gyvenimo sąlygomis ir daryti iš to suderinimo tikslingo veikimo išvadas. Tasai suderinimas visų pirma pasireiškia proto gabumu pastebėti bendrus didelės išorinių įvykių įvairenybės bruožus ir surasti ryšius tarp paveldėtų ir įgytų prityrimų, iš vienos pusės, ir išorinių aplinkybių įvairenybės, iš kitos pusės. Šitą proto gabumą mes vadiname abstrakcija.

Taigi tos abstrakcijos gabumas duoda žmogui galimybės susidaryti pasaulio vaizdą ir suteikia jam sugebėjimo numatyti, kaip versis įvykiai, kaip keisis išorinės gyvenimo sąlygos, vadinasi, daro žmogų daug galingesnį aktyvaus prisitaikinimo procese negu yra kiti aukštesnieji gyvi padarai. Tas pats žmogaus proto gabumas veda prie to, kad žmogus ima sąmoningai gaminti įvairius įrankius tiek kovai su kitais gyvais padarais, tiek ir savo reakcijai į gamtos aplinkybes. Tą reakciją mes vadiname gamyba. Kai kurie aukštesnieji gyvi padarai, pavyzdžiui, gorila, lengviau pasiekti savo priešui arba šiaip jau reikalingam daiktui vartoja medžio šaką arba pagalį — siekia juo tiesiog arba sviedžia jį iš rankos kaip sviedinį ir taip abiem atvejais didina savo rankos veikimo ribas. Bet aukštesniųjų gyvulių tarpe mes nežinome įrankių gamybos. Įrankius gamina tiktai žmogus, ir todėl Aristotelis vadina žmogų „įrankius gaminančiu gyvuliu“. Į įrankius reikia žiūrėti kaip į žmogaus judėjimo ir veikimo organų sustiprinimo priemonę, lygiai kaip ir į įvairių įvairiausius mokslo apara-

tus reikia žiūrėti kaip į žmogaus jutimo organų sustiprinimą. Reikia tik atsiminti, kiek toliau gali matyti žmogaus akis teleskopo padedama ir kokios smulkmenos darosi tai akiai pasiekiamos mikroskopo dėka.

Mokslas ir jo pradžia. Taigi gyvenimo būtinybė verčia žmogų visokeriopai reaguoti į gamtos sąlygas, stengtis suderinti savo gyvenimo reikalus su gamtos jėgomis, naudoti jas savo gyvasčiai palaikyti bei ištobulinti. Dėl visų tų pastangų ilgame evoliucijos procese tobulėja įvairūs žmogaus organai ir stiprėja jo protas. Savo gyvenimo prityrimus žmogus, kaip ir aukštesnis gyvulys, suteikia savo palikuonims visų pirma paveldėjimu ir pavyzdžiu. Atsiradus žmonėse kalbai, tas prityrimas suteikiamas žodžiu, o atsiradus raštui, jis fiksuojamas ir gali būti suteiktas ne tik artimiausiems palikuonims, bet ir visoms būsimoms kartoms. Taigi ir šiuo atžvilgiu žmogus stovi daug aukščiau už aukštesniuosius gyvulius, nes jis turi galimybės naudotis visu tuo prityrimu, kuris įgytas žmonijos prieš tūkstančius metų. Mokslas tad yra ne kas kita, tik *organizuota, sistematizuota ir užrašyta visos žmonijos žinyba, kaip vaisius jo ilgo ir vargingo pasaulio pažinimo, prieinama kiekvienam, kas mokslo kalbą supranta.* Esencinė mokslingos minties ir mokslingos žinybos savybė yra ta, kad visi jos tvirtinimai yra patikrinti visokeriopais būdais ir gali būti iš naujo kiekvieno žmogaus patikrinami. Tame patikrinime tad glūdi laidas to, jog mokslingos minties išvados neapsilenks su tikrenybe. Vadinasi, laikantis savo veikime mokslo nurodymų, užvis mažiau šansų nepasiekti savo geidžiamo tikslo.

Taigi žalią medžiagą mokslui sudaro visas žmonijos prityrimas pasaulio pažinimo procese, įgytas taikantis prie gamtos ir visuomeninio gyvenimo aplinkybių. Taip žmogaus mechaninis darbas ir įrankių gamyba, pradedant nuo akmens amžiaus laikų, sudaro pagrindą *pritaikomajai mechanikai*, iš kurios ilgainiui išsivystė *dinamika*, arba, bendrai imant, judėjimų ir mechaninių jėgų mokslas. Ilgą laiką žmonijos gyvenime *medžioklė* buvo svarbiausias būdas gauti maisto ir medžiagos drabužiams bei kai kuriems įrankiams. Medžioklė davė žmonėms progos arčiau susipažinti su įvairių gyvulių priviliojimu arba sunaminimu. Nuo to laiko prasideda gyvulių ūkis, kuris ir šiandien be galo svarbus žmonijos gyvenime, ir medžiotojas tampa nomadu. *Nomadai*, klaidžiodami iš vienos žemės vietos į kitą, turi progos arčiau susipažinti su įvairių žemės vietų gamtos sąlygomis, su tų vietų klimatu, flora (augalais) ir fauna (gyvuliais) ir su dangaus reiškiniais — mėnuliu, saule, jos palydovais ir žvaigždėmis. Pastebėję

dangaus ir klimato reiškinių priklausomybę ir pažinę tų reiškinių periodinį pobūdį (jų taisyklingą atsikartojimą), nomadai įgyja sugebėjimo kiek planingiau ir tikslingiau tvarkyti savo ūkį. Taigi nomadų prityrimai sudaro pagrindą, iš vienos pusės, *astronomijai* (dangaus kūnų judėjimo mokslas) ir geografijai (žemės mokslas), o iš kitos pusės, *zoologijai* (gyvulių mokslas) ir [botanikai] (augalų mokslas).

Nomadinė žmonijos būties fazė baigėsi civilizacijos gimimu. Kai kurios žmonių grupės apsigyvena nuolatinėse vietose ir verčiasi žemės ūkiu, vadinasi, planingu ir tikslingu augalų auginimu, susijusiu su tolimesniu gyvulių sunaminimu ir jų auklėjimu. Atsiranda nuolatinių žmonių sodybų, kaimų ir miestų, ir ima kurtis valstybė kaip žmogaus gyvenimo žymaus suvisuomenėjimo vaisius. Žemės ūkis ypatingai smarkiai priklauso nuo gyvosios ir negyvosios gamtos sąlygų. Be to, jis gali tarpti tik ten, kur yra laiduota ramaus ir taikingo gyvenimo galimybė. Taigi civilizuotam gyvenimui prasidėjus, eina tolimesnis gyvosios ir negyvosios gamtos pažinimas ir prasideda gilinimasis į žmogaus sukurto visuomeninio gyvenimo sąlygas, visų pirma norint surasti būdą palaikyti šiokią tokią išorinę ir vidinę ramybę ir taiką.

Dabar jau šitą uždavinį atlieka tam tikra žmonių klasė, tam tikras visuomenės sluoksnis, t. y. kunigai. Civilizacijos pradžioje kunigų klasė turi didelės reikšmės visuomeniniam gyvenimui kaip nešiotoja ir laikytoja žmonijos tradicijų, prityrimų ir žinių iš įvairių gamtos ir gyvenimo sričių. Kiekviename suvisuomeninto gyvenimo centre, kiekviename mieste randasi šventykla ir prie tos šventyklos jos tarnai, globėjai, kunigai — religinės minties skelbėjai ir nešiotojai, o religinė mintis iš pradžios apima visą žmogaus gyvenimą.

Taigi šitoje civilizacijos fazėje kunigas ne tik tenkina religinius žmogaus sielos reikalavimus, ne tik tarpininkauja tarp žmogaus ir galingų, bet nesuprantamų gamtos jėgų, įvairiais ženklais ir veiksmais šalindamas tų jėgų pragaištingą žmogui veikimą, bet kartu jis yra, taip sakant, visokeriopas specialistas žinovas, visokeriopas profesionalas: jis ir gydo, ir duoda patarimų palaikyti sveikatą, jis mechanikas, inžinierius, astronomas ir agronomas ir todėl jis vienintelis ekspertas patarėjas žemės ūkio reikalais ir tvarkytojas švenčių ir religinių iškilmių, kuriomis prasideda arba baigiasi įvairūs metų sezonai, vienokie arba kitokie žemės ūkio darbai. Pagaliau jis advokatas ir teisėjas, nes jis sprendžia teisės srities ginčus. Taigi nieko įstabu, kad civilizacijos pradžioje kunigai turi didelės galios ir įtakos ir kaip tikri viešpačiai stovi priešaky pirmutinių valstybių. Egiptas, Asirija,

Palestina — žinomi istorijoje pavyzdžiai tokių kunigų arba teokratinių valstybių. Kunigų klasė yra vienintelė visuomenės inteligentų klasė, žengusi į civilizacijos ribas.

Įgyti sugebėjimus atlikti visas tas funkcijas kunigams reikalingas buvo tam tikras lavinimas ir auklėjimas, kuris dažnai tęsiasi gan ilgai. Todėl pirmos organizuoto sistemingo mokymo ir auklėjimo įstaigos, pirmos visuomenės mokyklos atsiranda prie šventyklų. Ten prasideda pirmutiniai stebėjimai, gamtos srities bandymai ir tyrinėjimai, lygiai kaip ir užrašai svarbiausių visuomeninio gyvenimo įvykių. Taigi greta su teologija Egipte ir Asirijoje gimsta su žemės ūkio reikalais susijusi *geometrija*, *chemija*, *statybos* ir *irigacijos* mokslas ir *istorijos* mokslas. Vystantis prekybos santykiams, vystosi ir skaičių mokslas, arba *matematika*.

Visų tų mokslų pradai, kilę iš gyvenimo poreikių, pasižymi iš pradžios smarkiai utilitarine pakraipa, kurią reikia pripažinti svetimą ir pragaištingą tikram moksliškam nusistatymui.

Taigi Egipto ir Asirijos civilizacijos, lygiai kaip ir žydų civilizacija, sukuria teologiją, bet nesugeba sukurti mokslo. Egipto ir Asirijos kunigai surenka daugybę žinių iš įvairių įvairiausių gamtos ir gyvenimo sričių, iš dalies ima tvarkyti ir sistematizuoti tas žinias, bet vis dėlto tų žinių dauguma sudaro chaotišką mišinį, kuriame greta su ištirtais ir patikrintais dalykais tarpsta burtai, prietarai ir fantastiški niekieno neparemti gandai. Sunaudoti visą šitą medžiagą ir pagimdyti filosofinę ir mokslišką mintį lemta buvo graikų civilizacijai.

Graikai ir jų mokslai. Graikų valstybės nuo pat pradžios ne teokratinės, ir graikų civilizacija labai silpnai impregnuota teologijos dogmomis. Taigi graikų mintis vystosi nesuvaržyta teologijos autoriteto sprendimo ir reiškia didelį kritišką sugebėjimą kartu su smarkiu palinkimu į abstrakciją ir apibendrinimą. Tiesa, graikų galvočiai ir manytojai nuolat keliauja į Egiptą pasimokyti Egipto šventyklose, pasisemti iš sutaupyto ten žmonijos dvasios turto. Bet įsigytą Egipte medžiagą jie perdirba savotiškai, sutvarko ir visa tai atmeta, kas neišlaiko kritikos, ir pagaliau paleidžia apyvarton filosofinių idėjų pavidalu. Graikų valstybės, o ypač Atėnų respublika, nugalėjusios savo bendrus priešus persus, ima tvarkyti savo vidaus gyvenimą, išvysto plačią kolonizaciją ir prekybą ir žymiai pralobsta.

Tokia padėtis tęsiasi gangreit du šimtmečius (nuo vidurio penktojo iki vidurio trečiojo šimtmečio prieš Kristų). Tuomet atsiranda pakankamai gerai aprūpintų medžiaginiu atžvilgiu žmonių, kurie ir patys atsiduoda menui, literatūrai ir filosofijai,

ir kitiems, neturtingiems, padeda tais dalykais darbuotis. Pavyzdžiui, filosofas *Sokratas*, kuris gali užsiimti filosofija neturėdamas jokio turto, tik savo turtingų mokinių ir draugų medžiaginės paspirties dėka. Taigi per šiuos du šimtmečius palyginti ramaus ir taikaus gyvenimo pražydo puikiais žiedais ir susikristalizavo vadinamoji *klasikinė graikų kultūra*, ir tos kultūros vaisiais mes naudojamės dar ir šiandie. Graikų valstybės žlugo, bet graikų menas, graikų literatūra ir graikų filosofija gyvena ir gyvens, kol šioje mūsų planetoje bus žmonių.

Graikų filosofijoj paliestos visos problemos, kurias apima dabartinė filosofija. Bet ir savo išvadomis dabartinė filosofija nenueina toliau už graikų filosofiją. Iš esmės filosofijos srityje dabarties filosofai nėra tarę dar nieko nauja, išskyrus gal tik tuos filosofijos klausimus, kuriuos iškėlė naujaisiais laikais gamtos mokslų pražydimas. *Platonas* ir *Aristotelis* — tai tie du graikų filosofijos milžinai, nuo kurių dabarties filosofai pradeda ir prie kurių jie dažniausiai grįžta. Mokslo srityje graikų pozicija kiek silpnesnė. Tiesa, ir čia visa kam padaryta pradžia. Nėra nė vienos mokslo šakos, kurios pradžios netektų ieškoti graikuose. O toksai mokslas kaip geometrija graikų, ypač Euklido, rankose pasiekia aukštą tobulumo laipsnį. Graikai mėgdavo ir mokėdavo mąstyti ir spekuliuoti, bet jie nemėgdavo, o gal nejausdavo reikalo eksperimentuoti. Ir todėl graikai nesugebėjo sukurti vadinamų eksperimentinių mokslų, kaip fizika ir chemija, nors ir čia padaryta pradžia ir mesta daug minčių, kurios ir šiandie dar laikosi. Eksperimentinių mokslų atsiradimui ir augimui mes paskirsime atskirą straipsnį. Čia tik pažymėsime, kad jau ir graikų filosofų tarpe randasi tokių, kurie visiškai supranta, kas tai yra mokslas, ir kurie savo moksliniu nusistatymu niekuo nesiskiria nuo dabarties mokslininkų. Toksai yra *Aristotelis*. Jis ne tik filosofas, bet ir mokslininkas, tyrinėtojas ir eksperimentatorius. O jau *Archimedas* — tai tikras mokslininkas, geometras ir eksperimentatorius.

Platonas, Aristotelio mokytojas, mąstydamas apie visuomenės tvarką ir valstybės konstrukciją, duoda idealios valstybės vaizdą (žr. Platono veikalą „Respublika"), kur viešpatauja teisėtumas ir broliškas draugiškumas, ir reikalauja, kad žmonės visuomeninio ir valstybinio gyvenimo srityje dirbtų tokį pat kūrybos darbą, kokį jie dirba gyvosios ir negyvosios gamtos srityje, t. y. kad jie patys paimtų į savo rankas savo likimą, kad jie kontroliuotų ir kreiptų į tinkamas vagas visuomeninį gyvenimą, neleistų aklo visuomeninių gaivalų veikimo. Aristotelis sutinka su savo mokytojo mintimis, bet jis sako, kad visų pirma

reikia tikriausiai ištirti ir išstudijuoti tą žmogaus sukurtą visuomeninį gyvenimą, reikia jį gerai pažinti, reikia surasti jo gyvenimo vystymosi takus ir kelius, nes tik tada galima bus tas gyvenimas kontroliuoti ir tvarkyti. Čia jau pasirodo tikrai mokslinis nusistatymas. Ir Aristotelis imasi šito darbo įvairiose gamtos ir gyvenimo srityse, medžiagiškai padedamas savo garsaus mokinio, galingo Makedonijos valdovo Aleksandro. Jis mąsto, nagrinėja, tyrinėja, eksperimentuoja, steigia kolekcijas, laboratorijas ir muziejus ir savo darbų rezultatus apima trimis savo pagrindiniais veikalais „Fizika", „Organon" ir „Politika". Aristotelio „Fizikoje" sutrauktos visos tų laikų žinios iš gyvosios ir negyvosios gamtos. Jo „Organon" gvildena logikos ir psichologijos problemas. Pagaliau „Politikoje" Aristotelis išdėsto savo pažiūras į visuomeninį gyvenimą ir valstybės funkcijas. Tolimesnis mokslo vystymasis yra tik diferencijacija ir specializacija problemų, aiškiai suformuluotų Aristotelio minėtuose jo veikaluose. Taigi visiškai teisingai Aristotelį vadina mokslo tėvu.

Mokslo sąvoka ir dėsniai. Mokslas, Aristotelio žodžiais tariant, yra apibendrinimas, apimąs visus panašius atsitikimus, padarytus remiantis dideliu patyrimų skaičiumi. Kiekvienas dabarties mokslininkas sutiks su duota čia Aristotelio mokslo definicija. Vartodami terminą „mokslas", mes paprastai turime omeny žinių sistemą, sudarytą stebėjimu, eksperimentu ir mąstymu, ir, be to, dar tokią, kuri visuomet gali būti patikrinta eksperimentu. Tuo ir skiriasi mokslo žinios nuo paprastos nuomonės, nuo gandų, prietarų ir šiaip jau plepalų, kad kiekvienas kompetentingas ir objektyvus tyrinėtojas gali jas patikrinti atkartodamas stebėjimus ir eksperimentus ir savarankiškai apie jas mąstydamas. Pagaliau mokslas gali būti ne tik patikrintas, bet ir suteiktas kiekvienam, kuris supranta mokslo kalbą — sakysime, matematikos kalbą — ir gali sekti argumentaciją.

Kai kurie žymūs XIX šimtmečio ir dabarties fizikai, pavyzdžiui, vokietis *Kirchhofas* ir prancūzas *Duhem*, tvirtina, kad mokslas iš esmės yra ne kas kita kaip trumpas, aiškus, tikslus ir logiškas aprašymas (išdėstymas) koegzistencijos arba įvykių eigos vienodumų, kitaip sakant, aprašymas erdvės ir laiko terminais. Toksai aprašymas arba formulavimas visiškai galimas tik vartojant universalią matematikos kalbą su jos tobula logika, su jos tikslumu ir trumpumu. Taigi matematikos kalba yra tikra mokslo kalba, ir todėl tos mokslo šakos arba tie mokslai, kurie nėra dar tiek išsivystę, kad galėtų vartoti matematikos kalbą, pavyzdžiui, biologija arba sociologija, nėra dar precizijos mokslai kaip pati matematika, mechanika, astronomija, fizika ir

chemija. Visais tais atvejais, kada precizijos mokslų aprašymai arba formulavimai liečia įvykių eigą, jie apima ne tik tų įvykių dabartį, bet visą jų praeitį ir ateitį. Taigi remiantis tokiais formulavimais iš įvykių dabarties galima tikrai spręsti apie jų praeitį ir ateitį. Šita precizijos mokslų savybė, kuri suteikia žmogui galimybę numatyti ateitį, yra ypatingai tiems mokslams charakteringas dalykas. Sutikdami su skeptikais dėl mokslo vertės, kad negalima kalbėti apie absoliučius gamtos dėsnius, kurie viešpatauja visame pasauly, mes vis dėlto turime atmesti jų subjektyvizmą ir laikyti be pagrindo jų tvirtinimą, kad vadinamieji mokslo dėsniai yra tik žmogaus proto padaras ir turi mažai bendra su gamtos tvarka. Mes galime sutikti, kad gamtos tvarkos vaizdas, kurį duoda mokslo dėsniai, yra nepilnas ir netobulas, kad mokslo tvirtinimai dažnai būna nesubrendę ir tik iš dalies atitinka tikrenybę, bet negali būti jokios abejonės, kad apskritai imant jie tikrai atvaizduoja kai kurias realybės puses, nes kitaip negalima būtų numatyti ateities, pavyzdžiui, iš anksto pasakyti, kada įvyks Saulės užtemimai arba kada grįš kometa, arba kokioj dangaus vietoj reikia ieškoti naujos planetos.

Mokslo reikšmė ir uždaviniai. Ateities numatymas suteikia žmogui galimybę veikti sąmoningai ir net pakreipti įvykių eigą į tinkamą žmogui vagą. Nemokšliško nusistatymo žmogus dažniausiai veikia patamsy, aklai, be jokio plano ir yra bejėgis gamtos ir gyvenimo jėgų akivaizdoje. O mokslas išvaduoja žmogų iš tos vergiškos priklausomybės ir suteikia jam didelės galios jo santykiuose su gamta ir gyvenimu. Remdamasis mokslo dėsniais, jis jau nebe pasyviai taikosi prie gamtos ir gyvenimo aplinkybių, nelyginant kaip gyvulys, bet veikia kaip tikras kūrėjas, vykdydamas savo iš anksto nustatytą planą ir tvarkydamas aklų gamtos ir gyvenimo jėgų veikimą, impregnuodamas, taip sakant, savo pasaulį vis smarkiau ir smarkiau sąmonės šviesa.

Taigi Platono idealas, kad žmogus pats paimtų į savo rankas savo likimą ir kaip laisvas kūrėjas menininkas planuotų ir tvarkytų visuomeninį gyvenimą (pridėsime — remdamasis to visuomeninio gyvenimo pažinimu, kaip to reikalauja Aristotelis), nėra tuščia svajonė. Mokslas duoda vilties, kad jeigu ne šiandie, tai rytoj žmonija prieis prie to.

Nors biologijos ir sociologijos mokslai nėra dar pasiekę tokio tobulumo laipsnio kaip fizika arba chemija ir ten ateities numatymas retai kada pasiseka, vis dėlto biologijos srityje jau aiškiai reiškiasi žmogaus kontrolė ir jo kūrybos darbas, sakysime, selekcijos keliu gerinant augalų ir gyvulių rūšis. Ir visuomeninio gyvenimo srityje toksai žmogaus veikimas jau galimas.

Kaip tik Didžiojo karo metu tokia galimybė buvo ryškiai demonstruota visose tose gamybos srityse, kurios turėjo ypatingos reikšmės armijos aprūpinimui karo medžiaga, iš vienos pusės, o iš kitos pusės — armijos ir visuomenės aprūpinimui maistu. Reikia tik, kad visuomenė imtų moksliškai mąstyti, reikalingas susiartinimas plačių visuomenės sluoksnių su mokslu. Tada visokie tamsūs gaivalai, visokie parazitai nustos savo įtakos visuomeniniam gyvenimui ir bus prašalintos kliūtys žmogaus kūrybos jėgų reiškimuisi visuomeniniame gyvenime.

Mokslo ypatybės. Pabrėšime čia dar vieną charakteringą mokslo bruožą. Mokslas yra užvis mažiau asmeninis žmogaus dvasios pasireiškimas. Tiesa, mokslą kuria išimtinai žmonės, lygiai kaip filosofiją, literatūrą ir meną, bet mokslo augimas ir stiprėjimas priklauso nuo bendradarbiavimo didelės armijos paprastų mokslininkų: tas bendradarbiavimas yra tiek svarbus, kad dažnai šimtmečiais pasilieka be jokios reikšmės gili mintis, mesta genialaus žmogaus, kol mokslo skruzdėlės sugebės ištirti visas smulkmenas ir patikrins daugybę takų tai minčiai išsiplėsti. Taigi mokslas yra kolektyvo padaras. Neasmeninis, altruistinis mokslo bruožas reiškiasi dar ir tuo, kad tas mokslininkas pasiekia tikslą ir laimi, kuris kelia sau vieną tikslą: pažinti gamtą ir gyvenimą, surasti amžinosios tiesos kruopelę. Bet kada ta kruopelė surasta, tai ji duoda daug naudingų vaisių paprastam žmogaus gyvenimui — kitaip sakant, veda prie visos eilės naudingų pritaikinimų. Pagaliau mokslas iš visų žmogaus padarų užvis labiau reiškia tarptautinį charakterį. Galima kalbėti apie anglų ir vokiečių filosofiją. Bet nėra anglų arba vokiečių mokslo, yra tik vienas visos žmonijos mokslas, nors įvairios tautos nevienodai yra prisidėjusios prie mokslo kūrybos. Mokslas kaip ir saulė vienodai šviečia kiekvienam žmogui ir kiekvienai tautai. Taigi mokslas aiškiai veda prie tautų susiartinimo ir visuotinės taikos.

Mokslas nekelia žmonijai jokių galutinių tikslų, kaip tai daro teologija ir kai kada filosofija. Bet mokslas, tyrinėdamas gamtos ir gyvenimo kelius, yra užvis kompetentingesnis atsakyti į klausimą, ar tie tikslai pasiekiami, ar ne. Jeigu jau jam nepripažįstama kompetencija dėl sprendimo apie teologijos keliamus žmonijai tikslus, tai ta kompetencija neabejojama dėl tikslų, kuriuos kelia sau atskiri individai ir visuomenė. Mokslas ir tiktai mokslas gali pasakyti, ar tie tikslai pasiekiami, ar ne. Pagaliau iš to, kas anksčiau apie mokslo prasmę pasakyta, eina, kad tiktai mokslas gali nurodyti ir nušviesti takus ir kelius iškeltiems tikslams pasiekti. Tokia tad yra tikroji mokslo reikšmė ir didelė jo vertė žmonijos gyvenime.

*KALBA STEIGIAMAJAME SEIME, TREČIUOJU SKAITYMU SVARSTANT LIETUVOS VALSTYBĖS KONSTITUCIJOS SUMANYMĄ**

Pirmuoju skaitymu svarstytas Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas atrodė gana žmoniškai dėl to, kad ten vis dėlto matoma buvo pastangų sudaryti tokį valstybinio gyvenimo pagrindą, kuris užtikrintų liaudžiai savarankumą, tvarkant savo ekonominius, socialinius ir politinius reikalus. Antruoju skaitymu svarstant, tas projektas žymiai pasikeitė, aš pasakysiu, pasikeitė iš esmės. Dabar projektas, pateikiamas trečiam skaitymui, aš sutinku su referentu, — iš esmės nepasikeitė, palyginti su tuo, kas buvo priimta antruoju skaitymu, bet vis nužengė toliau ta kryptimi, taip sakant, slinkdamas nuo kalno į slėnį. Jei kelsim klausimą, ar šiame projekte, kuris yra priimtas antruoju skaitymu ir kuris dabar su įvairiomis pataisomis teikiamas svarstyti, yra kokia nors valstybinė mintis, tai aš turiu pripažinti, kad yra net dvi valstybinės mintys ir ištisai visu projektu tos dvi valstybinės mintys, taip sakant, tarp savęs kovoja: tai viena išlenda, tai kita. (Atstovas Ambrozaitis (kdb**) iš vietos: dangus ir žemė.) Ne, gerbiamas atstove Ambrozaiti, dangaus čia visai nematyti, bet matyti, taip sakant, politinis nusistatymas žmogaus akmens gadynės, kuris galutinai susikristalizavo prieš 10 000 metų, kada Egipto krašte ar kitur atsirado miestelis, jame ir šventykla, o šventykloje atsirado viską žinąs ir viską galįs kunigas karalius, kada, vienu žodžiu, įsikūrė teokratija ir prasidėjo klerikalinis režimas. Tada pasireiškė pirmykščio žmogaus valstybės supratimas kaip mistinio asmens su neribotai aiškiomis ir slaptomis galiomis, kuris stovi aukščiau visuomenės ir jai viešpatauja. Toks nusistatymas gana ilgai buvo pasaulyj, bet pagaliau Reformacijos laikais pradedant, o ypač nuo Didžiosios Prancūzų revoliucijos, įvyko šiek tiek kitoks nusistatymas — kad ne „paklusnumas" turi būti padėtas visuomeninio ir valstybinio žmonių gyvenimo pagrindu, bet, taip sakant, atskirų visuomenės grupių bendradarbiavimas ir visos liaudies valia, kuri reiškiasi per valstybę kaip tam tikrą žmogaus suvisuomeninimo formą. Mano supratimu, toli gražu ne paskutinė tai forma ir gal ne tobuliausia forma, bet forma labai reikalinga ir neišvengiama ne tik šią dieną, bet gal dar ir ilgus amžius. Aš kalbu apie suvisuomeninimą žmogaus gyvenimo formų. Jos prasideda nuo to laiko, kada susidaro šeimyna, toliau, kada iš tų šeimynų susidaro tam tikra bend-

* Steigiamojo Seimo darbai. 218 posėdis. 1922. Liepos 18.
** Krikščionių demokratų blokas (*Red.*).

ruomenė, kada iš tų bendruomenių susidarė tauta ir pagaliau iš tautos susidarė valstybė. Bet reikia atsiminti, kad yra dar ir kitų suvisuomeninimo formų, kurios vystosi ir kurios taip šiandien didelės reikšmės turi, kaip ir praeity turėjo. Aš nurodysiu tik Romos katalikų bažnyčią. Ji irgi yra istorinis padaras, charakteringas visuomeninio žmogaus gyvenimo apraiškomis, bet ta įstaiga, kaip mes labai gerai žinome, išeina iš valstybės ribų ir žengia toliau. Apskritai aš pasakysiu, kad žmogus savo gyvenime siekia dviejų tikslų. Iš vienos pusės, jis siekia ekonominių tikslų, vadovaujasi ekonominiais motyvais savo gyvenime, iš kitos pusės, jis ieško savo sielai peno. Ir vienu, ir kitu atveju žmonės jungiasi į draugijas, sudaro asociacijas, kurių siekimai išeina iš valstybės ribų. Paimsime finansininką. Visi finansininkai sudaro vieną galingą tarptautinę organizaciją, neišskiriant ir mūsų Vailokaičio. Taip pat, kai žmogus ieško savo sielai peno, jis negali pasitenkinti tomis ribomis, kurias nustato valstybė. Čia kalbu apie religijos, mokslo ir dailės reikalus. Mes turime šiandien tarptautinio pobūdžio organizacijų. Tai yra nauja žmonijos gyvenime mintis, su kuria reikėjo suderinti ir valstybės mintį, bet to šiame Konstitucijos projekte visai nematyti. Šiame Konstitucijos projekte matai vieną dalyką — norima, kiek tik galima, palaikyti personalinį valstybės supratimą. Norima prieiti šiaip ar taip prie „krulio"*. Iš kitos pusės, vis dėlto reikėjo skaitytis ir su tuo, kas pasireiškė paskutiniais laikais pasauly, kada visi to personalinio principo atstovai griuvo ir jų šiandien nebėra. Reikia atsižvelgti ir į tai, kad pagal tai, kas pasireiškė mūsų valstybėje, bus teigiamai ar neigiamai nuspręsta apie mus tų valstybių, nuo kurių priklauso mūsų likimas ir iš kurių laukiame mūsų pripažinimo. Kas šiandien darosi Lietuvos laikraščiuose, koks nervingumas dėl to, kad kažkokie ponai nusprendė iš principo nieko neturį prieš Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą de jure. Vadinasi, reikia atsižvelgti į kitų kraštų nusistatymą, o jei taip, tai negalima vesti gyvenimą akmens gadynės žmonių nustatymu, reikia padaryti šiaip ar taip kompromisų su demokratiniais reikalavimais (Ambrozaitis: negalima vartoti argumentų iš akmens gadynės). Atsiprašau! Leisk tokius argumentus vartoti, kokius aš matau reikalingus. Pats taip pat vartoji tokius argumentus, kokius matai reikalingus. Dėl iliustracijos, kad svarstomam Konstitucijos projekte eina kova tarp tų dviejų principų — personalinio nusistatymo ir demokratinio nusistatymo, tai aš ir padarysiu trumpą to projekto apžvalgą, kaip jis yra priimtas

* Karaliaus (*lenk.*) (*Red.*).

antruoju skaitymu su pataisomis, kurios teikiamos trečiajam skaitymui.

Paimsime kad ir klausimą kovos su piktadariais, su piktos valios žmonėmis, su antivisuomeninio nusistatymo žmonėmis. Aš taip suprantu, kad daug žmonių šioj žemėj yra vis dėlto geri žmonės ir jie eina į dorą gyvenimą. Dėl to valstybės pareiga yra nesikišti į tų žmonių individualias pastangas sudaryti dorą gyvenimą. Valstybės pareiga yra nesikišti į individualias to žmogaus pastangas siekti vienokio ar kitokio ekonominio tikslo, bet valstybės pareiga yra reguliuoti tas pastangas ir saugoti, kad tų pastangų efektas nebūtų kenksmingas visuomenei, nes ir ekonominis veikimas, ir minties veikimas doros srity šiandien dar yra aklas, aklas ta prasme, kad mes, Petrai, Jonai, kurie turime savo individualius siekius ir aiškiai matome savo asmens tikslus, negalime numatyti, kaip tie siekiai atsiliepia kitiems piliečiams, kitiems gyventojams. Čia yra dideliausias ir svarbiausias valstybės uždavinys: saugoti, kad tie individualūs siekiai neprieštarautų visuomenės labui. Štai aš ir manau, kad valstybė turi stengtis sudaryti pamatą, sudaryti padoraus gyvenimo formą, ir valstybė, aiškus dalykas, negali išvengti prievartos kovoje su antisocialiais žmonėmis, kurie sudaro kiekvienoj visuomenėj mažumą. Bet šiandien kovai su tais žmonėmis mes turime plačią mokslo literatūrą. Konstitucijoj aš nematau nieko, kad būtų skaitytasi su ta literatūra dėl kovos būdų su piktadariais, ir tai yra charakteringas dalykas. Pirmam Konstitucijos projekte pasakyta, kad mirties bausmės nėra, bet prie to pasakymo liaudininkai prisegė uodegėlę, kad tokiais ir tokiais atsitikimais mirties bausmė gali būti. Dabar tas straipsnis visiškai išbrauktas. Vadinasi, klausimas paliktas visai atviras, ir jei turėsim galvoje mūsų visuomenės nusistatymą, aišku, kad ta bausmė bus vartojama, o mirties bausmė kaip priemonė kovai su antivisuomeninio nusistatymo gaivalais ne tik yra priešinga krikščioniškai dorai, apie kurią čia pat mėgsta kalbėti dešinioji klerikalinė pusė. (Pirmininkas: prašau to žodžio nevartoti, nes Seime jokios klerikalinės grupės nėra.) Argi tai yra įžeidimas? (Pirmininkas: pas mus nėra klerikalų.) Na, tai atsiprašau, aš galiu to žodžio ir nevartoti. Jei tai yra plūdimo žodis, aš jo nebevartosiu. Aš nežinojau, kad klerikalas tai yra plūdimo žodis. Taigi palikimas mirties bausmės prieštarauja tai dorai, kuria remiasi krikščionys demokratai, bet praktikoj neduoda jokių teigiamų rezultatų. Pasiskaitykite tiktai, ką rašo visuose kraštuose ne tik mokslininkai, bet ir teisėjai apie mirties bausmės pasekmes. Toliau kitais klausimais taip pat krikščionių demokratų frakcijos svy-

ruojama tarp dviejų valstybės minčių, ir tai yra jiems labai charakteringa apraiška. Pavyzdžiui, kad ir tokiu klausimu kaip prostitucijos reglamentacija. Antruoju skaitymu svarstant katalikės moterys buvo pasiūliusios, kad prostitucijos reglamentacija Lietuvoje panaikinama. (Iš vietų: išmetama.) Atsiprašau! Buvo priimta, ir labai gaila, kad išmesta, — aš tą pasiūlymą palaikau. (Moterys ploja.) Dabar ir Bendrosios teisės komisija, ir Konstitucijos komisija, kurios trečiajam skaitymui ruošė Konstituciją, susidėjo daugiausia iš kunigų — ištikimų žmonių — ir pripažino reikalinga tą straipsnį išbraukti. Čia kalbama apie kovą su lyties pasileidimu. Aš esu tos nuomonės, kad vis dėlto reglamentacijos panaikinimas ves prie sumažinimo ištvirkimo lyties srityje, ir aš galiu nurodyti Šveicariją, Skandinavijos ir kitus kraštus, kur tai yra padaryta ir kur skaičiai rodo, kad yra teigiamų vaisių. (Iš vietų: kitur rodo priešingai.) Pas mus be jokios kritikos priimamas kai kurių gydytojų nusistatymas, kurie tvirtina, kad, panaikinus reglamentaciją, bjaurios lyties ligos dar labiau išsiplatins Lietuvoj. Štai čia ir yra vienas ir kitas dalykas. Dalykas yra toks, kad nieko nemanoma apie tai, kokiomis sąlygomis atsiranda tos ligos ir jos platinas. Nemanoma kalbėti apie tai, kad būtų pakeistas toks nesveikas gyvenimas, kurį gyvena šiandien mūsų kariuomenė, kuri, suvaryta į kareivines, gyvena fiziniu atžvilgiu negalimomis sąlygomis, be jokio sveiko darbo, kas yra kenksminga ir žmogaus kūnui, ir sielai. Kiekvienam žmogui, kuris šiek tiek supranta žmogaus sielą, aišku, kad tokiomis sąlygomis ištvirkimas ir erotinis pasileidimas yra būtinas rezultatas. Užuot kitaip tvarkę mūsų krašto reikalus, užuot ėję prie kariuomenės sutvarkymo kitais pagrindais, mes išbraukiame straipsnį apie reglamentacijos panaikinimą, palikdami visa taip, kaip iki šiol buvo, ir tuo prisidedame prie tolimesnio platinimo to ištvirkimo, kuris prieš karą buvo Lietuvoje beveik nežinomas, kadangi bjaurių lyties ligų pas mus kaip ir nebuvo.

Matyti svyravimo ir tokiu pamatiniu mūsų visuomeninio gyvenimo klausimu kaip nuosavybės klausimas. Iš vienos pusės, sakoma, kad privatinė nuosavybė, esant viešajam reikalui, gali būti nusavinta, bet, iš kitos pusės, to paties paragrafo pradžioj pridedama, kad nuosavybė saugojama. Jeigu gali būti nusavinta, tai kam čia pabrėžti, kad ji saugoma. Ji gali būti nusavinta, nes buvo, bus ir turi būti nusavinama. Aiškus dalykas, nes nuosavybė yra tokia istorinė ir ekonominė kategorija, kuri evoliucionuoja ir kuriai nustatoma ribos, vaduojantis ekonominio ir socialinio gyvenimo reikalais. Aš jau anksčiau sakiau, kad ir šuo turi nuo-

savybės instinktą ir kad jis veikia ta prasme: ką tik aš galiu pagriebti, tai ir mano. Žmogui tas nuosavybės instinktas pradžioj panašiai reiškėsi: „ką aš galiu užgriebti, tas ir mano“, ir iš to paties instinkto eina didelis skaičius nusižengimų nuosavybei. Taigi vienas svarbiausiųjų valstybės gyvenime uždavinių, kurio neišsprendė tūkstančiais metų, kurio neišsprendė Didžioji Prancūzų revoliucija, kurį stengėsi išspręsti rusų revoliucija, bet neišsprendė, kurį stengėsi išspręsti Genujos ir Haagos konferencijos, bet taip pat prie nieko nepriėjo, tai yra nuosavybės ribų nustatymas, kada ji būtų naudinga visuomenei. Šį klausimą reikia kelti kitu atžvilgiu. Reikia pripažinti, kad nuosavybė yra tam tikra kategorija, kuri, taip sakant, turi būti apribota, ir jau šiandien galima nustatyti tas ribas, kada ji gali reikštis mūsų valstybiniame gyvenime teigiamai. Tas ribas nustatyti galima, ir Steigiamasis Seimas, išleisdamas Žemės reformos įstatymą, jau šį principą pritaikė, tačiau į Konstituciją rašo, kad nuosavybė saugojama. Iš vienos pusės, nuosavybė šventas dalykas, o iš kitos pusės, ją galima nusavinti, tai jau čia nė šis, nė tas; joks nusistatymas. Kai dėl skyriaus „Seimas“, aš kalbėsiu mažai, būtent dėl Seimo posėdžiavimo laiko. Projekte numatyta treji metai. Mes, socialdemokratai, stovime už tai, kad juo trumpiau, juo geriau, nes ne taip jau nusibos Seimas kraštui, kaip Steigiamasis Seimas kad nusibodo, dėl to, kad kraštas laukia nesulaukia, kad Ponas Dievas apšvies Steigiamąjį Seimą, kad jis išsiskirstytų ir užleistų vietą kitam. Turėdami tai omeny, kad tokių priekaištų nebūtų daroma ir antrajam Seimui, tai mes ir manome, kad reikia Seimas rinkti 2 metams, kad dažniau galėtų keistis, nes keičiantis gyvenimui, keičiasi ir reikalavimai ir, žinoma, reikia atnaujinti ir krašto atstovus. (Iš vietų: ir Čepinskis važiuos). Taip, ir Čepinskis gali važiuoti namo — jis sau išimčių nedaro. Iš kitos pusės, mes turime omeny politinį liaudies auklėjimą. Juo dažniau liaudis dalyvauja rinkimuose, juo dažniau turi progos dalyvauti politikos klausimuose, o politiniai klausimai – labai svarbūs klausimai, nes liečia liaudies pagrindinę teisę kontroliuoti viso valstybinio aparato veikimą. Jei bus politiškai išauklėta mūsų liaudis, tai neabejoju, kad ir mūsų likimas bus užtikrintas.

Dabar eina vienas svarbiausių dalykų, būtent, Vyriausybė. Žinoma, jau tas nusistatymas, kad mes privalome turėti monarchijos rudimentą, privalome turėti prezidentą su didelėmis kompetencijomis, laimėjo jau antruoju skaitymu. Svarstant pirmuoju ir antruoju skaitymu, labai daug buvo kalbėta dėl šio principo, ir aš dar viena galiu pakartoti, kad kiti kraštai, kurie taip pat susideda iš ūkininkų, smulkių ir vidutinių žemdirbių, kaip mūsų

Respublika, kur taip pat yra gerų katalikų, gal dar geresnių katalikų negu Lietuvos katalikai, — aš turiu čia galvoj Airius, kurie turi daug mažiau pagoniškų liekanų, kitaip nusistatė dėl prezidento. Šiomis dienomis spaudoje paskelbta Airių konstitucija. Tiesa, aš tos konstitucijos originalo neskaičiau, bet teko skaityti recenzijos anglų laikraščių „Times" ir „Nation" skiltyse, ir tenai kaip tik radau, kad Seimo — parlamento valia labai sustiprinta, palyginti su vyriausybės galia. Tenai prezidentas bus ministeris pirmininkas, ir jis, lygiai kaip 3 vyriausybės nariai, renkamas tiesiog paties parlamento. Vadinasi, prezidentūra kaip atskira valstybės įstaiga tenai eliminuota, ir niekas nebijo, kad dėl to išeitų kas nors netikslu. Pas mus ne tik bus prezidentas, ne tik bus ministerių pirmininkas, bet bus stiprus prezidentas, kuriam suteikiama net veto teisė. Mes, socialdemokratai, kaip kalbėjome, taip ir kalbėsime prieš prezidentą. Mūsų motyvai buvo išdėstyti, ir aš jų čia nebekartosiu. Jeigu jau kalbėsim apie tvarkos sustiprinimą valstybėje, apie prezidento reikalingumą, tai aš čia kalbėsiu savo vardu. Aš būčiau greičiau jau tokios nuomonės, kaip joniškiečių ir žemaičių pasiūlyta pataisa su parašais Valickio, Vaitiekūno, Šilgalio ir kitų, kad prezidentą rinktų liaudis. Turiu pastebėti, kad toks nusistatymas labai atitinka demokratizmą, nes demokratiškas nusistatymas reiškia tai, kad visi valdininkai, dideli ir maži, turėtų būti liaudies renkami ir keičiami, ir su tokiu prezidentu, kuris būtų liaudies renkamas, aš galėčiau dar šiek tiek sutikti ir galėčiau pripažinti jam tas teises, kurių negalima pripažinti prezidentui, kuris renkamas keleriems metams — 3—4 metams — ir kuris kiekvieną laiką gali būti pašalintas to paties Seimo. Čia būtų ne prezidentas, bet manekenas, su kuriuo Seimo dauguma darys, ką norės. Man komišką įspūdį daro tokia institucija.

Čia yra dar vienas dalykas, gal tai mažmožis, bet jis labai charakteringas, būtent, prezidentas duoda iškilmingą pasižadėjimą laikytis Konstitucijos ir prisiekia jai. Kai kurie buvo tos nuomonės, kad jeigu jau įvedama priesaika prezidentui, tai ir visi Seimo nariai turi taip pat prisiekti. (Iš vietų: ir labai gerai būtų.) Vienas iš motyvų buvo toks, kad, girdi, visur taip yra. Tiesa, sakysime, tokioj demokratiškoj valstybėj kaip Anglijoj taip yra, tokią priesaiką kiekvienas parlamento narys duoda, bet jeigu koks rudimentas kur ir yra, tai iš to dar neišeina, kad ir mes turime to rudimento laikytis. Kam gi jūs vadinatės krikščionys demokratai, kaip jūs galite įrodinėti, kad priesaika yra doras dalykas. Juk Evangelijoj, kuri turi būti pamatinis doros šaltinis kiekvienam krikščioniui, kuri man asmeniškai yra amžinos gud-

rybės ir amžinos šviesos knyga, toje Evangelijoj aiškiai pasakyta, kad priesaika yra niekam netikęs dalykas. (Iš vietų: kur, kur?) Pasiskaitykite Evangeliją, Secundum Matheum. Ten yra pasakyta, kad nedarykite priesaikos nei Dievo vardu, nei Dangaus vardu, nes Dangus yra Dievo sostas; nedarykite priesaikos nei žemės vardu, nes ji yra Dievo kojų atrama. Nesiekite nei savo galva, nes jūs negalite padaryti nė vieno savo plauko nei juodo, nei balto. Aiškiai yra pasakyta, kad tai yra pagonių paprotys. Tuo tarpu čia išeina žmonės — krikščionybės mokytojai kunigai — ir argumentuoja, kad tai yra dieviškas dalykas ir būtinas reikalas. Bet aš sakyčiau, kad tai yra mažmožis. Čia yra tam tikras formalumas, dėl kurio neverta kalbėti.

Stoka aiškaus demokratiško nusistatymo reiškiasi ir paragrafe dėl Konstitucijos pakeitimo. Antruoju skaitymu vis dėlto buvo priimta, kad iniciatyva Konstitucijai keisti priklauso Seimui ir liaudžiai, ir jei 50 000 Lietuvos piliečių, turinčių teisę rinkti į Seimą, paduos pareiškimą ar sumanymą pakeisti Konstituciją, tai jau dalykas turi būti vykdomas. Čia pasiūlyta pataisa, tiesa, nedidelė, bet labai charakteringa — „dešimta dalis Lietuvos piliečių", turinčių teisę rinkti į Seimą. Vadinasi, jei mes kurį laiką ir išlaikysim tą teritoriją, kurioje šiandien esame, tai dešimta dalis Lietuvos piliečių, turinčių teisę rinkti, išeitų vis dėlto apie 100 000. Aiškus dalykas, kad realizuoti to negalima, nes jei paimsim Šveicariją, kuri turi per 5 milijonus gyventojų, ir ten ta teisė duota 50 000 žmonių, tad aš manau, kad mūsų krašte būtų labai gera tą skaičių sumažinus. (Atstovas Sleževičius (sl*) iš vietos: mes mažinam, o jūs, esdekai, nenorite.) Tai čia dėl pagražinimo Konstitucijos. Dėl to, kad Respublika demokratinė atrodytų, referendumo principas įdėtas, bet praktikoj jis bus neįvykdomas, turint galvoj mūsų žmonių nusistatymą. Tai tiek dėl tų Konstitucijos straipsnių, kuriuose mes matome svyravimo, kur nėra aiškaus nusistatymo.

Bet yra straipsnių, kur mes matome visiškai aiškų nusistatymą. Prie tų straipsnių priklauso Respublikos gynimas. Čia jau iškilęs visai aiškus antidemokratinis nusistatymas. Pas mus bus reguliari, nuolatinė kariuomenė. Buvo pasiūlymas, ir tas pasiūlymas pirmuoju skaitymu Konstitucijos komisijoj buvo priimtas, kad mūsų kariuomenė nesudarytų kastos, kuri yra pavojinga visuomenės ir valstybės gyvenimui, bet kad ji būtų susieta su mūsų krašto gyvenimu, turėtų draugiškus broliškus santykius su paprastais piliečiais, nes tik tokia kariuomenė gali laiduoti,

* Socialistas liaudininkas (*Red.*).

kad, esant reikalui, sugebės apsaugoti mūsų kraštą nuo priešų. Bet čia laimėjo, taip sakant, Ščedrino Glupovo miesto Jegor Jegoričių nusistatymas ir mūsų Meškučių Matjuš Matjušyčių ir Pilviškių Elisei Elisejičių nusistatymas. (Salėj garsus juokas.) Žodžiu, turėsim tokią kariuomenę, kaip buvo „v istinno pravoslavnom carstve", ir aš bijau, kad pasekmės bus tokios, kaip buvo „v istinno pravoslavnom carstve".

Toliau švietimo reikalai. Konstitucijos komisijos nariai ir Seimo nariai, valstybiniai žmonės, labai buvo susirūpinę tuo, kad į Konstituciją nepatektų straipsnių, kurie neturi, taip sakant, konstitucinio pobūdžio, tačiau švietimo srityj grynai programinis dalykas yra įrašytas į Konstituciją. Ten pasakyta, kad tikybos mokslas yra privalomas visose Lietuvos mokyklose. Tai yra programinis dalykas. Aš manau, kad mes galime tą dalyką įrašyti į įstatymą, kuriame kalbama apie mokslo ir auklėjimo sutvarkymą visose mokyklose, bet ne į Konstituciją. Tad, kur yra reikalo tiems mūsų „valstybiniams" žmonėms, kurie laikosi to principo, kad į Konstituciją nepatektų nieko, kas neturi konstitucinio pobūdžio, ten [jie] nuo to principo atsisako ir daro visai priešingai. Aiškus nusistatymas ir dėl kulto reikalų. Šie kulto reikalai per labai išplėsti. Iš pradžių buvo du paragrafai. Tiesa, ir dabar nėra daug paragrafų, bet jie labai ilgi padaryti. Čia kai kurie, geri katalikai, gana smarkiai reikalavo iš tribūnos, kad, girdi, reikia garantuoti galimybę švęsti mūsų šventes ramiai ir gražiai, todėl reikia į Konstituciją įrašyti, kad sekmadieniais ir šiaip jau šventomis dienomis visoks darbas sustabdomas, kad kiekvienas žmogus galėtų ramiai, iškilmingai praleisti tas dienas. Aš turiu pasakyti, kad visai su tuo nusistatymu sutinku. Jei aš būčiau ir bedievis, tai aš manyčiau, kad tokia diena, kuria žmogus gali ramiai susikoncentruoti, pasitraukęs nuo savo ekonominių menkniekių ar kitko, apsvarstyti pragyventą savaitę, susilieti su gamta, pasiieškoti gal ir Pono Dievo, — iš tikro labai geras dalykas! Bet kada jau šiandien einama prie to, kad iš anksto tam tikromis priemonėmis priverstume švęsti visas katalikų šventes, tai, atsiprašau, čia yra prasižengimas valstybiniam principui, apie kurį aš kalbėjau. Valstybė neturi teisės, taip sakant, kištis į žmonių reikalus ar ekonominėj srityj, ar doros srityj vis tiek, jei tik jie nekenkia visuomenei. Čia man būtų labai keista pažiūra į mūsų žmones, į mūsų ūkininkus, kad jei šventės nebus užfiksuotos Konstitucijoj, tai tada mūsų žmonės nebus geri katalikai: šventomis dienomis eis į karčemas, į krautuves ir t. t. Juk jei mūsų žmonės yra geri ir dori katalikai, katalikiškai nusiteikę, tai man aiškių aiškiausias dalykas, kad jei nekatalikiškos

krautuvės bus atidarytos, tai nė vienas neis į tas krautuves, ir jos tuo būdu bus priverstos užsidaryti. Juk nė vieno krašto tokių dalykų Konstitucijoj nerasit. Mano supratimu, tas Konstitucijoj visai nereikalinga. (Iš kdb: Amerikoj tas yra.) Aš labai abejoju, ar Amerikoj tas yra. Tai yra grynai administracinis dalykas ir, svarbiausia, priklauso nuo pačių žmonių nusistatymo. Tegul tie, kurie pasiūlė tokį paragrafą, agituoja tarp žmonių, kad jie šventadieniais neitų į atidarytas krautuves, kad jie šventadieniais nebūtų užsiėmę ekonominiais savo reikalais, tada ir nebus to. Tada krautuvės bus sekmadieniais ir šventadieniais uždarytos, kaip ir Londone, kuris tokiomis dienomis daro apmirusio miesto įspūdį visais atžvilgiais, o ten tokio dalyko nė Konstitucijoj, nė šiaip įstatyme nėra. Mes, socialdemokratai, šiame kulto skyriuje pasiūlysim du paragrafu. Vieną paragrafą apie atskyrimą bažnyčios nuo valstybės (Iš sd*: labai geras dalykas.), nes mes jokiu būdu negalim sutikti, kad bažnyčia būtų išnaudojama politinei agitacijai ir viešpatavimo tikslams, ir, be to, pasiūlysim paragrafą apie tai, kad mirties, gimimo ir vestuvių aktai būtų registruojami vietos savivaldybėse ir tuo būdu būtų išimti iš bažnyčios žinios. Labai charakteringas dalykas yra socialdemokratams tai skyriai: ūkio skyrius ir socialinės pagalbos skyrius. Jau antruoju skaitymu tie skyriai buvo priimti su tokiomis didelėmis pataisomis, kad mūsų — socialdemokratų — mintys, taip sakant, kaip ir pranyko, bet Bendrosios teisės komisija ir Konstitucijos komisija dabar eina dar toliau, ir daro įspūdį, kad tai bus net kažin koks lyg ir pasityčiojimas. Juk kas čia parašyta? — Pirmoji mūsų pasiūlytojo straipsnio redakcija buvo tokia, kad valstybė privalo taip sutvarkyti gyvenimą, kad kiekvienas pilietis turėtų darbo ir galėtų pragyventi. Dabar čia pasakyta, kad valstybė turi gyvenimą sutvarkyti taip, kad kiekvienas turėtų darbo. Taigi sako, kad valstybei priklauso tik gamybos procesas, o jau pasidalinimo procesas nieko bendra su valstybės funkcijomis neturi. Bet aš nesuprantu, kaip galima atskirti ekonominėje srityje tuos dalykus, kurie organiškai vienas su kitu yra susiję. Jei valstybė turi rūpintis, kad kiekvienas turėtų darbo, tai ne mažiau turi rūpintis, kad to darbo vaisiai būtų tinkamai paskirstyti. Juk jei taip paliksim, kaip čia suredaguota, tai bus ir parodyta, kad štai ir mes turim tokį skyrių, kaip ir kitų valstybių konstitucijose, bet tas skyrius bus toks, kad aš, dieną ir naktį dirbdamas, duonos neturėsiu, tačiau tas nieko nereiškia, ir visa yra tvarkoj. Tad mes — socialdemokratai — pasiūlysim trečiam skaitymui savo

* Socialdemokratai (*Red.*).

pataisų ir, kiek pajėgsim, vesim kovą dėl to, kad mūsų pataisos būtų priimtos, nes mes norim valstybinį gyvenimą sutvarkyti teisingumo ir doros pamatais. Mes siekiam to tikslo, kuris buvo nurodytas valstybei prieš 2000 metų garsiam Platono veikale „Respublika", mes siekiam to tikslo, kad ne asmeniniai žmogaus interesai, ne jo egoistiniai siekimai, bet visuomenės gyvenimas būtų svarbiausias valstybės tikslas, nes siekdama tik tokio tikslo, valstybė kelia žmoniją į aukštesnio gyvenimo pakopą. Mes nenorėtume pasakyti to, ką Sokratas, tvirtindamas, kad dora sudaro stipriausią valstybės pamatą, atsakė Trazimachui, kuris manė, kad valstybė turi būti sutvarkyta egoistiniais pamatais: „Aš tamstai negaliu įrodyti to argumentais, jei tamsta neturi tokio instinkto, kuris duoda galimybę suprasti šį dalyką, — jei tamsta neturi doros instinkto, kuris yra visuomeninio gyvenimo pamatas. Bet aš tamstai viena tik pasakysiu, jei neturi to instinkto, tai dar nesi tikras žmogus".

*UNIVERSITETO UŽDAVINIAI**

Rektoriaus kalba, pasakyta per imatrikuliacijos aktą 1923 metų, rugsėjo 15 dieną

Gerbiamieji!

Perimdamas Rektoriaus pareigas šiems mokslo metams, aš laikau savo pirmiausia priederme pasisakyti, kaip aš žiūriu į tuos uždavinius, kuriuos mūsų gadynės gyvenimas kelia universitetui. Laikai, kuriuos mums tenka gyventi, yra ypatingai sunkūs. Didysis karas iš pačių pamatų išjudino Vakarų Europos gyvenimą ir iškėlė žmonijai visą eilę ypatingo komplikuotumo problemų. Tenka dažnai girdėti, kad Europos civilizacijai atėjęs galas. Ieškant analogijos praeityje, dabartinė Europos padėtis galima sulyginti tik su tuo, kas dėjosi Europoje didžiosios tautų kelionės gadynėje III, IV ir V šimtmetyje po Kristaus gimimo. Antra vertus, pastaraisiais laikais prieš karą Europa jau tiek buvo susijusi ekonominiu, politiniu ir net kultūriniu atžvilgiu su kitais kraštais, jog Europos katastrofa sudaro didelį pavojų ir tiems kitiems kraštams. Pagaliau įvykusi šiomis dienomis baisi katastrofa Japonijoje, viename iš tų kraštų, kurio ekonominis ir politinis gyvenimas glaudžiais ryšiais buvo sujungtas su Europos didžiosiomis valstybėmis, daro šitą pavojų žmonijos gyvenimui

* Švietimo darbas. 1923. Nr. 8—9. P. 531—544.

dar opesnį. Tarytum pati gamta paleido savo ardomus gaivalus, kad galutinai sugriautų tą visuomeninę tvarką, kuria žmonija gyvena ilgus amžius. Taigi mūsų maža valstybė su silpnomis valstybinėmis mūsų visuomenės tradicijomis, su mažu valstybiniu prityrimu gimė audros metu. Ir mums ne mažiau kaip ir kultūringesniems mūsų kaimynams tenka galvoti, kaip išlaikyti ir kaip išspręsti visuomeninio gyvenimo problemą taip, kad ateityje išvengtumėm socialinių katastrofų ir bent šiaip taip apsigintumėm nuo gamtos katastrofų, jeigu jau žmogus negali jų pašalinti.

Ieškodami išeities iš tokios katastrofiškos padėties, ne tik Europos manytojai ir mokslininkai, bet ir kai kurie valstybiniai vyrai vis labiau ir smarkiau kalba ir rašo apie būtiną reikalą atkreipti didžiausią dėmesį į visuomenės auklėjimą ir lavinimą, matydami tame vieninteli tikrą būdą tinkamai išspręsti visas tas komplikuotas visuomeninio gyvenimo problemas, nuo kurių pareina ne tik civilizacijos išlaikymas ir jos tolimesnis vystymasis, bet ir pati visos žmonijos buitis. Visiems galvojantiems ir susipratusiems žmonėms šiandien aišku, kad reikia sutvarkyti valstybinis gyvenimas kitaip, naujais pamatais, ir vis dažniau ir dažniau tenka susidurti su ta nuomone, kad reikia pakeisti Vakarų civilizacijos formą, duodant jai ne politinį, bet kultūrinį pagrindą, kad žmonės santykiautų tarp savęs ne kaip valdovai su valdiniais arba vyriausybė su piliečiais, bet kaip auklėtojai su auklėtiniais.

Šita mintis nėra nauja, ir aplinka, kurioje ji atgimsta, irgi nenauja. Labai įdomus tai reiškinys žmonijos istorijoj, kad kas kartą, kada visuomeniniam gyvenimui gresia pavojus, kuo plačiausio visuomenės švietimo šūkiai įgyja ypatingą reikšmę. Jau daugiau kaip prieš 2300 metų didelis graikų mokytojas Platonas iškėlė šitą šūkį ir savo nenykstančios vertės veikale „Respublikoje" nupiešė idealą valstybės, kurios svarbiausia funkcija yra visuomenės auklėjimas. Įdomu, kad tas Platono idealas gimė politinės katastrofos metu, kada žlugo Atėnų respublika. Aš kalbu čia apie ilgą Peloponeso karą, kuris suardė Atėnų valstybę. *Anot Platono, kiekvienos visuomenės didžiausioji ir švenčiausioji pareiga — suteikti savo jaunimui lavinimu ir auklėjimu visą dvasios prityrimą, visą dvasios turtą,* įgytą ir sutaupytą ilgu ir vargingu bočių gyvenimu. Nelyginant kaip embrionas motinos viduriuose turi pereiti per visą tą evoliucijos procesą, kuriam sukurti ir ištobulinti gyvoji gamta darbavosi tūkstančių tūkstančius metų, taip ir jaunas augąs protas per kelerius metus turi atlikti tą dvasios vystymosi procesą, kurį žmonija yra atlikusi per ilgus amžius.

Platonui, lygiai kaip ir jo mokiniui Aristoteliui, *„gyvenimo*

būdas“ (βίός τις) yra pagrindinis ryšys tarp individuumų, sudarančių visuomenę. Rašyti ir nerašyti įstatymai yra tai nurodymai kelių, kuriais gali būti pasiektas teisingas ir doras gyvenimas. Valstybės valdininkai yra tai mokytojai, kurių uždavinys mokyti piliečius, kaip teisingai ir padoriai gyventi. *Abiejų šių manytojų nuomone, aukščiausias politikos uždavinys — tai auklėjimo problema. „Jeigu mūsų piliečiai bus gerai išlavinti ir išauklėti, tai jie patys lengvai suras kelius išspręsti įvairiems visuomeninio gyvenimo klausimams, taigi tinkamas auklėjimas yra tikriausias laidas padoraus visuomeninio gyvenimo“, — taip sako Platonas savo „Respublikoje“.*

Jau labai pasenęs ir dėl patirtų nusivylimų įpuolęs į reakcinį ūpą, Platonas nebemano, kad mokytojas ir auklėtojas turi būti karalius, tačiau vis dėlto jis nepakeičia savo esminio nusistatymo šituo klausimu ir mano, kad *auklėjimo ministeris privalo būti valdžios pirmininkas. „Jis turi būti geriausias iš visų piliečių visais atžvilgiais, nes jo žinyba yra didžiausioji iš visų aukštųjų valstybės žinybų“, — sako Platonas. Aristotelis atkartoja tą pačią mintį savo „Politikoje“, sakydamas: „negali būti jokio abejojimo, kad svarbiausias įstatymų leidėjo uždavinys — tai jaunimo auklėjimas“.*

Šitų Platono ir Aristotelio minčių nepasisekė realizuoti tikrovėje, ir jos laikinai buvo pamirštos. Bet tos mintys atgimė viduramžiais, kai krikščionybė jau buvo apėmusi gangreit visą Europą. Galingas istorijos žmogus ir tikras dvasios milžinas, žinomas kaip popiežius Grigalius VII, pamėgino realizuoti Platono ir Aristotelio idėjas, kad padėtų naujus pamatus visuomeniniam Europos gyvenimui, smarkiai suardytam Romos pasaulinės imperijos ir civilizacijos sugriuvimo. Romos katalikų bažnyčia viduramžiais, kaip ji buvo sutvarkyta Grigaliaus VII, buvo tai iš esmės organizacija, kuri žiūrėjo į visuomenės auklėjimą kaip į aukščiausią ir švenčiausią savo uždavinį. Kunigas — mokytojas, nelyginant kaip Platono filosofas — mokytojas, buvo iš tikrųjų suverenas karalius. Išlavintas universitete ir įgijęs visą anų laikų išmintį, jis kaip tikras tikybos globėjas mokė ir auklėjo iš sakyklos, konfesionalo ir nuo altoriaus visus tikinčius, nedarydamas skirtumo tarp luomų.

Jeigu aš apsistojau čia prie Platono valstybės teorijos, tai ne tam, kad aš manyčiau, jog auklėtojai ir mokytojai turi būti visuomenės valdovais. Aš žinau iš istorijos, kad toksai nusistatymas lengvai gali nuvesti į dogmatinę, netolerantišką valstybę, kaip tai aiškiai rodo pavyzdys paties Platono, kuris savo įstatymuose nustato žiaurią cenzūrą poezijos ir meno kūriniams, ne-

kalbant jau apie kitus pavyzdžius, kurių rasime pakankamai istorijoje dargi pastaraisiais laikais, pakanka tik atsižvelgti į Sovietų Rusijos auklėtojus — valdovus. Bet pagrindinė mintis Platono ir vidurinių amžių Romos katalikų bažnyčios iš esmės yra sveika, būtent, kad visuomenės auklėjimas ir lavinimas yra svarbiausias valstybės uždavinys, ir valstybės vyrai, kurie to nesupranta, yra netikę. Šitą visuomenės auklėjimo ir lavinimo uždavinį pirmiausia atlieka įvairios rūšies ir įvairaus laipsnio mokyklos. Bet nuo tų laikų, kada įsikūrė pirmasai universitetas Europoje, universitetų vaidmuo ir įtaka visuomenės lavinimo procesui ir įvairių rūšių ir laipsnių mokyklų formavimui visuomet yra buvus labai įžymi ir įgijo ypatingą reikšmę pastaraisiais laikais.

Taigi šių dienų universitetas irgi yra visų pirma lavinimo ir auklėjimo įstaiga, kuri tęsia ir užbaigia tą lavinimo ir auklėjimo darbą, kuris prasideda pradžios mokykloje ir varomas toliau aukštesniojoje mokykloje. Aš žinau, kad daugelis mokslininkų ir šiaip jau inteligentiškų žmonių, paklausti, kuris yra svarbiausias universiteto uždavinys, atsakys, kad tai esąs mokslo dauginimas. Bet mokslo dauginimas be tinkamai išauklėtų ir pasiruošusių mokslui žmonių negalimas, ir tokius žmones paruošti gali tiktai universitetas, nekalbant, žinoma, apie išimtis, apie tokius mokslininkus, apie kuriuos galima pasakyti, kad jie yra iš Dievo malonės mokslininkai. Be to, pirmasai įsikūręs universitetas Europoje, o tokiu aš laikau Atėnų Akademiją, kurioje dėstydavo savo filosofiją Platonas, buvo išimtinai lavinimo įstaiga: jokių mokslišku-filosofiškų tyrinėjimų ten nebuvo daroma. Antra panaši įstaiga, įsikūrusi dar prieš Kristų Aleksandrijoje, Egipte, — Biblioteka-Muziejus, kurią aš sulyginčiau su šių dienų mokslo akademijomis, nes to Muziejaus svarbiausias uždavinys buvo moksliški-filosofiški įvairių gamtos ir gyvenimo sričių tyrinėjimai, o lavinimas [ten] buvo užėmęs antraeilę vietą. Pirmieji viduramžių universitetetai turėjo savo tikslu paruošti reikalingus gyvenimui įvairios rūšies specialistus: medikus, juristus ir teologus. Moksliški-filosofiški tyrinėjimai vaidino tuose universitetuose iš pradžios silpną vaidmenį, ir tik žymiai vėliau ima vis labiau ir labiau stiprėti šita universiteto funkcija. Vakarų Europos filosofijos fakultetas, kuris kelia sau tikslą paruošti ypatingos rūšies specialistų, būtent, mokslo tyrinėtojų, yra palyginti naujas dalykas, nes, mano žiniomis, filosofijos fakultetai atsiranda tik XVIII šimtmečio pabaigoj ir XIX pradžioj. Taigi negali būti jokio abejojimo, kad auklėjimas ir lavinimas visuomet sudarydavo labai svarbią universiteto darbavimosi dalį ir turbūt pasiliks taip ir ateityje. Bet, antra vertus, ir, mano supratimu, universitetas,

kuris neprisideda prie mokslo dauginimo darbo, neturi teisės vadintis universitetu ir yra ne daugiau kaip aukštesnioji mokykla. Jeigu aukštesniosios mokyklos tikslas suteikti jaunimui pagrindines žinias apie pasaulį ir gyvenimą, išmokyti tą jaunimą taikant eksperimentinį metodą realizuoti savo sumanymus ir mintis ir taip ugdyti kiek tik galima savarankumą ir padėti pagrindus vidinei disciplinai, tai universiteto uždavinys yra padaryti iš jaunimo savarankius tyrinėtojus ir manytojus, išvystant kuo labiau abstraktaus mąstymo gabumą.

Pasiekti šitam tikslui universitetas iš pradžios tęsia tą darbą, kuris buvo varomas aukštesnėje mokykloje, tik platesniu mastu ir abstrakcine forma, vadinasi, ir universitetas iš pradžios kelia sau uždavinį suteikti jaunimui bendrąjį lavinimą kaip pagrindą tolimesnei specializacijai arba, kalbant Platono žodžiais, suteikti jaunimui visą žmonijos dvasios prityrimą kuo labiau iš to, kas minties ir mokslo srityje jau yra atlikta. Didelio išaugimo ir išsišakojimo, kuriuo pasižymi šių dienų mokslas, sąlygomis nėra jokio galimumo suteikti jaunimui visas mokslas, nes tai pranoksta žmogaus jėgas. Taigi šių dienų universiteto mokslas padalintas fakultetais, iš kurių kiekvienas apima tam tikrą sritį. Atskiruose fakultetuose ir Lietuvos universitete, ir kitur iš pradžios teikiamas bendras lavinimas per keturis ir net šešis semestrus, o jau paskui einama prie specializacijos. Bet vis dėlto reikia išreikšti pageidavimas, kad universitete būtų sudarytas galimumas susipažinti visiems studentams su tokiais dalykais kaip literatūra, žmonijos istorija ir gamtos filosofija, kurie dėstomi įvairiuose fakultetuose. Nekalbant jau apie tai, kad nė vienas žmogus, nesusipažinęs su šitais dalykais, negali būti pripažintas inteligentišku, tų dalykų žinojimas yra labai naudingas ir specialistams tyrinėtojams, nes tokie specialistai geriau junta ir supranta tuos ryšius, kurie veikia tarp jų specialios srities ir kitų mokslo ir gyvenimo sričių. O geresnis tų ryšių supratimas daro jų specialųjį darbą reikšmingesnį ir našesnį. Čia ne vieta kalbėti apie tai, kaip realizuoti šitas pageidavimas, bet aš manau, kad tai galima realizuoti, atitinkamai sutvarkius universiteto darbus.

Taigi šių dienų universiteto uždavinys dvejopas: paruošti reikalingų visuomenei ir valstybei specialistų darbuotojų, kunigų, gydytojų, mokytojų, teisininkų ir inžinierių, ir varyti mokslinius tyrinėjimus. Aš drįstu tvirtinti, kad užvis tikriausias kelias padaryti iš studento gerą specialistą — tai studento lavinimas kaip tyrinėtojo. Dažnai sakoma, kad tikri tyrinėtojai, nelyginant kaip poetai, gimsta su ypatingais gabumais, ir kaip ne kiekvienas gali būti poetas, taip ir ne kiekvienas gali būti tyrinėtojas. Nesiginčy-

damas dėl poetinio gabumo, aš esmi giliai įsitikinęs, kad kiekvienas vidutiniško gabumo studentas gali dalyvauti tyrinėjimo darbe ir gali prisidėti prie mokslo padauginimo. Tiesa, tiktai išimtinio gabumo žmonės iš tų studentų tyrinėtojų taps tikrais mokslininkais, bet dauguma iš jų taps gerais specialistais su mokslinio mąstymo įpročiais. Viena iš silpnųjų pusių ne tik mūsų visuomenės, bet ir Vakarų Europos visuomenės — tai yra didžiausia stoka mokslinės nuotaikos ir nemokėjimas moksliškai mąstyti, spręsti įvairių mažų ir didelių gyvenimo problemų mokslo metodais. Vakarų Europos universitetai yra labai susirūpinę šiuo klausimu, ir aš neabejoju, kad ir mūsų universitetas atkreips į tai reikiamą dėmesį. Mūsų visuomenėj ypatingai ryškiai pastaraisiais laikais reiškiasi visiškas nesupratimas to, kas yra geras specialistas ir kaip tą gerą specialistą padaryti.

Geras specialistas, ar tai bus gydytojas, ar mokytojas, ar inžinierius, ar teisininkas, pirmiausia turi gauti gerą bendrąjį išsilavinimą ir įgyti mokslinio mąstymo gabumą. Be to, žinoma, jis turi nuodugniai išstudijuoti vieną ar kitą specialiąją šaką. O tokie žmonės, kurie yra išsilavinę vadinamuoju praktiškuoju būdu vienose ar kitose specialiosiose šakose, dažniausiai yra visiškai netikę kaip specialistai. Tai yra tikri kurpalio žmonės, kurie šiaip ar taip atliks savo uždavinį tais atvejais, kai galima bus pritaikinti kurpalį, bet pasirodys visiški bankrotai ten, kur teks spręsti problemą aplinkoj ir sąlygomis, rutinos nenumatytomis.

Taigi ar universitetas turi sau tikslą paruošti apskritai inteligentišką žmogų, ar visuomenės darbuotoją specialistą, universitetas pirmiausia turi rūpintis mokslinės nuotaikos sudarymu, įskiepijimu jaunimui ir per jaunimą visuomenėj mokslinio mąstymo, nes taip universitetas greičiau ir geriau pasieks savo specifinį tikslą, būtent, prisidės prie mokslo padauginimo.

Bet kas tai yra mokslas, kuris pirmiausia turi rūpėti universitetui, ir kokia jo reikšmė? Mokslu paprastai vadiname sutvarkytas ir sistematizuotas žmonijos žinias iš įvairių gamtos ir gyvenimo sričių, kurios įgytos stebėjimu, bandymais ir mąstymu ir kurios visuomet gali būti patikrintos eksperimentu. Tuo moksliškas žinojimas skiriasi nuo nuomonės, gandų, plepalų ir t. t. Mokslas ne tik gali būti patikrintas, bet ir gali būti suteiktas kiekvienam, kuris supranta mokslo kalbą ir yra tiek pasiruošęs priešginiu lavinimu, jog gali sekti mokslo argumentaciją, iš esmės mokslas yra aprašomasai formulavimas. Jo svarbiausias uždavinys — aprašyti koegzistencijos, arba įvykių eigos, vienodumus su didžiausia precizija ir kuo išsamiau, kartu kuo paprasčiau ir trumpiau, kad tas aprašymas galima būtų patikrinti. Aristotelis atkartoja

šitą mintį, duodamas tokią mokslo definiciją: „*mokslas tai yra bendra koncepcija, sudaryta remiantis dideliu patyrimų skaičiumi ir apimanti visus panašius atsitikimus*“. Kadangi mokslo aprašymai, arba formulavimai, yra susiję su įvykių eiga, tai juo tikslesnis ir juo išsamesnis yra tų įvykių eigos formulavimas, juo labiau galima numatyti tų įvykių ateitį ir praeitį. Taigi mokslui duodama ir tokia definicija: „*mokslas — tai žinių sistema, kuri remiasi patyrimu ir kuri koordinuota taip, jog duoda galimumo numatyti ateitį ir, reikalui esant, pakreipti tą ateitį reikiamon pusėn*“. Bendras gyvų padarų bruožas — tai nuolatinė jų vidinių jėgų reakcija į gamtą, kuri (reakcija) paprastai vadinama gyvųjų padarų prisitaikinimu prie aplinkos ir, paėmus gyvenimą aukštesniu laipsniu, galima pavadinti pastangomis harmonizuoti, suderinti tas vidines gyvybės jėgas su Visata. Aišku, kad galimumas numatyti ateitį ir [žinoti] praeitį daro šitą suderinimo procesą tikrą ir tikslų, suvartojant minimum jėgų. Taigi vidutinis žmogus, moksliškai išauklėtas, įgyja galios kontroliuoti gamtos procesą ir net patį gyvenimą ir tą gyvenimą pakelti į aukštesnius laipsnius, jį ištobulinti. Šiandien gamtos mokslai yra labiau išsivystę ir tobulesni negu visuomenės mokslai, ir todėl moksliškai išlavintas žmogus daugeliu atvejų gali kontroliuoti gamtos procesus. Užvis mažiau žmogus šiandien, deja, gali kontroliuoti tą visuomeninį gyvenimą, kurį jis pats yra sudaręs, ir ta suirutė, kurioje dabar būva žmonijos pasaulis, yra tiesioginė tokio būvio išvada. Bet psichologija ir visuomeninis mokslas vystosi, ir yra vilties, kad ir visuomeninio gyvenimo srityje žmogus įgis sugebėjimo kontroliuoti, tvarkyti ir kreipti tą gyvenimą geron pusėn. Platonas savo „Respublikoje“ kviečia žmoniją prie aktyvios kūrybos politinio ir visuomeninio gyvenimo srityje. „Liaukimės buvę pastumdėliai, — sako jis, — tų jėgų, kurios iš mūsų pačių išeina. Ir tvarkykime savo gyvenimą taip, kaip mes tvarkome gamtą“. Ir jo mokinys Aristotelis, sutikdamas su tuo, sako: „Gerai, bet pirmiausia pažinkime tą mūsų sudarytąjį visuomeninį gyvenimą, nes tik pažinę, mes sugebėsime jį sutvarkyti“, ir Aristotelis kviečia prie pažinimo, kviečia prie bandymo, prie rinkimo ir sistematizavimo žinių, vienu žodžiu, kviečia prie mokslo darymo. Jo kvietimas tebegalioja ir šiandien, liečia ir mus. Taigi universitetas, auklėdamas jaunimą, pirmiausia kviečia jį pažinti, įgyti žinių altruistiškai ir bešališkai, nesivadovaujant jokiais utilitariniais motyvais. Pabrėždamas čia šitą šūkį mokslas mokslui, aš visiškai neatmetu utilitarinių motyvų. Jie turi savo reikšmės, ir man pagaliau suprantama, kad daugelis jaunimo eina universitetan, kad taptų naudingais visuomenės darbuotojais ir taip užtikrintų sau darbą

ir pragyvenimą. Bet mokslo istorija rodo vieną labai įdomų dalyką. Jeigu koksai tyrinėtojas ir mokslininkas turėjo sau tikslą padaryti kokį išradimą, kad pasipelnytų, tai arba jokio išradimo nepadarydavo, arba išrasdavo menkniekius. Visais tais atsitikimais, kur mokslininkas, užmiršdamas naudos ir pelno motyvus, užmiršdamas net save, bešališkai ir altruistiškai stengėsi nustatyti santykius ir ryšius tarp įvairių gamtos ir gyvenimo reiškinių, tai dažniausiai šito pažinimo proceso vaisius pasirodydavo labai naudingas žmonijai, nors dažniausiai pats mokslininkas ir filosofas jokios naudos iš to neturėdavo. Atsiprašau, turėdavo vieną tik naudą, būtent, kūrybos džiaugsmą, kuris (džiaugsmas), mano supratimu, yra dieviškas apsireiškimas. Aš vis dėlto sugaišinsiu Tamstų laiką ir kaip pavyzdį ir gerą kelrodį susirinkusiam čia jaunimui paremsiu šitą savo tvirtinimą keliais faktais. Mykolas Faradėjus 20 metų dirbo ir vargo, kad nustatytų santykius tarp elektros ir magnetinių jėgų be jokio rūpesčio apie tai, ar bus iš to kokios naudos žmonijai, ar ne. Vieną sykį jį, kaip pagarsėjusį jau tyrinėtoją, aplankė garsus Anglijos valstybės vyras Gladstonas ir, pamatęs gausybę keistų aparatų, nelyginant kaip vaikiškų žaislų, paklausė: „Pasakyk man, kokia iš to kam nauda?“ Faradėjus atsakė: „Tamsta, kaip ministeris, reikalui esant, galėsi apdėti juos mokesniais“. Faradėjus nustatė elektromagnetinės indukcijos dėsnius, ir daugiau nieko. Bet jam mirus, po 30 metų, jo darbo vaisiai pasirodė milžiniškų dinamo mašinų, gaminančių elektros energiją iš žemės magnetinių jėgų, pavidalu; miestus ir kaimus ėmė šviesti elektra, ją ėmė gaminti vienoj vietoj iš krintančio vandens energijos ir perdavinėti per šimtus kilometrų į kitą vietą; mes turime elektros tramvajus ir net elektros traukinius, mes atliekame sunkiausius darbus elektros energija, mes galime iš Kauno per erdvę perduoti žinią į Niujorką ar net į Sidnėjų, — juk tai yra tik elektros energijos pritaikinimo pradžia, o kas dar bus ateityje, tai sunku ir įsivaizduoti.

Taigi tyrinėtojo Faradėjaus darbas pasirodė labai naudingas ir labai vaisingas visai žmonijai. Kitas pavyzdys. Bazilėjos universiteto chemijos profesorius Schönbeinas, norėdamas sužinoti, kaip veikia azoto rūgštis popierių ir medvilnę, darė bandymų ir surado nitroceliuliozę, visiškai negalvodamas apie pritaikinimą ir apie naudą. Tiesa, Schönbeino išradimo padarinius aš pavadinčiau baisiais, nes iš to išradimo išdygo didelė nitroceliuliozės (sprogstamos medžiagos) industrija ir 90 tonų šoviniai, kuriuos šitos sprogstamos medžiagos pagalba galima nusviesti per 30—40 kilometrų. Sakau, baisi nauda, bet visas baisumas čia tebėra didelio žmogaus tamsumo ir pirmiausia dar nepakankamai išsi-

vyščiusių psichologijos ir sociologijos mokslų padarinys. Aš žinau, kad daugelis man pasakys, kad tai yra dar pagoniško ir nekrikščioniško žmonijos gyvenimo padarinys. Sutinku, nes aš manau, kad psichologija, kai ji pasieks tokį tobulumo laipsnį, kokį šiandien jau yra pasiekusi fizika ir chemija, — gal padės žmonėms surasti jiems prieinamesnius kelius prie tikrai krikščioniško gyvenimo. O jeigu bus supratimas ir susipratimas, tai Schönbeino išradimas bus vartojamas ne žmogaus gyvybei naikinti, bet kaip energijos išteklius labai koncentruota forma naudingiems žmogaus gyvenimui darbams atlikti.

Dar vienas pavyzdys. Rentgenas 1894 metais užsibrėžė surasti, kas darosi su tamsiaisiais spinduliais, išeinančiais iš katodo, su vadinamaisiais katodo spinduliais, išeinančiais į orą iš tuščio vamzdžio, pro kurį leidžiama elektros srovė. Darydamas bandymą šita prasme, jis atsitiktinai išrado spindulius, kurie lengvai praeina pro minkštus ir palyginti nedidelio tankumo (sodrumo) kūnus ir sunkiai praeina arba visiškai nepraeina pro didesnio tankumo kūnus. Šitie spinduliai žinomi kaip Rentgeno spinduliai. Nušvietus jais žmogaus kūną, galima aiškiai pamatyti, kur esama įsiskverbusios į ranką adatos arba kurioje vietoje lindima kulkos, arba kuriose žmogaus plaučių vietose esama susidariusių Kocho bacilų lizdų. Tais spinduliais galima matyti, ko esama uždarytoje medinėje dėžėje, galima atskirti tikrąjį deimantą ir perlą nuo dirbtinio ir pagaliau šiandien chemikas aiškiai mato, kaip mikrokosminių atomų grupuojamasi į molekules ir kaip daromasi kristalų. Negana to, su Rentgeno išradimu buvo atrastas radžio elementas ir radžio spinduliavimas kaip atomų spontaninio skilimo vaisius. Sunku pasakyti, kokių dar bus padaryta pritaikinimų žmogaus naudai ir nenaudai iš šitų išradimų. Gaunami mūsų universitete mokslo žurnalai iš Anglijos teikia žinių, kad kai kurių Anglijos fizikų ir chemikų daroma pastangų suvartoti, arba įkinkyti, žmogaus naudai baisią atomų energiją, kuri išsilaisvina jiems skylant. Aš sakau — baisi, nes vieno kubinio centimetro tūrio energija skaičiuojama milijonais arklio jėgų milijonams metų. Aš galėčiau pateikti čia daugybę tokių pavyzdžių, bet ir tų pakaks pabrėžti mūsų jaunimui būtiną reikalą ieškoti universitete mokslo mokslui, atsimenant, kad visa kas kita savaime prisidės. *Taigi filosofija, vadinasi, mėgimas mokslo, mėgimas išminties, yra pamatinis dalykas universitete, nes tas mėgimas turi savyje atlyginimą ir, be to, dar atneša ir kitokių atlyginimų, tiesa, ne visuomet filosofui, bet visuomet žmonijai. Juk ir dora, jeigu ji apskaityta pelnui, nustoja visokios reikšmės.*

Grįžtam dabar prie paties būdo, kuriuo užvis tikriau galima įsigyti mokslas ir gabumas moksliškai mąstyti. Šiandien visuose pasaulio universitetuose šituo klausimu yra visiškai aiškus nusistatymas, ir mūsų jaunas universitetas, kaip tai matyti iš jo veikimo pirmaisiais metais, visai pritaria tam nusistatymui. Gerai mokančio savo dalyką ir prityrusio profesoriaus paskaitos turi neabejotinos ir didelės vertės studentams. Bet to nepakanka: studentus reikia traukti prie tyrinėjimo darbo, reikia mokyti juos, kur ir kiek tik galima, patikrinti įgytas žinias, kad jos taptų visiška jų dvasios nuosavybe. Reikia pagaliau, kur tik galima, daryti iš studentų profesoriaus moksliškų tyrinėjimų dalyvius. Taigi, be darbo auditorijose, kur studentai dažniausiai vaidina pasyvų recepterio vaidmenį, universitete turi veikti gamtos mokslų srities bandymo ir tyrinėjimo laboratorijos ir visuomeninių mokslų srities seminarai. Seminarai yra palyginti labai jaunas universitetų gyvenime reiškinys, bet mūsų universitete, nors ir jauname dar, seminarai veikia ir Teologijos, ir Humanitarinių mokslų, ir Teisių fakultete. Aš į seminarus žiūriu kaip į dvasines mokslo laboratorijas, kur visuomeninių mokslų studentai atlieka ypatingus dvasios eksperimentus ir daro bandymus ir tyrinėjimus dvasios srityje. Bet paskaitų, laboratorijų ir seminarų dar nepakanka išeiti į gyvenimą pasiruošusiam spręsti gyvenimo problemas. Studentui tenka daug studijuoti ir skaityti, ir todėl kiekvienas universitetas turi būti aprūpintas gera biblioteka. Be to, atskiros laboratorijos ir seminarai irgi turi būti aprūpinti specialiomis bibliotekomis, reikalingomis kritiškam darbo patikrinimui ir savarankiškiems tyrinėjimams. Taip darbuodamasis, studentas įgis įprotį ir gabumą eksperimentuoti (aš čia turiu galvoj ir dvasios eksperimentą), įgis gabumą ir mokėjimą informuotis, vadinasi, surasti šaltinius ir reikalingus duomenis literatūroje, kai jam teks gyvenime spręsti įvairias problemas, apskritai išmoks spręsti problemas mokslo metodais. Galima būtų pasakyti, kad mokyklos, ir pirmiausia universiteto, uždavinys yra suteikti studentui gabumą surasti visą reikalingą informaciją sprendžiant gyvenimo problemas. Į šitą pusę šios gadynės universitetai kreipia vis didesnį dėmesį. Jeigu prie viso to pridėtume dar reikalą nuodugniai išstudijuoti vieną ar kitą specialiąją sritį, laikantis pirmiau nurodytų metodų, tai aišku, kad universitetas ne blogiau, o gal dar ir geriau gali paruošti reikalingų gyvenimui gerų specialistų. Išlavintas ir išauklėtas pirmiau nurodytu būdu medikas, inžinierius, mokytojas, teisininkas sugebės, remdamasis įgytu mokslingu pagrindu ir mokėjimu moksliškai mąstyti, savarankiškai spręsti gyvenime naujas rutinos nenumatytas problemas ir mokės

realizuoti savo planus ir mintis. Paremti šitai minčiai aš nurodysiu čia tą didelį vaidmenį, kurį suvaidino Vokietijoj baigę universitetą fizikai ir chemikai chemijos ir elektrotechnikos pramonės vystymuisi. Kas yra susipažinęs su Vokietijos gyvenimu prieš karą, tas labai gerai žino, kad Vokietijos universitetas daug daugiau yra prisidėjęs prie jos žemės ūkio ir jos pramonės išvystymo ir ištobulinimo negu specialiosios Vokietijos aukštesniosios mokyklos. Ir Didžiojo karo metu išauklėti praktišku būdu ir utilitariniais atžvilgiais specialistai, ar mes kalbėsime apie karo technikos specialistus, ar apie civilinius technikus specialistus, nesugebėjo išspręsti visų komplikuotų problemų, kurias iškėlė karas. Ir tuos specialistus teko pakeisti žmonėmis su nuodugniu ir rimtu mokslišku išsilavinimu. Taigi kalbos apie tai, kad, sakysim, universiteto agronomijos skyrius nesugebėsiąs mums duoti gerų agronomų ir kad tam tikslui pasiekti reikia steigti specialią aukštąją agronomijos mokyklą, yra nepamatuotos ir visų pirma charakterizuoja žmones, kurie moka tik pagal kurpalį mąstyti ir pagal kurpalį veikti. Aš tuo nenoriu pasakyti, kad specialiosios aukštosios mokyklos nereikalingos, aš tik tvirtinu, kad ir universitetas gali atlikti tą siauresnį uždavinį, kuris keliamas specialiosioms aukštesniosioms mokykloms. Būtent, ištobulinti krašto gamybą ir pakelti jos našumą. Turtingi kraštai gali greta universitetų turėti ir specialias aukštąsias mokyklas, o tokiame neturtingame krašte kaip Lietuva tas specialių mokyklų uždavinys galima pavesti ir universitetui.

Žmogaus mokslas ir auklėjimas nepasibaigia universitete. Tinkamai išlavintas universitete žmogus jau savarankiškai, taip sakant, autodidaktiškai tęs mokymąsi iki gyvos galvos. Jaunimas ir suaugusieji apskritai mažiau laiko mokosi mokyklose negu gyvenime. Reikia tik atsiminti, kokią didelę reikšmę šiandieniniam gyvenime turi literatūra, menas, teatrai ir kinematografai, spauda, mitingai ir kitokie visuomeninio gyvenimo pasireiškimai. Tai irgi didelė ir galinga mokykla, tik reikia pabrėžti, kad dažniausiai labai bloga mokykla. Taigi universitetui reikia atkreipti į tai dėmesį ir padaryti visa tai, kas galima, tai mokyklai pagerinti ir ištobulinti. Aš čia prieinu prie labai svarbaus klausimo, — kaip tinkamai, gražiai, žmoniškai išnaudoti laisvąjį žmogaus laiką. Šių dienų pedagogikos literatūroje, lygiai kaip įvairiose mokyklų ir universitetų konferencijose, labai daug apie tai yra rašoma ir kalbama. Dar Aristotelis pabrėžė ypatingą reikšmę atliekamojo žmogaus laiko, kai žmogus, išsivadavęs nuo kasdienio darbo, gali užsiimti tokiais dvasios kūrybos dalykais ir tokiais klausimais, kurie jam ypatingai įdomūs arba ma-

lonūs. Reikia pasakyti, kad ir mokslininkams tyrinėtojams naujos mintys dažniausiai ateina į galvą ne laboratorijoj, bet laisvu laiku, kai jie, išsivadavę nuo savo profesinio darbo rutinos, gali ramiai apsvarstyti visus savo įspūdžius, sutvarkyti, taip sakant, visą savo proto ūkį ir galutinai asimiliuoti visą įgytąjį dvasios turtą. Įdomus dalykas, kad dažnai, kai žmogus išsivaduoja iš kasdienio gyvenimo rutinos, jam ir nemąstant ateina įkvėpimo, ateina naujų minčių, kurios išsprendžia vieną ar kitą problemą, jeigu tik žmogus prieš tai ar laboratorijoj, ar studijoje yra prakaitavęs ir galvojęs apie šitas problemas. Bet visa tai galima ir gali turėti didžiausios reikšmės žmogaus gyvenimo ištobulinimui, jeigu laisvasis laikas nebus eikvojamas gaudyti chaotiškiems, dažnai kenksmingiems ir kūnui, ir dvasiai išoriniams įspūdžiams, jeigu tas laikas nebus eikvojamas „panem et circenses"*. Universitetas, auklėdamas didelę būsimos krašto inteligentijos dalį, gali ir privalo išmokyti tą inteligentiją žmoniškai naudotis laisvuoju laiku ir per tą inteligentiją veikti visuomenę, nekalbant jau apie tai, kad universitetas gali pats suteikti visuomenei galimumo žmoniškai sunaudoti laisvąjį laiką, populiarizuodamas mokslą paskaitomis iš įvairių mokslo sričių. Taigi prieinu prie naujo universiteto uždavinio — prisidėti prie mokslinės nuotaikos visuomenėje sudarymo tiesiogiai, ne per tą inteligentiją, kurią universitetas auklėja, bet organizuodamas paskaitas mokslo temomis visuomenei ir pačiame universitete, ir provincijoj. Su dideliu pasitenkinimu aš galiu čia pabrėžti, kad mūsų universitete šita mintis jau pereitais metais kilo profesorių tarpe ir net buvo manoma pradėti tokias paskaitas dar prieš pasibaigiant pavasario semestrui. Aš neabejoju, kad šiame rudens semestre ta mintis bus realizuota, o gal paskui iš tos minties gims Liaudies universiteto sumanymas, kuris veiks artimiausiai kontaktuodamas su mūsų universitetu. Mano nuomone, ne mažesnės reikšmės mokslui populiarizuoti ir mokslinei nuotaikai visuomenėje plėsti turi gerai parašyti mokslo vadovėliai. Mūsų universitetas turėtų paimti į savo rankas mokslo vadovėlių gaminimą ne tik universiteto studentams, bet ir žemesniųjų laipsnių mokykloms, lygiai kaip ir gaminimą veikalų, populiarizuojančių mokslą ir meną. Aš nesakau, kad būtinai visi universiteto profesoriai užsiimtų vadovėlių rašymu. Juos gali rašyti ir aukštesniųjų, ir pradžios mokyklų mokytojai ir šiaip jau savanoriai, aš tik manau, kad universitetas turi sudaryti kompetentingą komisiją visokiems vadovėliams peržiūrėti, jiems ištobulinti ar papildyti ir apskritai duoti

* „Duonos ir žaidimų!" (Senovės Romos minios šūkis.)

kompetentingą nuomonę, ar verta toks ar kitoks vadovėlis spausdinti. Leidžiant naujas vadovėlių laidas, šita komisija turėtų atkreipti ypatingą dėmesį į tai, ar vadovėlis suderintas su naujaisiais mokslo reikalavimais, ar jame yra naujų išradimų ir naujų idėjų iš vienos ar kitos mokslo srities. Kai kur, pavyzdžiui, Amerikoje ir Škotijoje, universitetai jau iš dalies bent atlieka šitą funkciją. Tikiuos, kad ir mūsų universitetas prieis prie to. Aš neturiu tiek daug laiko įrodinėti čionai, kad, prisidėjęs prie išsprendimo abiejų klausimų — tinkamo laisvo laiko sunaudojimo ir mokslinės nuotaikos platinimo — universitetas padėtų visuomenei išspręsti opų klausimą kovos su girtavimu ir paleistuvavimu, lygiai kaip ir su jų vaisiais — bjauriomis ligomis, ir, be to, dar žymiai pagerintų tą visuomeninį fondą, iš kurio išeina visokie talentai ir genijai.

Studentai darbuojasi universitete tam tikroje visuomeninėje atmosferoje: laboratorijose ir seminaruose, lygiai kaip ir įvairių studentų organizacijų susirinkimuose, mainosi nuomonėmis, veda diskusijas, kritikuoja. Studentai mokosi ne tik iš profesorių, bet ir viens iš kito, ir jeigu tik susidaro tolerantiška atmosfera, tai tokiomis sąlygomis užvis gražiau vystosi žmogaus siela, stiprėja individualiniai asmens gabumai ir pagaliau pasiekiamas labai brangus dalykas, būtent, visiškas susipratimas, nepaisant individualių skirtumų. Šitą visuomeninio lavinimo ir auklėjimo pusę universitetas turi palaikyti visomis galimomis priemonėmis, nes išauklėjęs susipratusius žmones, jis duos visuomenei geros valios žmonių, kuriems prižadėta taika. Vadinasi, per savo aukštinius universitetas gali dauginti geros valios žmonių visuomenėje ir pagaliau padaryti visą visuomenę geros valios, tolerantišką, susipratusią, gyvenančią bendrais džiaugsmais ir bendrais vargais, mokančią bendrai, gražiai, žmoniškai vartoti laisvą laiką ir siekiančią bendro gyvenimo tikslo. Mano supratimu, tautos yra žlugę, galingos valstybės ir civilizacijos yra žlugę tik dėl stokos cemento, dėl stokos bendrų ryšių, bendrų siekimų tarp visuomenės individuumų. Imperatorius Konstantinas Didysis buvo gerai šitą dalyką supratęs ir mėgino išgelbėti Romos imperiją, duodamas jai bendrą krikščionių tikėjimą. Bet iškrikimas ir skilimas Romos visuomenės buvo nuženges jau taip toli, kad Konstantino reforma nebepajėgė pašalinti katastrofos. Mano supratimu, ir šių dienų žmonijos didžiausioji nelaimė ta, kad trūksta susipratimo ir tolerancijos, trūksta bendrų siekimų ir idealų, trūksta geros valios. Kol to nebus, visos pastangos sutaikinti pasaulį nueis niekais.

Prie uolaus darbo su visišku atsidavimu ir su pamėga šita prasme aš ir kviečiu aukštai gerbiamus profesorius ir aukštai gerbiamą Lietuvos jaunimą, kuris šiandien susirinko čionai ieškodamas mokslo, ieškodamas išsprendimo įvairių individualių sielos problemų ir visuomeninio gyvenimo opių klausimų, ieškodamas šviesos ir taikos. Aš tvirtai tikiu, kad mūsų universitetas padės tam jaunimui, jei jau ne pasiekti tų aukštų tikslų, tai bent surasti tikrus kelius, vedančius prie jų. Bet aš čia turiu pabrėžti vieną labai svarbų dalyką, būtent, reikalą disciplinos, kuri yra conditio sine qua non* kiekvieno sėkmingo darbo. Tai disciplinai palaikyti universitetas turi tam tikrą nustatytą tvarką, ir todėl norėdamas, kad jaunimas turėtų iš savo darbų universitete kuo didžiausio dvasios pelno, aš kviečiu jaunimą prie tolerantiško santykiavimo vieno su kitu, prie gerbimo ir palaikymo nustatytos universiteto tvarkos, kuri laiduoja tinkamiausią visų universiteto jėgų išnaudojimą visos universiteto korporacijos ir kiekvieno skyrium naudai. Taigi, gerbiamieji studentai ir studentės, mes šiandien paduosime vienas kitam ranką — aš vardu viso universiteto, iškilmingai pasižadėdamas Jums, kad mes, profesoriai, iš visos širdies padėsime Jums kuo labiau ir gražiau išvystyti Jūsų dvasios jėgas, o Jūs pasižadėdami vykdyti visas universiteto taisykles, liečiančias mokslo eigą ir tvarkos palaikymą.

Aš žinau, kad aš kviečiu Tamstas prie sunkaus, atsakomingo darbo. Esencinis materialinio pasaulio atributas — tai pasyvus priešinimasis kiekvienai pastangai pakeisti jo būvį.

Bet viena iš neabejotinų mokslo tiesų yra ta, kad jokio efekto, jokių teigiamų vaisių nėra ten, kur nėra pastangų nugalėti pasaulio pasyvumą.

Bešališkas, altruistiškas darbavimasis šita prasme, įtempus visas jėgas, yra būtina sąlyga pakelti tiek individualų, tiek ir visuomeninį gyvenimą į aukštesniuosius buities laipsnius. Taigi baigdamas aš priminsiu Tamstoms Isajo žodžius, pasakytus apie vargstantį tarną: „Jis pamatys savo sielos vargus ir skurdą ir bus patenkintas“.

*DEMOKRATIJA IR DIKTATŪRA***

1. *Platono idealas. Demokratija senovėje. Kova už absoliutizmą viduramžiais ir su absoliutizmu naujaisiais laikais. Demo-*

* Būtina sąlyga (*lot.*)

** Kultūra. 1927. Nr. 5—6. P. 242–248; Nr. 7—8. P. 344—354.

kratijos laimėjimai Anglijoje ir Amerikoje XVII ir XVIII amžiais. Demokratinės valstybės santrauka.

Nuo Platono laikų graikų filosofai svajojo apie tai, kad piliečiai nebūtų pastumdėliai tų ekonominių, socialinių ir politinių aplinkybių, kurios susidaro savaime, be sąmoningo piliečių dalyvavimo ir be jokios jų iniciatyvos, nelyginant kaip susidaro įvairios būklės ir konjunktūros negyvojoje gamtoje. Platonas kvietė piliečius paimti į savo rankas ekonominio, socialinio ir politinio gyvenimo kūrybą, tvarkymą ir planavimą, vienu žodžiu, reikalavo, kad piliečiai patys tvarkytų savarankiškai ir sąmoningai visą savo gyvenimą, paimtų į savo rankas savo likimą. Šitam Platono nusistatymui pritarė jo didžiausias ir gabiausias mokinys Aristotelis, kuris tačiau manė, kad prieš imant tvarkyti ir planuoti visuomenės gyvenimą, reikia nuodugniai ištirti ir išnagrinėti tas gyvenimas ir nustatyti jo veikimo dėsniai.

Šitie graikų filosofų pageidavimai buvo tik iš dalies ir labai netobulai įvykdyti Atėnų demokratijoje ir Romos respublikoje. Bet tose valstybėse tik maža dalis piliečių, būtent laisvieji piliečiai, teturėjo politinių teisių, o daugumas buvo vergai, ir tik vergijos instituto dėka laisvieji piliečiai galėjo veikliai dalyvauti politikos gyvenime. Be to, buvo didelė stoka žinių, politinio gyvenimo supratimo, didelė stoka politinio auklėjimo. Dėl tų dviejų priežasčių Atėnų ir Romos demokratijos žlugo ir jų vietoje atsirado oligarchija ir cezarizmas.

Šių dienų demokratija išaugo ir sustiprėjo Europoje per ilgas kovas, kurios truko šimtmečius, per kovas iš pradžios su feodalais už sutvirtinimą karalių valdžios, už karalių absoliutizmą. Tose kovose karaliai turėjo galingą miestelėnų, daugiausia jau pakankamai sustiprėjusios ir pralobusios finansinės ir prekybinės buržuazijos, paramą. Vėlesniais laikais ėjo jau kova tarp karaliaus absoliutizmo ir tų pačių miestelėnų, vadinamųjų vidurinių visuomenės sluoksnių, vadovaujamų finansinės ir prekybinės buržuazijos, už panaikinimą absoliutizmo ir pakeitimą jo demokratija visagalinčio parlamento pavidalu. Ypatingai žiauri tos kovos forma — tai Anglų revoliucija nuo 1642 ligi 1658 metų, kuri pasibaigė tuo, kad karalius ir jo šalininkai liko visiškai nugalėti Anglų parlamento kariuomenės. Šita Anglų revoliucija buvo pradžia tos demokratinės tvarkos, kuri šiandien viešpatauja Anglijoje ir kuri yra geras pavyzdys kitoms demokratijoms. Per šią revoliuciją buvo iškeltos visos svarbiausios šių dienų demokratijos problemos ir paskelbti pagrindiniai demokratiškos valdymo formos dėsniai.

Reikia betgi pasakyti, jog Anglijoje neapsiėjo be recidyvų. Paskiau monarchija buvo grąžinta, bet monarchas nebebuvo absoliutus, buvo visiškai patekęs į parlamento rankas. Anglija, kad ir yra konstitucinė monarchija, tačiau jos režimas arčiau yra prie demokratijos idealų kaip net kai kurių demokratinių respublikų tvarka. Tai vis dėlto nereiškia, kad Anglijos demokratija jau yra pasiekusi tobulą formą ir neturi negerumų. Tų negerumų yra, ir jie gana dideli. Bet Anglija yra geriau apdrausta nuo visokių politinių katastrofų ir revoliucijų kaip kuri kita valstybė dėl plačiausių asmens, sąžinės, žodžio ir politinių laisvių, kurios sudaro kiekvieno Anglijos piliečio šventą ir neatimamą prerogatyvą. Todėl Anglijos parlamentinio režimo ydos nuosaikiai šalinamos, ir ten, galima sakyti, vien evoliucijos keliu einama vis prie tobulesnių ir tobulesnių demokratijos formų.

Greta Anglijos šituo atžvilgiu reikia pastatyti Jungtines Amerikos Valstybes. Turint galvoje Platono politinį idealą, reikia pasakyti, kad paskelbimas Amerikos nepriklausomumo 1776 metais itin atitinka tą Platono idealą. Čia pirmą kartą per žmonijos istoriją aiškiai buvo pabrėžta, kad visuomenės gyvenimo sutvarkymas bus paremtas ne klusnumu, kaip tai buvo per tūkstančius žmonijos istorijos metų, bet sąmoninga ir veiklia piliečių valia, kuri galų gale pasireiškia kaip visuomenės valia. Amerikos konstitucijoje nerasi nė pėdsakų nei monarchijos, nei valstybinės religijos. Toje konstitucijoje pabrėžta, kad Jungtinių Valstybių vyriausybė nėra paremta jokia tikyba. Kad ir krikščioniška yra Jungtinių Valstybių demokratija, bet konstitucijoje apie tai nekalbama, nes konstitucija laiduoja visišką sąžinės laisvę ir, vadinas, patikrina kiekvienam piliečiui teisę tikėti ir melstis taip, kaip jam patinka, arba visiškai netikėti ir nesimelsti. Laikantis Evangelijos, kuri yra tikros krikščionybės versmė, kitaip ir negali būti.

Taigi, šiaip ar taip, visuose civilizuotuose kraštuose mes turime šiandien demokratiją, parlamentinę valdymo formą, su vienur didesniais, kitur mažesniais trūkumais, kaip aukščiausią politinės kultūros formą. Tauta valdo save per savo atstovus, renkamus tiesioginiu, lygiu ir slaptu balsavimu. Tie atstovai sudaro parlamentą, kuris leidžia įstatymus ir kontroliuoja vykdomąją valdžią. Gangreit visur greta parlamento veikia dar antri rūmai, vadinami arba senatu, arba ponų rūmais. Jų uždavinys yra neva tas, kad tobulintų įstatymus, leidžiamus parlamento, ir apskritai saugotų, kad parlamento darbo tempas nebūtų per greitas. Vadinas, šitie antrieji rūmai yra savotiškas politinio mechanizmo stabdiklis. Anglijoje šitie antrieji rūmai susidarė visiškai natūraliai ir vaidina šiandien rolę tam tikro rudimento, li-

kusio nuo praeities, taip pat kaip ir Anglijos karalius. Reikia pasakyti, kad anglų-saksų rasėje ypatingu būdu yra suderinta konservatyvi ir revoliucinga nuotaika, ir todėl anglai palaiko visur, kur tik galima, įvairias senovės tradicijas ir istorijos palikimus. Bet galia priklauso pirmiesiems rūmams, arba parlamentui, kurie be jokios revoliucijos, vien tik konstituciniu aktu, jei tik panorėtų, gali panaikinti ir karalių, ir antruosius rūmus. O kitose Europos valstybėse tie antrieji rūmai yra ne kas kita kaip sekimas anglais ir, vadinas, nieko bendra su realiais politinio gyvenimo reikalais neturi. Tie antrieji rūmai sudaromi visaip. Kai kur jie sudaromi karalių arba prezidentų paskyrimais, kai kur iš dalies skiriami, iš dalies renkami ir pagaliau kai kur, kaip kad Prancūzijoje, renkami.

Leidžiamus parlamento įstatymus vykdo ir kraštą valdo vyriausybė. Tai yra vykdomasis organas. Vyriausybę sudaro valstybės galva, ar karalius, ar prezidentas su platesnėmis arba siauresnėmis prerogatyvomis, ir ministerių kabinetas, kurį dažniausiai skiria valstybės galva ir kuris yra atsakingas parlamentui. Išreiškus parlamentui nepasitikėjimą, ministerių kabinetas turi atsistatydinti. To ministerių kabineto iniciatyvos teisė kai kur yra gana plati, kaip, sakysime, Jungtinėse Amerikos Valstybėse ir Anglijoje, o kai kur labai siaura, kaip kad Prancūzijoje. Tiksliai kalbant, Jungtinių Amerikos Valstybių prezidentas turi labai plačių prerogatyvų, daug platesnių kaip Anglijos karalius. Jis skiria ministerius, kurie išskirtinai yra jo valdiniai ir gali būti atleisti jo nuožiūra.

Pagaliau trečias organas, be kurio negali būti tvarkingo valstybinio gyvenimo, yra teismas. Teismo svarbiausias uždavinys yra ginti piliečius ir jų teises nuo vykdomojo organo pasikėsinimų ir nuo pasikėsinimo vienų piliečių į kitų piliečių teises. Teisėjai dažniausiai skiriami vykdomosios valdžios ligi gyvos galvos arba renkami, kaip Šveicarijoje, ir gali būti pašalinti tik dėl kokių rimtų fizinių arba psichinių trūkumų arba dėl korupcijos.

2. *Nepasitenkinimas. Klerikalizmas ir demokratija. Revoliucinė Didžiojo karo reikšmė. Diktatūros šalininkai iš dešinės ir kairės pusės. Komunistinė diktatūra Rusijoj ir fašistinė diktatūra Italijoj.*

Tokia yra bendrais bruožais tvarka kiekvienoje dabarties demokratinėje valstybėje, ar ji yra konstitucinė monarchija, ar respublika. Visuomet ir visur buvo nepatenkintų šita demokratine tvarka žmonių. Dažniausiai tie nepatenkinti priklausė ir priklauso arba viešpataujantiems visuomenės sluoksniams, arba proletariatui. Pirmuoju atveju visuomet kalbama apie reikalą

stiprios valdžios, kuri sugebėtų tinkamai suvaldyti piliečius, ir tokia stipri valdžia visuomet numatoma monarchijos atstatyme. Kai kurie proletariato atstovai, ypač kraštutinio nusistatymo socialistai, irgi nepatenkinti parlamentu, nes, jų įsitikinimu, tik parlamentas su proletarine dauguma sugebėtų įvykdyti socialinę demokratiją, o kol susidarys tokia konjunktūra, reikės ilgai laukti. Tie kraštutinės nuotaikos socialistai visuomet buvo šalininkai revoliucinių metodų, o demokratijos parlamentinis režimas yra kaip tiktai viena iš priemonių pašalinti iš politinio gyvenimo perversmus ir leisti visuomenės ekonominiam, socialiniam ir politiniam gyvenimui augti taikios evoliucijos keliu, kur ir kiek tik galima sąmoningai nustatant tai evoliucijai tam tikrą kryptį, remiantis socialinių mokslų išvadomis ir dėsniais. Žinoma, tai yra ilgas kelias tobulinti visuomenės gyvenimą, bet tai vienintelis tikras kelias, ir sveika visuomenė gali pripažinti revoliuciją tik tada, kada jau nebėra kito kelio išgelbėti visuomenės nuo pražūties ir įvykdyti naujos tobulesnės tvarkos.

Reikia pridurti, kad galinga dar šiandien Romos bažnyčios organizacija, kuri šių dienų politikoje reiškiasi klerikalizmu, kur atvirai, kur slaptai visuomet skersai žiūri į demokratinę tvarką ir į parlamentarizmą. Romos bažnyčia iš esmės yra, buvo ir bus monarchiška, nes ji remiasi autoritetu ir klusnumu. Ji nepripažįsta jokios savo kietų dogmų kritikos. Tos Bažnyčios priešaky stovi neva neklaidingas žmogus su absoliutine galia, tikras absoliutinis, bent Bažnyčios valdymo srities, monarchas. Todėl katalikų organizacijos atsilikusiuose, žemos kultūros kraštuose aiškiai reiškia savo simpatijas monarchijai arba diktatūrai ir palaiko panašius istorinius anachronizmus tokiuose kraštuose kaip Ispanija, Portugalija, Italija, taip jau ir Lietuva. Be abejo, Italijos kultūra daug aukštesnė už Lietuvos, bet bemokslių nuošimčio atžvilgiu tuodu kraštu gali paduoti vienas antram ranką. O tokiuose kraštuose kaip Vokietija, Belgija, Prancūzija, Austrija, kur demokratinė tvarka yra pakankamai stipri, katalikų organizacijos čia su didesniu, čia su mažesniu nuoširdumu palaiko šitą tvarką. Reikia pripažinti didelį Vokietijos katalikų centro ir Vokietijos socialdemokratų nuopelną kovoje už respublikos sustiprinimą prieš junkerių ir kai kurių buržuazijos sluoksnių pastangas atstatyti Vokietijoje monarchiją. Bet ir Vokietijos katalikų centras, kai tik yra progos, tuojau stengiasi atsiskirti nuo socialistų. Tam įrodymas yra dabartinė Vokietijos vyriausybė, sudaryta iš Vokietijos dešiniųjų elementų ir katalikų centro. Tas pat reikia pasakyti apie santykius katalikų ir socialistų Belgijoje. Šiandien Belgijoje veikia koalicinė valdžia, kurios bran-

duolį sudaro katalikai ir socialistai. Bet negalima abejoti, kad Belgijos katalikai tuojau nusikratytų socialistais, jeigu tik susidarytų tinkama visuomeninė konjunktūra. Antra vertus, jau tas faktas, kad minėtuose kultūringuose kraštuose socialistai ir katalikai sugeba veikti išvien, aiškiai rodo, kokia praraja yra tarp, sakysime, Belgijos ir Vokietijos katalikų iš vienos ir tarp Lenkijos ir Lietuvos katalikų — iš antros pusės. Šie yra tikras reakcijos lizdas, ir Vokietijos bei Belgijos katalikai nelabai nori su jais draugauti.

Nepasitenkinimas demokratija ypač sustiprėjo visur Europoje Didžiajam karui pasibaigus, o kai kuriuose kraštuose pasireiškė labai griežtomis formomis, kaip kad Italijoje, Ispanijoje, Portugalijoje, Graikijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje*. Tuose kraštuose demokratiška santvarka buvo nuversta. Taigi tenka pripažinti, kad demokratija Europoje gyvena dabarties laikais sunkią krizę. Net ir tokiame klasikinės demokratijos krašte kaip kad Anglija reiškiasi didelis nepasitenkinimas dabarties demokratine tvarka ir ieškoma kelių patobulinti šitą tvarką.

Kalbant apie demokratijos krizę ir norint tinkamai ją įvertinti, reikia turėti galvoje, kad Didysis karas išjudino iš pagrindų kapitalistinę santvarką ir sukėlė Europoje tokią civilizacijos krizę ir net tikrą tos civilizacijos žlugimo pavojų, kuriam lygų galime rasti tiktai tautų kilnojimosi epochoje, III—V šimtmetyje po Kristaus gimimo. Didysis karas yra tikra Europos ekonominio, socialinio ir politinio gyvenimo revoliucija, revoliucija, kuri dar toli gražu nepasibaigė ir kurios pabaiga šiandien dar sunku ir numatyti. Europos civilizacijos žlugimo pavojus toli gražu dar nepraėjęs, ir šiandien dar negali būti įsitikinęs, kad Europos tautos sugebės susitvarkyti iš naujo taip, kad civilizacijos žlugimo pavojus bus pašalintas ir pasaulio gyvenimas galės plėtotis laisvės, šviesos ir tiesos keliais. Visų pirma čia svarbu sudaryti galimumą taikiai sugyventi ir bendradarbiauti visoms Europos tautoms, svarbu pašalinti karo priežastis, pašalinti Europos tautų zoologišką nacionalizmą ir imperializmą. Tuo reikalu daug kas daroma ir visur geros valios žmonės, kuriems rūpi pasaulio taika, nuoširdžiai palaiko Tautų Sąjungą, kuri yra, kad ir netobulas, bet vis dėlto branduolys tautų parlamento tautų santykiams tvarkyti.

Zoologiško nacionalizmo ir imperializmo suvaldymas galimas tik ta sąlyga, jeigu tautų santykių srityje bus pripažinti

* Tuose kraštuose demokratinė santvarka tapo sustabdyta ir dabar veikia karinė diktatūra. (Cenzūros išbrauktas sakinys. — *Z. M., J. Č.*)

tie patys diskusijos, pasitarimo ir moksliško problemų svarstymo metodai, kurie priimti parlamentuose, ir jeigu tautų santykių srityje bus atmestas tautų suverenumo principas taip, kaip tautos arba valstybės savitarpio santykiuose visur yra atmestas absoliutiškas asmens arba visuomenės grupės neliečiamumas. Vienu žodžiu, pasaulio gyvenimui sutvarkyti ir sutaikinti reikia pritaikinti parlamentinės santvarkos būdus ir demokratijos principus tautų savitarpio santykiams. Tam priešinasi patamsio ir reakcijos jėgos, ir todėl atsilikę kraštai, kur tos patamsio ir reakcijos jėgos viešpatauja, sudaro didelį pavojų Europos taikai. Taigi toji taika pareina ir nuo to, ar sugebės atsilikę kraštai įgyvendinti pas save tikrą demokratinį režimą. Reakcija šiandien visur kelia galvą ir stengiasi iš paskutiniųjų atvaryti gyvenimą atgal, „atgaivinti nabašnikus", atstatyti monarchus, diktatorius, savivalę ir kumštį, ir žymiai sumažėjus visuomenės pasitikėjimui demokratija atrodo, kad šitos pastangos gali ir laimėti, vadinas, gyvenimas gali pralaimėti, kaip visuomet gyvenimas pralaimi, kada atgaivinami istoriniai anachronizmai.

Tvirtindami, kad parlamentinė demokratija yra tobuliausia politinės kultūros forma, mes nemerkiame akių prieš parlamentinės demokratijos trūkumus ir ydas. Kai kuriuose kraštuose, kaip Rusijoje ir Italijoje, per ilgus amžius plačioji visuomenė nedalyvavo politiniame gyvenime, nesugebėjo įsigyti politinės kultūros ir politinių tradicijų ir pasiliko politiniu atžvilgiu neišlavinta, nekalbant jau apie atsilikusį tų kraštų ekonominį ir socialinį gyvenimą. Taigi tuose kraštuose parlamentinė demokratija kaip reikiant ir neprigijo.

Rusiją ilgus amžius autokratiškai valdė caras, t. y. didžiausias Rusijos dvarininkas su kitų dvarininkų, anot rusų genialaus satyriko Saltykovo, visokių generalinio štabo majorų ir pulkininkų, kaip Mordaryj, Otčajanyj ir Ferdyščenko su titulu Farširovanaja Golova*, pagalba, ir todėl suprantama, kad kai caras 1905 metais buvo priverstas išplėsti politines Rusijos piliečių teises ir nustatyti parlamentinę santvarką, kad ir sudarkyta forma, tai ta santvarka pritiko rusams taip kaip karvei cilinderis.

Italijoj su parlamentiniu režimu buvo ne kitaip. Ten ilgus amžius viešpatavo neklystąs popiežius kaip absoliutinis monarchas ir draskėsi su kitais norinčiais viešpatauti, su visokiais podesta ir condottiere (lietuviškai – galvažudžiais), kurie čia vienur, čia kitur Italijoj pagrobdavo į savo rankas valdžią ir

* Žr. *Saltykov.* Istorija odnogo goroda, ili istorija goroda Glupova.

likdavo ilgesnį ar trumpesnį laiką diktatoriai. Taigi ir Italijoje nebuvo tinkamų sąlygų parlamentiniam režimui sustiprėti, ir kada atgimus Italijai, surinkus visas jos žemes į vieną krūvą, demokratiškai nusistatę kovotojai už Italijos laisvę Mazzini, Garibaldi, Kavūras ir kiti įkūrė parlamentinę valstybę, tai ilgainiui politiniam Italijos gyvenime pasireiškė didelė netvarka ir korupcija, atskirų politinių grupių ir klikų viešpatavimas naudojant politinę galią savo grupės arba net ir savo asmens biznio reikalams. Taigi ne tik bolševizmo pavojus, kuris Didžiajam karui pasibaigus iš tikrųjų grėsė Italijai, bet dar labiau nepasitenkinimas visų Italijos sluoksnių demoralizuotu parlamentu ir grupių politika padėjo energingam Mussolini įgyvendinti Italijos fašistinę diktatūrą. Reikia pasakyti, kad ta fašistinė diktatūra visais atžvilgiais yra nepaprastai panaši į vadinamąją proletariato diktatūrą arba, tiksliau kalbant, komisarų diktatūrą Sovietų Rusijoje. Ponas Mussolini patsai prisipažįsta, kad jam Rusija buvęs geras pavyzdys.

Taigi diktatūros organizacija išgalvota rusų, o jau ponai Mussolini ir panašūs tik seka gerais Rusijos pavyzdžiais. Rusija pralaimėjo karą. Demoralizuota kariuomenė nuvertė carą ir sukėlė revoliuciją, kuri iškėlė bolševikų ar komunistų diktatūrą, kurie ėmė valdyti ir valdo Rusiją ir šiandien kaip tik smurto, kumščio ir savivalės priemonėmis, kurias vartojo caro režimas. Taigi kalbėti apie proletariato diktatūrą Rusijoje netenka, ir jeigu Rusijoje prieš karą veikė caro ir jo valdininkų autokratija, tai šiandien veikia komunistų autokratija su visais jos padariniais. Neišauklėta politiškai Rusijos visuomenė, nekultūringos Rusijos masės, suvargintos ir demoralizuotos visos Rusijos praeities, o ypač Didžiojo karo sunkenybių, nesugebėjo parodyti kūrybos gabumų politikos srityj ir savo politiniu neveiklumu padėjo komunistams pagrobti valdžią. Komunistai, lygiai kaip ir jų vadai, pasižymėjo ta pačia stoka politinio prityrimo ir politinio išsilavinimo kaip ir masės ir, kai kada būdami net ir pilni gerų norų ir turėdami gražių planų, nesugebėjo surasti naujų politinių kelių ir grįžo prie caro režimo valdymo metodų. Ekonomikos ir technikos atžvilgiu Rusija irgi buvo labai atsilikęs kraštas, ir todėl komunistų projektai pertvarkyti ekonominį Rusijos gyvenimą irgi nuėjo niekais. Taigi užgimęs caro laikais Rusijos parlamentarizmas, kuris tada vos tik kvėpavo, įvykus revoliucijai, žlugo. Taip pat žlugo parlamentarizmas ir Italijoj.

3. *Demokratijos trūkumai. Netikusi rinkimų sistema. Daugybė partijų. Per trumpa parlamentų kadencija. Dvejų rūmų klausimas. Egzekutyvos silpnumas.*

Ir kituose Europos kraštuose eina šiandien kova už parlamentarizmą ir už demokratinę tvarką. Bet aukštos kultūros kraštuose su senomis ir stipriomis politinėmis tradicijomis, su aukštesniu politiniu išsilavinimu, kaip Anglija, Prancūzija, Belgija ir net Vokietija, stengiamasi ištobulinti parlamentinį režimą, o ne nuversti jį*. Reikia pasakyti, kad ir paminėtuose kraštuose yra daug trūkumų ir net kai kada korupcijos politiniam gyvenime. Visur yra per daug partijų ir visur politinį gyvenimą nulemia ne tautos, ne krašto reikalai, o viešpataujančios partijos reikalai ir dažnai labai nešvarus remiančių tą partiją visuomenės grupių biznis. Be to, visi parlamentai yra per dideli ir santykiai tarp egzekutyvos (vykdomosios valdžios) ir legislatūros (įstatymų leidėjų) dažnai tokie, kad varžo egzekutyvos iniciatyvą ir jos tikslų veikimą. Kalbant apie parlamentinio režimo trūkumus, svarbiausiais iš jų tenka laikyti netobulą ir dažnai netikusią rinkimų sistemą, per didelį skaičių atstovų parlamentuose, daugybę visokių partijų, trumpą parlamentų kadenciją, buvimą dviejų rūmų ir egzekutyvos silpnumą.

Dabarties laikais yra vartojama šitokia rinkimų sistema. Visas kraštas dalinamas į tam tikrą skaičių rinkimų apygardų, ir kiekviena apygarda renka tam tikrą skaičių atstovų. Kiekviena partija pateikia savo kandidatų sąrašą kiekvienoje apygardoje, ir rinkikai balsuoja tais sąrašais. Šita rinkimų sistema su tam tikrais skirtumais vartojama tiek senosiose, tiek ir naujosiose parlamentinėse valstybėse. Tos sistemos didžiausias trūkumas tas, kad kandidatų sąrašus paruošia partijų vadai, kurie parenka kandidatus visiškai nepaisydami tų kandidatų kvalifikacijų, jų tinkamumo parlamentiniam darbui, jų politinio prityrimo, bet daugiausia žiūrėdami, kad jie būtų paklusnūs, kad sugebėtų vykdyti partijos vadų arba partijos centro komiteto valią. Taip parlamentas prisikemša vadinamųjų partijos „kuinų“, o ne pakankamai aukštos kvalifikacijos žmonių, kurie yra orūs rinkikų akyse ir kuriais rinkikai pasitiki. Nekalbant jau apie tai, kad tokia parlamento sudėtis ne tik neprisideda prie parlamento produk-

* Apie dabarties parlamentų trūkumus ir apie parlamentinio režimo sutvarkymą ir ištobulinimą žr.: 1. H. I. Loski (Londono universiteto politinių mokslų lektorius) „Grammar of Politics“ (Politikos gramatika) ir 2. Mr. and Mrs. Well (vyras ir žmona — žinomi Anglijoje ekonomistai sociologai) „A Constitutio for the Commonwealth of Great Britain“ (Didžiosios Britanijos Socialistinės Respublikos Konstitucija. O baisenybe! Wellai ne tik nesušaudyti už tokią knygą, bet užima labai garbingą vietą Londone ir abudu profesoriauja Londono universitete!!!). Šito straipsnio autorius gausiai pasinaudojo pažymėtomis čia knygomis. *V. Č.*

tyvumo, bet dažnai trukdo darbą, o užvis svarbiau — sudaro patogias sąlygas parlamentinei korupcijai. Tai yra labai rimta ir pavojinga šių dienų parlamentinio gyvenimo votis.

Todėl visi žymesni ir rimti parlamento veikėjai ir politikai siūlo pakeisti dabartinę rinkimų sistemą proporcinga rinkimų sistema, jos gryniausia forma — tokia, kokia ta sistema buvo pasiūlyta dar prieš šimtą metų žinomo politiko Hareso. Šita sistema visas kraštas dalinamas į tiek rinkimų apygardų, kiek parlamente turi būti atstovų. Kiekviena apygarda renka tik vieną atstovą. Kiekvienas rinkikas įrašo į savo lapą tokius kandidatus, kurie jam tinka, kurie jam yra gerai žinomi kaip žymūs krašto visuomenės veikėjai, vis tiek ar tie kandidatai gyvena rinkimų apygardoje, ar kur kitur. Visas paduotas balsų skaičius dalinamas iš skaičiaus reikalingų išrinkti atstovų ir, sakysime, pirmiems kandidatams (pirmoje vietoje įrašytiems) imama iš kiekvieno rinkiko tokia dalis balsų, kad išeitų tam kandidatui reikalingas balsų skaičius. Likučiai balsų proporcingai dalijami tarp kitų kandidatų. Aiškus dalykas, kad tokia sistema nesuderinama su dideliu atstovų skaičium parlamente. Todėl, priimant proporcingą rinkimų sistemą, reikia žymiai sumažinti parlamento atstovų skaičius. Sakysime, Anglijos žemutiniuose rūmuose vietoj 800 atstovų turėtų būti tik 300, o gal net ir 200 atstovų (45 000 000 gyventojų iš viso). Tai irgi būtų labai sveika parlamento reforma, nes gausingi parlamentai, kaip rodo patyrimas, reiškia mažą darbingumą. Tokia rinkimų sistema patektų į parlamentą ne partijų kuinai, bet žinomi ir gerbiami visuomenės veikėjai, kvalifikuoti, prityrę ir atsakingi žmonės. Taip parlamento darbingumas labai pakiltų, ir tarp rinkikų bei jų atstovų būtų kuo geriausias kontaktas. Bet tokia rinkimų sistema yra galima tik aukštos kultūros kraštuose, kur piliečiai yra pakankamai politiškai išsilavinę ir masė nėra politikai abejinga. Taigi tenka abejoti, ar galima šiandien pavartoti šitą rinkimų sistemą net ir tokiuose aukštos kultūros kraštuose kaip Anglija, Prancūzija, Belgija ir Vokietija. Turbūt dar kurį laiką teks pasilikti prie partijų sistemos. Neužmerkiant akių prieš žinomas partijų sistemos ydas ir trūkumus, reikia vis dėlto pripažinti, kad partijos savo agitacija ir savo propaganda kelia piliečiams politinius klausimus ir taip išjudina jų politinį abejingumą, padėdamos piliečiams, kurie neturi jokio politinio nusistatymo, gauti bent šiokį tokį ekonominių, socialinių ir politinių krašto reikalų supratimą, ir čia kaip tik gerai yra, kad veikia ne viena, o kelios partijos, nes tai šiek tiek apsaugo pilietį nuo vienašališko nusistatymo.

Taigi artimiausiu laiku galima būtų parlamentas reformuoti tokiu būdu. Paliekant partinę sistemą, žymiai sumažinti atstovų skaičių parlamente, atitinkamai padidinus rinkimų apygardų skaičių ir paliekant kiekvienai apygardai rinkti 3—5 atstovus, laikantis proporcingumo principo. Tai būtų pirmas etapas žengiant prie išdėstytos proporcingos rinkimų sistemos gryniausia forma. Tiktai pastaroji rinkimų sistema gali duoti tokį parlamentą, kuriame bus matyti ne tik visokie ekonominiai, socialiniai ir politiniai piliečių nusistatymai, bet ir įvairios psichologinės grupės. Vartojant vietoj šitos rinkimų sistemos paliatyvą su partijomis, negalima bus sudaryti toks parlamentas, kuris būtų tikras krašto piliečių interesų ir valios konfliktų atspindys. Bet sumažinimas parlamento atstovų skaičiaus, padidinimas rinkimų apygardų skaičiaus, sumažinimas atstovų nuo kiekvienos apygardos ir, svarbiausia, kėlimas piliečių auklėjimo, tiek visuotinio, tiek ir politinio, galų gale turės sumažinti partijų skaičių. Jeigu parlamente būtų 2—3 partijos, tai toksai parlamentas būtų daug vaisingesnis kaip šiandieniniai parlamentai.

Kita dabarties parlamento yda yra jų trumpa kadencija, nuo 2 ligi 3 metų. Pirmą kartą patekę į parlamentą atstovai vos tik sugeba susipažinti su parlamentine technika, įsigyti šiokį tokį prityrimą, ir jau parlamento kadencija baigiasi. Į naują parlamentą visuomet patenka žymus nuošimtis naujų žmonių ir tik dalis senų prityrusių darbininkų, ir vėl kartojasi tas pats laiko gaišinimas parlamento susitvarkymui tinkamam darbui. Todėl pageidaujama, kad parlamento kadencija būtų ne trumpesnė kaip 4 metų ir ne ilgesnė kaip 5 metų. Per ilga kadencija irgi yra pavojingas ir nesveikas dalykas, nes lengvai tokiomis sąlygomis vietoj gyvo darbo ima reikštis rutina. Visi subrendę ir suaugę piliečiai, neskiriant lyties, turi naudotis rinkimo teise. Suvaržymas tos teisės tam tikru savybės arba mokslo cenzu yra netikęs dalykas, nes prieštarauja svarbiausiam ir pagrindiniam valstybės uždaviniui — įgalinti kiekvieną pilietį gyventi ir plėtoti visus savo gabumus ir pajėgas, vienu žodžiu, kiek galint visiškiau save išreikšti.

Antrieji rūmai turėtų būti visur panaikinti, nes jie niekur nepadeda įstatymų tobulinti, o tik trukdo įstatymų leidimo darbą ir varžo egzekutyvą. Kur antrieji rūmai renkami kaip ir pirmieji (tuo pačiu metu arba kitu metu), jų netikslingumas krinta į akis. Jeigu antrieji rūmai turi tas pačias teises kaip ir pirmieji, tai jie tik trukdys darbą vienas kitam. Kada tie rūmai renkami tuo pačiu metu, tai išeina tas pat, kaip rinkti vienus rūmus su dvigubu atstovų skaičiumi. Kai tie rūmai renkami įvairiais laikais, tai, kaip rodo Jungtinių Amerikos Valstybių prityrimas,

tokia tvarka žymiai silpnina egzekutyvos veiklumą. Jeigu antrieji rūmai, kaip Anglijoje, turi mažiau teisių už pirmuosius, tai jie turi tik revizijos teisę ir niekuo nepadeda tobulinti įstatymų leidimo. Jeigu antrųjų rūmų atstovai skiriami egzekutyvos ligi gyvos galvos arba tam tikram periodui, tai aišku, kad tokie rūmai priklauso tik nuo egzekutyvos ir neturi piliečių akyse to orumo, kokio turi piliečių renkami rūmai. Tokie antrieji rūmai nebent gali tiktai reviduoti įstatymus ir vilkinti jų leidimą.

Kai kur, ypač Skandinavijos kraštuose, šiandien kalbama apie tokius antruosius rūmus, kurie būtų renkami pirmųjų rūmų ir tam pačiam laikui, kuriam išrinkti tie pirmieji rūmai. Manoma, kad tokie antrieji rūmai pašalina konflikto pavojų tarp abejų rūmų. Jų funkcija būtų tiktai reviduoti įstatymus, vienu žodžiu, tokie rūmai galėtų sumažinti įstatymų leidimo skubotumą ir taip išvengti pavojingų klaidų, bet tokie rūmai negalėtų panaikinti įstatymų. Bet reikia žinoti, kad visur, kur tik valstybėje yra dveji rūmai, vieniems iš tų rūmų visuomet priklauso vadovaujamas vaidmuo. Taigi vieniems iš tų rūmų teks reikšti silpną gyvavimą ir silpną veiklumą arba pradėti kovą su kitais rūmais. Taigi bus tik laiko gaišinimas bergždiems ginčams, kurie tik atitrauks egzekutyvą nuo kitų opių darbų. Apskritai antrieji rūmai, kurie sutinka su pirmaisiais rūmais, yra visiškai nereikalingi, o kur jie nesutinka, ten jie yra tiesiog pragaištingi.

Tie politikai, kurie kalba apie reikalą išvengti skuboto įstatymų leidimo, neturi jokio supratimo apie sąlygas, kuriomis šiandien įstatymai leidžiami ir apskritai apie šių dienų politiką. Įstatymų sumanymai šiandien nepatenka į parlamentą kaip „deus ex machina“ arba kaip sniegas iš dangaus. Kiekvienas sumanymas, prieš virsdamas įstatymu, turi pereiti per ilgą analizės ir diskusijų procesą. Kartais tas procesas tokiose valstybėse kaip Anglija trunka net metus. Greičiau galima skųstis, kad įstatymų leidimo procesas yra per lėtas, o ne bijoti, kad įstatymai leidžiami per skubiai. Įstatymų sumanymai gimsta partijose, jos kelia tuos įstatymų sumanymus visuomenei ir pagaliau vyriausybė turi klausti dėl vieno ar kito įstatymo sumanymo nuomonės suinteresuotų visuomenės grupių. Taigi antruosiuose rūmuose atsikartos tik ta pati įstatymo sumanymo kritika, kuri buvo pirmuosiuose rūmuose, ir todėl antrųjų rūmų nuomonė jokiu būdu negalima bus pripažinti eksperto nuomone.

Kai kurie Anglijos socialistai, kaip, sakysime, žinomas ekonomistas rašytojas Webbas, reikalauja panaikinti antruosius rūmus, arba lordų rūmus, ir siūlo sudaryti antruosius rūmus taip, kad jie atstovautų įvairioms ekonominėms ir visuomeninėms

funkcijoms. Jų išmanymu, vieni rūmai, išrinkti apygardų, reikštų politinę demokratiją, o antri rūmai, kuriuose būtų įvairių profesijų ir profesinių organizacijų, darbdavių ir darbininkų atstovai, reikštų socialinę demokratiją. Bet tenka abejoti, ar tokie rūmai patobulintų įstatymų leidimą, turint galvoje galimumą konfliktų tarp vienų ir antrų rūmų ir sunkumą tuos konfliktus pašalinti. Be to, esant įvairioms taryboms prie ministerijų ir įvairioms komisijoms parlamente, ir be tokių profesinių antrųjų rūmų profesionalų ir specialistų nuomonė vienu ar kitu svarbiu klausimu visuomet gali būti išklausyta ir į ją atsižvelgta.

4. *Valdžių paskirstymo teorija. Normavimas santykių tarp legislatūros ir egzekutyvos. Trys pagrindinės egzekutyvos funkcijos. Egzekutyvos struktūra. Apdraudimas egzekutyvos ir legislatūros savarankiškumo. Santykiai tarp legislatūros, egzekutyvos ir rinkikų. Piliečių dalyvavimas valstybiniame darbe. Piliečių informavimas apie įstatymų sumanymus ir nuolatinės anketos.*

Jau Aristotelio „Politikoje" vedama ta mintis, kad funkcijos legislatūros, egzekutyvos ir teismo turi būti atskirtos viena nuo kitos. Tai yra žinomas valstybinės teisės teorijoje valdžių arba galių padalinimo principas, kuris ypač smulkiai ir nuodugniai buvo išdėstytas XVIII amž. pradžioje garsaus filosofo Montesquieu raštuose. Šis, kurdamas savo teoriją, rėmėsi XVIII amžiaus Anglų revoliucijos ir tos revoliucijos įkurtos Anglų respublikos praktika. Anglų respublikoje tasai valdžių padalinimo principas buvo labai plačiai vykdomas. Tas pats atsitiko ir per Didžiąją prancūzų revoliuciją XVIII amž. pabaigoje. Prancūzų konstituanta priėmė konstituciją, kurios projektas buvo paruoštas žinomo prancūzų filosofo Condorcet'o, ir toje konstitucijoje mes matome griežtą legislatūros, egzekutyvos ir teismo funkcijų skyrimą. Toksai skyrimas buvo daromas neva laiduoti teismo nepriklausomumą ir apdrausti, kad legislatūra nebūtų uzurpuota egzekutyvos, nes į egzekutyvą visuomet buvo žiūrima kaip į potencinę diktatūrą. Bet nebuvo pasirūpinta apdrausti egzekutyvą nuo pajungimo legislatūrai, nes nepaisant valdžių padalinimo principo reikalavimų viešpatavo nusistatymas, kad egzekutyva turi priklausyti nuo legislatūros. Šitas pažiūras iš XVIII amžiaus paveldėjo XIX amžius, ir visų Europos kraštų konstitucijos XIX amž. nustato valdžių padalinimo principą, palikdamos egzekutyvą priklausomą nuo legislatūros ir darydamos iš šios visagalinčią įstaigą. Tokiam klasikiniam demokratijos krašte kaip Anglija, kur legislatūra nebuvo suvaržyta rašytos konstitucijos, o veikė laikydamasi tradicijų ir viešosios opinijos, tarp legislatūros ir egzekutyvos savaime nusistatė normalūs san-

tykiai, ir tuos santykius, veikiančius šiandien, galima imti pavyzdžiu kitoms valstybėms. Anglijos parlamentas iš tikrųjų yra visagalis, bet tuo pat laiku ir Anglijos valdžia yra galingiausia valdžia, palyginti su kitų kraštų valdžiomis. Prancūzijoje griežtas laikymasis Montesquieu ir Condorcet'o teorijų davė kitokių vaisių. Ten egzekutyva tapo pavergta legislatūros, ir daug sunkumų dabarties Prancūzijos valstybinio gyvenimo pareina nuo tokių nenormalių santykių tarp legislatūros ir egzekutyvos. Kituose Europos kraštuose, ypač visoje grupėje naujų valstybių ir valstybėlių, išdygusių po Didžiojo karo, mes matome panašius nenormalius santykius kaip Prancūzijoje, tik maždaug palinkusius į Anglijos sistemą. Parlamentinės demokratijos priešai ypatingai smarkiai puola šitą nenormalų santykį tarp egzekutyvos ir legislatūros, rodydami jį kaip svarbiausią valdžios silpnumo ir to silpnumo vaisių, būtent valstybinio gyvenimo netvarkos ir korupcijos, priežastį. Tokios nenormalios būklės kritikų mes randame gausiai ir reakcijos, ir pažangos sferose. Bet tuo tarpu, kai reakcija stengiasi grįžti prie absoliutizmo, pajungti legislatūrą egzekutyvai, pažangos sferos ieško būdų taip sunormuoti santykius tarp egzekutyvos ir legislatūros, kad tos dvi įstaigos galėtų bendradarbiauti padėdamos viena antrai ir neuzurpuodamos viena antros kompetencijų ir prerogatyvų. Taigi pažiūrėsime, kaip ketina sutvarkyti santykius tarp legislatūros ir egzekutyvos tie politikai ir visuomenės veikėjai, kurie supranta pragaištingumą tautai istorinių anachronizmų ir todėl yra atsigręžę ne į praeitį, o į ateitį.

Taigi kalbant apie pažangiųjų politikų nusistatymą dėl suttvarkymo parlamentinio gyvenimo ir sunormavimo santykių tarp egzekutyvos ir legislatūros, yra būtinas reikalas griežtai nusigręžti nuo tokios pažangos, kaip aukščiau nurodyta.

Kur veikia parlamentinis režimas, ten egzekutyva yra tik tam tikras parlamento komitetas, kuris skiriasi nuo kitų parlamento komitetų arba komisijų tik savo ypatingais uždaviniais, iš kurių vienas svarbiausių yra nustatyti politikos kryptį, nes aišku, kad šio uždavinio legislatūra atlikti negali. Neturint egzekutyvai politinio nusistatymo, politinis chaosas neišvengiamas. Taigi tiktai tada, kada egzekutyva turi savo politiką, galima kalbėti apie organizuotą politiką. Be to, tada aišku, kas atsako už politiką ir kas galima bus traukti tieson už politikos pragaištingumą. Londono universiteto valstybinio mokslo profesorius Haroldas Laski sako: „Suteikti egzekutyvai įstatymų leidimo iniciatyvą ir paremti jos gyvavimą sėkmingu tos iniciatyvos vartojimu legislatūroje yra elementari istorijos prityrimo indukcija". Bet tai

nieku būdu nereiškia pajungti legislatūrą egzekutyvai. Tai reiškia tik koordinaciją žinių ir prityrimo taip, kad viena pusė valdžios organizacijos prisidėtų prie sustiprinimo ir ištobulinimo kitos pusės. Apskritai egzekutyva dabarties valstybėje atlieka tris funkcijas. Visų pirma, tai yra tam tikras legislatūros komitetas. Antai Šveicarijoje vykdomoji valdžia renkama parlamento. Šiuo atžvilgiu užvis aiškesni ir sveikesni santykiai reiškiasi ten, kur parlamente susidaro dvi partijos, daugumos ir mažumos partijos, arba apskritai kur parlamente susidaro aiški dauguma. Tada vykdomąją valdžią sudaro tam tikras viešpataujančios partijos komitetas. Tasai komitetas, t. y. vykdomoji valdžia, teikia savo įstatymų sumanymus legislatūrai ir pasilieka valdžioje tol, kol tie sumanymai gauna pritarimo legislatūroje. Antra egzekutyvos funkcija — tai valdymas (administravimas), taikinant legislatūros išleistus įstatymus. Egzekutyva turi vadovauti ir valdyti didelį aparatą valdininkų, kurie yra reikalingi sėkmingam administracijos darbui. Trečia egzekutyvos funkcija — tai palaikyti nuolatinius santykius su piliečių mase. Suprantama, kad administravimo kokybė, negerumas ar gerumas žymiai pareina nuo to, kaip piliečiai patys prisideda prie tų uždavinių vykdymo, kuriuos atlieka administracija.

Panagrinėsime kiek smulkiau nurodytas tris egzekutyvos funkcijas. Kaip politiniam organui, egzekutyvai priklauso visų pirma nustatymas politikos, kuri turi būti pateikta legislatūros pritarimui. Nuo likimo tos politikos pareina egzekutyvos egzistencija. Kadangi legislatūra veikiausia esti tada, kai ji susideda iš dviejų partijų, tai aišku, kad egzekutyvą turi sudaryti viešpataujančios partijos vadai. Jos uždavinys yra išreikšti partijos valią įstatymų ir tam tikrų potvarkių kalba. Vienu žodžiu, egzekutyva nustato politiką, ir jeigu ta politika legislatūros yra priimta, tai egzekutyvos uždavinys žiūrėti, kad administracija taikytų šitą politiką ta prasme, kaip tai yra pareikšta legislatūros. Visa kritika už politikos vykdymo būdus ir apskritai visa atsakomybė už tai, kas padaryta, kris ant egzekutyvos. Pagalios politikos negalima taikinti smulkmenose iš vieno centro. Taigi teks atskirti įvairias politikos sritis. Žmogus, kuris yra atsakingas už krašto sveikatą, negali būti tuo pat metu atsakingas už krašto gynimą, arba žmogus, kuris tvarko užsienio politiką, negali tuo pat metu manytis švietimo reikalais. Taigi suskirstymas valstybės į atskirus departamentus ir koordinavimas tų departamentų veikimo irgi priklauso egzekutyvos kompetencijai.

Kaip turi būti sudaryta egzekutyva, arba kabinetas, ir koks jo turi būti didumas? Istorinis prityrimas kalba už tai, kad kiek-

vienai valstybei reikalinga yra valstybės galva, kuri tačiau negali būti kabineto nariu. Tai bus ar respublikos prezidentas, kaip, sakysime, Prancūzijoje, ar konstitucinis monarchas, kaip Anglijoje. Ir vienu, ir antru atveju jis turi būti atleistas nuo visokios galios arba valdžios atsakomybės, paliekant jam tik ceremonijos galią. Amerikoje prezidentas yra ir kabineto pirmininkas, ir kiti kabineto nariai yra jo valdiniai. Amerikos sistemos padarinys yra tas, kad kabineto nariai nereiškia jokios iniciatyvos ir jokio savarankiškumo. Netenka abejoti, kad valstybinis gyvenimas nuo tokių santykių tik kenčia.

Jeigu parlamente yra viešpataujanti partija, kaip tai buvo lig pastarųjų laikų Anglijoje, tai tos partijos vadas tampa ministeriu pirmininku. Ministeris pirmininkas privalo turėti visiškai laisvas rankas pasirinkdamas kolegas, nes tik tokiomis sąlygomis bus laiduotas reikalingas gyvenimui kabineto lankstumas. Partija šiuo atveju neturi varžyti savo vado, nes šiaip kabinetan pateks ne tinkami tam tikram darbui žmonės, bet atskirų partijos grupių žmonės. Palikti ministeriui teisę pasirinkti kolegas — tai toli gražu dar nereiškia, kad jis gali pasirinkti bendradarbius, kaip tik jis nori. Kiekvienoj partijoj visuomet atsiras žmonių, kurie dėl savo prityrimo, žinių ir mokslo bus tokie garbingi, jog ministeris pirmininkas bus priverstas paisyti tokių žmonių pretenzijų.

Kabinetas atlieka labai svarbų ir gyvą gyvenimo darbą. Todėl jis turi būti pakankamai lankstus. Toksai lankstumas yra laiduotas tik tada, kada ministeris pirmininkas turi pakankamai laisvės pasirinkti kolegas. Labai pragaištinga valstybiniam darbui būklė susidaro tada, kada kabinetas yra toks didelis, jog aktyvų politinį darbą varo 3—4 kabineto asmenys, o visi kiti kabineto nariai atlieka tik administracines funkcijas savo vadybose, vadinas, kada iš tikrųjų veikia du kabinetai: vienas mažas, kuris pasisavina visą politinę galią, o kitas didelis, kuriam paliekamas tik administravimo darbas. Tokiu atveju politika atskiriama nuo administravimo, o tai yra nesveikas dalykas. Tie kabineto nariai, kurie manosi tik politika, tiek atsitolina nuo gyvenimo smulkmenų, nuo konkrečių faktų, jog tokių politikų principai lieka gyvenimui netinkami, nes nebesuderinami su gyvenimo konkrečiais reikalais. Gyvenimo pažinimas ir gyvenimo supratimas kaip tiktai kyla iš administravimo darbo. Pagaliau legislatūra ima visiškai ignoruoti tuos ministerius, kurie yra valdiniai kitų ministerių, ir tik žiūri į mažąjį kabinetą. Nuo to kenčia administravimo darbas, nes tokiomis sąlygomis kabinetas ne tiek manosi administravimu, kiek legislatūros raminimu ir patenkinimu. Taip pat

ir piliečiai ima visiškai ignoruoti vienus ministerius ir kreipiasi įvairiais reikalais tik į įtakingus. Pagaliau tie ministeriai, kurie manosi tik administracija, nustoja visiškos įtakos valstybinio darbo tvarkymui. Taigi kabinetas turi būti vientisas ir nuosakus.

Bet kabinetas neturi būti per didelis, nes tada sunku bus kabinetui susigiedoti ir laikyti tą pažiūrų vienumą, be kurio negalimas greitas ir vaisingas veikimas, nes gyvenimas kelia nuolat įvairius uždavinius, dažnai tokius opius, jog jų kuo greičiausias išsprendimas yra būtinas. Kabinete turi būti tiek narių, kad tarp jų galima būtų padalinti visą įvairių visuomenės gyvenimo sričių administravimo darbą. Tokiai didelei valstybei kaip Anglija 12 žmonių kabinetas būtų pakankamas.

Kai dėl santykių tarp tokio kabineto narių, tai jie ne tiek pareina nuo politinės teorijos, kiek nuo politikos kaip tam tikro meno. Apskritai ministerių pirmininkas turi pirmauti, nes jis, lyderis viešpataujančios partijos, tuo pat metu yra parlamento lyderis. Jis visų pirma yra atsakingas už politinę strategiją. Jis įkinkytas į politinį vežimą, ir jo uždavinys traukti jį ir kartu palaikyti reikalingą solidarumą tarp kabineto narių. Pagaliau jo uždavinys informuoti rinkikus oria forma apie politinio veikimo uždavinius ir išdavinius. Iš čia aišku, kad užvis sėkmingiau dirbs tokie kabinetai, kuriuose ministeris pirmininkas sugebės vadovauti kitiems kabineto nariams su tokiu autoritetu, kokio negali norėti nė vienas kitas kabineto narys. Dalykas tas, kad, priimdamas sprendimus arba nutarimus, kabinetas ne tiek skaičiuoja (balsuoja) nuomones, kiek jas svarsto. Juo įtakingesnis ministeris pirmininkas, juo lengviau bus pasiektas pažiūrų tarp kabineto narių vienu ar kitu klausimu vienumas. Visa tai nereiškia, kad ministeris pirmininkas turi viešpatauti savo kolegoms taip, kaip, sakysime, Amerikos prezidentas. Tai būtų kraštutinė valdžios centralizacija, o tokiai centralizacijai esant, nutarimai ir sprendimai priimami nesąmoningai, nes kiti kabineto nariai yra tik ministerio pirmininko valdiniai.

Antra vieta po ministerio pirmininko turėtų priklausyti finansų ministeriui, nes mokesčiai yra vienas iš svarbiausių dalykų dabarties valstybėje. Taigi ministeris, kuris turi teisės kišti savo rankas į piliečių kišenes, turi ypatingos galios, jam priklauso kontrolė valstybės skolų ir jis turi didelės įtakos kreditui, pramonei ir prekybai. Taigi jis turi kreipti ypatingą dėmesį į valstybės išlaidas ir jam turi priklausyti kredito eikvojimo priežiūra atskiruose departamentuose. Šiaip jau visi kiti kabineto nariai santykiauja savitarpy lygybės principais, ir didesnė ar mažesnė vieno ar kito kabineto nario įtaka pareina nuo jo asmens gabumų. Kabineto

darbuotė bus juo sėkmingesnė, juo labiau jo pagrindiniai sprendimai bus paremti kolegialumo principu ir rimtomis diskusijomis. Juo mažiau bus kreipiama dėmesio į tai, kad kiekvienas ministeris yra visagalis savo srityje, juo geriau bus jo darbuotei. Jeigu to nėra, tai, iš vienos pusės, nėra organo, kuriam priklauso visa politikos priežiūra, o iš kitos pusės — tokiu atveju ministerio politika yra ne kas kita kaip politika jo nuolatinių valdininkų, o tai jau gyvenimui pragaištinga, nes biurokratija, kad ir labai liberali, visuomet linkusi labai aukštinti savo metodus ir savo tradicijas. Susidurdama su naujais sumanymais ir idėjomis, biurokratija visuomet yra linkusi žiūrėti į juos iš aukšto ir laikyti juos negalimais ir net pavojingais. Reikalingas įtakingas ministeris, kad nugalėtų šitą biurokratišką konservatizmą. Bet jeigu ministeris ir ne toks įtakingas, tai biurokratiškasis konservatizmas bus visuomet pakankamai nuslopintas, jeigu kabinetas gali įsikišti į vienos ar kitos vadybos darbuotę.

Kadangi ministerio pirmininko būklė yra ypatinga, tai jis turi būti visuomet informuotas apie svarbiausius bet kurios vadybos ir bet kurio departamento darbus ir įvykius. Bendros vyriausybės problemos visuomet turi būti jo galvoje, ir jis turi derinti ir taikinti savo kolegų veikimą. Tokiomis sąlygomis ministeris pirmininkas pats negali stovėti vienos ar kitos vadybos priešaky, nes imant jam, sakysime, užsienio reikalų ministerio vietą turės nukentėti jo funkcijos kaip ministerio pirmininko arba jo funkcijos kaip užsienio reikalų ministerio. Jis turi turėti pakankamai laiko, kad nuolat galėtų lankyti legislatūros posėdžius, nes jo buvimas tenai turi didelės reikšmės. Visų pirma, taip jis užvis geriau gali koordinuoti savo kolegų veikimą legislatūroje. Jeigu jis retai lankosi legislatūroje, tai gali atsitikti taip, kad parlamentas nustos reikšmės kaip spaudimo centras, ir ministeris pirmininkas virs visokių galingų interesų spaudimo centru. Taip jis papras statyti legislatūrą jau prieš įvykusį faktą. Tokiomis sąlygomis legislatūros reikšmė sumažės, o tai jau bus parlamento pagrindų naikinimas. Reikia betgi pasakyti, kad tais atvejais, kada parlamentas susideda iš daugelio partijų, kada nėra aiškios daugumos ir susidaro koaliciniai kabinetai, tai labai sunku ir kai kada visiškai negalima sudaryti toks kabinetas ir su tokiu ministeriu pirmininku, kaip aukščiau pasakyta.

Bet esant pakankamai politinės kultūros bei geros valios, ir koaliciniai kabinetai gali būti stiprūs, kaip parodo Anglijos pavyzdys per karą ir dabartinis Belgijos kabinetas.

Taigi egzekutyva turi būti pakankamai galinga, kad galėtų įvesti aiškų ir nuosakų įstatymų leidimo planą. Bet, iš kitos

pusės, neleistinas ir pavojingas valstybei legislatūros pajungimas egzekutyvai. Kaipgi gali legislatūra apginti savo teises ir reikšti savo įtaką, kokios reikšmės turi įvairūs visuomenės interesai santykiams tarp egzekutyvos ir legislatūros? Visų pirma legislatūrai visuomet turi priklausyti teisė rimtais atsitikimais pareikšti egzekutyvai nepasitikėjimą ir taip priversti ją atsistatydinti. Toliau — negalima sudaryti tokių aplinkybių arba sąlygų, kuriomis egzekutyva galėtų priversti legislatūrą leisti įstatymus, prieštaraujančius konstitucijai, arba keisti konstituciją, išskyrus tik labai opią būklę ir jeigu iš tikrųjų legislatūroje nusistatytų kvalifikuota dauguma už konstitucijos pakeitimą. Pagaliau legislatūra turi tam tikrų komisijų susipažinimui su įvairių departamentų veikimu ir to veikimo kontrolei. Taigi legislatūra gali visuomet sužinoti, kokius planus turi galvoje vienas ar kitas ministeris, ir todėl legislatūra sugebės ministerio planus kritikuoti ir jiems oponuoti, nesukeldama krizės pavojaus. Ypatingos reikšmės čia turi sekimas ir nagrinėjimas, kaip įvairūs departamentai vartoja kreditus. Labai svarbu, sekant Amerikos pavyzdžiu, įsteigti prie legislatūros informacijos biurą, iš kurio kiekvienas legislatūros narys galėtų sužinoti, kokia medžiaga, kokie motyvai, kokia politika vieno ar kito ministerio dedama pagrindan vienokio ar kitokio įstatymo projekto, nes tik tokiomis sąlygomis legislatūros narys gali sąmoningai ir bešališkai kritikuoti ministerio veikimą ir oponuoti jam.

Tokiomis aplinkybėmis nėra legislatūros pajungimo egzekutyvai pavojaus. Bet, antra vertus, reikia apginti ir egzekutyvą nuo pajungimo legislatūrai. Dėl to reikia palikti egzekutyvai teisė paleisti parlamentą, nebijant, kad egzekutyva naudosis šita teise piktam, nes aišku, kad egzekutyva tik tada paleis parlamentą, kada ji bus įsitikinusi, jog naujasis parlamentas išreikš jai pasitikėjimą. Pagaliau reikia pripažinti, kad išskirtiniais atsitikimais, kada valstybės gyvenimui gresia pavojus, ar tai karo, ar tai vidinių riaušių atveju, egzekutyvos galia turi būti sustiprinta. Esant normaliems santykiams tarp egzekutyvos ir legislatūros, toksai egzekutyvos galios sustiprinimas yra paprastas dalykas, nes legislatūra turi teisės varžyti savo narių kompetenciją ir varžo ją, vadinas, ji gali suvaržyti ir savo teises ir išplėsti kompetenciją egzekutyvos tam tikram apribotam laikui ir tam tikram aiškiai apibrėžtam tikslui.

Normaliems santykiams tarp legislatūros ir egzekutyvos ir sėkmingam jų veikimui reikia, kad tarp šitų dviejų įstaigų ir visuomenės būtų nuolatinis kontaktas, nes toji visuomenė, tiksliau sakant, viešoji opinija, yra tikra versmė vyriausybės stiprumo ir

tikras išteklius reikalingos informacijos ir žinių. Dabartiniai santykiai piliečių ir vyriausybės nėra pakankamai išsiplėtoję net ir tokiuose demokratijos kraštuose kaip Anglija. Tiesa, visur per rinkimus piliečiai pareiškia savo valią ir savo nusistatymą įvairiais opiais valstybės ir visuomenės gyvenimo reikalais, atiduodami valdžią į rankas tos partijos arba tų partijų, kurių programa užvis labiau atitinka tą piliečių valią ir tą nusistatymą. Paskum įvairios piliečių organizacijos ir atskiri piliečiai gali peticijomis, rezoliucijomis ir tiesioginiais pasikalbėjimais su legislatūros ir vyriausybės atstovais pareikšti savo pageidavimus ir reikalavimus vienais ar kitais opiais klausimais ir dažnai net priverčti vyriausybę ir legislatūrą veikti tam tikra prasme, išleisti tam tikrą įstatymą arba įsikišti į vienokius ar kitokius piliečių grupių santykius, kad būtų pašalinti neigiami visuomenės gyvenimo reiškiniai. Bet visa tai reiškiasi tik atsitiktinai ir, užvis svarbiau, toksai piliečių dalyvavimas valstybiniam darbe nėra organizuotas ir pasilieka atsitiktinis. Be to, dažniausiai piliečiai reaguoja į jau įvykdytus vyriausybės potvarkius arba išleistus legislatūros įstatymus, vadinas, tokius dalykus, kurie jau yra apsupti autoriteto aureolės ir kuriuos jau ne taip lengva atšaukti. Normalūs santykiai tarp piliečių ir vyriausybės gali būti tik tada, kada viešoji opinija kuriais nors klausimais pasireiškia prieš vyriausybei išleidžiant potvarkius arba įstatymus.

Nuolatiniam kontaktui sudaryti tarp legislatūros ir piliečių, nuolatiniam, taip sakant, piliečių dalyvavimui valstybiniam darbe reikia, kad įstatymų sumanymai, prieš priimami parlamente, būtų viešai svarstomi, kaip tai daroma šiandien kai kur Jungtinėse Valstybėse. Ypač svarbu, kad plačioji visuomenė, remdamasi savo kasdieninio gyvenimo prityrimu, galėtų pareikšti savo nuomonę dėl įstatymo smulkmenų, dėl jo konkrečių formų, kad įstatymo formulavimas būtų tikslus ir aiškus.

Kita priemonė, labai svarbi sveikam ir nuolatiniam kontaktui tarp visuomenės ir legislatūros palaikyti, yra anketa vienu ar kitu klausimu. Tokia vieša anketa praktikuojama ir dabar jau kai kur, bet ne kaip nuolatinė priemonė, o tik kaip atsitiktinė. Tokia vieša anketa yra artimai susijusi su parlamento atstovų įstatymų leidimo iniciatyva. Pirmiau jau pabrėžta, kad kabinetui turi būti palikta teisė kontroliuoti parlamento dienotvarkę, norint išvengti gaišto svarstant nesvarbius arba visiškai nereikalingus įstatymų sumanymus. Svarbu tik rimtumo dėlei apriboti šitą atstovų teisę ir konstatuoti, kad atskiro atstovo paduotas sumanymas iš tikrųjų liečia svarbų visuomenės reikalą. Susiaurinimas šitos pavienių atstovų iniciatyvos reiškiasi tuo, kad reikia turėti

tam tikros parlamento dalies, sakysime, 1/10 arba net 1/5 dalies, pritarimą, kad įstatymo sumanymas patektų į tam tikrą parlamento komisiją. Šita komisija ir gali, jeigu matys reikalo, paleisti anketą tais klausimais, apie kuriuos kalbama įstatymo sumanyme. Jeigu ir atsitiktų taip, kad surinkus tam tikrą informaciją ir žinant visuomenės nusistatymą tam tikrais klausimais įstatymas nebūtų išleistas, tai vis dėlto tokios anketos rezultatas bus tam tikras žinių ir informacijos išteklius, surinktas ramiai ir nuosakiai, be skubotumo ir karščiavimosi, vienu žodžiu, žinių ir informacijos, įsigytos tuo pačiu būdu, tuo pačiu metodu, kaip nuolat renkama medžiaga precizijos mokslų srityje. Dabar dažnai atsitinka, kad panaši anketa varoma skubotai, norint gauti medžiagos kuriam nors įstatymui išleisti. Taip surinkta medžiaga neturi objektyvumo požymių ir todėl jos vertė įstatymo leidėjui yra menka. O jeigu viešas anketavimas įvairiais klausimais atliekamas parlamento nuolat ir nuosakiai, tad prireikus kokio įstatymo parlamentas turės savo žinioje gausią ir tinkamai sutvarkytą medžiagą, kad tas įstatymas būtų tinkamai ir tiksliai suformuluotas. Kam rūpi, kad įstatymai nebūtų leidžiami skubotai, kad jie būtų tobulesni ir labiau atitiktų gyvenimo reikalus, tas supras nepaprastai didelę reikšmę viešų anketų ir pažiūrės į antruosius rūmus tik kaip į netikusį erzacą. Bet čia yra dar kita, nepaprasto svarbumo pusė. Viena vertus, tokių viešųjų anketų uždavinys sudarys sandėlį žinių ir informacijos, kylančios iš visuomenės prityrimo ir jos sveiko proto ir todėl turinčios didžiausios vertės parlamentui ir kabinetui. Kita vertus, tokiomis anketomis eis politinis visuomenės auklėjimas ir susidarys šviesesnė viešoji opinija, kurios stoka žymi visur šių dienų politiniam gyvenime. Tai suteiks ir pakankamo lankstumo legislatūrai, ir padarys ją prieinamą piliečiams. Taigi taip realizavus visų piliečių dalyvavimą įstatymų leidime, būtų garantuota tikra demokratija, užvis labiau būtų laiduotas socialinis progresas.

5. *Diktatūros problema ir jos aktualumo priežastys. Bolševikiška, fašistiška ir klerikališka reakcija. Psichologiniai tos reakcijos motyvai. Vidurinių visuomenės sluoksnių sukritimas ir viešosios opinijos stoka. Diktatūra senovėje ir naujaisiais laikais. Skirtumas tarp revoliucinės ir reakcinės diktatūros. Kromvelis ir Pilsudskis prieš Mussolinį ir de Rivera. Kariuomenė ir diktatūra. Visuomenės sukritimas ir piliečių karas — tikras reakcinės diktatūros pagrindas. Jaunimo vaidmuo bolševizme ir fašizme. Taikos ir šviesos viltis.*

Paminėti šitam straipsny parlamentinio gyvenimo trūkumai toli gražu neišsemia šito klausimo. Visi parlamentinio gyvenimo

priešai kartoja tuos trūkumus. Skirtumas tik tas, kad tie priešai, ar jie klerikalai, ar bolševikai, ar fašistai, apskritai įvairaus plauko reakcininkai, nenori žiūrėti į pačios istorijos sukurtą organizaciją, atmeta ją ir stengiasi pakeisti tokiomis formomis, kurios jau tos pačios istorijos yra pasmerktos ir panaikintos (taip daro klerikalai ir fašistai), arba nori primesti visuomenės gyvenimui tokias formas, kurios nekyla iš gyvenimo evoliucijos ir kurios tėra nesubrendusių galvų padaras (taip elgiasi bolševikai). Pakankamai išauklėtas, protingas ir rimtas politikas eina kitu keliu, keliu tolesnio auklėjimo ir tobulinimo tokių visuomenės gyvenimo įstaigų, organizacijų ir formų, kurios yra paties gyvenimo pagimdytos. Taigi šviesūs žmonės rūpinsis demokratijos tobulinimu, jos trūkumų šalinimu taip, kaip geras auklėtojas nenaikins vaiko su tam tikrais kūno ar net ir dvasios defektais, bet stengsis tuos defektus nuslopinti ar pašalinti, o išplėtoti ir ištobulinti toliau tokius kūno ir dvasios gabumus, kurie patikrina aukštesnį gyvenimo laipsnį.

XIX amžiuje galutinai išaugo ir sustiprėjo vadinamieji viduriniai visuomenės sluoksniai. Jų nusistatymas buvo ta viešoji opinija, kuria remiasi parlamento veikimas. Tų vidurinių sluoksnių pasaulėžiūra buvo smarkiai prisigėrusi kapitalistinės santvarkos principų. Didysis karas kaip žemės drebėjimas gerokai apardė šitą kapitalistinę santvarką ir sukėlė sunkiausią ekonominę krizę. Gyvenimo sunkenybės, susijusios su ta krize, pažadino didelį tiek vidurinių, tiek ir kitų visuomenės sluoksnių nepasitenkinimą, suardė vidurinių sluoksnių pasaulėžiūrą ir panaikino jų viešąją opiniją. Šiandien nebetenka kalbėti apie vidurinį sluoksnį. Vietoj to sluoksnio kompaktinės masės mes turime suskaldytą, suskydusią visuomenę, Didžiojo karo padarą, ir tuo pat metu turime daug tamsumo ir obskurantizmo, pereitų laikų liekanų. Žmonėms sunku gyventi, ir todėl suprantama, kad nesusipratę ir tamsūs žmonės kaltina už tą sunkumą tas visuomenės įstaigas, kurių uždavinys yra tvarkyti gyvenimą. Suprantama, kad visur imama kaltinti demokratinė tvarka, imama kalbėti apie parlamentų nesugebėjimą išeiti iš to chaoso, kurį sukėlė Didysis karas. Kai kam atrodo, kad parlamentai veikia per lėtai, kad įvairias visuomenės gyvenimo problemas svarsto ir sprendžia gausingi komitetai ir nesugeba dėl savo gausingumo išspręsti, o pavedus tokias problemas vienam žmogui, reikalas būtų atliktas daug greičiau ir geriau. Galima su tuo sutikti ir galima pripažinti praktiką suteikimo tam tikrų kompetencijų, tam tikro įgaliojimo tam tikram laikui vienam žmogui, kad tinkamai būtų atliktos vienos ar kitos visuomenės funkcijos. Tokia yra

Jungtinių Amerikos Valstybių praktika, ir šita praktika visiškai neprieštarauja demokratijos principams. Bet šiandien kai kurių visuomenės sluoksnių reikalaujama visas valstybines ir visuomenines funkcijas pavesti vienam žmogui ir neaprėžtam laikui. Turima galvoje stiprus, galingas žmogus, ir manoma, kad tokie stiprūs galingi žmonės — diktatoriai, tironai, valstybės vadai — sugebės sutvarkyti visuomenės gyvenimą. Stebėtinas dalykas, kad norima atgaivinti politinio gyvenimo formos, kurios visuomet reikšdavosi, kada vienoje ar kitoje visuomenėje pasirodydavo aiškių korupcijos, smukimo ir degeneracijos požymių. Ir stebėtinas dalykas, kad diktatūra tokiais atvejais ne tik nepadėdavo gyvenimui pasveikti, bet privarydavo prie galutinio visuomenės ir valstybės žlugimo. Pakanka tik prisiminti Graikų respubliką ir Romos imperiją. Senovės Romoje, kai respublika tebebuvo tvirtos ir stiprios demokratinės dvasios, diktatūra buvo pripažinta vienintele priemone apginti respublikai, kada išorinis karas sudarydavo pavojų respublikos gyvybei. Tada visų gerbiamam asmeniui, labai prityrusiam ir gabiam kariui, būdavo suteikiama išorinė galia tam tikram laikui, norint nugalėti respublikos priešus ir išgelbėti respubliką nuo gresiančio jai žlugimo. Visiems žinomas tokio diktatoriaus paveikslas — tai Cincinatus, ūkininkas žemdirbys. Užpuolus priešams Romą, Senato pasiuntiniai rado jį jo ūkyje prie arklo ir pranešė, kad jam suteikiami ypatingi įgaliojimai respublikos priešams nugalėti. Cincinatus sėkmingai atliko pavestas jam pareigas ir vėl grįžo prie savo arklo. Kol buvo sveika ir stipri Romos žemdirbių respublika, nuolatiniai diktatoriai ten nebuvo galimi. Jų atsiranda Romos istorijoje tik tada, kada jau Romos visuomenėje pasirodė aiškių vidinio smukimo ir išsigimimo požymių, kada vienos piliečių grupės ėmė kariauti su kitomis. Taigi piliečių karai, visuomenės skilimo ir išsigimimo padaras, sudarydavo ir dabar sudaro palankias diktatūrai sąlygas. Visuomet ta diktatūra buvo ir dabar būna kariuomenės diktatūra. Romoje Sulų, Pompėjų ir Cezarių diktatūra baigėsi cezarizmu ir privarė prie žiauraus pretorionų gvardijos viešpatavimo. Pretorionų gvardija, kitaip sakant, tos gvardijos karininkai statydavo imperatorius, skersdavo juos paskum kaip meitėlius, statydavo naujus, ir pagaliau skerdė pačią imperiją. Negirdėta netvarka, savivalė ir žiauriõs jėgõs viešpatavimas, neapsakomas žmonių sužvėrėjimas privarė prie to, kad kadaise galingos Romos imperijos piliečiai ėmė trokšte trokšti, kad ateitų kokie nors barbarai ir išgelbėtų juos nuo žvėriško nepakenčiamo režimo. Ir tie barbarai būdavo priimami džiaugsmingai. Ir net Napoleono diktatūra naujaisiais laikais galų gale privarė prie to, kad Didžio-

sios Prancūzų revoliucijos vaisiai buvo laikinai vėl panaikinti, ir vadinamoji Šventoji sąjunga grąžino Prancūzijai monarchiją su visa priderančia tai monarchijai dvokiančia kunigų ir dvarininkų reakcija. Prancūzijai teko išgyventi dar keletą revoliucijų, ligi galutinai nusikratė kunigų ir dvarininkų reakcija ir padėjo stiprius pamatus respublikai, kuri ir šiandien, sulaukusi didelių ekonominių ir finansinių painiavų, Didžiojo karo padarinių, atrodo pakankamai stipri.

Apskritai labai maža žmonijos istorijoj atsitikimų, kada kariuomenės diktatūra valstybę sustiprino ir visuomenės gyvenimą pakėlė į aukštesnę pakopą. Bet visais tokiais atsitikimais kariuomenė buvo pagauta galingos revoliucinės nuotaikos ir savo siekimais ir idealais ėjo kartu su pažangiausiais visuomenės sluoksniais. Tokį atsitikimą sudaro Kromvelio diktatūra per XVII amžiaus Anglų revoliuciją, kada ilgus metus Anglijoje truko atkaklus piliečių karas. Bet Kromvelis buvo nepaprastų gabumų karininkas, didis valstybės vyras ir tikras patriotas. Būdamas pats dvarininkas ir net konservatorius, bet karštas sąžinės laisvės ir kitokių piliečių laisvių šalininkas, jis sugebėjo suorganizuoti tokią kariuomenę, kokios gal niekuomet ir niekur ligi tol pasauly nebuvo. Jis nežiūrėjo, kokios kilmės ir kaip apsirengę jo kareiviai, karininkai ir generolai. Jam rūpėjo visų pirma, kad tai būtų dori žmonės ir kad jiems rūpėtų Anglijos gerovė ir politinės laisvės. Taip Kromvelio kariuomenėje susispietė užvis labiau susipratę ir aiškiai nusistatę už revoliuciją Anglijos žmonės. Tarp vado ir kariuomenės dažnai būdavo didelių skirtumų, nes vadas ne iš savo prigimties, ne iš savo būdo, bet dėl reikalo buvo revoliucionierius. Bet vadas mylėjo ir gerbė savo kariuomenę, o kariuomenė savo vadą. Kieta disciplina Kromvelio armijoje buvo palaikoma ne žiauriomis priemonėmis, ne prievarta, o vyriausiojo ir kitų armijos vadų dorovės autoritetu. Kareivių tarybos tai nėra savotiškas rusų padaras: jos pirmą kartą pasirodė Kromvelio armijoj. Kromvelis nebijojo pripažinti tų tarybų, suprasdamas labai gerai, kad jeigu tik vadai autoritetingi, tai tas tarybas kaip tiktai galima bus panaudoti disciplinai palaikyti. Kromvelis ir pats labai dažnai svarstydavo su savo karininkais ir kareiviais įvairius klausimus ir reikalus ir stengdavosi žodžiu įtikinti savo draugus ir valdinius, kurie būdavo kitos nuomonės. Reikia pasakyti, kad Kromvelio armija per 20 su viršum savo gyvavimo ir kovų metų niekuomet ir niekur nebuvo nugalėta. Pikčiausi tos armijos priešai, karaliaus šalininkai, vadinamieji kavalieriai, savo sielos gilumoje buvo pilni pagarbos tai armijai. Tai, galima sakyti, yra vienintelis atsitikimas istorijoj. Tai ši armija, kurią ir šalininkai, ir

priešai vadino „geležine armija“ (Ironsides), ir paskelbė Kromvelio diktatūrą, laikė ją apie 10 metų, ligi Kromvelio mirties, ir ne tik nenusilpnino ir nesugriovė valstybės, bet visais atžvilgiais Anglijos valstybę sustiprino. Todėl, kad šituo atveju kariuomenė buvo tikras visuomenės, religijos ir politinės minties pažangos avangardas. Dabartiniais laikais yra panašumo tarp Pilsudskio diktatūros Lenkijoj ir Kromvelio diktatūros Anglijoj XVII amžiuje. Pilsudskis nuo jaunų dienų iškėlė sau tikslą atstatyti laisvą Lenkiją ir aiškiai suprato iš karto, kad šitą tikslą jis galės pasiekti tik remdamasis pažangiausiais ir revoliuciniais visuomenės sluoksniais. Taigi Pilsudskis iš pat pradžios buvo socialistas ir revoliucionierius. Kartu jis buvo gabus karininkas ir sugebėjo dar prieš Didįjį karą kariškai organizuoti Lenkijos visuomenę į sakalų, įvairių sporto organizacijų ir skautų būrius. Kai prasidėjo Didysis karas, Pilsudskis turėjo jau savo armiją ir su ta armija iš pradžios kovojo su austrais ir vokiečiais, ligi sugriuvo galingoji Rusija, Pilsudskio nuomone, — didžiausias ir pavojingiausias Lenkijos priešas. Sugriuvus Rusijai, Lenkija buvo paskelbta nepriklausoma Respublika su valstybės vadu Pilsudskiu priešaky, iš pradžios palaikoma vokiečių, o paskum — ir sąjungininkų. Ir šiandien Lenkijoje po 1926 m. gegužės mėn. perversmo viešpatauja Pilsudskio diktatūra. Bet tos diktatūros tikslas suvaldyti Lenkijos klerikalus ir fašistus ir sustiprinti demokratinę Lenkiją. Charakteringa, kad tą perversmą palaikė socialistiškai nusistačiusios Lenkijos darbininkų organizacijos. Taigi čia Pilsudskio kariuomenė ir lenkų proletariatas ėjo išvien. Ir suprantama, nes pikčiausi Pilsudskio priešai yra Lenkijos klerikalai ir nacionalistai, prisigėrę chuliganiškos fašistiškos dvasios, vienu žodžiu, Pilsudskio pikčiausias priešas ir Lenkijos pikčiausias priešas yra tas pats, būtent reakcija. Taigi, nepaisant visų Pilsudskio silpnumų, reikia pripažinti, kad jis, kaip ir Kromvelis, atstato Lenkiją, kovodamas su bjauriausiais reakcijos sluoksniais, kurie XVIII amžiuje pražudė Lenkiją. Reikia tik atsiminti Rusijos carienės Jekaterinos sąrašus visokių vyskupų, pralotų, magnatų ir didžiųjų Lenkijos valdininkų, kuriems buvo pažymėta tam tikra kaina už Lenkijos pardavimą. Ar pasiseks Pilsudskiui nugalėti Lenkijos reakciją ir sustiprinti demokratinį režimą Lenkijoj, kaip pasisekė Kromveliui, pamatysime, bet panašumas tarp tų dviejų istorinių figūrų neabejotinas.

Apie kitus šių dienų diktatorius ir galingus vyrus, kaip Mussolini, De Rivera, Pangalos, e tutti quanti* reikia pasakyti, kad

* Visi kaip vienas (*it.*)

tai yra visiškai kitos rūšies tipai negu Kromvelis ir Pilsudskis. Užpakaly tų ponų stovi kleras ir kiti visuomenės reakcininkai, ir tikslas tų ponų — grįžti prie viduramžių santvarkos. Pakanka tiktai susipažinti su pono Mussolini, gabiausio iš čia pažymėtų diktatorių, valstybės sutvarkymo korporaciniais pagrindais reakcinės nuotaikos projektu. Visiškai viduramžių vaizdas, kuriame Mussolini figūruoja kaip šių laikų condottiere*, kaip tikras savo pirmtakų įpėdinis, kaip Cezaris Bordžija, Frančesko Sforza ir kiti. Jeigu Mussolini ir pasisektų pertvarkyti taip valstybę, tai tokia Italijos valstybė tiek pat turės šansų išgyventi kaip Wellso pasakoje atsitiktinai išriedėjęs iš užsilikusio nuo praeitų amžių kiaušinio milžiniškas paukštis, kuris išriedėjęs ir suaugęs turėjo žlugti, nes šiam pasauly gyventi sąlygos jam buvo visiškai nebetinkamos. Mums nėra jokių abejonių, kad pono Mussolini diktatūra ir jo korporacinė valstybė yra istorijos anachronizmas ir todėl laikinas liguistas pasireiškimas.

Kuo gi išaiškinti, kad toksai diktatūros režimas gali atsirasti ir laikytis kurį laiką. Svarbiausia priežastis jau mūsų nurodyta anksčiau. Tai yra psichologinė priežastis, politinis plačių visuomenės sluoksnių abejingumas, sustiprintas gyvenimo sunkenybių po Didžiojo karo. Tokiomis sąlygomis smurtininkams ir akiplėšoms tiek iš dešinės, tiek ir iš kairės pusės daug šansų laimėti. Čia reikia pridėti masių tamsumą ir apskritai didelį visuomenės intelektinį nusmukimą, koksai šiandien pastebimas Italijoje, Rusijoje, Ispanijoje, Portugalijoje ir Lietuvoje. O tamsių žmonių ardymo instinktai visuomet reiškiasi stipriau negu tvarkymo instinktai. Charakteringa, kad aktyvus esti jaunimo vaidmuo panašiuose perversmuose. Kaip Mussolini perversme Italijoj, taip ir bolševikų perversme Rusijoje labai svarbų vaidmenį vaidino jaunimas, nesubrendusios moralės ir intelekto. Toksai jaunimas neturi dar sugebėjimo savarankiškai protauti ir vadovaujasi tik savo instinktais ir impulsais (skatuliais). Jis nesugeba kritiškai pažvelgti į vienokias ar kitokias priemones visuomenės gyvenimui sutvarkyti. Geriausiu atsitikimu jis tvirtai tiki visokiais gražiais žodžiais ir yra lengvai pagaunamas smurtininkų ir akiplėšų patriotiškais arba revoliuciniais šūkiais, ypač kad jo paties dar nesuvaldyti instinktai ir impulsai verčia jį neapgalvojus veikti. Juo labiau supuvusios moralės ir intelekto tėvai, juo lengviau jaunimas užima pirmas eiles politinėse kovose, nustumdamas tėvus į užpakalį. Taigi politinis abejingumas, visuomenės tamsumas ir nekultūringumas sudaro atmosferą, palankią visokioms dik-

* Karvedys (*it.*)

tatūroms. Šita prasme diktatūra yra režimas tamsių obskurantų arba, anot Wellso, tikras asilų režimas. „Steil ist der Weg zur Wahrheit und schlüpfrig zu steigen. Aber wir legen ihn doch nicht gern auf Eseln zurück“ (Status ir slidus kelias į tiesą. Bet asilai tam keliui atlikti nelabai tinka).

Taip kalba Goethe apie kelią į mokslo tiesą. Bet tas pat reikia pasakyti ir apie kelią į politinę tiesą.

Laimė dar, kad sluoksniai, kurie palaiko diktatūrą, vienur greičiau, kitur vėliau susipeša tarp savęs, ypač kleras, kuris kartu su karininkais nustato diktatūrą, niekuomet nesugeba taikiai gyventi su karininkais, kaip rodo senojo Egipto ir Viduramžių popiežių istorija. Taigi dažnai atsitinka, kad patys diktatūros kūrėjai ją ir naikina. Bet stipriausia ir didžiausia viltis yra ta, kad šios dienos pasaulis, nors ir labai liguistas ir su baisiomis votimis, iš kurių veržiasi pūliai, vis dėlto keliasi iš ligos ir tiesia savo rankas prie šviesos. Šiomis dienomis mes šventėme šimto metų sukaktuves nuo vieno iš doriausių ir kilniausių žmonių, didžiausio pasaulio kompozitoriaus Bethoveno mirties. Visa jo muzika yra žmonijos sunkių ir ilgų kovų už šviesą, tiesą ir laisvę išreiškimas. Ypač paskutiniai jo kūriniai pasižymi tokiu nežemišku gražumu, tokiu skaidrumu, kokio nerasi kitų kompozitorių muzikoje. Imkim kad ir lėtą, bet atkaklią eigą jo A-minor kvarteto, kuris Bethoveno pavadintas „Padėkos giesme Dievui už pasveikimą“. Šitame pavadinime mes matome simbolišką reikšmę. Ir mes visi šiandien keliamės iš sunkios ligos patalo. Visas pasaulis kaip tik dabar lenda iš paroksizmo beprotybės, neapykantos, žvėriškų kovų ir nusivylimų. Bethoveno muzika pilna vilties, o šių dienų mokslas, kuriam tvirtus pagrindus padėjo prieš 200 metų Newtonas, duoda aiškius ir tikslius nurodymus, kaip išeiti iš tos baisios būklės, kurioje atsidūrė žmonija. Tikėkime, kad geros valios žmonėms pasiseks nugalėti tamsių jėgų viešpatavimą ir išvesti žmoniją į šviesų kelią.

*LAISVA IR SUVARŽYTA ENERGIJA**

Rektoriaus kalba, pasakyta per imatrikuliacijos aktą 1929 metų rugsėjo 16 dieną

Didelė fizikos ir chemijos praktiška reikšmė yra ta, kad tie mokslai nurodo būdus, kaip gauti naudingą žmogui darbą iš įvairių energijos rūšių. Tai reiškia atpalaiduoti žmogų nuo sun-

* Lietuvos Universitetas 1929—1930 mokslo metais. K., 1930. P. 4—29.

kaus fizinio darbo, atliekant šitą darbą įvairių gamtos jėgų pagalba. Žmogus tik tiek pasiekia tobulesnio ir gražesnio gyvenimo, kiek jis įgyja išminties, o išminties jis gali įgyti tik tiek, kiek jis turi atliekamo laiko. Tai seniai jau žinomas dalykas ir gražiai išreikštas šiais Ekleziasto žodžiais: „Kaip gali įsigyti išminties tas, kuris traukia arklą, arba tas, kuris didžiuojasi savo gyvulių ganytojo ilga lazda aštriu galu (gyvuliams badyti), kuris gainioja bulius ir dalyvauja tų bulių darbuose ir kuris sugeba kalbėti tik apie bulius bei veršius". Ir toliau tas pats Ekleziastas priduria: „Mokslininkui išmintis ateina tik atliekamu laiku, ir tik tas, kuris turi maža darbo, taps išmintingas".

Mes čia susirinkome šiandien, ir seni, ir jauni, universitetinio darbo pradėti, kurio svarbiausias tikslas yra įsigyti šiek tiek išminties. Tad dirbant šitą išminties įsigijimo darbą mums bus labai naudinga atsiminti pacituotus čia Ekleziasto žodžius. Aš nemanau, kad kas nors suprastų tuos Ekleziasto žodžius taip, kad užvis greičiau išminties įsigyti gali tinginys. Ekleziasto minties esmė yra ta, kad jeigu žmogus yra tiek apkrautas rutinos darbais, jog visai neranda laiko pagalvoti apie savo gautus įspūdžius ir įgytus patyrimus, sutvarkyti suteiktas jam žinias ir apskritai sutvarkyti savo intelekto turinį, tai toksai žmogus niekuomet neįsigis išminties ir nepareikš jokios kūrybos. Aš noriu tuo pasakyti, kad ir jūs, jauni kolegos, neįsigysite išminties universitete, jeigu jūsų visas darbas čionai bus tik pasyvus paskaitų klausymas, privalomų rutininių darbų įvairiose universiteto įstaigose atlikimas ir sportas arba šokiai atliekamu laiku. Išmintis ateis jums tik tada, kada jūs patys atliekamuoju laiku skaitysite, rašysite ir galvosite, diskutuosite tarp savęs ir su savo senesniais kolegomis įvairias gamtos bei gyvenimo problemas ir nepasitenkinsite vien tik savo siauru specialybės darbu, o ieškosite santykių tarp įvairių gyvenimo sričių, atsimindami poeto žodžius:

„Wie alles sich zum Ganzen webt,
Eins in dem andern wirkt und lebt"

(Kaip visa kas pasauly yra susiję, kaip vienas dalykas veikia ir gyvena kitame dalyke).

Didelė ir gili Ekleziasto žodžių tiesa liečia bet kurios mokslinės problemos atsiradimą ir išsprendimą. Taigi liečia ir tą problemą, kurią aš pasiėmiau savo šios dienos paskaitos tema, būtent apie laisvą ir suvaržytą pasaulio energiją.

Aš turiu garbę dėstyti Lietuvos universitete fizinę chemiją, kurios pagrindinis uždavinys yra nustatyti santykius tarp cheminės energijos ir kitų energijos rūšių ir taip prieiti prie supratimo

to, ką chemikas vadina cheminiu giminiškumu. Tai yra sena sąvoka. Jos autorius — vienas didžiausių vidurinių amžių alchemikų Albertas Didysis (Albertus Magnus), buvęs Ratiboro vyskupu, bet didžiąją savo gyvenimo dalį praleidęs Kolonijoje (Kelne) dominikonų vienuolyne, kur jis studijavo teologiją, filosofiją bei alchemiją, ir taip vaisingai, kad įsigijo garbingą titulą „Doctor Universalis".

Albertas Didysis, manydamas, kad jungiasi tarp savęs tik tokie kūnai, kurie turi ką nors bendra arba yra panašūs, laikė šitą kūnų panašumą, arba giminiškumą, įvairių cheminių reakcijų priežastimi. Mes šiandien žinome, kad daug smarkiau ir daug dažniau jungiasi tarp savęs priešingos prigimties kūnai. Taigi cheminio giminiškumo sąvoka yra netiksli. Tos sąvokos antropomorfiška kilmė yra neabejotina kaip ir kitų mokslo sąvokų, bet jos turinys šiandien griežtai skiriasi nuo to turinio, kuris jai buvo suteiktas alchemikų. Alberto Didžiojo autoriteto paveikti, mes ir šiandien vadiname cheminiu giminiškumu įvairių cheminių reakcijų priežastį. Bet šiandien mes suprantame tą cheminį giminiškumą kaip cheminės energijos potencialą ir stengiamės suprasti cheminio giminiškumo esmę nustatydami kiekybinius santykius tarp cheminės energijos ir kitų energijos rūšių. Šitas cheminių reakcijų tyrimo metodas yra vadinamas termodinaminiu metodu; jis neleidžia mums suprast reakcijų mechanizmo, bet užtat jis yra visai nepriklausomas nuo mūsų hipotezių apie materijos struktūrą ir nuo įvairių dinaminių modelių, kuriais mes stengiamės išaiškinti vienus ar kitus cheminius procesus. Dinaminio modelio, arba paprastai dinaminis, metodas yra daug vaizdingesnis ir turi didesnę euristinę vertę. Bet jo pagrindas nėra pakankamai tvirtas todėl, kad mūsų pažiūros į materijos struktūrą nuolat keičiasi. Tikrenybėje tenka naudotis ir vienu, ir antru metodu, ir todėl dėstydamas čionai termodinaminę cheminio giminiškumo teoriją aš priverstas būsiu laikas nuo laiko griebtis ir dinaminio metodo pagalbos.

Aš čia visiškai neliesiu, kaip plėtojosi cheminio giminiškumo koncepcija iki paskelbiant energijos tvarumo dėsnį. Taip pat aš neliesiu naujausios elektrinės cheminio giminiškumo teorijos, nes tai teorijai kol kas sunku dar konkuruoti su termodinamine teorija.

Chemikas pamažu ir nuosaikiai prieina prie cheminio giminiškumo, t. y. prie cheminių jėgų supratimo, kiekybiškai sekdamas santykius tarp chemijos energijos ir kitų energijos rūšių. Kadangi chemijos energija palyginti labai lengvai, tarytum noriai, virsta šiluma, tai tarp fizikų ir chemikų jau seniai įsivyravo

nuomonė, kad tarp chemijos energijos ir šilumos veikia ypatingai intymūs ryšiai, ir todėl nuo energijos tvarumo dėsnio įsigalėjimo (XIX amž. vidury) chemikai ir fizikai uoliai ėmė matuoti kalorimetrais šilumą, cheminių reakcijų atpalaiduojamą arba absorbuojamą. Iš tokių matavimų susidarė termochemija, kuri sudaro svarbų fizinės chemijos skyrių. Remdamasis termochemijos duomenimis, prancūzas Berthelot'as 1879 metais paskelbė savo garsų maksimum darbo principą, kuris skamba taip:

„Bet kuri cheminė reakcija, kuri savaime eina iki galo be išorinės energijos intervencijos, stengiasi sudaryti tokią medžiagą arba tokių medžiagų sistemą, kuri atpalaiduoja maksimalų šilumos kiekį".

Bet kuri mechaninė sistema pasiekia pusiausvyros padėtį, kada tos sistemos potencinė energija pasiekia minimumą. Remiantis mechanine šilumos teorija, šiluma yra kinetinė molekulių energija. Taigi maksimum šilumos reiškia maksimum kinetinės energijos ir todėl minimum potencinės energijos. Todėl Berthelot'as ir vadina savo principą maksimum darbo principu. Berthelot'o principas duoda atsakymus į du svarbius chemikui klausimus:

1) kuria kryptimi vyksta spontaniškos (savaimingos) cheminės reakcijos ir

2) kaip išreikšti kiekybiškai cheminį giminiškumą.

Berthelot'as mano, kad savaime cheminės reakcijos vyksta tik tada, jeigu jos atpalaiduoja šilumą. Bet ir Berthelot'o laikais buvo žinoma, ir šiandien žinoma visa grupė fizinių-cheminių procesų, kurie savaime vyksta absorbuodami šilumą. Pavyzdžiui, ledas, sumaišytas su druska, savaime tirpsta absorbuodamas šilumą; fosfonio chloridas $PHCl_4$ savaime skyla (disocijuoja), absorbuodamas šilumą, į PH_3 ir HCl.

Galop mes žinome šiandien tokių reakcijų, kurios ta pačia temperatūra ir apskritai tomis pačiomis sąlygomis vyksta ir viena, ir priešinga kryptimi, vadinasi, savaime vyksta ir absorbuodamos, ir atpalaiduodamos šilumą. Tai yra visos vadinamosios grįžtamosios reakcijos, kurios neina iki galo, o veda prie tam tikros pusiausvyros tarp reaguojančių medžiagų ir reakcijos produktų.

Be to, Berthelot'as, pavadinęs savo principą maksimum darbo principu, manė, kad visa reakcijos atpalaiduota šiluma gali būti paversta mechaniniu darbu. Visas vadinamas ionines reakcijas galima varyti taip, kad jos būtų elektros energijos išteklius. Pavyzdžiui, įmetus keletą gabaliukų cinko į vario sulfato tirpalą, cinkas pakeis varį ir bus atpalaiduota itin daug šilumos.

Bet tokiomis sąlygomis šita pakaitos reakcija yra nekoordinuota reakcija. Mes galime erdve perskirti reaguojančias medžiagas ir reakcijos produktus, kitaip sakant, mes galime atitinkamai sukoordinuoti reaguojančias medžiagas ir reakcijos produktus, ir tada gausime Danielio elementą. Čionai vyksta ta pati pakaitos reakcija. Bet tos reakcijos cheminė energija visa virsta elektros energija, o elektros energija visa gali būti paversta mechaniniu darbu. Taigi panašių reakcijų mechaninį darbą mes galime išmatuoti ir taip patikrinti Berthelot'o principą. Pasirodo, kad tik išimtiniais atsitikimais visa reakcijos šiluma virsta darbu. Dauguma atsitikimų darbo gaunama mažiau kaip reakcijos šilumos ir kai kuriais išimtiniais atsitikimais darbo gaunama daugiau kaip reakcijos šilumos. Taigi iš tikrųjų Berthelot'o principas pasirodo nesuderinamas su žinomais faktais.

1882 metais didelis Vokietijos fizikas Helmholtzas, pasirėmęs pirmuoju ir antruoju energijos dėsniais (termodinamikos dėsniais), davė formulę, kuria galima apskaityti darbą iš reakcijos šilumos. Anksčiau, dar 1859 metais, tokią pat formulę išvedė irgi didelis fizikas amerikietis Willardas Gibbsas, bet jo darbai Europoje ilgą laiką buvo nežinomi. Helmholtzas padalina sistemos vidaus energiją U į dvi dalis: sistemos laisvą energiją F ir suvaržytą energiją G taip, kad $U=F+G$. Helmholtzas įrodo, kad reakcijos kryptį nulemia ne visa sistemos vidaus energija U (šita energija U yra lygi reakcijos šilumos efektui visais tais atvejais, kada vykstant reakcijai sistemos tūris nesikeičia), o tik jos laisva energija F. Tos laisvos energijos F atmaina (sumažėjimas) ir yra tikras cheminio giminiškumo matas, ir cheminės reakcijos eina spontaniškai (savaimingai) tik laisvos energijos mažėjimo kryptimi. Taigi chemikas, projektuodamas naują sintezę, turi iš anksto žinoti, ar jo sugalvotos reakcijos realizuojamos, ar ne. Vadinasi, jam reikia turėti formulę, su kuria jis galėtų apskaityti laisvos energijos atmainos didumą ir ženklą. Kad gautume tokią formulę, reikia pasiremti šilumos mašinų teorija. Kai kam gal ir keistai atrodo, kad cheminių reakcijų teorija yra susijusi su šilumos mašinų teorija. Bet taip iš tikrųjų yra.

Garo mašina išrasta kvalifikuoto anglių kasyklų darbininko Newcomeno 1705 metais. Modifikuota ir žymiai patobulinta forma tokią mašiną sukonstravo 1768 metais mokytas mechanikas James Wattas. Bet tų mašinų našumas buvo labai žemas, jos paversdavo naudingu žmogui darbu tik 8—10% šilumos, gautos iš anglių. Šilumos mašinų problema susidomėjo, be kitų, ir Sadi Carnot. Tai buvo paryžietis, garsaus Prancūzų Didžiosios revoliucijos generolo ir inžinieriaus Lazaro Carnot'o sūnus. Kurį

laiką jis tarnavo kariuomenėje, bet iš tos tarnybos pasitraukė ir užsiėmė šilumos mašinų teorija. Carnot'as kelia sau klausimą, kuriomis sąlygomis iš tam tikro šilumos kiekio galima gauti maksimalų darbo kiekį. Visų pirma jis konstatuoja, kad šiluma gali būti darbo išteklium tik tada, kada ji savaime slenka iš aukštesnės temperatūros vietos į žemesnės temperatūros vietą, lygiai kaip ir vanduo būna darbo išteklium tik savaime krisdamas iš aukštesnės į žemesnę vietą. Anot Carnot'o, savaime šiluma niekuomet negali pereiti iš žemesnės į aukštesnę temperatūrą. Jeigu tai būtų galima, tai galima būtų realizuoti antrosios rūšies perpetuum mobile, t. y. galima būtų padirbti tokią mašiną, kuri sugebėtų paversti darbu aplinkos šilumą. Tokia mašina neprieštarautų energijos tvarumo dėsniui, bet prityrimas rodo, kad ji negalima, nes negalima oro šilumos sąskaita palaikyti orlaivio judėjimo ore arba vandenyno šilumos sąskaita garlaivio judėjimo.

Toliau Carnot'as konstatuoja, kad iš tam tikro šilumos kiekio galima gauti maksimum darbo, jeigu mašinoje eliminuotos visos darbo nuostolio priežastys, būtent: 1) trynimas, 2) šilumos laidumas ir radiacija, 3) dujų ekspansija į vakuumą, arba difuzija, ir 4) staigi dujų ekspansija. Kada nurodytos čia darbo nuostolio priežastys pašalintos, tai Carnot'as sako, kad mašina dirba grįžtamai. Grįžtamąjį procesą sugalvojo Carnot'as. Tai yra toksai procesas, kurį galima pavaryti atgal ir atstatyti pirminę sistemos padėtį be jokių atmainų aplinkoje, arba, kaip šiandien sakoma fizikoje, be jokių kompensacijų. Charakteringiausias grįžtamojo proceso požymis yra tas, kad dalyvaujanti tame procese medžiaginė sistema be galo mažai nutolsta nuo savo pusiausvyros padėties bet kuriuo proceso momentu. Kadangi gamtoje nėra tokių procesų, kuriuose nedalyvautų trynimo jėgos, šilumos laidumas, radiacija ir difuzija, ir kadangi žinomos mums medžiaginių sistemų atmainos vyksta tokiomis sąlygomis, kada tos sistemos yra žymiai nutolę nuo pusiausvyros padėties, tai gamtoje mes turime tik negrįžtamus procesus, o grįžtamieji procesai, vadinami dar termodinaminiais procesais, yra tik abstrakcija. Be to, Carnot'as savo nagrinėjimuose vartoja ypatingą metodą, būtent grįžtamojo ciklo metodą. Kada bet kuri medžiaginė sistema iš tam tikros pradžios padėties A pervedama per eilę tarpinių padėčių B, C, D ir t. t. ir paskum per tas pačias tarpines padėtis grąžinama į pirminę padėtį A, tai sakoma, kad medžiaginė sistema atliko ciklą. Jeigu visos to ciklo operacijos atliktos grįžtamai, tai ir ciklas bus grįžtamas, vadinasi, bus abstraktinis arba termodinaminis ciklas, nes tikrovėje visi ciklai yra negrįžtamieji.

Taigi Carnot'as įsivaizduoja idealią šilumos mašiną ir atlieka su tokia mašina grįžtamąjį ciklą. Jo mašina absorbuoja tam tikrą šilumos kiekį Q_1 iš labai didelio aukštesnės absoliutinės temperatūros T_1 šilumos rezervuaro ir atiduoda tam tikrą šilumos kiekį Q_2 antrajam dideliam žemesnės absoliutinės temperatūros T_2 šilumos rezervuarui. Pirmasai šilumos rezervuaras atitinka šilumos mašinos garų katilą, o antrasai — šaldytuvą. Subalansuodamas visus ciklo mechaniškus ir šilumos efektus, Carnot'as gauna savo idealinės šilumos mašinos našumui tokią formulę:

$$\frac{A}{Q_1} = \frac{Q_1 - Q_2}{Q_1} = \frac{T_1 - T_2}{T_1}.$$

Čia A reiškia gautą darbą. Tasai darbas yra lygus absorbuotos ir atiduotos šilumos skirtumui Q_1—Q_2. Tasai darbas yra maksimalus, nes Carnot'o mašina dirba grįžtamai.

Carnot'as įrodo, kad čia duota formulė galioja visokioms šilumos mašinoms nepriklausomai nuo medžiagos, kuri vartojama kaip tarpininkas šilumai pereiti į darbą. Jeigu įvairios idealios šilumos mašinos pasižymėtų įvairiais našumais, tai antrosios rūšies perpetuum mobile būtų realizuojamas dalykas.

Šita išvada žinoma kaip Carnot'o teorema. Iš jos išeina, kad visa šiluma gali būti paversta darbu tiktai absoliutinio nulio temperatūra (kitaip sakant, jeigu mes turėtumėm absoliutinio nulio temperatūros šaldytuvą). Bet fizikoje absoliutinis temperatūros nulis nerealizuojamas dalykas, ir todėl fiziniam pasauly iš esmės negalima visos šilumos paversti darbu, tuo tarpu visas darbas gali būti paverstas šiluma. Tai ir reiškia, kad šilumos perėjimas į darbą yra negrįžtamasai procesas, kitaip sakant, toksai procesas, kuris negali būti atliktas be tam tikrų kompensacijų.

Išdėstyti čia trumpai Carnot'o teoriniai tyrinėjimai yra paskelbti jo vieninteliam veikale 1824 metais Paryžiuje: „Réflexions sur la puissance motrice du feu et sur les machines propres à développer cette puissance, par S. Carnot, Ancien élève de l'école polytechnique". Tai yra knygutė iš viso 64 puslapių. Jis jaunas mirė ir daugiau nieko nepaliko. Be to, ilgą laiką — iki 1852 metų — jo darbas buvo visai užmirštas. Minėtais metais Paryžiuje apsilankė tuomet dar jaunas Williamas Thomsonas, paskum tapęs didžiausiu Anglijos fiziku. Thomsonas pats sako, kad jis dvi savaites lankėsi pas visus Paryžiaus antikvarus bukinistus, kol jam pasisekė iškasti šitą knygutę. Šiandien Carnot'as laikomas vienu iš didžiausių fizikų, ir štai kodėl.

Visų pirma visi šilumos mašinų patobulinimai pasiekti remiantis Carnot'o čia duota formule. Be Carnot'o šilumos teoremos mes šiandien neturėtumėm nei aukšto spaudimo mašinų, nei vidaus degimo variklių (Dyzelio variklių), nei garo turbinų, kurių našumas šiandien kai kada siekia 36%. Taigi čia mes turime kaip tiktai aiškų įrodymą, kokios didelės reikšmės praktikai turi abstrakti teorija.

Bet Carnot'o teorema, kuri ilgainiui virto antruoju energijos, arba termodinamikos, dėsniu, ir jo grįžtamojo ciklo metodas ne mažesnės reikšmės turėjo ir cheminių reakcijų teorijai ir chemijos gamybos praktikai. Iš Carnot'o teoremos išaugo termodinamikos mokslas, kuris sudaro pagrindinį fizinės chemijos skyrių.

Grįžtame dabar prie svarbaus chemikui laisvosios energijos apskaitymo. Tegu izoliuotoje medžiagos sistemoje vyksta bet kurios atmainos. Apskritai tos atmainos charakterizuojamos tam tikra sistemos vidaus energijos atmaina U, tam tikrais mechaniniais efektais A ir šilumos efektais Q. Pagal energijos tvarumo dėsnį mes turime: $U=A-Q$. Čia mechaniniai efektai A ir šilumos efektai Q paimti su priešingais ženklais todėl, kad įprasta termodinamikoje atliktą sistemos darbą laikyti teigiamu, o atpalaiduotą sistemos šilumą laikyti neigiamu dydžiu. Šita lygtis sako, kad vykstant bet kurioms atmainoms izoliuotoje sistemoje, tos sistemos visas energijos kiekis nesikeičia. Tai yra irgi išdava neigiamo žmonijos prityrimo, negalimumo konstruoti perpetuum mobile pirmos rūšies, t. y. konstruoti tokia mašiną, kuri iš nieko kurtų darbą. Tai reiškia, kad energija yra toksai dalykas, kurio nei sukurti, nei panaikinti negalima.

Grįždami prie Carnot'o anksčiau duotos formulės ir turėdami tokius du šilumos rezervuarus, kurių temperatūrų skirtumas yra be galo mažas dydis dT, mes galime šitą formulę parašyti taip:

$$\frac{dA}{Q}=\frac{dT}{T}, \text{ arba } dA=Q\cdot\frac{dT}{T}.$$

Čia dA reiškia be galo mažą darbą, kuris gaunamas atlikus grįžtamąjį ciklą tarp dviejų šilumos rezervuarų, kurių temperatūros skiriasi be galo mažu dydžiu dT. Tokia diferencinės lygties forma išreiškiamas antrasis termodinamikos dėsnis. Iš šitos diferencinės lygties eina: $Q=T\frac{dA}{dT}$. Pakeisdami Q šituo reiškiniu energijos tvarumo dėsnio lygtyje, mes gauname:

$$U=A-T\frac{dA}{dT}, \text{ arba } A=U+T\frac{dA}{dT}.$$

Tai ir yra garsioji Gibbso-Helmholtzo lygtis, kuri nustato tikslius santykius tarp sistemos vidaus energijos atmainos, jos laisvosios energijos atmainos, kuri grįžtamiesiems procesams yra lygi gautam darbui A, ir galop suvaržytos energijos.

Taigi laisvosios energijos atmainos — $\Delta F = A$ apskaitymui reikia žinoti iš kalorimetrinių matavimų reakcijos šilumos efektą, kuris yra lygus vidaus energijos atmainai U, ir, be to, reikia mokėti apskaityti suvaržytą energiją $T\frac{dA}{dT}$. Dydis $\frac{dA}{dT}$ yra temperatūrinis darbo koeficientas ir reiškia sistemos darbingumo padidėjimą arba sumažėjimą pakilus temperatūrai 1°. Taigi tik tokiais atvejais, kada $\frac{dA}{dT} = 0$, arba kada $T = 0$, vadinasi, kada keičiantis temperatūrai sistemos darbingumas nesikeičia, arba kada reakcija vyksta absoliutinio nulio temperatūra, suvaržyta energija $T\frac{dA}{dT} = 0$ ir $A = U$. Vadinasi, tik tokiais atsitikimais cheminėms reakcijoms galioja Berthelot'o maksimum darbo principas. Užvis daugiau atsitikimų, kada $\frac{dA}{dT} < 0$ ir tada laisvosios energijos atmaina, lygi gautam darbui, yra mažesnė už reakcijos šilumą. Kai kuriais atsitikimais $\frac{dA}{dT} > 0$, ir gautas darbas yra didesnis už reakcijos atpalaiduotą šilumą. Taigi Berthelot'o principas yra tik specialus Gibbso-Helmholtzo lygties atsitikimas. Bet ir Gibbso-Helmholtzo lygtis duota čia forma yra naudinga chemikui tik tada, kada jis turi reikalo su tokiomis reakcijomis, kurias galima varyti taip, kad jos būtų darbo išteklium. Tada galima išmatuoti dažniausiai galvanometru gautą darbą įvairiomis temperatūromis, surasti temperatūrinį darbo koeficientą $\frac{dA}{dT}$ ir apskaityti suvaržytą energiją $T\frac{dA}{dT}$. Bet tokių reakcijų, kaip jau mes matėme, palyginti nedaug. Dauguma organinės chemijos reakcijų yra kaip tiktai tokios rūšies, kurių darbingumas negalima išmatuoti. Todėl kad ir chemikas organikas pajėgtų apskaityti iš anksto laisvosios energijos atmainą, reikia pakeisti suvaržytos energijos formulę ir apskritai reikia susipažinti, kuriomis sąlygomis energija būna suvaržyta ir kaip tą energiją atpalaiduoti. Mes tuom dabar ir užsiimsime.

Iš Carnot'o teoremos eina, kad gaunant darbą iš šilumos visuomet tam tikras šilumos kiekis nukrinta nuo aukštesnės į žemesnę temperatūrą. Bet žemesnės temperatūros šiluma darbingumo atžvilgiu yra mažesnės vertės.

Bet kurios energijos rūšies kiekį mes galime išreikšti kaip dviejų veiksnių sandaugą: talpumo ir intensyvumo arba potencialo. Šilumos energiją mes išreiškiame kaip šilumos talpumo ir temperatūros sandaugą. Taigi mes galime pasakyti, kad virstant šilumai darbu jos potencialas krinta. Bet ir visos kitos energijos rūšys gali būti darbo išteklius tik tada, kada jos savaime krinta nuo aukštesnių potencialų į žemesnius. Taigi visi savaimingai vykstą gamtos procesai yra susiję su energijos vertės darbingumo atžvilgiu kritimu. Tai reiškia, kad gamtoje visų savaimingai vykstančių procesų padarinys yra energijos žemo darbingumo augimas energijos aukšto darbingumo sąskaita. Galima pasakyti, kad visų gamtos spontaninių procesų tendencija yra energijos potencialų išlyginimas, kitaip sakant, stagnacija arba pusiausvyra. Kadangi įvairios energijos rūšys labai lengvai virsta šiluma, tai galima pasakyti, kad fizinis pasaulis spontaniškai siekia tokios padėties, kad tam pasauly pasiliktų tik visur tos pačios temperatūros šiluma. Tai reiškia fizinio pasaulio mirtį.

Išdėstyta čia forma antrasis termodinamikos dėsnis buvo paskelbtas didelio Anglijos fiziko Williamo Thomsono ir žinomas kaip energijos degradacijos, arba degeneracijos, dėsnis. Bet tai yra per daug filosofiška šito dėsnio redakcija ir todėl netinka tiksliems kiekybiniams tyrinėjimams.

Iš Carnot'o teoremos eina: $1-\frac{Q_2}{Q_1}=1-\frac{T_2}{T_1}$, arba $\frac{Q_2}{Q_1}=\frac{T_2}{T_1}$, arba $\frac{Q_1}{T_1}=\frac{Q_2}{T_2}=\text{const.}$, arba $\frac{Q_1}{T_1}-\frac{Q_2}{T_2}=0$. Tai reiškia, kad santykis absorbuotos arba atiduotos šilumos ir absoliutinės temperatūros, kuria ta šiluma absorbuota arba atiduota, visiems grįžtamiesiems procesams yra pastovus dydis. Vokietis Clausius vadina šitą santykį entrope ir žymi jį ženklu S. Taigi apskritai $S=\frac{Q}{T}$ ir $Q=T\cdot S$, arba, kai turime reikalo su be galo mažomis entropės atmainomis, $\mathrm{d}S=\frac{\mathrm{d}Q}{T}$, arba $\mathrm{d}Q=T\mathrm{d}S$. Clausius įrodo, kad jo sugalvota entropės funkcija yra panašios rūšies kaip ir sistemos vidaus energijos funkcija. Vadinasi, tiek sistemos vidaus energiją, tiek ir jos entropę galima išreikšti sistemos parametrais.

Pažiūrėsime dabar, kodėl Clausius pavadino šitą funkciją entrope. Įsivaizduokime šilumos laidininką, kurio vienoje vietoje yra temperatūra T_1, o kitoje vietoje temperatūra T_2, taip kad $T_1>T_2$. Tokiomis sąlygomis šiluma savaime slenka iš vietos T_1 į vietą T_2, neatlikdama darbo. Vadinasi, mes čia turime negrįž-

tamąjį šilumos judėjimą. Tegu per tam tikrą laiką iš vietos T_1 į vietą T_2 pereina šilumos kiekis Q. Tad entropės atmaina (sumažėjimas) pirmoje vietoje bus $-\frac{Q}{T_2}$, o antroje vietoje (entropės padidėjimas) bus $+\frac{Q}{T_2}$. Taigi apskritai šilumos laidumo proceso entropės atmaina bus

$$-\frac{Q}{T_1}+\frac{Q}{T_2}=Q\left(\frac{1}{T_2}-\frac{1}{T_1}\right).$$

Kadangi $T_2<T_1$, tai $\frac{1}{T_2}>\frac{1}{T_1}$, ir todėl dydis skliaustuose teigiamas. Vadinasi, šito negrįžtamojo proceso entropės atmaina yra teigiamas dydis. Clausius įrodo, kad ir visų kitų negrįžtamųjų procesų, kaip jie čia mūsų anksčiau apibūdinti, entropės atmaina yra teigiamas dydis. Tai reiškia, kad spontaniškai, savaimingai vykstančių gamtoje procesų vaisius yra pasaulio entropės augimas. Grįžtamiesiems procesams, kaip jau mes matėme, galioja lygtis $\frac{Q_1}{T_1}-\frac{Q_2}{T_2}=0$. Tai reiškia, kad grįžtamųjų, arba termodinaminių, procesų entropė nesikeičia. Todėl Clausius išreiškia antrąjį termodinamikos dėsnį matematiškai taip: $\int \mathrm{d}S\geqslant 0$. Žodžiais tai reiškia, kad pasaulio entropė siekia maksimumo. Kada ji pasieks tą maksimumą, tai pasaulis pasieks pusiausvyros padėtį.

Kadangi entropę S kai kada galima išreikšti tam tikra lygtimi kaip medžiagos sistemos parametrų funkciją, tai dažnai galima sistemos entropės atmainas apskaityti ir todėl apskaityti ir sistemos suvaržytą energiją, nes, kaip jau mes matėme, ta suvaržyta energija $Q=TS$, arba $\mathrm{d}Q=T\mathrm{d}S$.

Iš viso to, kas čia pasakyta, išeina, kad entropė yra sistemos pasiekto pasikeitimo didumas arba sistemos nedarbingumo tikrasis matas. „Entropein“ graikų kalboje reiškia pakeisti, transformuoti. Iš čia ir pavadinimas. Šita funkcija Clausiuso apibūdinta forma yra visai abstraktus dydis. Sistemos entropė yra neapčiuopiamas dalykas, tuo tarpu sistemos energijos atmainos liečia mūsų jutimo organus.

Jau Thomsonas, formuluodamas antrąjį termodinamikos dėsnį kaip energijos degradacijos dėsnį, pabrėžė, kad to dėsnio galia yra apribota, nes jis negalioja gyvajam pasauliui. Filosofai iškėlė dėl šito dėsnio abejonių, nurodydami tai, kad fizinis pasaulis egzistuoja neribotai ilgą laiką, o tačiau tasai fizinis pasaulis yra dar toli nuo pusiausvyros padėties. Galop ir pačių fizikų tarpe

kilo dėl šito dėsnio abejonių, nes jis yra tik prityrimo išdava, negalimumo antrosios rūšies perpetuum mobile konsekvencija, ir to dėsnio jokiu būdu negalima gauti dedukcijos keliu iš tvirtų klasikinės mechanikos principų, nes klasikinė mechanika turi reikalo su grįžtamaisiais procesais, tuo tarpu entropės dėsnis liečia šilumos perėjimus į darbą, kurie yra negrįžtamieji procesai. Taigi klasikinės mechanikos priežastingumo principas ir jos determinizmas neliečia entropės dėsnio.

Be to, jau Maxwellis, vienas iš kinetinės dujų teorijos kūrėjų, nurodė, kad sąmoningos esybės intervencija gali pakeisti fizinio pasaulio procesų eigą taip, kad tie procesai vyks entropės mažėjimo linkme, vadinasi, prieš entropės dėsnį. Jeigu mes turime indą, pripildytą tam tikro spaudimo ir tam tikros temperatūros dujų, tai entropės dėsnis sako, kad savaime negali atsitikti taip, kad dujų temperatūra vienoje indo pusėje pasidarytų aukštesnė kaip antroje indo pusėje. Maxwellis įsivaizduoja, kad indas padalintas į dvi lygias dalis pertvara, o toje pertvaroje yra langelis su uždanga, o ties langeliu demonas, t. y. tokia pat sąmoninga esybė kaip žmogus, bet tik su tobulesniais jutimo organais, ir tas demonas mato atskiras dujų molekules ir gali jomis operuoti. Dujos, būdamos tam tikros temperatūros ir tam tikro spaudimo, susideda iš didelės daugybės molekulių, kurios laksto visuomet tiesiomis linijomis, bet nuolat keičia judėjimo kryptį ir greitumą. Toksai judėjimas vadinasi chaotišku arba nekoordinuotu judėjimu. Tai reiškia, kad čia mes turime įvairaus greitumo molekules. Bet greitumų pasidalinimas tarp molekulių gali būti išreikštas vadinama tikimybės kreive, kuri rodo, kad labai maža yra molekulių su labai mažais greitumais ir su labai dideliais greitumais, o labai daug molekulių yra su vadinamais vidutiniais greitumais. Kadangi kinetinė energija pareina nuo greitumo ir kadangi dujų temperatūra yra proporcinga kinetinei energijai, tai vidutinė dujų kinetinė energija ir vidutinė temperatūra yra pastovūs dydžiai ir spontaniškai dujose negali susidaryti temperatūrų skirtumo. Bet Maxwellio demonas mato molekules. Kiekvieną kartą, kada prie pertvaros langelio prisiartina greitesnė molekulė, jis atidaro langelį ir praleidžia tą molekulę į kitą indo pusę. Operuodamas taip, demonas galop surenka vienoje indo pusėje greitesnes molekules, o kitoje — lėtesnes. Taigi demono intervencijos rezultatas yra tas, kad vienoje indo pusėje dujų temperatūra pasidaro aukštesnė, o kitoje žemesnė. Bet toksai procesas prieštarauja entropės dėsniui. Jis tarp kitko rodo, kad jeigu žmogus galėtų operuoti atskiromis molekulėmis, tai jis sugebėtų vienodai tempe-

ruotos aplinkumos šilumą paversti darbu, vadinasi, sugebėtų konstruoti antrosios rūšies perpetuum mobile.

Pasteuras parodė, kad paprasčiausieji mikroorganizmai elgiasi panašiai kaip Maxwellio demonas. Nagrinėdamas vyno rūgšties druskas, Pasteuras konstatavo, kad yra trys formos tos rūgšties tos pačios sudėties ir tos pačios cheminės struktūros. Dvi iš tų formų yra optiškai aktyvios, t. y. suka šviesos poliarizacijos plokštumą: viena į kairę, o antra į dešinę pusę (kairioji ir dešinioji rūgštys), o trečioji forma yra ekvimolekulis mišinys abiejų optiškai aktyvių formų ir todėl optiškai neaktyvi (nesuka šviesos poliarizacijos plokštumos). Šita trečioji forma vadinasi racemiška. Pasteuras parodė, kad laboratorijoje visuomet savaime susidaro neaktyvi racemiška forma. Kad tokią racemišką formą būtų galima perskirti į optiškai aktyvias formas, reikia sąmoningos esybės — tyrėjo intervencijos. Bet kai kada pakanka ir paprasčiausio mikroorganizmo intervencijos. Pasteuras paruošė racemiškos vyno rūgšties tirpalą ir leido tame tirpale vaisintis grybeliui „Penicillium Glaucum". Tasai grybelis vaisinosi kairiosios rūgšties sąskaita taip, kad tirpale pasiliko dešinioji rūgštis. Taigi ir grybeliai turi palinkimo ar į kairę, ar į dešinę pusę, ir todėl pastangos eliminuoti dešiniuosius ir kairiuosius yra tuščios, nes prieštarauja pasaulio Kūrėjo planams. Apskritai mes čia turime didelę gyvybės paslaptį. Optiškai aktyvūs cheminiai junginiai turi asimetrišką struktūrą, ir visi gyvi organizmai, pradedant nuo paprasčiausių ir baigiant žmogumi, yra asimetriški padarai. Taigi paprasčiausi gyvi padarai turi pasirinkimo sugebėjimą ir pasirenka savo reikalams asimetriškas negyvojo pasaulio formas.

Apskritai gamtoje visuomet savaimingai susidaro racemiškų formų pagal entropės dėsnį. Tų racemiškų formų perskyrimas į optiškai aktyvias formas reikalingas yra gyvybės jėgos intervencijos, arba tyrinėtojo intervencijos, ir tada mes turime procesą, nukreiptą prieš entropės dėsnį.

Pagaliau ir negyvajame pasaulyje mes žinome šiandien procesus, kurie be jokios gyvos jėgos intervencijos vyksta prieš entropės dėsnį, t. y. entropės mažėjimo linkme. Aš čia kalbu apie vadinamuosius Browno judėjimus. Tokiais judėjimais pasižymi koloidinės dalelės, ir jie yra vaisius impulsų, kuriuos suteikia vandens arba kito skystimo molekulės suspenduotoms tame skystime koloidinėms dalelėms. Stebėdamas koloidinio tirpalo lašą ultramikroskope, tyrinėtojas dažnai gali matyti, kaip tos koloidinės dalelės, judėdamos chaotiškai kaip ir molekulės, slenka savaime iš mažesnės koncentracijos vietų į didesnės koncentracijos vietas, taigi prieš entropės dėsnio reikalavimus, nes pagal entropės

dėsnį difuzija visuomet vyksta iš didesnės koncentracijos vietų į mažesnės koncentracijos vietas.

Nepaisant čia nurodytų entropės dėsnio trūkumų tiek formaliosios logikos, tiek ir faktiniu požiūriu, visos padarytos iš to dėsnio išvados, visi dedukcijos keliu nustatyti santykiai patikrinti eksperimentais ir atitinka tikrenybę be jokių išimčių. Taigi fizikai ir chemikai jau seniai jautė reikalą ar šiaip, ar taip suderinti šitą entropės dėsnį su determinizmo principo reikalavimais.

Garsus Vienos fizikas Boltzmannas pirmutinis pamėgino interpretuoti šitą dėsnį tikimybių teorijos požiūriu. Jis pirmutinis pritaikė statistikos metodus fizikos ir chemijos problemų tyrinėjimams ir padėjo pagrindus vadinamajai statistinei mechanikai, kurios vaisiai yra Plancko kvantų teorija ir pastarųjų laikų kvantų, arba bangų, mechanika.

Tam tikras dujų tūris susideda iš didelės daugybės molekulių, esančių chaotiško judėjimo būklėje. Iš tikrųjų kiekvienos molekulės judėjimas pareina nuo kitų molekulių judėjimo, bet ta priklausomybė yra tokia paini, kad negalima jos išreikšti kokia nors matematine lygtimi. Matematika vadina tokią sistemą kolektyvu. Šita prasme kolektyvą sudaro ir uodų spiečius, nes tai yra irgi nekoordinuota chaotiška sistema. Tuo tarpu, sakysime, kareivių kuopa yra koordinuota sistema, nes kiekvieno kareivio judėjimas yra aiškiai apibūdintas kitų kareivių judėjimais ir gali būti išreikštas paprasta lygtimi kaip funkcija charakteringų kuopai dydžių.

Įsivaizduokime dabar sau indą ir tame inde tik vieną dujų molekulę. Tikimybė, kad ta molekulė bus ar vienoje, ar antroje indo pusėje yra 1/2. Vadinasi, vienos molekulės judėjimas inde yra visai grįžtamas procesas. Bet jeigu mes turime dvi dujų molekules inde, tai tikimybė tokios padėties, kad abidvi molekulės atsidurtų vienoje indo pusėje, o kitoje pusėje susidarytų tuštuma, remiantis tikimybių teorijos dėsniais, yra $\frac{1}{2} \cdot \frac{1}{2} = \left(\frac{1}{2}\right)^2 = \frac{1}{4}$. (Tikimybė matematikoje visuomet išreiškiama trupmena, mažesne už vienetą, kurios skaitiklis visuomet yra tam tikros rūšies įvykių skaičius, o vardiklis — visų galimų įvykių skaičius.) Jeigu mes turime inde 20 molekulių, tai tikimybė tokios padėties, kad visos tos molekulės savaime atsidurtų vienoje indo pusėje, o kitoje indo pusėje susidarytų vakuumas, yra $\left(\frac{1}{2}\right)^{20} = \frac{1}{1\,000\,000}$. Tai reiškia, kad tokios padėties tikimybė yra jau labai mažas dydis, nes konkrečiai tai reiškia, kad sekdami dujų molekulių pasi-

dalinimą inde ir atlikę 1 000 000 stebėjimų arba bandymų tik vieną sykį būsime laimingi konstatuoti visų molekulių susitelkimą vienoje indo pusėje ir vakuumą antroje indo pusėje. Jeigu mes inde turėtumėm vieną grammolekulę dujinės medžiagos, t. y. $6 \cdot 10^{23}$ molekulių, tai tikimybė tokios padėties, kad visos tos molekulės savaime susiburtų vienoje indo pusėje, o antroje pusėje susidarytų vakuumas, yra $(1/2)^{6 \cdot 10^{23}}$. Tai yra trupmena, kurios skaitiklis yra vienetas, o vardiklis labai didelis skaičius, kurio pirmas ženklas yra 2, o paskui eina 200 000 bilijonų bilijonų nulių. Vadinasi, mes galime pripažinti dujų atsimaišymo galimybę arba vakuumo spontanišką susidarymą vienoje indo pusėje ir visų molekulių susibūrimą kitoje indo pusėje. Bet tokio įvykio tikimybė yra jau iš tikrųjų be galo mažas dydis. Todėl chaotiškos, arba nekoordinuotos, padėties tikimybė, kitaip sakant, pusiausvyros padėties tikimybė, yra beveik vienetas, t. y. beveik tikrenybė. Taigi dujos savaime pereina iš bet kurios koordinuotos padėties į netvarkingą padėtį, kitaip sakant, iš padėties mažesnės tikimybės į didesnės tikimybės padėtį. Tokią pat išvadą tenka padaryti apie visus tuos gamtos procesus, kuriuose dalyvauja labai didelis individuumų skaičius, kurie sudaro vadinamą kolektyvą. Bet tokie ir yra visi tie procesai, kuriais užsiima fizika ir chemija, nes tai yra visuomet didelių individuumų skaičių tarpusavis veikimas be jokios pasirinkimo galimybės, charakteringos gyviems padarams. Taigi antrąjį termodinamikos dėsnį, arba entropės dėsnį, galima išreikšti ir taip: bet kuri medžiagos sistema, niekieno nekontroliuojama, spontaniškai keičiasi nuo mažesnės tikimybės padėties į didesnės tikimybės padėtį, ir todėl fizinis pasaulis, niekieno nekontroliuojamas, siekia didžiausios tikimybės padėties, t. y. didžiausios netvarkos arba pusiausvyros padėties. Taigi fizikas arba chemikas jokiu būdu negali pripažinti jėgos tvarkančiu pasaulį veiksniu, nes niekieno nekontroliuojama jėga gali būti tik netvarkos ir chaoso priežastis. Iš chaoso darosi tvarka tik tada, kada jėga kontroliuojama sąmonės, išminties ir sąžinės. Tai ir yra esmė fizinio pasaulio procesų negrįžtamumo ir, anot Plancko, svarbiausias fizinio pasaulio diskretinės struktūros įrodymas. Antra vertus, tai yra ir suvaržytos pasaulio energijos priežastis, o tobulesnė už mus esybė, kuri gali matyti atskiras molekules ir atomus ir tais individuumais operuoti, gali ir atpalaiduoti šitą suvaržytą energiją ir pakreipti fizinio pasaulio procesus mažesnės tikimybės arba entropės mažėjimo kryptimi.

Iš to, kas viršuj išdėstyta, aišku, kad bet kurios medžiagos sistemos entropę galima išreikšti kaip tos sistemos padėties ti-

kimybės funkciją, ką ir yra padaręs Boltzmannas. Jis bet kurios medžiagos sistemos entropę išreiškia tokia lygtimi:

$$S = k \ln W + C.$$

Šitoje lygtyje S reiškia entropę, W reiškia sistemos padėties tikimybę, k — tam tikrą universalinę konstantą ($k = R/N$) ir C — integracijos konstantą.

Grįžtame dabar vėl prie Gibbso-Helmholtzo lygties, t. y. prie klausimo, kaip apskaityti laisvosios energijos atmainą $-\Delta F = A$. Kadangi entropė yra sistemos nedarbingumo arba pasyvumo matas, tai entropė ir nulemia sistemos suvaržytą energiją. Mes jau anksčiau matėme, kad $S = Q/T$, arba $Q = T \cdot S$. Q, tai ir yra ta šilumos dalis, kuri negali būti paversta darbu. Taigi laisvosios energijos atmaina

$$-\Delta F = A = U - T \cdot S.$$

Tai ir yra kita Gibbso-Helmholtzo lygties forma, kuri išeina iš energijos tvarumo ir entropės dėsnių suderinimo. Iš $A = U + T \cdot \mathrm{d}A/\mathrm{d}T = U - TS$ eina: $-S = \mathrm{d}A/\mathrm{d}T$. Taigi medžiagos sistemos entropės atmaina yra lygi tos sistemos temperatūriniam darbingumo koeficientui, paimtam su priešingu ženklu.

Iš viso to eina, kad mums reikia žinoti iš kalorimetrinių matavimų vidaus energijos atmainą U arba reakcijos šilumą ir turėti galimybės apskaityti S ir taip apskaityti suvaržytą energiją TS, kad galėtumėm apskaityti laisvosios energijos atmainą ir taip gauti atsakymą į klausimą, ar projektuojama reakcija termodinamiškai yra galima, ar ne. Kadangi $\mathrm{d}Q = T\mathrm{d}S$ ir $\mathrm{d}Q = C_v \mathrm{d}T$, tai apskritai entropės apskaitymui mes turime tokią lygtį:

$$\int \mathrm{d}S = S = \int_{T_1}^{T_2} \frac{C_V \, \mathrm{d}T}{T}.$$

Čia C_V reiškia sistemos lyginamąją šilumą, kada tūris nesikeičia. Žinodami šitą dydį ir atidėdami abscisėmis temperatūros intervalus $\mathrm{d}T$, o ordinatėmis dydį C_V/T, mes visuomet galime grafiškai integruoti duotą čia entropės išraišką. Bet ne visuomet mes žinome, kaip keičiasi lyginamoji šiluma su temperatūra. Be to, ir tada, kada mes tai žinome, entropės apskaitymas yra itin keblus ir atimąs daug laiko darbas. Todėl suprantama, kad fizikai ir chemikai darė pastangų reabilituoti Berthelot'o principą arba papildyti jį taip, kad galima būtų gauti suprastintą laisvosios energijos apskaitymui formulę. Dalykas tas, kad Berthe-

lot'o principas su labai mažomis išimtimis galioja visoms vadinamosioms kondensuotoms sistemoms, t. y. visoms reakcijoms tarp skystų ir kietų kūnų. Nurodytu čia uždaviniu ypatingai uoliai užsiėmė Nernstas, kuris su savo bendradarbiais tiesioginiais eksperimentais įrodė, kad galvaninės celės žemose temperatūrose pasižymi tuo, kad $dA/dT=0$, kitaip sakant, Nernsto ištirtų galvaninių celių elektrovaromoji jėga žemoms temperatūroms nebesikeičia su temperatūra. Apskritai Nernstas parodė, kad medžiagų sistemų vidaus energijos atmainos ir laisvosios energijos atmainos visuomet yra priešingų ženklų ir darosi lygios dar nepasiekus absoliutinio temperatūros nulio. Išreiškiant šitas atmainas kreivėmis, abidvi šitos kreivės susilieja prieš pasiekdamos absoliutinį temperatūros nulį. Vadinasi, tam tikrose temperatūros ribose virš absoliutinio temperatūros nulio $dU/dT=dA/dT$, ir todėl $A=U$. Tai ir yra Nernsto šilumos teoremos esmė ir išaiškinimas, kodėl Berthelot'o principas galioja kondensuotoms sistemoms. Tuo pačiu laiku Nernstas, Lindemannas ir jų bendradarbiai išmatavo lyginamąją šilumą visai grupei kristalinių kietų kūnų ir įrodė, kad dar nepasiekus absoliutinio temperatūros nulio toji lyginamoji šiluma virsta nuliu. Aš nekalbėsiu čia apie suprastintą Nernsto formulę laisvosios energijos atmainoms apskaityti, bet paliesiu tą išvadą, kurią padarė Planckas iš Nernsto ir jo bendradarbių matavimų ir iš Nernsto šilumos teoremos. Ta išvada šiandien žinoma kaip trečiasis termodinamikos dėsnis. Jis sako, kad visoms kietoms kristalinėms formoms absoliutinio nulio temperatūros entropė yra lygi nuliui. Taigi atsiranda proga apskaityti visiems elementams absoliutinę entropės vertę S, o jau žinant elementų entropės vertes, galima tą funkciją apskaityti ir junginiams, remiantis termochemijos duomenimis ir jos taisyklėmis. Kiekviename platesniame termodinamikos kurse mes rasime šiandien lentelių su absoliutinėmis entropės vertėmis ir su laisvosios energijos vertėmis elementams. Tai žymiai palengvina chemikui teoriškai ir praktiškai svarbių problemų tyrinėjimą.

Iš trečiojo termodinamikos dėsnio Kalifornijos Berkeley'o universiteto fizikochemikas N. G. Lewis daro išvadą, kad entropė yra substancinio pobūdžio. Iš tikrųjų žemindami temperatūrą iki absoliutinio nulio galime entropę išvaryti iš kūno, nelyginant kaip žemindami druskos tirpalo temperatūrą mes galime iš to tirpalo išvaryti druską. Taigi iš pradžios tik abstrakti funkcija entropė virsta tokiu pat substanciniu dalyku kaip ir energija. Bet jeigu taip, tai galima laukti, kad entropė yra medžiagos struktūros funkcija.

Prieš 30 metų man teko Züricho politechnikos elektrochemijos laboratorijoje tiesiogiai matuoti laisvosios energijos atmainas, kada sunkieji metalai jungiasi su halogenais. Šituos matavimus aš atlikau įvairiomis temperatūromis nuo 400 iki 700°. Tikslas tų matavimų buvo Gibbso-Helmholtzo lygties aukštoms temperatūroms patikrinimas (žr.: „Über die Änderung der freien Energie bei geschmolzenen Halogenverbindungen einiger Schwermetalle". Zeitschrift für anorg. Chemie, Band XIX (1899), P. 208—282). Taigi iš tų matavimų buvo apskaityti ir temperatūriniai elektros varomosios jėgos koeficientai. Aš čia duodu trumpą iš savo darbo ištrauką:

$ZnCl_2$	408—608° C	$dE/dT = -0{,}00071$
$PbCl_2$	466—706	,, —0,00073
AgCl	460—720	,, —0,00033
PbJ_2	405—700	,, —0,0007
AgJ	320—740	,, —0,003
$ZnBr_2$	390—560	,, —0,00088
$PbBr_2$	389—700	,, —0,00083
AgBr	440—680	,, —0,0004

Elektros varomosios jėgos temperatūrinis koeficientas yra proporcingas sistemos darbingumo temperatūriniam koeficientui dA/dT, o tasai dydis, paimtas su priešingu ženklu, kaip jau mes matėme, yra lygus entropės atmainai. Duota čia lentelė rodo, kad, susidarant $ZnCl_2$ ir $PbCl_2$ iš elementų, entropės atmaina, išreikšta voltais, yra beveik ta pati. Tas pats tenka pasakyti apie entropės atmainas, susidarant iš elementų $ZnBr_2$ ir $PbBr_2$, tuo tarpu AgCl susidarymo entropės atmaina yra beveik pusė to $ZnCl_2$ ir $PbCl_2$ dydžio. Tas pats tenka pasakyti apie AgBr, iš vienos pusės, ir $ZnBr_2$ ir $PbBr_2$, iš kitos pusės. Taigi iš tikrųjų atrodo taip, kad medžiagos entropė yra jos struktūros funkcija (vadinasi, suvaržyta medžiagos energija yra jos struktūros funkcija), būtent entropės atmaina yra proporcinga cheminio junginio valentingumui.

Jeigu elektros varomosios jėgos temperatūrinis koeficientas yra dE/dT, tai $dA/dT = nF\, dE/dT$, išreikštam džauliais arba vatais. Čia n reiškia medžiagos valentingumą, o $F = 96\,540$ kulonų reiškia neigiamos arba teigiamos elektros kiekį, susijusį su 1 medžiagos ekvivalentu pagal Faraday'aus elektrolizės dėsnį. Pažymėsime dE/dT vienvalenčiam junginiui ženklu s. Tad dvivalenčiam junginiui $dE/dT = 2s$, trivalenčiam $dE/dT = 3s$ ir t. t. Taigi $dA/dT = -S$ vienvalenčiam junginiui bus Fs, dvivalenčiam $2F2s = 4Fs$, trivalenčiam $3F3s = 9Fs$ ir t. t. Vadinasi, įvairaus

valentingumo junginių entropės atmainos santykiauja kaip junginių valentingumo skaičių kvadratai. Reikia pasakyti, kad panašių santykių mes randame ir tirpaluose paprastomis temperatūromis, kaip rodo Bouty, Jahno, Sitnikovo ir kitų ir Slavinskio (mano laboratorijoje) Gibbso-Helmholtzo lygties patikrinimai paprastomis temperatūromis.

Paskelbta čia išvada yra grynai empirinė ir padaryta prieš 30 metų, kada nei Nernsto šilumos teoremos, nei trečiojo termodinamikos dėsnio nebuvo.

Pastaraisiais laikais buvo daroma pastangų gauti dedukcijos keliu formulę entropės atmainoms apskaityti. Pavyzdžiui, amerikiečiai Wendell M. Latimer ir Charles Kasper, pasirėmę empiriniais duomenimis apie jonų entropę vandens tirpaluose, prieina prie išvados, kad entropės atmaina ΔS reakcijai jonas (dujos)$\rightleftarrows$ hidruotas jonas yra apskritai jono įlydžio ir stipino funkcija.

$$\Delta S = f(e^2/r).$$

Remdamiesi tuo, kad visa hidratacijos entropė pareina nuo: 1) entropės atmainos ΔS_1 dėl mediumo poliarizacijos ir 2) entropės atmainos ΔS_2 dėl vandens kompresijos, kurios priežastis yra vandens molekulių elektrostatinė trauka, ir, be to, atsižvelgdami į tai, kad pirmasai efektas yra labai mažas, palyginti su antruoju, ir todėl gali būti atmestas, tiedu tyrinėtojai termodinaminės dedukcijos keliu gauna jonizacijos entropės atmainoms tokią formulę:

$$\Delta S = -22e^2/r,$$

skaitant 1 gr. moliui jono ir 1° temperatūros atmainai.

Atsižvelgdami į tai, kad jonų stipinai mažai tesiskiria vienas nuo kito (yra apie 1,5—2Å), kad tie jonų stipinai yra koncentracijos ir temperatūros funkcija ir artinasi prie tam tikro nuolatinio dydžio (ribos dydžio), didėjant koncentracijai ir temperatūrai, mes iš Latimero ir Kaspero formulės matome, kad apskritai jonų entropės atmainos turi santykiauti kaip jų valentingumo skaičių kvadratai (žr.: The Journal of the Americ. Chemic. Society. 51 Vol. Nr. 8. P. 2293—2299. 1929).

Jeigu šita išvada pasitvirtintų be išimčių, tai suvaržytos energijos apskaitymai labai supaprastėtų. Bet, deja, yra išimčių, ir todėl aš nedrįstu skelbti šitos išvados dėsniu. Be to, per maža mes turime tokios rūšies matavimų tiek paprastomis, tiek ir aukštomis temperatūromis. Jeigu aš pripažįstu reikalinga čia šituos dalykus paminėti, tai tik tam, kad parodyčiau, kiek čia dar yra darbo jauniems tyrinėtojams. Bet reikalingiems čia matavimams

atlikti reikia turėti laboratoriją su tokiais įtaisymais ir tokia aparatūra, apie kuriuos Lietuvos universitetas tik svajoti tegali. Gaussas jau seniai pasakė, kad jeigu nori atrasti ką nors rimta ir padaryti išmintingą apibendrinimą, tai atkreipk visų pirma dėmesį į išimtis. Mes kantriai laukiame, kada Lietuvos universitetas duos mums progos užsiimti ir čia nurodytomis išimtimis ir apsilenkimais, kad taip prieitume prie galutinių išvadų.

Išdėstyta čia termodinaminė chemijos reakcijų teorija turi didžiausios reikšmės ir praktikai. Iš daugybės pavyzdžių aš čia paminėsiu tik vieną. Didžiojo karo metu Britanijos laivynas atkirto Vokietiją nuo salietros išteklių, o salietra buvo reikalinga apskritai Vokietijos chemijos industrijai ir ypatingai sprogstamųjų medžiagų gamybai ir žemės tręšimui. Padėtis pasidarė labai opi. Tuo metu Berlyno fizinės chemijos ir elektrochemijos instituto direktorius prof. Haberis iškėlė sau uždavinį fiksuoti atmosferos azotą amoniako pavidalu, kitaip sakant, sujungti atmosferos azotą su vandeniliu, kuris yra šalutinis įvairių elektrocheminių procesų produktas ir su kuriuo Vokietijos industrija nežinojo, ką daryti. Haberis čia išdėstytu metodu apskaitė amoniako susidarymo laisvąją energiją įvairiomis temperatūromis, iš tos laisvosios energijos apskaitė reakcijos $N_2 + 3H_2 \rightleftarrows 2NH_3$ pusiausvyros konstantą ir iš čia reikalingo produkto amoniako gavimą ir surado tinkamą tai reakcijai katalizatorių. Taigi Vokietija ėmė masiškai gaminti amoniaką iš oro azoto, o jau iš amoniako žinomomis reakcijomis labai lengva pagaminti ir įvairias amoniako druskas, reikalingas žemės tręšimui, ir azoto rūgštį, reikalingą dažams ir sprogstamosioms medžiagoms gaminti. Šiandien amoniako gamyba Vokietijoje duoda uždarbį 30 000 žmonių ir išvaduoja Vokietiją nuo reikalo importuoti 700 000 tonų salietros iš Čilės, kaip tai buvo prieš Didįjį karą, kaina 700 000 000 aukso markių. Kiekvienam aišku, kaip tas palengvino Vokietijos padėtį ne tik per Didįjį karą, bet ir šiandien, atstatant to krašto normalią padėtį.

Todėl suprantama, kad Vokietijos vyriausybė, nepaisydama ir dabar dar sunkios savo krašto finansinės būklės, nesigaili lėšų mokslo reikalams. Ir ne tik nesigaili, bet gerai supranta ir tą dalyką, kad negalima prikišti mokslui prievolės užsiimti tik tokiais tyrinėjimais, kurie žada valstybei pelną, o palieka mokslininkams laisvę užsiimti tuo, kas mokslininkams yra įdomu, suprasdama, kad jeigu mokslininkai ieškos tiesos, ir vienur, ir kitur suras tos tiesos trupinėlį, tai bus ir visuomenei medžiaginė nauda. Taigi vienas Vokietijos ministerių p. Saemisch, sveikindamas š. m. gegužės mėn 10 d. Vokietijos fizikų-chemikų Bunseno

draugijos kongresą Berlyne, taip sako: „kilniausias ir gražiausias visų kultūringų valstybių uždavinys yra nesigailėti lėšų mokslo reikalams".

Iš viso to aišku, kad mokslo ir moksliškai organizuotos gamybos srityse nėra prieštaravimų tarp teorijos ir praktikos. Tik mažai apsišvietę ir nekultūringi žmonės nuolat tvirtina, kad praktika yra pagrindinis dalykas, o teorija — niekai. Bet tokie žmonės net nesupranta, kas tai yra praktika, ir todėl ta jų taip gerbiama praktika yra neišmintinga. Tuo tarpu išmintingas ir drauge praktiškas žmogus — dinamito ir kitų sprogstamųjų medžiagų išradėjas inž. Alfredas Nobelis, kuris savo išradimais sugebėjo susikrauti milijonus turto, visą šitą turtą užrašęs taikos darbams remti ir taikos propagandai varyti, tarp kitko, pareiškė, kad jis norėtų, idant jo turtais visų pirma būtų padėta svajotojams, kuriems, kaip žinoma, labai sunku gyventi „ant šio svieto". Matyt, Nobelis gerai suprato, kokios reikšmės turi gera teorija milijonams sukrauti. Jam aiški buvo šių poeto žodžių didelė tiesa: „Kilnaus ir nešališko proto dieviška beprotybė niekuomet nesvyruoja ir nenurimsta, bet kenčia ir dirba, kol suranda visa tai, ką numato, arba nesuradus kuria iš anksto numatytus dalykus". Tai liečia visus tokius svajotojus teorininkus kaip Carnot'as.

Taigi ir Jūs, jaunieji komilitonai, ieškokite universitete visų pirma išminties, stengdamiesi suderinti savo protavimą ir akciją, savo teoriją ir praktiką. Taip įsigyta išmintis atpalaiduos jūsų energiją ir dvasią nuo sunkių paveldėtų „kompleksų", jeigu pasinaudosite naujosios psichoanalizės terminologija. Tad jūs netapsite vergais ir gerbėjais tos fizinės jėgos, kuri veikdama spontaniškai, be jokios sąmoningos kontrolės, varo pasaulį į chaosą. Be pasipriešinimo, be kliūčių nėra kovos, nėra teigiamo vaisingo darbo. Žiaurus ir nepermaldaujamas entropės dėsnis teikia jums kaip tik progos išmiklinti ir ištobulinti savo fizines ir dvasines jėgas, kuriant iš chaoso koordinuotus ir tvarkingus ar religijos ir meno srities, ar mokslo srities padarus. Tik eidama tokiu keliu, žmonija gali tapti fizinės jėgos šeimininkė ir padaryti sau iš jos ištikimiausią tarnaitę. Reikia ištirti ir suprasti fizinę jėgą. Niekieno nekontroliuojama, dažniausiai ji būna piktas gaivalas. Išminties ir meilės vedama, ji yra galinga priemonė kilniems kultūros ir progreso tikslams siekti.

Tikėkite, kad ir mūsų palyginti neturtingas kraštas turi dar daug visokių medžiaginių ir dvasinių turtų, kuriuos mums reikia pakelti. Jūs sugebėsite tai atlikti, jeigu įsigysite čionai reikalingų žinių, disciplinuosite savo imaginaciją ir sustiprinsite savo proto gabumus, nepamiršdami tačiau, kad šitie geri dalykai

be tolerancijos, be doros, be sąžinės ir meilės nustoja humanistinės vertės. Tikra išmintis ir meilė yra neperskiriami dalykai. Taip bent mano didysis krikščionybės apaštalas Povilas ir gamtos mokslų pionierius Leonardo da Vinci, didelis Italijos Renesanso laikų menininkas.

Baigdamas aš kviečiu jus prie kilnaus darbo nurodyta čia prasme ir linkiu jums kuo didžiausio pasisekimo.

*UNIVERSITETO REFORMOS KLAUSIMU**

Įvadas. Universiteto reformos klausimas Europoje ir Amerikoje. Universiteto funkcijos. Argumentai už autonomiją. Mokslo personalo parinkimas. Kvalifikacijos. Mokslinės kūrybos klausimas. Atlyginimas. Mokslinės kūrybos laidas. Titulai ir laipsniai. Asmeniško studentijos ir profesūros kontakto reikalas. Lygiagrečių katedrų klausimas. Privalomos paskaitos ir kvotimai. Universiteto reforma be mokyklos reformos bergždžias darbas. Inteligentijos pertekliaus problema. Studentų reikalai ir organizacijos.

Apie reikalą reformuoti Lietuvos universitetą pradėta rimtai kalbėti 1926 m. birželio mėn., kada susirinko paskutinis Seimas. Po gruodžio 17 d. perversmo universiteto reformatoriai kurį laiką nutilo. Bet 1927 m., o ypač 1928 m., kad ir ne per daug, bet vis dėlto apsčiai buvo rašyta, daugiausia oficioze, apie reformos būtinybę. 1928 m. rugpjūčio mėn. pabaigoje Ministerių Kabinetas priėmė universiteto reformos projektą. Bet tasai projektas nevirto įstatymu, ir todėl Lietuvos universitetas iki šiol nepertvarkytas. 1929 m. pradžioje universiteto Taryba pateikė gan platų memorandumą, kuriuo pakankamai įrodė, kad be autonomijos universitetas negali tarpti, ir pareiškė savo nuomonę dėl Ministerių Kabineto priimto universiteto statuto projekto.

Š. m. rugpjūčio mėn. pradžioje Švietimo ministerijos raštu universitetas įspėtas, kad jo mokslo personalas ir kiti tarnautojai gaus algas pagal dabar veikiantį statutą tik iki š. m. rugsėjo mėn. 1 d. Reikia suprasti, kad rugsėjo mėn 1 d. universitetas gaus naują statutą. Aiškių žinių apie to naujo statuto turinį nėra. Galimas daiktas, kad vėl atsiras kokių nors stabdžių, ir reforma dar šiemet neįvyks. Bet kad ir įvyktų, tai kiekvienam protingam žmogui, šiek tiek nusimanančiam apie universiteto funkcijas, aišku, jog tai bus tik reformos pradžia, bus pirmutinis lavinos kamuolys, nes universiteto reforma yra labai didelė problema, ir tie, kurie

* Kultūra. 1929. Nr. 10. P. 465—470; Nr. 11. P. 529—536.

tikisi vienu smūgiu jį pertvarkyti, labai klysta. Skubotumas tokiam dideliam darbe negalimas, ir reikia tik džiaugtis, kad atsiranda įvairios rūšies stabdžių, kurie trukdo skubotą reformą. Jeigu tų stabdžių nebūtų, tai reforma virstų tik deforma. Inžinieriai žino, kokia pavojinga yra vienos ar kitos mechanizmo dalies deformacija. O ką kalbėti apie didelio gyvo organizmo deformaciją. Tokiai padėčiai esant, bus ne pro šalį dar pasvarstyti universiteto reformą.

Universiteto reforma rūpi ne tik Lietuvos vyriausybei ir Lietuvos visuomenės daliai. Tai yra klausimas daug smarkiau ir daug rimčiau diskutuojamas visur Vakarų Europoje, o ypač Anglijoje ir Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Universiteto reformos reikalas Vakarų spaudoje buvo diskutuojamas dar prieš Didįjį karą. Didžiajam karui pasibaigus ir iškilus rekonstrukcijos šūkiams, prasideda visur atkakli ir sisteminga akcija dėl mokyklos reformos apskritai ir dėl universiteto reformos specialiai, nes be mokyklos reformos negali būti kalbos apie visuomeninio gyvenimo rekonstrukciją. Bet ir Vakarų Europoje pagrindinė universiteto reforma niekur dar neatlikta. Vienur kitur daroma dalinė reforma, šis tas pataisoma, bet su esmine reforma, apimančia visą universiteto gyvenimą, nesiskubinama, ypač kad negalima atskirti universiteto reformos nuo mokyklos reformos.

Mūsų universitetas gyvuoja tik septintus metus. Vadinasi, jo prityrimas dar nedidelis. Taigi kalbėdami apie Lietuvos universiteto reformą mes priversti esame atsižvelgti į Vakarų Europos universitetų prityrimą. Visų pirma, projektuodami vienos ar kitos įstaigos reformą, mes privalome aiškiai suprasti tos įstaigos funkcijas. Dažnai sakoma, kad universitetas atlieka du uždavinius: mokymo ir mokslo dauginimo. Taip ir aš apibūdinau universiteto uždavinius savo inauguracijos kalboje, pasakytoje per imatrikuliacijos aktą 1923 m. rugsėjo mėn 15 d. (išspausdinta 1923 m. „Švietimo darbe"). Seniausių Vakarų Europos universitetų praeitis ir jų dabartis tatai įrodo. Bet kyla klausimas, ar ne geriau būtų atskirti mokslo žinių jaunimui suteikimo darbą nuo mokslinių tyrinėjimų darbo. Yra net balsų, kad pagrindinė pradžios, vidurinės ir aukštesniosios mokyklos reforma gali duoti tokią mokyklą, kuri dar geriau kaip universitetas galės atlikti mokslo žinių suteikimo darbą. O antra vertus, universitetas, tapęs mokslinių tyrimų įstaiga, galės pareikšti daug didesnę mokslo kūrybą, nes jo personalas, sudarytas iš žmonių su tyrinėtojo gabumais, bus išvaduotas nuo varginančio ir atimančio daug laiko mokymo ir dėstymo. Nurodoma tai, kad toksai mokymo ir tyrimo sutvarkymas visuomenei atsieitų daug pigiau. Pagaliau

sakoma, kad mokymo funkcija nustojo reikšmės universitetuose nuo spaudos išradimo. Mokyklos uždavinys yra išmokyti jaunimą naudotis knyga ir įskiepyti jam įsitikinimą, kad visas žmogaus gyvenimas yra viena didelė mokykla ir daug efektyvesnė kaip ta keleto metų mokykla, kurią jis privalo lankyti. Taigi svarbu tik išleisti iš mokyklos tokį jaunimą, kuris moka vartoti knygą ir mėgsta ją. Taip išauklėtas žmogus galės, atlikdamas savo profesinį darbą ir naudodamasis knyga, įsigyti visų reikalingų jam žinių. Kam čia tada bereikalingas universitetas? Taigi ir yra pasiūlymų iš pagrindų perreformuoti mokyklą, suderinti ją su gyvenimo reikalavimais, o iš universiteto padaryti grynai mokslinių tyrimų įstaigas, nelyginant tyrimo stotis, pasiskolinus terminą iš prof. Ivanausko Gamtos tyrimo stoties.

Reikia tačiau turėti galvoje, kad didžioji Vakarų Europos universitetų dauguma išdygo jau po spaudos išradimo. O Didžiajam karui pasibaigus, universitetai dygo kaip grybai po lietaus. Ir tai suprantama. Nepaisant visų universitetų klaidų, nepaisant visų jų trūkumų ir silpnumų, jie yra svarbiausias ir galingiausias veiksnys to didelio proceso, kurį mes vadiname Vakarų Europos civilizacija. Kiekviena tauta tautelė stengiasi turėti savo universitetą, nes instinktyviai ji supranta, kad be universiteto negali būti kalbos ne tik apie tautos nepriklausomybę, bet ir apie jos savotišką kultūrą. Taigi ir čia mes turime įspėjimą, kad reikia didelio rūpestingumo ir atsargumo pradedant tokį darbą kaip universiteto reforma.

Nuo seniausių laikų mokslo simbolis buvo žibintas, perduodamas iš rankų į rankas. Tasai žibintas yra ta imaginacijos* šviesa, kurioje turi būti suteikiamos mokslo žinios jaunimui. Taigi šiandien ir numatomoje ateityje svarbiausias universiteto uždavinys — imaginatyvus jaunimui žinių suteikimas. Tatai reiškia, kad universitetas, remdamasis atitinkamai parinktais faktais, suteikia jaunimui bendrų principų ir moko jį, kaip pasirėmus tais bendrais principais galima prieiti prie konkretaus dalyko supratimo ir numatyti įvairias naujas kombinacijas. Kitaip tariant, universitetas nori įskiepyti jaunimui mokėjimą naudotis dviem pagrindiniais metodais, be kurių joks mokslas negalimas, — indukcija ir dedukcija, įskiepyti mokėjimą daryti apibendrinimus pasiremiant konkrečiais faktais ir naudotis įsigytais bendrais principais naujiems konkretiems atsitikimams suprasti, numatyti naujas kombinacijas, padaryti visas galimas dėl tų kombinacijų išvadas ir patikrinti tas išvadas tiksliais bandymais, o visa tai da-

* Imaginacija — vaizduotė, įsivaizdavimas (*pranc.*).

ryti kur tik tatai galima ir kuo daugiausia. Tokios rūšies darbas be imaginacijos negalimas. Taip suprastas universiteto darbas primena patriarcho Jokūbo dangiškus laiptus, kurie jam prisisapnavo ir ant kurių jis matė žengiančių žemyn ir kylančių aukštyn angelų būrius. Taigi iš universiteto negalima eliminuoti ir antros funkcijos — mokslinių tyrinėjimų funkcijos. Galbūt tolimoje ateityje universitetas ir virs gryna tyrimo įstaiga, kurioje dirbs pašaukti tyrinėtojai, padedami jaunimo, kuris turės tokiam darbui pašaukimą. Toksai jaunimas kaip tik turės geriausius šansus tyrinėtojais tapti. Daugelis tokių tyrimo įstaigų, pridaigintų įvairiuose kraštuose, sudarys vieną didelį pasaulinį universitetą — taip apie tai svajoja W°llsas. O didžioji jaunimo dauguma turės tenkintis tuo mokslu, kuris bus teikiamas įvairios rūšies aukštesniųjų mokyklų. Bet šiandien tokia padėtis neįmanoma. Šiandien ir artimiausioje ateityje universitetas kaip buvęs tebelieka tokia vieta, kur eina mokymas ir tyrimas. Savo knygoje „The Aims of Education" (Auklėjimo tikslai) prof. Whiteheadas apie tai štai ką sako:

„Jeigu norite, kad jūsų auklėtiniai būtų žmonės su imaginacija, tai skatinkite juos tyrinėti. Jeigu norite, kad jūsų tyrinėtojai būtų su imaginacija, suveskite tuos tyrinėtojus su jaunimu tokiam amžiuje, kada prasideda intelekto brendimas ir disciplina ir kada imaginacija visų smarkiausiai pasireiškia. Tegul jūsų tyrinėtojai padarys pastangų, kad gyvi, plastiški jaunimo protai, prieš kuriuos — visas pasaulis, suprastų juos. Reikia sudaryti jaunų studentų ir subrendusių žmonių, turinčių didelį intelektualinį gyvenimo patyrimą, kontaktas".

Taigi universitetas jaunimui suteikia žinių imaginatyviai, taip, kad kiekvienas faktas lieka nebe nuogas faktas, o susyja su kitais faktais, ir visos fakto galimybės tampa numatomos. Imaginatyvus žinių įsigijimas suteikia žmogui progos konstruoti pasaulio intelektualinę viziją ir palaiko gyvenimo skonį, nes užtikrina kelius to gyvenimo įvairiems reikalavimams patenkinti.

Jeigu be imaginacijos negali būti faktų nušvietimo ir todėl negali būti ir mokslo, tai ir imaginacijos disciplina, ir jos efektyvumas neįmanomi be faktų. Jaunimas apskritai pasižymi stipresne ir gyvesne imaginacija kaip visiškai subrendę žmonės. Bet kaip tik čia ir yra gyvenimo tragedija: turį faktų prityrimą seni žmonės pasižymi imaginacijos stoka, o tuo tarpu jaunimui stinga prityrimo, stinga disciplinuojančių imaginaciją faktų. Taigi čia ir yra nelaimė, kad kvaili žmonės veikia pasirėmę tik imaginacija, neturėdami pakankamai žinių, o pedantų veikimas remiasi fak-

tinėmis žiniomis, bet be imaginacijos. Taigi didelis universiteto uždavinys sujungti imaginaciją ir prityrimą.

Negalima ugdyti ir stiprinti imaginacijos tokiomis aplinkybėmis, kada žmogus yra atsakingas už kiekvieną savo veiksmą, už kiekvieną savo žingsnį. Kad jaunas žmogus įsigytų nesuvaržyto ir bešališko galvojimo įprotį, jis negali būti įstatytas į tam tikros griežtos organizacijos rėmus. Jaunam žmogui turi būti laiduota laisvė galvoti teisingai ir klaidingai ir taip susipažinti su pasaulio įvairenybe be atodairos į to pasaulio pavojus. Ši laisvė turi būti laiduota jaunimui universitete, nes išėjus iš universiteto ir pradėjus pragyvenimui lėšų pelnyti ta jo laisvė bus suvaržyta. Jaunimas dirbs tam tikroje organizacijoje, pasiduodamas rutinai ir būdamas atsakingas už kiekvieną savo žingsnį, tuomet jis jau nebeturės progos stiprinti savo imaginacijos. Rutinos darbas paprastai slopina žmogaus imaginaciją, o žmogui be imaginacijos negalima pavesti jokio didelio atsakingo darbo. Čia irgi yra didelė gyvenimo tragedija, kad žmogaus techninis vikrumas ir tobulumas įsigyjamas treniravimu, atlikimu tam tikro rutinos darbo, kuris slopina kaip tik tuos proto gabumus, nuo kurių pareina techninis tobulumas. Tai yra viena iš sunkiausių auklėjimo problemų. Taigi mokykloje ir universitete ir yra tik vieta ir laikas imaginacijai išauklėti ir ją disciplinuoti, o ypač universitete, nes į šią įstaigą jaunimas patenka tokiam amžiuj, kada pradeda reikštis abstraktiniai proto gabumai. Kaip jau pasakyta, žinių galima įsigyti ir gyvenime, atliekant vieną ar kitą rutinos darbą, bet imaginaciją galima išplėtoti tik universitete. Jeigu universitetas to neduoda, tai tokį universitetą reikia uždaryti. Mokslinis ir imaginatyvus gyvenimas yra tam tikras gyvenimo būdas, ir šitą būdą gali duoti tiktai universitetas. Taigi mokslininko uždavinys duoti gyvenimui išminties ir grožio, kurie kitaip gyvenime visiškai negalėtų pasireikšti.

Iš to, kas anksčiau pasakyta, galima padaryti tokias išvadas dėl tų sąlygų, kuriomis universitetas efektyviausiai gali atlikti savo tikrą funkciją. Visų pirma reikia parinkti universiteto mokomąjį personalą taip, kad tai būtų žmonės su imaginacija, plačių pažiūrų, visai atsidavę savo profesijai, kurie nežiūri į universitetą tik kaip į pasipelnymo vietą. Taip pat ir jaunimas turi ieškoti universitete tik išminties ir grožio ir nelaikyti savo pagrindiniu siekimu diplomo su tam tikromis teisėmis ir privilegijomis. Šitie diplomai su teisėmis ir privilegijomis ypatingai demoralizuoja universiteto gyvenimą. Statutai ir reguliaminai naudingas dalykas, nes koordinuoja ir tvarko universiteto darbą. Bet spontaniškas universiteto dalyvių — mokslininkų ir jaunimo — vei-

kimas turi būti statuto suvaržytas kiek galima mažiau. Kiek galima daugiau turi būti laiduota tam spontaniškam veikimui laisvės. Šių dienų biznio ir valstybinių įstaigų biurokratinė organizacija visai netinka universitetui. Valdžios organų kišimasis į universiteto gyvenimą ir jo biurokratinė reglamentacija užmuša tą dvasią, be kurios negalimas kūrybinis universiteto darbas. Netolimos Rusijos praeities ir dabarties universitetų liūdna padėtis yra tam įrodymas. Tas pats reikia pasakyti ir apie šių dienų Italijos universitetus, kurių kūrybinis darbas pastaraisiais laikais smunka. Jeigu universiteto mokslo personalas bus pakankamo lygio, jeigu profesūra ir studentija su vienodu pasiryžimu ieškos tų gyvenimo vertybių, prie kurių kelias eina tik per universitetą, ir jeigu fakultetuose ir visame universitete susidarys tam tikra vieša opinija, kuri sugebės duoti universiteto darbui ir veikimui reikalingų korektyvų, tai tokios sudėties ir tokios dvasios universitetas kuo puikiausiai tvarkysis autonomiškai. Vadinas, kalbant apie reformą, visų svarbiausias dalykas yra aiškiai nustatyti būdus, kuriais galima laiduoti universitetui tinkamiausią mokomąjį personalą ir priemones, reikalingas universiteto gyvenimui koreguoti, kai tame gyvenime pasirodo vienokių ar kitokių nesveikų reiškinių. Vienu žodžiu, kiekvienas fakultetas ir visas universitetas turėtų būti kongregacija mokslininkų ir moksleivių, žadinančių ir skatinančių vienas kitą ir laisvai nustatančių savo veikimą įvairiose universiteto gyvenimo srityse. Statutais ir reguliaminais galima laiduoti, kad būtų vykdomi tam tikri formalūs reikalavimai, pavyzdžiui, kad paskaitos būtų skaitomos ir pratimai atliekami tam tikru nustatytu laiku ir kad instruktoriai ir studentai tuo laiku būtų universitete, bet pati universteto veikimo ir darbo dvasia išeina iš statutų ir reguliaminų ribų.

Didesniam šitų dalykų nepaprastos reikšmės pabrėžimui aš duosiu čia ištrauką iš Oksfordo universiteto profesoriaus Alfredo Zimmerno knygos apie mokslą ir vadovavimą (Learning and Leadership).

„Svarbiausias dalykas universitete", — rašo prof. A. Zimmernas, — „yra laisvės ir intelektualios iniciatyvos atmosfera. Nėra kitos tokios žmogaus veikimo srities, kur šių dienų didelės prekybos ar pramonės įmonės ar valstybinės įstaigos sunkūs administraciniai metodai mažiau tiktų kaip universitete. Tokie metodai ten visiškai nepasieks tikslo. Kas gali padidinti darbo vaisingumą vienoje srityje, kitoje srityje gali pasidaryti nepakeliama našta ir sustabdyti bet kokį darbą. Aukštosios mokyklos dvasia yra subtili ir nepagaunama. Tai dvasiai charakterizuoti tinka žodžiai iš Evangelijos: *Vėjas pučia, kur jis nori, ir tu girdi jo ūžimą,*

bet tu nežinai, iš kur jis ateina ir kur eina. Taip atrodo kiekvienas, kuris gimsta iš dvasios. Taigi šitokios dvasios dirbtinėmis priemonėmis pagaminti negalima, nors ją galima nuslopinti rūmais, visokiais įrengimais ir oficialumu. Kur du arba trys susirenka, kad bendromis pastangomis ieškotų tiesos, ten jau yra universitetas ir kai kada turtingesnis universitetas kaip kad šaltos didelės salės, kuriose studentai numeruojami ir registruojami, kad urmu aprūpintų juos diplomais pagal anonimiškus kvotimus. Ne taip atlikdavo savo profesijos darbą didžiausieji Graikijos, Palestinos ir Indijos mokytojai. Ne tokiomis priemonėmis pasiseks privilioti atgal į mūsų pačių apmirusį ir mechanizuotą gyvenimą išmintį ir kultūrą".

Kitaip tariant, statutas, reguliaminas, tam tikra organizacija gali būti labai naudingas dalykas, nes tam tikra organizacija gali išvaduoti žmogaus dvasią. Bet jeigu mes visą mūsų viltį dėsime į statutus, reguliaminus ir organizacijas, tai gali pasirodyti, kad šitie geri dalykai, užuot išvadavę ir emancipavę žmogaus dvasią, taps tos dvasios kalėjimu. Taigi reformuojant universitetą, biurokratizmo ir reglamentacijos dozė turi būti minimali. Vien registracija ir reglamentacija, nors ji būtų ir tiksliausia, negalima gauti teigiamų auklėjimo vaisių. Jeigu universiteto karjera yra ko nors verta, tai ji visų pirma verta aukos. Negalima į ją žiūrėti kaip į priemonę gauti tam tikrą pelną. Kūrybiniam mokslo darbui reikalingi žmonės ne tik tam tikrų gabumų, bet ir atkakliai siekią tokių dalykų, kurie su bizniu ir pelnu nieko bendra neturi.

Kada buvo svarstomas dabar veikiąs Lietuvos universiteto statutas, tai turėta galvoje ir čia pabrėžtos universiteto funkcijos ir sąlygos, kuriomis tos funkcijos gali būti universiteto atliktos visų tinkamiausiai. Todėl dabar veikiąs universiteto statutas laiduoja jam kuo plačiausią autonomiją. Tik tos autonomijos dėka Lietuvos universitetas galėjo susiorganizuoti ir keletą metų veikti. Jeigu tam universitete pasirodė trūkumų, tai kalta čia ne autonomija, o visų pirma stoka pakankamai kvalifikuotų jėgų ir palyginti neaukštas mūsų krašto kultūros laipsnis. Autonomijos priešininkai dažnai nurodo tai, kad mūsų artimiausio kaimyno — Vokietijos — universitetai neturi tokios autonomijos, kokia naudojasi Lietuvos universitetas, ir kad tokia plati autonomija gali būti naudinga tiktai aukštos kultūros kraštuose. Šitų autonomijos priešininkų nuomone, visų geriausia būtų buvę, jeigu mūsų universitetas būtų pradėjęs savo gyvenimą pagal caro Aleksandro III laikų rusų universitetų statutą. Tai yra tas pats, kaip siūlyti tautai gyventi pagal barbariškus įstatymus ir papro-

čius, ir tai tada, kada istorija jau sudarė tos tautos kontaktą su aukštesnės kultūros tautomis, pasiekusiomis aukštesnį ir tobulesnį gyvenimo laipsnį. Galima sutikti, kad tobulesni ir gražesni gyvenimo būdai mūsų nekultūringo gyvenimo sąlygose bus iškraipyti, bet vis dėlto, jeigu mes norime pasiekti tokį pat kultūros gyvenimo laipsnį, kaip kad mūsų kaimynai yra pasiekę, tai reikia pradėti gyventi taip, kaip gyvena mūsų kultūringesni kaimynai, rizikuojant padaryti klaidų, bet užtat turint galvoj, kad iš klaidų galima pasimokyti, nes tos klaidos yra mūsų pačių prityrimas. Taigi suprantama, kad dabar veikiančio universiteto statuto kūrėjai paėmė pavyzdį ne iš barbariškos Rusijos ir ne iš fašistinės Italijos, bet iš tokių kraštų kaip Prancūzija, Belgija, Olandija, Skandinavijos kraštai ir Anglija. Be to, nereikia užmiršti, kad minėtose čia šalyse, taip pat ir Vokietijoje, dabar kaip tik eina energinga akcija už universitetų autonomijos praplėtimą. Taigi kai dėl autonomijos, tai dabartinis Lietuvos universiteto statutas yra visiškai tinkamas. Lietuvos universiteto autonomijos panaikinimas ir biurokratinės reglamentacijos įvedimas gali tiktai sutrukdyti normalų jauno universiteto plėtojimąsi, nes tatai sudaro universiteto demoralizacijos pavojų. Universiteto autonomijos varžymas visur padėdavo servilizmui tarpti, o servilizmas nieko bendra su moksline kūryba ir piliečių auklėjimu neturi. Dabartinis Lietuvos ministras pirmininkas prof. A. Voldemaras tatai gerai supranta, kaip matyti iš šių jo žodžių: „Profesorių dėl karjeros buvo nemaža senoje Rusijoje. Yra jų ir kitur. Tai pati blogiausia profesorių rūšis ir didžiausia universitetams nelaimė. Moksliškų įsitikinimų toksai profesorius neturi iš principo jokių. Jis žiūrės, kokios moksliškos srovės rūbai geriau pritinka jo karjerai. Jeigu tie, nuo kurių jo karjera pareina, bus spiritualistai, jis bus uoliausias spiritualistas; jeigu materialistai, jis rodysis ištikimiausias materialistas. Toks profesorius karjeristas įneša universitetan tikrą puvėsį“ (žr. str. „Universitetas ir mokslas“, Humanitarinių mokslų fakulteto raštai. I knyga P. 230—231). Sunku manyti, kad prof. Voldemaro nuomonė šiuo klausimu būtų pasikeitusi.

Lietuvos universiteto reformos šalininkai prikiša jam personalo netinkamumą ir mano, kad negalima esą šitas personalas pakeisti ir pagerinti autonominiam režimui esant. Jų nuomone, reforma kaip tik reikia pradėti nuo autonomijos panaikinimo, o personalo parinkimą pavesti vyriausybės organams. Jau anksčiau mes pabrėžėme, kad prityrimas rodo vyriausybės organų nekompetentingumą šitokiam darbui. Sakoma, kad personalo sudėtis bus geresnė, jeigu profesoriai bus vyriausybės skiriami iš kandida-

tų, kuriuos pristatys universiteto fakultetai tiesiogiai arba net per universiteto Senatą arba per universiteto Tarybą. Panaši tvarka veikia Prancūzijoje ir Vokietijoje, ir todėl sakoma, kad ji negali būti bloga Lietuvai. Reikia sutikti, kad minėtų kraštų universitetas stovi palyginti dideliai aukštai, nepaisant aprėžtos jų autonomijos. Bet nereikia užmiršti, kad universitetų autonomijos aprėžimas Prancūzijoje ir Vokietijoje nėra jų aukšto kūrybinio darbo priežastis. Tų kraštų kultūringos valdžios, visuomenės ir profesūros tradicijos, nepaisant apribotos autonomijos, padeda universitetams tarpti. Apie tokias kultūros tradicijas mūsų krašte netenka kalbėti. Bet Vakarų Europos spauda nuolat skundžiasi profesūros imaginacijos ir platesnių pažiūrų stoka. Rutina ir apatija reiškiasi ir Vakarų Europos universitetuose, ir todėl ten reikalaujama praplėsti universitetų autonomiją, palikti pačiam universitetui teisę kviestis darbuotojus, nes manoma, kad taip bus parinktas tinkamesnis personalas ir tada universitetuose įsiviešpataus gyva dvasia. Tokiomis sąlygomis ir Lietuvoje reikia palikti tą vyresniojo ir jaunesniojo personalo parinkimo tvarką, kuri yra dabar veikiančio universiteto statuto numatyta. Jeigu buvo atsitikimų, kad nepakankamai kvalifikuoti asmens buvo pakviesti profesoriais arba buvo pakelti iš docentų į profesorius, tai kaip tiktai tokiais atsitikimais Švietimo ministerija galėjo užprotestuoti. Dabar veikiąs statutas ir reguliaminas aiškiai nustato profesūros kvietimo ir promocijos sąlygas. Jeigu kuris fakultetas šitų sąlygų neįvykdė, tai švietimo ministerio prievolė buvo patraukti atitinkamus universiteto organus atsakomybėn. Sakoma, kad Švietimo ministerijai nepatogu savo įsikišimu žeminti universiteto organų autoritetą. Aš manau, kad vienas kitas visai teisėtas Švietimo ministerijos įsikišimas kaip tiktai būtų privertęs atitinkamus universiteto organus vengti ateityje tokių žygių, kurie nesuderinami su universiteto statuto ir reguliamino reikalavimais. Ir viskas tada būtų buvę tvarkoje.

Siūloma dar pavesti galutinį profesorių paskyrimą, arba promociją, universiteto Senatui arba Tarybai, paliekant kandidatų pristatymą fakultetams. Aš nemanau, kad šitas būdas duotų geresnių rezultatų kaip dabartinė praktika. Universiteto Taryba yra per daug didelis ir sunkus organas tokiam darbui tinkamai atlikti, o Senatas sudaromas iš rektoriaus, prorektoriaus, universiteto sekretoriaus ir dekanų. Taigi Senate greičiau gali atsitikti, kad su vieno ar kito fakulteto dekano nuomone sutiks visi kiti dekanai negu fakultete, kur narių skaičius yra didesnis, kur kvietimo arba promocijos klausimas gali būti diskutuojamas daug rimčiau ir nuodugniau ir su didesniu nuomonių įvairumu. Vienu

žodžiu, fakultetas daug tinkamiau šitais klausimais gali padaryti sprendimą kaip Senatas. Kalbant apie profesūros kvietimą ir promociją Lietuvos universitete nereikia užmiršti, kad pirmais universiteto veikimo metais buvo tik fakultetų branduoliai iš 5 asmenų, o dabar visi fakultetai yra gausūs, kad sunku vieno arba net grupės žmonių nusistatymą primesti visam fakultetui. Vadinas, bešališkumas parenkant personalą yra pakankamai laiduotas. Tiesa, stipresnis fakulteto asmuo arba net ir silpnas žmogus, tiktai mokąs su visais gerai sugyventi, gali sudaryti frakciją ir, turėdamas balsų daugumą, realizuoti fakultete savo nusistatymą. Tai yra paprasti gyvenimo reiškiniai, kurie pasireiškia bet kokiam universitete, ir pašalinti ištekančius iš čia trūkumus universiteto gyvenime ir įnešti reikalingų korektyvų gali viešoji opinija ir spauda. Taigi, šiaip ar taip kalbėsime, tinkamesnio būdo universiteto personalui parinkti, kaip laikantis kolegialaus principo, nėra, ir todėl tenka palikti dabar veikiančią tvarką. Vienas kitas netikęs atsitikimas, jeigu jų ir būtų buvę Lietuvos universitete, negali būti argumentas prieš dabar veikiančią tvarką. Daug klaidų mes rasime ir Vakarų Europos universitetų gyvenime. Bet nepaisant to, sutiksime, kad tie universitetai atliko ir atlieka didelį civilizacijos darbą. Taip reikia vertinti ir vieną kitą netikusį Lietuvos universiteto žygį, jeigu galima įrodyti, kad tokių žygių iš tikrųjų būta.

Kitas rimtas priekaištas Lietuvos universitetui — tai esą jo mažas mokslinis vaisingumas, pasireiškęs per septynerius gyvavimo metus. Sakoma, jog netinkami žmonės autonomijos dėka užėmė šiltas vietas, ir todėl labiau kvalifikuoti jauni žmonės negali patekti į tas šiltas vietas. Bet čia kyla klausimas, o kas yra kvalifikuotas universiteto darbui. Manoma, kad mokslo laipsnis arba, nesant mokslo laipsnio, — mokslo darbai yra tokios kvalifikacijos požymis. Visų pirma didelis klausimas, ar žmogus, įsigijęs filosofijos daktaro laipsnį užsieniuose, yra labiau kvalifikuotas kaip žmogus, kuris tokio daktaro laipsnio neturi, bet turi didesnę erudiciją ir prityrimą vienoje ar kitoje srityje. Aš bent pastarajam atiduočiau pirmenybę, o ne jaunam filosofijos daktarui. Kaip tik Vakarų Europoje galima susidurti su rimtų mokslininkų nuomone, kad mokslo laipsnis nėra dar laidas asmens tinkamumo universiteto darbui, taip pat kaip brandos atestatas arba universiteto diplomas nėra tinkamo išsilavinimo ir inteligentiškumo laidas. Moksle mes žinome daugelį dvasios milžinų, kurie jokių diplomų neturėjo. Aš, žinoma, nenoriu šituo pasakyti, kad diplomus ir laipsnius reikia ignoruoti. Aš tik tvir-

tinu, kad ne visuomet galima tokiems dokumentams pripažinti lemiamą reikšmę.

Taip pat negalima laikyti tinkamai kvalifikuotu universiteto darbui tiktai tokį žmogų, kuris yra parašęs daug mokslinių veikalų. Yra daug didelės iniciatyvos ir didelio talento žmonių, kurie nemėgsta arba nemoka rašyti, bet kurių intelektas, įėjęs į kontaktą su klausytojais, beria originalių minčių perlus. Nereikia užmiršti ir to keisto psichologinio fakto, kad juo gilesnės ir juo turtingesnės esti žmogaus mintys, juo sunkiau jas išreikšti žodžiais ir raštu. Kitaip tariant, gali būti labai tinkamais universiteto lektoriais ir net profesoriais tokie asmens, kurie nėra pasižymėję spausdintais mokslo darbais. Patys didieji žmonijos mokytojai Kristus ir Sokratas nėra nė vieno žodžio parašę. Tą patį reikia pasakyti ir apie kai kuriuos Indijos ir Kinų mokytojus. Amerikos Harvardo universiteto filosofijos profesorius A. N. Whiteheadas mano, kad būtų didžiausia klaida vieną ar kitą fakulteto narį vertinti tik pagal spausdintus darbus, jo vardu pasirašytus; jis griežčiausiai protestuoja prieš valdžios organų palinkimą eliminuoti iš universitetų gyvenimo talentingus dėstytojus, nemėgstančius rašyti. Whiteheado nuomone, tokie žmonės turi didžiausią teigiamą įtaką jaunimui, nepaisant to, kad praėjus vienai kartai apie tuos žmonijos geradarius užmirštama.

Padarius šitą pastabą, tenka tačiau sutikti, kad universitetas neatlieka savo funkcijų, jeigu jo personalas neprisideda prie mokslo dauginimo, jeigu kas metai iš universiteto nepasirodo spausdintų darbų. Čia ne tiek svarbu tų darbų kiekis arba jų fizinis svoris, kiek jų kokybė. Svarbu, kad universiteto mokslo personalui būtų sudarytos tokios sąlygos, kuriomis jis turėtų progos užsiimti moksliniais tyrinėjimais. Visų pirma reikia, kad personalo tarpe būtų žmonių su tyrinėtojo gabumais ir kad tie žmonės nebūtų užversti dėstymo ir studentų praktikos darbais. Reikia, kad tokie tyrinėtojai turėtų pakankamai laisvo laiko atsiduoti moksliniam kūrybos darbui. Labai retas atsitikimas, kad tam pačiam asmeny galima būtų rasti ir gabų tyrinėtoją, ir talentingą dėstytoją. Dažniausiai genialūs tyrinėtojai nemėgsta dėstymo darbo arba nesugeba žodžiais ekspromtu tinkamai savo minčių išdėstyti. O tačiau tokie žmonės yra labai brangintini, ir be jų toks universitetas neprisidės prie mokslo kūrybos darbo. Taigi, parenkant universiteto personalą, reikia pasirūpinti, kad tas personalas būtų sudarytas iš tyrinėtojų ir dėstytojų, skiriant pirmiesiems minimumą paskaitų ir praktikos darbų su studentais.

Bet kad galima būtų sumažinti profesūros dėstymą ir pratimų vedimą, reikia, kad atitinkamai būtų daugiau jaunesniojo moko-

mojo personalo. Dabartiniai Lietuvos universiteto etatai numato tiek nedaug asistentų ir laborantų, kad ne tik profesoriai negali būti atpalaiduoti nuo mokymo, bet ir asistentai taip užversti tuo darbu, jog ir būdami tinkamų gabumų ir geriausio noro neturi progos užsiimti moksliniais tyrinėjimais. Visur universitetuose jaunesniojo personalo yra bent du sykiu daugiau kaip vyresniojo personalo, tuo tarpu Lietuvos universitete jų yra beveik po lygiai. Taigi, reformuojant universitetą, reikėtų pradėti nuo jo etatų pakeitimo nurodyta čia prasme.

Be to, reikėtų atitinkamai pakelti atlyginimą tiek profesoriams, tiek ir asistentams ir laborantams. Lietuvos universiteto ordinarinis profesorius gauna 800 lt. per mėnesį pagrindinės algos, 200 lt. už įstaigos vedimą ir, sakysime, už 8 val. paskaitų ir praktikos darbų, skaitant po 80 lt. už valandą, — 640 lt. Taigi iš viso 1640 lt. Ekstraordinarinis profesorius gauna atlyginimą tomis pačiomis normomis už paskaitas ir praktikos darbus, tik jo etatinė alga yra 100 lt. mažesnė kaip ordinarinio profesoriaus alga. Taigi atlyginimo atžvilgiu tarp ordinarinių ir ekstraordinarinių profesorių skirtumo beveik nėra. Docentų etatinis atlyginimas yra 600 lt. per mėnesį, o už paskaitas ir laboratorinius darbus docentai gauna tą patį atlyginimą kaip ir profesoriai. Šio atlyginimo sulyginimui su Vokietijos universitetų profesūros atlyginimu aš pasinaudosiu duomenimis iš Müncheno universiteto. Ordinarinis profesorius ten gauna pagrindinės algos 1000 markių per mėnesį, už paskaitas apie 500 markių per mėnesį ir dar už praktikos darbus. Taigi, neskaitant praktikos darbų, Müncheno universiteto ordinarinis profesorius turi per mėnesį 1500 markių, vadinasi, beveik 2,3 sykių daugiau kaip Lietuvos universiteto ordinarinis profesorius. Ekstraordinarinis profesorius gauna maždaug 1200 markių per mėnesį. Privatdocentai gauna po 400 markių per mėnesį ir turi turėti bent 4 paskaitas per savaitę. Tai yra, taip sakant, eilinių ordinarinių ir ekstraordinarinių profesorių atlyginimas. Mokslininkai, turį didelį vardą mokslo srityje, gauna dar nuo 50 iki 100% priedo.

Sunku, žinoma, pretenduoti, kad Lietuvos universiteto profesūra būtų taip atlyginama kaip Vokietijos universitetų profesoriai. Bet pakelti šitas atlyginimas būtinai reikia, kad galima būtų profesūrai kelti reikalavimą neieškoti jokių pašalinių uždarbių ir atiduoti visą savo laiką universiteto darbui.

Mūsų vyresnieji asistentai gauna apie 540 lt. per mėnesį, jaunesnieji — apie 450 lt., o laborantai — apie 360 lt. Asistentų atlyginimas yra toks mažas, kad tik dėl didelės mokslo meilės ir didelio pasiryžimo paaukoti savo gyvenimą tam mokslui bai-

gęs aukštąjį mokslą jaunimas ieškos Lietuvos universitete asistento vietos, nes šiaip jau jam bus visais atžvilgiais patogiau ieškoti mokytojo vietos gimnazijoje arba kitos kokios valdininko vietos. Šitas mažas atlyginimas verčia ir asistentus ieškoti pašalinio uždarbio. Aš manyčiau, kad vyresnysis asistentas turėtų gauti ne mažiau kaip 800 lt. per mėnesį, jaunesnysis — 600 lt. ir laborantas — 400 lt. per mėnesį.

Bet atlyginimo padidinimas nurodytomis čia normomis ir jaunesniojo mokslo personalo kadrų padidinimas reiškia žymų universiteto išlaidų padidinimą. Vadinas, eiti reformuoti universitetą su tikslu sumažinti jo išlaidas yra visiškai nerimtas dalykas.

Bet palikus universitetui plačią autonomiją, kokią jis dabar turi, ir pakeitus tik jo etatus ir atlyginimą, ar yra garantija, kad tada Lietuvos universitetas pareikš didesnį mokslo kūrybos vaisingumą. Į šitą klausimą atsakyti ne taip lengva. Žmonių su tyrinėtojų gabumais Lietuvos universitete nedaug ir, be to, žymi tų žmonių dalis jau nebejauna. Stoka tyrinėtojų Lietuvos visuomenėje yra mūsų sunkios praeities rezultatas. Prieš atstatant Lietuvos nepriklausomybę, Lietuvos jaunimui beveik buvo užkirstas kelias gauti asistento arba laboranto vietą Rusijos universitetuose, ir, be to, tas jaunimas dažniausiai buvo toks neturtingas, kad neturėdamas turtingesnių giminių vienam ar kitam Rusijos mieste priverstas būdavo ieškoti įvairių valdininkų vietų, kurios garantuodavo geresnį uždarbį (asistentams ir laborantams Rusijoje mokėjo dar mažiau kaip dabar pas mus), arba verstis laisvomis profesijomis, pavyzdžiui, advokatūra ir medicina. Dėl tos priežasties ne tik pas mus, bet ir pas mūsų kaimynus latvius ir estus pakankamai kvalifikuoto mokslinio personalo buvo labai mažai. Bet užtat dabar, jeigu ir ne per daug, tai vis dėlto daugiau kaip kitados mūsų jaunimas gauna stipendijų užsienio studijoms, ir galima tikėtis, kad artimiausiu laiku mes turėsime pakankamai moksliškai kvalifikuotų jaunų žmonių, kuriais ir galima bus papildyti jaunesniojo mokslo personalo kadrus. Jeigu tas jaunesnysis mokslo personalas nebus apkrautas darbais, turės pakankamai laisvo laiko atsiduoti mokslo tyrinėjimams, o universitetas bus aprūpintas atitinkamomis patalpomis ir laboratorijomis, kuriose mokslo tyrinėjimai bus galimas dalykas, tai netenka abejoti, kad per keletą metų mes jau turėsime savų jaunų tyrinėtojų, kurie ir bus įtraukti į profesūros kadrus. Aš manau, kad šitą savų tyrinėtojų ugdymo procesą galima ir pagreitinti, jeigu dar nepasigailėtume lėšų ir pasistengtume pritraukti į mūsų universitetą bent lig laikui vieną kitą iš žymesnių Europos tyrinėtojų. Tokie tyrinėtojai, atlikdami savo tyrimo dar-

bą mūsų universitete, būtų tam tikrų tyrinėjimo mokyklų centrai, nes tie tyrinėtojai sugebėtų suburti apie save atitinkamų gabumų jaunimą. Dabartinis statutas leidžia kviesti prie universiteto darbo užsieniečius, bet dabartinis universiteto biudžetas neleidžia to padaryti, nes šiek tiek žymesnio tyrinėtojo mes nepriviliosime mūsų profesūros atlyginimu. Taip pat reikėtų kviesti pakankamai kvalifikuotus žmones ir vyresniaisiais asistentais iš užsienio, laiduojant jiems tokį atlyginimą, kad jiems išsimokėtų atvažiuoti pas mus. Dabartinis universiteto statutas reikalauja, kad jaunesniojo mokslo personalo nariai vestų savo dalykus lietuvių kalba. Reikia čia padaryti išimtį dėl tokių vyresniųjų asistentų, kurie būtų kviečiami iš užsienio, kad šituo būtų padėta mūsų universitetui organizuoti mokslinių tyrinėjimų darbą. Netenka abejoti, kad pabuvę vienus kitus metus lietuviškoje atmosferoje tokie asistentai išmoks lietuviškai net ir tuo atveju, kada jiems nebus keliama šita prasme jokių ypatingų reikalavimų. Jokio pavojaus lietuviško universiteto delituanizacijos čia nėra.

Savaime aišku, kad kviečiant iš užsienio gabius tyrinėtojus svarbiausia jiems kvalifikacija bus jau jų užsieniuose atlikti darbai, bet ne jų titulai ir laipsniai. Mūsų lietuviška visuomenė tiek dar yra pagauta feodalizmo ir Rusijos režimo dvasios, kad titulai, laipsniai, visokie ženklai, visokie paradai itin smarkiai ją veikia. Tuo tarpu Vakarų Europoje šitie dalykai šiandien turi tiek pat reikšmės kiek maskaradas. Garsus anglų rašytojas H. G. Wellsas, kuris per visą savo gyvenimą visuomet labai domėjosi auklėjimo problema ir savo pažiūras į auklėjimo sutvarkymą išdėstė dviejų tomų veikale „Mankind in the Making" (Žmonija sudarymo procese), išreiškia net pageidavimą, kad visas šitas pasenęs nonsensas bakalaurų, magistrų ir daktarų kartu su ponų profesorių togomis ir beretais eitų velniop kaip galima greičiau. Jo nuomone, visas šitas paradas nieko nereiškia.

Yra ir dar vienas motyvas už vyresniojo ir jaunesniojo mokslo personalo kadrų padidinimą. Tasai motyvas liečia ir profesūros studentų reikalus. Nepakankamas profesorių skaičius viename ar kitame fakultete neduoda progos asmeniškam kontaktui, profesorių ir studentų susipažinimui, o toksai asmeniškas kontaktas turi didžiausios reikšmės visų pirma studentų darbui, bet nemažos reikšmės turi jis ir profesoriaus darbui. Kai didelis studentų skaičius ir palyginti nedideli profesūros kadrai, profesoriai ne tik negali atsiduoti mokslo tyrinėjimams, bet ir labai paviršutiniškai gali sekti ir pačių studentų darbą. Bet čia jau mes turime silpną pusę ne tik Lietuvos universiteto, bet ir visų Vakarų Europos universitetų. Bet Vakarų Europos universitetai yra tuo su-

sirūpinę ir stengiasi padaryti reikalingų korektyvų. Reikėtų ir mums apie tai pagalvoti, o ne aimanuoti, kad mes turim profesorių per daug, kaip tai daro mūsų universiteto reformos šalininkai.

Taip pat keistą įspūdį daro mūsų universiteto reformatorių aimanavimai dėl vadinamų lygiagrečių katedrų. Europiečiai susipažinę su tokiais aimanavimais tik pasijuoktų. Reikia studentams suteikti progos susipažinti su vienu ar kitu dalyku visašališkai. Sakysime, yra įvairių viduramžių istorijos teorijų arba įvairių dramos ir tragedijos kilmės teorijų. Tas pats reikia pasakyti net apie tokius dalykus kaip fizika arba chemija, kur įvairios problemos galima traktuoti įvairių teorijų ir hipotezių požiūriu. Jeigu panašiems dalykams universitete yra tik vienas dėstytojas, tai turėdamas ir geriausių norų duoti visašališką dalyko vaizdą jis nesugebės nušviesti šitą dalyką taip kaip kitų teorijų ir pažiūrų dėstytojas. Taigi reikia duoti studentams progos išgirsti įvairaus nusistatymo žmonių tais pačiais klausimais nuomonę, nes tik taip studentai įgis kritiškų ir plačių pažiūrų, bešališką ir tikrai mokslišką nuotaiką. Faktas yra, kad didesni Vakarų Europos ir Amerikos universitetai turi dažnai net po kelis to paties dalyko lektorius.

Bet čia galima prikišti, kad universitetai jau ir taip perkrauti daugybe visokių dalykų ir paskaitų. Iš tikrųjų tai yra labai nesveikas dalykas, ir šituo atžvilgiu Lietuvos universitetas neatsilieka nuo kitų universitetų. Kaipgi tokiomis sąlygomis reikalauti dar lygiagrečių katedrų? Kadangi čia kalbama apie studentų perkrovimą privalomu paskaitų lankymu, tai išėjimas yra toks: reikia rimtai peržiūrėti universiteto programą ir redukuoti iki minimumo visokių privalomų dalykų skaičių viename ar kitame fakultete. Vadinasi, įvairių dalykų ir katedrų skaičius gali būti ir didelis, bet privalomų studentams darbų skaičius turi būti minimalus. Dėl to lygiagrečių katedrų buvimas visai galimas. Tai palieka studentams tam tikrą pasirinkimo laisvę. Studentas gali pasirinkti vieno ar kito dalyko lektorių, o dėl to darbo našumo atžvilgiu laimės ir studentas, ir profesorius, nes tada abidvi pusės dirbs su reikiamu entuziazmu.

Aš sutinku, kad negalima visai išvengti privalomų paskaitų. bet privalomumas yra vidurinės ir aukštesniosios mokyklos požymis, o tuo tarpu universitetą sudaro ne mokytojai ir mokiniai, bet senesnieji ir jaunesnieji studentai. Tai išeina iš viso to, kas anksčiau pasakyta apie universiteto funkcijas. Jeigu ką rimtai galima prikišti Lietuvos universitetui, tai kaip tik jo tendenciją virsti didele aukštesniąja mokykla. Šita tendencija reikia būtinai

sustabdyti, todėl šita prasme reforma yra būtina. Bet įvykdyti tokią reformą įsakymu iš viršaus ir biurokratinėmis priemonėmis, nedalyvaujant pačiam universiteto mokslo personalui, visai negalima. Antra vertus, jeigu kuriam universitete labai daug žmonių su aukštesniosios mokyklos papročiais, tai irgi sunku laukti, kad jie savaime imtųsi universiteto pertvarkymo darbo nurodyta čia prasme. Bet išėjimas iš tokios padėties vis dėlto yra. Valdžia, nuo kurios priklauso universiteto medžiaginė padėtis, turi pakankamai priemonių padaryti reikalingą spaudimą. Antra vertus, per spaudą galima sudaryti reikalingą fermentaciją ne tik visuomenėje, bet ir pačiame universitete ir taip paskatinti profesūrą pertvarkyti universiteto darbą. Vienu žodžiu, atitinkamomis kultūringomis priemonėmis reikia sudaryti tokią padėtį, kad universitetas pats pajustų reformos aktualumą. Čia kaip tik daug gali padaryti tie universiteto profesoriai, kurie patys yra aiškūs reformos šalininkai ir turi reformos klausimu aiškų nusistatymą. Vienu žodžiu, pavartojus terminą iš chemijos, reikia padaryti taip, kad reikalingi šitam procesui katalizatoriai atsirastų pačiame universitete. Tada universiteto reforma taps panaši į autokatalitinę reakciją ir bus įvykdyta.

Bet aš dar kartą pabrėžiu, kad nurodyta čia liga serga beveik visi universitetai, ne vien tik Lietuvos, ir todėl visur visų pirma šitoje srityje reikalaujama universiteto reformos. Sakoma, kad daugybė privalomų dalykų ir kvotimų verčia studentus tenkintis vien tik savo užrašais, paskaitų metu sudarytais, arba įvairių dalykų konspektais, kuriuos kaip tik labai mėgsta profesoriai su aukštesniosios mokyklos mokytojo palinkimais. Studentai arba visai neturi laiko, arba yra nustoję skonio skaityti ir rašyti; dėl to paskaitos ir kvotimai, užuot tapę mąstymo stimulais, virto mąstymo substitutu. Vis daugiau ir daugiau darosi tokių atsitikimų, kada studentas gali išlaikyti kvotimus ir gauti diplomą beveik nesinaudodamas vadovėliais ir apskritai knygomis. Faktas yra, kad studentams yra daug lengviau klausyti paskaitas ir „kalti“ užrašus ir konspektus negu skaityti rimtą vadovėlį, stengtis suprasti ir apskritai mąstyti ir mokytis raštu išreikšti savo mintis, o tokios sistemos vaisiai tai yra proto dispepsija* ir dvasios letargija.

Absoliučiai neleistinas dalykas, kad studentai laikytų kvotimus iš visų tų dalykų, kuriuos jie studijuoja. Bet tada ir kvotimų formą, ir jų turinį reikia pakeisti. Galima, sakysime, vienu smūgiu iškvosti studentą iš visos grupės dalykų, pavyzdžiui, iš neorgani-

* Sutrikimas.

nės, organinės ir analitinės chemijų, iš fizinės chemijos, technologijos ir iš chemijos istorijos. Tas pats galima pasakyti ir apie kitas mokslo šakas. Gera būtų įvesti kvotimus raštu. Pavyzdžiui, galima duoti studentui klausimą ir leisti jam naudotis knygomis ir kitais informacijos šaltiniais, kad į tą klausimą jis galėtų duoti smulkų atsakymą raštu. Panašūs kvotimai jau seniai praktikuojami Anglijos ir Amerikos universitetuose. Taip pat ir daktaro laipsniui įgyti daugelyje universitetų praktikuojami tokios rūšies kvotimai. Taigi ir diplomantams reikia daryti tokius kvotimus. Tokiomis sąlygomis bus sutaupyta daug laiko ir žmogaus sveikatos ir, be to, bus pasiektas tikslesnis studento žinių, jo gabumų, jo mokėjimo orientuotis ir save valdyti patikrinimas.

Reikia visai atskirti teisių ir privilegijų klausimą nuo universiteto mokslo. Diplomas turi tik konstatuoti, ką studentas universitete dirbo, kokius rezultatus jis yra pasiekęs ir daugiau nieko. Tada studentai eis į universitetą ne karjeros utilitarinių motyvų vedami, o tik mokslo ir šviesos ieškodami. Valstybės organai, skirdami vienos ar kitos profesijos darbininkus, teisėjus, gydytojus, technikus, mokytojus, gali reikalauti liudijimų, kad išeita tam tikra praktika, kad atlikta tam tikri kvotimai. Tai yra visai suprantamas dalykas. Tokiems kvotimams atlikti turi būti įstatymų tvarka sudarytos tam tikros kvotimų komisijos prie vienų ar kitų valstybės įstaigų. Bet tokie kvotimai — ne universiteto darbas. Anglijos universitetuose panašūs kvotimai nuo senų laikų dar ir šiandien tebeatliekami, bet jie taip įkyrėjo universitetams ir taip trukdo mokymo ir tyrinėjimo darbus, kad Anglijos universitetai pamažu nusikrato tokių kvotimų atlikimu. Viena iš priemonių sumažinti jaunimo traukimą į universitetą yra panaikinimas diplomų, duodančių tam tikrų teisių vienai ar kitai vietai užimti. Daug tokių elementų, kurie eina universitetan mokytis karjeros sumetimais, atkristų. Dėl šito laimėtų ir universitetas, ir visuomenė. Be to, neprotinga palikti universitetą atvirą tiktai baigusiems bendro lavinimo aukštesniąsias mokyklas ir užkirsti kelią į universitetą jaunimui, kuris baigė specialiąsias technikos mokyklas. Projektuojama net užkirsti kelią baigusiems mokytojų seminarijas. Tokia politika negraži ir negudri, nes ji eina iš pasenusių pažiūrų, kad tiktai, pavyzdžiui, klasikinė auklėjimo sistema suteikia jaunimui tikrą bendrą išsilavinimą, o technikos dalykai neduoda tokio išsilavinimo ir išauklėja tik tam tikrą techninį vikrumą. Tai yra senų tamsių laikų liekana ir iš dalies baudžiavos palikimas, kada buvo ponai ir poniški dalykai, juodo darbo žmonės ir su tuo darbu susiję dalykai. Gal kur atsilikusiuose užkampiuose dar ir yra tokių technikos

mokyklų, kurios visai nesirūpina bendru lavinimu ir išimtinai auklėja tik specialų technikinį vikrumą. Kultūringuose kraštuose tokių technikos mokyklų šiandien nėra. Į šių dienų technikos mokyklos programą įeina kaip privalomi dalykai ir literatūra, ir įvairios mokslo disciplinos, ir specialūs technikos dalykai, čia tik tas skirtumas, kad, pavyzdžiui, literatūrai ir istorijai technikos mokyklos programoje skiriama mažiau laiko kaip gimnazijoje arba realinėje mokykloje. Bet technikos mokykloje arba meno mokykloje akcija yra geriau suderinta su mąstymu kaip gimnazijoje arba realinėje mokykloje. Todėl moderni technikos mokykla tinkamiau paruošia žmogų gyvenimui, ir todėl reikėtų reformuoti gimnazijas ir realines mokyklas šita prasme. Vadinas, ir bendro lavinimo mokyklų programą turi sudaryti literatūra, įvairios mokslo šakos ir, sakysime, kai kurie techniniai dalykai su tuo tik skirtumu, palyginti su technikos mokyklomis, kad bendro lavinimo mokykloje literatūra ir mokslo dalykai turi užimti pirmą vietą, o techniniai dalykai turi būti tik antraeiliai. Vienu žodžiu, nėra jokios prasmės neduoti baigusiems technikos mokyklas teisės stoti universitetan.

Šia proga pabrėšime, kad rimta universiteto reforma gali būti įvykdyta tik kartu su aukštesniosios mokyklos reforma. Čia nesvarbu, kuri iš tų mokyklų bus pirmiausia reformuota. Bet palikus mūsų aukštesniąją mokyklą toj liūdnoj padėty, kokioj ji šiandien yra, universiteto reforma neduos kraštui to, ko iš jos laukiama, nes universitetas neturės tinkamos gyvos medžiagos savo darbui. Todėl aš ir manau, kad šiandien galima tik kalbėti apie universiteto reformos pradžią. Ta reforma gali būti pabaigta tik tada, kada iš pagrindų bus reformuota mūsų aukštesnioji mokykla, suderinant šitą mokyklą su gyvenimo reikalavimais, sudarant, taip sakant, kontaktą tarp mokyklos ir gyvenimo realybės. Tai yra labai didelis darbas ir reikalingas laiko ir lėšų. Bet jis turi būti atliktas, jeigu norima pašalinti mūsų tautos žlugimo pavojų. Tinkamai įvykdyta universiteto ir aukštesniosios mokyklos reforma pašalins ir opų klausimą, kas daryti su šviesuomenės pertekliumi, kuris išeina iš universiteto. Tokio pertekliaus tada ir nebebus, nes didžioji jaunimo dauguma pasitenkins aukštesniąja mokykla, jeigu tik baigęs tą aukštesniąją mokyklą tasai jaunimas turės progos ir sugebės stoti į gyvenimo darbą. Tad universitetan eis tik ta jaunimo dalis, kuri pasižymi gabumais ir tinka mokslo kūrybiniam darbui ir vadovybei įvairiose valstybinio gyvenimo srityse.

Bet šitokiu būdu atrinktam universiteto jaunimui turi būti padaryti visokeriopi palengvinimai materialiniu atžvilgiu, kad

proga tinkamai išeiti aukštąjį mokslą jam būtų užtikrinta. Aš manau, kad tokiame ekonomiškai palyginti neišplėtotame krašte kaip Lietuva, kurios gyventojus daugiausia sudaro viduriniai ir mažažemiai ūkininkai, aukštasai mokslas turi būti suteikiamas dovanai. Gal įvykdyti šitokios reformos mūsų universitete dabarties metu negalima, bet užtat galima ir būtinai reikia padaryti šie dalykai: padidinti bent iki 50% atleidžiamų nuo mokesčio už mokslą studentų skaičių ir bent du sykiu padidinti stipendijų aukštajam mokslui eiti Lietuvoje ir užsieniuose. Apie pakėlimą mokesčio už mokslą, kaip apie tai kalbama kai kurių universiteto reformatorių, negali būti nė kalbos. Tai būtų žygis nepaprastai kenksmingas mūsų krašto kultūros kėlimui.

Be to, valstybė privalo skirti pakankamai lėšų parūpinti studentams tinkamų bendrabučių. Pirmieji žingsniai šita prasme iš dalies mūsų valstybės jau ir padaryti: mes turime studentų tautininkų ir ateitininkų bendrabučius, kurie, tiesa, dar nepabaigti, bet vis dėlto atsirado iš valdžios subsidijų. Gaila tiktai, kad buvusi krikščionių demokratų valdžia pasirūpino tai valdžiai artimu jaunimu, o tautininkų valdžia — vadinamu tautiškai nusistačiusiu jaunimu. Tokia valdžios taktika rodo visišką pagrindinių jaunimo auklėjimo principų supratimo stoką ir nedaro valdžiai garbės. Tai viena. Antra, tokia taktika demoralizuoja jaunimą, nes skatina ir veda tą jaunimą prie tokio prisitaikymo, kuris nesuderinamas su žmogaus garbe. Lietuvos valdžiai, ar ji tautiška, ar krikščioniškai demokratiška, ar socialistiška, — visas Lietuvos jaunimas turi būti vienodai brangus, nepaisant to jaunimo polinkio prie vienos ar kitos pasaulėžiūros ir to jaunimo simpatijų vienai ar kitai partijai. Faktas yra, kad laisvamaniškai ir socialistiškai nusistačiusio jaunimo pastangos gauti pašalpą ar net paskolą bendrabučiui pasistatyti susidūrė su nenugalimomis kliūtimis.

Vakarų Europoje ir Amerikoje apsišvietę ir plačių pažiūrų turtuoliai, taip pat ir įvairios didelės pramonininkų organizacijos sudaro fondus aukštąjį mokslą einančiam jaunimui šelpti ir parūpinti jam bendrabučių. Bet ir ten gausių privatinių asmenų ir įvairių organizacijų aukų toli gražu nepakanka aukštasai mokslas laiduoti tokiam jaunimui, kuris vertas yra to mokslo. Ten irgi reikalaujama, kad valstybė savo lėšomis prisidėtų prie tokių fondų sudarymo. Lietuvoje apie mūsų ponų finansininkų ir pramonininkų aukas negali būti ir kalbos, nes mūsų pramonininkų ir finansininkų intelektas ir jų pralobimo būdai yra kol kas gan primityvūs. Taigi mūsų krašte šitą funkciją tenka skirti iždui ir imti pavyzdį iš taip pat nedidelių (kaip Lietuva), bet aukštos

kultūros kraštų, kaip Šveicarija, Danija, Naujoji Zelandija, Škotija, Belgija ir Suomija.

Studentų bendrabučiai turi būti taip įrengti, kad jaunimas vienas kitam netrukdytų. Jaunimui turi būti duota proga kai kada izoliuotis nuo savo draugų. Bet taip pat tam jaunimui turi būti duota proga per įvairius pasikalbėjimus ir diskusijas pasikeisti savo gyvenimo prityrimais su savo kolegomis, inkliuzive* ponus profesorius kaip vyresniuosius studentus. Vadinas, bendrabučiuose turi būti ir atitinkamų salių, ir skaityklų, ir pašnekesiams kambarių. Tai sužadina mintį. Bet, antra vertus, nereikia užmiršti, kad studentui reikalinga ir izoliacija, jam reikia tapti vienuoliu tikra to žodžio prasme, kad galima būtų tinkamai suvirškinti visus gautus įspūdžius, apgalvoti ir sutvarkyti visą savo intelektualinį bagažą. Meditacija, svarbiausioji ir delikačiausioji minties proceso dalis, yra vienumos dalykas. Šita prasme užvis geriau pritiktų jaunimui vienuolynas. Bet, deja, vienuolynas netinka piliečio auklėjimui, o universitetas turi rūpintis ir pilietiniu auklėjimu. Todėl reikia studentams duoti visiškos progos būti krūvoje, kada jie to nori, ir tapti vienuoliais, kada jie turi atlikti svarbiausiąjį ir delikačiausiąjį mąstymo procesą. Universitetas bus gyva įstaiga tik tada, kada jame bus idėjų fermentacija. Bet toms idėjoms susikristalizuoti reikalinga ramybė ir tyla.

Paminėtos čia idėjų fermentacijos ir pilietinio auklėjimo motyvai, taip pat ir svarbus universiteto uždavinys išmokyti jaunimą tinkamai ir žmoniškai savo atliekamąjį laiką sunaudoti reikalauja, kad studentams būtų leista laisvai organizuotis, sudarant visokeriopas meno, literatūros, mokslo, ekonomines organizacijas. Turint galvoje praeities ir dabarties Rusijos pavyzdį, pas mus sakoma, kad tam tikras studentų organizacijų spontaninio plėtojimosi suvaržymas eliminuos iš universiteto gyvenimo politiką. Tiesa, kai kur, sakysime, Italijoje arba Rusijoje, eliminuos, bet užtat užmuš visai politinę mintį. O ką reiškia šiandien tauta be politinės minties? Aš sutinku, kad kišimasis jaunimo į praktišką politiką yra nesveikas ir dažnai demoralizuojąs jaunimą dalykas. Bet čia tenka kaltinti ne jaunimą, o visuomenę, kaltinti ne vaikus, o tėvus. Jeigu tėvai, ar jie bus inteligentai, ar kitokių profesijų ir verslų žmonės, yra tiek dvasiškai nusmukę, kad reiškia ne tik visišką indiferentizmą politikoje, bet dreba net, kai girdi kokią nors kalbą apie politiką, tai nėra ko stebėtis, kad vaikai ima politikuoti ir net kai kada įskiepija savo politinį nusistatymą demoralizuotiems tėvams. Pavyzdys — Rusija ir Italija. Kol vi-

* Drauge imant, įskaitant.

suomenė yra politiškai indiferentiška ir gali toleruoti bet kurį primestą tai visuomenei smurtininkų režimą, tai tos visuomenės gabiausieji ir gyviausieji vaikai — tikra kiekvienos tautos brangenybė — kišis į politiką. Galima tokį jaunimą iššudyti: vaisius bus visiška visuomenės gyvenimo letargija. Vienintelė viltis, kad visuomenė bus išjudinta iš savo apsnūdusios padėties tik ir yra jaunime, kupiname energijos, imaginacijos ir pasiryžimo. Reikia tik sudaryti tokias tam jaunimui gyvenimo sąlygas, kad iš šitų jaunimo palinkimų politikuoti išeitų mokslinis politikos supratimas ir koordinuotas tolerantiškas veikimas. Taigi reikia pašalinti supresijos režimą, reikia atkurti minties ir žodžio laisvę ir netrukdyti organizavimosi. Paminėtų čia laisvių visuomeniniam gyvenime atkūrimas yra tikriausias laidas, kad universiteto studentų organizacijos atsipalaiduos nuo nesveikos smurto politikos. Kito kelio nepageidaujamai politikai iš universiteto pašalinti nėra.

Aš sutinku, kad mūsų universitete per daug yra visokių studentų organizacijų. Bet tai yra mūsų nekultūringumo ir tolerancijos stokos tarp įvairių visuomenės grupių rezultatas. Sutinku, kad su šituo reiškiniu reikia kovoti, bet tiktai studentų auklėjimo keliu. Mechaniški varžymai čia nieko nepadės. Aš manau, kad valdžia, vienodai traktuodama įvairaus nusistatymo studentus, daug prisidėtų prie studentų tolerantiškumo padidinimo ir paskatintų gimininguų organizacijų susiliejimą į didesnes organizacijas. Taip organizacijų skaičius sumažėtų. Bet užvis daugiau čia padarys laikas. Pirmais universiteto gyvavimo metais tarp studentų organizacijų atsitikdavo net muštynių. Faktas yra, kad pastaraisiais laikais tarp vadinamųjų dešiniųjų ir kairiųjų studentų muštynių nebeatsitinka, ir apskritai studentai gyvena geriau.

Pagaliau reikėtų pakeisti studentų atstovybę taip, kad ta atstovybė galėtų atlikti ne tik įvairias reprezentacijos funkcijas namie ir užsienyje, bet kad galėtų aktyviai prisidėti prie būtiniausių studentų ekonominių ir sveikatos reikalavimų patenkinimo. Visi bendrabučiai, studentų valgyklos, studentų ligonių kasa, įvairių pašalpų paskirstymas turėtų būti studentų atstovybės dalykas, universiteto Senatui kontroliuojant. Tada galima būtų laukti, kad studentų atstovybė taps aktyvesnė ir efektingesnė ir sugebės atlikti visas tas medžiagines, intelektualines ir moralines funkcijas, kurias panašios studentų atstovybės atlieka Vakarų Europoje. Savaime suprantama, kad studentų atstovybė turi disponuoti tam tikromis lėšomis, kad ji galėtų atlikti savo uždavinį.

Tai ir yra svarbiausios mintys, kurias, mano manymu, reikia padėti Lietuvos universiteto reformos pagrindan.

Aš visiškai nepaliečiau universiteto ir fakultetų administracijos klausimo. Jeigu bus palikta universiteto autonomija, tai vienas ar kitas administracinių universiteto organų sudarymo būdas neturi didelės reikšmės. Bet svarbu, kad universitetas galėtų atsikratyti netikusiu rektoriumi, o fakultetas — netikusiu dekanu. Todėl netikslu būtų rinkti rektorių ir dekanus keleriems metams.

*REKTORIAUS KALBA IŠKILMINGAME UNIVERSITETO TARYBOS POSĖDYJE NEPRIKLAUSOMYBĖS ŠVENTĖS IR LIETUVOS UNIVERSITETO AŠTUONERIŲ METŲ SUKAKTIES PROGA (1930.02.16)**

Gerbiamieji!

Šiandien mes švenčiame Nepriklausomybės šventę ir Lietuvos universiteto metines — sukaktuves. Be to, šie metai yra ypatingai reikšmingi mūsų tautai, nes jie yra Vytauto Didžiojo metai. Mūsų tauta viena iš seniausių Europos tautų. Ji nedidelė ir negausi, bet turi gražią praeitį. Ta praeitis pilna yra atkaklių kovų už tautos konsolidaciją, pilna yra tragiškų ir rūsčiai gražių įvykių ir nenuilstamos kasdieninės darbuotės tobulesniam ir aukštesniam gyvenimo laipsniui pasiekti. Toje praeityje mes turime nemaža nepaprastų gabumų, stiprios valios ir galingos dvasios vyrų, kurie visą savo gyvenimą atidavė tautos labui. Ne be reikalo mūsų tautos himnas vadina Lietuvą didvyrių žeme. Tų didvyrių gyvenimas pasilieka ir mums gražus pavyzdys mūsų dabarties kovose ir darbuotėje, kada mes dedame pagrindus gražesnei Lietuvos ateičiai. Vienas iš tokių vyrų, be abejojimo, buvo didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas, nuo kurio mirties dienos š. m. spalio mėn. sukanka 500 metų. Jo gyvenimas, kaip ir mūsų tautos gyvenimas, pilnas yra tragizmo, didelių nepasisekimų, bet ir didelių laimėjimų. Kaip naujų gyvenimo takų skelbėjas ir jų sumanus vykdytojas Vytautas buvo tikrai genialus žmogus. Savo veikimu jis pasiekė tai, kad Lietuva tapo viena iš didžiausių Europos valstybių, ir su juo rimtai skaitėsi įvairių Europos kraštų valdovai ir net viduramžių Romos imperijos imperatorius. Neperdedant galima pasakyti, kad Vytauto Didžiojo veikimas turėjo didžiausios įtakos išsivystymui tų santykių tarp Cent-

* Lietuvos Universitetas 1929—1930 mokslo metais. K., 1930. P. 33—40.

rinės ir Rytų Europos, kurie yra dabar. Paskutinėje „Encyclopaedia Britannica“ laidoje, tarp ko kita, apie Vytautą pasakyta, kad jo kova su kryžiuočiais ir jo paruoštas ir suorganizuotas Žalgirio mūšis, kuris galutinai sulaužė kryžiuočių galybę ir sustabdė vokiečių elemento plėtimąsi į rytus, yra vienas iš reikšmingiausių žmonijos istorijos įvykių. Tame pačiame „Encyclopaedia Britannica“ straipsnyje apie Vytautą dar sakoma, kad Vytautas svajojo sukurti galingą imperiją iš lietuvių ir rusų žmonių ir pasiskelbti imperatorium. Mes, lietuviai, žinome apie tai iš įvairių šaltinių, bet jeigu aš čia cituoju „Encyclopaedia Britannica“, tai tik todėl, kad įvairūs „Encyclopaedia Britannica“ straipsniai rašomi visuomet žymių vienos ar kitos srities specialistų ir visuomet tokie straipsniai pasižymi mokslišku bešališkumu ir rimtumu.

Čia ne vieta užsiimti nors ir trumpu Vytauto Didžiojo gyvenimo atpasakojimu. Be to, aš ir ne istorikas. Aš tik noriu pabrėžti tokius bruožus iš Vytauto Didžiojo gyvenimo. Nuo pat jaunatvės ir iki tos dienos, kada jis amžinai užmerkė savo akis, jo veikimo svarbiausias ir aukščiausias tikslas buvo Lietuvos labas. Be abejojimo, jis buvo aistringas, impulsyvus ir gal kai kada ir žiaurus žmogus, bet visuomet nedvejodamas savo asmens palinkimus, savo simpatijas ir antipatijas, savo silpnumus, pasakysime, stumdavo į šalį, kada to reikalavo Lietuvos interesai, kaip jis juos suprato. Net su pikčiausiu savo asmeniniu priešu pusbroliu Jogaila, kuris prisidėjo prie jo tėvo ir motinos nužudymo, jis ne tik susitaikė, bet gyvenimo pabaigoje sugebėjo sudaryti net draugiškus santykius, nes, jo nuomone, to reikalavo Lietuvos interesai. Aš nežinau, ar asmeniškai jis turėjo kokių nors simpatijų lenkams, bet, jo nuomone, tiktai bendradarbiaudama su lenkais Lietuva tegalėjo nugalėti savo pikčiausius priešus, o tokiais jis visuomet laikė kryžiuočius, t. y. vokiečius, ir todėl jis buvo unijos su Lenkija šalininkas. Tiesa, jeigu jis matydavo tokias Lenkijos tendencijas ir tokius žygius, kurie kenkdavo Lietuvai, jis sugebėdavo ne tik tokius žygius paralyžiuoti, bet ir primesti lenkams savo nusistatymą. Patys lenkų istorikai sako, kad sprendžiamosios reikšmės tų laikų Lenkijos istorijoje turėjo ne Jogaila, o Vytautas.

Būdamas labai gabus ir narsus karžygys, Vytautas kur ir kada tik galėjo vengdavo karo, atiduodamas pirmenybę ne kardui, o diplomatinėms pertraktacijoms, ir todėl suprantama, kad svarbiausiu savo uždaviniu Vytautas laikė ne užkariavimus, bet ekonominį Lietuvos gyvenimo sutvarkymą ir Lietuvos giminių civilizavimą. Žemės ūkiui pakelti jis gausiai dalino žemes savo

didesnio ir mažesnio laipsnio karžygiams ir įvairiems kolonistams. Jis labai uoliai stengėsi užmegzti prekybinius santykius su artimiausiais ir tolimesniais Lietuvos kaimynais, jis visokiomis privilegijomis viliojo į Lietuvą žydus ir įvairių Europos kraštų amatininkus Lietuvos amatininkystei ir prekybai pakelti. Galop jis daugiau už kitus Lietuvos valdovus yra prisidėjęs prie krikščionybės Lietuvoje išsiplėtimo ir sutvirtinimo, nes jis giliai buvo įsitikinęs, kad be krikščionybės negali būti kalbos apie Lietuvos kultūros ir civilizacijos pakilimą. Bet tasai karžygys, tasai kai kada rūstus ir žiaurus žmogus, būtinybės verčiamas dažnai būti kovotoju be atodairos, giliai suprato taikos reikšmę kultūrai ir civilizacijai ir todėl, nelyginant kaip Napoleonas, svajojo apie Rytų Europos sutaikinimą įkūrimu galingos ir didelės Rytų imperijos. Drauge su šitos rūšies svajonėmis reikia pažymėti ir jo pastangas sutaikinti Rytų ir Vakarų bažnyčias bent savo valstybėje. Jis gerai suprato, kad tokiu sutaikinimu dviejų didžiųjų krikščioniškų Bažnyčių būtų daug patarnauta pasaulio taikos reikalui.

Kartu, matyt, jis gerai suprato atgimstančios naujos laisvės dvasios reikšmę, nes čekų kovoje už išsivadavimą iš vokiečių jungo ir už sąžinės laisvę jis be jokios atodairos atsistojo husitų pusėn, nepaisydamas to, kad šituo savo aktu jis pateko į konfliktą su Romos bažnyčia ir susidūrė su dideliu lenkų pasipriešinimu. Ir šitas konfliktas buvo svarbiausas stimulas, kuris privedė Vytautą prie nusistatymo visiškai atskirti Lietuvą nuo Lenkijos, padaryti Lietuvą visiškai nepriklausoma valstybe, pasiskelbti Lietuvos karalium ir vainikuotis. Reikia tačiau pasakyti, kad priėjęs prie šito nusistatymo Vytautas vis dėlto manė, kad ir nepriklausoma Lietuvos valstybė turėtų vengti nedraugiškų santykių su lenkais, nes, jo nuomone, tik draugaujant šioms abiem tautoms buvo pakankamai šansų atsispirti bendriems priešams. Vytautas nebesuspėjo įsteigti Lietuvos karalystės, nes mirtis sustabdė tolimesnį jo veikimą. Bet užtai mūsų karta, atstačiusi Nepriklausomą Lietuvą, privalo toliau tęsti Vytauto didelį darbą — Lietuvos valstybės konsolidaciją ir lietuvių tautos kultūros kėlimą. Privalo taip pat neužmiršti ir sostinės Vilniaus. Nerasi nė vieno susipratusio lietuvio, kuris sutiktų atsisakyti nuo Vilniaus. Tarp lietuvių gali būti tik nuomonių skirtumo dėl priemonių ir kelių, kuriais mes galime atgauti savo sostinę. Aš, pavyzdžiui, netikiu, kad kardais, mediniais ar plieniniais, nors ir labai dideliais, mes kada nors galėtumėm atgauti Vilnių. Taip pat aš absoliučiai netikiu, kad kokie nors kaimynai dėdės nuoširdžiai padėtų mums atgauti Vilnių. Bet aš tvirtai tikiu, kad eidami Vy-

tauto keliais, diplomatinių pertraktacijų ir draugiško susitarimo keliu, ir sąmoningai išnaudodami, kaip tai darė Vytautas, tarptautinius santykius, mes tikrai atgausime Vilnių. O kad atgavę Vilnių mes galėtumėm tvirtai laikyti jį savo rankose, mes privalome visas savo jėgas atiduoti Lietuvos ekonominio ir kultūrinio gyvenimo išplėtimui ir sutvirtinimui, mūsų kaimo medžiaginės ir dvasinės gerovės pakėlimui. Tad Vilnius bus tikrai mūsų. Ir prie šito darbo visomis savo jėgomis privalo prisidėti ir Lietuvos universitetas.

Man teko girdėti, kad Lietuvos universitetas nereiškia pakankamo susidomėjimo Vytauto Didžiojo metais. Tai netiesa. Lietuvos universitetui Vytauto Didžiojo atminimas yra tiek pat brangus kaip ir visai tautai, nors Vytautas ir neįkūrė universiteto tokiais laikais, kada universitetai dygo kaip grybai ir kada žymiai menkesnis už jį jo pusbrolis Jogaila įkūrė Krokuvos universitetą. Mes suprantame, kad Vytautas nesugebėjo to padaryti todėl, kad jis buvo prislėgtas daugybės kitų opių ir svarbių Lietuvos reikalų. Bet mūsų universitetas aukštai vertina Vytauto Didžiojo ekonominį ir politinį veikimą ir jo visas pastangas civilizuoti Lietuvą. Lietuvos universitetas gerbia šitą mažo ūgio, silpnos sveikatos, apskritai neimponuojančios fizinės jėgos, bet galingos dvasios vyrą, ir šiais metais ketina atitinkamais raštais ir viešomis paskaitomis plačiai nušviesti Vytauto Didžiojo veikimą. Tam tikslui universiteto jau yra paskirta tam tikra komisija su ponu prorektorium priešaky, kuriai ir pavesta sudaryti planas tinkamai Vytautui paminėti. Vytauto veikimas, ekonominis, politinis ir apskritai civilizatorinis, duoda daug temų mūsų teologams, istorikams ir teisininkams moksliškiems tyrinėjimams. Man nėra jokios abejonės, kad šita proga mūsų universiteto bus visapusiškai išnaudota. Galop aš tikiu, kad universitetas ras reikalo ir savo aukomis prisidėti prie sukūrimo tinkamo Vytautui paminklo, pavyzdžiui, tautos muziejaus ar kitos kokios švietimo ir kultūros įstaigos. Be to, universitetas kaip tik dabar svarsto prof. Mykolo Biržiškos kultūros akademijos įsteigimo projektą ryšium su Vytauto Didžiojo metais.

Šie metai yra reikšmingi Lietuvos universitetui dar ir tuo, kad kaip tik prieš 10 metų įsikūrė Kaune Lietuvos Aukštieji kursai, pirmoji Lietuvos aukštoji mokykla. Tai buvo 1920 metų sausio mėn. 27 d. Tie kursai atsirado nedidelės grupės žmonių iniciatyva ir pastangomis, būtent: A. Janulaičio, E. Volterio, J. Vabalo-Gudaičio, J. Aleknos, T. Ivanausko ir K. Vasiliausko su dabartiniu Gamtos-matematikos fakulteto dekanu Zigmu Žemaičiu priešaky. Ta grupė žmonių sugebėjo gyvai suinteresuoti aukštųjų

kursų reikalu visą Lietuvos šviesuomenę ir Lietuvos vyriausybę ir gauti iš jos reikalingos paramos. Nemaža čia padėjo ir mūsų brolių amerikiečių medžiaginė parama. Kursai veikė dvejus metus ir turėjo jau keletą šimtų klausytojų. Iš tų kursų ir išėjo Lietuvos universitetas. Taigi kursai yra kaip ir universiteto tėvas, ir aš laikau sau malonia pareiga išreikšti Lietuvos universiteto vardu dekanui Žemaičiui ir kitiems Aukštųjų kursų steigėjams pagarbą ir padėką.

Mokslo srityje Lietuvos universiteto darbuotė kas metai didėja. Praeitais metais daugiausia lietuvių kalba ir lietuvių periodinėje spaudoje, bet ir Europos spaudoje vokiečių, prancūzų ir anglų kalbomis išspausdinta daug straipsnių, dažnai originalaus ir kūrybinio pobūdžio iš įvairių mokslo sričių. Čia ne vieta ir ne laikas atpasakoti tuos visus straipsnius. Taip pat pereitais metais buvo tęsiamas vadovėlių ruošimo darbas ir vertimas iš įvairių sričių rimtų veikalų mokslo literatūrai lietuvių kalba padidinti, nes būtų labai keista, jeigu Lietuvos universitetas būtų priverstas naudotis mokslo veikalais išimtinai svetimomis kalbomis. Be to, tinkamų vadovėlių paruošimas ne mažiau, o dažnai ir geriau paruošia dirvą naujų dalykų išradimams negu trafaretiniai tyrinėjimai. Juk mes visi gyvename ir dirbame ne tiek sau, kiek ateičiai. Mes visi susirūpinę tuo, kad tie, kurie mus pavaduos, sugebėtų pareikšti kūrybą mokslo srityje. Šito tikslo Lietuvos universitetas nepasieks, jeigu jis neaprūpins savo auklėtinių tinkamais vadovėliais ir pasaulinės mokslo literatūros vertimais. Galop dažnai mokslininkas, rašydamas vadovėlį, suranda ne tik rimtų temų mokslo tyrinėjimams, bet kai kada daro net didžiausios reikšmės išradimus. Antai didelis rusas Mendelejevas, rašydamas 1868—1869 metais savo chemijos pagrindus, susidūrė su cheminių elementų klasifikacijos problema ir rado garsią elementų periodinę sistemą, kuri ne tik sudarė Mendelejevui pasaulinio mokslininko vardą ir padidino rusų tautos garbę, bet tapo neišsemiamu išteklium kūrybos chemijos srityje dabarties laikams. Taigi kam rūpi, kad Lietuvos universitetas pasižymėtų išradimais, pasižymėtų kūrybišku mokslo darbu, tai tas tegu neužmiršta, kad šitiems dalykams visų pirma reikia sukurti tam tikrą atmosferą, tam tikrą aplinkumą: reikia paruošti gausią mokslo literatūrą ir reikia aprūpinti universitetą tinkamomis mokslo įstaigomis ir galop reikia suteikti progos ar seniems, ar jauniems užsiimti mokslo tyrinėjimais. Galimas daiktas, kad senoji karta, kuri prisidėjo prie universiteto įkūrimo ir jo sustiprinimo, nebesugebės pasižymėti dideliais naujais mokslo žygiais. Bet ta senoji karta gali būti patenkinta ir džiaugtis tuo, kad Lietuvos jau-

nimo tarpe neabejotinai yra asmenų, kurie sugebės pareikšti kūrybą mokslo srityje. Reikia tik, kad senoji karta padėtų tinkamai šitai kūrybai jauniems pasiruošti ir apsišarvuoti.

Aš čia neliesiu universiteto gyvenimo smulkmenų praeitais metais. Po manęs darys pranešimą universiteto sekretorius prof. Raudonikis, kuris pateiks pakankamai statistinių duomenų, nušviečiančių įvairias universiteto gyvenimo puses. Aš čia tik pabrėšiu, kad studentų skaičius universitete pasiekė jau 4000. Kai kam toksai studentų skaičiaus augimas sukelia didelių abejonių ir rūpesčių. Kai kas klausia, ką gi veiks tas jaunimas, kada jis išeis iš universiteto, ir neduodamas atsakymo į šitą klausimą siūlo suvaržyti jaunimo skverbimąsi į universitetą. Abejonės ir rūpesčiai yra geras dalykas todėl, kad jie verčia visuomenę ir vyriausybę susidomėti problema ir ieškoti kelių tinkamai išspręsti tą problemą. Viena tik išsyk aišku, kad mechaniškos stabdymo priemonės čionai ne tik nepadės, bet pablogins padėtį. Problema, kas daryti su inteligentijos pertekliumi, dar labiau yra opi aukštos kultūros kraštams negu mums, ir apie tai šiandien daug galvojama. Šitos problemos išsprendimo reikia ieškoti tinkamam krašto švietimo sutvarkyme, — daugiau steigiant specialių technikos, žemės ūkio ir kitokios rūšies profesinių mokyklų, organizuojant tokias mokyklas, kad baigęs jas jaunimas sugebėtų tuojau stoti prie darbo vienoje ar kitoje gyvenimo srityje. Antra vertus, šitos problemos išsprendimas pareina nuo krašto ekonominio gyvenimo išvystymo, o tokiam išsivystymui sąmoninga ir išmintinga politika gali daug padėti. Žodžiu, inteligentijos pertekliaus problema nėra neišsprendžiama problema, reikia tik rimtai ja užsiimti, o kol kas vengti bet kokių mechaniškų priemonių jai išspręsti.

Galop aš negaliu čia nepaminėti su didele padėka ir su pagarba dabartinės Lietuvos vyriausybės pastangų ir rūpesčių patobulinti universiteto gyvenimą ir teikti jam reikalingos medžiaginės paramos. Ponas Respublikos Prezidentas yra ne kartą parodęs savo palankumą, ir jo ir vyriausybės dėka praeitais metais labai svarbus universiteto patalpų klausimas buvo jau iš dalies išspręstas: universitetas gavo buvusius Valstybės spaustuvės rūmus ir pradėta dviejų klinikų statyba. Šiems metams jau skirti reikalingi kreditai Fizikos ir chemijos instituto statybai Linksmadvary užbaigti, ir, be to, šiomis dienomis p. Respublikos Prezidentas man sakė, kad vyriausybė rimtai galvojanti dar šiemet pastatyti studentams bendrabutį. Galop vyriausybė yra susirūpinusi universiteto reforma universiteto kūrybai sustiprinti. Kiekvienas gyvas veikiantis organizmas yra reikalingas reformų

ir iš principo prieš reformą nieko negalima pasakyti. Čia visas klausimas tas, kiek ta universiteto reforma yra opus reikalas. Ir čia gali būti įvairių nuomonių. Bet universitetas žino, kad ir valstybės galva, ir vyriausybės nariai reiškia užuojautą ir simpatiją jaunam Lietuvos universitetui ir todėl universitetas turi pakankamai pamato tikėti, kad vyriausybė, darydama universiteto reformą, nepanaikins universiteto autonomijos, nes šiais laikais, kaip ir praeityje, joks universitetas be autonomijos gyventi negali. Taip pat universitetas turi pakankamai pamato tikėti, kad ruošdama reformos projektą vyriausybė palaikys reikiamą kontaktą su universitetu.

Mes visi tvirtai tikime, kad dabartinei vyriausybei rūpi Lietuvos gerovė ne mažiau kaip Vytautui Didžiajam, ir todėl mes tikime, kad Lietuvos vyriausybė eis Vytauto keliais, ieškodama priemonių prisidėti prie pasaulinės taikos sustiprinimo ir prie taikos Lietuvos vidaus gyvenime sudarymo. Tai yra kilniausias bet kurios vyriausybės uždavinys. O bus taika, tai bus ir kūrybinis darbas ir universitete, ir visose mūsų gyvenimo srityse. Tai laiduoja žmonijos istorija, kuri duoda nemaža pavyzdžių, įrodančių, kad ypatingai intensyvią dvasios kūrybą tautos reiškia tik taikos periodais.

Baigdamas aš reiškiu gilią padėką vyriausybės nariams ir kitiems svečiams, atsilankiusiems į šitą iškilmingą posėdį.

*REKTORIAUS KALBA IŠKILMINGAME UNIVERSITETO TARYBOS POSĖDYJE VYTAUTO DIDŽIOJO MIRTIES 500-ųjų METINIŲ PROGA (1930.10.27)**

Gerbiamieji,

Didis žmonių vadas, nepaprastų gabumų ir gilaus praktiško proto žmogus Napoleonas Bonapartė yra pasakęs, kad genijus yra dangiška liepsna, kuri dažnai krinta į žemę, bet žemėj retai atsiranda tokia galva, kuri tinka tai dangiškai liepsnai kaip buveinė.

Prie šitų Napoleono žodžių reikia dar pridurti, kad genijai — dangiškos liepsnos nešiotojai — paprastai labai vargingai ir tragiškai gyvena žemėje: kaip naujų gyvenimo būdų skelbėjai, jie susiduria su savo kartos tradicijomis, konservatyvumu ir

* Vytauto Didžiojo Universitetas. 1930—1931 metai. K., 1931. P. 29—31.

inercija, todėl būna dažnai persekiojami ir net žudomi kaip pavojingi visuomenės tvarkai asmenys. Išimtį tokioj padėtyj sudaro tie labai reti atsitikimai, kada žmonių valdovai būna dangiškos liepsnos nešiotojai. Jie nepersekiojami ir nenugalabijami, bet ir jų gyvenimas yra sunki, nenuilstama kova ir darbas, ir jiems tenka pergyventi daugiau nepasisekimų negu laimėjimų. Tokie genialūs valdovai dažniausiai atlieka savo gyvenimo kelionę vienui vieni, nerasdami pakankamo supratimo ir pritarimo iš savo kartos žmonių.

Bet kai įsigali genijų paskelbti nauji gyvenimo būdai, tada genijai gerbiami. Čia pasitvirtina seniai pareikšta mintis, kad palikuonys stato didingus paminklus ir sarkofagus poetams, pranašams, išminčiams, prosenių nugalabintiems. Tai yra viena skaudžių ir keistų gyvenimo tiesų.

Bet, šiaip ar taip, ateina laikas, kada kiekviena tauta atiduoda garbę savo genijams ir gėrisi jais. Ir mes šiandien susirinkome čia pagerbti vieno mūsų tautos genijaus — Vytauto Didžiojo, nuo kurio mirties šiandien sukanka 500 metų. Ne tik mums, lietuviams, bet ir Europos istorikams nėra abejonių, kad Vytautas buvo genialus valdovas, naujų gyvenimo būdų ieškotojas, skelbėjas ir vykdytojas. Tą ypatingai ryškiai parodė mūsų gerbiamas profesorius A. Janulaitis paskaitoje apie Vytautą Didįjį, kurią jis skaitė šioje salėje š. m. rugsėjo mėn 8. d.

Be to, apie Vytauto Didžiojo darbus dvasinės kultūros srityje mes išgirsime šiandien iš mūsų kompetentingo docento p. Penkausko lūpų.

Vytautas aiškiai ėjo nuo viduramžių feodalizmo anarchijos į absoliutinės monarchijos tvarką; vadinasi, ėjo į tobulesnę valstybinio gyvenimo formą, labiau atitinkančią labai pakitėjusias po kryžiaus karų ekonomines, politines ir kultūrines Vakarų Europos gyvenimo sąlygas.

Vytautas turėjo labai plačių užsimojimų ekonomikos ir politikos srityse, bet svarbiausias jo gyvenimo uždavinys buvo lietuvių tautos sukurtos valstybės prie Vakarų Europos civilizacijos prijungimas, tos valstybės sutvirtinimas ir išlaikymas.

Jam pasisekė nugalėti pikčiausius lietuvių tautos priešus, ir ne be pagrindo Europos istorikai laiko Žalgirio mūšį kardinaliu Rytų Europos tautinių ir politinių santykių persilaužimu.

Bet Vytauto siekimai ėjo dar toliau. Jis norėjo Lietuvą padaryti didelės Rytų imperijos branduoliu ir todėl sumanė visiškai atskirti Lietuvą nuo Lenkijos, paskelbti ją nepriklausoma valstybe ir vainikuotis Lietuvos karaliumi.

Jis tikėjosi šituo žygiu užtikrinti Rytų Europai taiką ir taip dar labiau sustiprinti lietuvių tautą ir pakelti jos garbę, bet tas jau jam nebepasisekė. Visa tai dėjosi jo gyvenimo paskutiniais metais, ir paskutinės jo dienos yra pilnos nusivylimų, tragiškų išgyvenimų ir visokių kartybių. Bet ir čia pasireiškė didvyrio dvasia. Jis persiskiria su šiuo gyvenimu pagautas rezignacijos ir taikos ūpo.

Bet, kaip ten bebūtų, jei lietuvių tauta, nors ir susilpnėjusi, išsilaikė ir dabar įžengė į naują politinio ir kultūrinio gyvenimo fazę, tad už tai mes, lietuviai, esame dėkingi ir Vytautui, mes jį gerbiame ir mylime ir niekad jo neužmiršime. Mes visiškai turime pagrindą didžiuotis, kad mūsų tauta pagimdė tokį Vytautą, nes tai duoda mums vilties, kad mūsų tauta pagimdys ir naujų Vytautų, kurie mums šiandie ir mūsų ateičiai ne mažiau reikalingi kaip mūsų praeičiai. Bet mes privalome suprasti, kad mūsų laikai — nebe Vytauto Didžiojo laikai, kad nuo anų laikų mus skiria 500 metų laikotarpis, kad per tą laikotarpį žmonijos pasaulis didžiai pasikeitė, taigi mums reikia suprasti, kad Vytauto šūkiai, jo idealai ir veikimo būdai nebesuderinami su mūsų laikų gyvenimo reikalavimais.

„Das Alte stürzt, es ändert sich die Zeit, und neues Leben blüht aus den Ruinen"*. Taip sako didelis Vokietijos poetas. Mes, lietuviai, esame šiandie tvirtai pasiryžę iš praeities griuvėsių naujai pastatyti savo namą ir papuošti jį savotiška lietuviška kultūra. Tegu Vytauto ir kitų mūsų didvyrių dvasia padeda mums šitame kilniame darbe.

Baigdamas savo trumpą prakalbą, prašau visus čionai susirinkusius pagerbti Vytauto Didžiojo atminimą atsistojimu.

*ĮŽANGINĖ REKTORIAUS KALBA, PRADEDANT IŠKILMINGĄ UNIVERSITETO TARYBOS POSĖDĮ J. JABLONSKIO MIRTIES METINĖMS PAMINĖTI (1931.03.01)***

Gerbiamieji,

Jau metai praėjo, kai mūsų universitetas neteko savo garbės profesoriaus Jono Jablonskio, vieno iš žymiausių mūsų kalbininkų, o mūsų kraštas neteko vieno iš žymiausių savo piliečių

* Senovė griūva, keičasi laikai, griuvėsiuose nauja buitis pražysta (F. Šileris „Vilius Telis". *K. Borutos vertimas).*

* Vytauto Didžiojo Universitetas. 1930—1931 metai. K., 1931. P. 36—37.

ir tautinio atgimimo veikėjų. Bet Jono Jablonskio dvasia gyva ir ta dvasia surinko mus čionai ir šiandien.

Dabarties laikais daug kalbama apie vadovybę ir vadus. Vadų visuomet buvo, yra ir bus. Be vadų visuomeninis gyvenimas neįmanomas. Bet jeigu iškelsime klausimą, kas yra vadovybė ir kokie yra vado požymiai, tai sunku gauti aiškus atsakymas. Visur Europoje ir pas mus šiandien ypač daug pretendentų į tautos vadus. Ne tik tarp valstybės vyrų, dvasininkų, mokslininkų, karininkų yra pretendentų į tautos vadus, bet net ir karjeristai ir biznieriai šiandien pretenduoja į tautos vadus. Bet mes, lietuviai, visi sutinkame, kad Jonas Jablonskis tikrai buvo vienas iš mūsų tautos vadų ne tik mūsų kalbos srityje, to galingiausio tautos dvasinės kultūros įrankio, bet ir apskritai mūsų tautos dvasinio gyvenimo srityje. Taigi aš ir noriu čia pabrėžti vieną neabejotiną to tautos vado požymį. Bet aš nesugebėsiu atlikti tai geriau, kaip pacitavęs keletą žodžių iš šių dienų fizikos vado Einšteino trumpo straipsnio Amerikos žurnale „Forum" tema: „Kaip aš tikiu". Štai ką sako Einšteinas:

„Keista yra mūsų padėtis čionai ant žemės. Kiekvienas iš mūsų apsilanko žemėje trumpą laiką, ne savo valia ir nežinodamas tokio apsilankymo priežasties, kai kada tik neaiškiai nujausdamas tikslą. Bet kasdieninio gyvenimo požiūriu yra vienas dalykas, kurį mąstantieji, sąmoningi žmonės gerai žino, būtent tas dalykas, kad žmogus gyvena žemėje ne dėl savęs, o dėl kitų žmonių, visų pirma dėl tų artimiausių jam žmonių, nuo kurių malonios šypsenos ir nuo kurių gerovės pareina mūsų pačių laimė, bet lygiai ir dėl daugybės sielų, su kurių likimu mus sieja simpatijos ryšiai. Aš jaučiu, kiek mano visas gyvenimas, išorinis ir vidinis, remiasi darbais ir vargais kitų žmonių, dar gyvų ir jau mirusių. Todėl aš kas dieną jaučiu, kad visomis savo jėgomis, visu rimtumu privalau dirbti, kad kiek galima daugiau ir geriau atsilyginčiau už visa tai, ką aš pats iš kitų esu gavęs. Mano sielos taika dažnai būna sudrumsta slegiančio jausmo, kad esu tiek paskendęs skolose, jog niekuomet nesugebėsiu atsilyginti".

Mano supratimu, tik tokio mąstymo žmonės ir būna tikri visuomenės vadai.

Aš nežinau, ar Jonas Jablonskis yra kada nors ir kur nors žodžiu ar raštu pareiškęs panašias mintis, bet aš žinau, kad visas jo gyvenimas buvo pacituotos čia minties realizavimas. Tai yra visiems mums, ir seniems, ir jauniems, gražus sektinas pavyzdys. Juo daugiau mes turėsime tokios rūšies žmonių kaip Jablonskis, juo šviesesnė, stipresnė ir laimingesnė bus Lietuva.

Taigi mes ir susirinkome čionai šiandien, kad paklausytume kompetentingų mūsų kolegų pranešimų apie Jablonskio gyvenimą ir veikimą ir dar kartą prisimintume, jog mes visi esame ir jo skolininkai.

Baigdamas kviečiu pagerbti Jono Jablonskio atminimą atsistojimu.

*REKTORIAUS KALBA ATIDARANT IŠKILMINGĄ UNIVERSITETO TARYBOS POSĖDĮ LIETUVOS UNIVERSITETO DEVYNERIŲ METŲ SUKAKTIES PROGA (1931.02.16)**

Ekscelencijos p. p. Ministeriai, gerbiamieji p. p. profesoriai, studentai ir svečiai!

Šiandien pradedame dešimtuosius gyvenimo metus. Atsigręždamas į praeitus metus, visų pirma turiu priminti, kad nuo rugsėjo mėn 1 d. universitetas gyvena nauju statutu. Man malonu konstatuoti, kad tasai naujas statutas jokio sukrėtimo universiteto gyvenime nepadarė. Mokslo personalas pasiliko beveik tas pats, koksai buvo prieš reformą. Tiesa, naujas statutas šiek tiek suvaržė fakultetų autonomiją praplėsdamas Senato ir p. Švietimo Ministerio kompetencijas. Bet universitetas nepajuto tos universiteto autonomijos suvaržymo, nes vyriausybė, reguliuodama universiteto gyvenimą, nuolat palaikė kontaktą su universiteto personalu ir apskritai visą laiką rodė universitetui palankumą ir gerą universiteto reikalų supratimą. Todėl ir kai kurie statuto neaiškumai iki šiol neatsiliepė neigiamai universiteto gyvenimui. Turime vilties, kad jeigu ateityje atsiras reikalas statutą pataisyti ir patobulinti vyriausybė atliks tai taip, kaip pritinka kultūringai vyriausybei, kuri supranta universiteto reikšmę kraštui ir kuri darydama vienus ar kitus žygius atsižvelgia į gyvenimo reikalavimus.

Praeitų metų lapkričio mėn. 30 dieną buvo atidarytos ir perduotos universitetui dvi klinikos: ausų ir akių. Be to, dar gruodžio mėn. vyriausybė skyrė 300 000 lt. baigiamo statyti Fizikos ir chemijos instituto vidaus įrengimui. Galop šių metų biudžete nepaprastų išlaidų skyriuje vyriausybė numato 2 000 000 litų Medicinos fakulteto patalpų statybai, ir jau p. Švietimo Ministerio potvarkiu sudaryta komisija su prof. Jodele priešaky šitos statybos konkursinio projekto techninėms sąlygoms parengti. Taigi yra vilties, kad kitais metais, išgyvenus universite-

* Vytauto Didžiojo Universitetas. 1930—1931 metai. K., 1931. P. 32—35.

tui pirmąjį dešimtmetį, ir Medicinos fakultetas veiks jau naujuose rūmuose.

Taigi vyriausybė nepaliaunamai rūpinasi universiteto reikalais ir nepaisydama sunkios ekonominės krizės, kuri palietė ir mūsų kraštą, kiek galėdama teikia lėšų ir universiteto statybai, ir kitiems universiteto medžiaginiams reikalams. Universitetas tai giliai supranta ir nuoširdžiai yra dėkingas vyriausybei.

Šiaip universiteto darbuotė praeitais metais ėjo jau šiek tiek nusistovėjusia rutinos vaga arba, kitaip sakant, universitetas dirbo savo tradicinį akademinį darbą. Man labai malonu čia pabrėžti, kad yra ir to darbo vaisių, būtent mes turime beveik visuose fakultetuose keletą jaunų mokslininkų, pasižymėjusių jau mokslo darbais. Praeis dar keleri metai, ir mes, be abejonės, turėsime pakankamai savų jaunų mokslo jėgų. Taigi bus kam pavaduoti senesnes universiteto jėgas, kada ateis tam laikas. Bet tai ir yra vienas iš svarbiausių ne tik Lietuvos universiteto, bet ir kiekvieno universiteto uždavinių — ruošti reikalingus įvairioms valstybinio gyvenimo sritims kvalifikuotus su aukštuoju mokslu darbininkus ir jaunas mokslo jėgas. Man rodosi, kad šitą uždavinį mūsų universitetas atliko iki šiol tinkamai, ir tikiuos, kad ateityje atliks dar tinkamiau, jeigu atsižvelgs į gyvenimo reikalavimus, jeigu pasistengs suderinti savo mokymo ir auklėjimo darbo metodus su gyvenimo reikalavimais.

Šia proga aš noriu paliesti vieną svarbų dalyką, kuris ypač mūsų visuomenės netinkamai suprantamas ir dažnai atrodė itin komiškai. Šiomis dienomis man buvo duotas klausimas: kaip universiteto reforma atsiliepė mokslinei personalo darbuotei? Patariau duoti tokį klausimą praėjus bent keletui metų, nes mokslo medis auga pamažu ir mokslo vaisiai bręsta lėtai. Tuo aš noriu pasakyti, kad net ir mūsų šviesuomenė ne visuomet supranta, kas tai yra mokslo darbuotė. Kaip ir paprastas pilietis, taip ir šviesuomenė dažnai mano, kad mokslinės darbuotės esmė yra atradimai ir išradimai ir todėl dažnai kelia klausimą, o kur Lietuvos universiteto išradimai? Mūsų laikraščiai, pradedant „Socialdemokratu“ ir baigiant „Lietuvos aidu“, gaudo išradimus iš Europos bulvarinės spaudos ir beveik kasdien spausdina išradėjų paveikslus. Taip neseniai buvo paskelbtas Dr. Lango išradimas elektros energijos iš saulės, kuris pasirodė esąs blefas. Paprasto piliečio ir šviesuomenės nusistatyme yra tik tiek tiesos, kad išradimai ir atradimai yra mokslo pradžia ir galas. O universiteto darbuotės esmė yra mokslo tyrinėjimų nustatytų faktų sintezė į tam tikrą doktriną, tų naujų faktų asimiliacija, kitaip sakant, suradimas jiems tinkamos vietos bendrame žmonijos žinių san-

dėlyje. Taigi esminis universiteto darbas įvesdinamas, taip sakant, išradimais ir ruošia dirvą naujiems išradimams. Todėl didelį nesupratimą ir naivumą reiškia tie, kurie mano, kad jeigu universitetas nepasižymi išradimais, tai jis neatlieka aukštosios mokyklos funkcijų. Turėkite, gerbiamieji, kantrybės, palaukite dar ir, be abejo, sulauksite išradimų ir iš Lietuvos universiteto. Žinokite, kad yra neblogų universitetų Europoje, kurie gyvena jau keletą dešimčių metų ir jokių išradimų dar nepadarė. Antra vertus, ir labai žinomi universitetai, kaip Kembridžo arba Berlyno, arba Paryžiaus, duoda vieną kartą žymesnį išradimą tik per ilgesnius laikotarpius. Taip bus ir pas mus.

Baigdamas aš noriu pabrėžti dar vieną dalyką. Žmonijos pasaulis gyvena tokius laikus, kokių dar nebuvo istorijoj. Tie laikai labai sunkūs, pilni didelio pavojaus, bet ir didelės vilties. Ta viltis yra mokslas ir jo dvasia. Mokslas šių dienų žmogui suteikia didelės galios, bet kad ta galybė neišeitų žmonijos nenaudai, reikia, kad šių dienų žmogus persiimtų mokslo dvasia, o ta dvasia reiškia visų pirma bešališką, tolerantišką ir švarų galvojimą tiesos beieškant. Jeigu įvairios bjaurios ligos ir epidemijos pareina nuo nešvaraus fizinio gyvenimo, tai tautinio ir tarptautinio gyvenimo baisenybės yra nešvaraus, nenuoširdaus, nemokšliško galvojimo pasekmė. Taigi kartu su kitais universitetais prisidėsime prie mokslinės pažiūros skiepijimo platiems visuomenės sluoksniams, atsimindami pilnus gilios išminties šiuos Konfucijaus žodžius: „Prie doro gyvenimo ir pasaulinės taikos veda tik švarus ir nuoširdus galvojimas. O toksai galvojimas galimas tik surinkus pakankamai žinių apie pasaulį, sukūrus tobulą mokslą ir įsigijus sugebėjimą matyti daiktus tokius, kokie jie yra".

Galop prašau p. Ministerius, gerbiamuosius profesorius, studentus ir svečius priimti mano nuoširdžią padėką už atsilankymą į mūsų šios dienos iškilmes.

*ATSAKOMASIS ŽODIS VIEŠAME UNIVERSITETO SENATO IR MATEMATIKOS-GAMTOS FAKULTETO POSĖDYJE, SKIRTAME V. ČEPINSKIO 60-OSIOMS GIMIMO METINĖMS PAŽYMĖTI (1931.05.03)**

Gerbiamieji ir brangūs kolegos profesoriai, kolegos studentai ir svečiai!

Aš giliai sujaudintas šios dienos iškilmių ir visų tų gražių žodžių, kurie čia mano adresu šiandien pasakyti. Man rodosi,

* Vytauto Didžiojo Universitetas. 1930—1931 metai. K., 1931. P. 40—42.

kad aš nevertas tokios didelės garbės, kuri man šiandien čionai suteikta. Leiskite man trumpai visiems atsakyti ir pareikšti, kaip man pačiam atrodo tos iškilmės.

Kiekvienas dalykas atrodo vienaip žiūrint į jį iš vieno šono, ir kitaip, žiūrint iš kito šono. Kas čia tokio 60 metų amžiaus? Tai yra tikras menkniekis, palyginti su lietuvių tautos amžiumi, o lietuvių tautos amžius yra menkniekis, palyginti su žmonijos amžiumi, kuris jau apima bent milijoną metų. O ką reiškia žmonijos amžius, palyginti su mūsų Žemės, vienos iš gražiausių planetų, amžiumi, kuris apima bent 1000 milijonų metų? Bet gyvybė turi labai didelės reikšmės pasaulyje, kaip aš čia jau ne vieną kartą viešai šitoje salėje esu pabrėžęs. Ir asmens gyvenimas, nors ir trumpas, be abejo, irgi turi savo reikšmę. Kokia gi ta reikšmė?

Motina gamta — keistas strategas. Ji turi savo tikslus. Ne visi tie tikslai mums aiškūs, bet kai kuriuos mes jau kaip ir matome. Gamtai ne tiek rūpi Vinco Čepinskio asmenybė, kiek lietuvių tautos tobulėjimas, ir lietuvių tauta rūpi gamtai tik tiek, kiek ji savo gyvenimu ir veikimu gali prisidėti prie visos žmonijos tobulėjimo, prie sukūrimo tobulo žmogaus tipo. Tam tikslui pasiekti gamta izoliuoja nuo Visatos tam tikrą agregatą medžiaginių dalelių, taip sudarydama tai, ką mes vadiname individualybe, arba asmenybe. Kiekvienas iš mūsų tarytum įkištas į inkilą su 2—3 skylėm susisiekti su išoriniu pasauliu, bet didžioji dalis to pasaulio atskirta nuo individualybės — neprasiskverbia į inkilo vidų. Taip gamta verčia asmenybę susikaupti ir remdamasi jos grynu egoizmu, asmens motyvais verčia išvystyti ir ištobulinti tam tikrus fizinius ir psichinius gabumus kiek tik galima smarkiau, ir tiktai tai, kas ištobulinta, gamta sunaudoja tolimesniam žmogaus tobulinimui, o visa ką kita atmeta.

Taigi turi būti šio to ir mano asmenybėje, kas gali šiek tiek prisidėti prie gyvenimo tobulinimo, nes kitaip man būtų visai nesuprantamas šios dienos gausingas susirinkimas. Man visai būtų nesuprantama ta didelė garbė, kurią aš čia matau iš mano senų ir jaunų draugų. Man taip atrodo, kad tarytum šiandien motina Lietuva mane glostelėjo, ir aš atjaučiu tai kaip didžiausią laimę savo gyvenime.

Aš netikiu asmenybės nemirtingumu taip, kaip tas nemirtingumas paprastai suprantamas. Bet man nėra abejonės, kad kiekvienoje asmenybėje yra tam tikra dalis, mažesnė ar didesnė, kuri pasižymi tvarumu, kuri yra, pasakysime, nemirtinga. Šių dienų psichologijos mokslas negali dar pasakyti, kada prasideda žmogaus asmenybė. Aišku tik viena, kad ką tik gimęs žmogus jau

turi tam tikrą paveldėtą turtą instinktų ir tradicijų pavidalu, ir šita prasme kiekvienas gimęs žmogus yra tolimesnė gyvenimo tąsa, yra įrodymas gyvenimo nepertraukiamos tobulybės. Antra vertus, mirdamas žmogus palieka arba fizinį paveldėjimą savo vaikų pavidalu, arba dvasinį — savo kūrybos pavidalu. Taigi nė vienas žmogus neišnyksta iš pasaulio be pėdsakų. Be to, kiekvienas žmogus kai kada gyvena tokiomis aistromis ir emocijomis, kurios nieko bendro neturi su individualybės arba asmenybės išlaikymu. Dažnai žmogus būna pagautas tokių emocijų, kad jis be atodairos atiduoda savo gyvybę už savo draugų fizinę ar dvasinę gerovę. Dvasios kūrybos srityje žmogus dažnai visai užmiršta savo asmenybę, visai susilieja su Visata. Taigi aišku, jog gamta naudoja asmenybę tam, kad didintų ir tobulintų tokius dalykus, kurie reikalingi apskritai gyvenimo ir žmogaus tobulinimui, ir tik tokie dalykai pasilieka — yra nemirtingi. Asmens gyvenimo patyrimai, sustiprinti ir ištobulinti gabumai patenka galop į bendrą gyvenimo rezervuarą, nelyginant kaip visos upės neša savo vandenį į okeaną. Taip tik aš ir galiu suprasti nemirtingumą, o šiaip jau mirtis ir gyvenimas vienas be kito negalimi. Įsivaizduokime sau, kad individuumai nemirtų. Išvada — būtų visiška stagnacija, taip sakant, gyvenimas išnyktų. Antra vertus, inteligentiški, protingi seni žmonės daug mažiau susirūpinę nemirtingumu kaip dar dvasiškai nesubrendę jauni žmonės. Dažnai vienas kitas senis norėtų jau ir užmigti. Galop kiekvienas iš mūsų turi gražių ir negražių bruožų, ir todėl gerai, kad galop ateina toks laikas, kada galima negražius ir tamsius bruožus užmiršti, o atsiminti tik gerus ir dorus.

Aš kalbu čia apie šituos dalykus todėl, kad man šios dienos iškilmės yra kartu ir rimtas priminimas — memento mori. Aš nežinau, kiek man dar liko gyventi, bet man kaip žmogui viena aišku, kad aš tą likusią savo gyvenimo dalį privalau suvartoti žmoniškai, privalau ir toliau suvartoti savo ypatingus gabumus mūsų universiteto, mūsų viso krašto labui, dirbdamas su visu galimu pasiryžimu, be jokios atodairos į savo asmens patogumus. Taigi aš ir pasižadu čionai iškilmingai atsilyginti už visa tą gera, ką aš gavau iš savo krašto ir iš savo artimiausių bendradarbių universitete. Šiaip jau aš norėčiau pasiekti tokį laiką, kada ir aš galėčiau pakartoti šiuos gilius ir reikšmingus Goethės žodžius:

„Lange hab ich mich gesträubt,
Endlich gab ich nach:
Wenn der alte Mensch zerstäubt,
Wird der neue wach.

Und so lang du das nicht hast
Dieses stirb und werde,
Bist du nur ein trüber Gast
Auf der schönen Erde".

(Ilgai aš priešinausi, galop supratau ir pasidaviau: kada senas žmogus subyra, atbunda naujas žmogus. Taigi kol tu neturi supratimo tų dalykų, kurie išreiškiami žodžiais „mirk ir būk", tol tu esi tamsus svečias gražiojoje žemėje.)

Baigdamas aš reiškiu savo giliausią ir nuoširdžią padėką visiems susirinkusiems už tą didelę simpatiją ir meilę, kurią jie savo atsilankymu man parodė, ir tvirtai tikiu, kad savo paskutinėje gyvenimo dalyje jų neapvilsiu.

*KAI KURIE ŠIŲ DIENŲ MOKYKLOS KLAUSIMAI**

Dar prieš Didįjį karą ir anksčiau kultūringuose kraštuose ir net Rusijoje buvo susirūpinta mokyklos reforma, o kai kur ta reforma iš dalies buvo net įvykdyta. Tuo kaip ir buvo pripažinta didelė mokyklos reikšmė žmonijos gyvenimui tvarkyti. Didžiajam karui pasibaigus ir ieškant priemonių to karo suardytam ekonominiam ir politiniam gyvenimui sutvarkyti, buvo dar daugiau kreipiama dėmesio į mokyklą.

Ir mokslininkai, ir valstybės vyrai tarytum įsitikino, kad karo priežasčių pašalinimas ir civilizacijos išgelbėjimas, žmonijos ekonominio ir politinio gyvenimo sutvarkymas ir taikingas bendradarbiavimas neįmanomas be tinkamo žmonių švietimo. Tokiuose kraštuose, kaip Anglija, Vokietija ir Prancūzija, karui pasibaigus, buvo padarytos pagrindinės mokyklos sutvarkymo atmainos, ir šiandien visur pasauly ir net mūs Lietuvoje įvairių laipsnių mokyklos yra pertvarkymo fazėj.

Aš neliesiu visų svarbesnių mokyklos reformos klausimų, nes jie pakankamai, ypač pedagogams, yra žinomi. Aš atkreipsiu visų pirma dėmesį į intelektualines ir moralines pedagogų kvalifikacijas, nes įvairūs mokyklos reformos projektai visų mažiausiai palietė pedagogą. Tuo tarpu galima laikyti aksioma, kad tinkamų intelektualinių ir moralinių kvalifikacijų pedagogas turi didžiausios reikšmės gerai mokyklai; ir jei pedagogas netikęs, tai nei programų racionalus pakeitimas, nei mokyklos gražiais

* Paskaita, skaityta Estijos, Latvijos ir Lietuvos mokytojų sąjungos kongrese Kaune 1931 m. birželio mėn. 28 d. // Kultūra. 1931. Nr. 8. P. 401—405; Nr. 9. P. 471—475.

ir higieniškais rūmais, kabinetais, muziejais ir dirbtuvėmis aprūpinimas neduos pageidaujamų vaisių.

Atkreipti dėmesį į pedagogų paruošimą reikia dar ir dėl to, kad pastaraisiais laikais, diskutuojant mokyklos reformą, vienur kitur pasireiškia labai griežta šių laikų pedagogo kritika, ypačiai kritikuojami vidurinių, aukštųjų ir aukštesniųjų mokyklų pedagogai.

Prieš pusantrų metų aš įgijau „Encyclopaedia Britannica" paskutinį leidimą ir bevartydamas ją, tarp kitko, susidomėjau straipsniu „Pedagogas". Tas straipsnis prasideda taip: „Pedagogas reiškia mokytojas arba mokyklos vedėjas. Šitas terminas paprastai reiškia pedantizmą arba siaurą protą". Toliau tam pačiam straipsnyje sakoma, kad tai yra graikų žodis ir reiškia vaikų vadą, ir ne tiek mokytoją, kiek vergą, kurio prievolė buvo Atėnų respublikoje rūpintis savo viešpaties vaikų gerove.

Toksai pedagogo apibūdinimas man, žmogui, didžiąją savo gyvenimo dalį atidavusiam pedagogo darbui, labai nepatiko, sakysiu, įžeidė mane. Bet to dar maža. Taip pat prieš pusantrų metų aš gavau žinomo anglų rašytojo H. G. Wellso paskutinį publicistinio pobūdžio romaną „The World of Mr. Clissold" (Pono Klisoldo pasaulis). Tame romane Wellsas palietė visą ekonominę, socialinę ir politinę žmonijos santvarką ir, tarp kitko, palietė ir klausimą, kaip turi būti sutvarkyta mokykla ir koks turi būti pedagogo vaidmuo. Aprobuodamas pradinių mokyklų santvarką ir tų mokyklų mokytojus, Wellsas pabrėžia, kad tai dažniausiai žmonės, prasimušę iš sunkiausių gyvenimo sąlygų savo jėgomis, kupini energijos ir iniciatyvos, su aiškiai moraline fizionomija. Todėl jie pakankamai tinkamai atlieka savo pareigas. Kitos nuomonės Wellsas yra apie vidurinės, aukštosios ir net aukštesniosios mokyklos mokytojus. Jis konstatuoja, kad šito laipsnio mokyklos mokytojais tampa didžiausio dvasinio nerangumo žmonės, anot jo, inteligentų likučiai, kuriems dėl energijos, iniciatyvos ir drąsumo stokos nepasisekė užimti pelningesnės pozicijos visuomenėj. Tuo jis aiškina vidurinės ir aukštesniosios mokyklos stagnaciją beveik visam pasaulyje ir išreiškia pageidavimą, kad tokią mokyklą reikia visai panaikinti, nes ji ne auklėja, o tik slopina jaunimą, ir siūlo pakeisti ją profesinio ir techninio pobūdžio mokyklomis, kurių svarbiausias uždavinys bus ne tiek auklėti, kiek mokyti taip, kad jaunimas įsigytų tam tikrą pasaulėžiūrą ir kartu nuodugniai išmoktų vieno ar kito amato tiek, kad tuojau galėtų eiti dirbti reikalingo visuomenei darbo. Auklėjimą, anot Wellso, reikia palikti vaikų darželiams, šeimai ir gyvenimui.

Wellsas, kaip rašytojas, turi pasaulinį vardą. Savo subrendusio žmogaus gyvenimą jis pradėjo mokytoju, o tapęs rašytoju, jis daug gerų dalykų yra parašęs auklėjimo klausimu ir yra net išdirbęs plačią visų laipsnių mokyklos reformą. Man Wellso raštai visuomet darė smarkaus įspūdžio, bet aš jokiu būdu negaliu sutikti su Wellsu, kad iš pedagogo visai reikia atimti auklėjimo pareigas.

Paminėtame čionai Wellso romane ir kituose jo raštuose yra nurodytos ir priežastys, kodėl šių dienų aukštesnės mokyklos pedagogas netikęs. Motina gamta labai žiauriai elgiasi gyvulių pasaulyje. Jeigu tame pasaulyje pasireiškia individų, kurie nesugeba gyventi intensyviai visu savo jėgų įtempimu, tai tokiems individams gresia žlugimas. Taip gyvulių pasaulyje gamta atlieka savo atrinkimo darbą. Tuo tarpu žmogus savo protu sugebėjo tiek išplėsti savo ekonominį gyvenimą, kad žymiai apsidraudė nuo bado pavojaus ir kitų pavojų. Mes šiandien daug kalbam apie ekonominę krizę, ir reikia pripažinti, kad daugumos žmonių gyvenimas yra šiandien itin sunkus. Jie vos ne vos patenkina elementarius savo gyvenimo reikalavimus. Bet vis dėlto bado nekenčia ir šiaip taip gyvena. Visur didelis nedarbas, bet bedarbiai visur gauna šiokią tokią pašalpą ir mizernai, bet vis dėlto šiaip taip gyvena. Žodžiu, šios dienos žmogus yra išsivadavęs iš žiauraus gamtos spaudimo, ir kaip to rezultatas visur visuomenėje yra susidaręs itin storas sluoksnis individų, kuriuos anglai vadina „devitalized individuals". Juos galima pavadinti ir gyvais lavonais, tai yra žmonės, apie kuriuos dar apaštalas Povilas sakė, kad jiems trūksta sugebėjimo gyventi pilną gyvenimą. Katalikų bažnyčia turi galingą organizaciją, dideles tradicijas ir labai didelį prityrimą psichikos srityje. Tarp septynių mirtinų nuodėmių katalikų bažnyčia pažymėjo ir nerangumą, tinginiavimą, apskritai abejingą ir apatišką nusistatymą.

Didelis mūsų laikų rusų fiziologas Pavlovas, pagarsėjęs savo eksperimentais su šunimis apie lygtinių refleksų susidarymą ir apie elementarinį protavimo mechanizmą, kalba apie du šunų tipus: vienas, kur dominuoja impulsai, o antras — kur dominuoja inhibicija, arba slopinimas. Pirmojo tipo gyvuliai pasižymi dideliu gyvumu, lipšnumu, bet ir agresyvumu. Antrojo tipo gyvuliams žymu stoka pasitikėjimo, jie labai užsivėrę, apatiški ir šalinasi nuo kitų gyvulių ir nuo žmonių.

Taigi, pagal Pavlovo teoriją, abejingų piliečių sluoksnį sudaro individai su per smarkiai išplėtota inhibicijos sistema. Kiekvienoj visuomenėj tas sluoksnis reiškia didelį pasipriešinimą bet kuriam progresui, bet kuriai naujovei, ir drauge to sluoksnio re-

prezentantai iš aukšto žiūri į kitus individus, kurie pasižymi didesniu impulsyvumu. To sluoksnio individai pasitenkina bet kuriuo status quo, kad tik jų fiziologiniai reikalavimai būtų patenkinti. Jie vengia tokių profesijų ir tokio darbo, kuris yra susijęs su tam tikra rizika, ir pasitenkina gyvenimo rutinos darbu. Ir todėl tokių žmonių sluoksnis sudaro visur pavojų civilizacijai. Biologiniu žvilgsniu labiau brangintini yra tipai, kurie nepasiduoda gyvenimo spaudžiami, kurie verčiau priima visokius gyvenimo smūgius, bet pasilieka kovotojai.

Taigi kalbamo čia gyvųjų lavonų sluoksnio susidarymas yra mūsų dabartinės visuomenės santvarkos padaras, ir tokio sluoksnio reprezentantai yra neigiamas veiksnys ne tik mokykloje, bet ir kitose visuomenės gyvenimo srityse. Su Wellsu galima tik tiek sutikti, kad mokykla turi griežčiausiai kovoti su šituo sluoksniu, turi dėti visų galimų pastangų, kad šito sluoksnio reprezentantai netaptų mokytojais. Mokykloj gali būti vietos tiktai gyvom asmenybėm, nes mokyklos uždavinys yra žadinti, plėsti ir tobulinti gyvenimą, o ne slopinti jį. Aišku, kad tokį darbą mokykloje gali atlikti tiktai toks pedagogas, kuris yra gyvas žmogus ir su plačiu intelektualiniu ir moraliniu išsilavinimu.

Kiek mokyklos reforma susijusi su programomis, metodais, mokyklos tolydybe, šitie klausimai šiandien yra pakankamai išaiškinti, ir apie juos man netenka čia kalbėti. Kai dėl pedagogo paruošimo, tai pasitenkinama reikalavimu, kad pedagogas nuodugniai mokėtų savo specialybę, suprastų savo specialybės ryšius su kitomis mokslo šakomis ir apskritai su įvairiomis gyvenimo sritimis ir sugebėtų tinkamai savo žinias suteikti jaunimui. Šita prasme, mano supratimu, kai kada ir perdedama, nes per daug reikšmės suteikiama visokioms metodikoms, užmirštant seną pedagogo posakį, kad „La méthode c'est moi" (Metodas — tai aš). Bet užtat nieko nereikalaujama iš pedagogo socialinio ir moralinio pasiruošimo atžvilgiu. O tai labai svarbus dalykas, ypač atsižvelgiant į tai, kad žmonijos drama vis labiau ir labiau komplikuojasi. Į šitą moralinę pusę aš ir noriu atkreipti čia ypatingą dėmesį, pasirėmęs psichoanalize, arba naujausios psichologijos nurodymais.

Nuo senų laikų pagrindiniu mokyklos uždaviniu laikoma asmenybės plėtojimas ir jos tobulinimas, jos fizinis, intelektualinis ir moralinis auklėjimas. Mes visi su tuo sutinkame, bet kas yra toji asmenybė arba individualybė? Aiškios definicijos mes čia neturime. Reikia tačiau pasakyti, kad ir precizijos mokslų srityje, kur įvairios sąvokos apibrėžiamos, tuojau pasirodo neaiškumų, jeigu tik pradedama tas aiškias definicijas diskutuoti ir kon-

kretizuoti. Jeigu sunku aiškiai apibrėžti tokius dalykus kaip energija arba materija, tai nenuostabu, kad dar sunkiau apibūdinti tokius dalykus kaip asmenybė, tauta, valstybė, viešoji opinija ir pan. Tokiais atvejais tenka pasitenkinti mažiau ar daugiau detalizuotais aprašymais. Biologijos atžvilgiu individualybė yra labai didelis gyvų celių agregatas, atskirtas ir iš dalies izoliuotas nuo viso gyvenimo, suvokiamo kaip tolydybė. Kalbant vaizdingai, individualybę galima sulyginti su inkilu, kur yra keletas skylių, pro kurias paliktas susisiekimas su viena ar kita išorinio pasaulio dalimi ir sustabdytas arba nutrauktas susisiekimas su kitomis išorinio pasaulio dalimis. Sekant, kaip plėtojasi individualybė ir apskritai kaip evoliucionuoja gyvenimas, galima manyti, kad individualybė, arba asmenybė, yra tam tikra gamtos strateginė priemonė, kad būtų galima pasiekti tam tikrą tikslą, būtent: dalis gyvenimo izoliuojama, kad ta izoliuota dalis galėtų susikaupti ir kiek galima smarkiau galėtų išplėtoti tam tikras savybes ir tam tikrus gabumus. Kūrybos srity visuomet būna tokių momentų, kada tenka izoliuotis ir susikaupti galutiniam vienos ar kitos problemos išsprendimui. Matyti, čia yra bendra gamtos priemonė.

Pasakysime čia keletą žodžių ir apie individualiosios sąmonės struktūrą, pasinaudoję šveicaro Karolio Jungo teorija, vieno iš naujausios psichologijos kūrėjų ir vieno iš didžiausių šių dienų intelektų. Kaip yra gyvybė, kaip tam tikra tolydybė, ir izoliuotų gyvosios medžiagos agregatų, individų, per kuriuos reiškiasi ši tolydybė, taip ir sąmonė yra iš esmės tolydybė, bet ji plėtojasi, evoliucionuoja per individualią sąmonę. Gyvybė ir sąmonė yra taip artimai susiję dalykai, kad atskirti jų negalima. Paprasčiausioms gyvybės formoms tenka pripažinti elementarią sąmonę. Paaiškinsiu šitą dalyką tokiu pavyzdžiu: elektra yra charakteringas negyvosios ir gyvosios materijos požymis. Visi gyvi procesai yra susiję su tam tikru elektrišku efektu, sakysime, raumenų kontrakcija. Bet apskritai šitie efektai reiškiasi silpnai, ir kai kada ir konstatuoti juos esti labai sunku. Bet evoliucijos keliu įvairiems gyviems padarams susidaro specialių elektrinių organų, pavyzdžiui, tokių organų turi elektrinis ungurys. Per tuos organus elektros efektai reiškiasi labai smarkiai. Taip pat ir sąmonė per tam tikrus organus, kurie išsiplėtoja evoliucijos keliu, pavyzdžiui, smegenis, ima reikštis ypačiai smarkiai.

Neliesdami fiziologinio sąmonės substrato, trumpai aprašysime individualybės sąmonę. Šių dienų psichologija negali dar aiškiai pasakyti, kada atbunda asmeninė sąmonė, kada žmogus pradeda manyti, kad jo „aš“ yra visas pasaulis. Anot Jungo,

tame „aš“ iš pat pradžios prasideda konfliktai tarp įvairių impulsų — gero ir blogo. Besiplėtodamas „aš“ dėl socialinių ir religinių tradicijų įtakos laiko vienus iš tų impulsų gerais, pageidaujamais, o kitus blogais, nepageidaujamais; ir prasideda čia skilimas „aš“ į dvi dalis. Visa tai, kas individualybėje yra bloga, stengiamasi nuslopinti, nuvaryti į buities rūsius, užmiršti. Taip susidaro labai didelė pasąmonės sritis, kurią Jungas vadina *anima*. Visa tai, kas individualybėje atrodo gera, pageidaujama, sublimuojama, pakeliama į aiškios sąmonės sritį. Šitą sritį Jungas vadina *persona* (asmenybė). Tai yra sąmoninga asmenybės dalis. Tai yra tai, kuo individas pats nori būti ir kuo jis nori pasirodyti kitiems.

Be asmens psichinių išgyvenimų, nustumtų į žemutinius pasąmonės aukštus, kiekvienas individas turi dar didelę paveldėtos iš tolimiausių protėvių, net iki žvėrių, pasąmonės sritį paveldėtų instinktų pavidalu. Taigi pasąmonės sritis susideda kaip ir iš dviejų dalių: kolektyvinės paveldėtos, maždaug bendros tos pačios grupės individams, ir įsigytos asmens gyvenimo patyrimu. Individualioji sąmonė galima įsivaizduoti taip: nelyginant kaip ledo kalnas vandenyno paviršiuje plūduriuoja ant kolektyvinės sąmonės kaip ant kokio pagrindo žmogaus visa sąmonė. Didžioji tos sąmonės dalis — pasąmonė — glūdi gelmėse žemiau paviršiaus, kita, žymiai mažesnė dalis, kurią tektų pavadinti sąmoninga sąmone, išsikišusi viršum paviršiaus. Psichiniai išgyvenimai, patekdami iš gelmių į sąmonės sritį, dažnai būna kompleksų susidarymo priežastis. Anot Jungo, kompleksas yra tokia asociacijų grupė, kuri yra glaudžiai susijusi su vienu ar kitu galingu instinktu ir kartu konfliktuoja su dominuojančia asmens idėjų grupe. Tas konfliktas dažnai baigiasi isterija arba neurastenija ir net pamišimu. Taigi pedagogui labai svarbu susipažinti su psichoanalize, nes jo, kaip auklėtojo, uždavinys, ir labai svarbus uždavinys, yra tas, kad neleistų įvykti minėtiems čia konfliktams, darydamas visas galimas pastangas perkelti kompleksą į sąmonės sritį, t. y. eliminuoti kompleksą protavimu.

Tai tokia individualioji sąmonės struktūra pagal Jungą. Tasai mokslininkas pabrėžia dar vieną sąmoningos asmenybės dalies, vadinamos persona, ypatybę, būtent personos palinkimą į infliaciją. Dažnai persona identifikuojasi su kokiu nors didesniu kolektyvu arba net su asmens profesija. Taip susidaro arba pedantas, arba altruistinis žmogus, kuris gyvena beveik šventu gyvenimu. Šitą personos palinkimą į infliaciją auklėtojas privalo irgi turėti galvoj, nes vienas iš svarbiausių dorovinio auklėjimo uždavinių ir yra altruistinis auklėjimas, kitaip tariant, personos

infliacija. Nereikia tačiau užmiršti, kad infliacija ne visados yra geras dalykas ir kad kai kada gera siekia ir duoda pasąmonės animos maištas. Pavyzdys: pedantas teisėjas, kuris smerkia kaltinamąjį ir baudžia jį mirties bausme, nepaisydamas protesto simpatijos ir užuojautos jausmų, nugramzdintų į pasąmonę. Tačiau dažniau pasąmonės intervencija duoda blogų vaisių. Tik išimtiniais atsitikimais — ekstazės, poetinės kūrybos — pasireiškia ir pasąmonės kilnūs efektai.

Iš viso to, kas anksčiau pasakyta, vedam, kad protingas, inteligentiškas egoizmas neprieštarauja dorovingumui. Ir čia auklėtojo uždavinys yra apvilkti asmens egoizmą protingumo ir inteligentiškumo rūbais. Jeigu gamta siekia gyvenimo ir sąmonės praplėtimo ir patobulinimo per individus, tai savaime suprantamas reikalavimas, kad to individo fiziniai ir psichiniai gabumai būtų išplėtoti kiek galima smarkiau, kad būtų visuomet pasiruošę akcijai, nelyginant kaip gero kareivio ginklai. Taigi svarbu palaikyti geros būklės individo sveikata. Čia ir yra fizinio auklėjimo uždavinys. Tik nereikia manyti, kad sveikata yra auklėjimo arba gyvenimo tikslas. Sveikata yra tik priemonė kilnesniems tikslams pasiekti, bet kaip priemonė ji visados turi būti prižiūrima. Neliesdamas fizinio auklėjimo detalių, aš tik pasakysiu, kad jo svarbiausias uždavinys suteikti individui sugebėjimą tiksliai, protingai ir gražiai naudotis savo fizinėmis jėgomis, visais savo organais, siekti visuomet maksimum efekto su minimum jėgų atsižvelgiant į tai, kad žmogaus jėgos yra aprėžtos. Šių dienų fizinio auklėjimo metodai netikslūs ir neprotingi, pavyzdžiui, įvairios sporto rūšys; o mes pamėgdžiojame tokį netikusį, praktikuojamą Vakaruose fizinį auklėjimą. Pavyzdžiui, futbolo tėvynė Anglija seniai jau pripažino futbolo barbariškumą, ir ten daroma pastangų, jeigu jau ne eliminuoti futbolą, tai bent jau jį sušvelninti, o mūsų šaly futbolas, taip sakant, gyvena pilną gyvenimą.

Prieš dvejus metus Anglijoj mirė didelis pedagogas Sandersonas iš Oundle. Tai buvo toks pedagogas ir mokyklų organizatorius, kuris gali būti geras pavyzdys ilgiems laikams. Jis eliminavo iš Oundle mokyklos sportą, žaidimus, ypač rungtynių pobūdžio žaidimus, ir siųsdavo savo jaunuolių grupes ilgesniam laikui į laukus dirbti laukų darbų su žemdirbiais arba į dirbtuves pagyventi ten keletą savaičių su darbininkais ir dirbti jų darbo. Sandersonas tuo norėjo dar pabrėžti svarbą sujungti fizinius pratimus su naudingu visuomenei darbu. Taigi tokioms, aš pasakysiu, demokratiškoms iš prigimties tautoms kaip estai, latviai ir lietuviai pritiktų sekti Sandersono pavyzdžiu. Be to, svarbu eliminuoti iš fizinio sporto ir žaidimų konkurencijos, arba rungtynių, princi-

pą ir pakeisti jį pagalbos, patarnavimo silpnesniam principu. Šitaip galima toleruoti net ir ristynes su ta būtina sąlyga, kad stipresnis ir vikresnis bus silpnesniam pratimų objektu ir padės tam silpnesniam įsigyti tam tikrą vikrumą ir elastingumą. Žodžiu, ir čia reikalinga tam tikra asmenybės infliacija.

Taip pat ir intelektualinio auklėjimo problema šiandien bent teoriškai yra išspręsta ir pakankamai žinoma pedagogams, todėl aš daug apie tai irgi nekalbėsiu. Proto auklėjimo uždavinys yra suteikti individui tuo pačiu laiku bendrą lavinimą ir gero amatininko vikrumą ir elastingumą. Žodžiu, suteikti individui pasaulio supratimą ir technišką pasiruošimą vienam ar kitam darbui. Kai dėl metodo, tai tas metodas, kur ir kiek tik galima, turi būti eksperimentinis, euristinis. Bet nereikia perdėti, nereikia užmiršti, kad laiko stoka neleidžia empiriniu keliu formuoti jaunuoliui pasaulio vaizdo, kurį duoda šių dienų mokslas. Taigi daug žinių ir daug principų teks jaunuoliui suteikti žodžiu. Kai dėl programos, tai ji turi būti sudaryta pagal paties gyvenimo reikalavimus. Klaidingai elgiasi tas, kuris planuoja mokyklą, reformuoja ją eidamas iš vidaus, sakysime, iš tam tikros filosofijos arba iš taip dažnai šiandien pabrėžiamų valstybės, tėvų ir vaikų teisių. Ne vaikų teisės, ne tėvų teisės ir ne valstybės teisės nulemia mokyklos planą, bet žmogaus teisės. Taigi mokyklą reikia planuoti pagal gyvenimo reikalavimus. Ir kadangi tie reikalavimai yra įvairūs ir nuolat keičiasi, tai ir mokykla turi būti pakankamai judrus ir elastingas padaras. Tik taip galima palaikyti kontaktą tarp mokyklos ir gyvenimo, tik taip galima pasiekti, kad mokyklos uždaviniai ir temos bus tikrovės uždaviniai ir temos, ir tik tai laiduoja mokyklos gyvenimą. Nuo senų laikų kalbama, kad mokyklos uždavinys — proto gimnastika. Su tuo galima sutikti, bet to maža. Svarbiausias intelektualinio lavinimo uždavinys yra išplėtoti sugebėjimą abstrakčiai galvoti, suteikus individui tam tikrą bendrų idėjų atsargą, nes žmogus iš esmės skiriasi nuo gyvulių tik tuo, kad jis mažiau gyvena instinktais ir įpročiais arba, Pavlovo kalba kalbant, paprastais refleksais ir lygtiniais refleksais, o daugiau gyvena direktyvomis, kylančiomis iš bendrų idėjų.

Kiek smulkiau apsistosime prie moralinio auklėjimo, pabrėždami, kad čia pedagogas turi būti ne tiktai autoritetas, bet ir geras pavyzdys. Vadinasi, tik morališkai išauklėtam pedagogui galima pavesti moralinį kitų auklėjimą. Čia visų pirma reikia atsiminti seną Sokrato pareikštą tiesą: „Pažink pats save“, pažink ne tik įsigilindamas į savo vidinį gyvenimą, bet įsigilindamas į išorinio gyvenimo procesus ir jų įtaką vidiniam gyvenimui. Pažink ne tiktai tai, kas tavyje yra gera, bet ypatingai susikaupk

ties savo silpnomis savybėmis. Pažinęs save, geriau pažinsi ir kitus ir, supratęs savo silpnumus, pradėsi didžiau vertinti ir švelniau teisti kitus. Žodžiu, iš savęs pažinimo kils tolerancija, o tai yra toks dalykas, be kurio žmoniškas visuomenės gyvenimas neįmanomas.

Be to, reikia pripratinti jaunimą, naudojantis mokslu ir gyvenimo pavyzdžiais, prie nuoširdumo be atodairos. Dažnai sakoma, kad skelbiant ant Sinajaus kalno dešimt įsakymų buvo užmirštas vienuoliktas, būtent, niekados nemeluok, sakyk visuomet teisybę, nepaisydamas to, ar tau bus tai naudinga, ar kenksminga. Pripratinti jaunimą būti nuoširdžiam — reiškia suteikti jam mokslinį nusiteikimą, nes niekuo nevaržomas atvirumas, laisva dvasia, nuoširdumas yra tokie dalykai, be kurių mokslas visai neįmanomas. Mokslininkas gali ir slaptai varyti savo darbą, bet jo darbo vaisiai taps tikrai naudingi ir jam pačiam, ir kitiems tik tada, kada jie bus paskelbti, taps visuomenės lobiu, bus kitų patikrinti, visaip išbandyti ir suderinti su anksčiau nustatytais dėsniais ir principais. Dalykas tas, kad mokslas yra kolektyvinės, bet smarkiai diferencijuotos sąmonės padaras, o tokios sąmonės be nuoširdumo negali būti.

Kaip jau anksčiau paminėta, moralinio auklėjimo srityj reikia kreipti pakankamai dėmesio ir į Jungo vadinamąją asmenybės infliaciją, tai yra reikia daryti pastangų išplėtoti jaunimui sugebėjimą išsižadėti savęs, pasiaukoti draugų, žmonių grupės, tėvynės labui. Net ir siaurai biologiškai žiūrint, tokie tipai turi didžiausios reikšmės evoliucijai, vis tiek — ar jie sulieja savo asmens interesus su vienos ar kitos nuskriaustos žmonių grupės interesais ir kelia net maištą prieš esamąją tvarką, ar jie sulieja savo interesus su abstraktaus idealaus žmogaus reikalavimais. Čia labai svarbu pasirūpinti ir tuo, kad kiekviena asmenybė galėtų darbuotis tokioj srityj, kuri visų labiausiai atitinka tos asmenybės individualius gabumus arba talentus. Jeigu praplėsta persona ras tokias sąlygas, tai ji dirbs su visu atsidėjimu ir, taip sakant, iki galo suvartos savo talentą. Dažnai mūsų gyvenimo sąlygomis individui tenka užkasti savo talentą į žemę ne dėl savo kaltės. Svarbu sudaryti tokias sąlygas, kad to nebūtų, bet drauge reikia įskiepyti jaunimui atsparą prieš tas jėgas, kurios verčia jį savo gabumus palaidoti. Dalykas tas, kad viena iš svarbiausių sąlygų laimės, suprantamos ne siaurai fiziologiškai, o plačiai, ir yra galėjimas dirbti tokį darbą, kuris visų labiausiai atitinka ypatingus gabumus, ir dirbti šitą darbą nesigailint savo jėgų, su visu atsidėjimu, užmirštant, taip sakant, save.

Kai kam gal atrodo keista, bet aš laikau moralinio auklėjimo srityj labai svarbiu gyvenimo prasmės ir asmens nemirtingumo klausimą. Mokytojas, auklėtojas privalo turėti šitais klausimais tam tikrą mokslu paremtą nusistatymą ir privalo duoti į tuos klausimus atsakymą, nors ir ne visai aiškų. Dažnai sakoma, kad mokslas negali duoti atsakymo į šituos klausimus, bet šitie klausimai yra glaudžiai susiję su žmonijos sąmonės evoliucija, su progresu ir raudonu siūlu jie eina per visą žmonijos istoriją. Net ir precizijos mokslai, kaip fizika ar chemija, kaip jau mano anksčiau pasakyta, negali visai aiškiai apibūdinti pagrindinių savo problemų.

Taigi jeigu precizijos mokslų srityje pagrindiniais klausimais yra neaiškumų ir prieštaravimų, tai nėra ko bijoti šitų neaiškumų ir prieštaravimų ir kitose dvasinio gyvenimo srityse. Pagaliau mokslas apima visas žmogaus gyvenimo sritis ir tarp atskirų mokslų disciplinų yra tik dirbtinės sienos, o tikrenybėj viena sritis nejučiomis ir nuosekliai susilieja su gretimomis sritimis. Taigi gyvenimo prasmė ir asmens nemirtingumas yra ne tik filosofijos ir religijos klausimai, bet ir mokslo klausimai ta prasme, kad mokslas, sakysime, biologija, gali čia šį tą pasakyti. Negalima palikti duoti atsakymas į tuos klausimus tikybos mokytojui, nes įvairios krikščioniškos tikybos šiurkščiai materialistiškai supranta asmens nemirtingumą ir nekreipia jokio dėmesio į tai, ką šiuo klausimu sako mokslas, o ypač biologija. Mokslas neturi jokių duomenų, kad paremtų asmens nemirtingumą taip, kaip jį supranta, sakysime, katalikų tikyba. Bet ir neigti šį nemirtingumą, manyti, kad po mirties išnyksta be jokių pėdsakų visas asmenybės gyvenimas, nėra jokio mokslinio pagrindo. Anaiptol, individai miršta, bet jie palieka paveldą arba fizinių palikuonių, arba tam tikrų dvasios kūrinių pavidalu. Fiziniai palikuonys pakartoja daug iš to, kas įsigyta individualaus gyvenimo patyrimu, paveldėdami tam tikrus palinkimus, ir taip gyvenimas plečiasi ir tobulėja. Taigi šis tas iš individualaus gyvenimo po mirties pasilieka, ypatingai tai aišku dvasinės kūrybos srityj. Sokrato ir Platono jau seniai nebėra, bet mes ir šiandien dar gyvename jų idėjomis. Jų paliktas dvasinis turtas pasiliks ir bus veiklus gyvenimo tobulinimo prasme, kol bus gyvenimas mūsų planetoje. Per individus plečiasi ir tobulėja gyvenimas, bet individai privalo mirti, nes jeigu individai būtų amžini, tai nebūtų evoliucijos, nebūtų pažangos, o būtų stagnacija. Bet individų gyvenimu įsigyti prityrimai, tam tikri gabumai, jeigu jie tik padeda gyvenimui tobulintis, pasilieka. Galima manyti, kad jie patenka į bendrą tolydinio gyvenimo ir

tolydinės sąmonės rezervuarą, nelyginant kaip upelių ir upių vanduo pagaliau subėga į okeaną.

Šiaip jau nėra ko per daug domėtis individualybe ir pageidauti jos nemirtingumo. Gyvenimo faktai mums sako, kad individas dažnai gyvena tokiomis aistromis ir emocijomis, kurių tikslas — ne individo išlaikymas, bet tam tikros grupės, rasės, tautos išsaugojimas. Pavyzdžiui, individualiame gyvenime seksualinė meilė dažnai būna galingesnė už badą. Be to, kilniausi individo išgyvenimai, sakysime, kūrybinis įkvėpimas, ekstazė visuomet yra susiję su savęs išsižadėjimu, su visišku savęs užmiršimu. Pagaliau individualybė nėra pastovus dalykas. Mes žinome asmens skilimo atsitikimus, kada tuo pačiu laiku tas pats individas yra dviejų griežtai priešingų viena kitai asmenybių arena arba kada vienu laiku pasireiškia viena asmenybė, o kitu — kita. Individualus nemirtingumas remiasi pažiūra į individualybę kaip į galutinį fiksuotą ir nekintamą padarą. Tai yra nemoksliška pažiūra į individualybę. Individualybė kaip kintamas dalykas išmuša pamatą iš vyraujančios tarp žmonių nemirtingumo koncepcijos.

Vadinas, gamtai turi didelės reikšmės žmonijos nemirtingumas ir žmonijos labas ir labai maža reikšmės individualus nemirtingumas arba asmens labas.

Iš čia išeina ir atsakymas į klausimą apie gyvenimo prasmę. Jeigu gamta per individus siekia tolydinio gyvenimo ir tolydinės sąmonės tobulėjimo ir plėtimosi, tai kiekvieno individo uždavinys — sąmoningai prisidėti prie savo individualybės tobulinimo ir prie visų savo gabumų plėtimo. Kaip jau anksčiau pasakyta, kiekvienas individas dėl savo paties laimės, sakysime, dėl savo išganymo, privalo sunaudoti savo gabumus, savo talentus kiek galėdamas savo draugų labui, visuomenės labui, nes tik taip tobulėja visuomenės gyvenimas. Net ir šių dienų fizikos ir chemijos filosofija sugestijuoja panašų atsakymą į klausimą apie gyvenimo prasmę. Negyvojo pasaulio procesai savaime, be gyvybės jėgos intervencijos, vyksta tik viena linkme: energijos degradacijos linkme. Tai yra entropės dėsnis. Kitaip sakant, tai reiškia, kad fizinis pasaulis savaime siekia pusiausvyros, arba stagnacijos. O ta pusiausvyra, arba stagnacija, moderniosios fizikos kalba, yra ne kas kita kaip maksimum netvarkos, visiškas chaosas. Antra vertus, prityrimas mums rodo, kad gyvybės jėga sugeba suteikti fizinio pasaulio procesams priešingą kryptį, sugeba pavaryti procesus prieš entropės dėsnį. Kitaip sakant, gyvybė sugeba koordinuoti fizinio pasaulio procesus, sugeba iš chaoso sudaryti tvarką. Taigi galima manyti, kad ir asmens gyvenimo pras-

mę sudaro jo prisidėjimas kūrybiniu darbu prie tvarkos padidinimo ir sustiprinimo, kitaip sakant, prie pasaulio impregnavimo sąmone, t. y. aukščiausia gyvybės forma. Gal panašūs atsakymai į iškeltus čia klausimus yra labai neaiškūs ir net fantastiški, bet jie neprieštarauja nei fizikos ir chemijos, nei biologijos ir psichologijos nurodymams.

Tai tiek dėl moralinio auklėjimo. Trumpai kalbant — mokykla privalo išplėtoti visus fizinius ir dvasinius individualius gabumus, privalo sustiprinti savęs pažinimą ir paruošti sveiką ir praktišką protą, pamatuotą moksliškai, t. y. biologiškai ir psichologiškai. Šitie dalykai yra asmens medžiaginės ir dvasinės gerovės ir tinkamo savo pareigų atlikimo gyvenime būtina sąlyga. Asmens pasaulėžiūra turi atitikti tikrovę, ir kiekvienas asmuo privalo dalyvauti didelėje žmonijos dramoje. Žodžiu, mokykla privalo paruošti veiklų ir protingą pilietį. Nėra čia jokio reikalo ypatingai pabrėžti, kaip tai daro tautinis arba religinis auklėjimas. Juk jau iš to, kad kiekvieno asmens anima turi savyje kolektyvinę dalį, bendrą visoms vienos ar kitos grupės asmenybėms, turi bendrą su kitomis asmenybėmis kalbą ir bendrą tam tikrai grupei pasaulėžiūrą, vedam, kad kiekvienas auklėjimas savaime bus tautinis auklėjimas. O primygtinis šito tautinio auklėjimo pabrėžimas duoda tik tokius vaisius kaip neprotingas seksualinis auklėjimas, kada, sakysime, auklėtojas, nelyginant kaip koks idiotas, nuolat kalba apie seksualinius dalykus, nuolat žadina seksualinius instinktus ir galų gale priveda prie seksualinės degeneracijos.

Pagaliau pabrėšime čia dar vieną naujosios mokyklos ypatumą. Praeities mokykla kėlė sau uždavinį išauklėti protą ir charakterį ir suteikti jaunimui tėvų išmintį. Šita mokykla buvo iš esmės konservatyvi. Nedaug kuo skiriasi nuo praeities mokyklos ir šių dienų mokykla, bet ji pradeda jau suprasti, kad mokykla negali išauklėti nei proto, nei charakterio, kad tai yra viso gyvenimo uždavinys. Taigi naujoji mokykla kelia sau uždavinį paruošti individą tam, kad jis sugebėtų auklėtis ir mokytis visą savo gyvenimą. Žodžiu, žmogus turi mokytis visą savo gyvenimą, ir todėl (mokykla) stengiasi aprūpinti jaunimą tik tuo, kas būtina ir reikalinga tolimesniam mokymuisi iki gyvos galvos.

Senoji mokykla manė, kad ji išleidžia į platų gyvenimą gatavą žmogų. Naujoji mokykla su šituo nesutinka manydama, kad jos uždavinys yra paruošti jaunimą drąsiai ir rizikingai kelionei plačiame gyvenime. Ji stengiasi įskiepyti palinkimą eksperimentuoti ir mokytis iki gyvos galvos.

Baigsiu citata iš puikaus veikalo J. Huxley ir H. Wellso „Science of Life“ („Mokslas apie gyvenimą“):

„Bendra savo kryptimi biologijos mokslas neina skersai ir priešingai visoms kilnesnėms ir intuityvesnėms religinės minties plėtojimosi formoms, vadinamoms „misticizmu“. Visose intelektualinėse misticizmo plėtojimosi formose glūdi pastangos išvengti per daug intensyvaus domėjimosi ir užsiėmimo „pačiu savim“ („šios minties kūnu“, kaip sako apaštalas Povilas) ir pastangos sutolydinti save su kokia nors aukštesne, svarbesne nemirtinga esybe. Susipažinimas su biologijos mokslu rodo ir nustato kaip neabejotiną faktą mūsų esminės asmenybės reikšmės įsivaizdavimo netikrumą ir vylingumą. Fiziologija, lyginamoji anatomija, kilmės mokslas, psichologija — visi šie mokslai vienodai sako, jog tokios individualybės kaip mūsų yra biologiniai būdai bei priemonės palaikyti didelius narvelių susitelkimus vienam vienete, vienoj visumoj. Tas mūsų suvokimas bei supratimas, kad mūsų „asmenybių“ nesugriaunama ištisybė yra dideliai svarbi, tėra tik iliuzija, tačiau didelės svarbos iliuzija, turinti prasmės palaikyti gyvenimą ir jį tobulinti. Ypačiai stipriai mes jaučiame mūsų individualybės svarbą jaunystėje ir šiaip jau nebūdami išmokslinti. Tada tai mūsų susikaupimas ties mūsų asmenybe (ties savo „aš“) esti labiausiai intensyvus, ir mintis, kad gyvenime būsi įveiktas arba kad tas gyvenimas bus bergždžias, esti visai nepakenčiama. Su didžiausiomis pastangomis mes kovojam save pareikšdami už tai, kad gyventume ir po mirties, kad save atgaivintume. Bet bręstąs gyvenimas ir besiplėtojančios jaunatvės eiga (progresas) sušvelnina šį ties savo „aš“ susikaupimą.

Vadinasi, yra taip, kad žmogus plėtojasi jau už šitos kraštutinio egoizmo ir ties savim susikaupimo stadijos. Bet kokia moralinė doktrina, bet koks progresas visos civilizacijos plėtojimosi būvyje prieina prie to, kad vis labiau ir labiau neigiamai būtų žiūrima į užsivėrimą, gudrybes, į paslapty laikomų tikslų siekimą, į gobšumą, neteisingumą, išdidumą, į nepaisymą kitų jausmų ir gerovės. Naujausia biologija tokias visų pripažintas dorybes kaip lipšnumas, tiesumas, sąžiningumas, pasiryžimas ir pasirengimas suteikti kam pagalbą, gailestingumas, visų gerovei atsidavimas traktuoja ne tik kaip normalias prievoles, bet taip pat ir kaip protingus ir natūralius kelius dvasios skaidrumui pasiekti ir jį išlaikyti“.

Vadinasi, šių dienų psichologija ir biologija dėl nelaimingo gyvenimo ir dėl išganymo prieina prie tų pačių išvadų, kokios jau seniai paskelbtos Evangelijoj.

Baigdamas aš tvirtinu, kad be tinkamos mokyklos ir be tinkamo auklėjimo, vien tik ekonominėmis ir politinėmis reformomis žmonija neišeis iš tos sunkios ir baisios padėties, į kurią ją pastatė Didysis karas. Pasaulio sutaikinimas yra ne tik ekonomijos dalykas, bet ir psichologijos dalykas, ir todėl aš manau, kad reformuota mokykla nustatys ateičiai žmonijos gyvenimo intelektualines formas. Apie eliminavimą mokytojo auklėtojo negali būti kalbos, ir aš linkiu Estijos, Latvijos ir Lietuvos mokytojų konferencijai prisidėti savo diskusijomis, savo rezoliucijomis prie viso pasaulio mokyklų pastangų eliminuoti iš žmonijos gyvenimo vis dar dominuojančius godumą ir pavydą, neapykantą ir baimę. Šitos emocijos yra tikra nešvaraus galvojimo ir iš čia kylančių visokių nelaimių ir vargų žmonių gyvenime priežastis. Reikia išplėtoti mokymu ir auklėjimu individuali ir kolektyvinė kūryba, tada nebebus vietos godumui ir pavydui. Reikia išauklėti solidarumas ir simpatija, tada neapykanta nustos prasmės. Pagaliau reikia duoti kiek galima daugiau supratimo gyvojo ir negyvojo pasaulio, tada nebebus baimės.

*REKTORIAUS KALBA PER UNIVERSITETO IMATRIKULIACIJOS AKTĄ (1931.09.15)**

Didžiai gerbiamieji kolegos, ponai profesoriai, studentės ir studentai!

Universitetas pradeda šiandien savo eilinius mokslo metus. Per praeitus mokslo metus tam tikras skaičius universiteto šeimos narių išstojo iš universiteto, pasitraukdami į platesnį gyvenimą. Jųjų vietas užėmė šiandien pati jaunoji Lietuvos karta, dar nenutraukusi ryšių su mūsų kaimu ir su mūsų krašto gamta. Taigi savo akademinį darbą universitetas pradeda šiandien šiek tiek pajaunėjęs. Universitetas tuo džiaugiasi, nes tai yra vienas iš tų veiksnių, kurie apsaugoja universitetą nuo stagnacijos. Ir man labai malonu universiteto vardu paskelbti naujai atėjusius teisėtais universiteto šeimos nariais. Aš sveikinu jus, jaunieji kolegos, linkėdamas jums gražios sėkmingos darbuotės universitete.

Bet leiskite man šia iškilminga proga trumpai paminėti kai kurias būtinas sėkmingų studijų universitete sąlygas.

---

* Vytauto Didžiojo Universitetas. Antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16—1932.IX.1) apyskaita. K., 1933. P. 130—133.

Perėjimas iš aukštesniosios mokyklos į universitetą yra svarbus jūsų gyvenimo eigos persilaužimas. Pasirinkdami sau vieną ar kitą fakultetą, jūs atlikote gal dar pirmąjį savo gyvenime savarankišką ir atsakingą aktą. Užvis daugiau šiemet, kaip ir praeitais metais, buvo aspirantų į Teisių, Medicinos ir Technikos fakultetus. Tai reiškia, kad daugumą iš jūsų traukia tokie mokslai, kurie yra labiau pritaikomojo gyvenimui pobūdžio ir kurie greičiau užtikrina vieną ar kitą naudingą visuomenei darbą ir pragyvenimą. Tai visai suprantama ir netenka dėl to jūsų kritikuoti. Ir tie jūsų kolegos, kurie pasirinko sau labiau teorinio pobūdžio fakultetus, taip pat nori įsigyti mokslo išminties, kad paskui dirbtų vieną ar kitą reikalingą mūsų kraštui darbą ir juo užtikrintų sau duoną. Mūsų laikais vis sunkiau be mokslo gauti darbo. Ir pramonės, ir žemės ūkio mechanizacija veda prie to, kad net ir iš eilinių, paprastų darbininkų reikalaujama tam tikro išsilavinimo. Visi mes žinome, kad mokslas padeda žmonėms gyventi ir kad mokslo išradimai sukuria naujas darbo sritis. Bet vis dėlto svarbiausias, esminis mokslo tikslas ne tas. Mokslo uždavinys nustatyti santykius ir ryšius tarp įvairių įvairiausių gamtos ir gyvenimo sričių, pažinti pasaulį tokį, koks jis yra, arba, kitaip sakant, ieškoti tiesos be atodairos į tai, kokie bus to ieškojimo padariniai žmonijai, geri ar blogi. Mokslas sukuria tokį pasaulio vaizdą, kuris palengvina žmogui orientaciją įvairių įvairiausiuose atsitikimuose ir dažnai duoda progos numatyti įvykių eigą ateityje. Todėl mes visi ir reikalingi mokslo. Tasai pasaulio vaizdas visai laisvas nuo asmeninių emocijų, visai bešališkas ir vienodai galioja kiekvienam žmogui ir kiekvienai tautai. Taigi mokslas iš visų žmogaus padarinių yra užvis labiau tarptautinis dalykas. Didžiausieji mokslo išradimai padaryti žmonių, kurie dirbdami savo mokslo darbą nesivadovavo jokiais asmeniškais motyvais, kuriems nerūpėjo nei karjera, nei garbė, nei pelnas ir kurie ieškojo tik tiesos. Tasai mokslo altruistinis bruožas, jo bešališkumas užtikrina ir maksimum naudos žmonijai. Taigi ir jūs, mieli jaunieji kolegos, turėsite iš mokslo užvis daugiau naudos, jeigu atsiduosite jam be jokių karjeros ir pelno sumetimų, studijuosite vieną ar kitą mokslo šaką su visu pasiryžimu ir atsidavimu, turėdami tik vieną tikslą — pažinti gamtą ir gyvenimą ir įsigyti sugebėjimo moksliškai, savarankiškai galvoti ir apgalvotai veikti.

Šiandien daug kalbama apie mokslo susibankrutijimą. Aš manau, kad ir jūs apie tai jau girdėjote; ir aš neabejoju, kad jums teks išgirsti apie tai ir čionai. Nurodoma tai, kad šių dienų mokslas prisipažino, kad jis nesugeba išaiškinti prigimties esmės, nieko nežino ir nieko negali pasakyti apie realybę. Sakoma, kad moks-

las gyvena teorijomis, kurios nuolat keičiasi. Tai tiesa, kad šių dienų mokslas nebereiškia pretenzijų atsakyti į klausimą, kas tai yra realybė. Šių dienų mokslui rūpi tik nustatyti tiksliai santykis tarp gyvosios ir negyvosios gamtos pasireiškimų ir išreikšti tuos santykius matematikos simboliais, nesigilinant į tai, kas po tais simboliais yra paslėpta. Bet mokslas, eidamas nurodytu čia keliu, kaip buvo, taip ir pasilieka šiandien tikriausias kelrodis siekiantiems ir menkų, ir didelių tikslų. O kad mokslo teorijos nuolat keičiasi, tai yra tik įrodymas mokslo nepaprasto gyvumo, nes pats gyvenimas yra ne kas kita kaip amžinas judėjimas, nuolatinis pasikeitimas, nesiliaujanti evoliucija. Aš negaliu čia nepabrėžti, kad apie mokslo susibankrutijimą mėgsta kalbėti ir geros valios žmonės, kurie mano, kad gražiausieji žmonijos pergyventi laikai buvo viduramžių laikai. Bet yra ir blogos valios tamsių žmonių, kurie norėtų grąžinti urvų gadynės laikus ir kurie neigia mokslą ir varžo jį visokiais būdais. Taigi aš manau, kad jums bus sveika būti atsargesniems girdint tokias kalbas apie mokslo susibankrutijimą ir reaguoti į tas kalbas tam tikra abejone. Jaunimas iš prigimties yra linkęs į tiesioginę akciją, ne visuomet pakankamai apgalvotą, tuo tarpu senesni žmonės yra daug atsargesni ir mėgsta manevruoti, siekdami vieno ar kito tikslo ne tiek tiesioginiu keliu, kiek aplinkiniais keliais. Tai yra skirtumas tarp jaunatvės ir senatvės, ir tasai skirtumas dažnai būna priežastis rimtų nesusipratimų. Aš jums, jaunieji kolegos, patarčiau įžengus į universitetą šiek tiek pasenėti, gerbti autoritetus, bet nepasitikėti jais aklai, neimti jokių pareiškimų ir šūkių, kurie skelbia jums galutinę tiesą. Aš suprantu, kad jaunimas ieško į visus klausimus aiškaus galutinio atsakymo, nes jis nori veikti. Bet aš turiu pasakyti, kad tokio galutinio atsakymo nei mokslo srity, nei kitose žmogaus dvasinio gyvenimo srityse nėra. Taigi, gerbiamieji, jeigu jūs mums šiandien atnešėte šiek tiek jaunatvės, tai aš patariu jums nuo šios dienos skolintis iš mūs, senesnių, šiek tiek senatvės ir nemanyti, kad yra tokių dalykų, kurie žmogaus gyvenime yra galutinai išspręsti. Aš sutinku, kad pasitikėjimas autoritetais tam tikrose ribose yra doras dalykas, bet aklas autoritetų sekimas, lygiai kaip ir neribotas skepticizmas, yra nedorybė, ir įrodymų mes tam turime pakankamai tiek šių dienų gyvenime, tiek ir praeityje. Jeigu jūs manęs paklaustumėte, kas labiau prisidėjo prie mokslo pažangos, ar pasitikėjimas autoritetais, ar abejonė dėl autoritetų paskelbtų minčių, tai aš atsakysiu be jokių svyravimų, kad abejonė kaip tiktai buvo didžiausių įvykių ir mokslo išradimų priežastis.

Pateikdamas jums šitas mintis, aš visai nenoriu, kad jūs jas priimtumėt be jokios kritikos. Aš noriu tik, kad jūs apie tai pagalvotumėt ir patys prieitumėt prie savo išvadų, vis tiek kokios tos išvados būtų. Aš noriu, kad jūs išmoktumėt universitete savarankiškai galvoti ir apgalvoję atsakingai veikti. Ne tik mūsų kraštas, bet ir galingesni ir kultūringesni kraštai nemažai kenčia dėl stokos atsakingų žmonių.

Iš viso to išeina, kad mums, senesniems, ir jums, jaunuoliams, teks šiaip ar taip suderinti savo prigimties, savo būdo ir nuotaikos ypatumus, kad mes galėtumėm taikingai ir tvarkingai dirbti svarbų universiteto darbą. Vienu žodžiu, ir seniems, ir jauniems teks pasiduoti tam tikrai disciplinai. Ne tik mes, senesnieji, bet ir jūs, jaunieji, jau esate pripratę prie tam tikros disciplinos. Ir pradžios mokykloje, ir aukštesniojoje mokykloje ta disciplina dažnai turi prievartos pobūdį. Universitete šitas prievartos pobūdis yra redukuotas iki minimumo. Ideali padėtis būtų, jeigu galima būtų iš universiteto visai pašalinti prievartos priemones, nes universitetas yra mokslo šventovė, yra vieta, kur turi veikti laisva, niekuo nesuvaržyta žmogaus dvasia, nes tik tokiomis sąlygomis gali tarpti mokslas. Universiteto disciplinos pagrindas yra tik profesoriaus autoritetas ir niekuo nevaržomi jo dvasiniai santykiai su klausytojais. Taigi aš prašau jūsų atkreipti į tai savo dėmesį, pagalvoti apie šitą dalyką ir pasistengti palaikyti išorinę ir vidinę universiteto tvarką net ir tais atvejais, kada universitetas nenori ar negali pavartoti jokių prievartos priemonių, nes kitaip jūs neturėsite iš universiteto tos dvasinės naudos, kurios jūs laukiate.

Eidamas prie savo prakalbos galo, aš laikau reikalinga pabrėžti dar vieną labai svarbų dalyką. Iš mano kalbos jūs matote, kad mokslas man yra vienas iš kilniausių ir brangiausių dalykų. Mokslas yra gyvenimo būdas ir tam tikras pasaulio supratimas. Jis užsiima visokiais dalykais, ir dideliais, ir menkniekiais, ir šventais, ir piktais, bet, kaip aš jau sakiau, jis atsisako duoti atsakymą į tai, kas tai yra Didelė Realybė. Mokslo konstatuojami faktai pasižymi dideliu tikslumu ir detalių tikrumu. Tie faktai aiškių aiškiausiai išreikšti, bet mokslas gali atskleisti tik būties formą, bet ne tikrą jos prigimtį. Taigi išmintingam žmogaus gyvenimui vien mokslo nepakanka. Išmintingam gyvenimui dar reikalinga religija. Aš čia neperšu jums nei katalikų, nei protestantų, nei žydų, nei mahometonų religijos. Aš čia kalbu apskritai apie religinę nuotaiką. Religija, kaip ir mokslas, irgi yra tam tikras gyvenimo būdas ir tam tikras pasaulio supratimas, bet religija kelia žmogų į aukštesnį kontaktą su Didelės Realybės pri-

gimtimi. Religijos teikiami faktai ne visuomet yra tikri detalėmis, bet iš esmės religijos tvirtinimuose visuomet yra daugiau ar mažiau tiesos. Esmė kiekvienos didelės religijos yra ta, kad kiekvieno žmogaus uždavinys yra ne vien tik jo ir jam artimų žmonių laimė. Religija kaip tiktai sako, kad svarbiausias žmogaus uždavinys — siekti ne asmeniškų tikslų, o stengtis suprasti amžinasties dalykus, suprasti savo padėtį ir savo reikšmę pasaulyje, gilintis į pasaulio būties planą ir prisidėti prie to plano vykdymo. Aš manau, kad jūs jau ir patys apie šituos dalykus galvojote, bet teks jums dar daug ir daug apie tai galvoti. Jeigu mes turėsime šitą religinę nuotaiką, įsigysime mokslo žinių ir sugebėjimą moksliškai galvoti, kritiškai žiūrėti į kiekvieną dalyką ir apgalvojus veikti, tai mes užvis gražiau atliksime savo pareigas mūsų tautai ir visai žmonijai. Mes tada sudarysime ir tinkamą atmosferą mūsų universitete, kuri padės iš jūsų tarpo išeiti kūrybinėms mokslo jėgoms, kurių mūsų tauta turi dar labai maža, o jos reikalingos, kad pasaulis suprastų, jog ir be lietuvių tautos jis negali gyventi visu gyvenimu. Baigdamas pabrėžiu, kad universiteto karjera reikalauja ne tik tam tikrų gabumų, bet ir pasiryžimo, ir atkaklaus pageidavimo tokių dalykų ir tokių vertybių, kurios nieko bendro neturi su pelnu. Universiteto karjera yra verta aukos.

Patiekdamas jums šitas mintis, aš norėčiau, kad jūs priimtumėt jas kaip įžangą į jūsų universiteto darbuotę ir kad jūs, pasirėmę savo prityrimu, laiku suprastumėt, jog tikra išmintis išeina iš žmogaus sveiko proto tik tuomet, kada to sveiko normalaus proto duomenys papildomi mistiškos sąmonės duomenimis.

*VERTYBĖS IR CIVILIZACIJA**

TRUMPAS VERTYBIŲ APIBŪDINIMAS

Moderniškoji filosofija žiūri į tiesą, grožį ir gėrį kaip į pagrindines gyvenimo vertybes. Objekto vertybė yra pagrindinė *politinės ekonomijos sąvoka.* Taigi filosofija pasiėmė vertybės sąvoką iš politinės ekonomijos ir padarė iš tos sąvokos labai svarbų savo tyrimų objektą, praplėsdama tos sąvokos reikšmę. Šių dienų filosofijoje vertybė yra ne tik vartojimo ir mainų objektų, bet ir įvairių įvairiausių gyvenimo apsireiškimų svarbus atributas. Iš čia ir nemaža naujų vertybės formų. Sakoma net, kad psichologinės ir filosofinės vertybės problemos studijos sudaro didžiausią

* Vieša paskaita Vytauto Didžiojo Universiteto studenčių „Rimties" organizacijai (1935.III.17) // Židinys. 1935. Nr. 4. P. 364—376.

XIX amžiaus filosofijos laimėjimą. Tai tik vienas iš daugelio pavyzdžių, įrodančių mokslo ir filosofijos sąveiką. Filosofija negali ignoruoti mokslo tyrinėjimų ir išvadų. Bet ir mokslas patiria neabejotiną filosofinės minties įtaką.

Mokslinės minties veikiama, politinė ekonomija atmeta vertybės sąvoką kaip objektyvią kokybę ir apibūdina vertybę kaip funkciją santykių tarp objekto ir vienų ar kitų žmogaus geismų patenkinimo, kurį tas objektas duoda. Iš analogijos ir filosofija apibūdina vertybę kaip tam tikrą objekto kokybę, kuri būna tam tikro tuo objektu susidomėjimo arba tam tikro to objekto įvertinimo priežastis. Bet tas įvertinimas yra glaudžiai susijęs su tam tikrais jausmais ir galų gale su tam tikrais geismais ir tendencijomis. Todėl vertybė yra jausmas, kitaip sakant, vertybė ir tos vertybės jausmas yra tas pats dalykas. Tai yra psichologinė vertybių teorija. Bet tai dar ne visa pasaka.

Iš pradžios filosofija dėl mokslo įtakos atmeta vertybės koncepcijos objektyvumą. Jeigu vadinamosios „antrinės" fizinės savybės, pavyzdžiui, spalva, skonis, garsas, priklauso nuo perceptuojančio subjekto, vadinasi, yra subjektyvios, tai tokios „tretinės" kokybės kaip grožis ir gėris yra dar labiau priklausomos nuo žmogaus geismų ir jausmų. Bet vis dėlto Kantas pripažįsta vertybėms tam tikrą objektyvumą. „Vertybės neegzistuoja ta prasme kaip fiziniai daiktai", — sako Kantas, „bet jų realumą reikia pripažinti, nes kitaip gyvenimas ir akcija būtų neįmanomi".

Neokantininkai dar smarkiau pabrėžia vertybių objektyvumą, atsižvelgdami į nepaprastai didelį vertybių sąvokos vaidmenį religijos ir teologijos dalykuose. Jie net subordinuoja paremtus faktais sprendimus tokiems, kurie išplaukia iš vertybės jausmo. Galų gale Meiningas, veikiamas Nietzsche ir Austrijos ekonomistų psichologų įtakos, skelbia vertybių objektyvumą nepriklausomai nuo to, ar jos patiriamos, ar ne.

Šiaip ar taip, vertybės yra glaudžiai susijusios su geismais ir jausmais, kurie išplaukia iš tam tikrų biologinių tendencijų arba instinktų. Todėl Orestano mano, kad vertybė yra biologinis fenomenas, pasirodęs psichologine forma. Taigi vertybė apibūdinama atsižvelgiant į gyvenimo reikalus kaip būtina gyvenimo sustiprinimo, klestėjimo ir išsilaikymo sąlyga. Tai yra biologinė vertybių teorija, kuri pabrėžia vertybių reikšmingumą gyvenimui. Iš čia išeina ir specifiškos vertybių teorijos, kurios pripažįsta didžiausią vertę pačiam gyvenimui ir jo tąsai. Taigi visos vertybės grąžinamos į gyvenimą, ir joms pripažįstamas reikšmingumas tik santykyje su gyvenimu ir tik tiek, kiek jos padeda tam gyvenimui klestėti. Ir paties gyvenimo reikšmingumas pareina nuo tų „absoliutinių"

vertybių, kurias jis įkūnija. Vadinasi, vertybę galima traktuoti kaip logiškai pirminę, neapibūdinamą sąvoką arba galima ją suprasti kaip gyvenimo ir prityrimo koherentiškos organizacijos funkciją. Taigi istorija virsta vertybių mokslu arba vertybių filosofijos dalimi.

Filosofija suskirsto vertybes įvairaus laipsnio kategorijomis. Aukščiausiomis laikomos tos vertybės, kurios visų labiausiai prisideda prie gyvenimo ir prityrimo rišlaus funkcionavimo bei sutvarkymo. Tai visų pirma religinės vertybės, pavyzdžiui, Dievo, šventumo ir visos žmonijos brolystės koncepcijos. Žemiausios kategorijos yra ekonominės vertybės. Jos laikomos pagalbinėmis ta prasme, kad jų reikšmingumas pareina nuo kitų aukštesnio laipsnio vertybių. Tos kitos vertybės užima tarpinę padėtį tarp religinių ir ekonominių. Tai yra etinės, estetinės ir loginės, arba teorinės, vertybės. Socialinės ir politinės vertybės laikomos etinių subformomis. Tiesos, grožio ir gėrio triada yra glaudžiai susijusi su visomis aukštesnių kategorijų vertybėmis. Bet aksiologija (filosofijos skyrius, kuris nagrinėja vertybes) žiūri į šitą triadą kaip į atskirą grupę.

Aukštesnių laipsnių vertybės laikomos absoliutinėmis ta prasme, kad jų negalima redukuoti vieną prie kitos. Jos savaime aiškios, nes išplaukia iš pačios daiktų prigimties, kitaip sakant, yra įgimtos (intrinsic). Nepaisant to, santykiai tarp jų tokie intymūs, kad vieno vertybės tipo apibūdinimas nepriklausomai nuo kito negalimas. Taigi moderniškoji vertybių teorija lyg ir patvirtina senovės graikų filosofų pažiūras, kurie manė, kad visos vertybės galima skirstyti grandinėmis arba skiltimis, kurias galima pavadinti gėriu, grožiu ir tiesa, ir kad taip susidaro lyg ir trilypė „sunkiai išardoma“ vertybių grandis.

Taigi senovės graikų filosofijai vertybių problema nesvetimas dalykas. „Kaip tu manai, mielasai Eutyfrone, kas tai yra šventumas, kas tiesa ir kas gėris?“ Tokiais žodžiais viename Platono dialoge kreipiasi Sokratas į vieną savo klausytoją. Ir kiti Platono dialogai paliečia vertybių problemą. Platonui vertybės — tai idėjų pasaulio kulminacija, konstruktyvus pasaulio principas, kuriuo reguliuojamos ir organizuojamos visos jo formos ir dėsniai.

Aristotelis skelbia ne tik objektyvų vertybių realumą, bet ir jų kilnumą kitiems daiktų atributams. Aristoteliui vertybė išplaukia iš daikto ir jo tikslo santykių ir yra esminis dalykas pačiai daiktų buičiai. Vadinasi, Aristotelis ypačiai pabrėžia teologinį vertybių aspektą.

Taigi vertybių supratimas graikų filosofijoje ir šių dienų filosofijoje iš esmės yra tas pats. Vertybės — ne vien tik opinijos dalykas; jos egzistuoja ne vien tik tokiems asmenims, kurie jas suvokia arba įvertina. Jos priklauso nuo geismų ir jausmų, apskritai nuo „interesų", bet nepriklauso nuo sprendimų ir opinijos. Jų egzistencijos, jų realumo negalima neigti žmogaus pasaulyje, kaip negalima neigti to žmogaus pasaulio realumo. Jos įsikūnija įvairiose žmogaus visuomenės institucijose. Taigi vertybės yra „realios" ir turi tendencijos tapti „tikrais žmogaus idealais", priešingais fikcijoms ir netikriems idealams.

Jos sudaro neatskiriamą daiktų prigimties dalį ir labai svarbų realybės struktūros bruožą. Taigi filosofinė realybė kaip visumos interpretacija neįmanoma be vertybių problemos nagrinėjimo.

DAR APIE TIESĄ, GROŽĮ, GĖRĮ IR IDEALĄ

Savaime suprantama, kad ir mokslas susiduria su vertybių problema. Juk mokslo galutinis tikslas — tiesa, o mokslo darbuotė inspiruojama ne vien smalsumo motyvais, bet ir estetiniais. Tai reiškia, kad mokslo kūryboje sunku atskirti tiesą nuo grožio.

Tiesa išplaukia iš pastangų suderinti tariamąjį pasaulio vaizdą, arba sensorinį pasaulį, su išorės, arba fiziniu, pasauliu. Grožis yra platesnė ir labiau pagrindinė koncepcija negu tiesa, nes gamtos ir žmogaus pasaulio evoliucija daro tokį įspūdį, kad ji siekia grožio. Bet visų pirma grožis yra vidinis visų patirties dalykų suderinimas. Ir todėl grožis be tiesos yra žemesnio laipsnio kaip „teisingas grožis". Dalykas tas, kad tiesos požymis yra tiesioginis ir paprasčiausias būdas realizuoti harmoniją, t. y. išryškinti grožį, nes tiesa — visų pirma proto ir sielos švarumas. Vadinasi, tiesa tarnauja grožio promocijai. Bet čia ir pati tiesa gauna savo pateisinimą. Skyrium nuo grožio tiesa nei gera, nei bloga. Menas tyčia, planingai, stengiasi suderinti jausmų pasaulio vaizdą su realybe. Vadinasi, menas siekia tam tikro tikslo, ir tas tikslas — grožis ir tiesa arba „teisingas grožis". Be tiesos grožis — grožis žemesnio laipsnio, o tiesa be grožio — tik trivialumas.

Įdomus dalykas, kad visi didieji menininkai buvo ir tiesos ieškotojai, persiėmę ir mokslo dvasia. Antra vertus, visi didieji mokslininkai buvo ir menininkai ta prasme, kad jų mokslinėje kūryboje smarkiai pasireiškia ir estetiniai motyvai. Tas nuostabus žmogus Leonardo da Vinci, kuris visiems žinomas kaip didžiausias Renesanso laikų menininkas — tapytojas, buvo ir didžiausias mokslininkas, šių dienų mokslo kūrėjas. Ir menas, ir

mokslas buvo jam vienodai brangūs dalykai todėl, kad meno kūryba be mokslo nuotaikos arba be mokslinio žinojimo atrodė jam menkos vertės.

Arba dar vienas pavyzdys — Beethoveno muzikos grožis bei tobulumas ir muzikaliai nusiteikusio fiziko Helmholtzo muzikinės harmonijos teorija. Ir vienas, ir kitas ieškojo tiesos. Bet Helmholtzo teorija yra vaisius jo aiškaus mokslinio žinojimo ir sugebėjimo naudotis matematinės analizės metodu. O Beethovenas nebuvo nei fizikas, nei matematikas. Jo muzikinė kūryba visų pirma yra vaisius jo gilios muzikinės intuicijos. Bet Beethoveno muzikoje nerasime prieštaravimų Helmholtzo muzikinei harmonijos teorijai.

Tai rodo, kad tiesa ir grožis yra tiek susipynę dalykai, kad perskirti jų negalima ir negalima apibrėžti vieno nepriklausomai nuo kito.

Du ryškiausi gamtos bruožai — tai jos galybė ir žavingumas. Bet visų pirma žmogų veikia galingos gamtos jėgos ir tik vėliau jis pradeda jausti ir jos grožį. Gyvuliškos aistros, kaip žiaurumas, seksualinė meilė, pavydas, neapykanta ir simpatija, su atitinkamais pomėgiais ir jų patenkinimu sudaro pirminius žmogaus patyrimo veiksnius. Grožio ir intelektualinio švelnumo patyrimai pasireiškia žymiai vėliau. Ir tada tik žmoguje atsiranda kritikizmo jausmas arba kritiška nuotaika, pagrįsta grožio, intelektualinio pasižymėjimo ir moralinės prievolės įvertinimu. Šitokia kritiška nuotaika ypatingai rūpėjo Sokratui, nes jis žinojo, kad laisva kritika yra būtina žmogaus intelektualinio ir moralinio augimo sąlyga. Bet užtat jis ir buvo apšauktas jaunimo tvirkintoju bei viešosios tvarkos ardytoju ir buvo priverstas išgerti nuodų taurę.

Tasai kritikizmo jausmas, kuris yra glaudžiai susijęs su tiesos ir grožio patyrimu, yra būtina sąlyga *protingos akcijos*, pagrįstos mūsų sensoriniais pasaulio vaizdais. Darant sprendimus, pasirėmus tokiais vaizdais, tiesa ir grožis veikia kaip svarbūs reguliatoriai.

Kaip jau pasakyta, tiesa ir grožis yra, viena, sensorinio pasaulio vaizdo suderinimo su realybe ir, antra, to sensorinio vaizdo atskirų komponentų suderinimo vieno su kitu rezultatas. Kada iš šito suderinimo proceso išeina „graži tiesa“ ir „teisingas grožis“, tai mokslas ir menas pasiekia aukščiausią tobulumo laipsnį.

Pasilieka dar pažvelgti, kaip santykiauja su realybe *gėris*, vienas iš svarbiausių etinių vertybių ir trečiasis ypačiai svarbios filosofijai vertybių triados narys.

Gėris yra toks realybės atributas, kuris susijęs su jos vidiniais santykiais, jos struktūra arba konstitucija. Vadinasi, gėris ir jo antitezė — piktas — yra už sensorinio pasaulio ribų, glūdi realybės gelmėse, kitaip sakant, gėris ir piktas susijęs su tarpusaviais realaus pasaulio komponentų santykiais. Tasai realusis pasaulis geras, kai jis gražus. O tiesos predikatą taikyti realiajam pasauliui nėra prasmės.

Tai dar nereiškia, kad gėrio ir pikto patyrimas neturi santykių su mūsų sensoriniu pasaulio vaizdu. Gėrio patyrimas gali būti vaisius mūsų sensorinio pasaulio vaizdo sutapimo su realybe, lygiai kaip pikto patyrimas gali būti padarinys kolizijos tarp mūsų sensorinio pasaulio ir realybės. Bet iš esmės gėris ir piktas yra pačios realybės atributai.

Pikto patyrimas kaip realybės ir sensorinio pasaulio konflikto arba kaip pačios realybės ypatybės padarinys pagimdo norą pataisyti, patobulinti pačią realybę, naikinant iš jos kilusį piktą. Pradedama diskriminuoti [neatitikimą] tarp to, kaip yra ir kaip turi būti. Iš čia ir tragiški žmogaus išgyvenimai, skaudus skirtumo jausmas, kaip buvo ir kaip galėjo būti. Bet nėra tragedijos ir kentėjimo, kurie būtų beprasmiški. Kiekviena tragedija — tai idealo atskleidimas, tai naujas gyvas akstinas, kuris verčia pasaulį siekti tobulumo viršum migloto ir nykstančio fakto lygmės. Taigi idealas yra etikos būtinybė, siekiant geresnio ir gražesnio gyvenimo. Tiesos ir racionalumo ieškojimas, logiško nuoseklumo ir rimtumo reikalavimas filosofijoje ir moksle irgi vadovaujasi tam tikra norma, tam tikru idealu, kuris rodo, kaip gali būti ir kaip turėtų būti. Ten, kur nėra idealų, viešpatauja stagnacija, tasai didžiausias moralės priešas. Argi ne paradoksas, kad moralės čempionai dažniausiai būna pikčiausi naujų idealų priešai.

Gal šitą paradoksą galima išaiškinti tuo, kad žmonija negali pasiekti ir realizuoti nieko naujo kitaip, kaip tik remdamasi tam tikra gerai asimiliuotų papročių sistema, t. y. tam tikra nusistovėjusia morale.

Bet stagnacija yra mirtis, o judėjimas, kitimas yra gyvenimas. Taigi gyvenimo promocijai reikalingi vis nauji ir nauji dalykai. Todėl vienas iš meno ir mokslo nuopelnų visuomenei — tai jų avantiūristinis pobūdis — nuotykių ieškojimas. Anglams menas ir mokslas — „adventure" — avantiūra. Tas žodis anglams turi rimtą ir garbingą prasmę. Taigi menas ir mokslas, sąmoningai ieškodami tiesos ir grožio, eliminuoja stagnaciją ir tarnauja moralės, t. y. gėrio promocijai. Meno ir mokslo apribota žmonijos sąmonė sugeba naudotis kaip savo nuosavybe neišsemiamu gam-

tos vaisingumu. Tai palaiko tą žmogaus dvasios judėjimą, dėl kurio atsiranda visuomenėje įvairios institucijos ir įvairios profesijos. O tatai jau yra civilizacija.

CIVILIZACIJA KAIP VERTYBIŲ REALIZAVIMAS

Civilizacija labai sudėtingas fenomenas, ir todėl sunku jis keliais žodžiais charakterizuoti.

Civilizacijos turinį sudaro kalba, religija, moralė, menas, mokslas, visuomeniškumas arba urbaniškumas, visokie išradimai ir apskritai žmogaus proto pasireiškimai. Pats žmogaus protas, tas paslaptingas dalykas, kuris jaučia ir galvoja, sudaro civilizacijos dalį, nes dėl civilizacijos įtakos protas tobulėja. Bet ir tokie pikti dalykai kaip žmogaus parazitizmas ir karas yra taip pat civilizacijos padarinys. Visi šitie civilizacijos dalykai skiriasi nuo biologinių žmogaus bruožų tuo, kad jie neperduodami paveldėjimu. Jaunoji karta gali jų įsigyti tik imitacijos keliu arba auklėjimu. Kiekvienas naujas žmogus turi iš naujo ir pats sau asimiliuoti civilizaciją. Tai yra palikimas, kurį galima išlaikyti ir padidinti, bet kurį galima ir prarasti.

Taigi civilizacija apima medžiaginių ir dvasinių dalykų didelę įvairybę, ir tarp tų dalykų reiškiasi labai intymūs tarpusavio veikimo ir įtakos ryšiai. Ryškus tokios tarpusavės įtakos pavyzdys — tai garinės mašinos išradimas, kuris vienodai palietė žemesniojo ir aukštesniojo laipsnio civilizacijos dalykus, jos medžiaginę ir dvasinę pusę ir buvo priežastis didžiausio perversmo žmonijos istorijoje.

Be to, pažanga ir rutina yra labai svarbūs civilizacijos požymiai. Tai du jos atžvilgiai, kurių negalima atskirti vienas nuo kito nagrinėjant civilizacijos problemą. Abudu šitie civilizacijos bruožai išplaukia iš žmogaus paveldėtų gyvuliškų instinktų. Nerimo ir smalsumo instinktai skatina naujų dalykų atsiradimą. Tai pažangos priežastis.

Antra vertus, veikia išsilaikymo instinktas, kuris verčia siekti tikrumo ir tvarumo kiekvienai iš ilgo ir vargingo prisitaikymo proceso susidariusiai situacijai. Čia charakteringa visiems sąmoningiems gyviams naujų dalykų baimė, priešingas nusistatymas bet kuriai pastangai pakeisti nusistovėjusią tvarką. Taigi iš čia vyraujanti gyvenime rutina ir reakcinis arba konservatyvus nusiteikimas. Iš šito nusiteikimo išeina pastangos fiksuoti įvykdytus žygius, konsoliduoti susidariusią tvarką. O tai būtina sąlyga, kad įvykdytieji žygiai galėtų pasireikšti gyvenime ir gauti, taip sakant, gyvenimo pateisinimą.

Bet esminis gyvenimo bruožas — tai amžinas judėjimas ir kitimas. Todėl be naujų akstinų, be naujoviškų dalykų gyvenimas apmiršta ir civilizacija smunka. Taigi be nerimo žmonių, be nuotykių ieškotojų civilizacija irgi neįmanoma. Šitos rūšies žmonės palaiko civilizacijos gyvastingumą, jos pažangą. Tokie žmonės sudaro tik labai mažą visuomenės dalį, jie dažniausiai neapkenčiami ir persekiojami, bet jie tai ir yra ta „žemės druska", apie kurią kalba Šventasis Raštas.

Įdomus tai dalykas, kad pažangos sąvoka ir pažangos viltis buvo praktiškai nežinomos senovės graikams ir romėnams. Bet geresnės ateities pažadas ir pažanga yra charakteringi krikščionybei, ir todėl suprantama, kad pažangos idėja atsiranda viduramžių laikais. Garsaus vienuolio filosofo Rogerio Bacono XIII amžiaus raštuose pažangos ir geresnės ateities svajonė pasireiškia jau visai aiškiai. Vėliau, XVII amžiuje, eksperimentinių mokslų tėvas filosofas Francis Baconas siūlo tyčia ieškoti nežinomų dalykų ir pateikia eksperimentinių tyrinėjimų planą. O jau XVIII amžiuje ne tik filosofai ir mokslininkai, bet ir valstybės vyrai ir šiaip šviesuomenė kalba apie reformas ir pažangą. Ir pati civilizacijos sąvoka atsiranda XVIII amžiaus pabaigoje. Taigi žodis „civilizacija" nėra senas.

Be išradimų, be naujų minčių neaugtų žmogaus žinojimas bei supratimas ir civilizacija nežengtų į priekį. O be pažangos būtų tik stagnacija. Visi atradimai ir išradimai yra smalsumo, atkaklaus ir kantraus tyrinėjimo ir galvojimo vaisius. Išradimų istorija rodo, kad visi išradėjai pasižymi nepaprastai gyvu smalsumu ir nenugalimu palinkimu daryti bandymus, visur ieškoti ir viską tyrinėti. Bet patys svarbieji žmonijos išradimai padaryti tolimoj praeity, ir išradėjų vardai mums nežinomi. Kur mes šiandie būtumėm be kalbos, be rašto, ugnies, pastogės, rūbų ir duonos. O kaip atrodytų mūsų susisiekimas ir mechaniškoji industrija, jeigu nebūtų išrastas ratas? Juk tai vienas iš didžiausių mechanikos išradimų. Visi šitie pagrindinės reikšmės išradimai padaryti laukinių medžiotojų ir neolitinės epochos žemdirbių, o patys išradėjai nežinomi. Reikia manyti, kad kiekvienas iš tų išradimų padarytas ne vieno žmogaus ir ne viename žemės kampely, lygiai kaip ir naujųjų laikų vienas ar kitas išradimas išėjo ne iš vieno žmogaus galvos.

Bet visokie išradimai ir naujos idėjos virsta neatskiriama civilizacijos dalimi, kai juos asimiliuoja ir priima padermė arba visuomenė. Tam tikromis priemonėmis visuomenė palaiko jų tvarumą ir auklėjimo keliu perteikia juos augančiai kartai. Tarp tų priemonių svarbų vaidmenį vaidina įvairios rūšies uždraudimai

(supresijos) arba „tabu“, o ypač „šventybės tabu“, kuriuo užtikrinama tam tikrų dalykų neliečiamybė. Tasai šventybės šydas turėjo didelę reikšmę civilizacijos evoliucijai, ypač etinių vertybių ir etinių idėjų augimui ir stiprėjimui.

Bet iš čia išplaukia ir priešingumas (kontrastas) tarp visuomenės ir individo. Civilizacijos atžvilgiu kiekvienas individas kaip civilizuotas asmuo gauna viską iš kitų individų. Taigi kaip civilizuotas asmuo jis yra kitų skolininkas. Iš čia „bandos instinktai“ ir visuomenės spaudimas individui. Mes visi gimstame necivilizuoti ir naudojamės civilizacijos gėrybėmis tik visuomenės dėka. Vadinasi, mums tenka šiaip ar taip surasti „modus vivendi“ su tomis „gėrio“ ir „pikto“ sąvokomis, kurios vyrauja visuomenėje. Bet tai sunki ir skaudi pareiga ypačiai jautriems ir gabiems individams, nes originali ir drąsi mintis retai kada sukelia entuziazmą visuomenėje. Tokie gyvi ir originalūs individai dažnai nesugeba sugyventi su visuomene ir ieško kelių iš jos pasprukti. Dažnai tokie individai susiburia ir sudaro „savo“ visuomenę visuomenėje. Taip atsiranda, pavyzdžiui, vienuolynai. Ir tokioje „savo“ visuomenėje veikia spaudimas ir supresija. Bet tas spaudimas neliečia visiems tokiems individams bendrų ir ypač jiems brangių tikėjimo dalykų, minčių ir idėjų. Į vienuolius ir vienuolynus galima visaip žiūrėti, bet jų dideli nuopelnai žmonijos civilizacijai neabejotini.

Kyla klausimas, kodėl iš aukštesnės organizacijos gyvulių tiktai žmogus sugebėjo sukurti civilizaciją. Juk ir aukštesnės rūšies gyvuliai, kaip paukščiai ir žinduoliai, turi šiokį tokį protą. Tai pareina nuo tobulesnės fizinės žmogaus organizacijos. Žmogus vaikščioja stačias, vadinasi, vaikščiodamas naudojasi tik dviem apatinėmis galūnėmis. O viršutinės galūnės, rankos, atpalaiduotos nuo dalyvavimo vaikščiojime, gali būti panaudotos kitoms švelnesnėms ir sudėtingesnėms mechaninėms manipuliacijoms. Be to, ir fizinė žmogaus rankos struktūra yra daug tobulesnė ir švelnesnė. Juk tik žmogus tesugeba nykščiu paliesti bet kurį rankos pirštą. Nuo to ir pareina nepaprasta manipuliacijų rankomis įvairybė, kurią matome žmogaus gyvenime. Tai turi didžiausią reikšmę ne tik fiziniam, bet ir dvasiniam žmogaus išsilavinimui. Leonardo da Vinci pirmutinis atkreipė dėmesį į nepaprastai didelę žmogaus rankos reikšmę jo intelekto augimui.

Pagaliau ir žmogaus nervų organizacija, ir jo smegenų struktūra yra daug labiau diferencijuota ir tobulesnė kaip kitų aukštesnės rūšies gyvulių. O žmogaus protas skiriasi nuo aukštesniųjų gyvulių proto ne tik kiekybiškai, bet ir kokybiškai, nes tiktai žmogus pasižymi abstraktiniais gabumais. Aukštesnės

rūšies gyvuliai dažnai pasižymi tobulesniais ir švelnesniais jutimo organais, bet abstrakcijos juose nėra nė pėdsakų. Taigi tarp žmogaus ir gyvulių proto tikra bedugnė. O kokią didelę reikšmę turi abstrakcija intelektualiniam išsilavinimui ir pasaulio pažinimui, apie tai netenka kalbėti.

Yra dar viena aplinkybė žmogaus gyvenime, kuri sudaro palankias civilizacijos tąsai sąlygas. Tai palyginti ilgas žmogaus vaikystės laikotarpis. Dalykas tas, kad dėl vaikų įspūdingumo bei plastiškumo ir apskritai dėl jų didelio palinkimo imituoti senesniuosius vaikų amžius yra patogiausias laikas suteikti jiems svarbesnių civilizuoto žmogaus bruožų. Daugumas žmonių vėlesniame savo gyvenime būva tik tiek civilizuoti arba kultūringi, kiek jiems pasiseka įsigyti civilizuotų papročių vaikystėje.

Prieš įsitraukdama į Didįjį karą, Jungtinių Amerikos Valstybių vyriausybė tikrino ne tik mobilizuojamų įvairaus amžiaus vyrų sveikatą, bet ir inteligentiškumo laipsnį. Pasirodė, kad apie 50% iš jų savo inteligentiškumu nesiskiria nuo 12—13 metų amžiaus vaikų. Todėl suprantama, kad Amerikos ir Europos daugumas kino filmų, sukomponuotų 12—13 metų vaikams, patenkina ir suaugusius. Suprantamas ir vaikiškas šių dienų suaugusiųjų nusiteikimas ieškoti išėjimo iš ekonominių ir politinių sunkumų. Griebiamasi senų nudėvėtų formų ir manoma, kad tai nauji dalykai. Todėl civilizacijos ir kultūros gyvenimo palaikymas, jų pažanga pareina nuo tam tikro būdo žmonių, kurie sugeba ieškoti naujų dalykų ir sugeba juos surasti.

Kokie gi civilizacijos dalykai yra patys svarbieji? Be abejo, kalba ir mintis. Šventasis Raštas sako, kad iš pradžios buvo Žodis. Goethės Faustas prieina prie išvados, kad iš pradžios buvo žygis, darbas. Dalykas tas, kad iš esmės žodis reiškia žygį. Žodžiu galima suduoti tikresnį ir smarkesnį smūgį kaip kumščiu.

Apskritai dažnai žodžio užtenka atpalaiduoti galingoms jėgoms ir gauti smarkiam efektui. Antra vertus, kalbėjimas ir galvojimas visuomet eina kartu. Daugumas šių dienų filosofų ir psichologų mano, kad galvojimas yra tylus kalbėjimas su savim, taip sakant, nuslopintas kalbėjimas. Jeigu nėra žodžių, tai nėra ir galvojimo. Iš prigimimo kurčias nebylys visuomet kretinas.

Galvojimas miegant arba sapnavimas turėjo didelę reikšmę civilizacijai. Laukiniam žmogui sapnai visai realus dalykas ir turi tokią pat lemiamą reikšmę jo elgesiui, kaip ir tokie dalykai, kuriuos jis mato dieną būdamas sąmoningas. Juk žmogaus sielos koncepcija, tos sielos nepriklausoma nuo kūno egzistencija, jos nemirtingumas išėjo iš sapnų. O ta koncepcija vaidino ir tebevaidina nepaprastai didelę rolę civilizacijos procese.

Pamišėlių iliuzijos ir jų „apsėstas“ galvojimas yra ne kas kita, kaip smarkiai perdėtas galvojimas plačia to žodžio prasme. Todėl kai kas mano, kad civilizacija yra ypatinga lengvo pamišimo rūšis. Taigi į civilizaciją galima pažiūrėti iš įvairių pusių ir galima ją apibūdinti įvairiai. Dalykas tas, kad civilizacija yra kosmiško sudėtingumo situacijos rezultatas.

Sutiksime, kad civilizacija siekia tobulesnio gyvenimo, įkūnydama tam tikrą gyvenimo idealą žemėje. Bet pasiekto tobulumo užfiksuoti stãtinėje padėtyje negalima, nes tai prieštarauja pačiai daiktų prigimčiai. Pažanga arba smukimas — alternatyva, prieš kurią stovi žmonija, nes realaus aktualumo esmė yra procesas. Visi vadinamieji aktualūs dalykai turi pradžią ir pabaigą, jie atsiranda arba gimsta, auga, pražysta ir nuvysta. Tiktai plėtojimosi ir nykimo sąlygomis galima juos suprasti. Visų pirma tai liečia fizinę proceso pusę. Fizine prasme praeitis nyksta, kada ji transformuojasi į naują kūrinį. Bet procesas turi ir mentalinę, arba idėjinę, pusę, — taip sakant, proceso sielą, — o šita idėjinė pusė yra transcendentinė. Vadinasi, idėjos dalyvauja ir naujame procese. Jos ne visai miršta.

Civilizacija yra procesas erdvės ir laiko rėmuose. Vadinasi, tas procesas turi savo ypatybių — gamtinių, rasinių, tautinių, vienur gražių ir vertingų, konstruktyvių, kitur bjaurių, ardančių. Be to, tas procesas pasižymi klestėjimo ir nykimo laikotarpiais. Mes kalbame net apie Egipto, Graikijos ir Romos civilizacijų žlugimą.

Didžiojo karo katastrofa, matyt, reiškia XIX amžiaus civilizacijos pabaigą. Bet kiekviena civilizacija savo žydėjimo laikotarpy, savo kulminacijoje pasiekia tam tikrą tobulumo laipsnį, išplėtoja tam tikrus tobulumo tipus, sukuria tam tikras vertybes, žodžiu, sukuria transcendentinius dalykus, kurie nenyksta. Anaiptol — kai kada, net ilgam laikui po katastrofos praslinkus, jie iškasami iš po griuvėsių, atgaivinami ir tampa gyva naujos civilizacijos fazės dalimi. Užtenka čia tik prisiminti, kokią didelę reikšmę turėjo krikščioniškajai Europos civilizacijai senovės graikų ir romėnų civilizacijos atgaivintas palikimas. Senovės graikų civilizacija — mažų respublikų civilizacija — laikoma buvo net pavyzdinga. Suprantama, kad pavyzdžiai reikalingi. Bet yra ir kita medalio pusė. Dalykas tas, kad imdami pavyzdį iš praeities mes žiūrime atgal, o toks žiūrėjimas atgal reiškia regresiją ir skatina dekadentišką proto nuotaiką, kuri yra kenksminga civilizacijos gyvenimui. Tarp kito ko, patys graikai nebuvo atsigręžę į praeitį, nežiūrėjo atgal. Statinis požiūris jiems buvo svetimas. Palyginti su kaimynais, graikai užvis mažiau buvo „istoriški“,

Jie buvo smalsūs ir uolūs nuotykių ieškotojai. Jų protas buvo atviras viskam, kas nauja, ir jie buvo puikūs, švelnūs galvotojai. Taigi taip charakteringas Europos civilizacijai graikų pamėgdžiojimas arba graikų kopijavimas yra visai ne graikiškas bruožas, nes graikai nebuvo pamėgdžiotojai. Žodžiu, be pavyzdžio, be imitacijos civilizacija negali apsieiti, bet atkaklus praeities pavyzdžių laikymasis visuomet būva civilizacijos smukimo priežastis.

Neišeina į sveikatą civilizacijai ir susikaupimas vien tiktai dailės, meno ir mokslo dalykams, apskritai intelekto susikaupimas pasyviose kritiškose kokybėse, nes civilizacija reiškia daugiau negu dailė, menas ir mokslas.

Pagaliau civilizacija visuomet smunka, kai visuomenės dėmesys pagaunamas tik medžiaginės civilizacijos pusės ir atbunka civilizacijos idėjinei pusei, jos vertybėms. Tai istorijos tvirtai nustatytas faktas. Pavyzdžiui, Romos imperijos medžiaginiai turtai ir jos galybė ir kaip kontrastas tos imperijos visuomenės intelektualinis ir mokslinis susmukimas. Rezultatas šitos situacijos — imperijos ir civilizacijos žlugimas. Ir mūsų laikai medžiaginių interesų vyravimu ir intelektualiniu bei moraliniu sukrėtimu labai primena Romos imperijos smukimo epochą. Bet yra ir skirtumo. Tą skirtumą sudaro mokslo ir technikos pažanga ir tokios didelės gamybos jėgos, apie kurias Romos imperijos laikais nė nesvajota. Čia ir yra viltis išeiti iš dabartinės civilizacijos krizės, bet su viena būtina sąlyga: jeigu žmogaus protas ir gera valia pasirodys stipresni už pavydo ir neapykantos gyvuliškas aistras, jeigu esminis žmonijos solidarumas nuslopins nacionalistinius antagonizmus.

Iš to tenka padaryti išvadą, kad trys vyriausiosios vertybės — tiesa, grožis ir gėris — yra transcendentinės, ne žlungančios civilizacijos kokybės. Prie tų trijų vertybių arba dorybių Harvardo universiteto filosofijos profesorius A. N. Whiteheadas prideda dar dvi, būtent nuotykių ieškojimą ir sielos taiką (žr. jo knygą: „Adventures of Ideas" — „Idėjų nuotykiai").

Be naujų dalykų, be nuotykių ieškojimo civilizacija visuomet smunka, nes nyksta originalumas, tas labai charakteringas gyvumo bruožas. Paskutinis originalumo merdėjimas — tai satyra, literatūrinės kūrybos rūšis, charakteringa smunkančiai civilizacijai. Šviežumo nebėra, lieka tik kartumas. Tai gyvumo ir originalumo erzacas.

Apibūdindami civilizaciją kaip įvairių medžiaginių ir dvasinių vertybių įkūnijimą gyvenime, pažvelgsime dar trumpai į ypatingas aukščiausių vertybių triados funkcijas gyvenime.

Gilių ir stiprių jausmų negalima išgauti iš realybės gelmių be tiesos santykių tarp sensorinių vaizdų ir realybės. Melagingumui

stoka šitos nuostabios jėgos. Antra vertus, sensorinių vaizdų ir realybės atotykis nėra būtinybė, o tik galimybė. Jeigu tai būtų būtinybė, tai moralė būtų nereikalinga. Žodžiu, tiesos reikia ieškoti, tobulinant ir papildant sensorinius vaizdus, kad jie kiek galima geriau atitiktų realybę.

Mums visiems grožio troškimas įgimtas, ir tam troškimui duoda išėjimą gausūs gyvosios ir negyvosios gamtos grožio pasireiškimai. Mes pasitikime grožio galia ir gėrimės gražiais žygiais ir gražiais laimėjimais, nes jie atskleidžia mums tokias brangenybes, kurias šykšti ir siaura daiktų prigimtis laiko paslėpusi. Taigi civilizacija, siekdama jausmų grožio ir jų švelnumo, stengiasi taip sutvarkyti visuomenės vidinius santykius ir jos santykius su gamta, kad jos narių patyrimuose reikštųsi galingų ir patvarių dalykų grožis ir harmonija. Svarbiausias meno uždavinys — iššaukti iš realybės gelmių šituos galingus ir gražius dalykus ir kurti individualybę.

Gėrio vertybė betarpiškai liečia visuomenės fizinę ir dvasinę sveikatą, apskritai jos gerovę plačiąja to žodžio prasme. Tam reikalui tarnauja visų pirma įvairūs suformuluoti moraliniai preceptai, religinės doktrinos ir religinės institucijos. Visos jos skelbia, kad gyvenimo tobulumas glūdi transcendentiniuose siekimuose, t. y. tokiuose, kurie išeina iš individualaus asmens gyvenimo ribų. „Išlaikęs savo sielą praras ją, o praradęs dėl Manęs išlaikys ją", — sako Evangelija. Tai reiškia, kad pasiaukojimas, išsižadėjimas savęs, tarnyba Dievui ir visuomenei be jokių užpakalinių egoistinių motyvų yra vienintelis išganymo kelias, t. y. individualios asmenybės tobulėjimo ir gerovės tikriausias laidas. Pasiaukojimo, didvyriškumo ir šventybės pasireiškimai yra glaudžiai susiję su šita doktrina. Antra vertus, tai yra galingiausi veiksniai, kurie lemia suvisuomeninto, civilizuoto žmogaus paruošimą.

Tenka vis dėlto pasakyti, kad šita bendra doktrina pasireiškia labai įvairiomis formomis, kurios dažnai nesuderinamos viena su kita. Be to, moraliniai kodeksai kai kada ir neigiamai atsiliepia civilizacijos procesui (dėl jų perdėtų pretenzijų, ypačiai dėl jų dogmatiškumo). Dalykas tas, kad tokie kodeksai dažnai paskelbti arba šventųjų — anachoretų, pasitraukusių iš gyvenimo, arba „dieviškų" despotų soste, arba pagaliau protėvių, kurių išmintis skelbiama neabejotina ir neliečiama. Visais atvejais tokie kodeksai virsta kaip ir suakmenėjusiomis iškasenomis, kurių nebegalima tobulinti. Blogiausia, kad tokie kodeksai detalėmis nesuderinami vienas su kitu ir su naujai pasireiškiančiomis moralinėmis intuicijomis. Tokios situacijos vaisius — antivisuo-

meniškas, keistas elgesys kai kurių dažnai švento gyvenimo, bet pasenusių žmonių, kurie dėl moralės priešinasi aiškiausių brutalumų pašalinimui iš mūsų teisės sistemos.

Realizuodama tiesą, grožį ir gėrį, civilizacija dažnai ėjo ir tebeeina žiauriais ir kruvinais keliais. Pavyzdžių civilizacijos žiaurumo daug. Artimesnių mums laikų Renesanso civilizacija buvo ypačiai kruvina. Dabarties civilizacijoje žiaurumų irgi nemaža, ypač įsiviešpatavus Europoje „vadizmams" ir diktatūroms*. Taigi civilizacijai vis dar stoka kažkokios esminės kokybės, kuri laiduoja sielos ir širdies skaistumą ir ramumą. Todėl ne be reikalo Bažnyčia jau nuo amžių maldauja žmonėms „Viešpaties Taikos". Taigi jau anksčiau minėtas filosofas Whiteheadas ir mano, kad ta kokybė arba vertybė, be kurios civilizacijos laimėjimai netikri, ir yra Sielos Taika, arba paprastai Taika.

Šitą taiką visų pirma reikia suprasti kaip tam tikrą proto kokybę arba kaip ištvermingą pasitikėjimą griežtų faktų pasauliu arba realybe ta prasme, kad ji yra gražių ir kilnių žygių lobynas.

Taika — gyvas, modifikuojąs ir švelninąs veiksnys. Jos buveinė — sąmonės ribos. Tai ne pasyvus dalykas kaip Platono idėjos. Ji iš civilizacijos proceso eliminuoja egotizmo nerimą, slopina ir ramina destruktyvius sąjūdžius ir atidaro civilizacijai ramesnius ir tikresnius kelius. Ji šalina akvizicijos instinktų ir jausmų įtempimą, kuris visuomet smarkiai pasireiškia, kai siela yra užimta vien tik savimi. Tai ne anestezija ir net ne nirvana, bet gyvas teigiamas jausmas, reikšmingas vertybių koordinacijai. Tas taikos jausmas žadina pasiaukojimą ir savęs išsižadėjimą ir iš jo išplaukia žmonijos meilė. Taikos jausmo patyrimas nepasiduoda tikslo kontrolei. Jis ateina kaip dovana iš Dievo malonės. Tas jausmas praplečia sąmoningo susidomėjimo akiratį, nes jis šalina inhibicijas. Taigi taika yra savęs kontrolė plačiausia to žodžio prasme. Tai yra susidomėjimo perkėlimas į didesnes už asmenybę sritis. Vadinasi, taika yra barjeras prieš sielos žiaurumą ir šykštumą.

Kaip jau sakyta, tragiški išgyvenimai yra susiję su daiktų prigimtimi, su realybe. Sielos taika reiškia tragedijos supratimą ir drauge jos išlaikymą sielos gelmėse.

Neribotas pasiekto tobulumo kartojimas nėra civilizacijos ramstis. Tokiomis sąlygomis pasireiškia nuobodulys, nuvargimas ir sustingimas, kurie ilgainiui baigiasi vienos ar kitos visuomenės grupės visiška anestezija. Apskritai nepastovumas, atmaina,

* Renesanso laikais irgi daug buvo visokių „duce".

praradimai, nusivylimas, sukrėtimas ir mirtis yra neišvengiami kūrybinės pažangos palydovai. Dalykas tas, kad žemesniojo laipsnio fiziniai objektai pasižymi neorganinei gamtai charakteringu palyginti dideliu pastovumu ir ilgu amžiumi. O aukštesniojo laipsnio gyvosios gamtos objektai, t. y. visų pirma gyvi padarai, žmogus, jo protas ir asmenybė, mažiau pastovūs ir žymiai trumpesnio amžiaus.

Čia greita gimimo, kulminacijos ir mirties sukcesija. Taigi įvairūs visuomenės tipai turi tik reliatyvų pastovumą ir palyginti trumpą amžių. Tai gamtos priemonės palaikyti gyvenimo šviežumą arba skonį ir suderinti gyvenimą su jos imanentine harmonija. Ta gamtos harmonija sudaro gyvenimui pagrindą, bet sklidų ir lankstų. To pagrindo paviršiuje reiškiasi įvairios socialinės pastangos, kurios, siekdamos konsolidacijos, čia derinasi, čia susiduria tarp savęs tarytum mirguojančios bangos vandens paviršiuje.

Todėl pasiekus aukštesnį sąmonės laipsnį gyvenimo džiaugsmas pasirodo jau išpintas skausmu, nuostoliais ir nusivylimais — žodžiu, tragedija. Tiek daug buvo grožio, pasiryžimo ir didvyriškumo, ir visa tai praėjo, o paliko tik kartumo jausmas. Bet ir tas kartumo jausmas ilgainiui nuslopinamas. Tokioje situacijoje sielos taika veikia kaip permanentiškumo ir transcendentiškumo intuicija.

Gilus vidinis tragiškų išgyvenimų reikšmingumo ir transcendentiškumo jausmas, supratimas, kad tragedija buvo ne veltui, o tarnauja tiesos, grožio ir gėrio promocijai, ir yra ta sielos taika, be kurios civilizacijos tobulumas nepasiekiamas.

„Pačiose prigimties gelmėse visuomet glūdi jaunystės svajonės ir tragedijos derlius“, — sako Whiteheadas. — „Mes sėjame svajones ir renkame tragišką grožį. Visi kentėjimai baigiasi Harmonijų Harmonijoje. Tai gyvenimo gaivumo ir taikos suderinimo paslaptis. Taip pasaulis nuolat skatinamas siekti tokio tobulumo, kuris yra galimas atskirais individualiais atvejais“.

*MOKSLO KRIZĖ**

KRIZĖS IR MOKSLO METAS

Mes gyvename labai sudėtingą ir pavojingą, bet ir labai įdomų laikotarpį. Žmonijos istorijoje buvo nemaža visokių krizių,

* Paskaita, skaityta Vytauto Didžiojo Universiteto studentams gamtininkams 1937.XI.28 // Židinys. 1938. Nr. 1. P. 32—46; Nr. 2. P. 189—210.

bet tokios krizės kaip dabar dar nėra buvę. Dabarties krizė apėmė visą žmonijos pasaulį ir palietė ne vien medžiaginę žmogaus gyvenimo pusę, bet ir jo intelektualųjį, ir moralinį gyvenimą. Žmonija atsidūrė kryžkelėje: arba ji išeis į naują gyvenimo kelią, arba ji žlugs kartu su savo civilizacija.

Šitas visuotinės krizės metas yra ir mokslo metas. Žmonijos istorijoje yra buvę intensyvios religinės ir meninės kūrybos laikotarpių, bet nėra buvę tokios epochos kaip pastarųjų trijų šimtų metų laikotarpis, kurio charakteringiausias bruožas — tai moderniojo mokslo atsiradimas ir nepaprastai smarkus jo augimas ir išsiplėtojimas. Šiandien nerasi tokios žmogaus gyvenimo srities, kuriai mokslas nebūtų turėjęs didelės įtakos ir nebūtų padėjęs pasiekti tobulesnio egzistencijos laipsnio.

Bet visų pirma kas tai yra modernusis mokslas? Man teko diskutuoti šituo klausimu prieš trisdešimt metų su vienu išmintingu, kad ir beraščiu, Lietuvos kaimo seneliu. Jis pareiškė, kad, jo nuomone, mokslą sudaro visokie nauji išradimai. Tikra teisybė. Mokslas suranda naujus faktus. Aš tik pridurčiau, kad mokslą sudaro stebėjimu ir bandymais nustatyti faktai, visokeriopai patikrinti ir kritiškai apsvarstyti, nušviesti vienos ar kitos teorijos ir sistemingai aprašyti. Taigi kai kas ir mano, kad mokslas prasidėjo kartu su civilizacija, tada, kai atsirado raštas. Bet esminiai šių dienų mokslo bruožai — eksperimentinis patikrinimas ir laisva kritika. Taigi tokio mokslo nerasi nei senajame Egipte, nei laisvos minties senojoje Graikijoje. Tikriau moderniojo mokslo pradžia reikia laikyti XVI šimtmečio galą ir XVII pradžią, t. y. Galilėjaus laikus.

Taigi, palyginti su religija ir menu, mokslas yra jauniausias žmogaus dvasios kūrybos padarinys. Jis itin sparčiai augo per du šimtus metų nuo Galilėjaus laikų ir per pirmąjį XX šimtmečio trečdalį savo gausiais išradimais, savo intensyvia kūryba pralenkė dviejų šimtų metų praeities darbą. Ir dabar kas metai kaip iš gausybės rago byra vis nauji ir nauji išradimai.

Šito mokslo vaisiai žinomi visiems. Pritaikomasis mokslas įgalino žmogų ko plačiausiai naudotis gamtos turtais ir jėgomis, taip, kaip to nėra buvę tolimesnėj praeity. Pritaikomojo mokslo dėka žmogaus darbo tikslingumas ir našumas nepaprastai pakilo. Maisto, drabužių, statybinės medžiagos gamyboje, pačioje statyboje pasiektas didelis tobulumo laipsnis. Tą patį galima pasakyti apie susisiekimo priemones. Labai dideli ir neabejotini mokslo (medicinos) laimėjimai higienos srityje ir kovoje su ligomis ir epidemijomis; ypačiai gerai jos įspėjamos. O ką reiškia žmonijos intelektualiniam bendravimui radijas, garsinės filmos, televizija?

Bet gal visų svarbiausia tai, kad mokslas smarkiai praplėtė žmogaus akiratį, nepaprastai toli nustumdamas ribas tos Visatos, kurios dalį žmogus sudaro.

Apskritai mokslas sustiprino žmogaus kontrolę išorės pasaulio, arba vadinamosios fizinės Visatos, atžvilgiu ir suteikė žmogui tokią galybę, tokią didelę jėgą, kokios žmonija niekuomet nėra turėjusi per visą milijoną metų savo egzistencijos žemėje. Neperdedant galima tvirtinti, kad disponuojant tokia didele jėga ir vadovaujantis mokslo nurodymais, galima būtų pagaminti visokių gėrybių tiek, kiek jų reikia būtiniausiems žemės gyventojų reikalams patenkinti.

Bet ką mes matome tikrovėje? Gausumą ir perteklių iš vienos pusės ir trūkumą ir skurdą iš kitos pusės. Perprodukciją įvairių prekių iš vienos pusės ir stoką būtiniausių pragyvenimui dalykų iš kitos pusės. Kad palaikytų kainas tam tikroj aukštumoj, tūkstančiai tonų kavos Brazilijoje verčiama į jūrą ir kviečiai Argentinoje vartojami kaip kuras lokomotyvams. Sandėliai pilni įvairių prekių, kurių negalima parduoti, ir dideli žemės plotai pasilieka neapdirbti Jungtinėse Amerikos Valstybėse ir kitur, kad sumažėtų javų ir medvilnės gamyba ir dėl to pakiltų kainos. Maisto ir kitokių dalykų gamyba mažinama visai neatsižvelgiant į vartotojų reikalus, o žiūrima tik gamintojų pelno. Tuo pačiu metu šimtai milijonų žmonių gyvena pusiau badaudami, kas metai vienas kitas milijonas žmonių miršta badu ir apie milijoną žmonių nusižudo, nesugebėdami pakelti gyvenimo sunkumų. Nepaisant didžiausių pastangų sumažinti nedarbą, bedarbių skaičius pasaulyje vis dar siekia 14—15 milijonų. Vien tik Jungtinėse Amerikos Valstybėse bedarbių yra apie 8 milijonus. Vadinasi, per penkerius metus energingos kovos su nedarbu Rooseveltui pasisekė sumažinti bedarbių skaičių 4 milijonais. Gamybos ir prekybos dislokacija, pasaulinio ūkio chaosas apskritai nerodo jokių žymių pasukti gerojon pusėn. Anaiptol, pastaraisiais metais konjunktūra, rodos, dar pablogėjo.

Intelektualinis ir moralinis šių dienų žmonijos gyvenimas irgi neduoda raminančio vaizdo. Čia irgi matome didelį pakrikimą, abejingumą ir nerimą. Pasitikėjimas protu smarkiai sumažėjo, o pasitikėjimas brutalia jėga ir smurtu sustiprėjo. Visas pasaulis ginkluojasi taip smarkiai, kaip to niekuomet nėra buvę anksčiau, net ir prieš Didįjį karą. Sprendžiant tarptautinius nesusipratimus, visai nebesiskaitoma su tarptautinės teisės ir humaniškumo reikalavimais. Sprendžia brutali jėga (pavyzdžiui, Etiopija, Ispanija ir Kinija).

Pasaulinis karas, rodos, neišvengiamas. Visur reiškiasi nepaprastas jėgos gerbimas, gangsterizmas, melagingumas ir megalomanija. Demoralizacija paplito labai plačiai. Visoj eilėj kraštų įsigalėjo autoritetinis arba totalitarinis režimas, paremtas nuoga jėga. Žmonės kratosi atsakingumo, galvojimo ir aklai seka išreklamuotais abejotinos vertės autoritetais, reikšdami jiems vergišką paklusnumą.

Rytojaus diena niekam neužtikrinta, o visur triukšmingos patriotinės iškilmės, sensacijų gaudymas ir abejotinos vertės pasilinksminimai. Tai puota maro metu. Štai tau ir mokslo epocha. Tai jau greičiau beprotybės epocha. Savaime ateina į galvą velnio pastaba, jog duotą Visagalio protą žmogus vartoja tik tam, kad pasidarytų už visus žvėris žvėriškesnis (Fausto prologas).

Netenka stebėtis, kad kai kas mano, jog žmonija pakriko dėl per daug mokslo ir kad reikia stabdyti mokslo augimą ir skleidimą, jeigu norima sustabdyti moralinį žmonijos žlugimą.

KRIZĖS PRIEŽASTYS

Dabarties pasaulinė krizė turi įvairių priežasčių — istorinių, ekonominių, politinių ir socialinių. Bet viena iš svarbiausių krizės priežasčių, jeigu tik ne pati svarbioji, — tai tas faktas, kad žmonija neturi didelio gyvenimo tikslo, adekvataus didelei jėgai, kuria ji disponuoja mokslo pažangos dėka. Daugumas žmonių nedaug galvoja apie gyvenimo tikslą. Jiems realus dalykas yra tik individualus gyvenimas, ir todėl gyvenimo tikslu [jie] laiko pasipelnyti, skaniai pavalgyti, smagiai praleisti laiką, išsilaikyti ir reprodukuotis. Žodžiu, individualaus gyvenimo tikslas — tai visų pirma gyvuliškų žmogaus apetitų [patenkinimas. Šitas tikslas nuo pat pradžios vertė žmogų visų pirma arčiau pažinti aplinką, t. y. išorės, arba fizinį, pasaulį, iš kur žmogus ir tegalėjo gauti reikalingą jo pragyvenimui jėgą, maistą ir kitus dalykus. Jam mažiausiai rūpėjo pažinti save, savo prigimtį, nes šitas dalykas atrodė jam visai aiškus. Jis nedaug galvojo ir apie tikrus visuomeninio gyvenimo ryšius, išplaukiančius iš jo prigimties, ir pasitenkino ekonominiais ryšiais ir prievarta, kurie laiduoja šiokį ar tokį tikrumą jo individualiam gyvenimui. Todėl ir žmogaus gyvenimui reikalingų dalykų gamyba turi individualų pobūdį. Svarbiausias jo stimulas — asmeninis pelnas.

Kapitalistinėje gamyboje svarbiausias dalykas yra ne vartotojų būtinų reikalų patenkinimas, bet akcininkų dividendas. Todėl dažnai pasireiškia būtinų žmogaus gyvenimui prekių stoka, kadangi jų kainos masėms sunkiai prieinamos. Drauge

gaminami liuksusiniai dalykai ir varoma gamyba visokių niekų, kurie neturi esminės reikšmės žmogaus gyvenimui ir patenkina tik dirbtinai reklamos sudarytus ir laikino pobūdžio reikalus. Žodžiu, prekių gamyba ir gyvybinių reikalų patenkinimas yra nesuderinti dalykai. Kaip gamyboje, taip ir gamybos produktų paskirstyme vyrauja tas pats asmeninio pasipelnymo stimulas ir tas pats reguliatorius, būtent laisva konkurencija. Be to, gamyba ir jos pagamintų prekių pasiskirstymas toli atsilieka nuo moderniosios technikos galimumų ir nuo mokslo reikalavimų. Nors mokslo metodai, moksliškas galvojimas, planingumas ir tikslingumas gan plačiai prasiskverbė į gamybos sritį, bet moksliškas racionalizmas labai mažai tepalietė gėrybių padalinimo sritį. Ten vis dar tebeviešpatauja praeitų laikų papročiai ir tradicijos ir precedentas. Todėl netenka stebėtis, kad kapitalistinė gamyba ir prekyba funkcionuoja labai nesklandžiai ir nesugeba patenkinti visuomenės reikalavimų.

Šitokios padėties padarinys — permanentinė netvarka ekonominiam gyvenime kapitalizmo epochoje; ekonominis klestėjimas baigiasi krize, po krizės vėl ateina klestėjimo laikotarpis, paskui vėl eina krizė ir t. t. Kiekviena eilinė krizė visuomet platesnė ir sunkesnė, ir pagaliau ateina pasaulinė krizė. Tikrai paradoksinė padėtis! Mokslas smarkiai praplėtė žmogaus akiratį ir atskleidė jam neišsemiamos jėgos ir visokių turtų šaltinį. Rodos, atėjo gausybės metas. Bet žmogus nesugeba šita didele jėga naudotis ir ruošiasi ja imti griauti civilizaciją ir pats save. Koks dalykas, kas gi čia kaltas? Kodėl galimos gausybės akivaizdoje viešpatauja nerimas dėl gyvenimo netikrumo, kodėl elgetystė ir skurdas ir naujo pasaulinio karo pavojus?

Reikia pasakyti, kad už šitą tragišką padėtį atsakingas ir mokslas todėl, kad jis yra nepilnas ir vienpusiškas.

Mokslas plėtojosi spontaniškai, be jokio plano. Kaip jau minėjom, žmogus visų pirma atkreipė dėmesį į išorės pasaulį todėl, kad iš ten jis ir tegalėjo gauti sau maisto ir jėgos.

Dėl to ir pasiekta didelė pažanga neorganinės (negyvosios) gamtos pažinime. Astronomija, fizika ir chemija yra užvis labiau išsivystę mokslai ir pasiekę didelį tobulumą. Organinės gamtos (gyvosios gamtos) pažinimas ėjo pamažiau, ir todėl biologijos mokslai smarkiai atsilieka nuo fizikos ir chemijos, kad ir remiasi jomis.

Bet žmogaus kovoje su aplinka arba jo prisitaikymo prie aplinkos procese didelę reikšmę turi ir jo prigimtis. Tuo tarpu per tūkstančių tūkstančius metų žmogus kreipė labai maža dėmesio į savo prigimtį. Dar beveik prieš pustrečio tūkstančio me-

tų Sokratas, tarytum numatydamas katastrofą, energingai kvietė žmogų pažinti save, nes, jo nuomone, savęs pažinimas žmogaus gyvenimui daug reikšmingesnis dalykas negu išorės pasaulio pažinimas. Bet jau ir tuomet žmogaus dėmesys buvo smarkiai užangažuotas išorės pasaulio kaip vienintelio pragyvenimo išteklių šaltinio. Todėl Sokrato šauksmas per ilgus amžius pasiliko be atgarsio, ir todėl iš visų mokslų šiandien silpniausiai išsivysčiusi yra psichologija ir socialiniai mokslai, kurie remiasi psichologija.

Taigi šių dienų žmogus dėl didelės išorės pasaulio pažinimo pažangos disponuoja didele jėga ir sugeba kontroliuoti ir suvaldyti gamtos jėgas, bet nesugeba savęs suvaldyti, nes nesupranta savo prigimties. Todėl neturi ir adekvataus didelei disponuojamai jėgai gyvenimo tikslo. Aišku, kad už tokią padėtį atsakingas ir mokslo vienpusiškumas, nes vienpusiškas, nepilnas mokslas negali duoti viso ir tikro Visatos vaizdo. Tai ir bus viena iš svarbiausių dabarties gyvenimo sunkumų ir nelaimių priežasčių.

Vienas iš žymesnių moderniųjų Anglijos filosofų Geraldas Heardas sako, kad mūsų civilizacija stovi ant trikojo, kurio kojos nevienodai auga. Viena iš tų kojų, fizikos ir chemijos mokslai, smarkiai išaugo ir toliau smarkiai auga.

Antroji koja, biologijos mokslai, žymiai trumpesnė, nors pastaraisiais laikais irgi smarkiai auga. Bet trečioji koja, psichologija ir socialiniai mokslai, visai trumpa ir vis dar pamažu auga. Todėl trikojis gali apsiversti ir sugriauti civilizaciją, o kartu su civilizacija sunaikinti ir jos kūrėją ir visos gyvybės viltį homo sapiens.

ETIKA IR KOSMOLOGIJA. ANTROPOMORFIZMAS IR MECHANOMORFIZMAS

Gyvenimas yra akcija. Gyvuliai gausiai aprūpinti instinktais, ir todėl jų akcija reguliuojama instinktų. Žmogus turi maža instinktų ir daug stipresnį protą negu aukštesnieji gyvuliai. Todėl žmogaus akcijai pirmauja mintis, arba teorija. Net ir paprasčiausias žmogus prieš atlikdamas vieną ar kitą aktą šiaip ar taip galvoja.

Iš gyvulio ir žmogaus veiksmų sprendžiama apie jų elgesį. Gyvulio elgesys iš esmės amoralinis, todėl kad jo veiksmus nulemia instinktai. Mintis ir sąžinė gyvuliui visai svetimi dalykai. O žmogaus elgesys turi būti padorus. Kiekviena visuomenė turi tam tikrus padorumo standartus, turi savo etiką, palaikomą ir sankcionuojamą papročių, tradicijų ir tam tikrų įstatymų.

Tai sudaro visuomenės moralę. Šitie etiniai standartai ir nuostatai, kurie reguliuoja individo elgesį visuomenėje, yra glaudžiausiai susiję su viešpataujančiu visuomenėje gamtos arba Visatos supratimu, su tos Visatos priimtu vaizdu, žodžiu, su viešpataujančia visuomenėje kosmologija (pasaulėžiūra). Taigi kosmologija sudaro galutinai tvirtą pagrindą ir sankciją etikai. Etika be sankcijos yra tarytum pakibusi tuštumoje, neefektyvi ir todėl nesudaro moralės.

Pirminio žmogaus galvojimas remiasi jo vidinio gyvenimo reiškiniais, jo jausmais ir emocijomis. Jis piešia pasaulio vaizdą, projektuodamas (perkeldamas) į tą pasaulį savo vidinius išgyvenimus. Gyvybės pajutimas pirminiam žmogui yra savaime aiškus ir pagrindinis faktas, ir jis užpildo visą jam prieinamą Visatą gyvybe. Negyvų daiktų Visatoje jam nėra. Tai animizmas — pirminė žmogaus minties vystymosi fazė. Vėliau, kada žmogaus sąmonė besivystydama pasiekia sąmoningumo laipsnį, virsta individualizuota sąmone, animizmas pamažu pereina į antropomorfizmą.

Dievo būtinumas yra esminis antropomorfinės pasaulėžiūros, įvairių jos formų, bruožas. Dievas — antgamtinė asmenybė, apskritai panaši į žmogų, bet tobulesnė už žmogų, nepaprastai išmintinga ir galinga. Tasai Dievas valdo pasaulį ir kontroliuoja visus jo judėjimus ir procesus, kreipdamas juos tobulumo link.

Bet kadangi pikto pasaulyje ne mažiau, jeigu tik ne daugiau negu gėrio, tai atsakingu už piktą reiktų laikyti visagalį Dievą. Bet tai nepatogu, ir dėl to greta šviesos ir gėrio Dievo atsiranda jo antidotas — patamsio ir pikto Dievas. Persų religijoje tai Ormuzdas ir Arimanas, o krikščionių — Visagalis Dievas ir velnias.

Bet tai neišsprendžia pikto problemos ir neatpalaiduoja antropomorfinės kosmologijos nuo didelių vidinių prieštaravimų. Tai buvo ir pasilieka silpnoji antropomorfizmo pusė.

Šiaip ar taip, antropomorfizmas per ilgus amžius atitiko žinomus gamtos ir gyvenimo faktus, ir jo antgamtinis Dievas, kuris ilgainiui tapo gailestingu žmonių Tėvu, kuriam rūpėjo žmonijos gerovė ir jos išganymas, buvo efektinga sankcija padoriam gyvenimui. Gilesnis gamtos ir gyvenimo pažinimas, visa grupė naujų mokslo nustatytų faktų pakirto antropomorfizmo egzistencijos pagrindą. Antropomorfizmo autoriteto ir įtakos silpnėjimo žymės jau aiškiai pastebimos Renesanso laikais. Naujai gimstąs mokslas ima reikšti abejonių dėl stebuklo, autoriteto ir paslapties, kurie yra charakteringi visoms antropomorfinėms religijoms. Su nauju mokslu ateina ir nauja pasaulėžiūra.

Šita nauja pasaulėžiūra mechanistinė. Tai rezultatas žmogaus minties perėjimo į naują evoliucijos fazę. Vietoj animistinio ir antropomorfinio galvojimo pamažu įsivyrauja mechaninis galvojimo būdas.

Dalykas toks, kad gamtoje vyrauja mechaniniai procesai. Tai patys paprastieji reiškiniai, palyginti su kitais gamtos reiškiniais. Ir žmogaus patyrimų srityje mechaninių reiškinių pasitaiko dažniausiai. Žmogaus gyvenimo fiziologiniai reikalai irgi verčia jį ypatingai susidomėti mechanine ir medžiagine Visatos puse. Todėl žmogus ima manyti, kad jam visų lengviausiai prieinami mechaniniai dalykai yra ir lengviausiai suprantami. Taigi žmoguje stiprėja tendencija mechaniškai aiškinti visus kitus gamtos reiškinius, neišskiriant nė gyvybės.

Naujasai mokslas iš pat pradžios yra persiėmęs šita tendencija aiškinti mechaniškai gamtos, ypač negyvosios, procesus. Nuo Galilėjaus laikų, t. y. nuo XVII šimtmečio pradžios, naujasai mokslas kiaurai mechanistinis. Galilėjus ir jo pasekėjai pripažįsta tik vieną autoritetą, būtent stebėjimais ir bandymais nustatytą ir kritiškai apsvarstytą faktą. Kadangi naujojo mokslo surasti faktai nebesiderina su Aristotelio fizika, tai Galilėjus atmeta Aristotelio teoriją ir kuria savo naują dinamiką.

Pasirėmęs Galilėjaus darbais ir naudodamasis jo eksperimentiniu metodu, naujojo mokslo kūrybos darbą tęsė toliau Newtonas.

Savo nepaprastais ir gausiais išradimais astronomijos ir fizikos srityse ir savo teorija Newtonas padėjo tikrus pagrindus naujajam mokslui. Jo genialios kūrybos vaisiai plačiai išdėstyti jo fundamentaliame veikale „Philosophiae Naturalis Principia Mathematica“ (Gamtos filosofijos matematiniai principai). Visi šiek tiek susipažinę su mokslu žino, kokią didelę reikšmę tolimesniam mokslo augimui turėjo šitas Newtono veikalas. Jame aiškiai ir ryškiai išdėstyta stebėjimais bei eksperimentais tvirtai pagrįsta mechanistinė Visatos teorija.

Trumpai tariant, Newtono Visatą galima apibūdinti kaip milžinišką deterministiškai automatiškai veikiančią mašiną, bejausmę ir beprasmę. Pagal tam tikrus nepalaužiamus ir amžinus dėsnius veikianti akla jėga neturi jokio tikslo. Todėl mechanizmas yra beprasmis. Tiesa, praėjus daugiau kaip šimtui metų po Newtono, buvo surastas entropijos dėsnis, kuris sako, kad šitas milžiniškas mechanizmas siekia visiškos stagnacijos, nes tam mechanizmui veikiant energijos potencialai smunka ir rodo aiškią tendenciją išsilyginti. Tad visi procesai turi sustoti, kaip sustoja užsuktas

laikrodis, kada jo spyruoklė atsisuka. Taigi entropijos dėsnis daro padėtį dar labiau beviltišką.

Kadangi Visata yra automatiškai pagal tam tikrus dėsnius veikiąs mechanizmas, tai atkrinta reikalas antgamtinės asmenybės, kurios funkcija valdyti ir tvarkyti Visatą. Užsuktas laikrodis pats atsisuks be jokios išorinės priežiūros ir kontrolės. Bet tada atkrinta dorovingo ir kilnaus gyvenimo būtinumas ir sankcija. Mechanizmas iš esmės yra amoralinis dalykas, ir mechanistinė Visata geriausiu atveju yra visai abejinga žmogaus likimui, jo laimei ir nelaimei, jo kilniems idealams ir pasibjaurėtiniems veiksmams.

Šita mechanistinė Visatos teorija, arba mechanomorfizmas, įsivyravo tarp mokslininkų ir šiaip jau inteligentų XVIII šimtmetyje ir tvirtai laikėsi iki pat XIX šimtmečio galo, kai nauji mokslo nustatyti faktai sukėlė abejonių dėl jos pagrindinių tezių. Per spaudą ir viešas diskusijas mechanistinė teorija pasiekė ir platesnius visuomenės sluoksnius ir sudarė ten abejingą nuotaiką dėl antropomorfinės religijos. Šita nuotaika ir plačiai paplitęs skepticizmas pagreitino antropomorfizmo sunykimą.

DEIZMAS IR LIBERALIZMAS. DARVINO TEORIJA IR JOS VIENPUSIŠKUMAS

Amoralinis mechanistinės Visatos aspektas pasirodė labai nejaukus pačiam mechanistinės teorijos kūrėjui Newtonui. Jis pasiliko prie antgamtinio Dievo, Visatos kūrėjo, galutinės žmogaus moralinių vertybių sankcijos. Nuo čia prasideda XVIII šimtmečio deizmas. Vienas iš žymesnių deizmo kūrėjų — tai Voltaire'as. Katalikų visuomenė laiko jį bedieviu. Tai netiesa. Žinomas Voltaire'o pasakymas, kad jeigu Dievo nebūtų, tai reikėtų jį išrasti. Bet Voltaire'o Dievas — jau nebe personalinis Dievas, o galutinė kilniųjų žmogaus emocijų, jo sąžinės ir jo moralinių vertybių išraiška. Tai humaniškumas kilniausia to žodžio prasme. Šito Dievo buveinė — žmogaus siela, jo sąžinė ir jo širdis. Voltaire'as buvo entuziastiškas mechanistinės Newtono teorijos šalininkas ir nemaža prisidėjo prie jos populiarizacijos. Bet amoralinis pasaulis ir jam buvo nepriimtinas, ir todėl jis traktuoja gyvybę ir jos aukščiausiąją formą, žmogų, kaip atskirą, nepriklausomą kategoriją, nes šitam gyvybės pasaulyje pasireiškia tokie realūs dalykai kaip jausmai, sąmonė, sąžinė, simpatija, gailestingumas, kurie yra visai svetimi mechanistinei Visatai. Humaniškumas, moralinė jėga ir idealo siekimas turi didžiausią reikšmę žmogaus gyvenimui. Tai vyriausias jo gyvenimo tikslas. Taigi gy-

vybės sritis ne mechanistinė ir ne beviltiška, nes šitoje srityje veikia ne determinizmas, o iniciatyva ir laisva žmogaus dvasia.

Visa tai labai rimti dalykai Voltaire'ui — jų jis tvirtai laikėsi. Voltaire'as buvo žmogus su dideliais silpnumais, nuodėmingas, bet jo sąžinė buvo jautri. Jis drąsiai ir griežtai reaguodavo į brutalios jėgos, veidmainystės ir melagingumo pasireiškimus prancūzų visuomenėje, rizikuodamas savo karjera ir net gyvybe.

To paties XVIII šimtmečio pabaigoje panašias mintis išvysto savo *Etikoje* Kantas. Jis irgi nedvejodamas priėmė Newtono mechanistinę teoriją neorganiniei Visatai, bet ieškojo atramos kilnioms žmogaus emocijoms gyvybės pasaulyje. Kantui nėra kilnesnio vaizdo kaip žvaigždėtas dangus ir moralinė jėga žmogaus sieloje. Jam kilnios žmogaus emocijos ir idealo siekimas yra kategoriški imperatyvai ir ne mažiau realūs dalykai negu akla mechaninė jėga neorganinėje gamtoje.

Taigi XVIII šimtmečio etinė filosofija, konstatuodama, kad antropomorfiniam personaliniam Dievui nebėra vietos mechanistinėje Visatoje, ieško Dievo gyvybės srityje, žmogaus sieloje. Be to, antropomorfinis Dievas nepriimtinas ir išaugusiai žmogaus sąžinei.

Tokia jautri ir švelni žmogaus sąžinė negali sutikti, sakysime, kad ir su krikščionybės gimtosios nuodėmės arba pirminio žmogaus smukimo dogma, kuri smerkia amžinon pražūtin visus nekrikščionis, t. y. žymią žmonių daugumą žemėje, ir net visus dar negimusius žmones. Todėl etinė filosofija ir nebeieško antropomorfinio Dievo. Ji ieško dieviškumo prado kaip sankcijos etiniam žmogaus gyvenimui.

Su šita etine filosofija yra glaudžiausiai susietas XVIII šimtmečio pabaigos ir XIX šimtmečio liberalizmas. Tai svarbiausias liberalizmo ideologijos ir inspiracijos šaltinis. Visos liberalizmo įvykdytos kilnios humanistinės reformos yra pagrįstos šita filosofija ir iš jos išplaukiančia žmogaus teisių teorija. Tą patį reikia pasakyti apie demokratiją ir socializmą, kurie gimė iš liberalizmo.

Šiandien kalbama apie liberalizmo galą. Tai tiesa. Bet ne Leninas ir ne jo mokinys Mussolinis sudavė mirtiną smūgį liberalizmui. Tai padarė maždaug prieš 80 metų Darvino evoliucijos teorija. 1859 m. buvo išspausdintas pagrindinis Darvino veikalas *The Origin of Species* (Rūšių kilmė) ir vėliau, 1871 m., kitas veikalas *The Descent of Man* (Žmogaus kilmė).

Ne Darvinas yra evoliucijos teorijos atradėjas. Evoliucijos koncepcija pasirodo jau graikų filosofo Empedoklo raštuose beveik 500 metų prieš Kristaus gimimą. XVIII šimtmečio pabaigoje ir XIX pradžioje evoliucijos teoriją labai įtikinamai ir aiš-

kiai skelbia prancūzų zoologas Lamarkas. Jo garsus veikalas *Philosophie Zoologique* (Zoologijos filosofija) ir šiandien dar didžiai vertinamas kai kurių biologų. Lamarkas manė, kad naujos gyvulių rūšys susidaro dėl mažų kai kurių jų organų arba kūno dalių atmainų; jos atsiranda dėl aplinkos įtakos. Šitos mažos atmainos organų veikimo, jų mankštos sustiprintos, paveldėjimu suteikiamos naujai kartai, ir taip per daugelį generacijų susidaro labai žymios organų atmainos ir pagaliau atsiranda nauja rūšis. Lamarko laikų mokslininkams šitas evoliucijos metodas pasirodė nepakankamai įrodytas, ir Lamarko teorija buvo laikinai visai užmiršta. Pastaraisiais laikais šita teorija randa nemaža pritarimo tarp biologų kaip neolamarkizmas.

Darvinui pasisekė geriau negu Lamarkui. Jau minėtame „Rūšių kilmės" veikale Darvinas iškelia visai kitą evoliucijos metodą. Tai gamtos atranka. Tarp gyvų padarų vyksta įnirtinga kova dėl būvio. Šitoje kovoje išsilaiko tik nugalėtojai, tik tie, kurie sugebėjo prisitaikyti prie pakitėjusios aplinkos. Visi kiti gyviai žlunga. Ir čia visa kas prasideda nuo mažos atmainos, kuri atsiranda atsitiktinai, dėl aklos jėgos poveikio. Jeigu šita atmaina atitinka pakitėjusias aplinkos sąlygas, tai ji palengvina gyviui jo kovą dėl būvio ir pati šitoje kovoje stiprėja, taip per ilgą laiką susidaro žymių skirtumų ir atsiranda naujos rūšies gyvūnas. Bet atmaina gali būti ir nenaudinga gyvuliui, ir tada šita gyvulių rūšis ilgainiui visai išnyksta. Tai vadinasi gamtos atranka. Gamta palaiko galingesnius ir sugebančius prisitaikyti prie nuolat kintančios aplinkos ir be pasigailėjimo naikina silpnesniuosius. Taigi pasaulis — tik gabiems ir galingiems, šalin visi nugalėti, visi bejėgiai ir nelaimingi! Šituo žiauriu atrankos metodu iš keleto pirminių paprasčiausių formų per milijonus metų gamta išvystė visą nepaprastai didelę įvairybę gyvų padarų. Trumpai kalbant, tai ir yra Darvino teorijos esmė.

Be abejo, organinės gamtos, gyvojo pasaulio vaizdas, kurį teikia Darvino teorija, yra žiaurus, kruvinas. Bet šita teorija šiandien yra priimta daugumos mokslininkų ir šiaip jau inteligentų, nors ir po ilgų ir karštų kovų ir diskusijų, nes savo teorijai įrodyti Darvinas pateikė daugybę rūpestingai išnagrinėtos ir kritiškai apsvarstytos faktinės medžiagos, kurios nemažą dalį jis pats surinko.

Visų pirma tenka pabrėžti, kad Darvino teorija yra ne kas kita kaip mechanistinės teorijos pritaikymas organinei gamtai, gyvajam pasauliui. Dalykas toks, kad Darvino gamtos atranka, kuri komplikuoja, diferencijuoja ir tobulina gyvųjų padarų pasaulį, yra tokia pat akla jėga kaip ir mechanistinės Visatos mechaninė jėga.

Gyvųjų padarų pasauly ir mechanistinėje Visatoje viešpatauja tas pats atsitiktinumas, tie patys netikėtumo ir tikimybės dėsniai ir tas pats determinizmas. Vadinasi, nėra jokio pagrindo traktuoti gyvąjį pasaulį kaip atskirą ir nepriklausomą kategoriją. Taigi Darvino teorija atstato esminį Visatos vieningumą. Bet tai išmuša pagrindą etinei filosofijai ir liberalizmo ideologijai, nes vieningoje mechanistinėje Visatoje nėra jokios atramos kilniems idealams ir kilniam etiniam gyvenimui. Šitie kilnūs dalykai neturi ir prasmės, nes entropijos dėsnis numato aiškų ir neišvengiamą mechanistinės Visatos galą.

Koks gi gyvenimo tikslas tokioje Visatoje? Išvada aiški: žūtbūt individualiai išsilaikyti, nesivaržant dėl priemonių šitam tikslui pasiekti. Rūsčioje kovoje dėl būvio reikšmingi ir realūs dalykai yra tiktai gyvuliški individo apetitai, jo fiziologiniai reikalai ir jų patenkinimas. Visa kita — kilnios emocijos, idealai, visuomenės labas — tai tik nepatvarūs medžiaginių procesų refleksai, epifenomenai, antraeiliai, nereikšmingi ir nerealūs dalykai. O kaip su žmogaus protu ir siela? Žmogaus siela yra abstrakcija, o žmogaus protas yra tik priemonė maistui gauti ir priešui nugalėti. Vadinasi, žmogaus protas yra tokios pat paskirties instrumentas kaip ir kiaulės snukis. Žmogus yra gyvulinės kilmės, ir jam galioja tie patys evoliucijos dėsniai kaip ir kitiems gyvuliams. Jis tik naujausias evoliucijos padarinys ir turi žymiai aštresnį protą negu kiti aukštesnieji gyvuliai.

Taigi mechanistinėje Visatoje „sacro egoismo“ (šventasai egoizmas) yra vienintelis įkategoriškai imperatyvus žmogaus gyvenimui. Vadinasi, paisyk tik savo reikalų ir interesų, visai neatsižvelgdamas į kitų žmonių reikalus ir interesus. Jeigu tavo gyvuliškų apetitų ir egoistinių reikalų patenkinimas reikalauja pastumti kaimyną arba net jį parblokšti ir per jį peržengti, nesivaržyk. Kovoje dėl būvio visuomet turėk galvoje, kad motina gamta proteguoja tik nugalėtojus ir žiauriai elgiasi su silpnais ir nugalėtaisiais.

Sunku pasakyti, ar tokias išvadas iš savo teorijos padarė pats Darvinas. Turbūt ne.

Mes žinome, kad Darvinas buvo didžios doros žmogus ir pragyveno gražų mokslininko gyvenimą.

Galima manyti, kad Darvinas, kaip ir daugelis mokslininkų ir inteligentų, kurie priėmė jo teoriją, pasiliko grynos etikos, be sankcijų Visatoje. Jeigu Visatoje nėra atramos etiniam gyvenimui, tai dar nereiškia, kad nereikia ir negalima padoriai gyventi. Etika be sankcijų, kuri nežada jokio atlyginimo, yra labai aukštos

rūšies etika, tik, deja, be tikslo, ir todėl žmonių daugumui neprieinama ir nepriimtina.

Bet minėtos žiaurios ir beviltiškos išvados iš Darvino teorijos buvo plačiosios publikos padarytos ir nemaža prisidėjo prie moralinio susmukimo. Šitos išvados atitiko kapitalistinio ūkio prigimtį su jo individualia iniciatyva, asmeniniu pasipelnymu ir konkurencija.

Pagaliau kraštutinės išvados iš darvinizmo turėjo nemažos įtakos ir valstybės vyrų nuotaikai ir jų vartojamiems metodams tiek vidaus politikoje, tiek ir tvarkant tarptautinius santykius. Rėmimasis stipriaisiais pasidarė labai populiarus šūkis ir vidaus, ir užsienio politikoje. Sprendžiant nesusipratimus tarp tautų, brutali jėga buvo pastatyta aukščiau už teisėtumo ir žmoniškumo reikalavimus. Šiandien šitie brutalumo pasireiškimai yra plačiai paplitę žmonijos pasauly. Tai rodo Etiopijos užkariavimas, pilietinis karas Ispanijoj ir Japonijos agresija Kinijoj. Mussolinis kiekviena proga randa reikalo pabrėžti, kad karas ir kautynės giliai glūdi žmogaus prigimtyje, kad tai — tikro vyriškumo požymis, aukščiausioji dorybė ir galingiausias pažangos stimulas. Nieko nuostabaus, kad ir gangsteriai savo baisius žygius pateisina kovos dėl būvio reikalavimais.

Reikia tačiau turėti galvoje, kad po Darvino mirties tolimesni biologijos, paleontologijos, archeologijos ir antropologijos tyrinėjimai ir atradimai laikantis Darvino metodų ir vaduojantis evoliucijos principu parodė jo teorijos vienpusiškumą ir netobulumą.

Šiandien Darvino teorija žymiai papildyta ir patobulinta. Visų pirma, „kovos dėl būvio“ sąvoka stokoja mokslinio tikslumo. Šitas Darvino terminas per daug atsiduoda antropomorfizmu ir net romantizmu. Mes, pavyzdžiui, kalbame apie „kovą su aplinka“, kai turime galvoje paprastą prisitaikymo procesą, t. y. pastangas grynai mechaniškai suderinti vidaus gyvenimo reikalų patenkinimą su aplinkos sąlygomis.

Šita prasme Darvino „kova dėl būvio“ dažnai yra ne kas kita kaip paprastas prisitaikymo procesas. O gamtoje vyrauja šitie procesai, ne kovos.

Dalykas toks, kad Darvinas gyveno aštrių konfliktų laikais tarp atskirų kapitalistinės visuomenės grupių. Šitą netvarkingos visuomenės vaizdą, be abejo, laikino pobūdžio, Darvinas primetė gamtai kaip jos permanentinį aspektą.

Todėl Darvino gamta atrodo kaip nuolatinių kovų arena. Todėl darvinistai dažnai mėgsta kalbėti apie kruviną motinos gamtos darbą. Bet tai netiesa. Tai iškreiptas ir netikslus vaizdas.

Gamtoje dažniau reiškiasi sugyvenimas ir bendradarbiavimas įvairiomis formomis negu kivirčai ir kautynės. Pavyzdžiui, gamtoje yra labai paplitęs komensalizmas, kada gyvių bendruomenė minta nuo to paties stalo, aprūpindama šitą stalą maistu bendromis pastangomis, arba simbiozė, kada du partneriai padeda vienas kitam gyventi. Parazitizmas, kada vienas gyvena kito sąskaita, pasitaiko rečiau. Naudingų gyvuliams ir augalams bakterijų gamtoje yra daug daugiau negu kenksmingų.

Simpatija (instinktyvus dviejų gyvulių susipratimas), solidarumas, gailestingumas ir pasiaukojimas dažnai pasitaiko gamtoje. Visiems žinoma, kad paukščiai ir žinduoliai rūpinasi savo vaikais — iki pasiaukojimo. Zoologijos kursuose pasitaiko aprašytų tokių scenų: babūnų banda kraustosi per upę, gelbėdamasi nuo priešų. Pasiekus kitą upės krantą, gaujos vadas, senas babūnas, pastebi, kad upės vidury, ant akmens, pasiliko mažas babūniukas, kuris verkia ir šaukiasi pagalbos. Vadas tuojau verčia keletą stipresnių babūnų grįžti, pats jiems vadovaudamas. Ir babūniukas laimingai perkeliamas į kitą upės krantą.

Koks galingas veiksnys gyvulių pasauly simpatija, rodo Dr. Proctot (moters) gyvenimas. Ji buvo Londono zoologijos sodo vyresnioji asistentė ir pasižymėjo didžia simpatija visiems gyvuliams ir visiška baimės stoka. Pikti žvėrys narvuose jos akivaizdoje laikydavosi ramiai. Bailūs žvėreliai, išleisti iš narvų, sekdavo ją glamonėdamiesi. Ji įeidavo į nuodingų gyvačių narvą, manipuliuodavo su jomis, imdama jas ant rankų, ir niekuomet nebuvo įkąsta.

Gilinantis į evoliucijos eigą, pasirodo, kad ne galingieji, ne nugalėtojai kovoje dėl būvio yra gamtos išrinktieji. Pradėdama naują evoliucijos fazę, gamta visuomet pasirenka nedidelį, silpną, bet palyginti jautrų ir judrų žvėrelį. Bet tolimesniam vystymuisi gamta palieka pasirinkimo laisvę: išrinktasai gyvulys gali evoliucionuoti stambumo ir pajėgos kryptimi arba didesnio jautrumo ir sąmonės kryptimi. Pavyzdžiui, mezozoinėje gadynėje išsivystė nepaprastai stambūs, masyvūs ir galingi driežai, vadinamieji milžiniškieji driežai. Jiems apšarvuoti ir apginkluoti buvo sunaudotas visas, taip sakant, gamtos ginklų fondas. Jie išsilaikė apie 100 milijonų metų, bet besiekdami stambumo ir galingumo jie pateko į akląją evoliucijos gatvę. Gyvybinei energijai nebebuvo išeities, ir visi šitie milžinai palyginti greitu laiku žlugo.

Kada milžiniški driežai jau peržengė savo kulminaciją, tarp jų kojų bėgiojo nedidelis žvėrelis, panašus į žiurkę ir į voverę. Tai buvo labai jautrus ir lankstus gyvulėlis su aštriomis, gerai įstatytomis akimis ir su švelniais, jautriais ir judriais priešakinių ga-

lūnių pirštais. Jis gyveno medžių viršūnėse, bet mėgdavo nusileisti ir ant žemės pabėgioti tarp milžinų. Milžinai nekreipė jokio dėmesio į šitą žvėrelį, nes nematė sau jokios naudos iš jo — per menkas jiems tai buvo gyvūnėlis. Bet kaip tik šitą žvėrelį gamta ir iškėlė ant gyvybės sosto.

Iš šito žvėrelio ir išsivystė didelė žinduolių klasė, taip pat ir žmogus, gyvojo pasaulio vainikas. Išsivystė ir galingų plėšrių žvėrių, bet jie jau atsidūrė aklojoje evoliucijos gatvėje ir aiškiai nyksta. Nyksta ir didžiosios beždžionės.

Antrame savo pagarsėjusiame veikale *The Descent of Man* (Žmogaus kilmė) Darvinas stengiasi įrodyti, kad žmogus išėjo iš vienos didžiųjų beždžionių rūšies, būtent iš piktos ir agresyvios gorilos. Todėl ir kalbama apie žmogaus agresyvumą ir karingumą iš prigimties. Šita Darvino nuomonė yra glaudžiai susieta su jo iškeltu divergencijos, išsišakojimo, principu, pagal kurį įvairios rūšys išeina iš to paties kamieno. Bet pastaraisiais laikais įrodyta, kad evoliucijoje veikia ir konvergencijos principas, pagal kurį iš įvairių gyvių išsivysto visai panašios gyvos būtybės. Žodžiu, kai kada įvairios evoliucijos linijos susilieja. Tai vadinasi polifilija. Pastarųjų laikų paleontologinės iškasenos aiškiai rodo, kad ir žmogaus evoliucija ėjo šituo polifilijos keliu. Šiandien biologų ir antropologų daugumas yra tos nuomonės, kad žmogus išėjo ne iš didžiųjų beždžionių, bet iš nedidelio padaro, labai panašaus savo fizine struktūra ir savo psichinėmis savybėmis į mažąsias beždžiones, būtent į kaukiančias Amerikos beždžiones. Tai labai jautrūs ir lipšnūs padarėliai, labai suvisuomeninti, taikingi ir solidarūs tarp savęs.

Kivirčų, kautynių ir kovų būna gamtoje. Bet tai nėra charakteringiausias gyvybės bruožas. Be to, kautynės tarp gyvulių retai eina iki galo, iki finišo. Užtenka, kad priešas nuvytas. Keršytingumo nebelieka nė padsakų. Pavyzdžiui, paukščiai perėdami turi labai stiprų teritorinės nuosavybės jausmą. Įsibrovus į užimtą jau teritoriją kitam paukščiui, tuojau prasideda muštynės. Bet kai tik įsibrovėlį išveja iš teritorijos ribų, atsikuria taikos padėtis, ir abidvi pusės greitai užmiršta nemalonų incidentą.

Taigi netiesa, kad motinos gamtos rankos visuomet kruvinos. Jos būna kruvinos tik atsitiktinai, taip sakant, išimtiniais atsitikimais. Iš esmės gyvybė yra taikinga.

Didelis autoritetas evoliucijos klausimais garsus anglų paleontologas prof. Hawkins savo pranešime Britų Mokslo asociacijai 1936 m. (tema paleontologija ir žmogus) sako, kad produktyvus gyvenimas ir ilgas amžius (geologiniu standartu matuojant) užtikrinti palyginti paprastos struktūros padarams. Jo nuomone,

švelnūs, kuklūs ir taikingi gyvūnai paveldi žemę, o išdidumas ir puikybė visuomet eina žlugimo priekyje. Kaip sako kinų išminties knyga „Tao-Te-Ching“, „dangus aprūpina gailestingumu tuos, kurių jis nenori matyti sunaikintų“. Arba, kaip Kalno pamoksle pasakyta: „Palaiminti romieji, nes jie žemę paveldės“.

Žmogui, kaip protingam ir karingam gyvuliui, Hawkins numato greitą galą. Žmogui altruistui ir idealistui paleontologija nieko nežada. Bet ji džiaugiasi nauju gamtos eksperimentu, kuris gali ir pasisekti ir tuo pateisinti idealistinių aspiracijų kilnumą.

Žodžiu, gyvybės pasaulis nėra nuolatinių kovų arena. Kivirčai ir kautynės — tai nenormalūs gyvenimo reiškiniai, lygiai kaip ligos ir nelaimingi atsitikimai. Ir žmogus išsivystė iš tokio kamieno, kuriam brutalumo ir parazitizmo bruožai buvo visai svetimi. Ir visa jis laimėjo tik savo dideliu jautrumu ir aukštesne sąmone.

Taigi Visata, kurios organinę ir neatskiriamą dalį, pagal Darviną, sudaro gyvybės pasaulis, nebeatrodo jau tokia bevilтiška. Šitoje Visatoje yra vietos kilnioms emocijoms ir kilniems žygiams. Yra atrama etiniam gyvenimui. Todėl ieškojimas šitoje Visatoje imanentinio dieviškumo nėra beprasmis.

ETIKA BE SANKCIJŲ IR FREUDO TEORIJA

Paskutiniame straipsnyje mes jau matėme, kad mechanistiniame gyvybės pasaulyje, kurį vaizduoja Darvino teorija, nėra jokios atramos etiniam žmogaus gyvenimui. Bet liberalinės etikos arba materialistinio humaniškumo (tai laisvamanių etika) atstovai ne iš karto pasidavė šiai žiauriai Darvino teorijos išvadai. Etiniam gyvenimui pagrindo jie ieškojo žmogaus psichikoje, jo sieloje ir net stengėsi įrodyti, nors ir be pasisekimo, kad dorovingas gyvenimas irgi laiduoja išsilaikymą kovoje dėl būvio. Bet štai atėjo Freudas su savo psichoanalize ir pareiškė, kad dorinis gyvenimas yra patologinis reiškinys, nes tai yra rezultatas natūralių, dažniausiai erotinių, žmogaus impulsų ir emocijų supresijos.

Freudas, pagarsėjęs Vienos psichologas, yra psichoanalizės kūrėjas. Jo teorijos esmė yra ši. Žmogaus gyvenime didžiausią vaidmenį vaidina jo seksualinė energija. Kadangi tai sudaro didelį pavojų visuomeniniam gyvenimui, tai nuo pat visuomeninio gyvenimo atsiradimo šitos energijos reiškimasis visur buvo reguliuojamas ir slopinamas įvairiomis itin griežtomis ir net žiauriomis priemonėmis — tam tikrais papročiais, uždraudimais (tabu) ir įstatymais. Kadangi žmonės paprastai stengiasi pasirodyti ir sau, ir kitiems geresni, negu jie iš tikrųjų yra, tai šitie seksualinės

energijos suvaržymai veda prie to, kad žmonės stengiasi paslėpti ir nuo savęs, ir nuo kitų savo seksualinius impulsus ir emocijas, apskritai savo seksualinius išgyvenimus, nugramzdindami juos iš sąmonės į pasąmonę. Freudas tai vadina supresija.

Bet, Freudo nuomone, šita supresija retai kam nieko nekainuoja. Labai dažnai ji būna didelio sielos nerimo, nervų pairimo, įvairių sunkių susirgimų, ypač psichinių, priežastis. Dalykas toks, kad nugramzdinti į pasąmonę negražūs ir pikti dalykai dažnai prasiveržia iš pasąmonės į sąmonę ne tik sapnų metu, bet ir budint graužia ir kankina žmogų, nesiduodami pamiršti. Freudo nuomone, įvairios rūšies neurotikai, kurių taip daug šių dienų gyvenime, yra seksualinės supresijos aukos.

Freudas ir jo mokykla turėjo savo gydymo metodus, savo terapiją ir savo profilaktiką, atitinkančią jo teoriją. Iš pacientų neurotikų buvo reikalaujama, kad jie su visu atvirumu, nieko neslėpdami, atpasakotų gydytojui psichoanalitikui visą savo gyvenimą, net sapnus, žodžiu, buvo reikalaujama išpažinties iš viso gyvenimo. Nuodugniai išanalizavę šitą išpažintį, psichoanalitikai duodavo patarimus, kaip elgtis, kaip gyventi, ir nurodydavo būdus eliminuoti iš pasąmonės kankinantiems vaiduokliams. Paprastai kentėjimo priežasčių išaiškinimas, psichinės situacijos racionalus nušvietimas nuramindavo pacientą. Be to, pacientui buvo patariama nesivaržyti per daug dėl seksualinio pobūdžio geismų patenkinimo.

Deja, Freudo ir jo sekėjų archyvai iki šiol dar neprieinami, ir mokslas neturi psichoanalizės praktikos visos statistikos, iš kurios galima būtų matyti, koks Freudo pacientų procentas radikaliai pagijo, kiek jų atkrito į liguistą būvį ir kiek iš jų neturėjo jokios naudos iš psichoanalitinio metodo. Bet netenka abejoti, kad Freudo teorija ir praktika nemaža prisidėjo prie seksualinio palaidumo ir pakrikimo, prie vadinamosios laisvosios meilės, erotinio flirto ir onanistinio pobūdžio seksualinių santykių, žodžiu, prie seksualinio gyvenimo be jokio atsakingumo įsigalėjimo. Istorija duoda nemaža pavyzdžių, įrodančių degeneraciją ir nykimą tokios visuomenės, kuri atsisako nuo seksualinio gyvenimo suvaržymų, nuo seksualinių santykių sutvarkymo.

Tenka pabrėžti kaip paradoksą, kad toks rimtas mokslininkas psichologas ir visais atžvilgiais padorus žmogus kaip Freudas turėjo pirmtaką Didžiosios Prancūzų revoliucijos metu savo ciniškais raštais ir savo seksualiniu ištvirkimu pagarsėjusį markizą de Sade (iš čia žodis sadistas).

Freudo teorijos išvados iš esmės sutampa su de Sade'o „filosofija", kuriai nėra nieko šventa, kuriai etinės vertybės neturi

jokios reikšmės ir kuriai vienintelis realus ir reikšmingas dalykas— gyvuliškų apetitų patenkinimas.

Charakteringa ir tai, kad markizas de Sade buvo įsitikinęs ir konsekventiškas revoliucionierius ir konvente priklausė jakobinų sekcijai. Vis dėlto jakobinai nukirto jam galvą už tyčiojimąsi ir žiaurų jo seksualinės perversijos aukų kankinimą. Į šituos jo žygius dėmesį atkreipė revoliucinė policija ir pagaliau jį suėmė.

Jeigu aš čia drįstu sugretinti de Sade'o „filosofiją" ir Freudo teorijos išvadas, tai tik todėl, kad Freudo teorija laiko esminiu gyvenimo dalyku gyvuliškų žmogaus apetitų patenkinimą ir žmogaus proto ir sielos reiškiniams pripažįsta tik tiek reikšmės, kiek šitie reiškiniai užtikrina fiziologinę žmogaus gerovę. Kai Freudo sekėjams prikišama, kad jie ignoruoja susivaldymą kaip galingiausią metodą kūno ir sielos sveikatai ir pusiausvyrai pasiekti, ir nurodoma, kad idėjos karžygiai, mistikai ir šventieji yra patys tobulieji žmogaus tipai, jie atsako, kad šitie tipai yra tik seksualiniai iškrypėliai ir arogantai ir todėl stovi žemiau už vidurkio žmones, kurie gyvena savo natūraliais impulsais ir emocijomis.

Iš viso to eina, kad Freudo teorija žmogaus sieloje neranda jokio pagrindo materialistinio humanizmo etikai ir dėl to laiko šitą etiką visai beprasme. Kitaip ir negali būti. Dalykas toks, kad Freudo teorija yra ne kas kita, kaip mechanistinė teorija, pritaikyta žmogaus psichikai. Freudas skelbia, kad psichiniai reiškiniai nesudaro jokios išimties iš mechanistinės Visatos, nes psichiniams reiškiniams galioja tie patys determinizmo ir atsitiktinumo dėsniai, kurie veikia gyvosios ir neorganinės gamtos srityse. Taigi Freudo teorija papildo Darvino teoriją ir daro Visatą kiaurai mechanistinę. Bet tokioje Visatoje, kaip jau mes matėme, etinis gyvenimas neturi prasmės.

FREUDO TEORIJOS TRŪKUMAI. PROTO ĮTAKA FIZIOLOGINIAMS PROCESAMS. HIPNOTIZMAS IR TELEPATIJA

Negalima neigti, kad Freudas savo psichoanalize ir pasąmonės koncepcijos išvystymu padėjo pagrindus naujajai psichologijai. Tai didelis Freudo nuopelnas mokslui. Bet vis dėlto jo teorija labai vienašališka. Be abejo, seksualinė energija vaidina didelį, bet vis dėlto ne dominuojantį vaidmenį žmogaus gyvenime, kaip manė Freudas, ir todėl negalima aiškinti vien tik seksualine supresija visų neurozės atsitikimų. Pavyzdžiui, karo metu apie seksualinę supresiją netenka kalbėti, nes tuomet pasireiškia didelis seksualinis palaidumas. Bet per Didįjį karą gausiai pasirodė nauja neu-

rozės rūšis, būtent — sprogimo stabas. Išaiškinta, kad sprogimo stabas nieko bendro neturi su seksualine supresija. Vienintelė šitos neurozės priežastis yra išgąstis, t. y. baimė dėl savo gyvybės, didžiai slegianti apkasų gyventojus. Yra ir kitų neurozės atsitikimų, kurių negalima išaiškinti seksualine supresija ir pagydyti Freudo metodais. Pagaliau šiandien reikia laikyti tvirtai nustatytu faktu, kad Freudo teorijos toleruojama ir net propaguojama palyginti didelė seksualinė laisvė dažnai būna priežastis itin sunkių neurotinio pobūdžio susirgimų, kurie nepasiduoda Freudo gydymo metodams. Čia išpažintis ir jos analizė nieko nepadeda.

Šia proga pastebėsime, kad išpažinties ir sapnų analizės metodas nėra Freudo išradimas. Asklepijas ir jo mokiniai praktikavo sapnų analizę dar 400 metų prieš Kristų. Katalikų bažnyčia praktikuoja išpažintį beveik pusantro tūkstančio metų, bet neurotinių susirgimų nepašalino. Įdomu, kad ypatingai daug neurotinių susirgimų tarp abiejų lyčių davatkų. Sunku manyti, kad čia kaltas tik seksualinis linkimas. Negalavimų priežastys liūdi giliau žmogaus psichikoje ir nepasiduoda mechanistinei interpretacijai.

Dalykas čia dar toks, kad žmonių būna įvairių psichinių tipų, kurių negalima traktuoti tais pačiais metodais. Dar senosios psichologijos atstovas Williamas James suskirstė žmones į dvi kategorijas: storžieviškus (tough) ir švelnius (tender). Buvęs Freudo bendradarbis, irgi vienas iš naujosios psichologijos kūrėjų šveicaras Jungas suskirsto žmones į ekstravertus ir intravertus. Ekstravertai, Jameso storžieviai, ypatingai domisi išorės pasauliu ir gyvena beveik tiktai išorės gyvenimą. Jų vidinis, dvasinis gyvenimas visai menkas. Jiems gelbsti receptas: „Gali nusidėti, bet kiekvieną kartą atlik išpažintį ir atgailą, kad tavo nuodėmė būtų tau atleista". Bet faktas yra, kad šita praktika daro storžievius dar storžieviškesnius, žodžiu, atbukina protą ir panaikina generalinį jautrumą.

Šitas receptas visai netinka intravertams, Jameso švelniesiems, kurie gyvena intensyvų vidinį dvasios gyvenimą. Jie visuomet yra pasiryžę greičiau kankintis ir kentėti, negu nustoti proto gyvumo ir sielos jautrumo. Toks gyvenimas kaip ekstravertų jiems neturi jokios vertės. Taigi aišku, kad traktuoti tais pačiais metodais šitas dvi žmonių kategorijas nėra prasmės. Apskritai Freudo teorija ignoruoja proto įtaką fiziologiniams procesams, ir tai yra didžiausias šitos teorijos trūkumas. Pastaraisiais laikais biologai ir fiziologai įrodė, kad kūno ir sielos sveikatai turi didžiausią reikšmę vadinamųjų endokrininių liaukų (vidinio išsiliejimo liaukų) subalansuotas veikimas. Šitos liaukos išskiria nedidelius kie-

kius ypatingų medžiagų, vadinamų hormonais, kurie reguliuoja ir koordinuoja įvairių organų veiklą.

Visais tais atvejais, kada endokrininių liaukų veikimas nesubalansuotas, pasireiškia liguista padėtis, dažnai itin sunkūs susirgimai ne tik kūno, bet ir psichiniai. Tas faktas, kad psichinė būklė pareina nuo fiziologinių procesų eigos, seniai jau žinomas. O normali fiziologinių procesų eiga pareina nuo tinkamo endokrininių liaukų veikimo. Todėl fiziologai materialistai dažnai apibūdina gyvulį ir žmogų kaip liaukų mašiną, ir tiek. Bet ir psichinė būklė turi didžiausią įtaką fiziologiniams procesams, vadinasi, ir endokrininių liaukų veikimui. Protu ir valia galima šitą veikimą pakreipti gerojon pusėn ir subalansuoti. Šiandien tai yra aiškiai įrodytas faktas.

Pavyzdžiui, nuolatinis susijaudinimas ir susierzinimas, charakterio opumas, nuolatinis didelis susirūpinimas smarkiai paskatina pankreatinių ir suprarenalinių (antinksčių) liaukų veikimą. Tai svarbiausioji priežastis susirgimų diabetu ir duodenalinės žarnos ulceracija — ligų, kuriomis labai dažnai suserga ne tik rūpesčių ir skurdo apsunkinti žmonės, bet ir atkaklūs dideli biznieriai.

Apskritai nesusivaldą žmonės, savo gyvuliškų impulsų ir polinkių vergai, skundžiasi endokrininių liaukų veikimo pusiausvyros stoka. Tokia padėtis visuomet baigiasi fizinių ir psichinių jėgų nusilpnėjimu, dažnai silpnaprotybe ir net beprotybe. Toks likimas dažnai ištinka alkoholikus, morfinistus ir sekso apsėstuosius. Pastarieji, nesugebėdami suvaldyti savo seksualinių geismų, ne tik nualina fiziškai savo organizmą, bet ir jų smegenys netenka kai kurių seksualinių hormonų, kurie vaidina smegenų žadintojų vaidmenį ir be kurių sveikas smegenų veikimas negalimas.

Antra vertus, gerai susivaldą žmonės pasižymi ir gera kūno ir sielos sveikata. Šito tipo žmonės sugeba ne tik palaikyti reikalingą liaukų funkcionavimo pusiausvyrą, bet ir atkurti ją proto ir valios pastangomis, kada dėl vienų ar kitų priežasčių šita pusiausvyra payra. Šito tipo žmonės paprastai geros optimistinės nuotaikos ir tvirto pasitikėjimo savimi ir kitais. Jie nebailūs. Jie ne taip lengvai užsikrečia limpamomis ligomis, lengviau ir greičiau pasveiksta ir geriau išlaiko chirurgines operacijas negu blogos nuotaikos, silpnos valios ir silpno pasitikėjimo savimi, bailūs žmonės.

Taigi tiems žmonėms, kurie sugeba susivaldyti, nėra reikalo paleisti savo seksualinio žvėries vadžias, kad atsipalaiduotų nuo neurozės. Jie gali tai pasiekti savo proto ir valios pastangomis kontroliuodami ir tvarkydami savo seksualinius impulsus ir emo-

cijas. Tai tikriausia neurotinių susirgimų profilaktika ir terapija. Tai yra ir vienintelis būdas seksualinei energijai nukreipti tokia vaga, kuri veda prie gražesnio ir tobulesnio žmogaus gyvenimo.

Aiškumo dėlei laikau reikalinga čia pastebėti, kad aš ir nemanau skelbti absoliutinės seksualinės abstinencijos, kaip nemanau skelbti susilaikymo nuo maisto. Bet galima žmoniškai valgyti, kad patenkintum natūralų apetitą, ir galima persivalgyti. Galima palaikyti sporadinio pobūdžio, sveikus seksualinius santykius su kita lytimi, bet galima tapti ir šitų santykių vergu, sekso apsėstu. Žodžiu, tam tikras seksualinės energijos pasireiškimų suvaržymas yra sveikas ir būtinas dalykas.

Bet aš negaliu sutikti su ta nuomone, kad susilaikymas nuo lytinių santykių visuomet yra sveikatai kenksmingas. Yra tokios fizinės ir psichinės struktūros žmonių, kuriems toksai susilaikymas išeina tik į sveikatą. Tokios kompleksijos žmonėse pasireiškia savotiška kompensacija: kitaip neišeikvoti seksualiniai hormonai stiprina jų aukštesnės rūšies emocijas ir daro jų protavimą švaresnį ir tobulesnį. Pavyzdžiui, galima manyti, kad absoliutiniai abstinentai sekso atžvilgiu buvo Leonardo da Vinci ir Newtonas. Tai matyti iš jų gyvenimo aprašymų ir iš jų pačių pareiškimų lytinės meilės ir lytinių santykių klausimais. Mes žinome, kad jie buvo sveiko kūno ir sielos, buvo didelio masto genijai ir išgyveno itin ilgą amžių. Bet ir tarp paprastų žmonių pasitaiko nemaža tokios rūšies abstinentų. Ir tokie žmonės visuomet gerai subalansuoti, pasižymi fiziškai ir psichiškai švariu gyvenimu ir sveiku protu.

Visa tai rodo, kokios didelės, lemiamos reikšmės fiziniam žmogaus gyvenimui turi jo protas, apskritai jo dvasinė prigimtis. Bet čia paliesti dalykai sunkiai pasiduoda mechanistinei interpretacijai, ir tuo tik tegalima išaiškinti, kodėl Freudas juos ignoravo, kurdamas mechanistinę teoriją.

Su Freudo teorija visai nesuderinami hipnotizmo ir telepatijos fenomenai todėl, kad šitie fenomenai visai nepasiduoda mechanistinei interpretacijai.

Žmogaus sąmonė sudaro, taip sakant, tik patį paviršutinį jo psichikos sluoksnį. Didžioji dalis psichinių veiksnių, ir patys svarbieji, glūdi pasąmonėje. Užtenka prisiminti, kad visi žmogaus judesiai ir jo vidinių ir jutimo organų veiksmai reguliuojami ir kontroliuojami visų pirma pasąmonės.

Psichinių reiškinių buveinė yra smegenys. Kaip ten lokalizuota sąmonė ir pasąmonė, šiandien dar negalima pasakyti. Aišku tik, kad sąmonė ir pasąmonė yra glaudžiai susietos su viršutiniu, palyginti plonu smegenų sluoksniu, gausiai išrašytu vingių ir ringių. Šitas sluoksnis vadinasi cerebrum; jį sudaro pilka smegenų

medžiaga. Šitame sluoksnyje lokalizuoti patys svarbieji smegenų veikimo centrai. Čia, taip sakant, nuolat posėdžiauja centrinis valdomasis komitetas, nes čia suplaukia visos informacijos iš išorės pasaulio ir nuo visų vidaus organų ir iš čia išeina visos direktyvos ir instrukcijos, kuriomis reguliuojamas ir koordinuojamas įvairių organizmo dalių veikimas taip, kad jis išeitų viso organizmo labui.

Normaliai žmogaus sąmonė čia budi, arba yra aktyvi, čia miega, arba yra pasyvi. Šitos dvi būsenos periodiškai keičia viena kitą. Bet pasąmonė visuomet yra aktyvios būklės. Kai žmogus miega, jo sąmonė neveikia, bet pasąmonė veikia. Tokioje padėtyje, o ypač pačiame perėjime iš aktyvios sąmonės būklės į miegą arba priešingai – iš pasąmonės prasiveržia į sąmonę įvairūs dalykai, dažnai visai užmiršti vaizdai arba keistos fantastiškos būtų ir nebūtų dalykų kombinacijos. Mes matome sapnus.

Žmogaus sąmonę galima užmigdyti dirbtinai įvairiomis fizinėmis ir psichinėmis priemonėmis. Taip sudarytą sąmonės pasyvumą vadiname hipnoze. Tokioje padėtyje ypatingai patogu studijuoti pasąmonės turinį ir veikimą, nes šitie dalykai išeina tada aikštėn. Reikia tačiau pasakyti, kad hipnozės būklė, paviršutiniškai panaši į miegą, skiriasi nuo miego iš esmės. Pavyzdžiui, miegančio žmogaus raumenys palaidi ir jutimo organai neveikia. O užhipnotizuoto žmogaus raumenys įtempti ir jo jutimo organai veikia.

Užhipnotizuoti žmogų, t. y. užmigdyti jo sąmonę, galima mažiau ar daugiau arba visiškai. Juo gilesnė hipnozė, juo gilesni, taip sakant, pasąmonės sluoksniai išeina aikštėn. Hipnozės būklėje galima įteigti žmogui norą ir sugebėjimą atlikti vienus ar kitus aktus, galima jam sugestionuoti įvairius jausmus ir įvairias mintis. Įdomu, kad ypatingai lengva užhipnotizuoti mažai galvojančius žmones, kurie yra įpratę klausyti ir vykdyti svetimus įsakymus, patys negalvodami.

Yra tokių žmonių, kurie savaime patenka į hipnozės būklę (į transą), t. y. patys save užhipnotizuoja. Tada kalbama apie autohipnozę ir autosugestiją. Šitas fenomenas dažniausiai pasireiškia arba silpno galvojimo ir silpnos valios individams, arba gilaus galvojimo ir stiprios valios mistikams, kaip Indijos ir Tibeto jogai. Autohipnozės ir autosugestijos rezultatai vienu ir kitu atveju nevienodi.

Atlikta didelė daugybė bandymų su abiejų lyčių individais hipnozės, arba transo, būklėje. Tų bandymų rezultatai tiesiog nuostabūs. Dėl laiko stokos aš paminėsiu čia tik du šitos rūšies eksperimentus.

Individui gilios hipnozės būklėje ant vienos ar kitos kūno vietos, sakysime, ant delno, dedama paprastos temperatūros metalinė moneta ir sakoma, kad jam padėta ant delno smarkiai įkaitinta moneta. Individas tuojau jaučia aiškų nudegimo skausmą, ir, kas ypačiai nuostabu, ant delno pasirodo tikra nudegimo pūslė. Šitas bandymas yra atliktas daug kartų, ir rezultatai visuomet būdavo tie patys. Tai visai aiškus įrodymas, kad psichika gali turėti ir turi didžiausios įtakos fiziniams arba fiziologiniams procesams.

Dar nuostabesnis faktas, nustatytas hipnozės bandymais, tai šis. Asmeniui giliausio transo būklėje siūloma atsiminti iš savo gyvenimo tokius dalykus, kurių budint sąmonei jis niekad neatsimena, kurie yra giliai nugramzdinti į jo pasąmonę ir visiškai užmiršti. Dabar jis juos puikiai atsimena su visomis smulkmenomis. Maža to. Jam siūloma kontaktuoti su kito budinčio, neužhipnotizuoto asmens pasąmone ir pasakyti, kokius savo išgyvenimus tas kitas asmuo yra visai pamiršęs.

Bandymų rezultatas teigiamas. Užhipnotizuotasis asmuo mato dvasiškai, ne fiziškai, kito neužhipnotizuoto asmens pasąmonės turinį ir primena jam užmirštus jo gyvenimo faktus. Taigi čia jau mes turime vadinamojo aiškaus dvasinio regėjimo (clairvoyance) pavyzdį gilios hipnozės būklėje. Pamanykite tik, kokių nuostabių rezultatų galima bus pasiekti, taikant šitą fenomeną žmonių gyvenime!

Mechanistinė teorija yra visiškai bejėgė išaiškinti panašius fenomenus. Juos galima suprasti tik manant, kad individualizuota sąmonė yra ypatinga kažkokios generalinės, kosminės sąmonės padėtis ir kad individualizuotos sąmonės kontaktuoja, nors paprastai šitas kontaktas ir nepastebimas.

Su čia aprašytu hipnozės fenomenu yra glaudžiai susiję telepatijos ir aiškaus dvasinio regėjimo (clairvoyance) bei ateities numatymo fenomenai. Telepatija — betarpiškas kontaktas tarp dviejų protų, kad ir dideliu atstumu vienas nuo kito esančių. Žodžiu, tai dviejų protų susiliejimas be jokio mediumo. Vadinasi, telepatijos fenomenas neturi nieko bendra su mechanika.

Apie telepatiją spiritistų sluoksniuose jau seniai kalbama. Ne vienam ir ne kartą teko apie tai girdėti ir iš publikos. Pasakojama, pavyzdžiui, kad X sapne matė laimingą ar nelaimingą nuotykį, ištikusį jam artimą žmogų, gyvenantį toli nuo jo. Paskiau paaiškėjo, kad sapnas atitinka tikrovę. Arba, sakysime, kalbama apie Y, kuris aiškiai pajuto kitur gyvenančio savo tėvo mirtį arba budėdamas vizijoje aiškiai regėjo gniūžtantį tėvą. Netrukus po to Y gavo žinią apie tėvo mirtį.

Mokslas ilgai nekreipė dėmesio į panašius pasakojimus todėl, kad jų turinys sunkiai patikrinamas. Mokslas abejingai žiūrėjo ir į spiritistų seansų rezultatus, nes seansai vyksta tokiomis aplinkybėmis, kurioms trūksta moksliško bešališkumo ir objektyvumo. Spiritistinių seansų paslaptingumas, šitų seansų dalyvių didelis noras žūtbūt gauti laukiamą rezultatą ir didelis procentas apgavikų tarp spiritistų mediumų daro visai suprantamą mokslininkų atsargų ir abejingą nusiteikimą telepatijos atžvilgiu.

Bet per pastaruosius keletą metų telepatijos problema (nepainioti su televizijos problema grynai mechaninio pobūdžio!) susidomėjo rimti mokslininkai ir ėmė stebėti ją griežtais moksliškais metodais.

Aš čia turiu galvoje telepatijos fenomeno tyrinėjimus Groningeno ir Leideno psichologijos laboratorijose (Olandijoje), o ypač Duke'o universiteto prof. Rhine'o eksperimentus Šiaurės Amerikoje, Šiaurės Karolinos valstybėje. Prof. Rhine'as padarė daugybę telepatijos eksperimentų ir savo darbų rezultatus paskelbė veikale „The Extra-Sensory Perception" (Antjausminė percepcija). Tyrimo objektas buvo universiteto studentai ir studentės. Tyrimo metodas itin paprastas. Buvo paruošta kortų kaladė su nesudėtingo turinio piešiniais arba brėžiniais. Iš pradžios tyrinėtojas ir tiriamasis asmuo buvo tame pačiame kambary. Tyrinėtojas, ištraukęs iš kaladės kortą, susikaupęs žiūrėjo į tos kortos paveikslą. Tiriamasis asmuo užrištomis akimis turėjo atspėti, kokį paveikslą tyrinėtojas mato. Paskum tyrinėtojas ir tiriamasis asmuo užimdavo vietas atskiruose kambariuose ir pagaliau atskiruose namuose iki 2 kilometrų atstumo.

Bandymams buvo taikomi tikimybės teorijos dėsniai (statistikos dėsniai). Tos teorijos formulėmis buvo apskaičiuojama, kiek gali būti atspėjimų arba teigiamų atsakymų. Šitas skaičius buvo palyginamas su faktišku atspėjimų skaičiumi.

Visais atvejais pasirodė, kad faktiškų atspėjimų skaičius yra gerokai didesnis, negu tikimybės teorija reikalauja. Vadinasi, čia mes turime ne atsitiktinumą, o pasireiškimus kažkokios naujos žmogaus proto savybės, iki šiol nepastebėto naujo žmogaus gabumo.

Paminėsime čia dar vieną įdomų faktą, nustatytą šitais bandymais. Atliekant daug bandymų su tuo pačiu asmeniu, jo atspėjimų skaičius pasiekia maksimumą ir ima mažėti. Reikia nutraukti bandymus ir duoti tiriamajam asmeniui ilgesnį poilsį. Tęsiant bandymus po poilsio, teigiamų atsakymų skaičius pasiekia dar didesnį maksimumą, bet paskui vėl ima mažėti. Atrodo taip, kad šitas naujas žmogaus proto gabumas, kaip ir kiti jo gabumai,

pasiduoda nuovargiui ir kad pratimais, mankšta jis gali būti sustiprintas.

Pasirėmęs savo gausiais eksperimentais, prof. Rhine'as prieina prie šių išvadų: reikia laikyti įrodytą bandymais telepatijos fenomeno realumą. Tai išorės pasaulio tiesioginė percepcija ir pažinimas be jutimo organų dalyvavimo. Tai palyginti naujai atsiradęs žmogaus proto gabumas, priešingai kai kurių mokslininkų nuomonei, kad šitas gabumas seniai jau žinomas laukinių žmonių tarpe, kur jis ypatingai dažnai pasireiškia. Taigi telepatija yra plėtojimosi stadijoje.

Telepatija nepriklauso nuo erdvės-laiko kontinuumo, kuriame vyksta mechaniniai procesai. Telepatijos reiškiniai vyksta, taip sakant, anapus erdvės-laiko kontinuumo. Dalykas toks, kad telepatijos reiškiniams visai negalioja atstumo kvadratui atvirkščio proporcingumo dėsnis, pagal kurį vyksta radiacijos procesas arba apskritai tokie procesai, kurie sklinda bangomis. Tokiais atvejais efektas keičiasi atvirkščiai proporcingai atstumo kvadratui. Vadinasi, padidėjus atstumui du kartu, efektas silpnėja keturis kartus, ir priešingai. O telepatijos efektas visai nepareina nuo atstumo. Ar tiriamasis asmuo ir stebėtojas yra tame pačiame kambary, ar toli vienas nuo kito, gaunamas tas pats efektas. Tai reiškia, kad telepatijos reiškiniai yra ne mechaniniai reiškiniai.

Prof. Rhine'o nuomone, telepatija yra ypatingai švelni dėmesio rūšis. Pašalinių žmonių buvimas bandymo kambary smarkiai trukdo telepatijos bandymus. Tokiomis sąlygomis beveik neįmanoma pasiekti šiek tiek taisyklingų rezultatų. Tuo tarpu užimtas daugelio didelių skaičių sudėties operacija asmuo šitą operaciją atlieka visai tvarkingai.

Lygiai ir narkotikų jau ir maža dozė sutrukdo telepatiją. Kad sutrukdytų asmenį, atliekantį skaičių sudėties operaciją, reikia daug didesnės narkotiko dozės.

Pagaliau, prof. Rhine'o nuomone, telepatija, kaip ir kiti žmogaus gabumai, nevienodai pasireiškia visiems žmonėms — vieniems labai silpnai, kitiems itin smarkiai. Bet telepatiją galima sustiprinti auklėjimu ir atitinkamais pratimais. O tai svarbu, turint galvoje, kad tai yra naujas išorės pasaulio percepcijos ir pažinimo būdas, kuris gali žymiai praplėsti mūsų žinojimą.

Aš apsistojau gan ilgai prie Darvino ir Freudo teorijų todėl, kad nepaisant didelių šitų teorijų trūkumų jos davė daug gerų biologijos ir psichologijos rezultatų ir buvo tų mokslo šakų pažangos priežastis.

Mechanistinės teorijos ir jos metodų taikymas psichologijai davė ir pačius naujuosius hipnotizmo bei telepatijos faktus. Bet

šitie faktai visai išeina iš mechanistinio pasaulio ribų ir todėl sudaro rimtą mechanistinės teorijos krizę. Pasirodo, kad psichiniai reiškiniai Visatoje nėra medžiaginių procesų epifenomenai, bet pasižymi bent tokiu pat savarankiškumu kaip ir medžiaginiai procesai.

MECHANISTINĖS TEORIJOS KRIZĖ FIZIKOJE

Fizika ir chemija sudaro pagrindą biologijai, o psichologija ir socialiniai mokslai remiasi biologija. Bet beveik tuo pačiu metu, kai Darvinas paskelbė savo teoriją, fizikoje pasirodė pirmosios mechanistinės teorijos krizės žymės. Vienas iš didžiųjų Anglijos fizikų Maxwellis rimtai tyrinėjo elektros ir magnetizmo santykių klausimą ir elektromagnetinės indukcijos susidarymo bei sklidimo problemą. Maxwellis išgarsėjusiomis savo šešiomis lygtimis davė trumpą ir aiškų atsakymą į šituos klausimus. Jis teoriškai įrodė, kad elektromagnetiniai sąjūdžiai sklinda bangomis šviesos greitumu ir kad šviesa susideda iš elektromagnetinių bangų. Taigi dvi didelės fizikos sritys, šviesos ir elektromagnetizmo, buvo sujungtos į vieną sritį. Joms buvo suteiktas tas pats pagrindas.

Vėliau Maxwellio teorijos išvados buvo patikrintos bandymais, ir iš šitų bandymų atsirado bevielis telegrafas, radijas ir televizija. Pradėta ieškoti to paties pagrindo ir kitoms fizikos sritims, pamažu įsivyravo paprotys elektromagnetiškai interpretuoti fizikos ir chemijos procesus. Vis stiprėjo fizikų įsitikinimas, kad elektromagnetinė teorija yra universalesnė, apima daugiau negu mechanistinė teorija ir kad mechanika sudaro elektromagnetizmo skyrių. Įdomu, kad Maxwellis gavo savo lygtis pasirėmęs mechanistiniu elektromagnetinių fenomenų modeliu, kurį jis susidarė kaip darbo hipotezę. Bet jo lygtys pasirodė ne visai suderinamos su klasikinės mechanikos reikalavimais.

Kiek vėliau Vienos fizikas ir psichologas Ernstas Machas pradėjo kritiškai nagrinėti mokslinio pažinimo metodus. Tą patį darbą ir beveik tuo pačiu metu dirbo ir prancūzų fizikas Pierre Duhem. Ir Machas, ir Duhem priėjo prie išvados, kad mechanistinė teorija neapima visų fizikos fenomenų. Vadinasi, mechanistinei teorijai trūksta universalumo, ir net fizikoje ji negali pretenduoti būti vienintelė fenomenų interpretacija.

Šitos kritinės nuotaikos paveiktas ir sužadintas Michelsono-Morley eksperimento, kuris parodė, kad šviesa sklinda tuo pačiu greičiu, vis tiek ar ji paleista išilgai žemės judėjimo, ar skersai šito judėjimo, Einšteinas iškelia reikalą peržiūrėti pagrindines

klasikines mechanikos koncepcijas, kaip erdvę, laiką, inerciją, jėgą ir t. t.

Keleto metų savo galvojimo šitais klausimais vaisius Einšteinas paskelbė išgarsėjusioje *reliatyvumo teorijoje.* Tai buvo jau XX šimtmečio pradžioje. Iš reliatyvumo teorijos visai eliminuota laiko koncepcija kaip atskira kategorija nuo erdvės. Laikas šitoje teorijoje traktuojamas kaip koordinatė, tokia pat kaip ir kitos erdvės koordinatės. Einšteino pasekėjas ir bendradarbis matematikas Minkovskis išplėtojo erdvės-laiko kontinuumo (tolydumo) koncepciją. Pagal šitą koncepciją, laikas ir erdvė skyrium neturi jokios absoliutinės reikšmės. Reikšmingas tik kontinuumas, sudarytas visiško erdvės ir laiko susiliejimo.

Bet jeigu taip, jeigu laikas tik koordinatė, tai išilgai šitos koordinatės, kaip ir išilgai kitų koordinačių, galima eiti pirmyn ir atgal, sakysime, ateities arba praeities link, vienodai lengvai ir ta pačia teise, ir tai nesudaro jokių esminių skirtumų. Bet tai prieštarauja pagrindiniam mechanistinės teorijos principui, būtent — priežastingumo dėsniui, nes apverčia priežasties ir padarinio santykį.

Einant laiko koordinate atgal, praeities link, padarinys virsta priežastimi, o priežastis padariniu. Taigi reliatyvumo teorija išklibina priežastingumo principą ir tuo principu paremtą mechanistinę deterministinę pasaulėžiūrą, be kurios mokslininkai negali įsivaizduoti moksliško galvojimo.

Bet maža to. Iš įvairių išvadų, kurias pats Einšteinas padarė iš reliatyvumo teorijos, tenka čia paminėti dar energijos ir masės ekvivalentiškumo arba net identiškumo dėsnį. Masė virsta energija ir iš energijos darosi masė pagal santykį: $E=mc^2$ (čia E yra energijos kiekis, m — masė ir c — šviesos greitis).

Šita Einšteino išvada patikrinta kiekybiniais eksperimentais tik per pastaruosius trejus metus, atliekant bandymus su dirbtine elementų transmutacija, Kembridžo (Rutherfordo) ir Paryžiaus (M. Curie) laboratorijose. Šiandien nebegalima abejoti, kad iš masės darosi energija ir energija virsta mase. Šiandien galima laikyti įrodytu dalyku, kad masė yra ne kas kita kaip energija sukondensuota forma.

Dar prieš eksperimentinį šito Einšteino dėsnio patikrinimą astronomai ieškojo šaltinio tų milžiniškų šviesos ir šilumos energijos kiekių, kuriuos išspinduliuoja saulė ir kitos žvaigždės per milijonų milijonus metų, ir spėliojo, kad saulė ir žvaigždės eikvoja savo masę. Atrodo, kad šitie spėliojimai neprasilenkia su tikrove.

Taigi išeina, kad erdvė yra pripildyta įvairios būklės energijos ir kad materija nėra pirminė substancija, iš kurios sudaryta Visa-

ta. Bet sunku sau įsivaizduoti mechaniką ir mechanistinę teoriją be materijos, be kūnų, be materialių dalelių. Mechanistinė teorija buvo iš esmės materialistinė. Einšteino teorija eliminuoja iš mechanistinės teorijos šitą materialistinį bruožą.

Bet dar ne čia pasakos galas. Dar prieš Einšteino teorijos paskelbimą, 1900 m., jaunas, bet jau pasižymėjęs Vokietijos fizikas Maxas Planckas studijavo energijos pasiskirstymo problemą įkaitinto juodo kūno radiacijos spektre. Pagal klasikinės mechanikos dėsnius maksimumas energijos privalėjo būti spektro trumpiausių bangų (didžiausio dažnumo) srityje. Bet iš tikrųjų energijos maksimumas visuomet yra vidutinio ilgio (vidutinio dažnumo) bangų srityje, nors kylant temperatūrai ir pasistumia į trumpesnių spektro bangų sritį. Ieškodamas formulės, kuria galima būtų tinkamai išreikšti energijos pasiskirstymą spektre, ir negalėdamas jos surasti, remdamasis klasikinės mechanikos dėsniais, Planckas pasiryžo padaryti drąsų revoliucinį žingsnį, — jis pasiryžo atsisakyti nuo tolydumo principo, kuris vaidina labai svarbų vaidmenį klasikinėje mechanikoje. Planckas samprotavo, kad energija radiacijos pavidalu leidžiama ir absorbuojama kūnų ne tolydžio, bet postūmiais, tam tikromis porcijomis, kurias Planckas pavadino kvantais.

Padaręs šitokią klasikinei mechanikai nepriimtiną prielaidą, Planckas gavo matematinę formulę, kuri labai tiksliai išreiškia energijos pasiskirstymą spektre. Bet tai reiškia visišką atsisakymą nuo klasikinės mechanikos materijos ir radiacijos keitimosi srityje.

Pažymėsime čia, kad Plancko kvantas yra tam tikros universalios konstantos h (vadinamosios Plancko konstantos) ir radiacijos dažnumo n sandauga. Vadinasi, kvantas išreiškiamas kaip hn. Taigi juo didesnis radiacijos dažnumas n, juo didesnis energijos kvantas, ir priešingai. Pagal Einšteiną, šviesos kvantas vadinasi fotonu. Tasai fotonas yra labai panašus į korpuskulą, t. y. mažytę medžiaginę dalelę. Taigi pagal Einšteiną šviesos spindulys susideda iš fotonų, t. y. korpuskulų, kaip manė Newtonas. Šių dienų fizikoje Newtono korpuskulinė šviesos teorija ir Huygenso-Youngo šviesos bangų teorija (pagal šitas teorijas šviesos spindulys susideda iš bangų) yra sujungtos. Vadinasi, šių dienų fizika pripažįsta šviesai ir bangų, ir korpuskulų pobūdį. Tai remiasi neseniai nustatytu faktu, kad viena iš pirmutinių dalelių, iš kurių sudaryti atomai, būtent neigiamos elektros atomas, arba elektronas, turi ir charakteringą šviesai, apskritai bangavimui, interferencijos fenomeną. Bet tai nebe klasikinės mechanikos vaizdas.

Paliesta čia trumpai Plancko kvantų teorija, nesuderinama nei su mechanistine teorija, nei su Einšteino reliatyvumo teorija, šių dienų fizikoje ir chemijoje vaidina didžiausią vaidmenį, didesnį negu Einšteino teorija. Šitos teorijos dėka pasisekė galutinai išspręsti elementų netolydinių spektrų problemą, gerokai paaiškinti atomų struktūrą ir surasti tikrą pagrindą periodiniam chemijos dėsniui, arba periodinei elementų sistemai. Apskritai mikrofizikos fenomenų nagrinėjimas, sakykime, tokių plačiausiai paplitusių kaip atomų ir radiacijos energijos santykiavimas, be kvantų teorijos neįmanomas.

Tačiau ilgainiui buvo pastebėta naujų faktų, kurių negalima buvo suderinti su Plancko kvantų teorija, kaip ji iš pradžios buvo suformuluota. Teko šitą teoriją modifikuoti, papildyti ir patobulinti. Visų pirma iš jos išėjo Schroedingerio bangų mechanika, arba materijos bangų teorija, kuri remiasi jau minėtu faktu, kad pirminės medžiagos dalelės, kaip elektronas ir protonas, turi charakteringą bangoms interferencijos fenomeną. Taigi šitas pirmines daleles ir visas kitas medžiagines daleles galima traktuoti kaip bangas arba tiksliau — kaip ypatingą bangavimo rūšį, būtent — bangų grupes.

Paskui atsirado dar tobulesnė kvantų teorijos forma, būtent — kvantų mechanika. Šitos teorijos kūrėjai yra vokietis Heisenbergas, italas Fermis ir anglas Diracas. Čia jau mes turime nebe medžiagines bangas, bet tikimybės bangas. Mechanikos ir fizikos medžiaginiai bruožai beveik išnyksta. Pasilieka tik beveik gryna matematika, t. y. tikimybių teorijos dėsnių ir formulių pritaikymas mikrofizikos, t. y. atominės fizikos, fenomenų aprašymui. Bet tai pagrindiniai fizinės Visatos fenomenai.

Heisenbergo kvantų mechanika ir suduoda paskutinį sunkų smūgį klasikinei mechanikai, nes kvantų mechanika visai atmeta priežastingumo principą ir vadovaujasi neapibrėžtumo, arba netikrumo, principu. Tai pastaruoju laiku išgarsėjęs Heisenbergo principas. Dalykas čia tas, kad stebėtojas savo stebėjimo priemonėmis visuomet keičia stebimo objekto būklę, ir juo smarkiau, juo menkesnis tas stebimasis objektas. Pavyzdžiui, stebėdami elektroną šviesos spindulių pagalba, mes smarkiai keičiame jo būklę ir todėl nustatome ne tikrą jo būklę, o pakeistą mūsų stebėjimo. Taigi negalima ignoruoti stebėtojo įtakos stebimiesiems procesams. Stebėtojas ir stebimasis procesas visuomet yra glaudžiai susieti ir sudaro tam tikrą vientisumą. Kalbant konkrečiai, visai negalima nustatyti nei padėties, nei momento (sandauga iš masės ir greitumo) parimusio elektrono, t. y. parimęs elektronas — visai neapibrėžiamas dalykas. Sekdami judantį elektroną, mes ga-

lime nustatyti arba jo padėtį, arba jo momentą. Bet tai reiškia, kad mes tada negalime pasakyti apie elektroną nieko tikro, nes kad tiksliai jį apibūdintume, reikia žinoti ir jo padėtį, ir jo momentą. Stengdamiesi nustatyti judančio elektrono ir padėtį, ir momentą, mes gauname ir vieną, ir kitą dydį su tam tikra klaida. Juo tiksliau nustatytas vienas dydis, juo didesnė padaryta klaida, nustatant antrąjį dydį. Taigi visuomet pasilieka šioks toks neaiškumas.

Heisenbergas įrodė, kad šitų dviejų klaidų sandauga yra lygi $h = 6{,}55 \cdot 10^{-27}$, t. y. Plancko konstantai. Pažymėsime elektrono padėties apibūdinimo klaidą ženklu dx, o momento apibūdinimo klaidą ženklu dp. Tad Heisenbergo neapibrėžtumo principas matematiškai išreiškiamas taip: $dx \cdot dp = h$.

Tai reiškia, kad mikrofizinių procesų tyrinėjimo rezultatai visuomet yra intymiai susieti su tam tikru neaiškumu. Kadangi šitie procesai yra pagrindiniai ir sudaro neatskiriamą visų kitų fizikos fenomenų dalį, tai ta pati išvada galioja ir makrofizikos fenomenų tyrimo rezultatams. Filosofiškai žiūrint, tai reiškia, kad mūsų proto sukurtas Visatos vaizdas nėra tikras, geriausiu atveju tik apytikris.

Taigi naujoji fizika yra pasiryžusi visai atsisakyti nuo priežastingumo principo ir nuo šituo principu pagrįstos deterministinės pasaulėžiūros. Bet ne visi fizikai yra tokios nuotaikos — priežastingumo principas ir determinizmas turi galingų šalininkų. Todėl šių dienų fizika yra kovų ir gyvų ginčų arena. Svarbiausias klausimas — determinizmas ar indeterminizmas fizikoje. Ir šitiems ginčams šiandien dar galo nematyti. Įdomu, kad deterministinės armijos eilėse yra ir kai kurie priežastingumo principo griovėjai, pavyzdžiui, Einšteinas ir Planckas. Šiaip ar taip, priežastingumo principo laidotuves tenka atidėti.

Čia savaime iškyla klausimas, kaip išaiškinti tas faktas, kad priežastingumo principas per ilgus mokslo raidos amžius buvo neklaidingas mokslinio pažinimo vadovas. Į šį klausimą galima atsakyti, kad vadovas buvo ne tiek priežastingumo principas, kiek galimumo arba patikimumo principas, nes galimumo arba patikimumo sumetimai vaidina labai svarbų vaidmenį tiek mokslinėje, tiek ir paprastoje galvosenoje. Iš įvairių galimų išvadų priimama didesnio patikimumo išvada. O tikimumo laipsnis pareina nuo pastebėtų ir ištirtų tos pačios rūšies objektų arba nuo tos pačios rūšies išgyvenimų skaičiaus.

Juo didesnis šitas skaičius, juo didesnis patikimumas. Kada šitas skaičius darosi palyginti labai didelis, patikimumas įgyja būtinumo bruožą, ir galvosena darosi deterministinė. Taigi žmo-

gaus proto veiksmai yra vadovaujami ir reguliuojami ne priežastingumo principo, o didelių skaičių principo, t. y. tikimybių teorijos arba statistikos dėsnių ir taisyklių.

Dar nuo Aristotelio laikų įprasta laikyti mokslo apibendrinimus ir dėsnius išvadomis iš didelio skaičiaus stebėjimų, apimančių didelius objektų skaičius. Taigi mokslo dėsnių būtinumas yra statistinio pobūdžio. Tai ne absoliutinis būtinumas, o tik reliatyvus. Jau anksčiau minėtas Machas yra pareiškęs nuomonę, kad vadinamieji gamtos dėsniai yra ne kas kita kaip žmogaus proto suformuluotos apsiribojimo taisyklės, kuriomis neleidžiama dėmesiui ir minčiai išsisklaidyti, susikaupiant prie tam tikros rūšies santykių. Pavyzdžiui, žinomas Boyle-Mariotte dėsnis neleidžia ieškoti bet kokių santykių tarp dujų slėgimo ir tūrio, o apriboja šitą ieškojimą tik atvirkščio proporcingumo santykiais. Šita prasme ir visi kiti fizikos dėsniai yra tyrinėtojui apsiribojimai.

Taigi mokslo dėsniai yra grynai statistinio pobūdžio, nedeterministiniai. Jie yra pagrįsti gausiais stebėjimais, yra gautų skaičių vidurkiai. Tai didžiausio tikimumo fizinių būklių sutrumpinti aprašymai. Todėl jie galioja didelio masto fiziniams fenomenams, t. y. makrofizikos procesams. Šitas galiojimas atrodo deterministinis, pagrįstas priežastingumo santykiu. Bet, sakysime, atominės fizikos srityje šitie dėsniai nebeveikia. Pavyzdžiui, jau anksčiau paliestas entropijos dėsnis sako, kad fiziniai procesai savaime vyksta entropijos augimo kryptimi ir kad fizinis pasaulis eina prie stagnacijos. Tai galioja judėjimams ir atmainoms palyginti didelių fizinių agregatų, apimančių labai didelius molekulių skaičius. Bet jeigu mes galėtume matyti atskiras molekules ir sekti jų judėjimą, tai molekulių agregate mes pastebėtume ir tokių, kurių judėjimai prasilenkia su entropijos dėsniu, t. y. vyksta entropijos mažėjimo kryptimi. Tai galime pamatyti, pavyzdžiui, stebėdami pro mikroskopą koloidinių dalelių judėjimus. Visas dalykas yra tas, kad prasilenkimas su entropijos dėsniu yra mažo tikimumo įvykis, bet ne negalimas.

Priežastingumo dėsnis niekuomet nebuvo įrodytas. Jis ir neįrodomas todėl, kad negalima matyti ir sekti atskirų molekulių arba atomų judėjimų. Jeigu galėtume sekti atskiros molekulės judėjimus, tai pamatytume, kaip jos judėjimai atsiliepia kitų molekulių judėjimams. Tada konstatuotume priežastingumo santykį. Šiaip jau priežastingumo principas yra tik patogus postulatas. Kiekviena dinaminė sistema susideda iš ištisos grandinės akcijų bei atmainų, kurios seka viena kitą. Mes fiksuojame dvi artimiausias gretimas akcijas arba tų akcijų sudarytas atmainas ir sakome, kad ta akcija, kuri pirmauja, yra priežastis, o ta, kuri

seka, padarinys, arba efektas. Bet tokiais atvejais visuomet iškyla esminės arba galutinės priežasties klausimas, ir tada grandinei nėra nei pradžios, nei galo. Be to, mes labai dažnai nepastebime ir negalime pastebėti tarpinių atmainų tarp dviejų gretimų atmainų. Taigi laikydami vieną akciją bei atmainą priežastimi, o po jos einančią — efektu, mes elgiamės itin savavališkai. Bet tai mums patogu formaliais sumetimais, ir tai neesminis dalykas.

Iš čia padarytos trumpos apžvalgos matome, kad šių dienų fizikos pasaulis labai neramus, pilnas griežtų prieštaravimų ir didelių neaiškumų. Todėl gal ir netenka stebėtis, kad kai kas iš mokslininkų, ypač iš didžiųjų astronomų, ima ieškoti dingusio Visatos Kūrėjo, tačiau užmiršdami, kad jis dingo ne kieno kito, o pačių astronomų pastangomis.

Reikšminga, kad mechanistinės teorijos krizė paskatino šių dienų filosofus ir mokslininkus Visatoje ieškoti dvasinio prado. Vis dažniau ir dažniau tenka susidurti su nuomone, kad Visata turi ir materialinį, ir dvasinį aspektą.

PROTO SUVARŽYMAI BEI JO ŠALIŠKUMAS

Mokslas yra žmogaus proto padarinys, ir todėl netobulumai pareina visų pirma nuo netobulo proto veikimo. Fizinė arba fiziologinė psichologija išaiškina, ką proto veiksmui reiškia jutimo organai, per kuriuos išorės pasaulio stimulai pasiekia protą. Bet ne mažesnę įtaką proto veikimui turi individualūs ir socialiniai paveldėti proto ypatumai ir polinkiai. Naujoji psichologija nedvejotinai įrodė, kad proto veikimo kryptį nulemia gyvuliški apetitai ir emocijos, papročiai ir tradicijos. Gyvuliško proto veikimui vadovauja geismai, baimė ir gobšumas. Ir žmogaus proto veikimas visuomet patiria didesnę ar mažesnę šitų jausmų įtaką. Nuo jų labai dažnai pareina protavimo pakraipa ir protavimo rezultatai bei sprendimai. Bet žmogaus protas yra dar smarkiai suvaržytas socialinės aplinkos, papročių, tradicijų ir viešosios opinijos. Naujoji psichologija tvirtina, kad žmogaus protas turi socialinių paveldėtų apriorinių sprendimų. Todėl žmogus protaudamas neišvengiamai prie šitų sprendimų prieina. Paprastai žmogaus, kaip ir gyvulio, protas prieina prie tokių išvadų, kurios yra patogios, reikalingos arba naudingos, kad išvengtų konflikto su socialine aplinka, kad užtikrintų išsilaikymą. Tai biologinė proto paskirtis. Šita prasme protas iš tikrųjų yra tik labai efektyvi priemonė, kad individas laimėtų kovoje dėl būvio, kad sėkmingai prisitaikytų prie aplinkos. Taigi kalbos apie proto laisvę ir jo bešališkumą neturi jokio pagrindo. Laisvas, nesuinteresuotas, bešališkas pro-

tas yra tik idealas, nuo kurio dabarties žmogus yra labai toli. Net ir moksliškai išlavintas ir nusiteikęs protas nėra visai laisvas nuo paminėtų čia suvaržymų. Tačiau galima sutikti, kad mokslo srityje protas pasižymi palyginti didesne laisve ir didesniu bešališkumu negu kitose gyvenimo srityse.

Vis dėlto ta emocija, kuri verčia žmogų domėtis naujais dalykais nepriklausomai nuo to, ar šitie dalykai naudingi, ar kenksmingi, kuri verčia žmogų ieškoti nuotykių ir išveda jį iš gyvenimo rutinos, – ne egoistinė emocija, bet benaudė ir bešališka. Tai smalsumo emocija, nesvetima ir aukštesniems gyvuliams.

Šita emocija yra viena iš svarbiausių žmogaus dvasinės ir medžiaginės pažangos priežasčių. Bet laisvas šitos emocijos veikimas trukdomas anksčiau minėtų kitų emocijų ir impulsų. Pavyzdžiui, baimė ir gobšumas visuomet nukreipia gyvulio dėmesį nuo biologiškai jam jokios vertės neturinčių arba nuo pavojingų objektų tokių objektų link, kuriais galima numalšinti alkį arba patenkinti kitus gyvuliškus apetitus.

Tas pats ir su žmogumi. Tiesa, žmogaus smalsumo emocijos veikimo sritis yra daug didesnė negu gyvulių, bet užtat daugiau ir įvairių veiksnių, suteikiančių tam tikrą egoistinę, savanaudę pakraipą žmogaus smalsumui. Žmogų šia prasme veikia ne tik gyvuliška baimė ir gobšumas, bet ir nemaža socialinių veiksnių.

Dėl nurodytų čia priežasčių neegoistinis, benaudis ir bešališkas protavimas yra labai retas atsitikimas. Paprastai žmogaus protas domisi reikalingais, naudingais bei patogiais dalykais ir ignoruoja visa kita. Jo protavimui vadovauja jo noras. Jis suranda, ko nori ir ko ieško. Bet Buda sako, kad noras yra iliuzijos priežastis. Taigi norų vadovaujamo žmogaus protavimo rezultatai yra visuomet iliuzoriniai. Todėl ir žmogaus proto iki šiol sukurtas Visatos vaizdas yra iliuzorinis, tik iškreipta realybė.

Pažvelgsime dar trumpai, kaip žmogaus protas konstruoja Visatos vaizdą. Kaip jau anksčiau sakyta, šių dienų fizika pripildo visą erdvę įvairios rūšies energijos, įvairių įvairiausio dažnumo, įvairių įvairiausių ilgių bangų radiacijos. Be energijos radiacijos, fizinėje Visatoje nieko kito nėra. Visokie kieti, skysti ir dujiniai kūnai, garsai, spalvos, kvapai yra tik žmogaus jutimo organų, ypatingų radiacijos rūšių veikiamų, ir žmogaus proto selektyvaus veikimo rezultatas. Radiacijos energija yra, taip sakant, medžiaga, iš kurios protas konstruoja savo Visatos vaizdą.

Tik labai maža šitos radiacijos dalis veikia mūsų jutimo organus. Pavyzdžiui, mūsų akį veikia tik labai trumpos matomosios šviesos bangos, apimančios tik vieną vibracijų oktavą nuo raudonosios iki violetinės šviesos imtinai. Yra dar didelė sritis bangų,

trumpesnių negu violetinė šviesa. Tai ultravioletiniai ir X spinduliai, kurie neveikia mūsų akies, bet veikia fotografinę plokštelę. Antra vertus, raudonai šviesai artimiausios, bet ilgesnių bangų vibracijos irgi priklauso nematomai šviesai. Tai infraraudonosios, arba šiluminės, bangos, kurios veikia tam tikrus mikroskopinius organus, gausiai išbarstytus mūsų kūno paviršiuje, odos viršutiniame sluoksnyje. Šitos infraraudonosios bangos daro šilumos įspūdį. Infraraudonosios bangos, apimančios keletą oktavų, pereina į ilgųjų bangų sritį, kurios tiesiogiai mūsų jutimo organų neveikia. Tai labai didelė radijo bangų sritis. Yra dar palyginti ilgų bangų, kurias sudaro dujinių, skystų ir kietų kūnų vibracijos. Šitos vibracijos veikia mūsų klausos organą ausį ir duoda garso įspūdį. Pagaliau kai kurios molekulių vibracijos veikia mūsų lietimo organus, irgi gausiai, bet nevienodai išbarstytus mūsų kūno paviršiuje. Šitos vibracijos sudaro lietimo, slėgimo, kietumo ir minkštumo bei švelnumo įspūdžius.

Taigi iš visos neapsakomai gausios energijos, kuri užpildo erdvę, tik labai maža dalis pasiekia mūsų protą. Todėl mūsų proto sukurtas fizinės Visatos vaizdas neišsamus, labai apribotas ir dalinis.

Kaip jau sakyta, fizinėje Visatoje nėra nei kietų kūnų, nei skystų bei dujinių, nėra nei garsų, nei spalvų. Yra tik vibracijos. Iš tų vibracijų žmogaus protas sudaro kūnus, garsus, spalvas ir t. t. Pavyzdžiui, kada mūsų akį veikia tam tikro dažnumo (tam tikro bangos ilgio) matomosios šviesos vibracijos, tai per labiau išorines akies dalis šitos vibracijos pasiekia labai švelnios ir smulkios struktūros tinklelį, vadinamą retina (tinklaine), kuris sudaro akies užpakalinę dalį. Šitas tinklelis gausiai aprūpintas ypatingais mikroskopiniais kūneliais — kolbutėmis ir lazdelėmis. Nuo visų šitų kūnelių eina labai ploni nervų pluošteliai, kurie sudaro palyginti stambų nervų pluoštą — regėjimo nervą. Šitas nervas baigiasi regėjimo centre pilkojoje smegenų medžiagoje, užpakalinėje smegenų dalyje. Kada matomosios šviesos vibracijos pasiekia retiną, tai jos veikia ypatingą šviesai jautrų dažą, akies purpurą, kuris yra anksčiau minėtose retinos lazdelėse, ir sukelia fotocheminę šito purpuro atmainą, o dažo fotocheminė atmaina nervų pluošteliuose sudaro elektros sroves. Šitos srovės sueina regėjimo nerve ir per jį skleidžiasi toliau, kol pasiekia regėjimo centrą (šito centro nereikia įsivaizduoti kaip taško, tai tam tikra apčiuopiama pilkosios smegenų medžiagos dalis). Bet dabar čia įvyksta tikras stebuklas: šviesos vibracijos virsta, sakykime, raudona arba kita kokia spalva. Mes sakome stebuklas todėl, kad vibracijų transmutacija į spalvas mums visai nesuprantama. Šitos transmutacijos

mechanizmas iki šios dienos pasilieka didelė paslaptis. Vibracijos pasiekia kažkokį slenkstį pilkojoje smegenų medžiagoje, kuris griežtai perskiria fizikos ir psichikos sritis. Panašiai ir kitos rūšies vibracijos, kurios veikia mūsų ausį, virsta garsais, kitos vėl, kurios veikia mūsų lietimo organus, virsta šilumos, spaudimo, kietumo pojūčiais ir panašiai. Taigi protas iš vibracijų kuria garsus, spalvas, kūnus ir t. t. Šitoje kūryboje protas koreguoja ir suderina vienų jutimo organų veikimo rezultatus su kitų jutimo organų veikimo rezultatais. Pavyzdžiui, retinoje susidaro atvirkščias išorės pasaulio daiktų vaizdas, o mes matome juos stačius. Kūdikis iš pradžios ir mato visus daiktus atvirkščius. Jam reikia pašliaužioti asloje, pabūti po stalais ir suolais, pačiupinėti, palaižyti, paspaudyti ir palankstyti, apskritai įvairiai pamanipuliuoti daiktais įvairiose padėtyse, kol jis pradeda stačiai matyti ir tinkamai percepuoti formą. Jam reikia įgyti pakankamai prityrimo visais savo jutimo organais ir išmokti jų veikimo rezultatus koordinuoti.

Šitaip bendrais bruožais protas kuria Visatos vaizdą. Aišku, kad šitaip sukurtas Visatos vaizdas labai netobulai vaizduoja realybę, ypač atsižvelgiant į anksčiau paminėtus proto silpnumus, į jo didelį šališkumą. Vienas iš didžiųjų šių dienų Anglijos astronomų — Artūras Edingtonas protą vadina pasakų pasakotoju.

Tik ką pastebėjome, kad negalima atskirti tiriamojo objekto nuo tyrinėtojo, kad jiedu yra glaudžiai susieti ir sudaro tam tikrą visumą. Iš to, kas šiame skyriuje pasakyta apie proto veikimą, eina, kad protas yra taip giliai įklimpęs fizinėje Visatoje, taip joje paskendęs, kad sunku pasakyti, kur baigiasi išorės pasaulis ir kur prasideda individualizuotas protas. Tokiam protui sunkiau atsipalaiduoti nuo fizinės Visatos negu prilipusiai musei nuo musių popieriaus. Todėl kalbos apie žmogaus protą, laisvai ir objektyviai iš šalies stebintį Visatos fenomenus, yra tik pasakos.

Reikalingos milžiniškos, antgamtiškos pastangos, kad individualizuotas protas galėtų atsipalaiduoti nuo fizinės Visatos. Gal tai ir galima išimtinai kilnios dvasios ir stiprios valios žmonėms. Prie tokių žmonių priklauso didieji Katalikų bažnyčios ir budizmo mistikai. Galima tikėti, kad jie turėjo Didžiosios realybės vizijas.

EPILOGAS. KAS DARYTI?

Keldamas šitą klausimą, aš turiu galvoje ne tiek ekonominį ir politinį dabarties chaosą, kiek intelektualinio ir moralinio gyvenimo suirimą, nes, mano įsitikinimu, pasaulinės krizės likvida-

vimas negalimas be intelektualinio ir etinio žmogaus gyvenimo sutvarkymo ir atnaujinimo. Bet tai labai komplikuotas ir sunkus uždavinys. Jam išspręsti nėra panacėjos. Čia reikia didelių pastangų ir daug laiko, gal keleto generacijų gyvenimo.

Mes matėme, kad antropomorfinė pasaulėžiūra ir mechanistinė teorija nustojo autoriteto, nes nebeatitinka mokslo pasiekto žinojimo laipsnio. Dėl stokos vientisos pasaulėžiūros, apimančios visą žmonijos žinojimo sritį, ne tik mokslinį žinojimą, pakriko ir etinis žmonijos gyvenimas. Taigi reikalinga nauja etika ir tos etikos sankcija, nauja kosmologija, pagrįsta visu žmonijos žinojimu, moksliniu, meniniu ir religiniu, nes tik toksai žinojimas tegali duoti išsamesnį Visatos vaizdą, tikriau pavaizduoti realybę.

Tačiau žinomų faktų dar toli gražu neužtenka naujai kosmologijai sukurti. Reikia dar daugiau naujų faktų, reikia dar smarkiai praplėsti žmogaus žinojimą. Vadinasi, reikia ne mažiau laisvės ir mokslo, bet daugiau.

Tačiau žmogaus žinojimo praplėtimas neįmanomas be gilaus žmogaus proto perauklėjimo. Pastarajame skyrelyje matėme, kad žmogaus protas nelaisvas, jo veikimas slegiamas individualinių ir socialinių paveldėtų suvaržymų ir silpnumų, kurie jo veikimui suteikia labai individualią ir egoistinę pakraipą. Žmogaus protas turi didelį įgimtą palinkimą pataikauti sau ir teisinti smurto ir brutalios jėgos žygius. Jis — didelis pataikūnas. Todėl suprantama, kad Martynas Liuteris žmogaus protą kvalifikavo kaip didelę prostitutę. Aišku, kad šitokie proto polinkiai smarkiai apsunkina tikrų, neiškraipytų faktų nustatymą ir tiesos ieškojimą. Tačiau proto išvadavimas, jo atpalaidavimas nuo slegiančių suvaržymų ir silpnumų neįmanomas be pagrindinės dabar veikiančios auklėjimo ir mokymo sistemos reformos. Tai ilgas ir sunkus kelias, ypač atsižvelgiant į tai, kad mokyklos reforma, nesusieta su radikaliomis socialinio gyvenimo permainomis, darosi praktiškai nereikšminga. Tačiau tuo keliu reikia eiti, nes alternatyva — civilizacijos ir žmonijos žlugimas. Žmonijos išganymą laiduoja tik švarus, bešališkas ir sąžiningas protas.

Auklėjimu galima sustiprinti ir patobulinti žmogaus jutimo organų veiklą ir išplėtoti naujus proto gabumus ir naujus percepcijos būdus, kaip, sakysime, telepatija. Bet tai reiškia žmogaus patyrimų ir žinojimo praplėtimą.

Bet kas daryti, kol viso to nėra? Reikia stengtis, kad ir pamažu, realizuoti tai, ko dar nėra, bet ko gyvenimas reikalauja. Reikia etinį gyvenimą pradėti tvarkyti pagal esamą faktinį žinojimą ir kurti naują kosmologiją. Žodžiu, reikia neatidėliojant

pradėti naują statybą su turima statybine medžiaga, žinant iš anksto, kad šitos medžiagos neužteks ir kad statyba užsitęs.

Visų pirma turiu čia galvoje neatidėtiną mokslinės kūrybos rezultatų sintezę. Šių dienų mokslas yra susiskaldęs į daugybę specialybių, tarp kurių dažnai nėra jokio kontakto. Taigi specialistų darbo rezultatų sintezė yra būtina. Bet specialistai užvis mažiau tinka sintezei padaryti. Specialistas nuodugniai pažįsta savo sritį, bet šita jo sritis yra labai ribota. Be to, specialistas dažnai turi menką supratimą net apie artimiausias jo sričiai kitas specialias sritis. Tuo tarpu svarbūs išradimai visuomet pasitaikydavo ir dabar pasitaiko prie skirtingų specialybių ribos. Taigi čia minimai sintezei padaryti reikalingas naujas tipas mokslininko filosofo, sugebančio asimiliuoti įvairių specialybių medžiagą ir padaryti esmines išvadas. Gerą bendrą išsilavinimą turinti inteligentija čia gali daug padėti. Kitaip sakant, šitomis pastangomis turi būti atstatyta kadaise buvusi, bet XIX šimtmečio mokslininkų atmesta gamtos mokslų filosofija, kurios didelis reikalas šiandien yra labai jaučiamas.

Kaip jau anksčiau pasakyta, gamtos mokslai, ypač fizika ir chemija, yra daug smarkiau išsiplėtoję negu psichologija ir socialiniai mokslai. Tuo tarpu visuomenė ir valstybė palyginti gausiai aprūpina lėšomis fiziką ir chemiją ir labai mažai remia psichologiją. Atsižvelgiant į tai, kad socialiniai mokslai remiasi psichologija ir kad tolimesnė gamtos mokslų, fizikos ir chemijos pažanga reikalinga yra mokslinio pažinimo proceso išaiškinimo, reikia paskatinti psichologijos augimą, skiriant psichologiniams tyrinėjimams ir socialiniams mokslams daug daugiau lėšų, negu tai buvo daroma iki šiol. Be psichologijos negalima ir gamtos mokslų visiška sintezė.

Šia proga pažymėsime, kad įvairių mokslų sintezės reikalą vienas iš pirmųjų iškėlė plačiai žinomas anglų rašytojas H. G. Wellsas. Jo žinomas veikalas „Outline of History" (Istorijos apžvalga) ir kolektyvinis veikalas, prie kurio jis daug prisidėjo, būtent „History of Life" (Gyvybės istorija) turi šitą tikslą. Tos pačios rūšies yra ir vienas iš jo paskutinių veikalų „The Work, Wealth and Happiness of Mankind" (Žmonijos darbas, turtas ir laimė). Pastaruoju laiku Wellsas tarp mokslininkų ir šiaip jau inteligentų varo gyvą propagandą primygtinai kviesdamas juos sudaryti naują enciklopediją, kuri apimtų visą žmonijos žinojimą.

Paminėsime čia dar pastaruoju laiku išgarsėjusį originalų Anglijos mokslininką filosofą Geraldą Heardą, kuris irgi yra atsidėjęs mokslų sintezės problemai. Paskutinis jo šia tema parašytas veikalas — tai „The Third Morality" (Trečioji moralė).

Pagaliau prie šitos rūšies darbų priklauso ir Lietuvos piliečio, nuolat gyvenančio Lietuvoje žemaičio Liudviko Krolio rusų kalba parašytas ir 1937 m. išspausdintas veikalas „Osnovanija biosofii“ (Biosofijos pagrindai, 2 tomai, komisininkas — Spaudos fondas). Tai originalus ir rimtas veikalas, viso žmogaus gyvenimo galvojimo vaisius, kuriame labai konsekventiškai yra išdėstyta monistinė Visatos koncepcija.

Taigi naujos kosmologijos kūrybos darbas yra jau, galima sakyti, rimtai pradėtas.

Evoliucijos būvyje aikštėn išėjo dvasinis Visatos aspektas. Jis ypatingai pasireiškė paskutiniame evoliucijos padariny — žmoguje, iš pradžios silpnai, paskum vis stiprėdamas. Medžiaginis ir dvasinis Visatos aspektai — pagrindinis faktas, kuriuo privalo remtis naujoji kosmologija. Ar tie du aspektai ilgainiui susilies į vieną, kaip tiki monistai, šiandien sunku būtų pasakyti.

Atsižvelgiant į dvasinį Visatos aspektą, gamtos mokslų ir net psichologijos ir socialinių mokslų duomenų naujai kosmologijai sukurti dar neužtenka, nes visi šitie mokslai vaizduoja tik dalį realybės. Žymią realybės dalį, gal didžiąją dalį, vaizduoja meno kūryba, religiniai išgyvenimai ir religinė mintis. Naujoji kosmologija privalo sunaudoti ir šitų dviejų žmogaus dvasinės kūrybos sričių duomenis, kad apimtų kiek galima daugiau realybės. Taigi mokslų sintezės rezultatų suderinimas su meninio ir religinio patyrimo rezultatais naujajai kosmologijai yra būtinas.

Iš viso to aišku, kad naujo etinio gyvenimo išvystymas ir naujos kosmologijos sukūrimas yra milžiniškas darbas, kuriam atlikti vien tik mokslininkų, filosofų ir šiaip jau inteligentų pastangų neužtenka. Čia reikia šaukti talkon visus, nes ir paprastų žmonių gyvenimo patyrimai ir jų etinio gyvenimo praktika tai naujai kūrybai turi savo reikšmės. „Išminčius — dar ne mokytas, mokytas — dar ne išminčius“, kaip sako didelis Kinų išminčius Lao Tsu.

1. Tėvai Natalija ir Vincas Čepinskiai

2. V. Čepinskis — Šiaulių gimnazijos mokinys. Apie 1896 m.

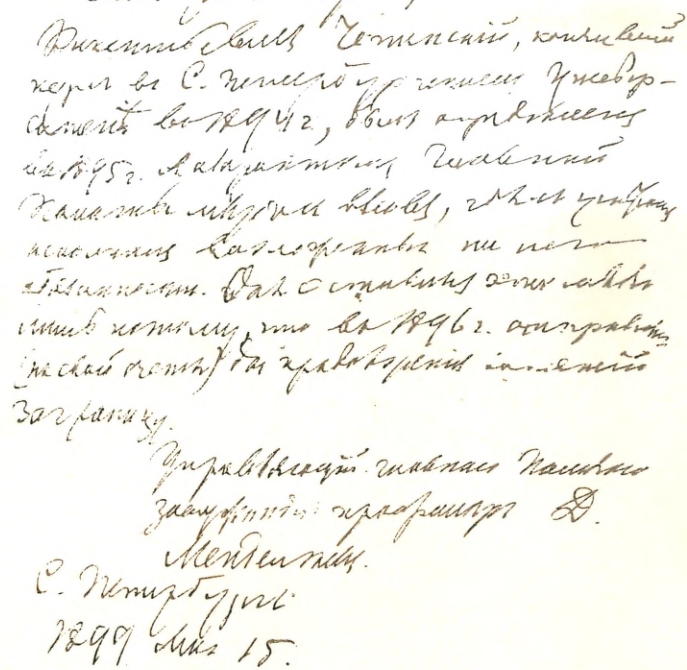

3. 4. D. Mendelejevo ir H. F. Vėberio atsiliepimai apie V. Čepinskį (1899)

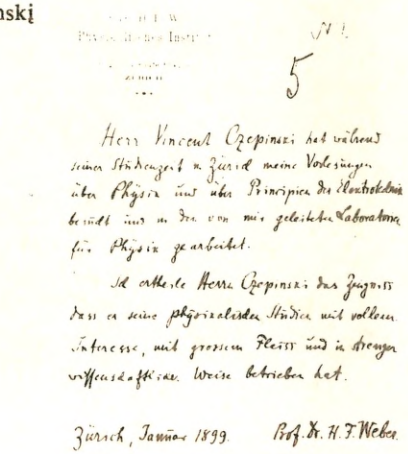

5. Šeimoje (apie 1900 m.) Sėdi: Elzbieta, motina, tėvas, stovi: Natalija, Vincas, Monika (ar Ona?), Elena, Jonas

6. Žmona Marija Čepinskienė-Korš su sūnumi Vincu

7. Prie Liepojos komercijos mokyklos. Apie 1911 m.

8. Liepojoje (?). Apie 1912 m.

9. V. Čepinskis. Apie 1912 m.

10. Lietuvos universiteto profesūra (1922): pirmoje eilėje iš kairės pirmas J. Eretas (?), trečias Maironis, toliau: A. Jakštas-Dambrauskas, J. Skvireckas, V. Čepinskis, J. Šimkus, B. Čėsnys, P. Jodelė, P. Avižonis, M. Biržiška, P. Leonas (?), Z. Žemaitis, L. Vailionis (?)

11. Pirmasis Lietuvos universiteto Senatas (1922). Iš kairės į dešinę: Z. Žemaitis, M. Biržiška, P. Jodelė, prorektorius V. Čepinskis, rektorius J. Šimkus, B. Čėsnys, P. Avižonis, P. Būčys, P. Leonas

12. Fizikos-chemijos instituto sklype. Apie 1925 m.
Iš kairės: (?), T. Ivanauskas, H. Ivanauskienė, F. Butkevičius, V. Čepinskis, (?), O. Mašiotienė(?), P. Mašiotas (?), (?), Z. Žemaitis

13. Fizikos-chemijos instituto statyboje (1925). Pirmoje eilėje iš dešinės: A. Smetona, P. Juodakis, V. Čepinskis

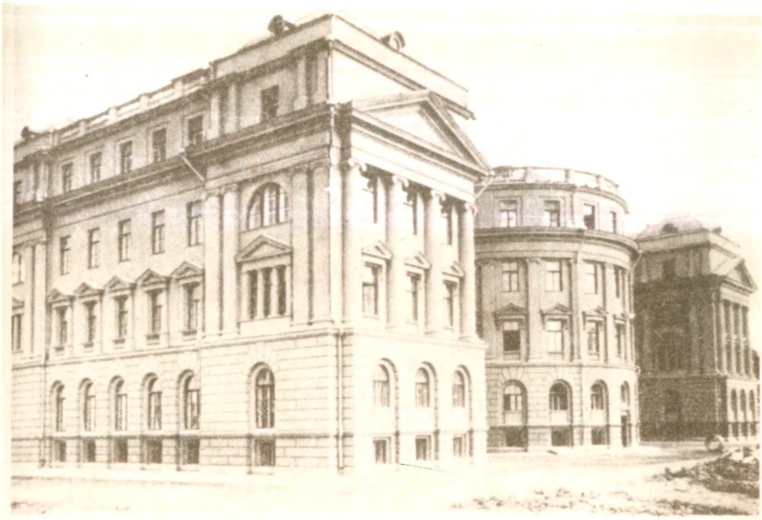

14. Fizikos-chemijos instituto rūmai (1931)

Respublikos prezidentas A. Smetona apžiuri Fizikos ir Chemijos institutą.

15. Fizikos-chemijos instituto atidaryme (1931). Iš kairės: (?), Z. Žemaitis, V. Čepinskis, K. Sleževičius, A. Smetona, P. Jodelė, švietimo ministras K. Šakenis, S. Dirmantas, K. Vasiliauskas, (?), J. Šimoliūnas, (?), J. Indriūnas, (?)

Sėdi iš kairės į dešinę: V. Krėvė-Mickevičius — Humanit. Mokslų f-to dekanas, P. Leonas — Teisių f-to dekanas, Bl. Česnys — prorektorius, V. Čepinskis — rektorius, P. Raudonikis — U-to sekretorius, Vl. Lašas — Medicinos f-to dekanas, Pr. Kuraitis — Teol.-Filos. f-to dekanas; stovi iš kairės į dešinę: Z. Žemaitis — Matem.-Gamtos f-to dekanas, K. Vasiliauskas — Technikos f-to dekanas, K. Kurnatauskas — Evangelikų Teologijos f-to dekano pavaduotojas.

16. 1929—1932 m. Lietuvos universiteto Senatas

17. Laboratorijoje su asistentais ir diplomantais (1934). Sėdi iš kairės: J. Kazlauskas, prof. V. Čepinskis, A. Kriukelis, stovi: J. Janickis, J. Matulis

18. V. Čepinskis (1931)

19. V. Čepinskis (1931)

20. V. Čepinskis (1933)

21. Su universiteto dėstytojais ir studentais (1937). Pirmoje eilėje antras iš kairės J. Janickis, septintas — B. Urbelis, antroje eilėje trečias iš kairės I. Končius, ketvirtas Z. Žemaitis, šeštas A. Purėnas, toliau V. Čepinskis, J. Matulis, A. Zubrys.

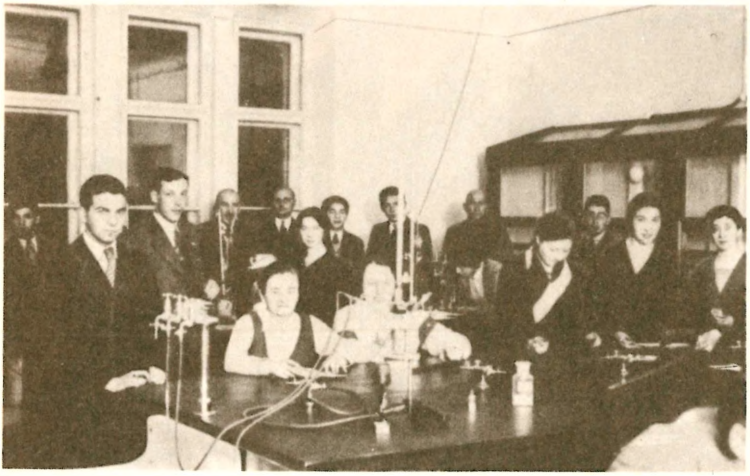

22. Laboratorijoje. Apie 1932 m.

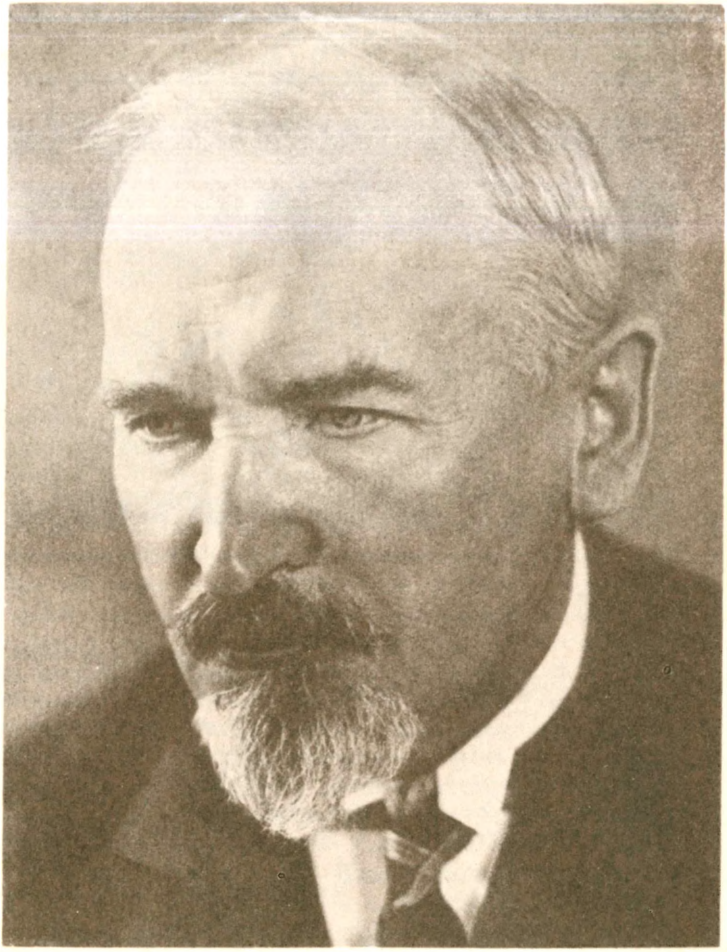

23. V. Čepinskis (1932)

24. V. Čepinskio, M. Čepinskienės ir J. Čepinskio kapas Kauno Petrašiūnų kapinėse

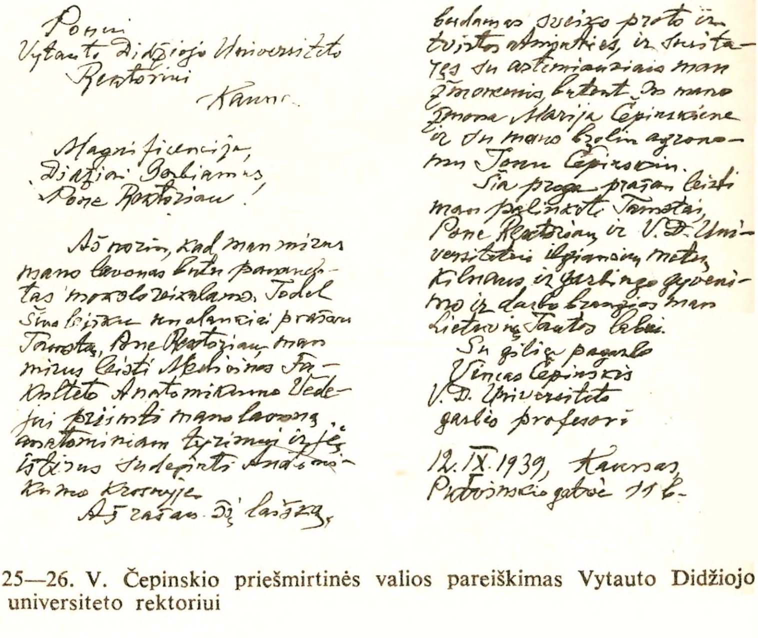

Ponui
Vytauto Didžiojo Universiteto
Rektoriui
Kaune.

Magnificencija,
Didžiai Gerbiamas,
Pone Rektoriau!

Aš noriu, kad man mirus
mano lavonas būtų panaudo-
tas mokslo reikalams. Todėl
šiuo laišku maloniai prašau
Tamstą, Pone Rektoriau, man
mirus leisti Medicinos Fa-
kulteto Anatomikumo Vedė-
jui priimti mano lavoną
anatominiam tyrimui ir jį
ištirus sudeginti Anatomi-
kumo krosnyje.
Aš rašau šį laišką,
būdamas sveiko proto ir
tvirtos atminties, ir susita-
ręs su artimiausiais man
žmonėmis, būtent su mano
žmona Marija Čepinskiene
ir su mano broliu agrono-
mu Jonu Čepinskiu.
Šia proga prašau leisti
man palinkėti Tamstai,
Pone Rektoriau ir V. D. Uni-
versitetui ilgiausių metų,
kilnaus ir garbingo gyveni-
mo ir darbo brangios man
Lietuvių Tautos labui.
Su gilia pagarba
Vincas Čepinskis
V. D. Universiteto
garbės profesorius

12. IX. 1939, Kaunas,
Putvinskio gatvė 11 b.

25—26. V. Čepinskio priešmirtinės valios pareiškimas Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui

V. ČEPINSKIO SPAUSDINTŲ DARBŲ SĄRAŠAS

MOKSLO DARBAI

1. Über die Änderung der freien Energie bei geschmolzenen Halogenverbindungen einiger Schwermetalle // Zeitschrift für anorganische Chemie. 1899. Bd. 19. S. 208—282.

2. О свободной энергии галойдных соединений некоторых тяжелых металлов при высокой температуре // Журнал русского физико-химического общества. Часть Химическая. 1899. Т. 31, вып. 3. С. 315—320.

3. О влиянии электровозбудительной силы газовой цепи водород-серная кислота—кислород // Журнал русского физико-химического общества. 1901. Т. 33, вып. 2. С. 170.

4. Einige Messungen an Gasketten // Zeitschrift für anorganische Chemie. 1902. Bd. 30, Heft 1. S. 1—17.

5. Роль аккумулятора в деле электрического освещения вагонов и система инженера Викарино // Труды второго Всероссийского электро-технического съезда в 1901—1902 г. в Москве. СПб., 1903. Т. 4. С. 263—276.

6. Ioninių reakcijų entropės atmainų paprastumas // VDU Matematikos-gamtos fakulteto darbai. 1934. T. 8. Fizikos bei chemijos skyrius. P. 3—50; Tas pat. K., 1933. 48 p.

KNYGOS, BROŠIŪROS, STRAIPSNIŲ ATSPAUDAI

1. Г. Вашингтон: Его жизнь, военная и общественная деятельность: Биографический очерк. СПб., 1896. 96 с.; 2-е изд. 1898.

2. Fizikos paskaitos. K., 1923—1926. Sk. 1: Mechanika. 1923. 102 p. Sk. 2: Skysčiai ir dujos (hidrodinamika ir aerodinamika). 1923. 111 p. Sk. 3: Šilima. 1924. 187 p. Sk. 4—5: Bangų mokslas. Garsas. 1924. 177 p. Sk. 6: Šviesa. 1925. 298 p. Sk.7: Magnetizmas ir elektra. 1926. 466 p.

3. Atomas: (Elektrinė materijos teorija). K., 1925. 65 p.; Tas pat: Kosmos. 1924. Nr. 4. P. 327—350; 1925. Nr. 1. P. 1—14; Nr. 2. P. 65—74; Nr. 3. P. 113—124.

4. Demokratija ir diktatūra. Šiauliai. 1927. 56 p.; Tas pat: Kultūra. 1927. Nr. 5—6. P. 241—248; Nr. 7—8. P. 344—354.

5. Izaokas Newton'as, 1642—1727—1927. K., 1927. 17 p.; atspaudas iš: Kosmos. 1927. Nr. 10—11. P. 361—377.

6. Demokratija, bolševizmas ir fašizmas. Šiauliai, 1928. 48 p.; Tas pat: Šių dienų visuomenės ideologinės kryptys // Kultūra. 1927. Nr. 9—10. P. 401—406; Nr. 11—12. P. 451—461.

7. Elektroninė valentingumo teorija. K., 1928. 88 p.

8. Fizinė chemija. Klaipėda; K., 1928—1933. D. 1: Termodinamika. Klaipėda, 1928. 198 p. D. 2: Chemiškos pusiausvyros mokslas. Klaipėda,

1930. 367 p. D. 3: Chemijos kinetika ir fotochemija. K., 1930. 280 p. D. 4: Elektrochemija. K., 1933. 360 p.

9. Pierre Eugène Marcelin Berthelot: Jo gyvenimo ir darbų bendra apžvalga (1827.X.25—1907.III.18): 100 metų gimimo sukaktuvėms pažymėti. K., 1928. 20 p.; Atspaudas iš: Kosmos. 1928. Nr. 2. P. 58—79.

10. Religija ir mokslas. K., 1928. 32 p.

11. Laisva ir suvaržyta energija. K., 1929. 23 p.; Atspaudas iš: Kosmos. 1929. Nr. 9. P. 305—327.

12. Materija ir energija. K., 1931. 18 p.; Atspaudas iš: Kosmos. 1930. Nr. 8. P. 247—264.

13. Ioninių reakcijų entropės atmainų paprastumas. K., 1933. 48 p.; Tas pat: Vytauto Didžiojo Universiteto Matematikos-gamtos fakulteto darbai. 1934. T. 8. Fizikos bei chemijos skyrius. P. 3—50.

14. Gyventojų problema skaičiaus ir kokybės atžvilgiu. K., 1935. 47 p. Tas pat: Kultūra. 1935. Nr. 9. P. 499—506; Nr. 10. P. 571—584; Nr. 11. P. 633—643; Nr. 12. P. 697—707.

15. Mokslinės tiesos problema. K., 1935. 20 p.; Tas pat: Židinys. 1935. Nr. 1. P. 3—19; Nr. 2. P. 156—165.

16. Branduolio chemija: Trumpa dirbtinės elementų transmutacijos ir dirbtinio radioaktingumo apžvalga. K., 1937. 52 p.; Tas pat: Natūralus radioaktingumas ir atomo struktūros problema // Kosmos. 1937. Nr. 1—3. P. 27—33; Dirbtinė elementų transmutacija // Kosmos. 1937. Nr. 4—6. P. 58—80; Nr. 7—9. P. 97—115.

17. Lord Rutherford of Nelson. K., 1938. 14 p.; Atspaudas iš: Kosmos. 1938. Nr. 1—3. P. 81—84.

VERTIMAI

1. За Атлантическим океаном: Путевые впечатления Л. Кржвицкого / Пер. с польск. В. Чепинского // Божий мир. 1896. № 1. С. 60—92; № 2. С. 87—112; № 3. С. 38—66; № 4. С. 63—86; № 5. С. 55—89; № 7. С. 84—101; № 8. С. 74—103.

2. *Гретц Л.* Электричество / Пер. с нем. В. Чепинского. СПб., 1900. 253 с.

3. *Томпсон С.* Свет видимый и невидимый / Пер. с англ. В. Чепинского. СПб., 1900. 192 с.

4. *Sulliwan J. W. N.* Mokslas: nauja apžvalga [Science: A New Outline] / Vertė iš anglų k. prof. V. Čepinskis. K., 1937. 296 p.

STRAIPSNIAI, PRANEŠIMAI, KALBOS

1. История древних религий (A. Mensies „History of Religion". London, 1895) // Образование. 1896. № 10. С. 21—35; № 11. С. 11—25.

2. О хлебе из камня // Годовой отчет Либавского коммерческого училища за 1904—1905 уч. г.: Прилож. к отчету. Либава, 1905. С. 59—77.

3. Из Литвы // Страна. 1906. 21 февр. (6 марта). Parašas: Миндовес.

4. О конституционно-католической партии Литвы и Белоруссии // Страна. 1906.8 (21) марта. Parašas: Миндовес.

5. Выборы в Государственную Думу в Ковенской губернии // Страна. 1906. 2(15) апр. Parašas: Миндовес.

6. Liepojus. Žmogaus meilė ir kunigas // Žarija. 1907. Geg. 30 (Birž. 12). Nr. 1. P. 10. Parašas: V. Č-as.

7. Liepojus. Kultūriškasai centras // Žarija. 1907. Liepos 4 (17). Nr. 2. P. 30. Parašas: V. Č-s.

8. Liepojus. [Mes dirbame...] // Žarija. 1907. Liepos 4 (17). Nr. 2. P. 30. Parašas: V. Č-s.

9. Vilniaus Universiteto atgaivinimas // Lietuvos aidas. 1918. Gruod. 14.

10. Lietuvos politinė padėtis užsieniuose // Socialdemokratas. 1920. Gruod. 1, 2, 9, 16, 23, 30.

11. Mokyklos skyrius Lietuvos Respublikos Konstitucijoje // Mokykla ir gyvenimas. 1921. Nr. 6—7(9—10). P. 25—32.

12. [Pasisakymas dėl politinių mažumų teisių] // Pirmojo Seimo stenogramos. K.: Seimo kanceliarija, b. m. 4 pos. 1922. Lapkr. 24.

13. Mokslas // Kultūra. 1923. Nr. 1. P. 5—16.

14. Universiteto uždaviniai // Švietimo darbas. 1923. Nr. 8—9. P. 531—544.

15. Atomas: (Elektrinė materijos teorija) // Kosmos. 1924. Nr. 4. P. 327—350; 1925. Nr. 1. P. 1—14; Nr. 2. P. 65—74; Nr. 3. P. 113—124. Tas pat. K., 1925. 65 p.

16. Chemijos aukso svajonė, arba Mendelejevo periodinės sistemos interpretacija Moseley'o dėsnio šviesoje // Kosmos. 1926. Nr. 2—3. P. 1—80.

17. Demokratija ir diktatūra // Kultūra. 1927. Nr. 5—6. P. 241—248; Nr. 7—8. P. 344—354. Tas pat. Šiauliai, 1927. 56 p.

18. Izaokas Newton'as. 1642—1727—1927 // Kosmos. 1927. Nr. 10—11. P. 361—377; Atspaudas: K., 1927. 17 p.

19. Johann Heinrich Pestalozzi // Kultūra. 1927. Nr. 7—8. P. 358—361; Nr. 9—10. P. 419—422.

20. Šių dienų visuomenės ideologinės kryptys // Kultūra. 1927. Nr. 9—10. P. 401—406; Nr. 11—12. P. 451—461; Tas pat: Demokratija, bolševizmas ir fašizmas. Šiauliai. 1928. 48 p.

21. Didelės fizikos problemos radioaktingumo šviesoje // Kosmos. 1928. Nr. 7—8. P. 289—301.

22. Evoliucija ir revoliucija // Kultūra. 1928. Nr. 5. P. 193—199; Nr. 6. P. 241—247; Nr. 7. P. 307—315.

23. Pierre Eugène Marcelin Berthelot: Jo gyvenimo ir darbų bendra apžvalga (1827.X.25—1907.III.18) // Kosmos. 1928. Nr. 2. P. 58—79; Atspaudas; K., 1928. 20 p.

24. Išradimai ir mokslo progresas // Kultūra. 1929. Nr. 6—7. P. 295—302; Nr. 8. P. 357—366; Nr. 9. P. 420—426.

25. Laisva ir suvaržyta energija // Kosmos. 1929. Nr. 9. P. 305—327; Tas pat // Lietuvos Universitetas 1929—1930 mokslo metais. K., 1930. P. 5—29; Atspaudas: K., 1929. 24 p.

26. Progreso problema // Kultūra. 1929. Nr. 1. P. 1—6; Nr. 2. P. 65—72.

27. Religija ir mokslas // Židinys. 1929. Nr. 1. P. 40—54.

28. Universiteto reformos klausimu // Kultūra. 1929. Nr. 10. P. 465—470; Nr. 11. P. 529—536.

29. Universiteto uždaviniai // Švietimo darbas. 1929. Nr. 8—9. P. 531—544.

30. [Kalba iškilmingame Lietuvos universiteto Tarybos posėdyje Nepriklausomybės šventės ir universiteto aštuonerių metų sukakties proga. 1930.02.16] // Lietuvos Universitetas 1929—1930 mokslo metais. K., 1930. P. 33—40.

31. Materija ir energija // Kosmos. 1930. Nr. 8. P. 247—264; Tas pat // Vytauto Didžiojo Universitetas 1930—1931 mokslo metais. K., 1931. P. 3—28; Atspaudas: K., 1931. 18 p.

32. [Atsakomasis žodis viešame universiteto Senato ir Matematikos-gamtos fakulteto posėdyje, skirtame V. Čepinskio 60-osioms gimimo metinėms paminėti, 1931.05.03] // Vytauto Didžiojo Universitetas 1930—1931 mokslo metais. K., 1931. P. 40—42.

33. Kai kurie šių dienų mokyklos klausimai // Kultūra. 1931. Nr. 8. P. 401—405; Nr. 9. P. 471—475.

34. [Kalba iškilmingame universiteto Tarybos posėdyje J. Jablonskio mirties metinėms paminėti. 1931.03.01] // Vytauto Didžiojo Universitetas 1930—1931 mokslo metais. K., 1931. P. 36—37.

35. [Kalba iškilmingame universiteto Tarybos posėdyje Nepriklausomybės šventės ir VDU devynerių metų sukakties proga. 1931.02.16] // Vytauto Didžiojo Universitetas 1930—1931 mokslo metais. K., 1931. P. 32—35.

36. [Kalba iškilmingame universiteto Tarybos posėdyje Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukakties proga. 1930.10.27] // Vytauto Didžiojo Universitetas 1930—1931 mokslo metais. K., 1931. P. 29—31.

37. [Kalba Vyriausiojo Tribunolo pirmininko prof. A. Krikščiukaičio darbo teisme 40 metų sukakties proga, 1931.04.25] // Vytauto Didžiojo Universitetas 1930—1931 mokslo metais. K., 1931. P. 38—39.

38. Mykolas Faraday'us (Michael Faraday): Trumpas jo gyvenimo ir veiklos atpasakojimas (1791.IX.22—1867.VIII.25) // Kultūra. 1931. Nr. 11. P. 593—606; Nr. 12. P. 664—673.

39. [Kalba iškilmingame universiteto dešimties metų sukakties minėjime. 1932.02.16] // Vytauto Didžiojo Universitetas: Antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16—1932.IX.1) apyskaita. K., 1933. P. 11—20.

40. [Kalba J. V. Goethės šimtųjų mirties metinių minėjimo iškilmėse. 1932.05.09] // Vytauto Didžiojo Universitetas: Antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16—1932.IX.1) apyskaita. K., 1933. P. 142—145.

41. [Sveikinimas žurnalo „Akademikas" redakcijai pirmojo žurnalo numerio pasirodymo proga] // Akademikas. 1933. Nr. 1. P. 2.

42. Universitetui 10-uosius mokslo metus pradedant [Kalba per imatrikuliacijos aktą. 1931.09.15] // Vytauto Didžiojo Universitetas: Antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16—1932.IX.1) apyskaita. K., 1933. P. 130—133.

43. Elementų periodinė sistema šių dienų mokslo šviesoje // Kosmos. 1934. Nr. 1—4. P. 48—76; Tas pat // D. I. Mendelejevo 100 m. gimimo sukaktuvės: Minėjimas Vytauto Didžiojo Universitete 1934 m. vasario mėn 8 d. K., 1934. P. 48—76.

44. Kapitalizmo krizė ir socializmo perspektyvos // Kultūra. 1934. Nr. 1. P. 3—13; Nr. 2. P. 75—82.

45. Socializmas, jo krizė ir perspektyvos // Kultūra. 1934. Nr. 3. P. 131—136; Nr. 4. P. 198—201.

46. Gyventojų problema // Kultūra. 1935. Nr. 11. P. 633—643; Nr. 12. P. 697—707; Tas pat: Gyventojų problema skaičiaus ir kokybės atžvilgiu. K., 1935. P. 24—45.

47. Gyventojų skaičius // Kultūra. 1935. Nr. 9. P. 499—506; Nr. 10. P. 571—584; Tas pat: Gyventojų problema skaičiaus ir kokybės atžvilgiu. K., 1935. P. 1—24.

48. Mokslinės tiesos problema // Židinys. 1935. Nr. 1. P. 3—19; Nr. 2. P. 156—165; Tas pat. K., 1935. 19 p.

49. Vertybės ir civilizacija // Židinys. 1935. Nr. 4. P. 364—376.

50. Autoritetas ir laisvoji mintis // Kultūra. 1936. Nr. 5. P. 323—328; Nr. 6—7. P. 387—392.

51. Autoritetas ir laisvoji mintis moksle // Kultūra. 1936. Nr. 11. P. 645—652; Nr. 12. P. 709—714.

52. Vaclovą Bielskį atsimenant // Kultūra. 1936. Nr. 10. P. 573—580.

53. Dirbtinė elementų transmutacija // Kosmos. 1937. Nr. 4—6. P. 58—80; Nr. 7—9. P. 97—115; Tas pat: Branduolio chemija: Trumpa dirbtinės elementų transmutacijos ir dirbtinio radioaktingumo apžvalga. K., 1937. P. 10—52.

54. Natūralus radioaktingumas ir atomo struktūros problema // Kosmos. 1937. Nr. 1—3. P. 27—32; Tas pat: Branduolio chemija. Trumpa dirbtinės elementų transmutacijos ir dirbtinio radioaktingumo apžvalga. K., 1937. P. 3—8.

55. Taika, karas ir žmogaus prigimtis // Kultūra. 1937. Nr. 1. P. 3—14. Nr. 2. P. 95—104.

56. Lord Rutherford of Nelson // Kosmos. 1938. Nr. 1—3. P. 81—94; Atspaudas: K., 1938. 14 p.

57. Mokslo krizė // Židinys. 1938. Nr. 1. P. 32—46; Nr. 2. P. 189—210.

58. [Sveikinimas „Kosmos" redakcijai žurnalo 20 metų sukakties proga] // Kosmos. 1940. Nr. 1—3. P. 1—3.

KALBOS IR PASISAKYMAI STEIGIAMAJAME SEIME

Steigiamojo Seimo darbai. K.: Seimo kanceliarija, [1920—1922]:
[Konstitucijos projekto klausimais]5 pos. 1920. Geg. 21; 9 pos. 1920. Geg. 31; 10 pos. 1920. Birž. 2; 176 pos. 1922. Vas. 24; 180 pos. 1922. Kovo 8; 181 pos. 1922. Kovo 10; 182 pos. 1922. Kovo 14; 184 pos. 1922. Kovo 17; 185 pos. 1922. Kovo 22; 193 pos. 1922. Bal. 5; 196 pos. 1922. Bal. 10; 198 pos. 1922. Bal. 27; 218 pos. 1922. Liep. 18; 221 pos. 1922. Liep. 11; 222 pos. 1922. Liep. 12; 223 pos. 1922. Liep. 13; 228 pos. 1922. Liep. 21; 230 pos. 1922. Liep. 26; 231 pos. 1922. Liep. 27; 232 pos. 1922. Liep. 28.
[Dėl vyriausybės vidaus ir užsienio politikos] 2 pos. 1920. Geg. 17; 12 pos. 1920. Birž. 7; 13 pos. 1920. Birž. 9; 36 pos. 1920. Rugpj. 6; 41 pos. 1920. Rugs. 15; 42 pos. 1920. Rugs. 17; 57 pos. 1921. Saus. 25; 60 pos. 1921. Vas. 4; 68 pos. 1921. Kovo 3; 95 pos. 1921. Geg. 24; 98 pos. 1921. Geg. 31; 125 pos. 1921. Rugs. 25; 159 pos. 1922. Saus. 17; 170 pos. 1922. Vas. 10; 244 pos. 1922. Rugs. 6; 245 pos. 1922. Rugs. 18.
[Pradžios mokyklos įstatymo svarstyme] 77 pos. 1921. Bal. 5; 79 pos. 1921. Bal. 12; 121 pos. 1921. Rugs. 9; 137 pos. 1921. Lapkr. 4; 141 pos. 1921. Lapkr. 18; 146 pos. 1921. Gruod. 6; 254 pos. 1922. Spal. 4.
[Universiteto statuto svarstyme] 147 pos. 1921. Gruod. 7; 150 pos. 1921. Gruod. 14; 168 pos. 1922. Vas. 7; 186 pos. 1922. Kovo 23; 187 pos. 1922. Kovo 24.
[Kitais mokyklų, švietimo ir kultūros klausimais] 56 pos. 1921. Saus. 21; 63 pos. 1921. Vas. 15; 67 pos. 1921. Kovo 1; 70 pos. 1921. Kovo 9; 73 pos. 1921. Kovo 16; 77 pos. 1921. Bal. 5; 96 pos. 1921. Geg. 25; 119 pos. 1921. Rugs. 2; 142 pos. 1921. Lapkr. 22; 150 pos. 1921. Gruod. 14; 163 pos. 1922. Saus. 25; 166 pos. 1922. Vas. 1; 167 pos. 1922. Vas. 3; 179 pos. 1922. Kovo 7; 183 pos. 1922. Kovo 15; 195 pos. 1922. Bal. 8; 203 pos. 1922. Geg. 10; 204 pos. 1922. Geg. 12; 215 pos. 1922. Birž. 23.
[Žemės reformos įstatymo svarstyme] 43 pos. 1920. Rugs. 20; 109 pos. 1921. Birž. 23; 116 pos. 1921. Liep. 8; 153 pos. 1921. Gruod. 19; 161 pos. 1922. Saus. 20; 172 pos. 1922. Vas. 15.
[Įvairių socialinių klausimų svarstymuose] 102 pos. 1921. Birž. 8; 105 pos. 1921. Birž. 15; 119 pos. 1921. Rugs. 2; 219 pos. 1922. Liep. 5.

[Prieš biurokratijos įsigalėjimą] 62 pos. 1921. Vas. 11; 65 pos. 1921. Vas. 22; 67 pos. 1921. Kovo 1; 97 pos. 1921. Geg. 27; 151 pos. 1921. Gruod. 16; 163 pos. 1922. Saus. 25; 217 pos. 1922. Birž. 30.
[Procedūriniais ir asmeniniais klausimais] 2 pos. 1920. Geg. 17; 6 pos. 1920. Geg. 22; 7 pos. 1920. Geg. 26; 8 pos. 1920. Geg. 28; 41 pos. 1920. Rugs. 15; 42 pos. 1920. Rugs. 17; 101 pos. 1921. Birž. 7; 132 pos. 1921. Spal. 14; 136 pos. 1921. Spal. 28; 137 pos. 1921. Lapkr. 4; 142 pos. 1921. Lapkr. 22; 148 pos. 1921. Gruod. 9; 168 pos. 1922. Vas. 7; 179 pos. 1922. Kovo 7; 226 pos. 1922. Liep. 19; 233 pos. 1922. Liep. 28; 256 pos. 1922. Spal. 6.
[Įvairūs pasiūlymai ir pastabos] 69 pos. 1921. Kovo 8; 118 pos. 1921. Rugpj. 30; 125 pos. 1921. Rugs. 25; 196 pos. 1922. Bal. 10; 197 pos. 1922. Bal. 11; 213 pos. 1922. Birž. 16; 216 pos. 1922. Birž. 27; 219 pos. 1922. Liep. 5.
[Paklausimai vyriausybei.] 7 pos. 1920. Geg. 26; 67 pos. 1921. Kovo 1; 131 pos. 1922. Spal. 11; 253 pos. 1922. Spal. 3.

TRUMPINIMAI

ČMMA — V. Čepinskio memorialinio muziejaus archyvas (Kaunas).
FCHI — Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universiteto Fizikos-chemijos institutas
LE — Lietuvių enciklopedija. Bostonas, 1953—1985. T. 1—37.
LKM — Liepojos komercijos mokykla.
LRVIA — Latvijos Respublikos valstybinis istorijos archyvas
LTE — Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1976—1985. T. 1—12; Papildymai.
LU — Lietuvos universitetas (Kaunas).
LVA — Lietuvos valstybinis archyvas.
MAB — Lietuvos Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius.
MGF — Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universiteto Matematikos-gamtos fakultetas.
PSS — Pirmojo Seimo stenogramos. K., Seimo kanceliarija, b. m.
SSD — Steigiamojo Seimo darbai. K., Seimo kanceliarija, b. m.
TSS — Trečiojo Seimo stenogramos. K., Seimo kanceliarija, b. m.
VCLMA — Valstybinis centrinis literatūros ir meno archyvas (Maskva).
VDU — Vytauto Didžiojo universitetas (Kaunas).
VLB — Valstybinės Lenino bibliotekos Rankraščių skyrius (Maskva).
VUB — Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1. Tėvai Natalija ir Vincas Čepinskiai.
2. V. Čepinskis — Šiaulių gimnazijos mokinys. Apie 1896 m.
3, 4. D. Mendelejevo ir H. F. Vėberio atsiliepimai apie V. Čepinskį (1899).
5. Šeimoje (apie 1900 m.)
6. Žmona Marija Čepinskienė-Korš su sūnumi Vincu.
7. Prie Liepojos komercijos mokyklos. Apie 1911 m.
8. Liepojoje (?). Apie 1912 m.

9. V. Čepinskis. Apie 1912 m.
10. Lietuvos universiteto profesūra (1922).
11. Pirmasis Lietuvos universiteto Senatas (1922).
12. Fizikos-chemijos instituto sklype. Apie 1925 m.
13. Fizikos-chemijos instituto statyboje (1925).
14. Fizikos-chemijos instituto rūmai (1931).
15. Fizikos-chemijos instituto atidaryme (1931).
16. 1929—1932 m. Lietuvos universiteto Senatas.
17. Laboratorijoje su asistentais ir diplomantais (1934).
18. V. Čepinskis (1931).
19. V. Čepinskis (1931).
20. V. Čepinskis (1933).
21. Su universiteto dėstytojais ir studentais (1937).
22. Laboratorijoje. Apie 1932 m.
23. V. Čepinskis (1932).
24. V. Čepinskio, M. Čepinskienės ir J. Čepinskio kapas Kauno Petrašiūnų kapinėse.
25—26. V. Čepinskio priešmirtinės valios pareiškimas Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Albertas Didysis (Albertus Magnus) (1193—1280), vokiečių gamtininkas, filosofas 262.
Aleksandras Makedonietis (356—323 pr. m. e.), Makedonijos karalius 175, 176, 209
Ambrozaitis Kazimieras (1892—1957), visuom. veikėjas, Steigiamojo Seimo atstovas 212, 213
Archimedas (apie 287 pr. m. e.— 212 pr. m. e.), graikų matematikas, fizikas, mechanikas 208
Arimanas, blogio dievybė senovės persų religijoje 354
Aristotelis (Aristotelės) (384—322 pr. m. e.), graikų filosofas 168, 169, 179, 189, 190, 208—210, 223, 226, 227, 231, 235, 246, 336, 355, 378
Augustas (Gajus Julius Caesar Octavianus Augustus) (63 pr. m. e.—14 m. e.), Romos imperatorius 175
Avižonis Petras (1875—1939), oftalmologas 34
Avogadras (Avogadro) Amadėjas (1776—1856), italų fizikas 115

Bacon žr. Bekonas
Balčikonis Juozas (1885—1969), kalbininkas 136
Baldauskas Juozas (1902—1962), etnografas 148
Baranovas P., rusų fizikas 136
Barkauskas Antanas (g. 1917), valstybės veikėjas 37
Baronas Jonas (1873—1952), gamtininkas, pedagogas 17
Baršauskas Kazimieras (1904—1964), fizikas 36, 150
van Beethoven žr. van Bethovenas
Beketovas Nikolajus (1827—1911), rusų fizikochemikas 142
Bekonas (Bacon) Francis (1561—1626), anglų filosofas, valstybės veikėjas 341
Bekonas (Bacon) Rodžeris (apie 1214—apie 1292), anglų gamtininkas 341
Bernardone Giovani Francesko žr. Pranciškus Asyžietis
Berthelot žr. Bertlo
Bertlo (Berthelot) Marselenas (1827—1907), prancūzų chemikas 141, 169—172, 263—264, 268, 275, 276
van Bethovenas (van Beethoven) Liūdvigas (1770—1827), vokiečių kompozitorius 89, 260, 338
Bielskis Vaclovas (1870—1936), visuomenės veikėjas, pedagogas 8, 9, 46, 173, 174
Bironas Jevgenijus (1874—1919), rusų chemikas 141
Biržys Sigitas (g. 1948), mokslo istorikas 120
Biržiška Mykolas (1882—1962), visuomenės veikėjas, literatūros istorikas 19, 305
Bohr žr. Boras

Boilis (Boyle) Robertas (1627—1691), anglų chemikas, fizikas 126, 378
Bolcmanas (Boltzmann) Liūdvigas Eduardas (1844—1906), austrų fizikas 123, 273
Boltzmann žr. Bolcmanas
Boras (Bohr) Nilsas (1885—1962), danų fizikas 29, 145, 157, 158, 160, 166
Bordžija (Borgio) Čezarė (1475—1507), italų valstybės veikėjas 259
Borgio žr. Bordžija
Bouty 278
Boyle žr. Boilis
Božė E., fizikochemikas 141
Bragg žr. Bragas
Bragas (Bragg) Viljamas Henris (1862—1942), anglų fizikas 124, 161
Bragas (Bragg) Viljamas Lorensas (1890—1971), anglų fizikas 29, 124, 161
Braunas (Brown) Robertas (1773—1858), škotų botanikas 272
Brazdžiūnas Povilas (1897—1986), fizikas 28, 36, 37, 42, 120, 121, 132, 144, 150, 162
de Broglie žr. de Broilis
de Broilis (de Broglie) Luji Viktoras (1892—1980), prancūzų fizikas 29, 161, 197
Brown žr. Braunas
Būčys Pranciškus Petras (1872—1951), teologas 24, 169
Budrys Dzidas (1903—1971), ekonomistas 148
Būga Kazimieras (1879—1924), kalbininkas 136
Bunsen žr. Bunzenas
Bunzenas (Bunsen) Robertas Vilhelmas (1811—1899), vokiečių chemikas 279
Butkevičius Filypas (1887—1934), chemikas 23, 31, 117, 151

Campanella žr. Kampanela
Carnot žr. Karno
Casper žr. Kasperis
Cavour žr. Kavūras
Ceisas (Zeiss) Karlas (1816—1888), vokiečių optikas 126
Centnerszwer žr. Centneršveris
Centneršveris (Centnerszwer) Mečislovas (1874—1944), lenkų chemikas 18
Cincinatus (Cincinnatus) Liucijus Kvinkcijus (apie 520—apie 453 pr. m. e.), Romos valstybės veikėjas 256
Cipseris Valteris (g. 1883), chemikas 147
Clausius žr. Klauzijus
Cockroft žr. Kokroftas
Compton žr. Komptonas
de Condorcet žr. de Kondorsė
Cromwell žr. Kromvelis
Curie žr. Kiuri
Curie-Skłodowska žr. Kiuri-Sklodovska

Čepinskienė-Korš Marija (1865—1947), vertėja, V. Čepinskio žmona 7, 10, 17, 39, 40, 41, 52, 56
Čepinskienė-Rudytė Natalija (1850—1932), ūkininkė, V. Čepinskio motina 5, 45, 46
Čepinskis Jonas (1893—1961), agronomas, V. Čepinskio brolis 5, 6, 19, 35, 36, 38, 42
Čepinskis Jonas (g. 1922), gydytojas, V. Čepinskio sūnėnas 7, 16, 35—38
Čepinskis Jonas (g. 1949), ekonomistas, gydytojo J. Čepinskio sūnus 7

Čepinskis Mykolas (1887—1963), V. Čepinskio brolis 5, 6
Čepinskis Motiejus (1876—1934), ūkininkas, V. Čepinskio brolis 5—7, 38
Čepinskis Motiejus, ūkininkas, Elzbietos Čepinskytės vyras 7
Čepinskis Romutis (g. 1944), pianistas, Motiejaus Čepinskio anūkas 7
Čepinskis Stanislovas (g. 1934), dirigentas, Motiejaus Čepinskio sūnus 6
Čepinskis Vilhelmas (g. 1977), smuikininkas, Motiejaus Čepinskio anūkas 6
Čepinskis Vincas (1840—1918), ūkininkas, V. Čepinskio tėvas 5
Čepinskis Vincas (1900—apie 1920), V. Čepinskio sūnus 41
Čepinskytė Almona (g. 1956), pianistė, Motiejaus Čepinskio anūkė 7
Čepinskytė-Brazauskienė Monika (1888—1965), ūkininkė, V. Čepinskio sesuo 5, 7
Čepinskytė-Čepinskienė Elzbieta (1891—1941), ūkininkė, V. Čepinskio sesuo 5, 7
Čepinskytė Elena (1885—1968), vienuolė, V. Čepinskio sesuo 5, 6, 16
Čepinskytė-Goesienė Ona (1883—1959), ūkininkė, V. Čepinskio sesuo 5, 7, 42
Čepinskytė Natalija (1880—1921), V. Čepinskio sesuo 5, 7
Čėsnys Blažiejus (1884—1944), teologas 30, 42, 85
Čiurlionienė Sofija (1886—1958), rašytoja 85
Čiurlionis Mikalojus Konstantinas (1875—1911), dailininkas, kompozitorius 99

Dabužis-Dabužinskis Juozas (1878—1934), kanauninkas 39
Dagys Jonas (g. 1906), botanikas, augalų fiziologas 37, 42
Daltonas (Dalton) Džonas (1766—1844), anglų fizikas ir chemikas 145, 156
Dambrauskas Aleksandras (Adomas Jakštas) (1860—1938), filosofas, visuomenės veikėjas 23, 57, 62, 194
Danielis (Daniell) Džonas Frederikas (1790—1845), anglų fizikas, chemikas 130, 140, 264
Dantė (Dante) Aligjeris (1265—1321), italų poetas 175
Darvinas (Darwin) Čarlsas (1809—1882), anglų gamtininkas176, 178, 181, 182, 195, 357, 358—363, 365, 372, 373
Darwin žr. Darvinas
Daugaravičiūtė O., VDU absolventė 144
Dauguvietis Borisas (1885—1949), režisierius, aktorius, dramaturgas 85
Debajus (Debye) Peteris Josefas Vilhelmas (1884—1966), olandų fizikas 29, 129
Debye žr. Debajus
Demokritas (Dēmokritos) Abderietis (apie 460—apie 370 pr. m. e.), graikų filosofas 156
Diesel žr. Dyzelis
Dirac žr. Dirakas
Dirakas (Dirac) Polis Adrienas Moris (g. 1902), anglų fizikas 195, 376
Diuhemas (Duhem) Pjeras (1861—1916), prancūzų fizikas 209, 373
Diulongas (Dulong) Pjeras Luji (1785—1838), prancūzų chemikas ir fizikas 115, 126, 128
Dyzelis (Diesel) Rudolfas (1858—1913), vokiečių inžinierius 267
Domaševičius Andrius (1865—1935), gydytojas, visuomenės veikėjas 45
Dopkevičius K. 46
Dragašius Juozas (g. 1899), pedagogas 136
Draper žr. Dreiperis
Dreiperis (Draper) Džonas Viljamas (1811—1882), JAV chemikas 130

Drėveris, vokiečių oftalmologas 33
Duhem žr. Diuhemas
Dulong žr. Diulongas
Dundulytė Ieva žr. Šenavičienė I.
Džeimsas (James) Viljamas (1842—1910), JAV filosofas ir psichologas 366

Echnatonas (Amenchotepas IV) (1419—apie 1400 pr. m. e.), Egipto faraonas 175
Eddington žr. Edingtonas
Edingtonas (Eddington) Artūras Stenlis (1882—1944), anglų astronomas 382
Edisonas (Edison) Tomas Alva (1847—1931), JAV elektrotechnikas, išradėjas 123
Einstein žr. Einšteinas
Einšteinas (Einstein) Albertas (1879—1955), vokiečių fizikas 124, 125, 159, 165, 166, 311, 373—376
Elsteris (Elster) Julius (1854—1920), vokiečių fizikas 150
Empedoklis (Empedoklės) (apie 490—430 pr. m. e.), graikų filosofas 357
Engelsas (Engels) Frydrichas (1820—1895), vokiečių filosofas 192
Euklidas, graikų matematikas (apie 365 pr. m. e.—apie 300 pr. m. e.) 208

Faraday žr. Faradėjus
Faradėjus (Faraday) Maiklis (1791—1867), anglų fizikas ir chemikas 39, 124, 130, 131, 133, 171, 172, 228, 277
Favorskis Aleksejus (1860—1945), rusų chemikas 140
Fermis (Fermi) Enrikas (1901—1954), italų fizikas 376
Fick žr. Fikas
Fikas (Fick) Adolfas (1829—1901), vokiečių fiziologas 129
Fokas Vladimiras (1898—1974), rusų fizikas 150
Fourier žr. Furjė
Freud žr. Froidas
Froidas (Freud) Zigmundas (1856—1939), austrų psichologas 195, 362—365, 368, 372
Frumkinas Aleksandras (1895—1976), rusų fizikochemikas 22
Furjė (Fourier) Žozefas (1768—1830), prancūzų matematikas ir fizikas 123

Gaidys A., VDU absolventas 144
Galilei žr. Galilėjus
Galilėjus (Galilei) Galilėjas (1564—1642), italų astronomas, fizikas 54, 127, 349, 355
Galvanis (Galvani) Luidžis (1737—1798), italų anatomas, fiziologas 124
Garibaldis (Garibaldi) Džuzepė (1807—1882), Italijos nacionalinio išsivadavimo veikėjas 241
Gausas (Gauss) Karlas Frydrichas (1777—1855), vokiečių matematikas, fizikas 124
Gauss žr. Gausas
Gay-Lussac žr. Gei-Liusakas
Gei-Liusakas (Gay-Lussac) Luji Žozefas (1778—1850), prancūzų fizikas, chemikas 115
Geitelis (Geitel) Hansas Frydrichas (1855—1923), vokiečių fizikas 150
Gercenas Aleksandras (1812—1870), rusų rašytojas, filosofas 39
Gėtė (Goethe) Johanas Volfgangas (1749—1832), vokiečių rašytojas 260, 316, 343

Gibbs žr. Gibsas
Gibsas (Gibbs) Džosaja Vilardas (1839—1903), JAV fizikas 123, 138—141, 145, 268, 275, 277, 278
Gylienė Laima (g. 1942), chemijos istorikė 128, 138
Gladstonas (Gladstone) Viljamas Juartas (1809—1898), D. Britanijos valstybės veikėjas 228
Gladstone žr. Gladstonas
Glazunovas Aleksandras (1865—1936), rusų kompozitorius 41
Glodenis Adolfas (1883—1968), inžinierius 119
Goethe žr. Gėtė
Gorbovas Aleksandras (1859—1939), rusų chemikas 12
Gorkis Maksimas (Peškovas Aleksejus) (1868—1936), rusų rašytojas 45
Graetz žr. Grecas
van de Graaff žr. van de Grafas
van de Grafas (van de Graaff) Robertas Džemisonas (1901—1967), JAV fizikas 139
Grecas (Graetz) L., vokiečių fizikas 11
Grigalius VII (apie 1020—1085), popiežius 223
Grinius Kazys (1866—1950), visuomenės ir valstybės veikėjas 23, 91, 113
Grotthuss žr. Grotus
Grotus (Grotthuss) Teodoras (1785—1822), lietuvių fizikochemikas 130
Gurinovičius Adamas (1869—1894), baltarusių poetas 46

Haberis (Haber) Fricas (1868—1934), vokiečių chemikas 279
Hakslis (Huxley) Julianas (1887—1975), anglų biologas 329
Hares, politikas 243
Haustonas (Houston) R. A., anglų fizikas 123
Hawkins žr. Hokinsas
Heard žr. Herdas
Heigensas (Huygens) Kristianas (1629—1695), olandų matematikas ir fizikas 123, 375
Heisenberg žr. Heizenbergas
Heizenbergas (Heisenberg) Verneris (1901—1976), vokiečių fizikas 195, 376, 377
Helmholcas (Helmholtz) Hermanas (1821—1894), vokiečių fizikas ir fiziologas 123, 130, 138—141, 145, 147, 264, 268, 275, 277, 278, 338
Helmholtz žr. Helmholcas
Heraklitas Efesietis (Herakleitos Ephesios) (apie 544—apie 483 pr. m. e.), graikų filosofas 133, 166
Herdas (Heard) Geraldas, anglų filosofas 353, 384
Hilgeris, fizikas 130
Hiukelis (Hückel) Erichas (g. 1896), fizikas 129
Hokinsas (Hawkins) (m. 1940), anglų politologas 362
Holemanas (Holleman) Arnoldas Frederikas (1899—1953), olandų chemikas 136
Holleman žr. Holemanas
Houston žr. Haustonas
Hückel žr. Hiukelis
Huxley žr. Hakslis
Huygens žr. Heigensas

Yčas Jonas (1880—1931), istorikas 19
Indriūnas Juozas (1896—1989), inžinierius technologas 37, 42, 122
Ivanauskas Tadas (1882—1970), gamtininkas 132, 283, 305

Ipatjevas Vladimiras (1867—1952), rusų chemikas 141
Isajas (Izaijas) (Yeša'yāh) (apie 770 pr. m. e.—VII a. pr. m. e. pradžia), žydų pranašas 233

Jablonskis Jonas (1860—1930), kalbininkas 23, 39, 135, 136, 311, 312
Jakštas Adomas žr. Dambrauskas Aleksandras
James žr. Džeimsas
Janas (Jahn), chemikas 139—140, 278
Janavičius Vincas (m. 1921), ekonomistas, pramonininkas 38, 46
Jangas Tomas (1773—1829), anglų mokslininkas 375
Janickis Jonas (g. 1906), fizikochemikas 36, 37, 42, 132, 138, 147, 152
Janiūnienė Eugenija (1890(?)—1968), ekonomistė 42
Janulaitis Augustinas (1878—1950), istorikas, teisininkas 45, 305, 309
Jasutis Aleksas (1910—1938), rašytojas 62
Jėzus Kristus 57, 59, 66, 67, 71, 108, 182, 221, 224, 239, 291, 366
Jodelė Pranas (1871—1955), inžinierius technologas 25, 30, 117, 312
Jokūbas, Senojo Testamento personažas, žydų tautos patriarchas 284
Jonas, evangelistas 67
Jucys Adolfas (1904—1974), fizikas 37—42, 115, 132, 136
Jungas (Jung) Karlas (1875—1961), šveicarų psichologas 321, 322, 325
Juodakis Petras (1872—1940), chemikas 25, 117, 146
Jurgėlaitė Elena (g. 1948), muzikė 6

Kačanauskas Aleksandras (1882—1959), kompozitorius, dirigentas 85
Kairys Steponas (1879—1964), politinis veikėjas, publicistas 44
Kalmantienė Valė, M. Čepinskienės draugė 42
Kampanela (Campanella) Tomazas (1568—1639), italų filosofas, visuomenės veikėjas 60, 182
Kantas (Kant) Imanuelis (1724—1804), vokiečių filosofas 175, 195, 335, 357
Kapsukas (Mickevičius) Vincas (1880—1935), politinis veikėjas 46
Kareris (Karrer) Paulis (1889—1971), Šveicarijos chemikas 31
Karevičius Pranciškus (1861—1945), arkivyskupas 56
Karno (Carnot) Lazaras Nikola (1753—1823), Prancūzijos valstybės veikėjas, matematikas 280
Karno (Carnot) Nikola Leonaras Sadi (1796—1832), prancūzų fizikas 264—267
Karrer žr. Kareris
Karsavinas Levas (1882—1952), rusų istorikas, filosofas 44
Kasperis (Casper) Karlas, JAV chemikas 278
Kautskis (Kautsky) Karlas (1854—1938), vokiečių politinis veikėjas 46
Kautsky žr. Kautskis
Kaveckis Mykolas (1889—1968), geologas 32
Kavūras (Cavour) Kamilas Bensas (1810—1861), Italijos valstybės veikėjas 241
Kepleris (Kepler) Johanas (1571—1630), vokiečių astronomas ir matematikas 158
Kerenskis Aleksandras (1881—1970), Rusijos politinis ir valstybės veikėjas 64
Kirchhofas (Kirchhoff) Gustavas (1824—1887), vokiečių fizikas 209
Kiuri-Sklodovska (Curie-Skłodowska) Marija (1867—1934), lenkų fizikė ir chemikė 133, 374
Kiuri (Curie) Pjeras (1859—1906), prancūzų fizikas 133
Klastauskas K., VDU studentas 90, 91

Klauzijus (Clausius) Rudolfas Emanuelis (1822—1888), vokiečių fizikas 269, 270
Kochas (Koch) Robertas (1843—1910), vokiečių mikrobiologas 229
Kokroftas (Cockroft) Džonas Daglas (1897—1967), anglų fizikas 160
Komptonas (Compton) Artūras Holis (1892—1962), JAV fizikas 125
Končius Ignas (1886—1975), fizikas 136, 144
de Kondorsė (de Condorcet) Žanas Antuanas (1743—1794), pranzūzų mokslininkas, filosofas 246, 247
Konfucijus (apie 551—479 pr. m. e.), kinų filosofas 50
Konovalovas Dmitrijus (1856—1929), rusų chemikas 8, 9, 12, 140
Konstantinas I (Konstantinas Didysis) (apie 285—337), Romos imperatorius 233
Korsakienė Halina (g. 1910), rašytoja 6, 37
Koršas Fiodoras (1843—1915), rusų filologas 39
Koršas Georgijus (1881—1925), inžinierius konstruktorius 42, 50
Koršas Valentinas (1828—1883), rusų žurnalistas, literatūros istorikas 39
Koršas Vladimiras (1906—1925), V. Čepinskienės sūnėnas 42
Koselis (Kossel) Valteris (1888—1956), vokiečių fizikas 157
Kossel žr. Koselis
Kotliarevskis Nestoras (1863—1925), rusų kultūros istorikas 40
Kovalevskis Maksimas (1851—1916), rusų istorikas, sociologas 63
Krėvė-Mickevičius Vincas (1882—1954), rašytojas 44
Kristus žr. Jėzus Kristus
Kriščiukaitis Antanas (Aišbė) (1864—1933), rašytojas 23
Krolis Liudvikas, filosofas 385
Kromvelis (Cromwell) Oliveris (1599—1658), Anglijos revoliucijos veikėjas 174, 180, 254, 257—259
Krupavičius Mykolas (1885—1970), politinis veikėjas 102
Krzywicki žr. Kšivickis
Kšivickis (Krzywicki) Liudvikas Joachimas (1859—1941), lenkų sociologas, archeologas 11
Kurnakovas Nikolajus (1860—1941), rusų fizikochemikas 140
Kuzma Vladas (1892—1942), chirurgas 34, 38, 148

Lamarck žr. Lamarkas
Lamarkas (Lamarck) Žanas Batistas (1744—1829), prancūzų gamtininkas 181, 203, 358
Langmiūras (Langmuir) Ervingas (1881—1957), JAV fizikochemikas 129, 157
Lao Tsu (Lao Dzė) (VI—V a. pr. m. e.), kinų filosofas 385
Laskis (Laski) Haroldas Džozefas (1893—1950), anglų ekonomistas ir politikas 247
Lašas Vladas (1892—1966), gydytojas 30, 151
Latimeras (Latimer) Vendelas, JAV chemikas 278
von Laue žr. fon Laujė
fon Laujė (von Laue) Maksas (1879—1960), vokiečių fizikas 124
Leninas (Uljanovas) Vladimiras (1870—1924), rusų politinis ir valstybės veikėjas 92, 185, 357
Leonardas da Vinčis (Leonardo da Vinci) (1452—1519), italų dailininkas, mokslininkas 169, 281, 337, 342, 368
Leonardo da Vinci žr. Leonardas da Vinčis
Leonas Petras (1864—1938), teisininkas, visuom. veikėjas 23
Lesgaftas Piotras (1837—1909), rusų pedagogas, anatomas 8, 9, 12, 46, 93, 117

Lewis žr. Lujis
Lindemanas (Lindemann, Chervell) Frederikas Aleksandras (1886—1957), anglų fizikas 276
Lindemann žr. Lindemanas
Liudvikas XIV (1638—1715), Prancūzijos karalius 68
Liungė (Lunge) Georgas (1839—1923), vokiečių chemikas technologas 11
Liuteris (Luther) Martynas (1483—1546), protestantizmo Vokietijoje pradininkas 73, 383
Lorencas (Lorentz) Richardas (1863—1929), austrų chemikas 11, 13, 130, 139, 140
Lorentz žr. Lorencas
Lujis (Lewis) Džilbertas Niutonas (1875—1946), JAV fizikochemikas 157
Lunge žr. Liungė
Luther žr. Liuteris

Machas (Mach) Ernstas (1838—1916), austrų fizikas ir filosofas 55, 123, 372, 378
Madzinis (Mazzini) Džuzepė (1805—1872), Italijos politinis veikėjas 241
Maironis (Mačiulis Jonas) (1862—1932), poetas 23
Maksvelis (Maxwell) Džeimsas Klarkas (1831—1879), anglų fizikas 123, 124, 271, 372
Malthus žr. Maltusas
Maltusas (Malthus) Tomas (1766—1834), anglų ekonomistas, sociologas 188
Marconi žr. Markonis
Mariotas (Marriotte) Edmas (1620—1684), prancūzų fizikas 378
Markonis (Marconi) Guljelmas (1874—1937), italų radiotechnikas 29
Markovas Andrejus (1856—1922), rusų matematikas 8
Marksas (Marx) Karlas (1818—1883), marksizmo pradininkas 39, 45, 176, 178, 182, 185
Marriotte žr. Mariotas
Martynaitis Marijonas (g. 1922), chemikas technologas 37
Marx žr. Marksas
Masiulis Kęstutis (g. 1957), filosofas 120
Mašiotas Pranas (1863—1940), rašytojas, kultūros veikėjas 23, 135, 136
Matas, evangelistas 218
Matulionis Povilas (1860—1932), miškininkas 23
Matulis Juozas (g. 1899), fizikochemikas 32, 36, 42, 132, 146, 148, 149, 151, 152
Maxwell žr. Maksvelis
Mazzini žr. Madzinis
Meiningas, filosofas 335
Mejeris (Meyer) E., šveicarų chemikas 31
Mejeris (Meyer) Julijus Lotaras (1830—1895), vokiečių chemikas 137, 161
Melanchtonas (Melanchton) Pilypas (1497—1560), vokiečių reformacijos veikėjas 73
Mendelejevas Dmitrijus (1834—1907), rusų chemikas 8—12, 43, 109, 133, 137, 161, 306
Mensies žr. Menzis
Menšutkinas Nikolajus (1842—1907), rusų chemikas 8, 10, 140, 141
Menzis (Mensies) A., škotų filosofas 56
Meyer žr. Mejeris
Michelson žr. Maiklsonas

Mickevičius žr. Kapsukas
Milikanas (Millikan) Robertas Andriusas (1868—1953), JAV fizikas 29
Millikan žr. Milikanas
Minkevičius Antanas (g. 1900), botanikas 148
Minkovskis (Minkowski) Hermanas (1864—1909), vokiečių matematikas ir fizikas 373
Minkowski žr. Minkovskis
Moissan žr. Muasanas
Monteskjė (Montesquieu) Šarlis Luji (1689—1755), prancūzų filosofas, rašytojas 246, 247
Montesquieu žr. Monteskjė
Moras (More) Tomas (1478—1535), anglų filosofas, valst. veikėjas 60, 66, 182
More žr. Moras
Morley žr. Morlis
Morlis (Morley) Edvardas Viljamsas (1838—1923), JAV fizikas 373
Moseley žr. Mozlis
Mozlis (Moseley) Henris (1887—1915), anglų fizikas 124, 145, 160, 161
Muasanas (Moissan) Anri (1852—1907), prancūzų chemikas 29
Muravjovas Michailas, Muravjovas Korikas (1796—1866), Rusijos valstybės veikėjas 14
Musolinis (Mussolini) Benitas (1883—1945), Italijos politinis ir valstybės veikėjas 53, 241, 254, 258, 259, 357, 360
Mussolini žr. Musolinis

Napoleonas (Napoléon) (1769—1821), Prancūzijos karvedys ir imperatorius 66, 174, 180, 308
Narbutas (Narbutt) Johanas Voldemaras Otas (1879—1937), estų chemikas 22
Narbutt žr. Narbutas
Nazarietis žr. Jėzus Kristus
Nernstas (Nernst) Valteris Hermanas (1864—1941), vokiečių chemikas 13 129, 130, 276
Newcomen žr. Njūkomenas
Newton žr. Niutonas
Nyčė (Nietzsche) Frydrichas (1844—1900), vokiečių filosofas 335
Nietzsche žr. Nyčė
Niutonas (Newton) Izaokas (1643—1727), anglų fizikas ir matematikas 54, 123, 157, 167, 168, 355, 357, 368, 375
Njūkomenas (Newcomen) Tomas (1663—1729), anglų išradėjas 329
Nobelis (Nobel) Alfredas (1833—1896), švedų chemikas, išradėjas 288

Okuličius Kazys (1865—1921), visuomenės veikėjas 46
Orestanas (Orestano) 335
Ormuzdas, gėrio dievybė senovės persų religijoje 354
Ostvaldas (Ostwald) Vilhelmas Frydrichas (1853—1932), vokiečių fizikochemikas 13, 109, 130
Ostwald žr. Ostvaldas
Ovenas (Owen) Robertas (1771—1858), anglų socialistas utopistas 178, 182
Owen žr. Ovenas

Paltarokas Kazimieras (1875—1958), vyskupas 17
Pangalas (Pangalos) Teodoras (1878—1952), graikų valst. veikėjas 258
Pasteras (Pasteur) Luji (1822—1895), prancūzų chemikas, mikrobiologas 272

Pasteur žr. Pasteras
Pavlenkovas Florentijus (1839—1900), rusų leidėjas 11, 40
Pavlovas Ivanas (1849—1936), rusų fiziologas 319
Penkauskas Pranas (1899—1950), istorikas 339
Pestalocis (Pestalozzi) Johanas Heinrichas (1746—1827), Šveicarijos pedagogas 166, 167
Pestalozzi žr. Pestalocis
Petit žr. Pti
Petraitis Juozas (1898—1981), biologas 37, 42
Piłsudski žr. Pilsudskis
Pilsudskis (Piłsudski) Juzefas (1867—1935), Lenkijos karinis ir valstybės veikėjas 92, 180, 254, 258
Pisarevas Dmitrijus (1840—1868), rusų publicistas ir kritikas 46
Pitagoras (Pythagoras) (apie 570—apie 500 pr m. e.), graikų filosofas, matematikas 163, 181, 182
Planck žr. Plankas
Plankas (Planck) Maksas (1858—1947), vokiečių fizikas 124, 125, 130, 163, 166, 273, 276, 374—376
Platonas (Platon) (428 ar 427—348 ar 347 pr. m. e.), graikų filosofas 166, 179, 181, 189, 192, 208, 210, 221—226, 326, 336
Požela Vladas (1879—1960), visuomenės veikėjas 87, 89
Pranciškus Asyžietis (Bernardone Giovani Francesko) (1182—1226), katalikų šventasis 72
Prapuolenis Bronius (1878—1965), visuomenės ir valstybės veikėjas 42
Prestonas 123
Primas de Rivera (Primo de Rivera y Orbaneja) Migelis (1870—1930), Ispanijos valstybės veikėjas 254, 258
Proctot, anglų zoologė 361
Pti (Petit) Aleksis Terezas (1791—1820), prancūzų fizikas 115
Puodžiukynas Antanas (1898—1986), fizikas 37, 42, 119, 150, 152
Purėnas Antanas (1881—1962), chemikas 23, 35, 36, 42, 44, 117, 136, 147

151

Rainas (Rhine) Jozefas Benkas (1895—1980), JAV psichologas 371, 372
Remeris (Römeris) Mykolas (1880—1945), teisininkas 10
Rentgenas (Röntgen) Vilhelmas Konradas (1845—1923), vokiečių fizikas 124, 141, 229
Rezerfordas (Rutherford) Ernestas (1871—1937), anglų fizikas 29, 32, 133, 157–159, 172, 173, 374
Rhine žr. Rainas
de Rivera žr. Primas de Rivera
Rockefellers žr. Rokfeleriai
Rokfeleriai (Rockefellers), JAV finansininkai 82, 148
Römeris žr. Remeris
Röntgen žr. Rentgenas
Roosevelt žr. Ruzveltas
Rousseau žr. Ruso
Rubakinas Nikolajus (1862—1946), rusų bibliografas, knygotyrininkas 81, 82
Ruso (Rousseau) Žanas Žakas (1712—1778), prancūzų rašytojas, filosofas 192
Rutherford žr. Rezerfordas
Ruzveltas (Roosevelt) Franklinas Delanas (1882—1945), JAV valstybės veikėjas 182

de Sadas (de Sade) Donatjenas Alfonsas Fransua (1740—1814), prancūzų rašytojas 364
Saemisch žr. Zemišas
de Sade žr. de Sadas
Saint-Simon žr. Sen-Simonas
Salys Antanas (1902—1972), kalbininkas 136
Saltykovas-Ščedrinas Michailas (1826—1889), rusų rašytojas 219, 240
Sandersonas (Sanderson) Frederikas Viljamas (1857—1922), anglų pedagogas 323
Schiller žr. Šileris
Schönbein žr. Šenbeinas
Schrödinger žr. Šrėdingeris
Sen-Simonas (Saint-Simon) Klodas Anri (1760—1825), prancūzų socialistas utopistas 182
Sforca (Sforza) Frančeskas (1401—1466), italų politinis veikėjas 259
Sforza žr. Sforca
Sitnikovas 278
Sklėrius Kajetonas (1876—1932), tapytojas 16
Sklodovska-Kiuri Marija žr. Kiuri
Slavėnas Paulius (1901—1991), astronomas, mokslo istorikas 37, 42, 43, 132, 148, 150
Slavinskas Stasys, fizikas 144, 278
Sleževičius Kazys (1890—1953), geofizikas, meteorologas 118, 144
Sleževičius Mykolas (1882—1939), visuomenės ir valstybės veikėjas 19, 26, 86, 113, 218
Smetona Antanas (1874—1944), valstybės veikėjas 30
Soddy žr. Sodis
Sodis (Soddy) Frederikas (1877—1956), anglų radiochemikas 161
Sokratas (Sōkratės) (469—399 pr. m. e.), graikų filosofas 208, 222, 291, 324, 326, 336
Songaila Mykolas (1874—1941), architektas 25
Spudulis Jonas (1860—1920), gydytojas, kalbininkas 46
Sruoga Balys (1896—1947), rašytojas 85
Stalinas (Džiugašvilis) Josifas (1879—1953), Sovietų Sąjungos politinis ir valstybės veikėjas 179
Stankevičius Vladimiras (1884—1968), teisininkas 162
Sula (Sulla) Lucijus Kornelijus (138—78 pr. m. e.), Romos karinis ir politinis veikėjas 256
Sulivanas (Sulliwan) J. 32, 154, 166
Sulliwan žr. Sulivanas
Sutkus Antanas (1892—1968), režisierius 84
Suvorinas Aleksejus (1834—1912), rusų leidėjas, žurnalistas 40

Šakenis Konstantinas (1881—1959), visuomenės ir kultūros veikėjas 119, 136
Šaulys B., VDU absolventas 148
Šenavičienė (Dundulytė) Ieva (g. 1948), mokslo istorikė 37, 120, 136
Šenbeinas (Schönbein) Kristianas Frydrichas (1799—1868), vokiečių chemikas 228
Šikšnys Marcelinas (1874—1970), rašytojas, visuomenės veikėjas 135
Šileris (Schiller) Frydrichas (1759—1805), vokiečių rašytojas 48
Šilgalis Antanas (g. apie 1886 m.), ūkininkas, Steigiamojo Seimo atstovas 217
Šimkus Jonas (1873—1944), chemikas 117

Šiurkus Telesforas (1908—1974), chirurgas 37
Šivickis Pranciškus (1882—1968), zoologas 32
Šlapelytė-Sirutienė Gražutė (g. 1909), kalbininkė 136
Šliūpas Kęstutis (1888—1932), fizikas 26, 144
Šrėdingeris (Schrödinger) Ervinas (1887—1961), austrų fizikas 163, 376

Tanejevas Sergejus (1856—1915), rusų kompozitorius 41
Tepleris (Toepler) Augustas (1836—1912), vokiečių fizikas 126
Thompson žr. Tompsonas
Thomson žr. Tomsonas
Tiščenka Viačeslavas (1861—1941), rusų chemikas 12, 140, 141
Toepler žr. Tepleris
Tolstojus Levas (1828—1910), rusų rašytojas 192
Tompsonas (Thompson) Silvanus Filypas (1851—1916), anglų fizikas 11
Tomsonas (Thomson) Džozefas Džonas (1856—1940), anglų fizikas 29, 133, 157, 161
Tomsonas (Thomson) Viljamas (1824—1907), anglų fizikas 266, 269
Trasimaco žr. Trazimachas
Trazimachas (Trasimaco) (V a. pr. m. e.), graikų filosofas 221
Trockis (Bronšteinas) Levas (1879—1940), Sovietų Sąjungos politinis ir valstybės veikėjas 72

Urbanavičius Bronislavas (1868—1903), politinis veikėjas 46

Vailokaitis Juozas (1880—1953), visuomenės ir politinis veikėjas 24, 54
Vaithedas (Whitehead) Alfredas (1861—1947), anglų filosofas 62, 199, 284, 291, 348
Vaitiekūnas Klemensas (g. apie 1889 m.), gydytojas, Steigiamojo Seimo atstovas 217
Vaižgantas (Juozas Tumas) (1869—1933), rašytojas 23
Valančius Motiejus (1801—1875), rašytojas, švietėjas 73
Valickis Jonas (g. apie 1892 m.), mokytojas, Steigiamojo Seimo atstovas 217
Varnas Adomas (1879—1979), dailininkas, terminologijos komisijos narys 136
Vaskinenas (Waskinen) Yrjo, suomių architektas 24
Vašingtonas (Washington) Džordžas (1732—1799), JAV valstybės veikėjas 11, 56, 173, 174
Vatas (Watt) Džeimsas (1736—1819), anglų išradėjas 264
Veb (Webb) Beatričė (1858—1943), anglų rašytoja sociologė 245
Vėberis (Weber) H. F., šveicarų fizikas 11, 117, 123
Velsas (Wells) Herbertas Džordžas (1866—1946), anglų rašytojas 45, 99, 181, 284, 294, 318—320, 329, 384
Venclova Antanas (1906—1971), rašytojas 37
Vienožinskis, Žemės ūkio departamento direktorius 6
Vienožinskis Justinas (1886—1960), dailininkas 82
Vicarino, prancūzų inžinierius 14, 141
Vileišis Jonas (1872—1942), teisininkas, visuomenės veikėjas 24, 46
Vilsonas (Wilson) Čarlsas (1869—1959), anglų fizikas 150
Vinkleris (Winkler) Klemensas (1838—1904), vokiečių chemikas 159
Vireliūnas Antanas (1887—1925), pedagogas, kalbininkas 136
Vytautas Didysis (apie 1350—1430), Lietuvos didysis kunigaikštis 92, 302—305, 308—310

Voldemaras Augustas (1883—1942), valstybės veikėjas 20, 88, 90, 288
Volta Alesandras (1745—1827), italų fizikas ir fiziologas 124
Voltaire žr. Volteras
Volteras (Voltaire) (1694—1778), prancūzų rašytojas, filosofas 195, 356
Voltonas (Walton) Ernestas Tomas Sintonas (g. 1903), airių fizikas 160
Vudas (Wood) Robertas Viljamsas (1868—1955), JAV fizikas 123
Vundtas (Wundt) Vilhelmas (1832—1920), vokiečių psichologas, filosofas 109

Walton žr. Voltonas
Washington žr. Vašingtonas
Waskinen žr. Vaskinenas
Watt žr. Vatas
Webb žr. Veb
Weber žr. Vėberis
Wells žr. Velsas
Whitehead žr. Vaithedas
Wilson žr. Vilsonas
Winkler žr. Vinkleris
Wood žr. Vudas
Wundt žr. Vundtas

Young žr. Jangas

Zeeman žr. Zemanas
Zeiss žr. Ceisas
Zemanas (Zeeman) Piteris (1865—1943), olandų fizikas 29
Zemišas (Saemisch), vokiečių politinis veikėjas 279
Zimernas (Zimmern) Alfredas (1879—1957), anglų politologas 286
Zimmern žr. Zimernas
Zubovas Vladimiras (1862—1933), visuomenės veikėjas 38, 46, 116
Zubrys Alfonsas (1900—1990), chemikas 31, 147, 148, 152

Želigovskis (Żeligowski) Liucjanas (1865—1947), Lenkijos karinis veikėjas 135
Żeligowski žr. Želigovskis
Žemaitis Zigmas (1884—1969), matematikas, visuomenės veikėjas 20, 42, 305, 306
Žuklys Vladas (g. 1917), skulptorius 37
Žvironas Antanas (1899—1954), fizikas 31, 42, 121, 132, 148, 149, 152

TURINYS

VINCO ČEPINSKIO GYVENIMAS IR VEIKLA

(Z. Mačionis, J. Čepinskis) 5
Gyvenimo kelias 5
Šeima 37
Charakterio bruožai 42
Pažiūros 45
Politinė veikla 62
Mintys apie švietimo sistemą 93
V. Čepinskis ir universiteto steigimo bei reformos problemos . . . 103
Pedagoginė veikla 115
Moksliniai darbai, nuopelnai Lietuvos mokslui 137
Mokslo populiarinimo darbai 154
Publicistiniai, mokslotyros ir filosofiniai straipsniai 175

V. ČEPINSKIO KALBOS IR STRAIPSNIAI (*publikacijos*) 201

Mokslas 201
Kalba Steigiamajame Seime, trečiuoju skaitymu svarstant Lietuvos valstybės Konstitucijos sumanymą 212
Universiteto uždaviniai 221
Demokratija ir diktatūra 234
Laisva ir suvaržyta energija 260
Universiteto reformos klausimu 281
Rektoriaus kalba iškilmingame universiteto Tarybos posėdyje Nepriklausomybės šventės ir Lietuvos universiteto aštuonerių metų sukakties proga (1930.02.16) 302
Rektoriaus kalba iškilmingame universiteto Tarybos posėdyje Vytauto Didžiojo mirties 500-ųjų metinių proga (1930.10.27) 308
Įžanginė Rektoriaus kalba, pradedant iškilmingą universiteto Tarybos posėdį J. Jablonskio mirties metinėms paminėti (1931.03.01) . 310
Rektoriaus kalba, atidarant iškilmingą universiteto Tarybos posėdį

Lietuvos universiteto devynerių metų sukakties proga (1931.02.16) . 312
Atsakomasis žodis viešame universiteto Senato ir Matematikos-gamtos fakulteto posėdyje, skirtame V. Čepinskio 60-osioms gimimo metinėms pažymėti (1931.05.03) 314
Kai kurie šių dienų mokyklos klausimai 317
Rektoriaus kalba per universiteto imatrikuliacijos aktą (1931.09.15) . 330
Vertybės ir civilizacija 334
Mokslo krizė 348
V. ČEPINSKIO SPAUSDINTŲ DARBŲ SĄRAŠAS 386
TRUMPINIMAI 391
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS. 391
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ 393

Mačionis Z., Čepinskis J.

Ma94 Profesorius Vincas Čepinskis / Redkol.: J. Kubilius (pirm.) ir kt.— V.: Mokslas, 1991.—408 p.— (Lietuvos mokslo paminklai).

Bibliogr. išnašose.

ISBN 5-420-00814-9

V. Čepinskis (1871—1940) — žymus fizikos ir chemijos mokslininkas, pedagogas, gabus organizatorius ir aktyvus visuomenės veikėjas. Leidinyje supažindinama su jo biografija, išsamiai nušviečiama mokslinė, pedagoginė ir visuomeninė veikla, išryškinamas įnašas į Lietuvos gamtos mokslus. Antroje knygos dalyje publikuojami V. Čepinskio straipsniai, pranešimai, kalbos.

M $\frac{1401020000—022}{M854(08)—91}$ Z—92 UDK 541.1:929(474.5)

Mokslinis leidinys. Kauno technologijos universitetas. Serija „Lietuvos mokslo paminklai". *Zenonas Mačionis, Jonas Čepinskis.* PROFESORIUS VINCAS ČEPINSKIS

Redaktorė T. Daržinskaitė. Dailininkas A. Broga. Meninė redaktorė V. Kuraitė. Techninė redaktorė L. Žvinakevičienė. Korektorės: L. Balaikienė, D. Baliukynienė

Duota rinkti 1991 07 08. Pasirašyta spausdinti 1992 01 15. SL Nr. 256. Formatas 84×108$^{1}/_{32}$. Popierius — spaudos Nr. 1. Garnitūra — „Romaniška", 10 punktų. Iškilioji spauda. 21,42 sąl. sp. l.— 0,81 l. įkl. 22,90 sąl. spalv. atsp. 25,86 apsk. leid. l. — 0,68 l. įkl. Tiražas 5000 egz. Užsakymas 1547. Kaina sutartinė. Leidykla „Mokslas" 232050 Vilnius, Žvaigždžių 23. Spaudė „Spindulio" spaustuvė, 233000 Kaunas, Gedimino 10.